

సర్గ	శ్లోక	ఇకారాదిపద్యాని
౧౦	౨౦	అగతాసగణితషృతి
౧౦	౩౬	ఆననైర్విచకిసేహృషి
౧౦	౫౬	ఆవృతాన్యపినిరంత
౧౦	౫౯	ఆమృశద్భిరభితో
౧౦	౬౪	ఆశులంఘితవతీష్ట
౧౦	౬౫	ఆయతాంగులిరభూ
౧౦	౭౪	ఆహతంకుచతటేన
౧౦	౮౯	ఆస్తృతేభినవపల్ల
		శ్రీ ఆకారాదిపద్యాని ॥౪౦॥ శ్రీ
౧	౩౧	ఇతిబ్రువంతంతమ
౨	౬౩	ఇంద్రప్రస్థగమస్తా
౨	౬౭	ఇతిసంరంభిణోవా
౨	౧౧౮	ఇతివిశకలితార్థామౌ
౪	౨౪	ఇతస్తతోస్మిన్విలసం
౪	౬౦	ఇహముహుర్ముదితైః
౫	౧	ఇత్థంగిరఃప్రియత
౬	౧౧	ఇదమపాస్యవిరాగి
౬	౧౩	ఇతిగదంతమనంతర
౬	౫౬	ఇదమయుక్తమహో
౭	౧౩	ఇతివదతిసఖిజనేను
౭	౪౩	ఇతివదతిసఖిజనేని
౭	౫౦	ఇదమిదమితిభూరు
౭	౫౬	ఇతిగదితవతీరుషాజ
౮	౭౧	ఇతిధౌతపురంధ్రిమ
౯	౪౩	ఇతినిశ్చితప్రియత
౯	౮౨	ఇతిగంతుమిచ్ఛుమభి
౯	౮౭	ఇత్థంనారీఘటయితుం
౧౦	౯౧	ఇతిమదనమదాభ్యాం
		శ్రీ ఇకారాదిపద్యాని ॥౧౯॥ శ్రీ
	౭౭	ఈదృశస్యభవతఃక
-	౩౨	ఉదీర్ణరాగప్రతి
″ ౩	౩౩	ఉదాసితారంనిగృహీ

సర్గ	శ్లోక	ఉకారాదిపద్యాని
౧	౩౭	ఉః పుతింపాతుమి
౨	౧౦	ఉత్తిష్ఠమానస్తుపరో
౨	౩౭	ఉపకర్త్రారిణాసంధి
౨	౮౦	ఉపాయమాస్థితస్యాపి
౨	౮౧	ఉదేతుమత్యజన్నీహాం
౨	౯౯	ఉపజాపఃకృతస్తేన
౨	౧౧౪	ఉపేయివాంసికర్తారః
౩	౮	ఉభౌయదివ్యోమ్నిపృథ
౩	౩౨	ఉపేయుషోవర్త్మని
౩	౭౫	ఉద్ధృత్యమేఘైస్తత
౩	౭౭	ఉత్పుత్సవోంతర్నద
౩	౭౯	ఉత్సంగితాంభఃకణ
౩	౮౦	ఉత్తాలతాలీవనసం
౪	౧౮	ఉచ్చారణజ్ఞోథగిరాం
౪	౨౧	ఉదయతివితతోర్ధ్వ
౪	౨౫	ఉత్క్షిప్తముచ్ఛ్రితసితాం
౪	౨౮	ఉచ్చైర్మహారజతరా
౫	౯	ఉద్వృత్తక్రోశానుశక
౫	౧౨	ఉచ్ఛిద్యవిద్విషఇవ
౫	౨౨	ఉత్క్షిప్తకాండపట
౫	౩౫	ఉష్ణోష్ణశీకరసృజః
౫	౫౯	ఉత్ఖాయదర్పచలి
౫	౬౨	ఉత్తీర్ణభారలఘు
౫	౬౮	ఉన్నమ్య్రతామ్రపట
౬	౬౩	ఉపచితేషుపరేష్వ
౭	౨౭	ఉపవనపవనానుపా
౭	౪౯	ఉపరిజతరుజానియా
౮	౧౪	ఉత్క్షిప్తస్ఫుటితసరో
౮	౨౮	ఉన్నిద్రప్రియకమనో
౮	౩౧	ఉత్తుంగాదనిలచలాంశు
౮	౩౭	ఉద్వీక్ష్యప్రియకరదు
౮	౪౪	ఉద్బోధుంకనకవిభూ

సర్గ	శ్లోక	కకారాదిపద్యాని	సర్గ	శ్లోక	కకారాదిపద్యాని
౯	౫	ఉపసంధ్యమాస్తతను	౪	౫	క్వచిజ్జలాపాయవిపాం
౯	౩౦	ఉదమజ్జి కైటభజిత	౫	౨౩	కృత్వాపుంవత్పాతము
౯	౩౨	ఉపజీవతిస్మ సతతం	౪	౩౩	కుశేశయైరత్రజలాశ
౯	౩౮	ఉపగూఢవెలమాల	౫	౧౮	కంఠాసక్తమృదుబా
౯	౬౫	ఉపతాప్యమానమ	౫	౩౫	కీర్ణంశైనైరనుకపో
౯	౬౯	ఉపితంప్రియాంప్రి	౫	౪౬	కండూయతః కటభు
౯	౭౨	ఉపనేతుమున్నతిమ	౬	౧౬	కుసుమకార్ముకకా
౧	౭౭	ఉదితోరుసాదమతి	,,	౪౭	కనకభంగపిశంగ
౧౦	౩౨	ఉద్ధతైరివపరస్పర	,,	౫౦	కృతమదంనిగదంత
౧౦	౪౨	ఉత్తరీయవినయాత్త్రి	,,	౬౨	కుసుమయత్ఫలినీ
౧౧	౭౬	ఉద్ధృతైర్నిభృతిమేక	,,	౭౩	కుటజానివీక్ష్యశి
		శ్రీ ఉకారాదిపద్యాని ౪౫ శ్రీ	,,	౭౭	కాంతాజనేనరహ
౧౦	౬౭	ఊరుమూలచపలే	,,	౭౯	కుర్వంతమిత్యతిభ
౪	౨౬	ఏకత్రిస్ఫటికతటా	౭	౩౭	కృతభయపరిత్రా
౪	౫౯	ఏతస్మిన్నధికపయః	,,	౩౯	కిసలయశకలేష్వవా
౮	౪	ఏకస్యాస్తపనకరైః	,,	౪౦	కృతకృతకరుషాస
౧	౭౫	ఓమిత్యుక్తవతోథ	౮	౨౩	కాంతానాంకువలయ
౧	౨౦	కృతః ప్రజాక్షేమకృ	,,	౨౯	కింత్రావత్స్వసిసరో
౧	౩౯	కరోతికంసాదిమ	,,	౩౮	కుర్వద్భిర్ముఖరుచిము
౧	౫౯	కలాసమగ్రేణగృహా	,,	౫౬	కస్యాశ్చిన్ముఖమను
౨	౯	కరదీకృతభూపాలః	౯	౨౦	కిమలంబతాంబర
౨	౨౦	కకుద్మికన్యాసక్రాంత	,,	౨౭	కలయాతుషాంకి
౨	౮౯	కృతాపచారోపిపరై	,,	౪౨	కకుభాంముఖానిస
౨	౮౯	కరప్రచేయాముత్తుంగః	,,	౪౫	కదలీప్రకాండరుచి
౨	౧౧౧	కృత్వాకృత్యవిదస్తీర్థే	,,	౬౭	కుసుమాదపిస్మితదృ
౩	౧	కౌబేరదిగ్భాగమపా	,,	౭౫	కరరుద్ధనీవిదయితో
౩	౧౩	కపాటవిస్తీర్ణమనో	౧౦	౩	క్రాంతకాంతవదన
౩	౩౪	కృతాస్పదాభూమి	,,	౪	కాపిశాయనసుగంధి
౩	౪౧	కుతూహలేనేవజవా	,,	౧౦	కస్యచిత్సమదనంమద
౩	౪౪	కాంతేందుకాంతోపల	,,	౨౯	కోపవత్యనునయానగృ
౩	౬౦	కలాదధానస్సకలా	,,	౩౦	కుర్వతామకుళితాక్షి
౪	౩	క్రాంతంరుచాకాంచన	,,	౫౪	కేనచిన్మధురముల్బ

సర్గ	శ్లోక	గకారాదిపద్యాని
,,	౫౭	కామినామసకలాని
,,	౬౧	కామినఃకృతరతోత్స
౧౦	౭౩	కాంతయాసపది
		శ్రీ కకారాదిపద్యాని-౫౦-శ్రీ
౧	౨	గతంతిరశ్చీనమనూరుసా
,,	౩౧	గతస్పృహోప్యాగమ
౨	౨	గురుకావ్యానుగాంబిభ్రీ
,,	౬	గురుద్వయాయగురు
,,	౫౬	గుణానామాయథాత
౩	౪౯	గోపానసీషుక్షణమా
౪	౨	గుర్వీరజస్రందృషద
౫	౩౬	గండూషముజ్ఝితవతా
,,	౫౩	గత్యూనమార్గగత
౬	౨౬	గజకదంబకమేచక
,,	౫౫	గజపతిద్వయసీరపి
,,	౭౮	గతవతామివవిస్మయ
౭	౬	గురునిబిడనితంబ
,,	౧౦	గతధృతిరవలంబి
,,	౧౮	గురుతరకలనూపు
,,	౭౪	గతోర్ధ్వదేశికంజఘన
౮	౭	గచ్ఛంతీరలసమవే
,,	౩౬	గాంభీర్యందధదపి
౯	౨	గతయాపురఃప్రతిగ
,,	౮	గతవత్యరాజతజపా
౧౦	౩౧	గండభిత్తిషుపురాస
,,	౬౩	గ్రంథిముద్గ్రథయితుం
		శ్రీ గకారాదిపద్యాని-౨౨-శ్రీ
౨	౧౬	ఘూర్ణయన్మదిరా
౧	౩	చయస్త్విషామిత్యవ
౩	౫౪	చతుర్థోపాయసాధ్యే
,,	౧౦౫	చిరాదపిబలాత్కారో
౩	౪	చిత్రాభిరస్యోపరి

సర్గ	శ్లోక	చకారాదిపద్యాని
,,	౫౧	చిక్రంసయాకృత్రిమ
౧౦	౩౩	చారుతానపుంఖా
,,	౬౬	చక్రిరేవలలనారు
౩	౫౬	ఛన్నేష్వపిస్పష్టత
౪	౬	ఛాయాంనిజస్త్రీచటు
౫	౧౫	ఛాయామపాస్యమహ
,,	౨౧	ఛాయావిధాయిభిర
౧౦	౧౯	ఛాదితఃకథమపిత్రప
౧	౨౭	జగత్యపర్యాప్తసహ
౨	౩	జాజ్వల్యమానాజగ
,,	౨౧	జగాదవదనచ్ఛద
౩	౨	జగత్పవిత్రైరపితం
౫	౪౯	జజ్ఞేజనైర్ముకుళి
౬	౩౧	జలదపఙ్క్తిరనర్త
,,	౪౩	జగతినైశమశీత
,,	౬౯	జగద్వశీకర్తుమిమా
,,	౭౬	జాతప్రీతిర్యామధు
౭	౨౦	జఘనసమలఘుపీన
		శ్రీ జకారాదిపద్యాని-౧౦-శ్రీ
౧	౧౪	తమర్ఘ్యమర్ఘ్యాది
,,	౪౧	తదింద్రసందిష్టము
,,	౬౨	తిరస్కృతస్తస్యజనా
,,	౬౪	తదీయమాతంగఘ
,,	౬౬	తపేనవర్షాశ్శరదా
,,	౭౩	తదేనముల్లంఘితశా
౨	౧౧	తతస్సపత్నాపనయ
,,	౩౧	తృప్తియోగఃపరేణా
,,	౩౮	త్వయావిప్రకృతశ్చైద్య
౨	౩౯	త్వయిభౌమంగతేజే
,,	౪౮	తుంగత్వమితరానా
,,	౪౯	తుల్యేపరాధేస్వర్భా
,,	౫౧	తేజస్వీమధ్యేతేజస్వీ

సర్గ	శ్లోక	తకారాదిపద్యాని	సర్గ	శ్లోక	దకారాదిపద్యాని
;;	౭౧	తథాపయిన్మ్యన్యపి తే	౧	౪౧	దశామథశౌం శ్చైతు
;;	౮౩	తేజఃక్షమావా నైకాం	౨	౭	ద్యోతితాంతస్సఘైః
;;	౮౮	తంత్రావాపవిదాయో	౨	౧౧	దధత్సంధ్యారుణవ్యో
;;	౯౫	తదీశితారం చేదీనా	౩	౧౪	ద్వైరశ్యధిపపాణిము
;;	౧౦౧	తస్యమిత్రాణ్యమిత్రా	౩	౩౧	దిదృక్షమాణాఃప్రతి
;;	౧౦౯	తిష్ఠౌ నాదుంతు దాబు	౪	౧౭	దృష్టోపి శైలస్సముహు
౩	౫	తస్యోల్లసత్కాంచన	౪	౪౮	దంతోజ్వలాసువిమ
;;	౬	తమంగదే మందరకూ	౪	౫౮	దధతిచవికసద్విది
;;	౯	తేనాంభసాంసారమ	౪	౬౬	దధద్భిరభితస్తటా
;;	౧౭	తస్యాతసీసూనసమా	౪	౬౭	దర్పణనిర్మలాసుపతి
;;	౩౫	త్వష్టుస్సదాభ్యాసగృ	౫	౧౯	దృష్ట్వైవనిర్జితకలా
;;	౬౪	తామీక్షమాణస్సపురీ	౫	౩౭	దానం దదత్యపి జలైస్స
;;	౭౮	తమాగతం వీక్ష్యయు	౫	౫౧	దుగ్ఘాసభోజయితు
;;	౮౨	తురగశతాకులస్య	౫	౫౬	దంతాళికాధరణనిశ్చ
౪	౬౧	త్వక్సారరంధ్రపరిపూ	౬	౨౩	దళితకోమలపాటల
౫	౨	తంసద్విపేంద్రతులి	౬	౨౫	దుద్రితసమీరచలైః
;;	౭	త్రస్తస్సమస్తజనహాస	౬	౩౮	ద్విరదదంతవళక్ష
;;	౧౦	తేజోనిరోధసమతా	౬	౩౫	దళితమౌక్తికచూ
;;	౨౬	త్రాసాకులః పరిపతన్	౬	౪౭	దధతమంజరితా
౬	౪	తులయతి స్మ విలోచ	౭	౨	దధతిసుమనసో
;;	౧౮	త్యజతికష్టమసావ	౭	౧౨	దుద్రితపదమితిమా
;;	౪౫	తనురుహాణిపురో	౮	౫౫	దంతానామధరమయా
౭	౭	తవసపదిసమీప	౮	౬౭	దివ్యానామపికృతవి
;;	౫౪	తవకితపకిమాహితై	౯	౯	దుద్రితశాతకుంభనిభ
౮	౧౭	తాఃపూర్వం సచకి	౯	౧౭	దివసానుమిత్రమగ
౮	౨౧	తిష్ఠంతంపయసిపు	౯	౩౮	దపసంభృశౌష్ణరుచి
౮	౨౪	త్రస్యంతీచలశఫరీ	౯	౫౭	దయితాయమానపర
౯	౬౦	తదుపేత్యమాస్మత	౯	౬౬	దధతిస్ఫుటంరతిపతే
౯	౬౪	తవసాకథాసుపరిఘ	౯	౭౧	దయితాహృతస్యయ
౯	౮౦	తదయుక్తమంగతవ	౯	౮౬	దధత్యురోజద్వయము
		శ్రీతకారాదిపద్యాని ॥౪౩॥ శ్రీ	౧౦	౬	దత్తమిష్టతమయామ
౧	౫	దధానమంభోరు	౧౦	౨౩	దత్తమాత్తమదనంద

సర్గ	శ్లోక	ధకారాదిపదాని
౧౦	౪౭	దీపితస్మరమురస్యుప
		శ్రీదకారాదిపద్యాని॥౩౪॥శ్రీ
౨	౩౫	ధ్రియతేయావదేకో
౩	౨౩	ధ్వజాగ్రధామాదదృ
౪	౩౦	ధూమాకారందధతిపు
౫	౬౯	ధరస్యోర్ధ్వశార్ణసిత్వమితి
౬	౬౦	ధృతతుషారకణస్య
౯	౪౯	ఘున్రమాగతాఃప్రతిహ
౧౧	౬౮	ధైర్యముల్బణమనోభ
		శ్రీధకారాదిపద్యాని ॥౭॥శ్రీ
౧	౪	నవానధోధోబృహతః
౧	౮	నిసర్గచిత్రోజ్జ్వల
౧	౧౧	నివర్త్యసోనువ్రజతః
౧	౧౫	నయానదేతావుదపశ్య
౧	౨౪	నిదాఘధామానమివా
౧	౩౪	నివేశయామాసిథవే
౧	౩౭	నిజౌజసోజ్జాసయితుం
౧	౬౧	నిశాంతనారీపరిధాన
౨	౧౧	నదూయెసాత్వతీసూను
౨	౨౩	నైతల్లఘ్వపిభూయ
౨	౬౧	నీతిరాపదియద్గమ్యః
౨	౬౪	నిరుద్ధవివిభాసార
౨	౬౮	నిశమ్యతాశ్శేషగవీ
౨	౮౬	నాలంబతేదైష్టికతా
౩	౭	నిసర్గరక్తైర్వలయా
౩	౧౯	నకేవలంయస్స్వతియా
౩	౨౦	సనీతమన్యేననతింక
౩	౨౮	నలంఘయామాసమ
౩	౨౯	నిరుధ్యమానాయదు
౩	౬౨	నిషేవ్యమాణేనశివై
౩	౬౭	నిరంతరాళేపివిము
౪	౧	నిశ్వాసధూమంసహ

సర్గ	శ్లోక	నకారాదిపద్యాని.
౪	౬౫	నవనగవనరేఖాశ్యా
౫	౧౧	నీహారజాలమలినః
,,	౨౯	నాభిహ్రాదైఃపరిగృ
,,	౩౩	నాదాతుమన్యకరి
,,	౪౪	నోచ్చైర్యదాతరుత
,,	౪౭	నిర్ధూతవీతమపిబా
౬	౨	నవపలాశపలాశవనం
౬	౧౯	నఖలుదూరగతోప్య
౬	౨౪	నిదధిరేదయితోరసి
౬	౩౨	నవకదంబరజోరుణి
౬	౩౬	నవపయఃకణకోమల
౬	౩౭	నిజరజఃపటవాసమి
౬	౬౮	నోజ్ఝితుంయువతిమా
౭	౪	నఖరుచిరచితేంద్రచా
౭	౮	నచసుతనునవేద్మియ
౭	౫౩	నఖలువయమముష్యదా
౮	౩	నీరంధ్రద్రుమశిశిరాంబు
౮	౧౫	నిత్యాయానిజవనతేర్ని
౮	౨౦	నేచ్ఛంతీసమమమునాస
౮	౪౭	నారీభిర్గురుజఘనస్థలా
౮	౫౧	నిర్ధౌతేసతిహరిచంద
౯	౭	నవకుంకుమారుణపయో
౯	౧౬	నిలయశ్శ్రియస్సతతమే
౯	౨౮	నవచంద్రికాకుసుమకీర్ణ
౯	౫౦	నమనోరమాస్వపివిశేష
౯	౫౨	నిజపాణిపల్లవతలస్ఖల
౯	౫౬	నచమేనగచ్ఛతియథాల
౯	౬౧	ననుసందిశేతిసుదృశో
౯	౭౧	నిష్పాతసంభ్రమభృత
౯	౮౧	నవిభావయత్యనిశమక్షి
౧౦	౫౦	నస్మమాతివపుషఃప్రియ
		శ్రీనకారాదిపద్యాని-౫౩-శ్రీ

శ్రీమాఘమహాకావ్యేపకారాదిశ్లోకాః

సర్గ	శ్లోక	పకారాదిపద్యాని
౧	౬	పిశంగమౌంజీయుజమ
౧	౧౨	పతత్పతంగప్రతిమ
౧	౨౨	ప్రఫుల్లతాపిఛనిభై
౧	౪౦	ప్రివృత్తపీవస్వయము
౧	౪౫	పురాణిదుర్గాణినిశా
౧	౪౯	ప్రఘుర్బభూపూర్భువన
౧	౫౧	పురీమవస్కందలునీహి
౧	౫౭	పరేతభర్తుర్మహిషో
౧	౬౩	పరస్యమర్మావిధము
౨	౧౯	ప్రోల్లసత్కుండలప్రోత
౨	౪౬	పాపాహతంయదుత్థాయ
౨	౬౬	ప్రావృతాంవిద్యుతాంసంప
,,	౭౬	ప్రజ్ఞోత్సాహావతస్స్వామీ
౩	౧౨	ప్రసాధితస్యాస్యమధు
,,	౨౧	ప్రబుద్ధమందారంబుద
,,	౫౮	పరస్పరస్పర్ధిపరార్ధ్య
,,	౬౫	ప్రజాఇవాంగాదరవింద
,,	౭౦	పారేజలంనీరనిధేర
,,	౭౩	పీత్వాజలానాంనిధినా
౪	౨౨	పాశ్చాత్యభాగమిహసా
,,	౪౯	ప్రాగ్భాగతఃపతదిహో
,,	౬౨	ప్రైత్యైయూనాంవ్యవహిత
,,	౬౪	ప్రాలెయశీతమచలెన్వ
౫	౨౩	ప్రస్వేదవారిసవిశేషవి
,,	౩౪	పంథానమాశువిజహో
,,	౪౧	ప్రత్యస్యదంతినిశితాంకు
౬	౮	ప్రియసఖీసదృశంప్ర
,,	౨౯	పటలమంబుముచాంప
,,	౩౦	ప్రవసతస్సుతరాముద
,,	౩౮	ప్రణయకోపభృతోపి
,,	౫౭	ప్రియతమేనయయాస
౭	౧౧	ప్రియమితివనితాని
౭	౩౨	ప్రియమభికసుమో
,,	౩౪	ప్రసకలకుచబంధుగో
,,	౬౯	ప్రథమమలఘుమౌక్తి
,,	౭౫	ప్రియకరపరిమార్గా
౮	౪౦	ప్రేమ్ణోరఃప్రణయినిసిం
,,	౪౬	పర్యచ్ఛేసఃసిహృతేంశు
,,	౪౯	ప్రభ్రష్టైస్సురభసమం
,,	౬౮	ప్రత్యంసంవిలులితమా
౯	౬	ప్రతికూలతాముపగతే
,,	౧౮	పతితైపతంగమృగరా
,,	౨౯	ప్రథమంకలాభవదథా
,,	౩౫	ప్రతికామినీతిదదృశు
,,	౫౫	ప్రణయప్రకాశనవిదో
,,	౫౮	ప్రతిభిద్యకాంతమపరా
,,	౭౬	పిదధానమన్వగుపగమ్య
,,	౭౮	పరిమంథరాభిరలఘూ
౧౦	౯	పీతవత్యభిమతైమధు
,,	౧౧	పీతశీధుమధురైర్మిథు
,,	౧౨	ప్రాతిభంత్రిసరకేణగతా
,,	౨౬	పానధౌతనవయావక
,,	౪౬	పీడితేపురఉరఃప్రతీపే
,,	౫౩	పల్లవోపమితిసామ్యస
,,	౬౦	ప్రాప్యనాభిహ్రదమజ్జన
,,	౬౯	పాణిరోధమనిరోధిత
,,	౭౮	ప్రాప్యతన్మగతచిత్రకచి
,,	౮౦	ప్రాప్యమన్మథరసాదతి
,,	౮౨	ప్రేక్షణీయకమివక్షణ

శ్రీపకారాదిపద్యాని-౫౯

సర్గ	శ్లోక	ఫకారాదిపద్యాని
౪	౧౬	ఫలద్భిరుష్ణాంశుకరావ
౮	౫౯	ఫేనానామురసిరువోహు

శ్రీఫకారాదిపద్యే-౨శ్రీ

సర్గ	శ్లోక	బకారాదిపద్యాని
౧	౫౪	బృహచ్ఛిలానిష్ఠురకం

శ్రీమాఘమహాకావ్య బకారాదిశ్లోకాః

సర్గ	శ్లోక	బకారాదిపద్యాని
౧	౭౨	బలావలేపాదధునా
౨	౭౩	బహ్వపి స్వేచ్ఛయా కా
,,	౮౨	బుద్ధిశస్త్రః ప్రకృత్యంగో
,,	౧౧౨	బృహత్సహాయః కార్యాం
౩	౫౦	బృహత్తులైరప్యతులై
,,	౬౧	బాణాహవవ్యాహత
,,	౬౯	బలోర్మిభిస్తత్క్షణహీ
౪	౩౦	బింబోష్ఠం బహుమనుతే
౫	౧౭	బిభ్రాణయా బహుళయా
,,	౬౨	బిభ్రాణమాయతిమతీ
౯	౬౭	బిభ్రతి స్మమహాత్యుడుపస్రు
౧౦	౫	బింబితం భృతి పరిస్రుతి
,,	౭	బిభ్రతౌ మధుంతామ
,,	౭౨	బాహుపీడనకచగ్రహ
		బకారాదిపద్యాని-౧౪
౨	౭	భవద్గిరామవసరప్ర
,,	౬౯	భారతీమాహితభరా
౪	౪౬	భిన్నేషు రత్నకిరణైః
,,	౬౩	భగ్నా నివాసోయమిహ
౫	౩	భాస్వత్కరవ్యతికరోల్ల
౬	౫౭	భృశమదూయత యాథ
౮	౬౦	భ్రశ్యద్భిర్జలమభిభూ
౯	౩౯	భవనోదరేషు పరిమ
,,	౪౭	భజతే విదేశమధికేన
౧౧	౧౩	భావహారి హసితం వచ
,,	౭౬	భాతునామసుదృశాం దశ
		భకారాదిపద్యాని-౧౧
౧	౧౬	మహామహానీలశిలారు
౨	౨౧	మమతావ స్తమిదం
,,	౨౯	మంత్రో యోధ ఇవాధీర
,,	౪౩	మనాగనభ్యావృత్త్యావా
,,	౪౫	మాజీవన్యః పరావజ్ఞా

సర్గ	శ్లోక	మకారాదిపద్యాని
౨	౭౪	మ్రదీయసీమపి ఘనా
,,	౮౫	మృదువ్యవహితం తేజః
,,	౯౬	మా వేదియదసావేకో
,,	౧౦౨	మఖవిఘ్నాయ సకల
,,	౧౦౪	మహాత్మానో నుగృహ్ణ
,,	౧౦౬	మన్యసేరివధశ్శ్రేయాన్
౩	౩	మృణాళసూత్రామల
,,	౧౦	ముక్తామయం సారస
,,	౩౩	మధ్యే సముద్రం కకుభః
౪	౧౦	ముదే మురారేరమరై
,,	౪౪	ముక్తం ముక్తాగౌరమివ
,,	౪౮	మధుకరవిటపానమి
,,	౫౫	మైత్ర్యాదిచిత్తపరికర్మ
,,	౫౬	మరకతమయమేదినీ
౫	౬౧	ముక్తాస్తృణాని పరితః
,,	౬౩	మృత్పిండశేఖరితకో
,,	౬౪	మేదస్వినస్సరభసావ
౬	౯	మధుకరైరపవాదక
,,	౨౦	మధురయా మధుబో
,,	౪౮	ముఖసరోజరుచం మ
,,	౭౨	ముదమబ్దభువామ
౭	౧౭	ముహురసుసమమా
,,	౨౩	మదనరసమహౌఘపూ
,,	౨౫	మధుమథనవధూరివా
,,	౩౦	ముదితమధుభుజో భు
,,	౪౪	ముఖకమలకమున్నమ
,,	౪౮	మృదుచరణతలాగ్రదు
,,	౫౫	ముహురుపహసితామి
,,	౬౮	ముహురితివనవిభ్రమా
౮	౯	ముక్తాభిస్సలిలరయాస్త
,,	౧౩	ముగ్ధాయాః స్మరలలితే
,,	౩౨	ముగ్ధత్వాదవిదితకైతవ

సర్గ	శ్లోక	యకారాదిపద్యాని	సర్గ	శ్లోక	రేఫాదిపద్యాని
౯	౬౩	మమయూపకీర్తిమహర	౫	౪౧	యాచంద్రకైర్మదజల
,,	౭౯	మధురోన్నతభ్రూలలితం	౭	౧౬	యదిమయిలఘిమాన
౧౦	౧౭	మద్యమందవిగళత్త్రప	౮	౨	యాంతీనాంసమమసిత
,,	౨౧	మాపునస్తమభిసీసర	,,	౩౩	యోగ్యస్యత్రినయనలా
,,	౨౫	మానభంగపటునాసుర	,,	౫౦	యోబాహ్యస్సుఖలునిరా
,,	౮౪	మృష్టచందనవిశేషకభ	౧౦	౧౮	యాకథంచనసఖీవచనే
		మకారాదిపద్యాని-౪౩	,,	౪౬	యానిరాగతరళైరపి
౧	౨౩	యుగాంతకాలప్రతి	;;	౫౧	యత్ప్రియవ్యతికరాత్ప్రి
౨	౧	యియక్షమాణేనాహూ	;;	౭౯	యద్యదేవరురుచేరుచిత్తే
,,	౧౩	యావదర్థపదాంవాచ	;;	౮౫	యోషితఃపతితకాంచన
,,	౨౨	యద్వాసుదేవేనాదీన	;;	౯౧	యోషితామతితరాంనఖ
,,	౬౫	యజతాంపాండవస్స్వ			యకారాదిపద్యాని-౩౬
,,	౯౨	యాతవ్యపార్ష్ణిగ్రా	౧	౧	రణద్భిరాఘట్టనయా
,,	౯౭	యేచాన్యేకాలయవన	;;	౨౧	రథాంగపాణేఃపటలే
,,	౧౧౬	యఇహాత్మవిదోవిప	;;	౫౬	రణామతస్యప్రహితాః
౩	౧౬	యాంయాంప్రియఃప్రై	౨	౪	రత్నస్తంభేషుసంక్రాం
,,	౨౪	యయాసతస్తస్యమహీ	౩	౨౬	రరాజసంపాదకమిష్ట
,,	౨౫	యతస్సధర్త్రాజగతాం	;;	౩౬	రథాంగభర్త్రేభినవంవ
,,	౩౭	యస్యాశ్చలద్వారిధివా	,,	౪	రతౌహ్రియాయత్రనిశా
,,	౪౦	యత్రాలముత్తుంగతయా	;;	౫౬	రమ్యాఇతిప్రాప్తవతీఃప
,,	౪౨	యదంగనారూపసరూప	;;	౫౭	రతాంతరేయత్రగృహాం
,,	౪౬	యస్యామతిశ్లక్ష్ణతయా	౪	౯	రాజీవరాజీవశలోలభృం
,,	౫౭	యస్యామజిహ్మమహా	;;	౩౨	రుచిరచిత్రతనూరుహాశా
౪	౧౧	యతఃపరార్ధ్యానిభృతా	౫	౨౧	రోచిష్ణుకాంచనచయాం
,,	౧౩	యత్రాధిరూఢేనమహీ	;;	౫౭	రేజేజనైస్స్నపనసాన్ద్రై
,,	౧౫	యత్రోజ్ఝితాభిర్ము	౬	౭	రతిపతిప్రహితేవకృత
,,	౩౯	యదేతదస్యానుతటం	;;	౧౭	రురుదిషావదనాంబురు
,,	౪౫	యానయయాపిప్రియమ	;;	౨౨	రవితురంగతనూరుహ
,,	౫౭	యాబిభర్తికలనల్లకీ	౭	౨౮	రథచరణధరాంగనాక
౫	౧౭	యానాజ్ఞనగపరిజనై	౮	౩౯	రాగాంధీకృతనయనేన
,,	౨౪	యావత్సఏవసమయ	౯	౧౩	రుచిధామ్నిభర్తరిభృశం
,,	౩౧	యేపక్షిణఃప్రథమమం	;;	౩౩	రజనీమవాప్యరుచిమావ

సర్గ	శ్లోక	లకారాదిపద్యాని
౧౦	౩౮	రూపమప్రతివిధానమ
,,	౫౫	రేచితంపరిజనేనమహీ
		రేఫాదిపద్యాని-౨౨
౧	౩౬	లఘూకరిష్యన్నతిభార
౨	౫౭	లిలంఘయిషతో లోకా
౩	౮౧	లక్ష్మీభృతాంభోధిత
,,	౭౧	లవంగమాలాకలితావ
౮	౧౯	లఘులలితపదంతవంస
౧౦	౨౪	లబ్ధసౌరభగుణో మదిరా
౧౦	౩౭	లీలయైవసుతనోస్తుల
		॥ లకారాదిపద్యాని-౮ ॥
౧	౮	విహంగరాజాంగరుహై
౧	౧౮	విధాయతస్యాపచితిం
౧	౨౯	విలోకనేనైవతవాము
౧	౪౭	వినోదమిచ్ఛన్నథదర్ప
౧	౫౫	విభిన్నశంఖకలుషీభ
౧	౬౦	విలాసినీవిభ్రమదళిత
౨	౧౫	వివక్షితామర్థవిద
౨	౨౫	విరోధివచసోమూకా
౨	౩౪	విపక్షమఖిలీకృత్య
౨	౪౨	విరాద్ధఏవంభవతా
౨	౪౨	విధాయవైరంసామర్షే
౨	౫౯	విజయస్త్వయిసేనాయా
౨	౮౨	వర్త్మైకతిపయైరేవ
౨	౮౫	విశేషవిదుషశ్శాస్త్రం
౩	౧౭	విరోధినాంవిగ్రహభ
౩	౩౭	వణిక్పథేపూగకృతాని
౩	౮౬	విక్రీయదిశ్యానిధనాన్య
౪	౭	విలంబినీలోత్పలకర్ణ
౪	౧౪	విభిన్నవర్ణాగరుడాగ్ర
౪	౨౧	వహతియఃపరితఃక
౪	౩౧	వ్యోమస్పృశఃప్రథయ

సర్గ	శ్లోక	వకారాదిపద్యాని
౪	౩౫	వనస్పతిస్కంధనిషణ్ణ
౪	౩౬	విహంగాకదంబసుర
౪	౩౮	విద్వద్భిరాగమపరైర్వి
౪	౪౨	వర్జయంత్యాజనైస్సం
౬	౩	విలులితాలకసంహతి
౬	౧౪	వదనసౌరభలోభపరి
౬	౩౯	విగతరాగగుణోపిజ
౬	౪౯	విరతసస్యజిఘత్సమ
౬	౫౧	విగతవారిధరావర
౬	౫౬	విలులితామనిలైస్సర
౬	౫౯	వ్రణభృతాసుతనోకల
౬	౮౧	వపురంబువిహారహిమం
౮	౩౩	వితతేనలివిధావ్యపాంగు
౮	౩౫	వ్యవహితమవిజానతీకిలా
౮	౪౫	వ్రతతివితతిభిస్తిరోహి
౮	౪౬	విలసితమనుకుర్వతీపుర
౮	౫౧	విజనమితిబలాదముం
౮	౫౮	వినయతిసుదృశోదృశః
౮	౮౬	విపులకమపియావనొద్ధ
౭	౫౬	వక్షోభ్యోఘనమనులేప
౭	౬౬	వాసాంసిన్యవసతయాని
౯	౩	విరళాతపచ్ఛవిరనుష్ణవ
౯	౧౪	విహితాంజలిర్జనతయా
౯	౧౯	వ్యసరన్నథభూధరగుహాం
౯	౨౫	వసుధాంతనిస్సృతమివా
౯	౨౬	విశదప్రభాపరిగతంవిబ
౯	౫౧	వపురన్వలిప్తపరిరంభసు
౯	౫౩	విధృతైదివాసవయసాచ
౯	౬౭	విషతాంనిషేవితమపక్రి
౧౦	౮౦	వాగణార్థపదగద్గదవాః
౧౦	౭౭	విశ్రమార్థముపగూఢమజ
		॥ వకారాదిపద్యాని-౫౨ ॥

శ్రీమాఘమహాకావ్యే శకారాదిశ్లోకాః

సర్గ	శ్లోక	శకారాదిపద్యాని.	సర్గ	శ్లోక	సకారాదిపద్యాని.
౧	౧	శ్రియఃపతిశ్శ్రీమతిశా	౧	౭౧	స్వయంవిధాతాసురదైత్య
౩	౨౭	శ్యామారుణైర్వారణదా	౨	౨౪	సంక్షిప్తస్యాప్యతోస్యైవ
,,	౪౮	శుకాంగనీలోపలనిర్మి	,,	౨౮	సర్వకార్యశరీరేషుము
,,	౬౬	శ్లిష్యద్భిరన్యోన్యముఖా	,,	౩౨	సంపదాసుస్థిరంమన్యో
,,	౬౮	శనైగనీయంతరయాత్వ	,,	౩౩	సమూలఘాతమఘ్నంతః
౫	౮	శైలోపశల్యనిపతద్రథనే	,,	౩౬	సఖాగరీయాన్శత్రుశ్చ
,,	౫౭	శుక్లాంశుకోపరచితాని	,,	౫౦	స్వయంప్రణమతేల్పేపి
౬	౩౩	శమితతాపమపోఢమ	,,	౫౫	సామవాదాస్సకోపస్య
,,	౬౫	శిశిరకాలమపాస్యగు	,,	౫౭	స్వశక్త్యుపచయేకేచిత్ప
౭	౨౪	శ్రుతిపథమధురాణిసా	,,	౭౦	సంప్రత్యసాంప్రతంవక్తు
,,	౬౨	శ్లథశిరసిజపాశపాతభా	,,	౭౭	సోపధానాంధియంధీరా
౮	౮	శ్రీమద్భిర్జితపులినాని	,,	౭౮	స్పృశంతిశరవత్తీక్ష్ణా
,,	౩౦	శృంగాణిమ్రతకనకోజ్జ్వ	,,	౮౭	స్థాయినోర్థేప్రవర్తంతే
,,	౬౨	శీతార్తింబలవదుపేయు	,,	౯౪	స్థానేశమవతాంశక్త్యా
,,	౬౩	శ్యోచ్ఛ్రితచ్ఛిన్నమధికమాత్ర	,,	౯౭	సంపాదితఫలస్తేనసప
,,	౬౫	శ్లక్ష్ణంయత్పరిహితమేత	,,	౧౦౩	సంభావ్యత్వామతిభరక్షు
౧౦	౩౫	శంకయాన్వయవతావ	,,	౧౦౮	సహిష్యేశతమాగాంసి
		శకారాదిపద్యాని-౧౮	,,	౧౧౦	స్వయంకృతప్రసాదస్య
౨	౨౬	షడ్గుణాశ్శక్తయస్తిస్రః	,,	౧౧౫	సవిశేషంసుతేపాండో
,,	౯౩	షాడ్గుణ్యముపయుంజీత	,,	౧౧౭	సహజచాపలదోషస
		షకారాదిపద్యే-౨	౩	౧౧	సఇంద్రనీలస్థలనీలమూ
౧	౧౯	సకాంచనేయత్రమునే	,,	౪౩	స్ఫురత్తుషారాంశుమరీచి
,,	౨౦	సతప్తకార్తస్వరభా	,,	౪౭	సావర్ణ్యభాజాంప్రతిమా
,,	౨౫	సితంసితిమ్నాసుతరాం	,,	౫౪	సుగంధితామప్రతియ
,,	౪౩	సమత్సరేణాసురఇత్యు	,,	౬౩	స్నిగ్ధాంజనశ్యామరుచిస్సు
,,	౪౬	ససంచరిష్ణుర్భువనాంత	,,	౭౪	సాటోపముర్వీమనిశంన
,,	౪౭	సటాచ్ఛటాభిన్నఘనే	౪	౪	సహస్రసంఖ్యైర్గగనం
,,	౫౦	సముత్క్షిపన్యఃపృథివీ	,,	౭	సటాంఛాధిరూఢోజ్జ్వలనీల
,,	౫౨	సలీలయాతానినభర్తు	,,	౨౪	స్థగయంత్యమూశ్యామితచా
,,	౫౮	స్పృశన్సశజ్యాంకలు	,,	౪౩	సంకీర్ణకీచకవనస్థలి
,,	౬౮	స్మరత్యదోదాశరథిర్భ	,,	౫౧	సవధూకాస్సుఖినోస్మి
,,	౭౦	సబాలఆసీద్వపుషాచ	,,	౫౪	సమీరశిశిరశ్శిరస్సువ

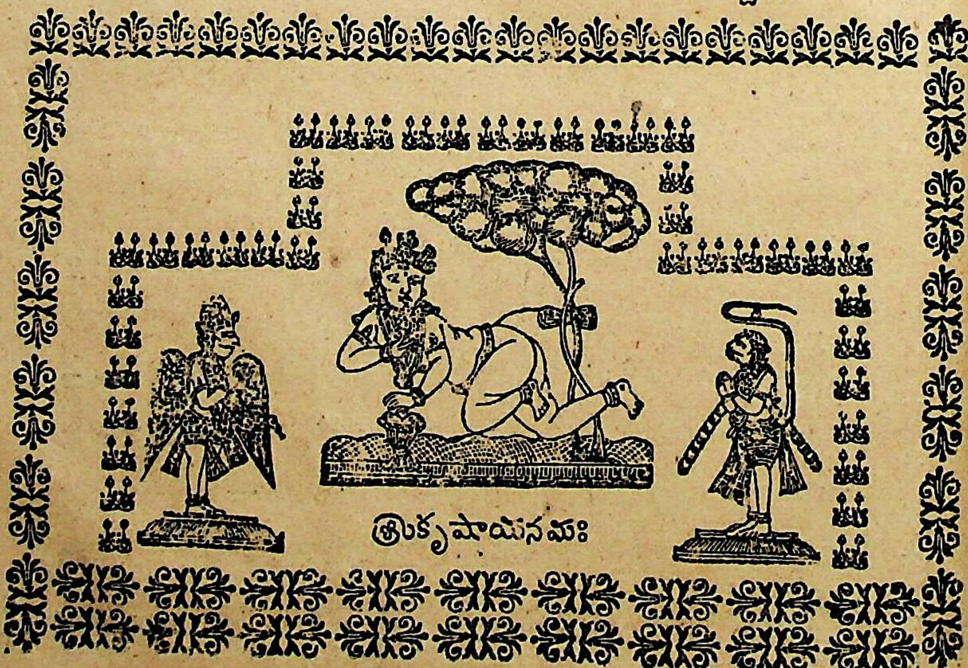
సర్గ	శ్లోక	సకారాదిపద్యాని
౪	౫౮	సాయంశశాంకకిరణా
౫	౧౬	సిక్తాఇవామృతరసేన
,,	౨౮	సస్నుఃపయఃపపురనె
,,	౩౯	సంసర్పిభిఃపయసిగ్రైరి
,,	౫౨	సైవోప్యపిసానునయమా
,,	౪౮	స్తంభమహంతముచితం
,,	౬౬	సార్ధంకథంచిదుచితైః
,,	౬౭	స్పష్టంబహిఃస్థితవతె
౬	౫	స్ఫుటమివోజ్జ్వలకాం
,,	౬	స్మరహుతాశనముర్మర
,,	౧౦	సమభిసృత్యరసాదవ
,,	౧౨	సురభిణిశ్వసితేదధత
,,	౨౫	స్ఫురదధీరతటిన్నయనా
,,	౪౨	సవికచోత్పలచక్షుష
,,	౪౪	సమయఏవకరోతి
,,	౫౪	స్మితసరోరుహనేత్రస
,,	౭౦	స్మరరాగమయీవపుస్త
,,	౭౫	స్తనయోస్సమయేనయా
౭	౯	సలితమనభిభాషణం
,,	౪౨	సరజసమకరందనిర్భ
,,	౪౭	సలలితమవలమ్బ్యపాణి
,,	౫౮	స్ఫుటమిదమభిచారమం
,,	౫౯	సమదనమవతంసితేధిక
,,	౬౫	స్మరపరసమురస్థలెనపత్యు
౮	౫౫	స్వంరాగాదుపరివితస్వతో
,,	౬	సంస్పర్శప్రభవసుఖోప
,,	౧౮	సంక్షోభంపయసిముహు
,,	౩౪	సించంత్యాఃకథమపిబాహు
,,	౩౫	స్నిహ్యంతీదృశమపరానిధా
,,	౪౧	సంక్రాన్తంప్రియతమవక్ష
,,	౪౩	సిక్తాయాఃక్షణమపిసిచ్య
,,	౪౮	సౌగంధ్యందధదపికామమం

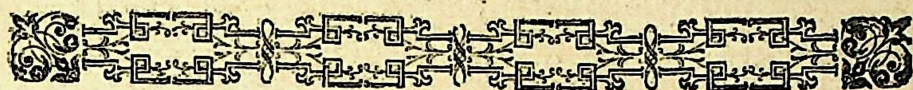
సర్గ	శ్లోక	సకారాదిపద్యాని.
౮	౫౩	స్నాంతీనాంబృహదమలో
,,	౬౯	సీమంతంనిజమవబధ్నతీక
,,	౭౦	స్వచ్ఛాప్సుస్నపనవిధౌత
౯	౨౧	స్థగితాంబరక్షితితలేపరి
౯	౨౩	సవితుస్త్విషాణదదృశేహసి
౯	౪౪	సమమేకమెనదథతుస్సు
౯	౪౭	స్ఫురదుజ్జ్వలాధరదళైర్వి
౯	౮౫	సుదృశస్సగసవ్యశీకణప
౧౦	౧	సజ్జితానిసురభీణ్యథయూ
౧౦	౨	సోపచారముపశాంతవి
౧౦	౭	స్వాదనేనసుతనోరవిచా
౧౦	౧౫	సంతమేవచగమప్రకృత
౧౦	౧౬	సావశేషపదముక్రమపె
౧౦	౩౯	స్ఫుర్ణభాజివిశదచ్ఛవిచా
౧౦	౪౧	సంకథేచ్ఛురభిధాతుమ
౧౦	౪౪	సంజహాసహసాపరిర
౧౦	౫౫	సంత్రసమానముపయంతరి
౧౦	౪౭	సమ్ప్రవేష్టుమివయోషిత
౧	౪౯	స్నేహనిర్భరమథత్రనథూ
౧౦	౫౮	స్పోష్మణస్తనశిలాశిఖరా
౧౦	౭౫	సీత్కృతానిమణితంకరు
౧౦	౮౧	సంగతాభిరుదితైశ్చలి
౧౦	౮౭	సుభ్రువామధిపయోధర
		సకారాదిపద్యాని-౯౮
౧	౨౬	హరత్యఘంసమ్ప్రతిహే
౧	౭౪	హృదయమరినధోదయా
౨	౬౧	హతైహిడిమ్బరిపుణా
౫	౫౫	హేమస్థలీమపరితఃపరి
౬	౫౩	హరితపత్రమయీనవ
౬	౬౧	హేమబుతానపితాస్మన
౭	౭౩	హిమలవసదృశశ్రమోద
౮	౪౨	హూతాయాఃప్రతిసఖీకా

సర్గ	శ్లోక	హకారాదిపద్యాని	సర్గ	శ్లోక	క్షకారాదిపద్యాని
౧౦	౬౭	...ని మోహమహర్ద్ధయి	౩	౫	ఘూర్ణం యద స్త్రకరణే
౧౨	౫	...భరాదవనతం పరిరం	౫	౭౮	క్ష ప్రంపురోనజగృహే
		హకారాదిపద్యాని-౧౦	౧౦	౩౮	...బత్తాముపగతాన్స్వ
౩	౫౬	క్షితిప్రతిష్ఠోపిముఖా			క్షకారాదిపద్యాని-౪

మాఘప్రథమభాగె అకారాదివర్ణాదిశ్లోకాః

అ	౯౫	చ	౭	మ	౪౩
ఆ	౪౨	ఛ	౫	య	౩౮
ఇ	౧౯	జ	౧౮	ర	౬౬
ఈ	౧	త	౪౩	ల	౭
ఉ	౪౫	ద	౩౪	వ	౫౬
ఊ	౧	ధ	౭	శ	౧౭
ఏ	౩	న	౨౩	ష	౬
ఓ	౧	ప	౫౯	స	౯౭
క	౫౨	ఫ	౬	హ	౧౦
గ	౬౬	బ	౧౫	క్ష	౪
ఘ	౧	భ	౧౧	సమష్టిశ్లోకాః-౮౧౫.	

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమల్లినాథకృతసర్వంకషాఖ్యవ్యాఖ్యాసహితే శ్రీమాఘకవికృత శిశుపాలవధాఖ్య మహాకావ్యే ప్రథమసర్గప్రారంభః.

శ్రీవ్యాఖ్యానపీఠికా. శ్రీ

శ్లో॥ ఇందీవరదళశ్యామ మింధిరానందకందళమ్ । వందారుజనమందారం వందేహం యదునందనమ్ ॥ ౧ ॥ దంతాంచలేనధరణీతలమున్నమయ్యపాతాళకేళిషుధృతాదివరాహలీలం । ఉల్లాఘనోత్ఫణఫణాధరగీయమానక్రీడావదానమిభరాజముఖం నమామి ॥ ౨ ॥ శారదాశారదాంభోజ వదనావదనాంబుజే । సర్వదాసర్వదాస్మాకం సన్నిధింసన్నిధింక్రియాత్ ॥ ౩ ॥ వాణీంకాణభుజీమజీగణదవాసాసీచ్చవైయాసికీమంతస్తంత్రమరంస్తపన్నగగవీగుంఫేషుచాజాగరీత్ వాచామాచకలద్రహస్యమఖిలంయశ్చాక్షపాదస్ఫురాంలోకేభూద్యదుపజ్ఞమేవ విదుషాంసౌజన్యజన్యంయశః ॥ ౪ ॥ మల్లినాథసుధీస్సోయం మహోపాధ్యాయశబ్దభాక్ । విధత్తేమాఘకావ్యస్య వ్యాఖ్యాంసర్వంకషాభిధామ్ ॥ ౫ ॥ యేశబ్దార్థపరీక్షణప్రణయినోయెవాగుణాలంక్రియాశిక్షాకౌతుకినో విహర్తుమనసో యేచ ధ్వనేరధ్వని। క్షుభ్యద్భావతరంగితేరససుధాసింధౌమిమంక్షంతియేతేషామే(ష)కృతేకరో(మి)తి)వివృతింమాఘస్యసర్వంకషామ్ ॥ ౬ ॥ నేతాస్మిన్యదునందనస్సభగవాన్వీరఃప్రధానోరసః శృంగారాదిభిరంగవాన్విజయతేపూర్ణాపునర్వర్ణనా । ఇంద్రప్రస్థగమాద్యుపాయవిషయశ్చైద్యావసాదఃఫలం ధన్యోమాఘకవిర్వయంచకృతినస్తత్సూక్తిసంశీలనాత్ ॥ ౭ ॥ ఇహాన్వయముఖేనైవసర్వంవ్యాఖ్యాయతేమయా । నామూలంలిఖ్యతేకించిన్నానపేక్షితముచ్యతే ॥ ౮ ॥ అథ తత్ర భవాన్ మాఘకవిః ॥ * కావ్యంయశసేర్థకృతేవ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయే । సద్యఃపరనిర్వృతయేకాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే ॥ ఇత్యాద్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యాత్కావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతామ్ ॥ * కావ్యాలాపాంశ్చవర్జ

శ్రియః పతిశ్శ్రీమతి శాసితుం జగజ్జగన్నివాసో వసుదేవసద్మని ।
వసన్ దదర్శావతరంతమంబరాద్ధిరణ్యగర్భాంగభువం మునిం హరిః ॥ ౧ ॥

యేదితి నిషేధశాస్త్రస్యాసత్కావ్యవిషయతాం చ పశ్యన్ శిశుపాలవధాఖ్యం మహాకావ్యం చికీర్షుః చికీర్షితార్థనిర్విఘ్నపరిసమాప్తిసంప్రదాయావిచ్ఛేదలక్షణఫలసాధన(త్వాత్), భూతత్వేష్టదేవతానమస్కారస్య శిష్టాచారప్రాప్తత్వాత్॥ * ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమితి ఆశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వాచ్చ, కావ్యఫలరూపశిశుపాలవధబీజభూతం భగవతః శ్రీకృష్ణస్య నారదదర్శనరూపం, వస్త్వాదౌ శ్రీశబ్దప్రయోగపూర్వకం నిర్దిశన్ కథాముపక్షిపతి ॥ — శ్రియ ఇతి ॥ అత్రాదౌ శ్రీశబ్దప్రయోగాత్ వర్ణగణాదిశుద్ధిరభ్యుచ్చయః ॥ తదుక్తమ్ ॥ * దేవతావాచకాశ్శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః । తే సర్వే నైవ నింద్యాస్స్యుర్లిపితో గణతో ఽపి వేతి ॥ శ్రియః-లక్ష్మ్యాః, పతిః ఏతేన రుక్మిణీరూపయా శ్రియా సమేత ఇతి సూచితమ్ ॥ * రాఘవత్వే ఽభవత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మనీతి విష్ణుపురాణవచనాత్, జగన్నివాసః జగతామాధారః, కుక్షిస్థాఖిలలోక ఇతి భావః, తథాపి ॥ * పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్ । ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే ॥ ఇత్యాదివచనానుసారేణ జగత్-లోకం; శాసితుం-దుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహాభ్యాం నియంతుం శ్రీమతి-సంపద్యుక్తే, వసుదేవసద్మని-వసుదేవరూపిణః కశ్యపస్య వేశ్మని, వసన్ కృష్ణరూపేణ తిష్ఠన్, హరిర్విష్ణుః అంబరాత్-ఆకాశాత్, అవతరంతమవతరంతం, ఇంద్రసందేశకథనార్థమితి భావః, హిరణ్యస్య గర్భః హిరణ్యం గర్భో యస్య స ఇతి వా హిరణ్యగర్భో బ్రహ్మా, బ్రహ్మాండప్రభవత్వాత్, తస్యాంగభువం-తనుజం, అథవా తస్యాంగాదవయవాదుత్సంగాద్భవతీతి హిరణ్యగర్భాంగభూః తం మునిం నారదమిత్యర్థః * ఉత్సంగాన్నారదో జజ్ఞే దక్షోంగుష్ఠాత్స్వయంభువ ఇతి ॥ భాగవతవచనాత్, దదర్శ కదాచిదితి శేషః, అత్ర అల్పీయసి వసుదేవసద్మని సకలజగదాశ్రయతయా మహీయసో హరేరాధేయత్వకథనాత్, అధికప్రభేదో ఽర్థాలంకారః తదుక్తమ్ * అధారాధేయయోరానురూప్యాభావో ఽధికమత ఇతి- జగన్నివాసస్య-జగదేకదేశవాసిత్వమితి విరోధశ్చ, తస్యానిర్వచనీయమహిమత్వాదితి పరిహారః, తథా తకారస్య సకారాదేశ్చ, కేవలస్యాసకృదా

గతం తిరశ్చీనమనూరుసారథేః ప్రసిద్ధమూర్ధ్వజ్వలనం హవిర్భుజః । పతత్యధో ధామ విసారి సర్వతః కిమేతదిత్యాకులమీక్షితం జనైః ॥ ౨ ॥ చయస్త్విషామిత్యవధారితం పురా తతశ్శరీరీతి విభావితాకృతిమ్ । విభుర్విభక్తావయవం పుమానితి

వృత్త్యా జగజ్జగదితి అసకృద్వ్యంజనద్వయసాదృశ్యాచ్చ ఏకవృత్త్యనుప్రాసభేదౌ శబ్దాలంకారౌ ఏషాం చాన్యోన్యనైరపేక్ష్యేణైకత్రసమావేశాత్ తిలతండులవత్సంసృష్టిః, అస్మిన్సర్గే వంశస్థవృత్తమ్ * జతౌతు వంశస్థముదీరితం జరావితి లక్షణాత్ ॥ ౧ ॥—తదానీం జనైః విస్మయాదీక్షితుం ప్రవృత్తమిత్యాహ ॥ గతమితి ॥ అవిద్యమానౌ ఊరూ యస్య సోఽనూరుః, అరుణః స సారథిర్యస్య తస్యానూరుసారథేస్సూర్యస్య, గతం గతిః + భావే క్తః తిరశ్చీనం-తిర్యగ్భూతం, + విభాషాఽంచేరదిక్స్త్రియామితి తిర్యక్ఛబ్దాదంచత్యంతాత్ప్రాతిపదికాత్స్వార్థే ఖప్రత్యయః, హవీంషి భునక్తీతి హవిర్భుక్ తస్య అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనం-ఊర్ధ్వస్ఫురణం, ప్రసిద్ధం ఇదం తు సర్వతః పరితః విసారి విసర్పి ధామ తేజః, అధః అధస్తాత్, పతతి కిమేతదితి సూర్యాగ్నివిలక్షణమదృష్టపూర్వమిదం ధామ కిమాత్మకం స్యాదిత్యాకులం, విస్మయాత్సంభ్రాంతం యథా తథా జనైరీక్షితం- ఈక్షణం కృతం; సకర్మకాదప్యవివక్షితే కర్మణి భావే క్తః * ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః కర్మణోఽకర్మికా క్రియేతి వచనాత్, కేచిత్తు కర్మణి క్తాంతం కృత్వా ఈక్షితం మునిం దదర్శేతి పూర్వేణ యోజయంతి, అత్రోపమేయస్య మునిధామ్నః సూర్యాగ్నిభ్యాముపమానాభ్యాం తదసంభవినా అధఃప్రసరణధర్మేణాధిక్యవర్ణనాద్వ్యతిరేకః తదుక్తం కావ్యప్రకాశే * ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్స ఏవ హీతి ॥ ఉపమానాదుపమేయస్యాధిక్యవ్యతిరేక ఏవ స ఇతి ॥ ౨ ॥—అథ భగవాన్నిరక్షైషీదిత్యాహ ॥ చయ ఇతి ॥ విభుస్తత్త్వావధారణసమర్థః స హరిః పురా-ప్రథమం, త్విషాం చయ ఇత్యవధారితం తేజఃపుంజమాత్రత్వేన నిశ్చితం, తతః ప్రత్యాసన్నే విభావితా-విమృష్టా, ఆకృతిః సంస్థానం యస్య తం తథోక్తం, అత ఏవ శరీరీ చేతన ఇత్యవధారితం తతః విభక్తా వివిచ్య గృహీతా అవయవా ముఖాదయో యస్య తం తథోక్తం, అత ఏవ పుమానిత్యవధారితం అముమాగచ్ఛంతం వ్యక్తివిశేషం నారద ఇతి వాస్తవాభిప్రాయేణ పుంలింగనిర్వాహః క్రమాత్పూర్వోక్తసామాన్యవిశేషజ్ఞానక్రమేణ లోకదృష్ట్యా భేదముక్తం హరిస్తు సర్వం వేదైవేతి తత్త్వం

క్షిమోదమముం నారద ఇత్యబోధి సః ॥ ౩ ॥ నవానధోధో బృహతః పయోధరాన్ సమూఢకర్పూరపరాగపాండురమ్ । క్షణం క్షణోత్క్షిప్తగజేంద్రకృత్తినా స్ఫుటోపమం భూతిసితేన శంభునా ॥ ౪ ॥ దధానమంభోరుహకేసరద్యుతీర్జటాశ్శరచ్చం

నారద ఇత్యబోధి, నారదం బుద్ధవానిత్యర్థః, నారదస్య కర్మత్వేపి నిపాతేన ఇతి శబ్దేనాభిహితత్వాన్న ద్వితీయా తిఙాద్యుపసంఖ్యానస్యోపలక్షణత్వాత్ యథాహ వామనః ॥ నిపాతేనాప్యభిహితే కర్మణి న కర్మవిభక్తిః, పరిగణనస్య ప్రాయికత్వాదితి + బుధ్యతేః కర్తరి లుఙ్, దీపజనబుధపూరితాయిప్యాయిభ్యోన్యతరస్యామితి సూత్రేణ చిణ్, చిణో లుగితి తస్య లుక్, అత్ర విభావితాకృతిం-విభక్తావయవమిత్యాకృతివిభావనావయవవిభాగయోః పదార్థయోః విశేషణగత్యా శరీరిత్వపుంస్త్వావధారణహేతుత్వేనోపన్యాసాత్, పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః, హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితి లక్షణాత్ ॥ ౩ ॥—అథ సప్తభిః శ్లోకైర్నారదమహామునిం విశినష్టి ॥ నవానితి ॥ కీదృశమముం నవాన్ సద్యస్సంభృతసలిలాన్ అతినీలానిత్యాపత్- బృహతో విపులాన్ పయోధరాన్ మేఘాన్ అధోధః మేఘానాం సమీపాధః ప్రదేశస్థితమితి శేషః + ఉపర్యధ్యధసస్సామీప్య ఇతి ద్విర్భావః తద్యోగాద్ద్వితీయా * ఉభసర్వతసోః కార్యాధిగుపర్యాదిషు త్రిషు । ద్వితీయామ్రేడితాంతేషు తతోన్యత్రాపి దృశ్యత ఇతి వచనాత్, సమూఢః-పుంజీకృతః ॥ ని ॥ సమూఢః పుంజితే భుగ్న ఇతి విశ్వః ॥ కర్పూరస్య పరాగశ్చూర్ణః తద్వత్పాండురం అత ఏవ క్షణం మేఘసమీపావస్థానక్షణే అత్యంతసంయోగే ద్వితీయేతి ద్వితీయా, క్షణమితాండవోత్సవేషు ॥ ని ॥ నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణ ఇత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ ఉత్క్షిప్తా-ఉపరి ధారితా, గజేంద్రస్య కృత్తిశ్చర్మ యేన తేన ॥ ని ॥ అజినం చర్మ కృత్తిః స్త్రీత్యమరః ॥ భూత్యా భస్మనా, సితేన-శుభ్రేణ ॥ ని ॥ భూతిర్భసితభస్మనీ ఇత్యమరః ॥ శంభునా స్ఫుటా ఉపమా సాదృశ్యం యస్య తం స్ఫుటశంభూపమమిత్యర్థః సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః, సదృశపర్యాయయోరేవ తుల్యోపమాశబ్దయోః + అతులోపమాభ్యామితి నిషేధాత్ సాదృశ్యవాచిత్వే తృతీయేత్యాహుః, కేచిదిమం శ్లోకం చయస్త్విషామిత్యతః ప్రాగ్లిఖిత్వా వ్యాచక్షతే, తేషాం పుంస్త్వావధారణాత్ ప్రాక్తేజః పిండమాత్రస్య శంభూపమా చిత్యరచింత్యమ్ ॥ ౪ ॥—దధానమితి ॥ పునః అంభోరుహకేసరద్యుతీః-పద్మకింజల్కప్ర

ద్రమరీచిరోచిషమ్ । విపాకపింగాస్తుహినస్థలీరుహో ధరాధరేంద్రం వ్రతతీతతీరివ ॥ ౫ ॥ పిశంగమౌంజీయుజమర్జునచ్ఛవింవసానమేణాజినమంజనద్యుతి । సువర్ణసూత్రాకలితాధరాంబరాంవిడమ్బయంతంశితివాససస్తనుమ్ ॥ ౬ ॥ విహంగరాజాంగరుహైరివాయతైర్హిరణ్మయోర్వీరుహవల్లితంతుభిః । కృతోపవీతంహిమశుభ్రముచ్చకైర్ఘనంఘనాంతేతటితాంగణైరివ ॥ ౭ ॥ నిసర్గచిత్రోజ్జ్వలసూక్ష్మపక్ష్మణాలసద్బిసచ్ఛేదసితాంగసంగినా । చకాసతంచారుచమూరుచ

ప్రభాః, పిశంగీరిత్యర్థః, జటాః దధానంస్వయంతు శరచ్చంద్రమరీచిరివరోచిర్యస్య తద్వద్ధవళవర్ణమిత్యర్థః, అతఏవవిపాకేన-పరిణామేన, పింగాః-పింగళాః, తుహినస్థల్యాం-తుషారభూమౌ, రోహంతీతి తుహినస్థలీరుహః క్విప్, వ్రతతీతతిః లతాసమూహః ॥ని॥ వల్లీతువ్రతతిర్లతేత్యమరః ॥ దధానం ధరాధరేంద్రోహిమవాన్ తుహినస్థలీతిలింగాత్, అన్యథానారదోపమానత్వాసంభవాచ్చ తమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౫ ॥ పిశంగేతి ॥ పునఃముంజస్తృణవిశేషః, తన్మయీమేఖలా మౌంజీ పిశంగ్యామౌంజ్యాయుజ్యత ఇతి పిశంగమౌంజీయుక్ + సత్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్ + స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పిశంగీశబ్దస్య పుంవద్భావః-తం అర్జునచ్ఛవింధవళకాంతిం ॥ని॥ వళక్షోధవళోర్జున ఇత్యమరః, అంజనద్యుతి అంజనవర్ణం ఏణాజినం కృష్ణమృగచర్మ, వసానమాచ్ఛాదయంతం + వసఆచ్ఛాదన ఇతి ధాతోశ్శానచ్ - సువర్ణసూత్రేణకనకమేఖలయా, ఆకలితంబద్ధం అధరాంబరమంతరీయం యస్యాస్తాం- శితివాససోనీలాంబరస్యబలరామస్య తనుంవిడంబయంతం అనుకుర్వాణమిత్యార్థీయముపమా ॥౬॥— ॥ విహంగేతి ॥ పునఃవిహంగరాజాంగరుహైరివ గరుత్మల్లోమతుల్యైః ఆయతైర్దీర్ఘైః హిరణ్యస్యవికారః హిరణ్మయీ + దాండినాయనేత్యాదినా, మయటియలోపనిపాతః తస్యామూర్వ్యాం, రుహోరూఢాః + ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః - తాసాంవల్లీనాం తంతుభిః తంతుకల్పైస్సూక్ష్మావయవైః ఉపాదానగుణాద్ధిరణ్మయైః కృతోపవీతం శోభార్థం కల్పితయజ్ఞసూత్రం స్వయంహిమశుభ్రం, అతఏవఘనాంతే శరది-తటితాంగణైరుపలక్షితం ॥ని॥ తటిత్సౌదామనీవిద్యుదిత్యమరః । ఉచ్చైరేవోచ్చకైరున్నతం ఘనంమేఘమివస్థితమ్ ॥ ౭ ॥— ॥ నిసర్గేతి ॥ పునఃనిసర్గాత్స్వభావాదేవ చిత్రాణికృష్ణశారాణి, ఉజ్జ్వలానిభాస్వరాణిసూక్ష్మాణిలోమానియ

ర్ణాకుథేననాగేంద్రమివేంద్రవాహనమ్ ॥ ౮ ॥ అజస్రమాస్ఫాలితవల్లకీగుణక్షతోజ్జ్వలాంగుష్ఠనఖాంశుభిన్నయా । పురఃప్రవాళైరివపూరితార్ధయావిభాంతమచ్ఛస్ఫటికాక్షమాలయా ॥ ౯ ॥ రణద్భిరాఘట్టనయానభస్వతఃపృథగ్విభిన్నశ్రుతిమండలైస్స్వరైః । స్ఫుటీభవద్గ్రామవిశేషమూర్ఛనామవేక్షమాణంమహ

స్యతేన- లసర్జయోబిసచ్ఛేదోమృణాళఖండః ॥ని॥ ఛేదఃఖండో(స్త్రి)యామితి త్రికాండశేషః । తద్వత్సితేంగేవపుషి సంగినాసక్తేన చారుణారుచిరేణ చమూరుచర్మణామృగత్వచా, కుథేనప్రష్ఠాస్తరణేన ॥ని॥ ప్రవేణ్యాస్తరణంవర్ణఃపరిస్తోమఃకుథోద్వయోరిత్యమరః- ఇంద్రవాహనంనాగేంద్రమైరావణమివఇహేంద్రస్య వాహనమితిస్వస్వామిభావమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్ + వాహనమాహితాదితినణత్వం, యథాహవామనః నేంద్రవాహనశబ్దేణత్వం- ఆహితత్వస్యావివక్షితత్వాదితి- చకాసతందీప్యమానం+చకాసేశ్శతరినాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః జక్షిత్యాదయష్షడిత్యభ్యస్తసంజ్ఞా ॥ ౮ ॥ —॥ అజస్రమితి ॥ పునఃఅజస్రంప్రాచుర్యేణ ఆస్ఫాలితాస్తాడితాః - సౌష్ఠవపరీక్షార్థం న్యుబ్జాంగుష్ఠేనతంత్రీతాడనం ప్రసిద్ధం తేషాంవల్లకీగుణానాం వీణాతంత్రీణాం ॥ని॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యాసంధ్యాద్యక్షతంతుష్వితియాదవః క్షతేనసంఘర్షణేన ఉజ్జ్వలైరంగుష్ఠనఖాంశుభిః, భిన్నయామిశ్రయాతద్రాగరక్తయేత్యర్థః; అతఏవపురః పురోభాగేప్రవాళైః విద్రుమైః ॥ని॥అథవిద్రుమఃపుంసిప్రవాళంపున్నపుంసకమిత్యమరః- పూరితార్ధయేవస్థితయా అచ్ఛస్ఫటికానామక్షమాలయా జపమాలయేత్యర్థః తథాప్రసిద్ధస్ఫటికగ్రహణాదృషేర్మోక్షార్థిత్వం వ్యజ్యతే * స్ఫాటికోమోక్షదఃపరఇతి మోక్షార్థినాంస్ఫటికాక్షమాలాభిధానాత్, విభాంతంభాసమానం+భాతేశ్శతృప్రత్యయః అత్రనఖాంశుభిన్నయేతిస్వగుణత్యాగేనాన్యగుణస్వీకారలక్షణః తద్గుణాలంకారఉక్తః * తద్గుణఃస్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్ తదుత్థాపితాచేయం ప్రవాళపూరితార్ధతోత్ప్రేక్షేత్యనయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౯ ॥—॥ రణద్భిరితి॥ పునఃనభస్వతః వాయోః ఆఘట్టనయాఆఘాతేన పృథగసంకీర్ణం- రణద్భిర్ధ్వనద్భిః అనురణనాత్మనోత్పద్యమానైరిత్యర్థః శ్రుత్యారబ్ధమనురణనంస్వరఇతిలక్షణాత్, తదుక్తంసంగీతరత్నాకరే * శ్రుత్యనంతరభావీయః స్నిగ్ధోనురణనాత్మకః । స్వతో

తీంముహుర్ముహుః ॥ ౧౦ ॥ నివర్త్యసోనువ్రజతఃకృతానతీనతీంద్రియజ్ఞాననిధిర్న

రంజయతిశ్రోతృచిత్తంసస్వరఉచ్యతఇతి ॥ శ్రుతిర్నామస్వరారంభకావయవశబ్దవిశేషః తదుక్తం * ప్రథమశ్రవణాచ్ఛబ్దశ్శ్రూయతే హ్రస్వమాత్రకః । సా శ్రుతిస్సంపరిజ్ఞేయాస్వరావయవలక్షణేతి ॥ విభిన్నానిప్రతినియతసంఖ్యయావ్యవస్థితాని శ్రుతీనాంమండలానిసమూహాయేషాంతైః విభిన్నశ్రుతిమండలైః శ్రుతిసంఖ్యానియమేదత్తైః * చతుశ్చతుశ్చతుశ్చైవషడ్జమధ్యమపంచమాః । ద్వేద్వేనిషాదగాంధారౌ త్రిస్త్రిఋషభధైవతావితి స్వరాష్షడ్జాదయస్సప్తోక్తలక్షణాః తదుక్తం * శ్రుతిభ్యస్స్యుస్స్వరాష్షడ్జర్షభగాంధారమధ్యమాః। పంచమోధైవతశ్చాథనిషాదఇతిసప్తతే ॥ తేషాంసంజ్ఞా సరిగమపధనీత్యపరామతా ఇతి, తైస్స్వరైః - స్ఫుటీభవంత్యోగ్రామవిశేషాణాం షడ్జాద్యపరనామకానాం స్వరసంఘాతభేదానాం త్రయాణాంనామానిచషడ్జగ్రామోమధ్యగ్రామోగాంధారగ్రామశ్చేత్యేవంరూపేణ విశేషాణాం ప్రతిగ్రామం స్వరేషుశ్రుతయశ్చభిన్నసంఖ్యాఃషడ్జశ్చతుశ్శ్రుతిర్జ్ఞేయఃఋషభస్త్రిశ్శ్రుతిస్స్మృతః।ద్విశ్శ్రుతిశ్చాపిగాంధారోమధ్యమశ్చచతుశ్శ్రుతిః । చతుశ్శ్రుతిఃపంచమస్స్యాత్ త్రిశ్శ్రుతిర్ధైవతస్స్మృతః ॥ నిషాదస్త్రిశ్రుతిశ్చైవ షడ్జగ్రామస్వరాంతర మితి గ్రామవిశేషాణాంచసప్తస్వరాణాంత్రిరావృత్త్యాఏకవింశతిః మూర్ఛనాభవంతి తద్యథా ఆదావుత్తరమధ్యస్స్యాద్రజనీచోత్తరాతథా । చతుర్థీశుద్ధషడ్జాతు పంచమీమత్సరీకృతా ॥ అశ్వక్రాంతాతథాషష్ఠీ సప్తమీచాభిరుద్గతా । షడ్జగ్రామాశ్రితాహ్యేతాః విజ్ఞేయాస్సప్తమూర్ఛనా ఇతి ॥ మూర్ఛనా స్వరారోహణావరోహణ క్రమభేదాః యస్యాంతాంమహతీం మహతీనామ్నీం నిజవీణాం * విశ్వావసోస్తుబృహతీతుంబురోస్తుకళావతీ । మహతీ నారదస్యస్యాత్సరస్వత్యాస్తుకచ్ఛపీతి వైజయంతీ - ముహుర్ముహురవేక్షమాణం- తం శ్రీయోజనాభేదమహిమ్నాపురుషప్రయత్నమంతరేణైవ అవిసంవాదం ధ్వనతీతికౌతుకాదనుసంధానమిత్యర్థః అత్రగ్రామలక్షణం * యథాకుటుంబినస్సర్వేప్యేకీభూతాభవంతిహి । తథాస్వరాణాంసందోహోగ్రామఇత్యభిధీయతే । షడ్జగ్రామోభవేదాదౌ మధ్యమగ్రామఏవచ । గాంధారగ్రామఇత్యేత ద్గ్రామత్రయముదాహృతమ్ ॥ తథా । నంద్యావర్తోఘజీమూత స్సుభ

భస్సదః। సమాసదత్సాదితదైత్యసంపదఃపదంమహేంద్రాలయచారుచక్రిణః॥౧౧
పతత్పతంగప్రతిమస్తపోనిధిఃపురోఽస్యయావన్నభువివ్యలీయత। గిరేస్తటిత్వా

దోగ్రామకాస్త్రయః। షడ్జమధ్యమగాంధారాస్త్రయాణాంజన్మహేతవఇతి॥
మూర్ఛనాలక్షణంచ * క్రమాత్స్వరాణాంసప్తానామారోహశ్చావరోహణమ్।
మూర్ఛనేత్యుచ్యతేగ్రామస్థాఏతాస్సప్తసప్తచ ॥ గ్రామత్రయేపిప్రత్యేకంసప్త
సప్తచమూర్ఛనాః। ఇత్యేకవింశతిమూర్ఛనాభవంతితన్నామానితు * నాన
పేక్షితముచ్యతఇతిప్రతిజ్ఞాభంగభయాన్నలిఖ్యంతఇతిసర్వమవదాతం- అత్రపుం
వ్యాపారమంతరేణస్వరాద్యావిర్భావోక్త్యాకోపిలోకాతిక్రాన్తోయంశిల్పసౌ
ష్ఠవాతిశయోవీణాయాఃప్రతీయతే,తేనసహస్వతస్సిద్ధాతిశయస్యాభేదేనాధ్యవసి
తత్వాత్ తన్మూలాఅతిశయోక్తిరలంకారఃసాచమహత్యాఃపుంవ్యాపారంవినామూ
ర్ఛనాద్యసంబంధేపిసంబంధాభిధానాత్,అసంబంధేసంబంధరూపతయాచపుం
వ్యాపారాఖ్య కారణంవినాపిమూర్ఛనాదికార్యోత్పత్తిద్యోతనాత్ విభావనా
వ్యజ్యతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిరితిసంక్షేపః॥౧౦॥——॥ నివర్త్యేతి॥ అతీం
ద్రియాః ఇంద్రియమతిక్రాంతాః- దేశకాలస్వరూపవిప్రకృష్టార్థాః+అత్యాద
యః క్రాంతాద్యర్థేద్వితీయయేతి సమాసః, ద్విగుప్రాప్తాపన్నాలంపూర్వగతి స
మాసేషుపరవల్లింగతాప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతివిశేష్యలింగత్వం తేషాంజ్ఞానం త
స్యనిధిః సర్వార్థద్రష్టేత్యర్థః సః నారదఃకృతానతీఃకృతప్రణామాః అను
ప్రజతోనుగచ్ఛతః నభసిసీదంతిగచ్ఛంతీతినభస్సదః, సురాః+సత్సూద్విషే
త్యాదినాక్విప్, నివర్త్యప్రతి(షిధ్య)యాప్య) సాదితాఃవినాశితాః దైత్యానామ
సురాణాం సంపదోయేనతస్య చక్రిణోహరేః మహేంద్రస్యాలయోభవనం- త
ద్వచ్చారు, పదంస్థానం సమాసదత్ ప్రాపత్+సమాఙ్పూర్వాత్సీదతేర్లుఙ్ పు
షాదిత్వాదఙ్ అత్రనతీనతీతిపదః పదమితిచద్వయోర్వ్యంజనయుగ్మయోరసకృ
దావృత్త్యాఛేకానుప్రాసః అన్యత్రవృత్త్యనుప్రాసఇత్యనయోస్సంసృష్టిః ॥౧౧॥
॥పతదితి॥ పతన్ ఆకాశాదవతరన్ యఃపతంగస్సూర్యః సప్రతిమాఉపమానం
యస్యసః ॥ని॥ పతంగౌపక్షిసూర్యౌచేత్యమరః, తపోనిధిఃమునిః అస్యహరేఃపు
రోభువిపురః ప్రదేశే యావన్నవ్యలీయతనాతిష్ఠత్ + లీఙ్ గతావితిధాతోర్దైర్
వాదికాత్కర్తరిలఙ్, తావదచ్యుతఃగిరేశ్శైలాత్ తటిత్తోస్యసంతీతితటిత్వాన్

నివత్రాపదుచ్చైర్జవేనపీఠాదుదతిష్ఠదచ్యుతః ॥౧౨॥ అథప్రియత్నేన్నమితా
నమత్స్థైర్ధృతే కథంచిత్ఫణినాంగణైరధః । న్యధాయిపాతామభిదేవకీసుతంసు
తేనధాతుశ్చరణౌ భువస్థలే ॥౧౩॥ తమర్ఘ్యమర్ఘ్యాదికయాదిపూరుషస్సపర్య
యాసాధుసపర్యపూపుజత్ । గృహానుపైతుంప్రణయాదభీప్సవో భవంతినాపుణ్య

మేఘ ఇవ తదస్యా స్త్రీత్యాదినా వతుపిర్ఘుయఇతివతుపోమకారస్య వకారః త
సౌమత్త్వర్థే ఇతిభసంజ్ఞాయామేకసంజ్ఞాధికారేణ పదత్వాన్నజస్త్వం ఉచ్చకై
రున్నతాత్పీఠాదాసనాత్ - జవేనోదతిష్ఠత్ మునిచరణయోర్భూస్పర్శాత్ప్రా
గేవస్వయముత్థితవాన్ * ఊర్ధ్వంప్రాణాహ్యుత్క్రామంతియూనః స్థవిరఆ
గతే । ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాంపునస్తాన్ప్రతిపద్యత ఇతిశాస్త్రమనుసరన్ని
తిభావః+ ఉపోనూర్ధ్వేకర్మణీతినియమాత్ ఇహోర్ధ్వేకర్మణినాత్మనేపదం, ప
తత్పతంగఇత్యత్ర పతంగస్యపతనాసంభవాదియమభూతోపమేత్యాచార్యదండి
ప్రభృతయో బభణుః, అతఏవాత్ర ప్రసిద్ధస్యోపమానత్వాయోగాదుత్ప్రేక్షేత్యా
ధునికాలంకారికాస్సర్వేనిర్ణయంతి ॥౧౨॥ — ॥ అథేతి ॥ అథాచ్యుతో
త్థానానంతరం, ధాతుస్సుతేననారదేన, ప్రియత్నేనోన్నమితా స్తథాపి ముని
పాదన్యాసభారాదానమంతః ఫణాఃయేషాంతైఃఫణినాంసర్పాణాంగణైః అధః
అధఃప్రదేశే, కథంచిద్ధృతేస్థాపితే-భువఃస్థలేభూపృష్ఠేఅభిదేవకీసుతం దేవకీసు
తమభి+లక్షణేనాభిప్రతీఆభిముఖ్యఇత్యవ్యయీభావః చరణౌపాదౌ ॥౨॥ పదం
ఘ్రిశ్చరణోస్త్రియామిత్యమరః । న్యధాయిపాతాంనిహితౌ+దధాతేఃకర్మణిలు
ఙ్ * స్యసిచ్ సీయుడిత్యాదినాచిణ్వదిటియగాగమః, అత్రఫణినాం నమనో
న్నమనాసంబంధేపిమునిగౌరవాయతత్సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిభేదః ॥౧౩॥
॥తమితి ॥ ఆదిపూరుషః పురాణపురుషః+అన్యేషామపిదృశ్యతఇతివాదీర్ఘః,
సకృష్ణః అర్ఘంపూజామర్హతీత్యర్ఘ్యఃతంఅర్ఘ్యంపూజార్హమిత్యర్థః+
దండాదిభ్యోయః, తంనారదం అర్ఘార్థం పూజార్థం, ద్రివ్యమర్ఘ్యం +
పాదార్ఘాభ్యాంచేతియత్ప్రత్యయః ॥ ౨ ॥ మూల్యేపూజావిధావర్ఘః * ష
ట్సుత్రిష్వర్ఘ్యమర్ఘార్థ ఇత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ అర్ఘ్యమాదిర్యస్యాస్తయా
అర్ఘ్యాదికయా + శేషాద్విభాషేతికప్రత్యయః ॥ సపర్యయా-పూజయా ॥౨॥
పూజానమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్సమాఇత్యమరః॥ సాధుయథాతథా

కృతాంమనీషిణః ॥౧౪॥ నయావదేతావుదపశ్యదుత్థితౌజనస్తుషారాంజనపర్వతా
వివ । స్వహస్తదత్తేమునిమాసనేమునిశ్చిరంతనస్తావదభిన్యవీవిశత్ ॥ ౧౫ ॥
హామహానీలశిలారుచఃపురోనిషెదివాన్కంసకృషస్సవిష్టరె । శ్రితోదయాద్రే

పర్యపూపుజత్-పరిపూజితవాన్, ణౌచఙ్ యుక్తంచైతదిత్యర్థాంతరంన్యస
తి, గృహానితి మనసఈషిణో మనీషిణః సంతః+ పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః,
పుణ్యకృతాం పుణ్యమకృతవతాం + సుకర్మపాపమంత్రపుణ్యేషుకృఞ ఇతిభూ
క్విప్, గృహాన్ ప్రణయాత్ప్రీతెరుపైతుమాప్తుం అభీప్సవో భ్యాగప్తుమిచ్ఛవః
త్సుకాః + ఆప్నోతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః ఆప్జ్ఞప్యృధామీదితీకారః,
భవంతి, కింతు పుణ్యకృతామెవ అతఃకృచ్ఛ్రలబ్ధాస్సంతఃపూజ్యా ఇత్యర్థః॥
నెతి ॥ ఉత్థితావేతౌమునికృష్ణౌ జనః తుషారాంజనయోఃపర్వతావివయావన్న
దపశ్యత్-నాత్పెక్షితవాన్, తావచ్చిరంతనః-పురాణః, మునిఃకృష్ణః పురా
ల భగవాన్ బదరికారణ్యే నారాయణావతారె తపసిస్థితవానితిపురాణవచనా
త్ + సాయంచిరమిత్యాదినాట్యుప్రత్యయస్తుడాగమశ్చ, స్వహస్తేన దత్తెగౌ
వాదాత్మహస్తార్పితె ఆసనే మునిం నారదం అభిన్యవీవిశత్ స్వాభిముఖ్యేనో
పవేశితవాన్ + అభినిపూర్వాద్విశతెణౌచఙ్ ॥ ౧౫ ॥— మహామహేతి
మహత్యాః మహానీలశిలాయాః సింహళద్వీపసంభవేంద్రనీలోపలస్య రుగివరుగ్య
స్యతస్యేత్యుపమాలంకారః ❋ సింహళస్యాకరోద్భూతా మహానీలాస్తుతెస్మృతాః
ఇతి భగవానగస్త్యః ॥ ని ॥ మహానీలాభృంగరాజేమణినాగవిశేషయోరితి
శ్వః ॥ కంసకృషః శ్రీకృష్ణస్య పురోగ్రే ఉచ్చకైరున్నతె విష్టరే-ఆసనే,
వృక్షాసనయోర్విష్టరఇతిషత్వం ॥ ని ॥ విష్టరోవిటపీదర్భముష్టిః పీఠాద్యమాస
మిత్యమరః ॥ నిషేదివాన్-ఉపవిష్టవాన్ + భాషాయాం సదవసశ్రువఇతి
సుః, సమునిః అభిసాయం సాయంకాలాభిముఖం అవ్యయీభావః, సాయంకా
లస్య కాష్ణ్యాత్కృష్ణోపమానత్వం శ్రితః ఆశ్రితః ఉదయఇత్యద్రిర్యేనతస్య చం
ద్రమసః అభిరామతాం ఉచ్చకైశ్శోభాం అచూచరత్-చారితవాన్, ప్రాప్త
వానిత్యర్థః + చరస్తేయె, ణిశ్రిత్యాదినాచఙ్ అత్రాన్యస్యాన్యధర్మసంబంధా
చ్చవాచ్చంద్రమసోభిరామతామివాభిరామతామిత్యాపమ్యపర్యవసానాదస
భవద్వస్తుసంబంధరూపానిదర్శనాభేదః సచోక్తోపమాయామంగాంగిభావెన స

సాయముచ్చకైశ్చూచురచ్చంద్రమసాభిరామతామ్ ॥ ౧౬ ॥ విధాయతస్యాప
చితింప్రసేదుషఃప్రకామమప్రీయతయజ్వనాంప్రియః । గృహీతుమార్యాన్పరిచ
ర్యయాముహుర్మహానుభావాహినితాంతమర్థినః ॥ ౧౭ ॥ అశేషతీర్థోపహృతాః
కమండలోర్నిధాయపాణావృషిణాభ్యుదీరితాః । అఘౌఘవిధ్వంసవిధౌపటీయ
సీర్నతేనమూర్ధ్నాహరిరగ్రహీదపః ॥ ౧౮ ॥ సకాంచనేయత్రమునేరనుజ్ఞయా
నవాంబుదశ్యామతనుర్న్యవిక్షత । జిగాయజంబూజనితశ్రియశ్శ్రియం సుమేరు

కీర్యతె ॥ ౧౬ ॥—విధాయేతి ॥ యజ్వానోవిధివదిష్టవంతః ॥ ని ॥ యజ్వాతు
విధనేష్టవానిత్యమరః ॥ + సుయజోర్జ్వనిప్, తేషాంప్రియోహరిః ప్రసేదు
షః-ప్రసన్నస్య, సదేఃక్వసురిత్యుక్తం, తస్యమునేరపచితింపూజాం ॥ ని ॥ పూ
జానమస్యాపచితిరిత్యమరః ॥ విధాయ విశేషేణ మనోవాక్కాయకర్మభిస్తత్ప
రతయా కృత్వా ప్రకామమత్యంతం అప్రీయత-ప్రీతోభవత్ + ప్రీఙోదైవాది
కాత్కర్తరిలఙ్, మునిపూజాయాఃప్రీతిహేతుత్వేర్థాంతరం న్యస్యతి ॥ గృహీ
తుమితి ॥ మహానుభావాః-మహాత్మానః,ఆర్యాన్-పూజ్యాన్, పరిచర్యయా-పరి
వస్యయా, గ్రహీతుం-వశీకర్తుం, + గ్రహోలిటిదీర్ఘఇతిదీర్ఘః ముహుర్ని
తాంతం అర్థినోభిలాషవంతోహిభవంతి + అర్థనమర్థోభిలాషః సఏషామస్తీతి
మత్వర్థీయఇనిః నతుణినిః, కృద్వృత్తేస్తద్ధితవృత్తిర్బలీయసీతిభాష్యేఉక్తత్వా
త్ ॥ ౧౭ ॥—అశేషేతి ॥ అశేషేభ్యః తీర్థేభ్యః ఉపహృతాః-ఆహృతాః, తథా
కమండలోః పాణౌనిధాయ కమండలోరుదపాత్రాదుద్ధృత్య పాణౌ నిధాయే
త్యర్థః, కుసూలాత్పచతీత్యాదివత్ క్రియాంతరాక్షిప్తక్రియాపేక్షయా కమం
డలోరపాదానత్వాత్పంచమీ ॥ ని ॥ అస్త్రీకమండలుఃకుండీత్యమరః ॥ ఋషి
ణా అభ్యుదీరితాః క్షిప్తాః అతఏవాఘౌఘానాం-పాపసమూహానాం విధ్వంసవి
ధౌ-వినాశకరణే, పటీయసీస్సమర్థతరాః + పటుశబ్దాదీయసుని,ఉగితశ్చేతిఙీప్
అపోజలాని హరిఃకృష్ణః నతేనమూర్ధ్నా శిరసా అగ్రహీత్,స్వీకృతవాన్ +
గ్రహేర్లుఙ్ ॥ ౧౮ ॥—స ఇతి ॥ నవాంబుదశ్యామతనుః సహరిః మునేరను
జ్ఞయా, కాంచనే,కాంచనవికారే + వైకారికోణ్ప్రత్యయః- యత్రాసనే న్య
విక్షత ఉపవిష్టవాన్ + నిపూర్వాద్విశేర్లుఙ్ నేర్విశఇత్యాత్మనేపదమ్, శలఇ
గుపధాదనిటఃక్సఇతిక్సః తదాసనం తదాహార్యుపవేశసమయే జంబూర్నిలక్ష

శృంగస్య తటాతటాసనమ్॥ ౧౯ ॥ స తప్తకార్తస్వరభాస్వరాంబరః కఠోరతారాధిపలాఞ్ఛనచ్ఛవిః। విదిద్యుతే బాడబజాతవేదసః శిఖాభిరాశ్లిష్ట ఇవాంభసాం నిధిః॥ ౨౦ ॥ రథాంగపాణేః పటలేన రోచిషామృషిత్విషస్సంవలితా విరేజిరే। చలత్పలాశాంతరగోచరాస్తరోస్తుషారమూర్తేరివ నక్తమంశవః॥ ౨౧ ॥ ప్రఫుల్లతాపిఞ్ఛనిభైరభీశుభిశ్శుభైశ్చ సప్తచ్ఛదపాంసుపాండుభిః। పరస్పరేణ చ్ఛురి

లో వృక్షవిశేషః ॥ ని ॥ జంబూస్సురభిపత్రాచ రాజజంబూర్మహాఫలేత్యభిధానరత్నమాలాయాం తయా జనితా శ్రీర్యస్య తస్య తథోక్తస్య + భాషితపుంస్కత్వాత్పుంవద్భావః, అతోనుమభావః సుమేరుశృంగస్య శ్రియం జగాయ అభిభావితవానితి తద్వద్బభావిత్యర్థః + సణ్లిటోర్జేరితి కుత్వం ఉపమానయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౯ ॥—స ఇతి ॥ తప్తం పుటపాకశోధితం కార్తస్వరం స్వర్ణం ॥ ని ॥ రుక్మం కార్తస్వరం జాంబూనదమష్టాపదోస్త్రియామిత్యమరః ॥ తద్వద్భాస్వరం దీప్యమానమంబరం యస్య సః భాస్వరాంబరః పీతాంబర ఇత్యర్థః. కఠోరతారాధిపస్య పూర్ణేందోః లాఞ్ఛనస్య కళంకస్య ఛవిరివ ఛవిర్యస్య సః + ఉపమానపూర్వపదో బహువ్రీహిః ఉత్తరపదలోపశ్చ- సహరిః బాడబజాతవేదసో-బడబాగ్నేః, శిఖాభిర్జ్వాలాభిః, ఆశ్లిష్టో వ్యాప్తః యుక్తః అంభసాం నిధిస్సముద్ర ఇవ విదిద్యుతే బభాసే ॥ ౨౦ ॥—రథాంగేతి ॥ రథాంగం చక్రం పాణౌ యస్య తస్య హరేః + ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి పాణేః పరనిపాతః, రోచిషాం ఛవీనాం, పటలేన-సమూహేన, సంవలితాః-మిశ్రితాః, ఋషేః త్విషో రుచయః నక్తం రాత్రౌ, సప్తమ్యర్థే నక మవ్యయం తరోః వృక్షస్య చలతాం పలాశానాం పత్రాణాం అంతరాణి వివరాణి గోచరా ఆశ్రయా యేషాం తే తుషారాః శీతలా మూర్తిర్యస్య తస్య ఇందోః అంశవో మయూఖా ఇవ విరేజిరే, చకాశిరే, ఉత్ప్రేక్షా ॥ ౨౧ ॥—ప్రఫుల్లేతి ॥ ప్రఫుల్లేతి ప్రఫుల్లం-వికసితం, + ఫుల్లవికసన ఇతి ధాతోః పచాద్యజంతం, ఫలేస్తునిష్ఠాయాం అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘా ఇతి ని(పాతనాత్)యమాల్) ప్రఫుల్త ఇత్యేవేతి క్షీరస్వామీ. తాపిఞ్ఛస్య తమాలస్య పుష్పం తాపిఞ్ఛం ॥ సూ ॥ ఫలేలుగితి తద్ధితలుక్ ॥ ని ॥ ద్విహీనం ప్రసవే సర్వమితి నపుంసకత్వం ॥ ని ॥ కాలస్కంధస్తమాలస్స్యాత్తాపిఞ్ఛోపీత్యమరః ॥ తేన సదృశైః ప్రఫుల్లతాపిఞ్ఛనిభైః + నిత్యసమాసత్వాదస్వ

తావమలచ్ఛవీ తదైకవర్ణావివ తౌ బభూవతుః ॥ ౨౨ ॥ యుగాన్తకాలప్రతిసంహృతాత్మనో జగన్తి యస్యాం సవికాసమాసత । తనౌ మముస్తత్ర న కైటభద్విషస్తపోధనాభ్యాగమసంభవా ముదః ॥ ౨౩ ॥ నిదాఘధామానమివాధిదీధితిం ముదా వికాసం మునిమభ్యుపేయుషీ । విలోచనే బిభ్రదధిశ్రితశ్రిణీ స పుణ్డరీకాక్ష ఇతి స్ఫు

పదవిగ్రహః అతఏవ ॥ ని ॥ స్యురుత్తరపదే త్వమీ । నిభసఙ్కాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయ ఇత్యమరః ॥ సప్తసప్తచ్ఛదాః పర్ణాని సర్వసు యస్యేతి సప్తచ్ఛదో వృక్షభేదః ॥ ని ॥ సప్తపర్ణో విశాలత్వక్ శారదో విషమచ్ఛద ఇత్యమరః ॥ సంఖ్యాశబ్దస్య వృత్తివిషయే వీప్సార్థత్వం సప్తపర్ణాదిషూక్తం భాష్యే, శేషంతాపి ఇచ్ఛవత్, తస్య పుష్పాణి సప్తచ్ఛదాని, తేషాం పాంసుః రజః తద్వత్ పాణ్డుభిస్సితైశ్శుభ్రైః శుక్లైశ్చ అభీశుభిరన్యోన్యరశ్మిభిః ని ॥ అభీశుః ప్రగ్రహే రశ్మావితి శాశ్వతః ॥ పరస్పరేణ చ్ఛురితే రూషితే అమలే ఛవీ అన్యోన్యకాన్తీ యయోస్తౌ ఛవ్యోరభీశూనాం చావయవావయవిభావాద్భేదేన నిర్దేశః, తౌ హరినారదౌ తదా ఏకవర్ణావివ బభూవతుః ఉభయప్రభామేళనాదుభయోరపి సర్వాఙ్గీణో గఙ్గాయమునాసఙ్గమ ఇవ స్ఫటికేన్ద్రనీలమణిప్రభామేళనప్రాయః కశ్చిదేకవర్ణః ప్రాదుర్బభూవ తన్నిమిత్తా చేయమనయోరేకవర్ణతోత్ప్రేక్షా ॥ ౨౨ ॥—యుగాన్తేతి ॥ యుగాన్తకాలే-ప్రళయసమయే, ప్రతిసంహృతాః ఆత్మన్యుపసంహృతాః ఆత్మానో జీవాః యేన తస్య కైటభద్విషో హరేః యస్యాం తనౌ జగన్తి లోకాః సవికాసం సవిస్తారం సవిస్రమ్భం ఆసత-అతిష్ఠన్ +ఆస ఉపవేశనే లఙ్, తత్ర తనౌ దేహే తపోధనస్య నారదస్య అభ్యాగమేన ఆగమనేన సమ్భవన్తీతి సమ్భవాస్సముద్భూతాః + పచాద్యచ్, ముదః-సన్తోషాః న మముః అత్యరిచ్యన్తేత్యర్థః' చతుర్దశభువనభరణపర్యాప్తేపి వపుషి అన్తర్నమాన్తీతి కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధాతిశయేన స్వతస్సిద్ధస్యాభేదేనాధ్యవసితత్వాదతిశయోక్తిః, సా చ ముదామన్తస్సమ్బన్ధేప్యసమ్బన్ధోక్త్యా సమ్బన్ధే అసమ్బన్ధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ॥ నిదాఘేతి ॥ నిదాఘముష్ణం- ధామ తేజో యస్య తం తథోక్తం ॥ని॥ నిదాఘో గ్రీష్మకాలేస్యాదూష్మస్వేదామ్బునోరపీతి విశ్వః, అర్కం సూర్యమివ అతిదీధితిమధికకాన్తిం, మునిమభి నారదమభిలక్ష్య + అభిరభాగ ఇతి లక్షణేకర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా ముదా సన్తోషేణ - వికాసము పే

టోఽభవత్ ॥ ౨౪ ॥ సితంసితిమ్నా సుతరాం మునేర్వపుర్విసారిభిస్సౌధమివాథల
మ్భయన్ । ద్విజావళివ్యాజనిశాకరాంశుభిశ్శుచిస్మితాంవాచమవోచదచ్యుతః ॥
హరత్యఘంసంప్రతి హేతురేష్యతశ్శుభస్యపూర్వాచరితైఃకృతంశుభైః । శరీర

యష్టీఉపగతే +ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతిభూతేకస్వసుప్రత్యయాంతో
నిపాతితః, అతఏవాధశ్రితాప్రాప్తాశ్రు ర్యాభ్యాంలేతథోక్తే +ఇకోచివిభక్తావితి
నుమాగమః విలోచనేనేత్రేబిభ్రత్ + నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః-సహరిః
పుండరీకాక్షఇత్యేవం స్ఫుటోఽభవత్, సూర్యసన్నిధానే వికాసభాక్త్వేన
పుండరీకసాధర్మ్యాత్- పుండరీకేఇవాక్షిణీయస్యేత్యవయవార్థలాభే- పుండరీ
కాక్షఇతి వ్యక్తమన్వర్థసంజ్ఞోఽభూదిత్యర్థః- అత్రబిభ్రత్ స్ఫుటోఽభవదితి-
పదార్థహేతుకస్య కావ్యలింగస్య, నిదాఘధామానమివేత్యుపమాసాపేక్ష
త్వాదనయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥౨౪॥—॥ సితమితి ॥ అథ ఉభయోరుపవే
శానంతరం- అచ్యుతఃకృష్ణః, హేతుకర్త్రావిసారిభిరభీక్ష్ణంవిసరద్భిః+బహుళమా
భీక్ష్ణ్యేఇతిణినిః- ద్విజావళిఃదంతపఙ్క్తిః ॥ని॥ దంతవిప్రాండజాద్విజా ఇత్యమ
రః, సైవవ్యాజః కపటంయస్యసః తద్రూపఇత్యర్థః సచాసౌనిశాకరశ్చ త
స్యాంశుభిఃకిరణైః- సితంస్వభావశుభ్రం, మునేర్నారదస్య - వపుఃశరీరంసౌధం
ప్రాసాదమివ సుతరామత్యంతం+అవ్యయఘాదాముప్రత్యయః, సితిమ్నా ధావ
ళ్యేనప్రయోజ్యకర్త్రాలంభయన్ ప్రాపయన్- అతిధవళయన్నిత్యర్థః+లభేర
త్రగత్యుపసర్జనప్రాప్త్యర్థత్వేనాగత్యర్థత్వాత్ గతిబుద్ధీత్యాదినా అణిక
ర్తుర్నకర్తృత్వం- యథాహవామనః- లభేర్గత్యగత్యర్థత్వాణ్ణిచ్యణౌకర్తుః క
ర్తృత్వాకర్మత్వేఇతి ప్రాప్త్యుపసర్జనగత్యర్థత్వేతు కర్తృత్వమేవేతి రహ
స్యంలభేశ్చేతినుమాగమః శుచిస్మితాంవాచం అవోచత్ ఉక్తవాన్ * స్మితపూ
ర్వాభిభాషీచ పూర్వభాషీచ రాఘవ ఇతిన్యాయాదితిభావః + బ్రూఞోవచె
ర్వాలుఙ్ వచఉమితి ఉమాగమేగుణః అత్రసౌధమిత్యుపమాయాః సితి
మ్నాలంభయన్నిత్యసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః ద్విజావళివ్యాజనిశాక
రేతి - ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదన రూపాపహ్నవస్యచ, మిథోనైరపే
క్ష్యాత్సంసృష్టిః ॥౨౫॥—॥ హరతీతి ॥ భవదీయదర్శనం, శరీరంభజంతీతి శరీర
భాజః తేషాం, దేహినామితిభావః +భజోణ్విః కాలత్రితయేభూతాది కాల

భాజాంభవదీయదర్శనంవ్యనక్తి కాలత్రితయేపియోగ్యతామ్॥౨౬॥ జగత్యపర్యాప్తసహస్రభానునాననియన్తుంసమభావిభానునా। ప్రసహ్యతేజోభిరసంఖ్యతాంగతైరదస్త్వయానుత్తమనుత్తమంతమః ॥౨౭॥ కృతఃప్రజాక్షేమకృతాప్రజాసృజాసుపాత్రనిక్షేపనిరాకులాత్మనా। సదోపయోగేపిగురుస్త్వమక్షయో

త్రయేపియోగ్యతాంపాత్రత్వం,వ్యనక్తిగమయతి,కుతఃసంప్రతిదర్శనకాలే,అఘంపాపం-హరతిఅపనుదతిఏష్యతోభావినఃశుభస్యశ్రేయసఃహేతుః।తథా-పూర్వచరిత్రైః ప్రాగనుష్ఠితైఃశుభైస్సుకృతైఃకృతం- ఏవంత్రైకాల్యేపి స్వస్యకార్యత్వేన కారణత్వేనచ పుంసిసుకృతసమవాయమవగమయతి- అతఏతాదృశంతే దర్శనంకస్యనాశాస్యమితి భావః-అత్రహరతీత్యాదివాక్యత్రయార్థస్యశరీరేత్యాదివాక్యత్రయార్థహేతుత్వోక్త్యావాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః ॥౨౬॥

॥జగతీతి ॥ జగతిలోకే- అపర్యాప్తాఅపరిచ్ఛిన్నాః సహస్రంభానవోంశవోయస్యతేన భానునాఅర్కేణ ॥ని॥ భానవోర్కహరాంశవఇత్యుభయత్రాపి వైజయంతీ- యత్తమోనియన్తుం నివారయితుం, న సమభావినశేకేభావేలుఙ్- అవిద్యమానముత్తమంయస్మాత్తదనుత్తమంసర్వాధికం, అదస్తమఃమోహాత్మకంఅసంఖ్యతాంగతైః తేజోభిః, ప్రసహ్యబలాత్, త్వయానుత్తంనున్నంఅతశ్లాఘ్యదర్శనోభవానితిభావః+నుదవిదేత్యాదినావికల్పితత్వాన్నిష్ఠానత్వాభావః॥ అత్రోపమానాద్భానోర్మునేరాధిక్యప్రతిపాదనాద్వ్యతిరేకః ॥౨౭॥ —॥

॥కృతఇతి ॥ ప్రజానాంజనానాం అపత్యానాంచ క్షేమకృతాకుశలకారిణా ॥ని॥ ప్రజాస్యాత్సంతతౌజనఇత్యమరః సుపాత్రేయోగ్యపురుషే- కటాహాదిద్రవ్యభాజనేచ నిక్షేపేణనిధానేన నిరాకులాత్మనా స్వస్థచిత్తేన ॥ని॥ యోగ్యభాజనయోఃపాత్రమిత్యమరః ప్రజాసృజా బ్రహ్మణా-పుత్రిణాచ త్వంధనసంపదామివ శ్రుతీనాంవేదానాం సదోపయోగేపిదానభోగాభ్యాంవ్యయేపి, అక్షయఃఏకత్రామ్నానాదన్యత్రానంత్యాచ్చేతిభావః గురురుపదేష్టా సంప్రదాయప్రవర్తకఇతియావత్- అన్యత్రమహార్ఘ నిధీయతే అత్రేతినిధిఃనిక్షేపఃకృతః+ ఉపసర్గేఘోఃకిరితికిప్రత్యయః- శ్రుతిసంప్రదాయద్వారాధర్మాధర్మవ్యవస్థాపకతయాజగత్ప్రతిష్ఠాహేతూనాం భవాదృశాందర్శనంకస్యనశ్లాఘ్యమితిభావః, అత్రశబ్దమాత్రసాధర్మ్యాత్ శ్లేషోయంప్రకృతాప్రకృతవిషయఇత్యాహుః ॥౨౮॥ —॥

నిషేత్రీనాంధనసంపదామివ ॥౨౮॥ విలోకనేనైవ తవామునా మునే కృతః కృతార్థోఽస్మి నిబర్హితాంహసా । తథాపి శుశ్రూషురహం గరీయసీర్గిరోఽథవా శ్రేయసి కేన తృప్యతే ॥౨౯॥ గతస్పృహోఽప్యాగమనప్రయోజనం వదేతి వక్తుం వ్యవసీయతే యయా । తనోతి నస్తాముదితాత్మగౌరవో గురుస్తవైవాగమ ఏష ధృష్టతామ్ ॥౩౦॥ ఇతి బ్రువంతం తమువాచ స వ్రతీ న వాచ్యమిత్థం పురుషోత్తమ త్వయా । త్వమేవ సాక్షాత్కరణీయ ఇత్యతః కిమస్తి కార్యం గురు యోగినామపి ॥౩౧॥ ఉదీర్ణరాగప్రతి

॥ విలోకనేతి ॥ హే మునే నిబర్హితాంహసా అపహృతపాప్మనా, అతఏవ అమునా తవ విలోకనేనైవ కృతార్థః కృతోఽస్మి తథాప్యహం గరీయసీః అర్థవత్తరాః + ద్వివచనవిభజ్యోపపదే ఇత్యాదినా ఈయసున్ - ఉగితశ్చేతి ఙీప్ ప్రియస్థిరేత్యాదినా గురోర్గరాదేశః గిరస్తవ వాచోఽపి శుశ్రూషుః శ్రోతుమిచ్ఛుః అస్మి + శృణోతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః సచ్ఛేద్వృథేత్యాహ అథవేతి తథాహీత్యర్థః - అథవేతి పక్షాంతరప్రసిద్ధ్యోరితి గణవ్యాఖ్యానాత్, శ్రేయసి విషయే కేన తృప్యతే - న కేనాపీత్యర్థః - కృతార్థతాయా ఇయత్తాభావాదితి భావః + భావేలట్ ॥౨౯॥—॥ ఏవం ప్రియముక్త్వా - సంప్రత్యాగమనప్రయోజనం వినయేన పృచ్ఛతి ॥ గతస్పృహ ఇతి ॥ గతస్పృహో విరక్తోఽపి త్వం ఆగమనప్రయోజనం వదేతి వక్తుం; యయా ధృష్టతయా వ్యవసీయతే ఉద్యుజ్యతే + స్యతేర్భావేలట్, ఉదితముత్పన్నం ఉక్తం వా, ఆత్మనో మమ గౌరవం యేన సః గురుః శ్లాఘ్యః ఏష తవ ఆగమ ఏవ నోఽస్మాకం, తాం ధృష్టతాం తనోతి భవతో నిస్పృహత్వేఽపి ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తేః, ప్రయోజనవ్యాప్త్యా సావకాశః ప్రశ్న ఇతి భావః ॥౩౦॥—॥ ఇతీతి ॥ ఇతి బ్రువంతం తం హరిం స వ్రతీ మునిరువాచ, కిమితి, హే పురుషోత్తమ పురుషేషు శ్రేష్ఠ + న నిర్ధారణ ఇతి షష్ఠీసమాసనిషేధః త్వయా ఇత్థం గతస్పృహోఽపీత్యేవం న వాచ్యం గతస్పృహస్యాప్యన్యత్ప్రయోజన సంభవాదితి భావః, తదేవాహ యోగినామపి త్వమేవ సాక్షాత్కరణీయః ప్రత్యక్షీకర్తవ్యః ఇత్యతోఽస్మాత్ అన్యద్గురు కార్యం కిమస్తి న కించిదిత్యర్థః తస్మాన్న ప్రయోజనాంతరప్రశ్నావకాశ ఇతి భావః ॥ ౩౧ ॥—॥ యదుక్తం యోగినామపి త్వమేవ సాక్షాత్కరణీయ ఇతి తదేవ ద్రఢయతి ॥ ఉదీర్ణేతి ॥ ఉదీర్ణ ఉద్రిక్తః రాగో విషయాభిలాషః స ఏవ ప్రతిరోధకః ప్రతిబంధః పాటచ్చరశ్చ యస్మింస్తం ॥ని॥ ప్రతిరోధిపరాస్క్ర

రోధకంజనైరభీక్ష్ణమక్షుణ్ణతయాతిదుర్గమమ్ । ఉపేయుషో మోక్షపథంమన స్విన స్త్వమగ్రభూమిర్నిరపాయసంశ్రయా ॥౩౨॥ ఉదాసితారంనిగృహీతమా నసైర్గృహీతమధ్యాత్మదృశాకథంచన । బహిర్వికారంప్రకృతేఃపృథగ్విదుఃపు

దిపాటద్పురమలిప్లుచాఇత్యమరః - అభీక్ష్ణమక్షుణ్ణతయా అనభ్యస్తత్వేన అ న్యత్రాప్రతిహతత్వేనచ జనైరతిదుర్గమం- మోక్షపథంఅపవర్గమార్గంకాం తారంచ, ఉపేయుషఃప్రాప్తవతః +ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతికృసుప్ర త్యయాంతోనిపాతితః, మనస్వినస్సుమనసోధీరస్యచ +ప్రశంసాయామినిః త్వ మేవ, నిరపాయఃపునరావృత్తిరహితః సంశ్రయః ఆశ్రయఃప్రాప్తిర్యస్యాస్సాత థోక్తా నసపునరావర్తతఇతిశ్రుతేః- అగ్రభూమిః ప్రాప్యస్థానం ॥ని॥ అగ్రమా లంబనేప్రాప్య ఇతివిశ్వః + సోహమిత్యాదిశ్రుతేః త్వత్ప్రాప్తిరేవమోక్షత్వా దితిభావః తస్మాన్ముముక్షూణామపిత్వమేవసాక్షాత్కరణీయఇతిసిద్ధం తమేవంవిది త్వాతిమృత్యుమేతినాన్యఃపంథావిద్యతేఽయనాయేతిశ్రుతేః- యథాకస్యచిత్కు తశ్చిత్సంకటాన్నిర్గత్య కేనచిత్కాంతారేణగతస్యకించిన్నిర్బాధస్థానప్రాప్తి గభయాయకల్పతే- తథాత్వమపి ముముక్షోరితిధ్వనిః ॥౩౨॥ ననుప్రకృతి వివిక్తపురుషసాక్షాత్కారాన్మోక్షః, నాస్మత్సాక్షాత్కారాదిత్యాశంక్య- సో పిత్వమేవేత్యాహ ॥ ఉదాసితారమితి ॥ పురావిదఃపూర్వజ్ఞాః కపిలాదయః, త్వాంనిగృహీతమానసైః అంతర్నిరుద్ధచిత్తైఃయోగిభిఃఆత్మనిఅధ్యాత్మం+విభక్త్య ర్థేఽవ్యయీభావః +అనశ్చేతిసమాసాంతష్టచ్ అధ్యాత్మందృక్ జ్ఞానం- తయా అధ్యాత్మదృశా ప్రత్యగ్దృష్ట్యా కథంచన గృహీతం సాక్షాత్కృతం- కేనరూపే ణగృహీతమతఆహ- ఉదాసితారముదాసీనంప్రకృతౌస్వార్థం ప్రవృత్తాయా మపి స్వయంకర్తృత్వాద్యస్పృష్టమిత్యర్థః + ఆసేస్తృచ్- బహిర్వికారేభ్యో బహిర్వికారం- మహదాదిభ్యః, పృథగ్భూతమిత్యర్థః + అపపరిబహిరంచవః పంచమ్యేత్యవ్యయీభావః కించప్రకృతేస్త్రైగుణ్యాత్మనోమూలకారణాత్ పృ థగ్విభిన్నం ॥ని॥ ప్రకృతిఃపంచభూతేషు ప్రధానేమూలకారణఇతియాదవః పు రాభవంపురాతనం- అనాదిం+సాయంచిరమిత్యాదినాట్యుప్రత్యయః- పురుషం పురుషశబ్దవాచ్యం విజ్ఞానఘనం, విదుఃవిదంతి+విదోలటోవేతిఝురుసాదేశః యదాహుః+మూలప్రకృతిరవికృతిః - మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త

రాతనంత్వాం పురుషంపురావిదః ॥ 33 ॥ నివేశయామాసిథహేలయోద్ధృతం
ఫణాభృతాంఛాదనమేకమోకసః । జగత్త్రయైకస్థపతిస్త్వముచ్చకైరహీశ్వరస్త
మ్భశిరస్సుభూతలమ్ ॥ 34 ॥ అనన్యగుర్వాస్తవకేన కేవలంపురాణమూర్తేర్మ
హిమావగమ్యతే । మనుష్యజన్మాపిసురాసురాన్గుణైర్భవాన్భవచ్ఛేదకరైః

షోడశకశ్చవికారః నప్రకృతిర్నవికృతిఃపురుషఇతి అజామేకాంలోహితశుక్లకృ
ష్ణామిత్యాదిశ్రుతిశ్చ సోపిత్వమేవ +తత్త్వమసీత్యాదివాక్యైరైక్యశ్రవణాత్
స్మాత్త్వమేవసాక్షాత్కరణీయఇతిసుష్ఠూక్తమితిభావః ॥33॥—॥ ఏవంభగవతో
నిర్గుణస్వరూపముక్త్వా సంప్రతి ప్రస్తుతోపయోగితయా సగుణమాశ్రిత్య ష
డ్భిఃస్తౌతి ॥ నివేశయామాసిథేతి ॥ జగత్త్రయస్య-లోకత్రయస్య, ఏకస్థపతి
శాధిపతిః ఏకశిల్పీచ ॥ ని ॥ స్థాపత్యేధిపతౌతక్ష్ణిస్థపతిస్సచివేపిచేతివైజయంతీ
త్వం హేలయా లీలయా ఉద్ధృతం వరాహావతారఇతిభావః, ఫణాభృతామురగా
ణాం ఓకసఆశ్రయస్య, సద్మనశ్చ ॥ ని ॥ ఓకస్సద్మనిచాశ్రయఇతివిశ్వః ॥ ఏకం
ఛాదనమావరణం భూతలం ఉచ్చకైరున్నతేషు అహీశ్వరః శేషః సఏవస్తంభః
స్యశిరస్సు మూర్ధసు, అగ్రేషుచ ఫణాసహస్రేష్వితిభావః, నివేశయామాసిథ-
హితవాన్ +నివిశతేర్ణ్యంతాద్దామ్ప్రత్యయః, కృఞ్చానుప్రయుజ్యతేలిటీతి
స్తేరనుప్రయోగః అత్ర శ్లిష్టాశ్లిష్టరూపకయోశ్శాతుహేతుమద్భావాత్ శ్లిష్టపరం
పరితరూపకమ్ ॥ 34 ॥—అనన్యేతి ॥ నవిద్యతేఽన్యోగురుర్యస్యాస్తస్యాః
నన్యగుర్వా ఇత్యనీకారాంతఃపాఠః + సమాసాత్ప్రాగీకారాంగీకారేనద్యృ
తశ్చేతికప్రసంగస్స్యాత్, పశ్చాత్త్వనుపసర్జనాధికారాత్; వోతోగుణ
చనాదితిజీష్ నప్రాప్నోతీతి జీతిహ్రస్వశ్చేతివాసదీత్వాత్, ఆణ్ణద్యాఇతి ఆడ
గమః, కేచిత్తు సమాసాంతవిధిరనిత్యఇతికపంవారయంతి, తస్యాః సర్వోత్తర
యాః తవపురాణమూర్తేః కేవలం అమానుషస్వరూపస్యైవ ॥ ని ॥ కేవలః
త్స్నఏకస్సాన్యత్కేవలంచావధారణఇతిశాశ్వతః ॥ మహిమాకేనావగమ్యతే
కేనాపీత్యర్థః కుతః మనుష్యాజ్జన్మయస్యసః మనుష్యజన్మాపిభవాన్ అవజ్యో
బహువ్రీహిర్వ్యధికరణోజన్మాద్యుత్తరపదఇతివామనః భవచ్ఛేదకరైః సంసా
వర్తకైః గుణైర్జ్ఞానాదిభిః సురాసురాన్ +సురాసురవిరోధస్య కార్యో
ధికత్వేనాశాశ్వతికత్వాత్ యేషాంచ విరోధశ్శాశ్వతిక ఇతినద్వంద్వైకవద్భా

రోత్యథః ॥ ౩౫ ॥ లఘూకరిష్యన్నతిభారభంగురామమూంకిలత్వం త్రిదివాద
వాతరః । ఉదూఢలోకత్రితయేనసాంప్రతంగురుర్ధరిత్రీక్రియతేతరాంత్వయా ॥
నిజౌజసోజ్జాసయితుంజగద్ద్రుహాముపాజహీథానమహీతలంయది । సమాహితైర

ఇత్యాహుః, అధఃకరోతి + శేషేప్రథమఇతిప్రథమపురుషః భవచ్ఛబ్దస్య యు
ష్మదస్మదన్యత్వేనశేషత్వాదితి, మానుషఏవ తేమహిమాదురవగాహః అమానుష
స్తుకిముతేతితాత్పర్యార్థః, ద్వితీయార్ధే ఆసకృద్వ్యంజనయస్తావృత్త్యా ఛేకా
నుప్రాసః ॥ ౩౫ ॥ —లఘూకరిష్యన్నితి ॥ త్వమతిభారేణ దుర్జనరూపేణ
భంగురాం స్వయంభజ్యమానాం + భంజభాసమిదోఘురజితిఘురచ్ ॥ భిదురా
దయఃకర్మకర్తరీతివామనః అమూంభువమిత్యర్థః లఘూకరిష్యన్నిర్భారాంకరి
ష్యన్కిల + కృభ్వస్తీత్యాదినాఅభూతతద్భావేచ్వి: చ్వౌచేతిదీర్ఘః తృతీయా
ద్యౌ(స్త్రి)దివస్స్వర్గః తస్మాత్ + ఘఞర్థేకవిధానంవృత్తివిషయే సంఖ్యాశబ్ద
స్య పూరణార్థత్వం త్రిభాగాదివత్ అవాతరః అవతీర్ణోఽసి సాంప్రతం సంప్ర
తి ఉదూఢలోకత్రితయేన కుక్షావితి శేషః త్వయాధరిత్రీభూమిః గురుఃపూజ్యా
భారవతీచ క్రియతేతరాం-అతిశయేనక్రియతే+ తిఙశ్చేతితరప్, కిమేత్తిఙవ్యయ
ఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్షఇత్యామ్ప్రత్యయః, లఘుకర్త్రాపి గురుకర్త్రేతి విరోధ
ప్రతీతేః విరోధాభాసాలంకారః * ఆభాసత్వేవిరోధస్య విరోధాభాసఉచ్యత
ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౩౬ ॥ —నిజౌజసేతి ॥ నిజౌజసా-స్వతేజసా, జగద్భ్యో ద్రు
హ్యంతీతిజగద్ద్రుహః కంసాదయః సత్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్, తేషాముజ్జాసయి
తుం హింసితుమిత్యర్థః + జాసినిప్రహణేత్యాదినాకర్మణిశేషేషష్ఠీ, జసు
హింసాయామితిచురాదిః, మహీతలం-భూలోకం, నోపాజహీథాయది-నావాత
రశ్చేత్ + ఓహాఙ్గతావితిధాతోర్లఙిథాస్, తతస్తర్హి సమాహితైస్సమా
ధినిష్ఠైరపి సకర్మకాదప్యాశితాదివదవివక్షితేకర్మణికర్తరి క్తఃఅథవాసమాహితశ్చి
త్తైరిత్యర్థః విభక్తధనేషు విభక్తాభ్రాతరఇతివదుత్తరపదలోపోద్రష్టవ్యః గమ్య
మానార్థస్యాప్రయోగఏవ లోపఇతికైయటః అనిరూపితః అగృహీతస్త్వంహే
ఈశ మాదృశాం చర్మచక్షుషామితిభావః వినయోక్తిరియం దృశోర్దృష్టేః పదం
గోచరః కథంస్యాః నకథంచిదిత్యర్థః-తస్మాత్త్వతోఽసాక్షాత్కారఏవఆగమనప్రయో
జనమితిభావః ॥ ౩౭ ॥—నను కోపానిర్బంధః యన్మమైవాయం దుష్టనిగ్రహోఽస్తి

ర్వ్యనిరూపితస్తతః పదం దృశస్స్యాః కథమీశ మాదృశామ్ ॥ ౩౭ ॥ ఉపప్లుతం పాతు
మదో మదోద్ధతైస్త్వమేవ విశ్వంభర విశ్వమీశిషే । ఋతే రవేః క్షాలయితుం క్షమే
త కః క్షపాతమస్కాండమలీమసం నభః ॥ ౩౮ ॥ కరోతి కంసాదిమహీభృతాం వధా
జ్జనో మృగాణామివ యత్తవ స్తవమ్ । హరే హిరణ్యాక్షపురస్సరాసురద్విపద్విషః

కార ఇత్యాశంక్య అనన్యసాధ్యత్వాదిత్యాహ ॥ ఉపప్లుతమితి ॥ విశ్వం బిభర్తీతి వి
శ్వంభర విశ్వాత్రితః + సంజ్ఞాయాం భృతృవృజీత్యాదినా ఖశ్ప్రత్యయే ముమాగమః
మదోద్ధతైః కంసాదిభిః ఉపప్లుతం పీడితం అదో విశ్వం లోకం పాతుం రక్షితుం
త్వమేవ ఈశిషే-శక్నోషి, విశ్వంభరత్వాదితి భావః + ఈశ ఐశ్వర్యే లట్ థాస్,
అత్ర వైధర్మ్యేణ దృష్టాంతమాహ ॥ ఋత ఇతి ॥ క్షపాయా రాత్రేః తమస్కాం
డైస్తమోవర్గైః ॥ ని ॥ కాండో స్త్రీ దండబాణార్వవర్గావసరవారిషు ఇత్యమ
రః ॥ కస్కాదిషు చేతి విసర్జనీయస్య సత్వం మలీమసం మలినం ॥ ని ॥ మలీమ
సం తు మలినం కచ్చరం మలదూషితమిత్యమరః ॥ + జ్యోత్స్నాతమిస్రేత్యాదినా
మత్వర్థీయో నిపాతః, నభః క్షాలయితుం విశదీకర్తుం రవేర్ఋతే-రవిం వినా +
అన్యారాదితరర్తే ఇత్యాదినా పంచమీ, కః క్షమేత-శక్నుయాత్, న కోపీత్యర్థః
+ క్షమూష్ సహనే లిఙ్ అత్ర వాక్యద్వయే పి సమానధర్మస్యైకస్య ఈశిషే క్ష
మేతేతి శబ్దద్వయేన వస్తుప్రతివస్తుభావేన నిర్దేశాత్తత్రాపి వ్యతిరేకముఖత
ద్వైధర్మ్యేణ ప్రతివస్తూపమాలంకారః తదుక్తం సర్వస్వే (వాక్యం) వాక్యా
ర్థగతత్వేన సామాన్యస్య వాక్యద్వయేన పృథఙ్నిర్దేశే ప్రతివస్తూపమా ॥ ౩౮ ॥
కరోతీతి ॥ కించ జనో మృగాణామివ కంసాదిమహీభృతాం వధాద్ధేతోః తవ
స్తవం స్తోత్రం ॥ ని ॥ స్తవః స్తోత్రం స్తుతిర్నుతిరిత్యమరః ॥ కరోతీతి యత్, హే
హరే కృష్ణ, సింహేతి చ గమ్యతే, సా స్తుతిక్రియా హిరణ్యాక్షపురస్సరాః హిర
ణ్యాక్షప్రముఖాః యే అసురాః త ఏవ ద్విపా గజాస్తేషాం ద్విషా హంతురిత్యర్థః తే
స్య తవ ప్రత్యుత వైపరీత్యేన ప్రత్యుతేత్యుక్తవైపరీత్యే ఇతి గణవ్యాఖ్యానే తి
స్క్రియా అవమానః యదితి సామాన్యే నపుంసకం సేతి విధేయలింగం గజఘాతి
నస్సింహస్య మృగవధవర్ణనమివ మహాసురహంతుస్తవ కంసాదిక్షుద్రనృపవ
ధోద్ఘాటనం తిరస్కార ఏవేత్యర్థః, అత్రాసురద్విపానాం హరిరేవ హరిరితి శ్లి
పరంపరితరూపకం మృగాణామివేత్యుపమయా అంగాంగిభావేన సంకీర్యతే ॥

ప్రత్యుతాసి తిరస్క్రియా ॥ ౩౯ ॥ ప్రవృత్తఏవస్వయముజ్ఝితశ్రమః క్రమేణపే
ష్టుంభువనద్విషామసి । తథాపివాచాలతయాయునక్తిమాంమిథస్త్వదాభాషణ
లోలుపంమనః ॥ ౪౦ ॥ తదింద్రసందిష్టముపేంద్రయద్వచఃక్షణంమయావిశ్వజ
నీనముచ్యతే । సమస్తకార్యేషుగతేనధుర్యతామహిద్విషస్తద్భవతానిశమ్యతామ్ ॥
అభూదభూమిఃప్రతిపక్షజన్మనాంభియాంతనూజస్తపనద్యుతిర్దితేః । యమిం

ఏవంస్తుత్యాదిభిరభిముఖీకృత్యాగమనప్రయోజనంవక్తుముపోద్ఘాతయతి॥ ప్రవృత్తఇతి ॥ త్వముజ్ఝితశ్రమస్త్యక్తశ్రమస్సన్, క్రమేణ భువనానిద్విషంతీతి భువనద్విషోదుష్టాః తేషాం పేష్టుం తాన్హంతుమిత్యర్థః + జాసినిప్రహణనాటక్రాథపిషాంహింసాయామితికర్మణి శేషేషష్ఠీ, స్వయమప్రేరితఏవ ప్రవృత్తోఽస్యేవ తర్హి పిష్టపేషణం మాకార్షీరితిచేత్తత్రాహ, తథాపి స్వతఃప్రవృత్తేపిమిథోరహసి త్వదాభాషణే త్వయాసహసల్లాపే లోలుపంలుబ్ధం ॥ ని ॥ లుబ్ధోభిలాషుకస్తృష్ణక్సమౌలోలుపలోలుభావిత్యమరః ॥ మనః మాంవాచాలతయాసహయునక్తి లట్ వాచాలంకరోతీత్యర్థః, వాచోబహ్వ్యస్యసంతీతివాచాలః + ఆలజాటచౌబహుభాషిణీతిఆలచ్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ స్యాజ్జల్పాకస్తువాచాలో వాచాటోబహుగర్హ్యవాగిత్యమరః ॥ ౪౦ ॥ — ॥ అథ స్వవాక్యశ్రవణం సహేతుకం ప్రార్థయతి ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాత్ - ఇంద్రముపగతఉపేంద్రహేఇంద్రానుజ. అతఏవేంద్రసందిష్టం శ్రోతవ్యమితిభావః- కించ విశ్వస్మైజనాయహితంవిశ్వజనీనం + ఆత్మన్విశ్వజనభోగోత్తరపదాత్ఖఇతి ఖప్రత్యయః, యద్వచః - క్షణంనతుచిరం - మయోచ్యతే తద్వచః - అహిద్విషోవృత్రఘ్నస్య ॥ ని ॥ సర్పే వృత్రాసురేప్యహిరితి వైజయంతీ. సమస్తకార్యేషు ధుర్యతాంధురంధరత్వం- గతేనఅతోపిభవతా నిశమ్యతాంశ్రూయతాం+ప్రార్థనాయాంలోట్, ధురంవహతీతిధుర్యః. * ధురోయడ్ఢకావితియత్ప్రత్యయః - స్ఫుటమత్రపదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥౪౧॥ — ॥ అథశిశుపాలోహంతవ్యఇతివక్తుంతస్యానన్యవధ్యత్వాదనన్యవధ్యత్వజ్ఞాపనోపయికతయా త్రైధ్ధత్య ప్రకటనార్థం జన్మాంతరవృత్తాంతం తావదుద్ఘాటయతి ॥ అభూదితి ॥ప్రతిపక్షాచ్ఛత్రోః జన్మయాసాంతాసాంభియాం అభూమిరవిషయః- నిర్భీకఇత్యర్థః. తపనద్యుతిస్సూర్యప్రతాపః- దితేస్తనూజోదైత్యోభూత్ కోసావతఆహ

ద్రశబ్దార్థనిషూదనం హరేర్హిరణ్యపూర్వం కశిపుం ప్రచక్షతే ॥ ౪౨ ॥ సమత్స
రేణాసుర ఇత్యుపేయుషా చిరాయ నామ్నః ప్రథమాభిధేయతామ్ । భయస్య పూ
ర్వావతరస్తరస్వినా మనస్సు యేన ద్యుసదాం న్యధీయత ॥ ౪౩ ॥ దిశామధీశాంశ్చ
తురో యతస్సురానపాస్య తం రాగహృతాస్సిషేవిరే । అవాపురారభ్య తతశ్చలా ఇ

హ హరేరింద్రస్య- ఇంద్రశబ్దార్థనిషూదనం + ఇందతీతీంద్రః, ఇదిపరమైశ్వ
ర్యే ఋజ్రేంద్రేత్యాదినార్థప్రత్యయాంతః ఔణాదికో నిపాతః, తస్యేంద్రశ
బ్దస్య ఇంద్ర ఇతి సంజ్ఞాపదస్య, యోర్థః పరమైశ్వర్యలక్షణః తస్య నిషూదనం ని
వర్తకం + కర్తరిల్యుట్ హరేరైశ్వర్యహర్తారమిత్యర్థః, యం దైత్యం హి
రణ్యపూర్వం హిరణ్యశబ్దపూర్వం కశిపుం కశిపుశబ్దం ప్రచక్షతే, హిరణ్యకశిపుమా
హురిత్యర్థః, అత్ర హిరణ్యశబ్దపూర్వకత్వం కశిపుశబ్దస్యైవ, న తు సంజ్ఞినస్తదర్థస్యే
తి శబ్దపరస్య కశిపుశబ్దస్యార్థగతత్వేనాప్రయోజ్యస్య ప్రయోగాదవాచ్య వచనా
ఖ్యం దోషమాహుః * యదవాచ్యస్య వచనమవాచ్యవచనం హి తదితి ॥ సమాధా
నం తు, ఏవంవిధవిషయే శబ్దపరేణాప్యర్థలక్షణేతి, కథంచిత్సంపాద్యమిత్యుక్త
మస్మాభిర్దేవపూర్వం గిరింతే॥ ధనురుపపదమస్మై వేదమన్వాదిదేశేత్యేతద్వ్యా
ఖ్యానావసరే సంజీవన్యాం ఘంటాపథే చ । విశేషశ్చాత్ర, యం దైత్యముద్దిశ్య, హి
రణ్యపూర్వం కశిపుం హిరణ్యశబ్దపూర్వం కశిపుశబ్దం ప్రచక్షతే సంజ్ఞాత్వేన ప్రయుం
జత ఇతి ॥౪౨॥— ॥ సమత్సరేణేతి ॥ సమత్సరేణ సవైరేణ + మత్సరోన్యశుభ
ద్వేష ఇత్యమరః । అస్యతీత్యసురః + అసేరురన్, అసుర ఇతి నామ్నః, చిరాయ చి
రకాలేన * చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యప్యయేష్వమ
రః ప్రథమాభిధేయతాం ఉపేయుషా, అన్వర్థతయా ముఖ్యార్థతాం గతేన,
తరస్వినా బలవతా ॥ని॥ తరసీ బలరంహసీ ఇతి విశ్వః యేన హిరణ్యకశిపునా, దివిసీ
దంతీతి ద్యుసదః దేవాః, తేషాం మనస్సు భయస్య, పూర్వావతరః ప్రథమప్రవే
శః * ఋదోరప్, న్యధీయత నిహితః + ధాఞః కర్మణి లఙ్, అస్మాదేవ దేవానాం ప్ర
థమం భయోత్పత్తిరభూదిత్యర్థః ॥౪౩॥—॥ దిశామితి ॥ శ్రియస్సంపదః, యతో
య దేత్యర్థః దిశామధీశాన్ దిక్పతీనపి చతురస్సురాన్, ఇంద్రయమవరుణకుబే
రాన్ అపాస్య హిత్వా తం హిరణ్యకశిపుం రాగహృతాః రాగాకృష్టాస్స్వత్యః
న తు బలాదితి భావః, సిషేవిరే యతో వీరప్రియాః శ్రియ ఇతి భావః. తత ఆరభ్య
తదాప్రభృతి అయశః కరోతీత్యయశస్కరం దుష్కీర్తిహేతుమిత్యర్థః

తిపరివాదముచ్చైరయశస్కరం శ్రియః ॥ ౪౪ ॥ పురాణిదుర్గాణినిశాతమాయు
ధంబలానిశూరాణిఘనాశ్చకంచుకాః । స్వరూపశోభైకఫలానినాకినాంగణైర్య
మాశంక్యతదాదిచక్రిరే ॥ ౪౫ ॥ సనంచరిష్ణుర్భువనాంతరేషుయాం యదృచ్ఛ
యాశిశ్రియదాశ్రయశ్శ్రియః । అకారితస్యైమకుటోపలస్ఖలత్కరైస్త్రిసంధ్యం

+కృఞో హేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యేష్వితిటప్రత్యయః* అతఃకృకమీత్యాదినావి
సర్జనీయస్య సత్వంఉచ్చైః ప్రచురం చలాఅస్థిరాః ఇతిపరివాదంజనాపవాదం
అవాపుః దిగీశానామపి సర్వస్వహరణం కృతమితితదౌద్ధత్యస్యపరాకాష్ఠేతి
భావః ॥ ౪౪॥—॥ పురాణీతి ॥ కించ, నాకినాంసురాణాం, గణైఃయంహిరణ్య
కశిపుం, ఆశంక్య బాధకత్వేనోత్ప్రేక్ష్యసకాలఆదిర్యస్మిన్తత్తదాది తదాప్ర
భృతీత్యర్థః స్వరూపశోభైవ ఏకఫలంముఖ్యప్రయోజనం, యేషాంపురాదీనాంతా
నితథోక్తాని, ప్రాగీదృగసాధ్యశత్రువాభావాదితిభావః+ నపుంసకమనపుంసకే
నైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి నపుంసకైకశేషఃపురాణిదుర్గాణి ప్రాకారపరిఖా
దిభిరగమ్యాని , చక్రిరే+సుదురోరుపసంఖ్యానమితిగమేర్డః, ఆయుధంచని
శాతంనిశితం, శక్రి + శోతనూకరణఇతిధాతోః క్తః శాచ్ఛోరన్యతరస్యామితి
త్వ వికల్పాత్పక్షేఆత్వం బలానిసైన్యాని శూరాణిశౌర్యవంతి చక్రిరేసంపాది
తాని, కంచుకాఃవారవాణాః, లోహవర్మాణీత్యర్థః॥ని॥ కంచుకోవారవాణో
స్త్రీత్యమరః ఘనాఃదుర్భేదాః చక్రిరేలిట్ ఇత్థంనిత్యసన్నద్ధాఃజాగ్రతీత్యర్థః॥
౪౫॥—॥సఇతి॥ అన్యేషుభువనేషుభువనాంతరేషు + సుప్సుపేతిసమాసఃసంచ
రిష్ణుఃసంచరణశీలః+అలంకృఞిత్యాదినాచరేరిష్ణుచ్ప్రత్యయః-శ్రియఃలక్ష్మ్యాః- ఆ
శ్రయఃసహిరణ్యకశిపుః యదృచ్ఛయాస్వైరవృత్త్యా ॥ని ॥ యదృచ్ఛాస్వైరితే
త్యమరః, యాందిశమశిశ్రియత్ అగమత్ +శ్రయతేర్లుఙ్ ణిశ్రిత్యాదినాచఙి
ద్విర్భావః, ఇయఙాదేశః మకుటోపలేషుమౌళిరత్నేషు స్ఖలంతః కరాఃయేషాం
తైః శిరసిబద్ధాంజలిభిరిత్యర్థః ॥ ని॥ ఉపలఃప్రస్తరేరత్నఇతివిశ్వః తిస్రోదశా
అవస్థాః, బాల్యకౌమారయౌవనాని, జన్మసత్తావృద్ధయోవాయేషాంతైః త్రిద
శైఃదేవైః యద్వా, త్రిర్దశపరిమాణంవయోయేషామితి+బహువ్రీహౌసంఖ్యేయే
డచ్, తిస్రస్సంధ్యాస్సమాహృతాస్త్రిసంధ్యం+తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాహార
ద్విగుఃఏకవచనం ॥ పాత్రాద్యంతఇతిపక్షేనపుంసకత్వం+అత్యంతసంయోగేద్వితీ

త్రిదశైర్దిశే నమః ॥ ౪౬ ॥ సటాచ్ఛటాభిన్నఘనేన బిభ్రతా నృసింహ సైంహీ-
తనుం తనుం త్వయా । సముగ్ధకాంతాస్తనసంగభంగురైరురోవిదారం ప్రతిచస్క-
రే నఖైః ॥ ౪౭ ॥ వినోదమిచ్ఛన్నథ దర్పజన్మనో రణేన కండ్వాః త్రిదశైః సమం
పునః । స రావణో నామ నికామభీషణం బభూవ రక్షః క్షతరక్షణం దివః ॥ ౪౮ ॥

యా ఇత్యస్యేది శే నమః+ నమః స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ- నమః నమస్కారః అకా-
రి కృతః+కృఞః కర్మణి లుఙ్ * చిణ్ భావకర్మణోరితి చిణ్ వృద్ధిః ॥౪౬॥— ॥ అథ
సోపి త్వయైవ సంహృత ఇత్యాహ ॥ సటేతి ॥ హే నృసింహ, నా సింహ ఇవేత్యు-
పమితసమాసః నాచాసౌ సింహశ్చేత్యపి ప్రస్తావాత్ సింహస్యేమాం సైంహీం, అత
ను మనల్పాం తనుం కాయం, బిభ్రతా నృసింహావతారభాజేత్యర్థః అతఏవ సటా-
చ్ఛటాభిః కేసరసమూహైః భిన్నాః ఘనా మేఘాః యేన తేన, అభ్రంకషవిగ్రహ-
త్వాదితి భావః ॥ని॥ సటా జటాకేసరయోః, తనుః కాయే కృశే ల్పే చేత్యుభయత్రాపి
విశ్వః త్వయా స దైత్యః, ముగ్ధా నవా ॥ని॥ ముగ్ధస్సున్దరే మూఢ ఇతి వైజయ-
న్తీ। యాః కాంతాః స్తనౌ- తయోః సంగేనాపి భంగురైః కుటిలైర్నఖైః ఉరోవిదార్య
ఉరోవిదారం+పరిక్లిశ్యమానే చేతి ణముల్ ప్రతిచస్కరే హతః +కిరతేః కర్మణి
లిట్ ఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణః హింసాయాం ప్రతేశ్చేతి సుడాగమః వజ్రేణా-
నాపి నఖైర్విదారిత ఇతి- అవాఙ్మనసగోచరమహిమ్నః లోకే మసాధ్యమితి భావః ॥
౪౭॥—॥అథాస్యానంతరజన్మచేష్టితాన్యాచష్టే ॥ వినోదమితి ॥ అథ సః హిరణ్య-
కశిపుః పునః భూయోపి త్రిదశైస్సమం దేవైస్సహ ॥ని॥ సాకం సత్రా సమం సహే-
త్యమరః- రణేన యుద్ధేన, దర్పాత్ అన్తస్సారాత్ జన్మయస్యాః తస్యాః, కండ్వాః భు-
జకండూతేః వినోదమపనోదమిచ్ఛన్ ప్రాగ్భవేన ఖక్షతైస్తదపనోదాభావాదితి
భావః దివః స్వర్గస్య, క్షతం నష్టం రక్షణం గత్రాయేన తత్ క్షతద్యురక్షణమిత్యర్థః సా-
పేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః, ఏతేన దేవసర్వస్వహారిత్వముక్తం భీషయతీతి భీ-
షణం+ నంద్యాదిత్వాల్ల్యుప్రత్యయః భియో హేతుభయే షుగితి షుక్ నికామం
భీషణం + సుప్సుపేతి సమాసః, రావణో నామ రావణ ఇతి ప్రసిద్ధం రక్షః బభూ-
వ రాక్షసయోనౌ జాత ఇత్యర్థః- విశ్రవసోపత్యం పుమాన్ రావణ ఇతి విగ్రహః+ త-
స్యాపత్యమిత్యణి కృతే । విశ్రవసో విశ్రవణ రవణావితి ప్రకృతేః రవణాదేశః పౌరా-
ణికాస్తు రావయతీతి రావణ ఇతి వ్యుత్పాదయంతి, తదుక్తముత్తరకాండే* యస్మా

ప్రభుర్బ్బభూషుర్భువనత్రయస్యయశ్శిరోతి రాగాద్దశమందికర్తిషుః। అతర్క్యయద్విఘ్నమివేష్టసాహసఃప్రసాదమిచ్ఛాసదృశంపినాకినః ॥౪౯॥ సముత్క్షిపన్యఃపృథివీభృతాంవరంవరప్రదానస్యచకారశూలినః । త్రిసత్తుషారాద్రిసుతాససం

ల్లోకత్రయంచైతద్రావితంభయమాగతమ్। తస్మాత్త్వం రావణోనామనామ్నావీరభవిష్యసీతి + రౌతేర్ణ్యన్తాత్కర్తరిల్యుట్ - రావణరక్షసోర్నియతలింగత్వాద్విశేషణవిశేష్యభావేపి స్వలింగతా ॥౫౦॥—అథాస్యోద్ధత్యమష్టాదశశ్లోక్యావ్యాచష్టే॥ ప్రభురితి ॥ యోరావణః భువనత్రయస్య ప్రభుః స్వామీ బుభూషుః-భవితుమిచ్ఛుః + భవతేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః, అతిరాగాదత్యుత్సాహాత్ నతు ఫలవిలంబననిర్వేదాదితిభావః దశమంశిరః చికర్తిషుః కర్తితుం ఛేత్తుమిచ్ఛుః + కృతిచ్ఛేదనఇతిధాతోస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః, ఇష్టసాహసః-ప్రియసాహసః, అతఏవేచ్ఛాసదృశం స్వేచ్ఛానురూపం పినాకినశ్శివస్య ప్రసాదంవరం విఘ్నమివాతర్కయత్ ఉత్ప్రేక్షితవాన్ ఇతిపరమసాహసికత్వోక్తిః ఇతఆరభ్య శ్లోకషట్కేపి యచ్ఛబ్దస్యస రావణోనామరక్షోబభూవేతిపూర్వేణాన్వయః, రంగరాజస్తు నచక్రమస్యాక్రమతాధికంధరమిత్యుపరిష్టాదన్వయఇత్యాహ ॥ తదసత్, గుణానాంచ పరార్థత్వాదితిన్యాయాదారుణ్యాదివత్ ప్రత్యేకం ప్రధానాన్వయినాంమిథస్సంబంధాయోగాదిత్యలం శాఖాచంక్రమణేన, పురాకిల రావణః కామ్యేకర్మణి పశుపతిప్రీణనాయ నవశిరాంస్యగ్నౌహుత్వా దశమారబ్ధే సంతుష్టాత్తస్మాత్త్రైలోక్యాధిపత్యం వవ్రఇత్యుత్తరకాండోక్తా కథాత్రానుసంధేయా ॥ ౪౯ ॥ —అథకైలాసోత్క్షేపవృత్తాంతమాహ ॥ సముత్క్షిపన్నితి ॥ యోరావణః పృథివీభృతాం-పర్వతానాం, వరం-శ్రేష్ఠం కైలాసం సముత్క్షిపన్ దర్పాదితి శేషః, శూలినః వరప్రదానస్య పూర్వోక్తస్య త్రిసంత్యాః శైలచలనేన బిభ్యత్యాః తుషారాద్రిసుతాయాః-పార్వత్యాః, ససంభ్రమః యస్స్వయంగ్రహః ప్రియప్రార్థనాంవినా కంఠగ్రహణం + సుప్సుపేతిసమాసః, తేన యఆశ్లేషః-ఆలింగనం, తేన యత్సుఖం తేన త్రైలోక్యాధిపత్యసుఖాదుత్కృష్టసుఖేనేతిభావః, నిష్క్రియంప్రత్యుపకారేణనిర్గతించకార ✱ నిష్క్రియోబుద్ధిసామర్థ్యనిర్గతౌచేతివిశ్వః ॥ యద్వా క్రియణంచకార, క్రియవ్యవహారేణ యాచ్ఞాదైన్యదోషంమమార్జేత్యర్థః, అత్ర సుఖవరప్రదానయోర్ని

శ్రమస్స్వయంగ్రహాశ్లేషసుఖననిష్క్రియమ్ ‖ ౫౦ ‖ పురీమవస్కన్దలునీహినన్
దనంముషాణరత్నానిహరామరాంగనాః । విగృహ్యచక్రేనముచిద్విషాబలీయ
త్థమస్వాస్థ్యమహర్దివందివః ‖ ౫౧ ‖ సలీలయాతానినభర్తురభ్రమోర్నచిత్రము
చ్చైశ్శ్రవసఃపదక్రమమ్ । అనుద్రుతస్సంయతియేనకేవలంబలస్యశత్రుఃప్రశశంస

నిమయాత్పరివృత్తిరలంకారః ‖ ౫౦ ‖ —పురీమితి ‖ బలీ-బలవాన్, యోరా
వణః నముచిద్విషా-శక్రేణ, విగృహ్య-విరుధ్య, పురీమమరావతీం- అవస్కన్ద
అవరురోధ- నన్దనం తద్వనం, లునీహి-చిచ్ఛేద + ఈహల్యఘోరితీకారః ర
త్నాని-శ్రేష్ఠవస్తూని, మణీన్వా ‖ ని ‖ రత్నం శ్రేష్ఠే మణావపీతి విశ్వః ‖ ముషా
ణ-ముమోష + ముషస్తేయే, హలశ్నశ్శానజ్ఝావితి శానజాదేశః అమరాఙ్గ
నాః-దేవస్త్రియః, హర-జహార, సర్వత్ర పౌనఃపున్యేనేత్యర్థః, ఇత్థమనేనప్ర
కారేణ అహని చ దివా చ అహర్దివం అహన్యహనీత్యర్థః + అచతురేత్యాది
నాసప్తమ్యర్థే ద్వన్ద్వసమాసాన్తనిపాతః, దివః స్వర్గస్య అస్వాస్థ్యముప
ద్రవం చక్రే అత్ర అవస్కన్దేత్యాదౌ + క్రియాసమభిహారే లోట్ లోటో
హిస్వౌ వా చ తధ్వమోరిత్యనువృత్తౌ సముచ్చయేన్యతరస్యామితి వికల్పేన కాలసా
మాన్యే లకారమాత్రాదేశో లోట్, తస్య యథోపగ్రహం సర్వతిఙాదేశా హి
స్వౌ చ । ప్రకరణాదినా త్వర్థవిశేషావసానం + అతో హేరితి యథాయోగం హే
ర్లుక్, పౌనఃపున్యం భృశార్థో వా క్రియాసమభిహారః, అవస్కన్దనాది క్రి
యావిశేషాణాం సముచ్చయః ప్రత్యేకం క్రియాసమభిహారః తత్సామాన్యవచ
నస్య కరోతేస్సముచ్చయే సామాన్యవచనస్యేత్యనుప్రయోగః ‖ చక్రే ఇతి ‖ అత్ర
తిఙ్వైచిత్ర్యతః సౌశబ్ద్యాఖ్యో గుణః * సుపాం తిఙాం చ వ్యుత్పత్తిస్సౌశబ్ద్యమితి ల
క్షణాత్, సముచ్చయశ్చాలంకారః ‖ ౫౧ ‖—సలీలేతి ‖ సంయతి-యుద్ధే ‖ స
ముదాయః స్త్రియస్సంయత్సమిత్యాజిసమిద్యుధ ఇత్యమరః ‖ యేన రావణేన స
నుద్రుతః-అనుధావితః, బలస్యశత్రుః ఇంద్రః అభ్రమోర్భర్తుః ఐరావణస్య స
లయాతాని గంభీరగమనాని- నప్రశశంస-నశ్లాఘయామాస, తథా ఉచ్చైశ్శ్ర
వసః స్వాశ్వస్య చిత్రం-నానావిధం- పదక్రమం-పాదవిక్షేపం, అర్ధపులాయి
తాదిగతివిశేషమిత్యర్థః నప్రశశంస కింతు కేవలం శీఘ్రతాం శీఘ్రగతిమేవ ప్ర
శశంస అన్యథా శీఘ్రం మామాస్కన్ద్య గ్రహీష్యతీతి భయాదితి భావః ‖ ౫౨

శీఘ్రతామ్ ॥ ౪౨ ॥ అశక్నువన్సోఢుమధీరలోచనస్సహస్రరశ్మేరివయస్యదర్శనమ్ । ప్రవిశ్య హేమాద్రిగుహాగృహాంతరం నినాయ బిభ్యద్దివసాని కౌశికః ॥ ౪౩ ॥ బృహచ్ఛిలానిష్ఠురకంఠఘట్టనాద్వికీర్ణలోలాగ్నికణం సురద్విషః । జగత్ప్రభోరప్రసహిష్ణు వైష్ణవం నచక్రమస్యాక్రమతాధికంధరమ్ ॥ ౪౪ ॥ విభిన్నశంఖః కలుషీభవన్ముహుర్మదేన దంతీవ మనుష్యధర్మణః । నిరస్తగాంభీర్యమపాస్తపుష్ప

॥అశక్నువన్నితి ॥ అధీరలోచనః అస్థిరదృష్టిః కౌశికో మహేంద్రః - ఉలూకశ్చ ॥ని॥ మహేంద్రగుగ్గులూలూకవ్యాళగ్రాహిషు కౌశిక ఇత్యమరః-సహస్రరశ్మేః సూర్యస్యేవ యస్య రావణస్య కర్తృకదర్శనం సోఢుం అశక్నువన్ హేమాద్రేర్మేరోః- గుహైవ గృహం తస్యాంతరం- ప్రవిశ్య బిభ్యత్ తత్రాపి వేపమాన ఏవ + బిభేతేర్నశతరి నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభావః దివసాని దినాని ॥నినాయ ॥ని॥ వాతుక్లీబేదివసవాసరావిత్యమరః యథా పేచకస్సూర్యోదయే భీతస్తిష్ఠతి తథా సోపీతి భావః కౌశిక ఇత్యతాభిధయాః ప్రస్తుతైకగోచరత్వేనోభయశ్లేషా విశేష్యశ్లేషాసంభవాదులూకవిషయశ్శబ్దశక్తిమూలోధ్వనిః . సహస్రరశ్మేరివేత్యుపమానిర్వాహకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగమ్ ॥ ౪౩॥—బృహదితి ॥ బృహతీ శిలేవనిష్ఠురే కంఠే ఘట్టనాదభిఘాతాత్- వికీర్ణాః విక్షిప్తాః - లోలాశ్చ అగ్నికణాః స్ఫులింగా యస్య తత్ అత ఏవాప్రసహిష్ణు అనభిభవుకం ప్రసహనమభిభవ ఇతి వృత్తికారః+అలంకృఞితి త్యాదినా ఇష్ణుచ్ వైష్ణవం చక్రం సుదర్శనం జగత్ప్రభోః సకలలోకస్వామినః- అస్య సురద్విషః రావణస్య కంధరాయాంఅధికంధరం అధిగ్రీవం+ విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః అవ్యయీభావశ్చేతి నపుంసకత్వాత్ +హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్యేతి హ్రస్వత్వం ॥ని॥ కంఠో గళోథగ్రీవాయాం శిరోధిః కంధరేత్యపీత్యమరః నాక్రమత; అప్రతిహతం నక్రమతే స్మ నపరివర్తతే స్మ కింతు ప్రతిహతమేవేత్యర్థః +వృత్తిసర్గతాయనేష్వక్రమ ఇతి వృత్త్యాద్యాత్మనేపదం వృత్తిరప్రతిబంధః ॥ ౪౪॥—విభిన్నేతి ॥ స రావణః మదేన దర్పేణ దానేన చ ॥ని॥ మదో దర్పేభదానయోరితి విశ్వః- దంతీ గజ ఇవ విభిన్నో విఘట్టితః -శంఖః నిధిభేదః కంబుశ్చ యేన స సః ॥ని॥ శంఖో నిధ్యంతరే కంబుల లాటాస్థిన ఖేషు చేతి విశ్వః అకలుషం కలుషం క్షుబ్ధమావిలం చ భవత్ కలుషీభవత్; నిరస్తం గాంభీర్యమవికారిత్వం అగాధత్వం చ యస్య తత్- అపాస్తాని నిరస్తాని పుష్పాణి పుష్పకం వి

కంప్రకంపయామాస న మానసం న సః ॥౫౫॥ రణేషు తస్య ప్రహితాః ప్రచేతసా స
రోషహుంకారపరాఙ్ముఖీకృతాః । ప్రహర్తురేవోరగరాజరజ్జవో జవేన కంఠం
సభయాః ప్రపేదిరే ॥౫౬॥ పరేతభర్తుర్మహిషోఽమునా ధనుర్విధాతుముత్ఖాతవి
షాణమండలః । హృతేఽపి భారే మహతస్త్రపాభరాదువాహ దుఃఖేన సదానతం శి
రః ॥౫౭॥ స్ఫురత్సశంకం సమయేషు చావపి స్థితః కరాగ్రైరసమగ్రపాతిభిః

మానం చ యస్మాత్తత్ - పుష్పపక్షే వైభాషికః కప్ మనుష్యస్యేవ ధర్మః కృష్యు
లత్వాదిర్యస్యేతి స్వామీ, తస్య మనుష్యధర్మణః ధనదస్య + ధర్మాదనిచ్ కేవలాది
త్యనిచ్ మానసం చిత్తం తదీయం సరశ్చ ॥ని॥ మానసం సరసి స్వాంతఇతి విశ్వః మ
హః నప్రకంపయామాసేతి న నక్షోభయామాసేతి న కింతు ప్రకంపయామాసైవే
త్యర్థః కుబేరస్య మహామహిమతయా సంభావితాప్రకంప్యత్వ నివారణాయ నఞ్
ద్వయం ॥ సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌ నఞౌ ప్రతిషేధావితి వామనః, అత్ర దం
తిరావణయోః ప్రకృతాప్రకృతయోః శ్లేషః ॥౫౫॥—రణేష్వితి ॥ కించ రణేషు
యుద్ధేషు ప్రచేతసా వరుణేన ప్రహితాః ప్రయుక్తాః ఉరగరాజాః మహాసర్పాః
తేరజ్జవ ఇవ ఉరగరాజరజ్జవః నాగపాశా ఇత్యర్థః తస్య రావణస్య సరోషహుంకా
రేణ పరాఙ్ముఖీకృతాః వ్యావర్తితాః అతఏవ సభయాస్సంతః జవేన వేగేన ప్ర
హర్తుః ప్రయోక్తుః తస్య ప్రచేతస ఏవ కంఠం ప్రపేదిరే అత్ర పరహింసార్థం
ప్రయుక్తస్యాయుధస్య వైపరీత్యేన స్వకంఠగ్రహణాత్ అనర్థోత్పత్తిరూపవిష
మాలంకారః* విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ । విరూపఘటనా
సాస్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధేతిలక్షణాత్ ॥౫౬॥—పరేతేతి ॥ అమునా రావణే
న ధనుశ్శార్ఙ్గం విధాతుం నిర్మాతుం ఉత్ఖాతముత్పాటితం విషాణయోః శృంగ
యోః మండలం వలయం యస్య సః పరేతభర్తుః ప్రేతరాజస్య మహిషః వాహనభూ
త ఇతి భావః భారే విషాణరూపే + భృఞో ఘఞ్ హృతేఽపి మహతః త్రపైవ భరః తస్మా
త్ తత్రాపి దుర్భరాదితి భావః + భృఞ్ధాతోః శ్ర్యాదికాత్ ఋదోరబిత్యప్సి
ఆనతం శిరః దుఃఖేన కష్టేన ఉవాహ వహతి స్మ + అసంయోగాల్లిట్ కిదితి కిత్త్వాత్ వ
చిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం హృతేఽపి భారే నతమితి విరోధః తదనుప్రాణితా చే
యమవనతి హేతుత్వసాధర్మ్యాత్ త్రపాభరతోఽవలోప్రేక్షా ॥౫౭॥— ॥స్ఫురే
న్నితి॥ అహః కరోతీత్యహస్కరః సూర్యః దివావిభానిశేత్యాదినా టప్రత్యయః క

అఘర్మఘర్మోదకబిందుమౌక్తికైరలంచకారాస్య వధూరహస్కరః ॥ ౫౮ ॥ కళాసమగ్రేణ గృహానముంచతా మనస్వినీరుత్కయితుం పటీయసా । విలాసినస్తస్య వితన్వతా రతిం న నర్మసాచివ్యమకారి నేందునా ॥ ౫౯ ॥ విలాసినీవిభ్రమదంతపత్రికావిధిత్సయా నూనమనేన మానినా । న జాతు వైనాయకమేకముద్ధృతం విషాణ

స్యాదిత్వాత్సత్వాంశుచౌ సమయే గ్రీష్మకాలే అనుపహతాచారేచ స్థితోఽపి ॥ని॥ శుచిశ్శుద్ధేనుపహతే శృంగారాషాఢయోరపి । గ్రీష్మేహుతవహేపి స్యాదితి విశ్వః సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః । అసమగ్రపాతిభిః సంకుచద్వృత్తిభిరిత్యర్థః కరాణాం అంశూనాం హస్తానాంచ అగ్రైః బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః; సశంకం సభయం స్పృశన్ అవిశ్వాసభయాదితి భావః, అఘర్మాః అనుష్ణాః ఘర్మోదకబిందవః స్వేదబిందవః + మంథౌదనేత్యాదినా వికల్పాదుదకస్యోదాదేశాభావః తైరేవమౌక్తికైః అస్య రావణస్య వధూః స్త్రీః అలంచకార గ్రీష్మేపి తద్భయాన్నాసహ్యం తపతీత్యర్థః అత్ర ప్రస్తుతసూర్యవిశేషణమాత్రసామ్యాదప్రస్తుతప్రసాధకప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః ॥ ౫౮ ॥
— కళేతి ॥ కళాభిః షోడశాంశైః శిల్పవిద్యాదిభిశ్చ సమగ్రేణ సంపూర్ణేన ॥ ని ॥ కాలే శిల్పే వృత్తవృద్ధౌ చంద్రాంశే కలనే కలేతి వైజయంతీ- గృహాన్ అముంచతా సదా తద్గృహేష్వేవ వసతా అన్యథా సేవాధర్మత్వహానే దండస్స్యాదితి భావః మనస్వినీః ఉత్కాః ఉత్సుకాః కర్తుముత్కయితుం + ఉత్క ఉన్మనా ఇతి నిపాతితాదుత్కశబ్దాత్ తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్తుమున్ప్రత్యయః పటీయసా మానభేదచతురేణేత్యర్థః కుతః రతిం వితన్వతా, చంద్రికాభిః చతురోక్తిభిశ్చ రాగం సంవర్ధయతా, ఇందునా చంద్రేణ విలాసినో విలసనశీలస్య + వాకషలసకత్థస్రంభ ఇతి ఘిణున్ప్రత్యయః తస్య రావణస్య నర్మసాచివ్యం క్రీడాసంధికారిత్వం చేటకత్వంచ ॥ని॥ క్రీడా లీలా చ నర్మ చేత్యమరః నాకారి ఇతి న కింత్వకార్యేవేత్యర్థః, అనాదిత్వాత్ప్రాప్తనర్మసాచివ్యనిషేధస్య నివారణార్థం నఞ్ద్వయం సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌ ప్రతిషేధావితి వామనః అత్ర ఇందోః ప్రకృతస్యాప్రకృతేన నర్మసచివేన శ్లేషః ॥ ౫౯ ॥ విలాసినీతి ॥ మానినా అహంకారిణా, అనేన రావణేన విదగ్ధలీలోచితేతి వా కే విదగ్ధలీలాః చతురలీలాః విలాసిన్య ఇత్యర్థః తాసాముచితాః విదగ్ధలీలోచితాః విలాసినీవిభ్రమదంతపత్రికేతి తు సాధీయాన్ పాఠః అన్యథా

మద్యాపిపునఃప్రరోహతి ॥ ౬౦ ॥ నిశాంతనారీపరిధానధూననస్ఫుటాగసా
ప్యూరుషులోలచక్షుషః । ప్రియేణతస్యానపరాధబాధితాఃప్రకంపనేనానుచకం
పిరేసురాః ॥ ౬౧ ॥ తిరస్కృతస్తస్యజనాభిభావినాముహుర్మహిమ్నామహ

వివక్షితార్థప్రతీతికత్వేనక్లిష్టాఖ్యదోషాపత్తేఃతదుక్తంక్లిష్టంతదర్థావగతిర్దూ
రస్థారామతోభవేదితిలక్షణాత్ విలాసినీనాం సుందరీణాం యాః విభ్రమదం
తపత్రికాః విభ్రమార్థందంతమయకర్ణపత్రాణి విభ్రమదంతపత్రికాశబ్దయోః
షష్ఠీసమాసేపర్యవసానాత్తాదర్థ్యలాభఃతాసాంవిధిత్సయావిధాతుమిచ్ఛయా+
విపూర్వాద్దధాతేః సనిమీమేత్యాదినాఅచఇస్ సస్సీతితకారః అత్రలోపోభ్యా
సస్యేత్యభ్యాసలోపఃతతః స్త్రియామప్రత్యయాదిత్యకారప్రత్యయేటాప్నూనం
నిశ్చితంజాతుకదాచిత్ ॥ని॥ కదాచిజ్జాత్విత్యమరఃఉద్ధృతముత్పాటితం వినాయ
కస్యేదం వైనాయకం, ఏకంవిషాణందంతః ॥ని॥ విషాణంపశుశృంగేస్యాత్క్రో
డద్విరదదంతయోరితివిశ్వః అద్యాపిపునర్నప్రరోహతి నప్రాదుర్భవతి ప్ర
పూర్వాద్రుహప్రాదుర్భావేఇత్యస్మాల్లట్ । కిమస్యదకాస్త్వమస్యేతిభావః ఏత
చ్చాన్యథాకథంగజాననస్యైకదంతత్వమిత్యుత్ప్రేక్ష్యతేనూనమితి ॥౬౦॥ —
॥నిశాంతేతి ॥ నిశాంతంగృహం ॥ని॥ నిశాంతంగృహశాంతయోరితివిశ్వః తత్ర
యానార్యః అంతఃపురస్త్రియఇత్యర్థః తాసాంపరిధానాని అంతరీయాణి ॥ని॥
అంతరీయోపసంవ్యానపరిధానాన్యధోంశుకఇత్యమరః తేషాంధూననంచాలనం
+ధూఞోణ్యంతాల్ల్యుట్ ॥ ధూఞ్ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్యఇతినుక్ తేనస్ఫుటాగ
సావ్యక్తాపరాధేనాపి అంతఃపురద్రోహస్య మహాపరాధత్వాదితిభావః ఊరు
షుతాసాంసక్థిషు లోలచక్షుషః సతృష్ణదృష్టేః ॥ని॥ సక్థిక్లీబేపుమానూరుః॥లో
లశ్చలసతృష్ణయోరితిచామరఃఅతఏవతస్యరావణస్యప్రియేణప్రేమాస్పదీభూతే
న అంగీకృతాగ్లానిర్నదోషాయేతిన్యాయాదితిభావః ప్రకంపనేనవాయునాఅన
పరాధైఃఅపరాధాభావేనాపి బాధితారాజపురుషైరితిశేషః సురాఃదేవాః అనుచ
కంపిరే స్వయముపాయేనాంతఃప్రవిశ్య అనపరాధబాధానివేదనేనమోచయి
త్రావాయునా, అనుకంపితాఇత్యర్థః ఏకస్యవైదగ్ధ్యాద్బహవోజీవంతీతిభావః
॥౬౧॥—తిరస్కృతఇతి ॥ కించ తస్యరావణస్య జనాభిభావినా లోకతిరస్కా
రిణా, మహీయసామతిమహతాం మహసాంతేజసాం మహిమ్నామహత్త్వేనస్

సాంమహీయసామ్ । బభారబాష్పైర్ద్విగుణీకృతంతనుస్తనూనపాద్ధూమవితాన
మాధిజైః ॥ ౬౦ ॥ పరస్యమర్మావిధముజ్ఝితాంనిజంద్విజిహ్వతాదోషమజిహ్మగా
మిభిః । తమిద్ధమారాధయితుంసకర్ణకైఃకులైర్న భేజేఫణినాంభుజఙ్గతా ॥ ౬౧ ॥

పృథ్వాదిభ్యఇమనిజ్వేతిఇమనిచ్ మహు స్తిరస్కృతః, అతఏవతనుఃకృశఃతనూం
నపాతయతిజాఠరరూపేణశరీరంధారయతీతి తనూనపాదగ్నిరితిక్షీరస్వామీ+ న
భ్రాడిత్యాదిసూత్రేణనిపాతనాన్నఞోనలోపాభావః ఆధిజైఃదుఃఖోత్థితైః బా
ష్పైః నిశ్వాసోష్మభిః ॥ని॥ బాష్పోనేత్రజలోష్మణోః * పుంస్యాధిర్మానసీ
వ్యథేతివిశ్వామరౌ, ద్వౌగుణావావృత్తీయస్యసద్విగుణఃతతశ్చ్విఃద్విగుణీకృతం
ద్విరావృత్తం ॥ని॥గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేన్ద్రియాముఖ్యతంతుషిత్వతివైజయం
తీ ధూమవితానంధూమపటలం బభార, భృతవాన్ అగ్నిరపి తత్సన్నిధానిస్తేజ
స్కః కేవలంధూమప్రాయఆస్తఇత్యర్థః ధూమద్వైగుణ్యాసంబన్ధేపి సంబం
ధాభిధానాదతిశయోక్తిః ॥౬౦॥—పరస్యేతి ॥ కించ ఇద్ధందీప్తం ఉగ్రమిత్య
ర్థః ఇంధీదీప్తావితిధాతోఃకర్తరిక్తః తంరావణంఆరాధయితుంసేవితుంపరస్య
స్యేతరస్య మర్మాణిహృదయాదిజీవస్థానాని కులాచారాదీనిచ విధ్యతిభినత్తీతి
మర్మావిత్ పరప్రాణాపహర్తేతియావత్ +విధ్యతేఃక్విపి *గ్రహిజ్యేత్యాదినా
సంప్రసారణం నహివృతీత్యాదినా పూర్వస్యదీర్ఘః తంమర్మావిధం నిజంస్వీయం
ద్విజిహ్వతాయాంసర్పత్వేయోదోషోదృష్టి విషతావాశీవిషత్వాదిః తంఅన్యత్ర
ద్విజిహ్వతాపిశునతా ॥ని॥ ద్విజిహ్వౌసర్పసూచకావిత్యమరః సైవదోషఃతం ఉ
జ్ఝితాంత్యజతాం ఫణినాంసర్పాణాంసంబంధిభిః అజిహ్మగామిభిఃకరచరణా
దిమద్విగ్రహధారిత్వాదృజుగతిభిః అకపటచారిభిశ్చ తథాకర్ణాభ్యాం సహవ
ర్తంతఇతిసకర్ణకాః లైర్నచక్షుశ్శ్రవస్త్వం విహాయఆవిష్కృతకర్ణైరిత్య
ర్థః+ తేనసహేతితుల్యయోగఇతి బహువ్రీహిః శేషాద్విభాషేతికప్ అన్యత్రక
ర్ణయతి సర్వంశృణోతీతికర్ణకోనియంతా కర్ణయతేర్ణ్వుల్ తతఃపూర్వవ
త్సమాసః సకర్ణకైః సనియామకైరిత్యర్థః కులైఃవర్గైః భుజంగతాసర్ప
తా విటత్వంచ ॥ని॥ భుజంగోవిటసర్పయోరితిహలాయుధః సభేజేత్యక్తేత్యర్థః
భుజేనగచ్ఛతీతిభుజంగః+గమేస్సుపిఖచ్డిచ్చ తస్మిన్నియంతరి,ఖలైఃఖలత్వమి
ష్ట స్తఐవసర్పత్వంవిహాయవేషభాషాక్రియాదిభిసాన్యత్వమాశ్రితమిత్యర్థః

తదీయమాతంగఘటావిఘట్టితైః కటస్థలప్రోషితదానవారిభిః । గృహీతదిక్కై-
రపునర్నివర్తిభిశ్చిరాయయాథార్థ్యమలంభి దిగ్గజైః ॥ ౬౪ ॥ అభీక్ష్ణముష్ణై-
రపి తస్య సోష్మణః సురేంద్రబందీశ్వసితానిలైర్యథా । సచందనాంభఃకణకోమలై-
స్తథా వపుర్జలార్ద్రాపవనైర్న నిర్వవౌ ॥ ౬౫ ॥ తపేన వర్షాః శరదా హిమాగమో
వసంతలక్ష్మ్యా శిశిరః సమేత్య చ । ప్రసూనక్లృప్తిం దధతః సదర్తవః పురేఽస్య వాస్త-

---

అత్ర ప్రస్తుతసర్వవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతఖలవ్యవహారప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౬౩ ॥ తదీయేతి ॥ తదీయానాం మాతంగానాం గజానాం ఘటాభిః వ్యూహైః విఘట్టితైః అభిహతైః ॥ ని ॥ కరిణాం ఘటనా ఘటేత్యమరః అత ఏవ కటస్థలేభ్యః గండప్రదేశేభ్యః ప్రోషితాని ఉపరతాని దానవారీణి మదోదకాని యేషాం తైః గృహీతాః పలాయ్య సంశ్రితాః దిశో యైస్తైః గృహీతదిక్కైః + శేషాద్విభాషేతి కప్ అపునర్నివర్తిభిః భయాత్ తత్రైవ స్థితైః దిగ్గజైః దిశాం కరిభిః చిరాయ యాథార్థ్యం దిక్షు స్థితా గజాః దిగ్గజా ఇతి అనుగతార్థనామకత్వం అలంభి లబ్ధం + లభేర్ణ్యంతాత్కర్మణి లుఙ్ విభాషా చిణ్ణముళోరితి వికల్పాన్నుమాగమః ॥ ౬౪ ॥—అభీక్ష్ణమితి ॥ ఊష్మణా స్మరజ్వరేణ సహ వర్తత ఇతి సోష్మణః, తస్య రావణస్య, వపుః శరీరం, అభీక్ష్ణం భృశం ఉష్ణైరపి శోకాదితి భావః, సురేంద్రస్య ఇంద్రస్య బన్ద్యో బందీకృతాః స్త్రియః తాసాం శ్వసితానిలైః నిశ్వాసమారుతైః యథా నిర్వవౌ నిర్వృతః ॥ ని ॥ నిర్వాణం నిర్వృతౌ మోక్ష ఇతి వైజయంతీ తథా సచందనాంభఃకణాః చందనోదకబిందుసహితాః తే చ తే కోమలాశ్చ తైః జలార్ద్రాణాం, జలోక్షితతాళవృంతానాం పవనైర్వాయుభిర్న నిర్వవౌ నిర్వాణం న ప్రాప ॥ ని ॥ ధవిత్రం తాళవృంతం స్యాన్మత్తైపో వ్యజనం చ తత్, జలార్ద్రం స్యాజ్జలేనార్ద్రమితి వైజయంతీ అత్ర సంతప్తస్యోష్ణోపచారాన్నిర్వృతిరితి కారణవిరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమాలంకారః ॥ ౬౫ ॥—తపేనేతి ॥ సదా నిత్యం, న తు యథాకాలం ప్రసూనక్లృప్తిం పుష్పసంపత్తిం దధతో ధారయంతః- ఋతవః వర్షాః ప్రావృట్ - తపేన గ్రీష్మేణ ॥ ని ॥ ఉష్ణ ఊష్మాగమ స్తపః ॥ స్త్రియాం ప్రావృట్ స్త్రియాం భూమ్ని వర్షా అథ శరత్ స్త్రియామిత్యమరః తథా హిమాగమో హేమంతః శరదా- తథా శిశిరః వసంతలక్ష్మ్యా చ సమేత్య మిథునీభావేన మిళిత్వా అస్య రావణస్య పురే వసంతీతి వాస్తవ్యా వస్తారః + వసేస్తవ్యత్ కర్తరి ణిచ్చేతి తవ్యత్ప్రత్యయో వృద్ధిశ్చ

ప్యసుటుంబితాం యయుః ॥ ౬౬ ॥ అమానవం జాతమజం మనోః కులే ప్రభావినం భావినమంతమాత్మనః । ముమోచ జానన్నపి జానకీం న యస్సదాభిమానైకధనా హి మానినః ॥ ౬౭ ॥ స్మరత్యదో దాశరథిర్భవన్ భవానముం వనాంతాద్వనితాపహారిణమ్ । పయోధిమావిద్ధచలజ్జలావిలం విలంఘ్య లంకాం నికషా హనిష్యతి ॥ ౬౮ ॥

లేచ లేకు టుంబినశ్చ తేషాం భావస్తత్తాం యయుః-సమేత్య యయురితి, సముదాయసముదాయినోరభేదవివక్షయా, సమానకర్తృకత్వం, అత్రాపురే యుగపత్సర్వర్తుసంబంధాభిధానాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౬౬ ॥— అథాయమాసన్నవినాశస్తుభ్యమపి మృధ్వా పునస్త్వయైవ హత ఇతి యుగ్మేనాహ ॥ అమానవమితి ॥ మనోరయం మానవః + తస్యేదమిత్యణ్ప్రత్యయే పర్యవసానాజ్జాతివచనత్వం, అన్యథా మనోర్జాతావితి ష్యఞ్ స్యాత్, అమానవమమానుషం, న జాయత ఇత్యజః, తం + అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః, తథాపి మనోః కులే జాతం రామరూపేణోత్పన్నమితి విరోధః, స చాభాసత్వాద్విరోధాలంకార ఇత్యాహ ॥ ప్రభావినమితి ॥ మహానుభావే తస్మిన్ న కశ్చిద్విరోధ ఇతి భావః, + అభీక్ష్ణ్యేణినిరితి ణినిర్వా మత్వర్థీయః, భవంతమితి శేషః, ఆత్మనః-స్వస్య, అంతయత్యంతం కరోతీత్యంతమంతకం, అంతశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్పచాద్యచ్, భావినం-భవిష్యంతం + భవిష్యతి గమ్యాదయః, జానన్నపి యో రావణః జనకస్యాపత్యం స్త్రీయం జానకీం-సీతాం, న ముమోచ-న త్యక్తవాన్, అముమిత్యుత్తరశ్లోకేనాన్వయః, జానతాప్యమోచనే మానిత్వం కారణమిత్యాహ, మానినః సదా ప్రాణాత్యయేపి అభిమాన ఏవైకం ముఖ్యం ధనం యేషాం తే తథోక్తాః, ప్రాణాత్యయేపి న మానం ముంచంతీత్యర్థః, కారణేన కార్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౬౭ ॥— స్మరతీతి ॥ భాతీతి భవాన్ + భాతేర్డవతుః, దశరథస్యాపత్యం పుమాన్ దాశరథిః, అత ఇఞ్, భవన్ రామస్సన్నిత్యర్థః + భవతేర్లటశ్శత్రాదేశః, వనాంతాత్-దండకారణ్యాత్, వనితాపహారిణం-సీతాపహర్తారం, అముం రావణం, ఆవిద్ధాని సేతుబంధే అద్రిభిరభిహతాని, అత ఏవ చలంతి జలాని యస్య సః, అత ఏవావిలం కలుషం పయోధిం-సముద్రం, విలంఘ్య లంకాం నికషా లంకాయాస్సమీపే ॥ ౬౮ ॥ సమయానికషాశబ్దౌ సామీప్యవ్యయే మతావితి హలాయుధః ॥ + అభితఃపరితస్సమయానికషాహాప్రతియోగేపీతి ద్వితీయా

అథోపపత్తింఛలనాపరోపరామవాప్య శైలూష ఇవైష భూమికామ్ । తిరోహితా
త్మా శిశుపాలసంజ్ఞయాప్రతీయతేసంప్రతిసోప్యసఃపరైః ॥ ౬౯ ॥ సబాలఆసీద్వ
పుషాచతుర్భుజోముఖేనపూర్ణేందునిభస్త్రిలోచనః । యువా కరాక్రాంతమ

హానిష్యతి- అవధీత్ + అభిజ్ఞావచనేలృడితిభూతేలృట్, అదోహననం భవాన్
స్మరతీతి కానుః; ప్రత్యభిజానాతి కిమిత్యర్థః, శేషప్రథమః ॥ ౬౮ ॥— అథే
తి ॥ అథ-రాక్షసదేహత్యాగానంతరం, సంప్రతి ఛలనాపరః పరప్రతారణపరః, ఏ
షరావణః శైలూషః నటః, భూమికాం రూపాంతరమివ ॥ ని ॥ శైలూషా న
టభిల్లయోః, భూమికారచనాయాంస్యాన్మూర్త్యంతరపరిగ్రహ ఇతిశాశ్వతః॥ అ
పరామన్యాముపపత్తిముత్పత్తిం భవాంతరమిత్యర్థః, అవాప్య-ప్రాప్య, శిశు
పాలసంజ్ఞయా తిరోహితాత్మా-తిరోహితస్వరూపస్సన్, సోపిరావణఏవసన్న
పి పరైరితరైః సనభవతీత్యసః తస్మాదన్యఇవ + నఞ్సమాసః ఏతత్త్రిదోస్సులో
పోకారనఞ్సమాసేహలీతి, నఞ్సమాసేసులోపాభావః, ప్రతీయతే-జ్ఞాయతే,
ప్రతిపూర్వాదిణఃకర్మణిలట్, యథైకఏవశైలూషోరూపాద్రూపాంతరమా
స్థాయ తత్తద్వేషభాషాదిభిరన్యఇవభాతి, తద్వదయమపిమానుషదేహపరిగ్రహా
దన్యఇతిభాతి, దౌర్జన్యంతు తదేవేత్యవశ్యముపసంహార్య ఇతిభావః ॥ ౬౯ ॥
అథైతద్దౌర్జన్యంత్రిభిరావిష్కరోతి ॥ సఇత్యాది ॥ సశిశుపాలః బాలస్సన్
వపుషా చతుర్భుజః భుజచతుష్టయవాన్ ఆసీత్ విష్ణురితిచధ్వనిః తథా ముఖేన
పూర్ణేందునిభః-పూర్ణచంద్రతుల్యఆసీత్, త్రిలోచనః - లోచనత్రయవా
న్నాసీత్, త్ర్యంబక ఇతిచధ్వనిః, బాలవిశేషణాత్ సంప్రతి తత్సర్వమంతర్హి
తమితిభావః, సంప్రతితు యువాతరుణస్సన్ కరేణ బలినా ఆక్రాంతమహీభృ
త్-అధిష్ఠితరాజకస్సన్, అన్యత్రాంశువ్యాప్తశైలః ॥ ని ॥ బలిహస్తాంశవఃకరా
ఇత్యమరః ॥ ఉచ్చకైస్తేజసా రవిస్సూర్యః అసంశయం సంశయోనాస్తీత్యర్థే
అర్థాభావేవ్యయీభావః, వపుషాముఖేనేతిచ, యేనాంగవికారఇతి తృతీయా,
హైన్యవదాధిక్యమప్యంగానాంవికారఇతి, తేజసేతితు, ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసం
ఖ్యానమితితృతీయా, కరాక్రాంతేత్యాది శ్లేషానుప్రాణితేయముత్ప్రేక్షా, రవే
సంశయమితి, తస్యాఃపూర్ణేందునిభ ఇత్యుపమయాసంసృష్టిః, హరిహరాదితు
ల్యమహిమత్వాదతిదుర్ధర్ష ఇతిభావః, ॥ ౭౦ ॥— స్వయమితి ॥ యత్పృచ్ఛ

హీభృదుచ్చకైరసంశయంసంప్రతి తేజసారవిః ॥ ౭౦ ॥ స్వయం విధాతా సురదై
త్యరక్షసామనుగ్రహావగ్రహయోర్యదృచ్ఛయా । దశాననాదీనభిరాద్ధదేవతావితీ
ర్ణవీర్యాతిశయాన్హసత్యసౌ ॥ ౭౧ ॥ బలావలేపాదధునాపిపూర్వవత్ప్రబా
ధ్యతే తేనజగజ్జిగీషుణా । సతీవయోషిత్ప్రకృతిస్సునిశ్చలాపుమాంసమభ్యేతి భవా
న్తరేష్వపి ॥ ౭౨ ॥ తదేనముల్లంఘితశాసనంవిధేర్విధేహికీనాశనికేతనాతిథిం ॥

యా-స్వేచ్ఛయా, స్వయం స్వసామర్థ్యేన నతు దేవతాప్రసాదబలాదితిభావః సురదైత్యరక్షసాం-దేవదానవయాతుధానానాం, అనుగ్రహావగ్రహయోః-ప్రసాదనిగ్రహయోః విధాతా-కర్తా, అసౌ-శిశుపాలః అభిరాద్ధాభిః-ఆరాధితాభిః, దేవతాభిరీశ్వరాదిభిః, వితీర్ణః-దత్తః, వీర్యాతిశయః-ప్రభావాతిశయః, యేషాంతాన్ దశాననాదీన్, హసతి అనన్యప్రసాదలబ్ధశక్తేర్మే కథం యాచకైస్తుల్యతేతి గర్వాద్ధసతీత్యర్థః ॥ ౭౧ ॥— బలేతి ॥ జిగీషుణా-నిత్యోత్సాహవతేత్యర్థః, తేనశిశుపాలేన, బలావలేపాత్-బలగర్వాత్, అధునాపి పూర్వవత్, పూర్వజన్మనీవ, జగత్ ప్రబాధ్యతే తథాహి సతీ-పతివ్రతా, యోషిదివ, సునిశ్చలా-అతిస్థిరా, ప్రకృతిః-స్వభావః, భవాన్తరేషు-జన్మాంతరేష్వపి, పుమాంసం పురుషమభ్యేతి యాతి ✻ పతింయానాతిచరతి మనోవాక్కాయసంయతా । సాభర్తృలోకమాప్నోతిసద్భిస్సాధ్వీతి చోచ్యత ఇతి మనుః ఉపమోపస్కృతోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౭౨ ॥—తదితి ॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ విధేర్విధాతురపి ఉల్లంఘితశాసనం స్వయంవిధాతేత్యాద్యుక్తరీత్యా అతిక్రాంతదైవాజ్ఞమిత్యర్థః, సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః, ఏనంశిశుపాలం కీనాశనికేతనస్య కృతాంతసదనస్య, అతిథింవిధేహి మారయేత్యర్థః ॥ ౭౩ ॥ కీనాశఃకర్షకేక్షుద్రే కృతాంతోపాంశుఘాతినోరితి విశ్వః ॥ నచైతత్ప్రాహుణికహస్తేన సర్వమారణం కింతు భవాదృశామవశ్యకర్తవ్యత్వాదిత్యాహ, శుభేతరాచారేణ దురాచారేణ విపక్త్రిమాః-విపాకేననిర్వృత్తాః, కాలపరిపాకేనప్రాప్తాః ఆపదో యేషాం తేతథోక్తాః + డ్వితః క్త్రిరితిపచేః క్త్రిప్రత్యయః క్త్రేర్మమ్నిత్యమితి తద్ధితో మప్ప్రత్యయః, అసాధవో దుష్టాః, సతాంభవాదృశాం జగన్నియంతౄణాం నిపాతనీయాః వధ్యాహి నచ నైర్ఘృణ్యదోషః, స్వదోషైరేవ తేషాంవినాశే నిమిత్తమాత్రత్వాదస్మాకమిత్యాశయేన శుభేతరేత్యాదివిశేషణోక్తిః సామాన్యేన

శుభేతరాచారవిపక్త్రిమాపదో నిపాతనీయా హి సతామసాధవః ॥ ౨౩ ॥ హృద
యమరివధోదయాదుదూఢద్రఢిమ దధాతు పునః పురందరస్య । ఘనపులకపులో
మజాకుచాగ్రద్రుతపరిరంభనిపీడనక్షమత్వమ్ ॥ ౨౪ ॥ ఓమిత్యుక్తవతోఽథ శార్ఙ్గి
ణ ఇతి వ్యాహృత్య వాచం నభస్తస్మిన్నుత్పతితే పురస్సురమునావిందోః శ్రియం బి

విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౩ ॥—కించైవం దుష్టనిగ్రహే శిష్టా
నుగ్రహోఽప్యస్యాదిత్యాహ ॥ హృదయమితి ॥ అరివధోదయాత్-రిపునాశలాభాత్,
ఉదూఢద్రఢిమ నైశ్చింత్యాద్ధృతదార్ఢ్యం స్వస్థమితి యావత్ + పృథ్వాదిత్వా
ద్దృఢశబ్దాదిమనిచ్ప్రత్యయః, రఋతో హలాదేర్లఘోరితి ఋకారస్య రేఫాదే
శః, పురః-శత్రుపురాణి, దారయతీతి పురందరః-ఇంద్రః + పూస్సర్వయోర్దారి
సహోరితి ఖచ్ప్రత్యయః, ఖచి హ్రస్వ ఇత్యుపధాహ్రస్వః, వాచంయమపురంద
రౌ చేతి నిపాతనాదదంతత్వం ముమాగమశ్చ తస్య హృదయం పునర్భూయోఽపి
పూర్వవదేవేతి భావః, ఘనపులకయోః-సాంద్రరోమాంచయోః, పులోమ్నః జా
తా పులోమజా-శచీ, తస్యాః కుచాగ్రయోః ద్రుతపరిరంభః-ఔత్సుక్యాచ్ఛీఘ్రా
లింగనం, తత్ర యన్నిపీడనం తస్య క్షమత్వం సహత్వం దధాతు ప్రాక్ప్రవృత్తవి
షాత్త్యక్తభోగేన శక్రేణ సంప్రతి త్వత్ప్రసాదాన్నిష్కంటకం స్వారాజ్యం భో
జ్యతామిత్యర్థః, అత్ర దార్ఢ్యస్యోదూఢద్రఢిమేతి విశేషణగత్యా నిపీడనక్షమ
త్వం ప్రతి హేతుత్వోక్త్యా పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం, హృదయస్య నిపీడన
క్షమత్వాసంబంధేపి సంబంధోక్త్యా అసమ్బంధే సమ్బంధరూపాతిశయోక్తిరిత్య
ర్థాలంకారః వృత్త్యనుప్రాసశ్చ సంసృజ్యంతే పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ "
యుజి నయుగరేఫతో యకారో యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి లక్షణాత్ ॥
౨౪ ॥—ఓమితి ॥ తస్మిన్ సురమునౌ-నారదే, ఇతీత్థంభూతాం వాచం వ్యాహృ
త్య-ఉక్త్వా, నభ ఉత్పతితే-ఖముద్గతే, పురః-అగ్రే, ఇందోః శ్రియం బిభ్రతి సతి
అథ మునివాక్యానంతరం ఓమిత్యుక్తవతః-తథాస్త్విత్యంగీకృతవత ఇత్యర్థః, "
ని ॥ ఓం ప్రశ్నేఽంగీకృతౌ రోషే ఇతి విశ్వః ॥ చేదీనాం-జనపదానాం రాజా చైద్యః
శిశుపాలః, వృద్ధేత్కోసలాజాదాఞ్ఞ్యఙితి ఞ్యఙ్ప్రత్యయః తం ప్రతి క్రుద్ధస్య
శార్ఙ్గిణః వదనే వ్యోమ్నీవ అనిశం సర్వదా అవ్యభిచారేణేత్యర్థః శత్రూ
ణాం వినాశస్య పిశునః-సూచకః, చంద్రమభ్యుదితః కేతుః క్షితీశానాం వినా

భ్రతి । శత్రూణామనిశంవినాశపిశునః క్రుద్ధస్య చైద్యంప్రతి వ్యోమ్నీవ భ్రుకుటి చ్ఛలేనవదనే కేతుశ్చకారాస్పదమ్ ॥ ౭౫ ॥ *****************

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే,
శ్రీకృష్ణనారదసంభాషణంనామ ప్రథమస్సర్గః.

కృదితిశాస్త్రాదితిభావః, కేతురుత్పాతవిశేషః ॥౯॥ కేతుర్ధ్వజేత్యుపతాకాయాం, గ్రహోత్పాతాదిలక్ష్మస్వితివిశ్వః, భ్రుకుటిచ్ఛలేన-భ్రూభంగవ్యాజేన, ఆస్పదం, ప్రతిష్ఠాంస్థితించ కార ఆస్పదంప్రతిష్ఠాయామితినిపాతనాత్సుడాగమః, ఏతేన వాక్యార్థభూతవీరసహకారిణోరౌద్రస్యస్థాయీక్రోధః, స్వానుభావేన భ్రుకుట్యాః కారణభూతోనుమేయఇత్యుక్తం, తథాతదవినాభూతస్యాంగినో వీరస్యాపిస్థాయీప్రయత్నాపరనామక ఉత్సాహోప్యుపపన్న ఏవేత్యనుసంధేయం।ఇందోఃశ్రియంబిభ్రతీత్యత్ర మునేరిందుశ్రియోఽయోగాత్తత్సదృశీమితిసాదృశ్యాక్షేపాత్ అసంభవద్వస్తుసంబంధరూపోనిదర్శనాలంకారః, వదనే వ్యోమ్నీవేత్యుపమా,భ్రుకుటిచ్ఛలేనకేతురితిఛలాదిశబ్దేనాసత్యత్వప్రతిపాదనరూపోపహ్నవః, తత్ర శత్రువినాశసూచనాయ కేత్వపేక్షితేందుసాన్నిధ్యవ్యోమావస్థానసంపాదకత్వేన నిదర్శనోపమయోరపహ్నవోపకారత్వాదంగాంగిభావేనసంకరః ॥చ; మత్కారితయా మంగళాచరణరూపతయా సర్గాంతశ్లోకేషు శ్రీశబ్దప్రయోగః, యథాహభగవాన్ భాష్యకారః ॥ మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతానిచశాస్త్రాణిప్రథంతే వీరపురుషాణ్యాయుష్మత్పురుషాణిచభవంతి అధ్యేతారశ్చప్రవక్తారోభవంతీతి ॥ శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం * సూర్యాశ్వైర్మసజస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్ ॥ సర్గాంతత్వాద్వృత్తభేదః ॥ యథాహదండీ ॥ సర్గైరనతివిస్తీర్ణైః శ్రావ్యవృత్తైస్సుసంధిభిః।సర్వత్రభిన్నసర్గాంతైరుపేతంలోకరంజనమితి॥ అథ కవిః కావ్యవర్ణనీయాఖ్యానపూర్వకం సర్గసమాప్తింకథయతి ॥ ఇతీతి ॥ఇతిశబ్దఃపరిసమాప్తౌ మాఘకృతావితికవినామకథనం, మహాకావ్యఇతిమహచ్ఛబ్దేనలక్షణసంప్రత్తిస్సూచితా,శిశుపాలవధఇతికావ్యనామకథనం,ప్రథమస్సర్గఇతిసమాప్తఇతి శేషః।ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యమ్.

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం మాఘవ్యాఖ్యాయాంసర్వంకషాఖ్యాయాం ప్రథమస్సర్గః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే ద్వితీయసర్గప్రారంభః.

ఇయక్షమాణేనాహూతః పార్థేనాథద్విషన్మురమ్ । అభిచైద్యం ప్రతిష్ఠాసురాసీ
త్కార్యద్వయాకులః ॥ ౧ ॥ గురుకావ్యానుగాం బిభ్రచ్చాంద్రీమభినభశ్శ్రియమ్।
సార్ధముద్ధవసీరిభ్యామథాసావాసదత్సదః ॥ ౨ ॥ జాజ్వల్యమానాజగతశ్శా

అథాస్మిన్సర్గే మంత్రవర్ణనాయబీజమావపతి ॥ ఇయక్షమాణేనేతి ॥ అ
థ ఇంద్రసందేశశ్రవణానంతరం ఇయక్షమాణేన-యష్టుమిచ్ఛతా + యజతే స్సన్న
న్తాల్లటశ్శానజాదేశః, పార్థేన-పృథాపుత్రేణ, యుధిష్ఠిరేణ + తస్యేదమిత్య
ణ్, అన్యథా స్త్రీభ్యోఢగితిఢక్స్యాత్, ఆహూతః-ఆకారితః + హ్వయతేః క
ర్మణి క్తః, సంప్రసారణాదీర్ఘః; తథా అభిచైద్యంశిశుపాలంప్రతి + లక్షణే
నాభిప్రతీఆభిముఖ్యే ఇత్యవ్యయీభావః, అభిరభాగేఇతికర్మప్రవచనీయత్వే
ద్యోగే ద్వితీయా వా, ప్రతిష్ఠాసుః-ప్రస్థాతుమిచ్ఛుః + తిష్ఠతేస్సన్నంతాదుప్ర
త్యయః; మురంద్విషన్ మురారిః + ద్విషోమిత్ర ఇతి శతృప్రత్యయే నలోకేత్యత్ర
ద్విషశ్శతుర్వావచనమితి వైకల్పికషష్ఠీప్రతిషేధః, కార్యద్వయేన సురకార్యస
హృత్కార్యరూపేణ ఆకులో విప్రతిషేధాదావశ్యకత్వాచ్చ, ద్వయోస్సందిహా
న ఆసీత్, అతో మంత్రస్యాయమవసర ఇతి భావః ॥ ౧ ॥—ఏవం మంత్రబీజస
ందేహముపన్యస్య మంత్రోచితదేశగమనమాహ ॥ గుర్వితి ॥ అథ సందేహానంత
రం అసౌహరిః అభినభః + పూర్వవదవ్యయీభావః॥ కర్మప్రవచనీయత్వేవా
ద్వితీయా, గురుకావ్యౌ బృహస్పతిశుక్రౌ అనుగౌ-అనుయాయినౌ, యస్యాం
తాం ॥ ని ॥ గీష్పతిర్ధిషణో గురుః । శుక్రో దైత్యగురుః కావ్య ఇతి చామరః ॥
చంద్రస్యేమాం చాంద్రీం శ్రియం బిభ్రత్ అత్ర శ్రుతుల్యాం శ్రియమితి నిదర్శనా
భేదః, ఉద్ధవసీరిభ్యాం సార్ధం-ఉద్ధవబలరామాభ్యాం సహ, సదః సభాం, ఆసద
త్-రాజసదసః ప్రాసాదత్వాదితి భావః + సదేర్లుఙి పుషాదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః
అత్ర మనుః * గిరేః పృష్ఠం సమారుహ్య ప్రాసాదం వా రహోగతః । అరణ్యే నిశ్శ
లాకే వా మంత్రయేత్తావిభావితః ఇతి ॥ ౨ ॥—జాజ్వల్యమానేతి ॥ జగతః-లోక
స్య, శాంతయే అనుపద్రవాయ, సముపేయుషీ మిళితా, జాజ్వల్యమానాభ్యాం

తయే సముపేయుషీ । వ్యద్యోతిష్ట సభావేద్యామసౌ నరశిఖిత్రయీ ॥ ౩ ॥ రత్నస్తంభేషు సంక్రాంతప్రతిమాస్తే చకాశిరే । ఏకాకినో౽పి పరితః పౌరుషేయవృతా ఇవ ॥ ౪ ॥ అధ్యాసామాసురుత్తుంగహేమపీఠాని యాన్యమీ । తైరూహే కేసరిక్రా

జ్వలంతీ + ధాతోరేకాచో హలాదేః క్రియాసమభిహార ఇతి యఙ్, తతో లటశ్శానజాదేశే టాప్, అసౌ నరాః పురుషా ఏవ శిఖినః-అగ్నయః, తేషాం త్రయీ + ద్విత్రిభ్యాం తయస్యాయజ్వేత్యయజాదేశే, టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్, సభా-ఆస్థానీ, సైవ వేదిః పరిష్కృతా భూమిః ॥ ౫ ॥ వేదిః పరిష్కృతా భూమిరిత్యమరః తస్యాం వ్యద్యోతిష్ట, దీప్యతే స్మ + ద్యుతేర్లుఙి ద్యుద్భ్యో లుఙీతి వా తఙ్ రూపకాలంకారః ॥ ౩ ॥—రత్నేతి ॥ రత్నానాం స్తంభా ఇతి షష్ఠీసమాసః, విశేషపర్యవసానాద్వికారార్థత్వం, తేషు సంక్రాంతప్రతిమాః-సంక్రాంతప్రతిబింబాః ॥ ౫ ॥ ప్రతిమానం ప్రతిబింబం ప్రతిమా ప్రతియాతనేత్యమరః ॥ తే త్రయః ఏకాకినః అసహాయా అపి + ఏకాదాకినిచ్చాసహాయ ఇత్యాకినిచ్ప్రత్యయః, పరితః అభితః సర్వతః + పర్యభిభ్యాం చేతి తసిల్, సచ సర్వోభయార్థవర్తమానాభ్యామిష్యతే, పౌరుషేయేణ ప్రతిబిమ్బభూయస్త్వాత్పురుషసమూహేన వృతా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా చకాశిరే + సర్వపురుషాభ్యాం ణఢఞావిత్యత్ర పురుషాద్వధవికారసమూహ తేనకృతేష్వితి సమూహే ఢఞ్ప్రత్యయః, ఏతేన విజనత్వముక్తం, యద్యపి * నిస్తమ్భేర్గవాక్షే చ నిర్భిత్త్యంతరసంశ్రయే । ప్రాసాదాగ్రే త్వరణ్యే వా మంత్రయేతావిభావిత ఇతి కామందకః ॥ ఏతేన మంత్రభూమేః స్తంభప్రాచుర్యనిషేధో దృశ్యతే, తథాప్యేతస్యాపి విజనత్వోపలక్షణత్వాన్న దోష ఇతి భావః ॥ ౪ ॥—అధ్యాసామాసురితి ॥ అమీ త్రయః ఉద్ధవరామకృష్ణాః యాని ఉత్తుంగహేమపీఠాని అధ్యాసామాసుః-అధితష్ఠుః, యేషూపవిష్టా ఇత్యర్థః + అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం ఆసఉపవేశనే లిట్, దయాయాసశ్చేత్యామ్ప్రత్యయే, కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీతి అస్తేరనుప్రయోగః, [ఆమ్ప్రత్యయవత్కృఞోనుప్రయోగస్యేతి కృఞ ఏవేతి నియమాదస్తేరాత్మనేపదం, తైః పీఠైః కేసరిభిః సింహైః, క్రాంతానాం త్రికూటస్య-త్రికూటాద్రేః, శిఖరాణాముపమాసాదృశ్యం ఊహే-ఊఢా + వహతేః కర్మణి లిటి సమ్ప్రసారణం, త్రీణి కూటాన్యస్యేత్యన్వర్థసంజ్ఞా ॥ ౫ ॥ కూటో౽స్త్రీ శిఖరం శృంగమిత్యమరః ॥ ఉపమాలంకారః ॥ ౫ ॥

స్త్రతి త్రికూటశిఖరోపమా ॥ ౫ ॥ గురుద్వయాయ గురుణోరుభయోరథ కార్యయోః।
హరిర్విప్రతిషేధం తమాచచక్షే విచక్షణః॥ ౬ ॥ ద్యోతితాంతస్సభైః కుందకుట్మలా
గ్రదతస్స్మితైః । స్నపితేవాభవత్తస్య శుద్ధవర్ణా సరస్వతీ॥ ౭ ॥ భవద్గిరామవస
రప్రదానాయ వచాంసి నః । పూర్వరంగః ప్రసంగాయ నాటకీయస్య వస్తునః ॥ ౮॥

గురుద్వయాయేతి ॥ అథ ఉపవేశనానంతరం విచష్టైఇతి విచక్షణః వక్తా + కర్త్రి
రిల్యుడితి న్యాసకారః, అసనయోశ్చప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి చక్షిఙః ఖ్యాఞాదేశా
భావః, హరిః గుర్వోః ఉద్ధవరామయోః పితృవ్యజ్యేష్ఠభ్రాత్రోః ద్వయాయ
ద్వాభ్యాం గురుభ్యామిత్యర్థః, గురుణోః మహతోః ఉభయోః కార్యయోః పూ
ర్వోక్తయోః తం విప్రతిషేధం విరోధం ఆచచక్షే-ఆఖ్యాతవాన్, తుల్యబలవిరో
ధో విప్రతిషేధః ॥ ౬ ॥—ద్యోతితేతి ॥ కుందః-మాఘభవః పుష్పవిశేషః ॥ ని
మాఘ్యం కుందమిత్యమరః ॥ కుందకుట్మలాగ్రాణీవ దంతాః యస్య కుందకుట్మలా
గ్రదతః + అగ్రాంతశుద్ధశుభ్రవృషవరాహేభ్యశ్చేతి అగ్రాంతపూర్వపదబహు
వ్రీహేస్సమాసాంతో వైభాషికో దత్రాదేశః, తస్య హరేస్సరస్వతీ వాక్ అంతఃప్ర
ధానా సభా అంతస్సభా సభాభ్యంతరమిత్యర్థః, సా ద్యోతితా-ప్రకాశితా యైః
తైః స్మితైః స్నపితేవ-క్షాళితేవ + స్నాతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః అర్తిహ్రీ
త్యాదినా పుగాగమః, ణౌమితాం హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వః శుద్ధవర్ణా-స్ఫుటాక్షరా,
స్వచ్ఛకాంతిశ్చాభవత్, స్వాభావిక వర్ణశుద్ధేస్స్నానహేతుకత్వము త్ప్రేక్ష్య
తే, స్మితపూర్వాభిభాషీ హరిరితి భావః ॥ ౭ ॥—కార్యవిప్రతిషేధమావేద్య తత్ర
స్వమతమావేదయిష్యన్ పండితంమన్యత్వం తావత్పరిహరతి ॥ భవదితి ॥ భవద్గి
రాం-యుష్మద్వాచాం, అవసరప్రదానాయ ప్రస్తావప్రసంజనాయేత్యర్థః, నః
అస్మాకం, వచాంసి సిద్ధాంతోన్నయనార్థముచ్యంతే, నతు సిద్ధాంతత్వేనేత్య
ర్థః, తథాహి పూర్వం రజ్యంతే౽స్మిన్నితి పూర్వరంగః-నాట్యశాలా, తత్రత్యకర్మ
ణి పూర్వరంగ ఇతి దశరూపకే, అతః పూర్వరంగో నామ రంగప్రసాధనాఖ్యో రంగ
విఘ్నశాంతికారీ నాందీ, పాఠగీతవాదిత్రాద్యనేకాంగవిశిష్టో నాట్యాదౌ కర్త
వ్యః కర్మవిశేషః, తదుక్తం వసంతరాజీయే ॥ యన్నాట్యవస్తునః పూర్వం రంగ
విఘ్నోపశాంతయే । కుశీలవాః ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్తదుచ్యత ఇతి॥ స పూర్వ
రంగః నాటకే భవం నాటకీయం తత్ర వర్ణ్యమిత్యర్థః + వృద్ధాచ్ఛః తస్య వ

కరదీకృతభూపాలో భ్రాతృభిర్జిత్వరైర్దిశామ్ । వినాప్యస్మదలంభూష్ణురిజ్యాయై తపసస్సుతః ॥ ౯ ॥ ఉత్తిష్ఠమానస్తుపరో నోపేక్ష్యః పథ్యమిచ్ఛతా । స

స్తున ఇతి వృత్తస్య ప్రసంగాయ ప్రసంజనాయ ప్రవర్తనాయైతియావత్, అతః ప్రథమవాచో నదోషాయేతి భావః, పూర్వరంగః ప్రస్తావనేతి రంగరాజః, తచ్చింత్యమ్ *పూర్వరంగం విధాయాదౌ సూత్రధారే వినిర్గతే । ప్రవిశ్య తద్వదపరః కావ్యమాస్థాపయేన్నటః ॥ ప్రథమం పూర్వరంగశ్చ తతః ప్రస్తావనేతిచ । ఆరంభే సర్వనాట్యానామేతత్సామాన్యమిష్యత ఇతి దశరూపకాద్యుక్తభేదవిరోధాదితి, అత్రహరివాక్యపూర్వరంగయోః ప్రసంజకత్వరూపసామాన్యస్య వాక్యద్వయోపాదానాంతరేణ పృథఙ్నిర్దేశాత్ ప్రతివస్తూపమాలంకారః, లక్షణం తూక్తమ్ ॥ ౮ ॥—సంప్రతి స్వమతమాహ ॥ కరదీకృతేతి ॥ దిశాం జిత్వరైః-జయనశీలైః + ఇణ్నశిజిసర్తిభ్యః ఇతి క్వరప్, కృద్యోగాత్కర్మణి షష్ఠీ, భ్రాతృభిర్భీమాదిభిః హేతుభిః కరదాః షష్ఠభాగప్రదాః ॥ ని ॥ భాగధేయః కరో బలిరిత్యమరః ॥ తతశ్చ్విః +ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతిసంజ్ఞాయాం, కుగతిప్రాదయ ఇతి నిత్యసమాసః; అకరదాః కరదాస్సమ్పద్యమానాః కృతాః కరదీకృతాః భూపాలాః, యస్య స తథోక్తః, వశీకృతరాజమండల ఇత్యర్థః, తపసస్సుతః ధర్మపుత్రః ॥ని॥ తపశ్చాంద్రాయణాదౌ స్యాద్ధర్మే లోకాంతరేపి చేతి విశ్వః ॥ అస్మద్వినాపి అస్మాభిర్వినాపీత్యర్థః + పృథగ్వినేత్యాదినా తృతీయా వికల్పాత్పక్షే పఞ్చమీ ఇజ్యాయై-యాగాయ + వ్రజయజోర్భావే క్యప్, వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ, అలం సమర్థః భూష్ణుర్భవితా, భవనశీలః॥ని॥ భూష్ణుర్భవిష్ణుర్భవితేత్యమరః ॥ గ్లాజిస్థశ్చగ్స్నురితి చకారాత్ గ్స్నుప్రత్యయః క్ఙితి చేత్యత్ర గకారప్రశ్లేషాద్గుణాభావః, తథాచ జయాదిత్యః, తత్రైవ గకారోపిచర్త్వభూతో నిర్దిశ్యత ఇతి; అతో జైత్రయాత్రైవ కార్యా, నయజ్ఞయాత్రేతి భావః ॥౯॥—నను యజ్ఞాంతే జైత్రయాత్రయాముభయానుసరణం స్యాత్తత్రాహ ॥ ఉత్తిష్ఠమాన ఇతి ॥ ఉత్తిష్ఠమానః-వర్ధమానః + ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యాత్మనేపదమ్, పరశ్శత్రుస్తు పథోనపేతం పథ్యం హితమారోగ్యంచ ఇచ్ఛతా పుంసేతి శేషః నోపేక్ష్యః ఔదాసీన్యేన న ద్రష్టవ్యః, కుతః హి యస్మాత్ వత్స్యన్తౌ-వర్ధిష్యమాణౌ + లృటస్స ద్వేతిసదాదేశే వృద్భ్యస్స్యసనోరితి

మహీక్షిద్భిరామ్నాతౌ వత్సర్యన్తావామయశ్చ ॥ ౧౦ ॥ న దూయే సాత్వతీసూనుర్యన్మహ్యమపరాధ్యతి । యత్తు దన్దహ్యతే లోకమదో దుఃఖాకరోతి మామ్ ॥ ౧౧ ॥ మమ తావన్మతమిదం శ్రూయతామఙ్గ వామపి । జ్ఞాతసారోఽపి ఖల్వేకస్స

విభాషయా పరస్మైపదం, నవృద్భ్యశ్చతుర్భ్య ఇతీడభావః, ఆమయో వ్యాధిః ॥ రోగవ్యాధిగదామయా ఇత్యమరః ॥ సశత్రుశ్చ శిష్టైర్నీతిజ్ఞైః సమా తుల్యవృత్తీ, ఆమ్నాతావాఖ్యాతౌ * అల్పీయసోఽప్యరేర్వృద్ధిర్మహానర్థాయ రోగవదితి ॥ అతస్తస్యానుపేక్ష్యత్వాదుభయానుస్మృతిః కృతఇతి భావః ॥ ఉపమాలంకారః ॥ ౧౦ ॥ —నచేత్థం స్వార్థపరత్వదోషస్స్యాదితి చేన్న లోకానుగ్రహార్థత్వాదస్యాః ప్రవృత్తేరిత్యాశయేనాహ ॥ నదూయ ఇతి ॥ సాత్వతీసూనుః- సత్వతోఽపత్యం స్త్రీ సాత్వతీ నామ హరేః పితృష్వసా + ఉత్సాదిభ్యోఽఞ్, తస్యాస్సూనుః-శిశుపాలః, బన్ధురపి ఖలో న మృష్య ఇతి భావః, మహ్యమపరాధ్యతి దుహ్యతీతియత్ + క్రుధద్రుహేత్యాదినా చతుర్థీ, తత ఇతి శేషః, యత్తదో ర్నిత్యసమ్బన్ధాత్, న దూయే న పరితప్యే + దూఙ్ పరితాపే దైవాదికాత్కర్తరి లడుత్తమపురుషైకవచనం, కింతు లోకం దన్దహ్యతే గర్హితం దహతీతి యఙ్ + లుపసదచరజపజభదహదశగౄభ్యో భావగర్హాయామితి యఙ్- జపజభదహదశభఞ్జపశాం చేతి అభ్యాసస్యనుమాగమః, అదో లోకదహనం మాం దుఃఖాకరోతి-దుఃఖమనుభావయతీత్యర్థః, దుఃఖాత్ప్రాతిలోమ్య ఇతి డాచ్ప్రత్యయః, అతశ్చైద్య ఏవాభియాతవ్యః పార్థస్తు ప్రార్థనయాఽపి పశ్చాత్సమాధేయ ఇతి భావః ॥ ౧౧ ॥—స్వమతం నిగమయన్ పరమతం శుశ్రూషుః పృచ్ఛతి ॥ మమేతి॥ తావత్ భవన్మతశ్రవణపర్యన్తమిత్యర్థః. మమ మతమిదం, అఙ్గేత్యామన్త్రణే అవ్యయమ్ ॥ ని ॥ అథ సమ్బోధనార్థకాః । స్యుః ప్యాట్ప్యాడఙ్గ హే హై భో ఇత్యమరః ॥ వాం-యువయోరపి + యుష్మదస్మదోః షష్ఠీ చతుర్థీ ద్వితీయాస్థయోర్వాం నావావితి వామాదేశః, మతం శ్రూయతాం విధౌ లోట్, తదపి మయా శ్రోతవ్యం, అన్యథా సందేహానివృత్తేరితి భావః, విదుషస్తేకుతస్సందేహ స్తత్రాహ ॥ జ్ఞాతసారః జ్ఞాతార్థతత్త్వోఽప్యేకః ఏకాకీ కార్యవస్తుని కర్తవ్యార్థే, సన్దిగ్ధేఖలు సంశేతే ఖలు, అతో మమాపి సందేహ ఇత్యర్థః + దిహ ఉపచయే కర్తరిలట్- ఘత్వధత్వే, సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥౧౨

ద్విగ్ధైకార్యవస్తుని ॥ ౧౨ ॥ యావదర్థపదాం వాచమేవమాదాయ మాధవః । విరరామ మహీయాంసః ప్రకృత్యా మితభాషిణః ॥ ౧౩ ॥ తతస్సపత్నాపనయస్మరణానుశయస్ఫురా । ఓష్ఠేన రామో రామోష్ఠబిమ్బచుంబనచుంచునా ॥ ౧౪ ॥ వివక్షితామర్థవిద స్తత్క్షణప్రతిసంహృతామ్ । ప్రాపయన్పవనవ్యాధేర్గిరముత్తరపక్షతామ్ ॥ ౧౫ ॥ ఘూర్ణయన్మదిరాస్వాదమదపాటలితద్యుతీ । రేవతీవదనో

యావదితి ॥ మాధవో హరిః, యావానర్థో యావదర్థం + యావదవధారణ ఇత్యవ్యయీభావః, యావదర్థం పదాని యస్యాస్తాం అభిధేయసమ్మితాక్షరామిత్యర్థః, వాచం ఏవముక్తప్రకారేణ ఆదాయ గృహీత్వా ఉక్త్వేత్యర్థః, విరరామ తూష్ణీమాస + వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతి పరస్మైపదం, తథాహి మహీయాంస ఉత్తమాః ప్రకృత్యా స్వభావేన మితభాషిణః భవంతీతి శేషః వృథాలాపనిషేధాదితి భావః పూర్వవదలంకారః ॥ ౧౩ ॥—అథాష్టభిః కులకేన రామం వర్ణయన్ తద్వాక్యమవతారయతి ॥ తత ఇతి ॥ తతో రామః జగాదేత్యుత్తరేణాన్వయః, సపత్నో రిపుః ॥ ని ॥ రిపౌ వైరసపత్నారిత్యమరః ॥ తస్యాపనయః-అపకారః, తస్య స్మరణేన యోఽనుశయః-పశ్చాత్తాపః ॥ ని ॥ భవేదనుశయో ద్వేషపశ్చాత్తాపానుబంధయోరితి విశ్వః ॥ తేన స్ఫురతీత్యనుశయస్ఫుః తేన స్ఫురా ఓష్ఠో బిమ్బమివేత్యుపమితసమాసః, రామాయా ఓష్ఠబిమ్బస్య చుంబనేన విత్తః రామోష్ఠబింబచుంబనచుంచుః + తేన విత్తశ్చుంచుప్చణపావితి చుంచుప్ప్రత్యయః, ఓత్వోష్ఠయోస్సమాసే వేతి పరరూపం, తేనోష్ఠేనోపలక్షితః సమరసురతయోస్సమరస ఇతి భావః ॥ ఉపమానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౪ ॥— వివక్షితామితి ॥ వివక్షితాం వృద్ధత్వాభిమానాదగ్రే వక్తుమిష్టాం + వచెర్బ్రూఞో వా సన్నంతాత్కర్మణి క్తః, తత్క్షణ-వివక్షాక్షణ ఏవేత్యవిలంబోక్తిః, ప్రతిసంహృతాం రామానురోధాన్నిరుద్ధాం అర్థవిదః కార్యజ్ఞస్య అత ఏవ పవనవ్యాధేరుద్ధవస్య, గిరం ఉత్తరపక్షతాం సిద్ధాన్తతాం ప్రాపయన్ స్వయమసత్పక్షావలంబిత్వాదితి భావః ఏతేన రామస్యన్యగ్రతోక్తా ॥ ౧౫ ॥—ఘూర్ణయన్నితి ॥ పునః మదిరాస్వాదేన-మద్యపానేన, యో మదస్తేన పాటలితా-ఈషద్రక్తీకృతా, ద్యుతిర్యయోస్తే రేవత్యా దేవ్యాః వదనే యదుచ్ఛిష్టం మద్యలేపతాంబూలాదిలక్షిచుమ్బనేన సంక్రాంతమితి భావః, తేన పరిప్లుతే శుద్ధే పుటే యయోస్తే దృశౌ ఘూర్ణ

చ్ఛిష్టపరిప్లుతపుటేద్రుశౌ ॥ ౧౬ ॥ ఆశ్లేషలోలుపవధూస్తనకార్కశ్యసాక్షిణీమ్ ।
మ్లాపయన్నభిమానోష్ణైర్వనమాలాం ముఖానిలైః ॥ ౧౭ ॥ దధత్సంధ్యారుణవ్యో
మస్ఫురత్తారానుకారిణీః । ద్విషద్ద్వేషోపరక్తాంగసంగినీస్స్వేదవిప్రుషః ॥ ౧౮ ॥
ప్రోల్లసత్కుండలప్రోతపద్మరాగదళత్విషా । కృష్ణోత్తరాసంగరుచం విదధచ్చూ
తపల్లవీమ్ ॥ ౧౯ ॥ కకుద్మికన్యావక్త్రాంతర్వాసలబ్ధాధివాసయా । 'ముఖామో

దేన-భ్రామయన్నితి మదవికారోక్తిః, ఉచ్ఛిష్టపరిప్లుతేత్యత్ర * రతికాలేము
ఖం స్త్రీణాం శుద్ధమాఖేటకే శునామితి స్మరణాత్, ఉచ్ఛిష్టపావనత్వవిరోధస్యాభా
సత్వాద్విరోధాభాసాలంకారః * ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యతఇ
తిలక్షణాత్ ॥ ౧౬ ॥—ఆశ్లేషేతి ॥ పునః ఆశ్లేషలోలుపాయాః ఆలింగనలుబ్ధా
యాః, వధ్వాః రేవత్యాః, స్తనయోః కార్కశ్యస్య-కాఠిన్యస్య, సాక్షిణీముపద్ర
ష్ట్రీం నిత్యం పీడ్యమానామితి భావః + సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి సాక్షాచ్ఛ
బ్దాదినిప్రత్యయః, వనమాలాం అభిమానోష్ణైః రహంకారతప్తైః ముఖానిలైర్ని
శ్వాసవాతైః మ్లాపయన్-గ్లాపయన్ + మ్లాయతేర్ణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః, ఆదే
చఇత్యాత్వే పుగాగమః, అమ్లానేమ్లానసంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిః ॥ ౧౭ ॥
దధదితి ॥ పునః సంధ్యయా అరుణే వ్యోమ్ని స్ఫురంతీస్తారాః అనుకుర్వంతీతి త
థోక్తాః కుతః ద్విషతి-శత్రౌ, ద్వేషేణ-క్రోధేన, ఉపరక్తేంగేవపుషి సంగినీస్స
క్తాః స్వేదవిప్రుషః-స్వేదబిందూన్ ॥ ని ॥ పృషంతి బిందుపృషతాః పుమాంసోవి
ప్రుషస్త్రియామిత్యమరః ॥ దధత్-దధానః-నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభావః, ఉ
పమాలంకారః ॥ ౧౮ ॥—ప్రోల్లసదితి ॥ పునః ప్రకర్షేణ ఉల్లసతాం కుండల
యోః ప్రోతానాం-స్యూతానాం; పద్మరాగదళానాం మాణిక్యశకలానాం, త్వి
షా-కాంత్యా, + ప్రోతేతిప్రపూర్వాద్వేఞః కర్మణి క్తః యజాదిత్వాత్సంప్రసా
రణం కృష్ణోత్తరాసంగో నీలోత్తరీయం ॥ ని ॥ ద్వౌప్రావారోత్తరాసంగౌ సమౌ
బృహతికాతథా । సంవ్యానముత్తరీయంచేత్యమరః ॥ తస్యరుచం చూతపల్లవస్యే
వాంచూతపల్లవీం విదధత్-విదధానః- లోహితమిశ్రణాత్ - కృష్ణలోహితమిశ్రి
చూతపల్లవవద్ధూమ్రాంకుర్వన్నిత్యర్థః ॥ ని ॥ ధూమ్రధూమలౌకృష్ణలోహితేఇ
త్యమరవచనాత్ ॥ అత్రాప్యన్యరుచోన్యదీయత్వాయోగాత్సదృశ్యాక్షేపాన్నిద
ర్శనా ॥ ౧౯ ॥—కకుద్మీతి ॥ పునః కకుద్మికన్యాయాః రేవత్యాః వక్త్రస్య అ

ఖం మదిరయాకృతానువ్యాధముద్వమన్ ॥ ౨౦ ॥ జగాదవదనచ్ఛద్మపద్మపర్యం
తపాతినః । నయన్మధులిహః శ్వైత్యముదగ్రదశనాంశుభిః ॥ ౨౧॥ యద్వాసు
దేవేనాదీనమనాదీనవమీరితమ్ । వచసస్తస్య సపదిక్రియా కేవలముత్తరమ్ ॥ ౨౨
నైతల్లఘ్వపి భూయస్యా వచో వాచాతిశయ్యతే । ఇంధనౌఘధగప్యగ్నిస్త్విషా నా

తరభ్యంతరే వాసేన-స్థిత్యా, లబ్ధోధివాసో వాసనా, యయా తయా తన్ముఖసౌరభ
వాసితమేత్యర్థః ॥ ని ॥ సంస్కారో గంధమాల్యాద్యైర్యస్స్యాత్తదధివాసన
మిత్యమరః ॥ మదిరయా కృతానువ్యాధం-కృతసంసర్గం- ప్రియాగండూషగ
న్ధినమిత్యర్థః + వ్యధజపోరనుపసర్గ ఇతి అనుపసర్గాదప్ప్రత్యయవిధానాదుప
సృష్టాదస్యైధఘఞ్ ప్రత్యయః, ముఖామోదం స్వముఖగంధవిశేషం ॥ ని ॥ ఆ
మోదస్సోతినిర్హారీత్యమరః ॥ ఉద్వమన్-ఉద్గిరన్, అత్ర మదిరా రామముఖ
యోః స్వగంధతిరోధానేన రామాముఖతద్గుణాపమద్యగంధస్వీకారాత్తద్గుణ
యోః తయోరుత్తరస్యాత్మవిశేషకత్వేన పూర్వసాపేక్షత్వాదంగాంగిభావేనసంకరః
* తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్ ॥ ౨౦ ॥—— ॥
జగాదేతి ॥ వదనమితి ఛద్మకపటం యస్య తత్పద్మం వదనపద్మమిత్యర్థః, ఛలా
దిశబ్దైర్నాసత్యత్వప్రతిపాదనరూపోపహ్నవః, తస్య పర్యంతపాతినః-ప్రాంతచా
రిణః, మధూనిలిహంతీతి మధులిహః తాన్ మధుపాన్ క్విప్ ఉదగ్రైరుచ్ఛ్రితై
ర్దశనాంశుభిః-దంతకాంతిభిః, శ్వైత్యం-ధావళ్యం, నయన్ జగాదతద్గుణాలంకా
రః తస్య మధుపసన్నిధాపకవదనాపహ్నవసాపేక్షత్వాత్తేనసంకరః ॥ ౨౧॥ ——
రామో జగాదేత్యుక్తం కింతదిత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ యదితి ॥ వాసుదేవేన
కృష్ణేన, నదీనమిత్యదీనం అకాతరం, నాస్త్యాదీనవోస్యేత్యనాదీనవం నిర్దో
షం ॥ ని ॥ దోషఆదీనవో మత ఇతి విశ్వః ॥ యద్వచ ఈరితం * ఉత్తిష్ఠమానస్తు
పర ఇత్యాదినాయానపక్షమాశ్రిత్య యదుక్తమిత్యర్థః, తస్యవచసః సపదిక్రియా
కేవలముత్తరం సద్యోనుష్ఠానమేవోత్తరం సిద్ధాంతత్వేనోక్తత్వాదితి భావః॥ ౨౨
అస్యైతదేవప్రతిపాదయిష్యన్ అనన్యాతిశయనీయతయోపస్కరోతి ॥ నైతదితి ॥
లఘుసంక్షిప్తమపి ఏతద్వచః భూయస్యా-బహుతరయా విస్తృతయాపీత్యర్థః,
+ ద్వివచనవిభజ్యేత్యాదినా ఈయసుని, బహోర్లోపో భూ చ బహోరితి కారలో
పః బహోశ్చభూరాదేశః వాచా, నాతిశయ్యతేనాతిరిచ్యతే, గుర్వర్థత్వాదితి

తేత్యతిపూషణమ్ ॥ ౭౩ ॥ సంక్షిప్తస్యాప్యతోఽస్యైవ వాక్యస్యార్థగరీయసః ।
సువిస్తరతరా వాచో భాష్యభూతా భవన్తు మే ॥ ౭౪ ॥ విరోధివచసో మూకాన్
వాగీశానపి కుర్వతే । జడానప్యనులోమార్థాన్ ప్రవాచః కృతినాం గిరః ॥ ౭౫ ॥

భావః + శీఙః కర్మణి లిటి యిఙ్, అయఙ్ యి క్ఙితీతి అయఙాదేశః, తథాహి ఇన్ధనౌ ఘౌద్దహతీతి ఇన్ధనౌఘధక్, కాష్ఠరాశిదాహకః భూయానపీత్యర్థః + క్విపి, ఘత్వభష్భావౌ, అగ్నిః త్విషా ప్రభయా పూషణం సూర్యం అల్పమపీతి భావః, నాత్యేతి నాతిక్రామతి, తేజసః ప్రభావత్త్వమివ వచసోఽర్థవత్త్వమలంఘ్యత్వే హేతురిత్యర్థః, అత్ర సమానధర్మస్య బిమ్బప్రతిబిమ్బతయోక్తేర్దృష్టాన్తాలంకారః ॥ ౭౩ ॥—యది హరివచో నాతిశయ్యతే, అలం తర్హి తవాపి ప్రాగల్భ్యం, బహుభిరత ఆహ ॥ సంక్షిప్తస్యేతి ॥ అతో హరివచసోఽనతిశయనీయత్వాదేవ సువిస్తరతరాః సప్రపఞ్చతరాః + ప్రథనే వావశబ్ద ఇతి ఘఞః ప్రతిషేధే, ఋదోరబిత్యప్, మే వాచః సంక్షిప్తస్యాల్పాక్షరస్యాపి అర్థేన గరీయసః సూత్రకల్పస్యేత్యర్థః ॥ అల్పాక్షరమసందిగ్ధం సారవద్విశ్వతోముఖమ్ । అస్తోభమనవద్యం చ సూత్రం సూత్రవిదో విదురితి లక్షణాత్ ॥ అస్యైవ వాక్యస్య భాష్యభూతాః-భాష్యైస్సమాః, నిత్యసమాసః ॥ ని ॥ క్షాదౌ జంతౌ భూతం క్లీబే సమేఽతీతే చ రెత్రిష్విత వైజయన్తీ ॥ వ్యాఖ్యానరూపా భవన్త్విత్యర్థః, సూత్రవ్యాఖ్యావిశేషో భాష్యమ్ ॥ సూత్రస్థం పదమాదాయ వాక్యైస్సూత్రానుకారిభిః । స్వపదాని చ వర్ణ్యన్తే భాష్యం భాష్యవిదో విదురితి లక్షణాత్ ॥ మయా తు తదేవ విశేషప్రకాశనాయ వ్యాఖ్యాయతే, న త్వతిశయాయ, ప్రత్యాఖ్యాయత ఇత్యదోష ఇత్యర్థః, ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౭౪ ॥—ఇత్థం యానం సిద్ధాన్తయిత్వా తత్రోద్ధవప్రతిరోధం హృది నిధాయ త్రిభిః ప్రత్యాచష్టే ॥ విరోధీత్యాది ॥ కృతినాం-కుశలానాం, గిరః కర్త్ర్యః విరోధివచసః-ప్రతికూలవాదినః, వాగీశాన్-వాక్పతీనపి ॥ ని ॥ వదో వదావదో వక్తా వాగీశో వాక్పతిస్సమావిత్యమరః ॥ మూకాన్ - నిర్వాచః, కుర్వతే-జడయన్తీత్యర్థః, అనులోమోఽనుకూలః అర్థోఽభిధేయం యేషాం తే అనులోమార్థాః-అనుకూలవాదిన ఇత్యర్థః, తాన్ జడాన్ మన్దానపి ప్రవాచః-ప్రగల్భవాచః, కుర్వతే అతో నాస్మద్గిరః ప్రతివాచ్యా ఇతి భావః, అత్ర వాగీశానాం మూకీకరణాత్ జడానాం ప్రవాక్కరణాచ్చ అశక్యవస్తువర్ణనరూపో

షడ్గుణాశ్శక్తయస్తిస్రస్సిద్ధయశ్చోదయాస్త్రయః । గ్రంథానధీత్య వ్యాకర్తుమి

విశేషాలంకారభేదః, అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిప్రతిభోత్థాపిత ఇతి సఙ్కరః ॥ ౨౫ ॥—నన్వాత్మనీనేన స్వామినా * బుద్ధేః ఫలమనాగ్రహ ఇతి న్యాయేన శాస్త్రజ్ఞవచనం ప్రతికూలమపి గ్రాహ్యమేవేత్యాశంక్యాహ ॥ షడితి ॥ దుష్టా మేధా యేషాం తే దుర్మేధసా మందబుద్ధయోపి + నిత్యమసిచ్ప్రజామేధయోరితి సమాసాంతో సిచ్ప్రత్యయః, గ్రంథాన్ శాసనాదీన్ అధీత్య-పఠిత్వా, గుణాః సంధివిగ్రహయానాసనద్వైధీభావసమాశ్రయాఖ్యాష్షట్, శక్తయః ప్రభుత్వమంత్రోత్సాహాఖ్యాస్తిస్రః, సిద్ధయః పూర్వోక్తశక్తిత్రయసాధ్యాః పురుషార్థలాభాత్మికాః తాశ్చ తిస్రః, ప్రభావసిద్ధిర్మంత్రసిద్ధిరుత్సాహసిద్ధిశ్చేతి, ఉదయాః వృద్ధిక్షయస్థానాని, ఛత్రిన్యాయేనోదయా ఉచ్యంతే, తత్ర వృద్ధిక్షయౌ పూర్వోక్తశక్తిత్రయసాధ్యౌ, శక్తిసిద్ధ్యోః పూర్వావస్థాతః ఉపచయాపచయౌ స్థానం సామ్యేనావస్థానం, తే చ త్రయః, ఇతి వ్యాకర్తుం వ్యాఖ్యాతుం, అలం సమర్థాః + పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేషు ఇతి తుమున్ప్రత్యయః, పంచాంగనిర్ణయశక్తివికలానాం సంధ్యాదిస్వరూపసంఖ్యామాత్రపాఠకానాం అశాస్త్రజ్ఞత్వాదుద్ధవాదయో న గ్రాహ్యవచనా ఇత్యభిసంధిః, అత్రామరసింహః ॥ ని ॥ సంధిర్నా విగ్రహో యానమాసనం ద్వైధమాశ్రయః । షడ్గుణాశ్శక్తయస్తిస్రః ప్రభావోత్సాహమంత్రజాః ॥ క్షయః స్థానం చ వృద్ధిశ్చ త్రివర్గో నీతివేదినామ్ ॥ ఇతి ॥ అత్రారివిజిగీష్వోః వ్యవస్థాకరణలక్షణమైక్యం సంధిః, విరోధో విగ్రహః, విజిగీషోరరిం ప్రతి యాత్రా యానం తయోర్మిథః ప్రతిబద్ధశక్త్యోః కాలప్రతీక్షయా తూష్ణీమవస్థానమాసనం, దుర్బలప్రబలయోర్ద్విషోః వాచికమాత్మసమర్పణం ద్వైధీభావః, అరిణా పీడ్యమానస్య బలవదాశ్రయణం సమాశ్రయః, కోశదండోత్థం తేజః ప్రభావః, షాడ్గుణ్యచింతనం మంత్రః, కర్తవ్యార్థేషు స్థైర్యాత్ ప్రయత్న ఉత్సాహః, సుగమమన్యదితి సంక్షేపః ॥ అత్ర కేషాంచిల్లక్షణాన్యుచ్యంతే * ఉత్కృష్టబలవీర్యస్య విజిగీషోర్జయైషిణః । గుణానురక్తప్రకృతేర్యాత్రా యానమితి స్మృతమ్ ॥ ఆసనం తుల్యబలయోరరినాయకయోస్సమమ్ । పరస్పరస్య సామర్థ్యవిఘాతాదాసనం స్మృతమ్ ॥ అరేశ్చ విజిగీషోశ్చ తత్పంచవిధముచ్యత ఇతి ॥ ద్వైధీభావస్తు * బలినోర్ద్విషతోర్మధ్యే వాచాత్మానం సమర్పయేత్ । ద్వైధీభావ

తిము ర్మేధసోప్యలమ్ ॥ ౨౯ ॥ అనిర్లోడితకార్యస్య వాగ్జాలం వాగ్మినో వృథా। నిమిత్తాదపరాద్ధేషోర్ధానుష్కస్యేవ వల్గితమ్ ॥ ౩౦ ॥ సర్వకార్యశరీరేషు ముక్త్వాంగస్కంధపంచకమ్। సౌగతానామివాత్మాన్యో నాస్తి మంత్రో మహీభృతామ్

నవర్తేత కాకాక్షివదలక్షితః ॥ ఉచ్ఛిద్యమానో బలినా నిరపాయప్రతిక్రియః । కు లోద్గతం సత్యమార్యమాశ్రయేత బలోత్కటమితి॥ ఉత్తిష్ఠమానస్తు పరో నోపేక్ష్య ఇతి హరేర్వాక్యం యానాశ్రితమభిప్రేత్య ఉక్తవానితి సంక్షేపః ॥ ౨౯॥— నను శాస్త్రోక్తార్థవ్యాఖ్యాతైవ శాస్త్రజ్ఞః, స ఏవ గ్రాహ్యవచనశ్చేత్యాశంక్య నేత్యాహ ॥ అనిర్లోడితేతి ॥ అనిర్లోడితం-అనాలోచితం, కార్యం యేన త స్య, కార్యాకార్యమజానత ఇత్యర్థః, వాచోఽస్య సంతీతి వాగ్మీ-వావదూకః ॥ని॥ వాచోయుక్తిపటుర్వాగ్మీ వావదూకోఽతివక్తరీత్యమరః ॥ + ॥ వాచో గ్మినిరితి గ్మినిప్రత్యయః; తస్య వాగ్జాలం వాగాడమ్బరః, నిమిత్తాల్లక్ష్యాత్ * వేధ్యం ల క్ష్యం శరవ్యం చ నిమిత్తం చ సమం విదురితి వైజయంతీ ॥ అపరాద్ధేషోః స్ఖలితబాణ స్య, ధనుః ప్రహరణమస్యేతి ధానుష్కః ధన్వీ + ప్రహరణమితి ఠక్, ఇసుసుక్తాం తాత్కః, ఇషుపథస్యచేతి షత్వమ్॥ ని ॥ అపరాద్ధపృషత్కోఽసౌ లక్ష్యాద్యశ్చ్యు తసాయకః । ధన్వీ ధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇతి చామరః ॥ తస్య వల్గితమివ వృథా ని ష్ఫలం కార్యజ్ఞస్య వచో గ్రాహ్యం, న తు వాచాటస్యేతి భావః ॥ ౩౦ ॥—ఇత్థం షాడ్గుణ్యాదిపాఠమాత్రం న మంత్ర ఇతి సిద్ధే సంప్రతి స్వయం మంత్రస్వరూప మాహ ॥ సర్వేతి ॥ సర్వాణి కార్యాణి సంధ్యాదీని, తాని శరీరాణీవేత్యుపమి తసమాసః, వ్యాసే సౌగతానామివేతి లింగాత్, తేషు సర్వేషు కార్యశరీరేషు స ర్వేషు శరీరేష్వివ, సర్వకార్యేష్విత్యర్థః, అంగాని స్కంధా ఇవేతి పూర్వవ త్సమాసః, తేషాం పంచకం ముక్త్వా స్కంధపంచకమివ అంగపంచకం ముక్త్వేత్య ర్థః, పంచ పరిమాణమస్యేతి పంచకమ్ + సంఖ్యాయాస్సంజ్ఞాసంఘసూత్రాధ్య యనేష్వితి కన్ప్రత్యయః, సుగతో భక్తిర్భజనీయో యేషాం సౌగతా బౌద్ధాః + భక్తిరితి సూత్రేణాణ్ప్రత్యయః, తేషామన్య ఆత్మేవ మహీభృతామన్యో మంత్రో నాస్తి కర్మణామారంభోపాయః పురుషద్రవ్యసంపత్, దేశకాలవిభాగః-వినిపా తప్రతీకారః కార్యసిద్ధిశ్చేతి పంచాంగాని యథాహ కామందకః * సహాయా స్సాధనోపాయా విభాగో దేశకాలయోః। విపత్తేశ్చ ప్రతీకారః సిద్ధిః పంచాంగమి

మంత్రో యోధఇవాధీరస్సర్వాఙ్గైస్సంవృతైరపి । చిరం నసహతే స్థాతుం పరేభ్యో భేదశంకయా ॥ ౨౯ ॥ ఆత్మోదయః పరజ్యానిర్ద్వయం నీతిరితీ

ష్యతఇతి ॥ రూపవేదనావిజ్ఞానసంజ్ఞాసంస్కారాః పంచస్కంధాః ॥ తత్ర విషయప్రపంచోరూపస్కంధః, తజ్జ్ఞానప్రపంచో వేదనాస్కంధః, ఆలయవిజ్ఞానసన్తానో విజ్ఞానస్కంధః, నామప్రపఞ్చః సంజ్ఞాస్కంధః, వాసనాప్రపఞ్చః సంస్కారస్కంధః, ఏవం పంచధాపరివర్తమానో జ్ఞానసంతానఏవాత్మేతిబౌద్ధాః ఏవంచ యథా బౌద్ధానాం సర్వేషుశరీరేషు స్కంధపంచకాతిరిక్తఆత్మానాస్తి, తథా రాజ్ఞాముక్తాంగపంచకాతిరిక్తో మంత్రోనాస్తీత్యుపమాలంకారః ॥ తచ్చాస్మాకం సమగ్రమెవెత్యయమేవ యాత్రాకాలఇతిభావః ॥ ౨౮ ॥—అథమంత్రితార్థక్రియావిలమ్బే దోషమాహ ॥ మంత్రఇతి ॥ సంవృతైః-గుప్తైః, సర్వాంగైః పూర్వోక్తైరుపాయాదిభిః ఉరస్త్రలాదిభ్యశ్చోపలక్షితోపి సర్వాంగసంవృతోపీత్యర్థః- మంత్రో విచారః, అధీరోభీరుః యుధ్యతఇతియోధః భటఇవ, పచాద్యచ్, పరేభ్యోఽన్యేభ్యోఽరిభ్యశ్చ ॥ ॥ పరందూరాన్యముఖ్యేషు పరోరి పరమాత్మనోరితి వైజయంతీ ॥ భేదో విదారణం, తృతీయగామిత్వంచ, తస్యశంకయాచిరంస్థాతుం విళమ్బితుమిత్యర్థః, నసహతే-నక్షమతే + శకధృషేత్యాదినాతుమున్ప్రత్యయః, అతో నవిళంబితవ్యం, అన్యథా మంత్రభేదే కార్యహానిస్స్యాదితిభావః ॥ ౨౯ ॥—కించ నీతిస్వరూపపర్యాలోచనయాపి నవిళంబః కార్యఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఆత్మోదయఇతి ॥ ఆత్మనః ఉదయోవృద్ధిః పరస్యజ్యానిః + జ్యాహాజ్వరిభ్యోనిరిత్యౌణాదికోనిప్రత్యయః, ఇతిద్వయం ఇదంపరిమాణమస్యాఇయతీ ఏతావతీ + కిమిదంభ్యాంవోఘఇతివతుపోవస్యఘశ్చ, ఉగితశ్చేతిఙీప్, నీతిర్నీతిసంగ్రహః ఏతద్ద్వయాతిరిక్తో నకశ్చిన్నీతిపదార్థోస్తీత్యర్థః, యదన్యత్ షాడ్గుణ్యాదివర్ణనం సర్వోప్యయమస్యైవ ప్రపఞ్చఇత్యాహ ॥ తదితి ॥ తద్ద్వయమూరీకృత్య-అంగీకృత్య ॥ ౩౦ ॥ ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమిత్యమరః + ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతిగతిసంజ్ఞాయాం, కుగతిప్రాదయఇతిసమాసేక్త్వోల్యబాదేశః, కృతిభిః కుశలైః వాచస్పత్యం-వాగ్మిత్వం + కస్కాదిత్వాత్సః అలుక్పక్షే + షష్ఠ్యాఃపతిపుత్రేత్యాదినా సత్త్వమితిస్వామీ, తన్నతస్యఛందోవిషయత్వాత్ బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఙ్ప్రత్యయః, ప్రతాయతే-విస్తా

యతీ । తమూరీకృత్య కృతిభిర్వాచస్పత్యం ప్రతాయతే ॥ ౩౦ ॥ తృప్తియోగః పరేణాపినమహిమ్నామహీయసామ్ । పూర్ణశ్చంద్రోదయాకాంక్షీదృష్టాంతోత్రమహార్ణవః ॥ ౩౧ ॥ సంపదాసుస్థిరంమన్యోభవతిస్వల్పయాపియః । కృతకృత్యోవిధిర్మన్యేనవర్ధయతితస్యతామ్ ॥ ౩౨ ॥ సమూలఘాతమఘ్నంతఃపరాన్నోద్యంతిమానినః । ప్రధ్వంసితాంధతమసస్తత్రోదాహరణంరవిః ॥ ౩౩ ॥

ర్యతే, కర్మణిలట్, తనోతేర్యకీత్యాత్వం తస్మాదాత్మోదయార్థిభిరవిళంబాచ్ఛత్రురుచ్ఛేత్తవ్యఇతిభావః ॥ ౩౦ ॥ —నను లబ్ధోదయస్య కింపరోచ్ఛిత్యా నేత్యాహ ॥ తృప్తియోగఇతి ॥ మహీయసాం-మహాత్మనాం, పరేణ ప్రభూతేనాపి మహిమ్నా ఐశ్వర్యేణ, తృప్తియోగః మహానయమస్మాకం విభవఏతావానేవాలమితి సంతోషలాభః న అత్రత్రృప్త్యభావేపూర్ణస్సన్ చంద్రోదయాకాంక్షీ,వృద్ధ్యర్థమితిభావః మహార్ణవస్సముద్రఏవ, దృష్టాంతః దృష్టః అంతో నిశ్చయో యస్మిన్సదృష్టాంతోనిదర్శనం, ఉపమానమితియావత్, నరాజ్ఞావృద్ధావలంబుద్ధిః కార్యా * అసంతుష్టాద్విజానష్టాస్సంతుష్టాఇవపార్థివాః । సలజ్జాగణికానష్టానిర్లజ్జైనకులాంగనాఇతిన్యాయాదితిభావః, నాయందృష్టాంతాలఙ్కారః, బిమ్బప్రతిబిమ్బభావేనౌపమ్యస్యగమ్యత్వే తస్యోత్థానాత్, కింతు దృష్టాంతశబ్దేన తుల్యార్థాభిధానాత్, ఉపమాలఙ్కారః, అతఏవ దృష్టాంతోదాహరణనిదర్శనరూపాః శబ్దానప్రయోక్తవ్యాః పౌనరుక్త్యాపత్తేరిత్యేకావళీకారః ॥౩౧॥ తథాపి సంతోషదోషమాహ ॥సంపదేతి॥యఃస్వల్పయాపిసమ్పదా సుస్థిరమాత్మానంమన్యతఇతిసుస్థిరంమన్యః స్వస్థమానీభవతి + ఆత్మమానేఖశ్చేతిఖశ్ ప్రత్యయేశిత్త్వాత్ సార్వధాతుకేతిశ్యన్, అరుర్ద్విషదితిముమాగమః తస్యాల్పసంతుష్టస్య తాం స్వల్పసమ్పదం కృతకృత్యః తావతైవ కృతార్థః, విధిః-దైవమపి, నవర్ధయతీతిమన్యే పౌరుషహీనం దైవమపిజుగుప్సతే తత్ప్రవృత్తేః పారార్థ్యాదితిభావః ॥ మన్యేఇత్యేతస్యవాక్యార్థఃకర్మ, మన్యే ఇత్యేతత్తిజంతప్రతిరూపకమవ్యయమ్ * మన్యేశంకేధ్రువంనూనంప్రాయఇత్యేవమాదయఇతి ॥ ౩౨ ॥—కించపరాక్రమలబ్ధఏవోదయోనాన్యలబ్ధఇత్యాహ ॥ సమూలఘాతమితి ॥ మానినః అభిమానవంతః, పరాన్ శత్రూన్,సమూలంహత్వా-సమూలఘాతంఅఘ్నంతః అనున్మూలయంతఇత్యర్థః + సమూలాకృతజీవేషుహన్కృఞ్గ్రహ ఇతిణముల్ప్ర

విపక్షమఖిలీకృత్య ప్రతిష్ఠా ఖలు దుర్లభా । అనీత్వా పంకతాం ధూళిముదకం నావతి
ష్ఠతే ॥ ౩౪ ॥ ధ్రియతే యావదేకోఽపి రిపుస్తావత్కుతస్సుఖమ్ । పురః క్లిశ్నాతి సో
మం హి సైంహికేయోఽసురద్రుహామ్ ॥ ౩౫ ॥ సఖా గరీయాన్ శత్రుశ్చ కృత్రిమస్తౌ

త్యయః, హనస్తోఽచిణ్ణలోరితి నకారస్య తకారః, హోఽహం తేజస్వినోఽపి వ్రతిష
త్వం కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగ ఇతి హంతేరనుప్రయోగః నోద్యంతి-ఉదయం
న ప్రాప్నువంతి, కింతు హతా ఏవోద్యంతీత్యర్థః, తత్ర హతా ఏవోదయే అంధ
యతీత్యంధం గాఢం తత్తమః అంధతమసం ॥ ని ॥ ధ్వాంతే గాఢేంధతమసమి
త్యమరః + అవసమంధేభ్యస్తమస ఇత్యచ్ప్రత్యయః, ప్రధ్వంసితమంధతమ
సం యేన సః ఉదయాత్ప్రాగితి భావః, రవిః ఉదాహరణం దృష్టాంతః, అత్రాపి
దృష్టాంతోత్ప్రమహార్ణవ ఇతివదుపమాలఙ్కారః, న దృష్టాంత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥౩౩
కించానుచ్ఛిన్నశత్రోః ప్రతిష్ఠైవ దుర్లభేత్యాహ ॥ విపక్షమితి ॥ విపక్షం-శ
త్రుపక్షం, అఖిలీకృత్య ఖిలముత్పన్నమకృత్వా అనున్మూల్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ ఖి
లం తు ప్రహతస్థానమితి యాదవః + ఖిలశబ్దాత్ అభూతతద్భావే చ్విరితి చ్విప్రత్య
యః, చ్వావితీత్వం తతో నఞ్సమాసశ్చ, ప్రతిష్ఠా దుర్లభా ఖలు, తథాహి ఉ
దకం కర్తృ, ధూళిం స్వపరిభావినీమిత్యర్థః, పంకతామనీత్వా అనధఃకృత్వే
తి భావః; నావతిష్ఠతే, కింతు నీత్వైవ తిష్ఠతీత్యర్థః + సమవప్రవిభ్యస్స్థ ఇత్యాత్మ
నేపదం వాక్యభేదేన ప్రతిబింబసామ్యోద్దృష్టాంతాలంకారః ॥ ౩౪ ॥—నన్వ
యమేకాకీ శిశుపాలః కిమస్మాకం కరిష్యతీత్యాశంక్యాహ ॥ ధ్రియత ఇతి ॥ ఏకో
ఽపి రిపుః యావత్ ధ్రియతే-అవతిష్ఠతే + ధృఙ్ అవస్థాన ఇతి ధాతోస్తౌదాదికా
త్కర్తరి లట్, రిఙ్ శయగ్లిఙ్క్ష్వితి రిఙాదేశః, తావత్తదవధి సుఖం కుతః ॥ ని॥ యా
వత్తావచ్చ సాకల్యేఽవధౌ మానేఽవధారణ ఇత్యమరః ॥ తథాహి సింహికాయా అపత్యం పుమాన్
సైంహికేయో రాహుః ॥ ని ॥ తమస్తు రాహుస్స్వర్భానుస్సైంహికేయో విధుం
తుద ఇత్యమరః + స్త్రీభ్యో ఢక్, అసురద్రుహాం-దేవానాం, పురోఽగ్రే సోమం
క్లిశ్నాతి బాధతే- ప్రాచుర్యాత్సోమగ్రహణం, సూర్యగ్రహణం చేతి భావః, త
స్మాదేకోఽపి శత్రురుచ్ఛేత్తవ్యః * అగ్నేశ్శేషమృణాచ్ఛేషం శత్రోశ్శేషం న శేష
యేదితి తాత్పర్యం విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౩౫ ॥
నను క్షుద్రోఽయం చైద్యః కిం నః కరిష్యతీత్యాశంక్య తస్య బలవత్త్వం వక్తుం మిత్రా

హి కార్యతః । స్యాతామమిత్రౌ మిత్రే చ సహజప్రాకృతావపి ॥ ౩౬ ॥ ఉపకర్త్రా రిణా సంధిర్న మిత్రేణాపకారిణా । ఉపకారాపకారౌ హి లక్ష్యం లక్షణమేత

మిత్రిబలాబలవివేకం తావత్కరోతి ॥ సఖతి ॥ క్రియయా ఉపకారాపకారాన్య తరరూపయా నిర్వృత్తః-కృత్రిమః + ద్వితః కి ౯ః క్రైర్మమ్నిత్యమితిమప్,స ఖాసుహృద్ధరీయాన్ బలీయాన్ ఏవం శత్రుశ్చ కృత్రిమో గరీయాన్, కుతః, హియ స్మాత్ తౌ కృత్రిమమిత్రశత్రూ కార్యతః ఉపకారాపకారరూపకార్యవశాత్ ని ర్వృత్తావితి శేషః, ఉక్తకార్యోపాధేర్యావజ్జీవమనపాయాదనయోర్మిత్రామిత్ర భావోఽప్యనపాయీతి గరీయస్త్వమితి భావః, సహజప్రాకృతౌ తు నైవమిత్యా హ ॥ స్యాతామితి ॥ సహజస్సహజాతః, ఏకశరీరావయవాః తత్ర సహజమి త్రం మాతృష్వసేయః పైతృష్వసేయాది, సహజశత్రుస్తు పితృవ్యతత్పుత్రాదిః ప్రకృత్యాసిద్ధః ప్రాకృతః, పూర్వోక్తకృత్రిమసహజలక్షణరహిత ఇత్యర్థః, తత్ర వి షయానన్తరః ప్రాకృతశ్శత్రుః తదనంతరః ప్రాకృతం మిత్రం ॥ ని ॥ విషయా నంతరో రాజా శత్రుర్మిత్రమతః పరమిత్యమరః ॥ అపిశబ్దస్త్వర్థే, తౌ సహజ ప్రాకృతౌ తు శత్రూ, అమిత్రౌ మిత్రే చ స్యాతాం, తాదాత్వికకార్యవశాదనియ మేనోభయరూపతామాపద్యేతే; నతు కృత్రిమవత్ శత్రుశ్శత్రురేవ మిత్రం చ మిత్రమేవేతి కృత్రిమావేవమిత్రామిత్రౌ గరీయాంసౌ, నతు సహజౌ, నాపి ప్రాకృతావిత్యర్థః, ఏతేన కృత్రిమత్వం సర్వాపవాదీతి సిద్ధమ్ ॥ ౩౬ ॥—ఏవం చేదస్మాకం పైతృష్వసేయశ్శిశుపాలస్సహజమిత్రత్వాత్సంధాతవ్యః న తు యాత వ్య ఇత్యత్రాహ ॥ ఉపకర్త్రేతి ॥ ఉపకర్త్రా-ఉపకారిణా, అరిణాపి సహజేన ప్రా కృతేన వేతి శేషః, సంధిః కార్యః, అరిత్వాపవాదేన కృత్రిమమిత్రతాయాః బలీయ స్యాః యావజ్జీవభావిన్యాః తతోత్పన్నత్వాదితి భావః, ఏవమపకారిణా మిత్రే ణాపి సహజేన ప్రాకృతేన వేతి శేషః, సంధిర్న కార్యః, మిత్రత్వాపవాదేన కృ త్రిమశత్రుతాయాః గరీయస్యాః యావజ్జీవభావిన్యాః తతోత్పన్నత్వాదితి భావః. నను సాక్షాదరిణా కథం సందధ్యాత్, మిత్రేణ వా కథం విరుధ్యాత్, ఇత్యాశంక్య క్రియయా తయోర్వైపరీత్యాదదోష ఇత్యాహ, హియస్మాత్కారణాత్ ఉపకా రాపకారావేవ ఏతయోర్మిత్రామిత్రయోర్లక్షణం స్వరూపం లక్ష్యం ద్రష్టవ్యం, ఉపకర్తైవ మిత్రం అపకర్తైవ శత్రురిత్యర్థః, తస్మాత్సహజమిత్రత్వేపి చైద్యః క్రి

యోః ॥ ౩౭ ॥ త్వయా విప్రకృతశ్చైద్యో రుక్మిణీం హరతా హరే । బద్ధమూలస్య
మూలం హి మహద్వైరతరోః స్త్రియః ॥ ౩౮ ॥ త్వయి భౌమం గతే జేతుమరౌ
త్సీత్స పురీమిమామ్ । ప్రోషితార్యమణం మేరోరన్ధకారస్తటీమివ ॥ ౩౯ ॥ ఆల
ప్యాలమిదం బభ్రోర్యత్స దారానపాహరత్ । కథాపి ఖలు పాపానామలమశ్రేయ
సే యతః ॥ ౪౦ ॥ విరాద్ధ ఏవం భవతా వి(రా)రో)ద్ధా బహుధా చ నః । నిర్వర్త్య

యయా శత్రుత్వాద్యాతవ్య ఏవేతి భావః ॥ ౩౭ ॥—అథ చైద్యస్య కృత్రిమశత్రు
త్వం చతుర్భిరాహ ॥ త్వయేతి ॥ హే హరే రుక్మిణీం హరతా బన్ధుభిస్తస్మై
దత్తాం రాక్షసధర్మేణోద్వహతేత్యర్థః * రాక్షసో యుద్ధహరణాదితి యాజ్ఞ
వల్క్యః * గాన్ధర్వో రాక్షసశ్చైవ ధర్మ్యౌ క్షత్రస్య తౌ స్మృతావితి మనుః ॥
త్వయా చైద్యో విప్రకృతః-విప్రియం ప్రాపితః, తథా హి బద్ధమూలస్య - రూఢ
మూలస్య, వైరతరోః స్త్రియః మహత్ప్రధానం మూలం హి, హిర్నిశ్చయే, రూపక
సంసృష్టోఽయం సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౩౮ ॥—
అథ తేనాపి త్వం విప్రకృత ఇత్యాహ ॥ త్వయీతి ॥ భూమేరపత్యం పుమాన్ సం
భౌమం-నరకాసురం, జేతుం త్వయి గతే సతి స చైద్యః ఇమాం పురీం ద్వారకాం
ప్రోషితః అర్యమా-సూర్యః, యస్యాస్తాం మేరోః తటీం సానుమన్ధకార ఇవా
రౌత్సీత్-రుద్ధవాన్ + రుధేరనిటో లుఙి సిచి వృద్ధిః ॥ ౩౯ ॥— అపకారాన్తర
మాహ ॥ ఆలప్యేతి ॥ స చైద్యః బభ్రోః యాదవభేదస్య, దారాన్-భార్యాం
॥ని॥ భార్యా జాయాథ పుంభూమ్ని దారాః స్యాత్తు కుటుంబినీత్యమరః ॥ అపాహర
దితి యత్, ఇదం దారాపహరణం ఆలప్య ఉచ్చార్య, అలం నాలపనీయమిత్యర్థః
+ అలంఖల్వోః ప్రతిషేధయోః, ప్రాచాం క్త్వేతి క్త్వాప్రత్యయః సమాసే ల్యబాదే
శః, యతః పాపానాం-పాపాత్మనాం, కథా కథనముచ్చారణమపి + చిన్తిపూజికథి
కుమ్బిచర్చశ్చేత్యఙ్ప్రత్యయః, అశ్రేయసే-అనర్థాయ, అలం-శక్తా, ఖలు +
నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ అత్ర నిషేధ్యమానాలపనకార్యమశ్రేయఃప్రాప్తిః
తన్ముఖేన తత్కారణాలపననిషేధసమర్థనాత్ కార్యేణ కారణసమర్థనరూపో
ఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౪౦ ॥—ఫలితమాహ ॥ విరాద్ధ ఇతి ॥ కిం చ ఏవం భవతా
విరాద్ధః-విప్రకృతః + రాధేరనిటః కర్మణి క్తః బహుధా నః-అస్మాకం చ, విరో(రా)
ద్ధా-విప్రకర్తా, శ్రుతశ్రవా నామ హరేః పితృష్వసా తస్యాస్సుతః పైతృష్వ

తైరిః క్రియయా స శత్రుతశ్రవసస్సుతః ॥ ౪౧ ॥ విధాయ వైరం సామర్షే నరో౽రౌ య ఉదాసతే । ప్రక్షిప్యోదర్చిషం కక్షే శేరతే తే౽భిమారుతమ్ ॥ ౪౨ ॥ మనాగనభ్యావృత్త్యా వా కామం క్షామ్యతు యః క్షమీ । క్రియాసమభిహారేణ విరాధ్యంతం క్షమేత కః ॥ ౪౩ ॥ అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యోషితామ్ । పరా

సేయత్వాత్సహజమిత్రమపీతి భావః, స చైద్యః క్రియయా-పూర్వోక్తాన్యాయ్యాపక్రియయా అరిర్నిర్వర్త్యతే-కృత్రిమశత్రుః క్రియత ఇత్యర్థః, అతో బలీయస్త్వాదనుపేక్ష్య ఇతి భావః ॥ ౪౧ ॥ అథాప్యుపేక్షాయాం దోషమాహ ॥ విధాయేతి ॥ యే నరః-పుమాంసః ॥ ని ॥ స్యుః పుమాంసః పంచజనాః పురుషాః పూరుషా నర ఇత్యమరః ॥ సామర్షే-ప్రాగేవ సరోషే, అరౌ వైరం విధాయ స్వయం చాపకృత్యేత్యర్థః, ఉదాసతే-ఉపేక్షంతే-ఆత్మరక్షానుకూలవ్యాపారశూన్యా భవంతి, తే నరాః కక్షే గుల్మే ॥ ని ॥ కక్షస్తు గుల్మే దోర్మూలే పాపే జీర్ణవనే తృణే ఇతి వైజయంతీ ॥ కక్షౌ తు తృణవీరుధావిత్యమరః ॥ ఉదర్చిషమ్-అధికజ్వాలమర్చిష్మంతమగ్నిం ప్రక్షిప్యాభిమారుతం, + ఆభిముఖ్యే వ్యయీభావః, శేరతే-స్వపన్తి, తద్వన్నాశహేతురిత్యర్థః + శీఙో రుడితి రుడాగమః, అత్ర య ఉదాసతే తే శేరత ఇతి, విశిష్టౌదాసీన్యశయనయోః వాక్యార్థయోః నిర్దిష్టైక్యాసంభవాత్ సాదృశ్యలక్షణాయామసంభవద్వస్తుసంబంధో వాక్యార్థవృత్తిర్నిదర్శనాభేదః, న చాయం దృష్టాంతః, వాక్యభేదేన ప్రతిబిమ్బకరణాక్షేపే తస్యార్థనాత్, అత్ర తు వాక్యార్థే వాక్యార్థసమారోపాద్వాక్యైకవాక్యతాయాం తదభావాదిత్యలఙ్కారసర్వస్వకారః ॥ ౪౨ ॥—తథాపి బాంధవాత్సోఢవ్య ఇత్యాశఙ్క్యాహ ॥ మనాగితి ॥ యః క్షమీ-సహనశీలః + శమిత్యష్టాభ్యో ఘిణితి ఘినుణ్ప్రత్యయః, స సోఢా మనాగల్పం వా, అభ్యావృత్తావపీతి భావః, అనభ్యావృత్త్యా అసకృద్వా౽నల్పత్వేపీతి భావః, విరాధ్యన్తమపకుర్వాణం, కామం భృశం క్షామ్యతు-క్షమతామ్, + సంభావనాయాం లోట్, శమామష్టానాం దీర్ఘః శ్యనీతి దీర్ఘః, క్రియాసమభిహారేణ భృశం పౌనఃపున్యేన వేత్యర్థః, న చ పుంవాక్యేష్వనేకార్థత్వం దోషాయ, విరాధ్యంతం కః క్షమేత-సహేత, సోఢుం శక్నుయాత్, న కో౽పీత్యర్థః + శకి లిఙ్ చేతి శక్యార్థే లిఙ్, క్షమూష్ సహనే, భ్వాదికో దైవాదికశ్చ ॥ ౪౩ ॥—నను సర్వదా క్షమైవ పుంసాం భూషణమతో౽పరాధే౽పి క్షంతవ్యమత ఆహ ॥ అన్యదేతి ॥ అన్యదా-సురతవ్యతిరిక్తే

క్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివ ॥ ౪౪ ॥ మాజీవన్యః పరావజ్ఞా దుఃఖదగ్ధోపి జీవతి । తస్యాజననిరేవాస్తు జననీక్లేశకారిణః ॥ ౪౫ ॥ పాదాహతం యదుత్థాయ మూర్ధానమధిరోహతి । స్వస్థాదేవావమానేపి దేహినస్తద్వరం రజః ॥ ౪౬ ॥ అసంపాదయతః కంచిదర్థం జాతిక్రియాగుణైః । యదృచ్ఛాశబ్దవత్పుంసస్సంజ్ఞా

యై, యోషితాం లజ్జేవ పుంసోఽన్యదా-ఽపరిభవే శమః-క్షమా, భూషణం పరిభవేతు, యోషితః సురతేషు వైయాత్యం-ధార్ష్ట్యమివ ॥ ని ॥ ధృష్టే ధృష్ణుర్వియాతశ్చేత్యమరః ॥ పరాక్రమః-పౌరుషం, భూష్యతేఽనేనేతి భూషణం-ఆభరణం, ఏవంచ క్రియావచనత్వాన్నియతలింగత్వావిరోధ ఇతి వల్లభోక్తం ప్రత్యుక్తమ్ ॥ ౪౪ ॥—అథ పరిభవేప్యపరాక్రమే త్రిభిర్నిందామాహ ॥ మేతి ॥ యః పరస్యాపకర్తుః అవజ్ఞయా-అవమానేన, యద్దుఃఖం తేన దగ్ధస్తప్తోపి, అత ఏవ మాజీవన్ గర్హితజీవస్సన్ + మాజ్యాక్రోశ ఇతి లట్శ్శత్రాదేశః, జీవతి-ప్రాణాన్ ధారయతి, జనన్యాః క్లేశకారిణః గర్భధారణప్రసవాదివేదనాకారిణః తద్వ్యతిరిక్తార్థక్రియాహీనస్యేత్యర్థః, తస్యాజననః జననిరనుత్పత్తిరేవాస్తు, జననీక్లేశనివృత్త్యర్థమితి భావః + ఆక్రోశేనఞ్యనిరితి నఞ్పూర్వాజ్జనిధాతోరనిప్రత్యయః ॥ ౪౫ ॥—పాదేతి ॥ యద్రజః-ధూళిః, పాదేన ఆహతం సత్ ఉత్థాయ మూర్ధానమాహంతురేవ శిరః అధిరోహతి-ఆక్రామతి, తద్రజః అచేతనమపీతి భావః, అవమానేసత్యపి స్వస్థాత్సంతుష్టాదేవ, దేహినః చేతనాత్, వరం-శ్రేష్ఠం, వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౪౬ ॥—అసమ్పాదయత ఇతి । కించ జాతిః బ్రాహ్మణత్వాదిః, క్రియా ఇజ్యాధ్యయనాదిః, గుణః- శౌర్యా(క్లాఘ్య)దిః, తైస్సాధనైః, కరణే తృతీయా, కంచిదర్థం సుకృతకీర్త్యాదిపురుషార్థం అన్యత్ర గౌత్వపాచకత్వశౌక్ల్యాదిభిః, స్వాభిధేయభూతైః కరణైః కంచిదర్థం (మహానసాది) వ్యవహారరూపం ప్రయోజనమసంపాదయతః ఉభయత్ర తాదృగ్జాత్యాద్యసంభవాదితి భావః, పుంసోజన్మసత్తాలాభః యదృచ్ఛాశబ్దవదిచ్ఛాకల్పితస్య జాత్యాదిప్రవృత్తినిమిత్తశూన్యస్య డిత్థాదిశబ్దస్యేవ + తత్రతస్యేవేతి వతిప్రత్యయః ॥ ని ॥ స్వేచ్ఛాయదృచ్ఛాస్వచ్ఛందస్వైరతాచేతి తేసమా ఇతి కేశవః ॥ సంజ్ఞాయై కేవలం-సంజ్ఞార్థమేవ, ఏకత్ర పారిభాషికం కించిన్నామమాత్రమనుభవితుం అన్యత్ర తాదృక్త్వామనుభవితుమిత్యర్థః ॥ ౪౭ ॥—ఏవమపౌరుషం దూషయిత్వా పౌరుషం

ర్మైజన్మ కేవలమ్ ॥ ౪౭ ॥ తుంగత్వమితరానాద్రౌ నేదంసింధావగాధతా । అలం
ఘనీయతాహేతురుభయంతన్మనస్విని ॥ ౪౮ ॥ తుల్యేఽపరాధేస్వర్భానుర్భానుమ
న్తంచిరేణయత్ । హిమాంశుమాశుగ్రసతేతన్మ్రదిమ్నఃస్ఫుటంఫలమ్ ॥ ౪౯ ॥
స్వయంప్రణమతేఽల్పేఽపిపరవాయావుపేయుషి । నిదర్శనమసారాణాం లఘుర్బ

ఘూషయతి ॥ తుంగత్వమితి ॥ అద్రౌ తుంగత్వమౌన్నత్యమస్తీతి శేషః ॥ భా
అస్తిర్భవంతిపరోఽప్రయుజ్యమానోఽప్యస్తీతిభాష్యాత్ । భవంతీతిపూర్వాచార్యా
ణాం లటస్సంజ్ఞా, ఇతరా అగాధతా నాస్తి, సింధౌ-సముద్రే, అగాధతా-గంభీ
రతా, అస్తి ఇదం తుంగత్వం నాస్తి, మనస్విని ధీరే తు అలంఘనీయతాహేతుర
లఙ్ఘ్యత్వకారణం, తదుభయం తుంగత్వమగాధత్వం చ, తస్మాదద్రిసింధుభ్యామధి
కో మనస్వీతి వ్యతిరేకాలంకారః ॥ ౪౮ ॥—సంప్రతి శత్రౌ మార్దవమనర్థా
యేత్యాహ ॥ తుల్య ఇతి ॥ స్వర్భానుః-రాహుః ॥ ని ॥ తమస్తురాహుస్స్వర్భా
నురిత్యమరః ॥ అపరాధే-అపకారే తుల్యేఽపి, భానుమంతం-సూర్యం, చిరేణ గ్రస
తే, హిమాంశుం-చంద్రమాశు గ్రసతే, గిలతీతి యత్ ॥ వ ॥ గ్రసితే గిలితం గీర్ణ
మిత్యభిధానాత్, తన్మ్రదిమ్నః మార్దవస్య ఫలం స్ఫుటం + పృథ్వాదిభ్య ఇమ
నిజితి ఇమనచ్, తస్మాద్విపక్షే తీవ్రేణ భవితవ్యం, అన్యథా మృదుస్సర్వత్ర బాధ్య
మితి భావః, ఏతచ్చ ప్రస్తుతమప్రస్తుతార్కేందుకథనేన సారూప్యాత్ప్రతీయత ఇ
త్యప్రస్తుతప్రశంసాభేదోఽయం * అప్రస్తుతస్యకథనాత్ప్రస్తుతం యత్ర గమ్యతే
అప్రస్తుతప్రశంసేయం సారూప్యాదినియంత్రితేతి లక్షణాత్ ॥ ౪౯ ॥— ఏతదే
భంగ్యంతరేణాహ ॥ స్వయమితి ॥ అసారాణాం-దుర్బలానాం, నిదర్శనం-దృ
ష్టాంతః, అత ఏవేషదసమాప్తం తృణం బహుతృణం తృణకల్ప ఇత్యర్థః + విభా
షా సుపో బహుచ్పురస్తాత్తు ఇతి బహుచ్ప్రత్యయః, ప్రకృతేః పూర్వం చ భవతి ॥ ని
స్యాదీషదసమాప్తౌ తు బహుచ్ప్రకృతిలింగక ఇతి వచనాత్ ప్రకృతిలింగతా, లఘు
ర్నిష్పురుషో నరః పరో వాయురివేత్యుపమితసమాసః, బహుతృణమితి స్పష్టో
మాసాహచర్యాత్ ॥ కల్పబ్దేశీయదేశ్యావితి దండినా కల్పాదీనామాపద్యవా
కేష్వభిధానాత్, తస్మిన్నుపేయుషి ప్రాప్తే సతి, స్వయం ప్రణమతే-స్వయమే
వ ప్రహ్వీభవతి + కర్మవత్కర్మణా తుల్యక్రియ ఇతి కర్మవద్భావే భావకర్మణో
రిత్యాత్మనేపదం, నదుహస్నునమాం యక్చిణావితి సూత్రేణ యక్ప్రతిషేధః

హాలతృణం నరః ॥ ౫౦ ॥ తేజస్వి మధ్యే తేజస్వీ దవీయానపి గణ్యతే । పంచమః పంచతపసస్తపనో జాతవేదసామ్ ॥ ౫౧ ॥ అకృత్వా హేలయా పాదముచ్చైర్మూర్ధసు విద్విషామ్ । కథంకారమనాలంబా కీర్తిర్ద్యామధిరోహతి ॥ ౫౨ ॥ అంకాధిరోపితమృగశ్చంద్రమా మృగలాంఛనః । కేసరీ నిష్ఠురక్షిప్తమృగయూథో మృగాధిపః ॥ ౫౩ ॥ చతుర్థోపాయసాధ్యే తు రిపౌ సాంత్వమపక్రియా । స్వేద్యమామ

వాయునా తృణమివ అల్పీయసాప్యరిణా లఘుర్నరః అక్లేశేన పరిభూయత ఇత్యర్థః, ఉపమాలంకారః ॥ ౫౦ ॥—పునః పౌరుషే గుణమాహ ॥ తేజస్వీతి ॥ దవీయానతిదూరస్థోపి + స్థూలదూరేత్యాదినా పూర్వగుణయణాదిపరలోపౌ తేజస్వీ తేజస్వినాం మధ్యే గణ్యతే సంఖ్యాయతే, తథాహి పంచాగ్నిభిస్సాధ్యం తపో యస్య తస్య పంచతపసః పంచాగ్నిమధ్యే తపస్యతః తపనోఽర్కః జాతవేదసామగ్నీనాం పంచమః పంచానాంపూరణః పఞ్చమో జాతవేదా భవతీత్యర్థః విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౧ ॥ —గుణాంతరంచ వ్యతిరేకేణాహ ॥ అకృత్వేతి ॥ ఉచ్చైరున్నతేషు విద్విషాం-శత్రూణాం, మూర్ధసు-శిరస్సు, హేలయా-లీలయా, పాదమకృత్వా అనిధాయ అనఞ్పూర్వ ఇతి నిషేధాత్సమాసేపి నల్యబాదేశః, కీర్తిః కథంకారం-కథమిత్యర్థః + అన్యథైవం కథమిత్థం సుసిద్ధాప్రయోగశ్చేదిత్యనర్థకాదేవకరోతేః కథంపూర్వాణ్ణముల్ అనాలంబా నిరాధారా సతీ ద్యాం-దివం, అధిరోహతి నకథంచిదిత్యర్థః; కించిన్నిశ్రేణ్యాదికమనాశ్రిత్య ఉచ్చప్రాసాదాద్యారోహత్వాదితిభావః, తస్మాత్కీర్తిమిచ్ఛతా పౌరుషమేవాశ్రయణీయమితి శ్లోకతాత్పర్యం, కీర్తేః తద్వతోరభేదోపచారాత్సమానకర్తృకతానిర్వాహః, అత్ర ప్రస్తుతాయాః కీర్తేర్విశేషణమహిమ్నా, అప్రస్తుతప్రాసాదారోహకస్త్రీవ్యవహారప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౫౨ ॥ —పౌరుషమేవాశ్రయణీయమిత్యత్రాన్వయవ్యతిరేకదృష్టాంతావాచష్టే ॥ అంకేతి ॥ అంకముత్సంగమధిరోపితో మృగో యేనసః చంద్రమాః మృగలాంఛనో మృగాంకః, నిష్ఠురం యథాతథాక్షిప్తో హతో మృగయూథో-మృగసమూహో యేనసః కేసరీ-సింహో మృగాధిపః ఉభయత్రాపి ఖ్యాత ఇతి శేషః, తస్మాచ్ఛత్రౌ మార్దవం దుష్కీర్తయే, పౌరుషం తు కీర్తయ ఇతి భావః, అత్రాప్యప్రస్తుతకథనాత్ప్రస్తుతార్థప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసా ॥ ౫౩ ॥ — నను సామాదిసుకరో

జ్వరం ప్రాజ్ఞః కోఽమ్భసా పరిషించతి ॥ ౫౪ ॥ సామవాదాస్సకోపస్య తస్య ప్రత్యుతదీపకాః । ప్రతప్తస్యేవ సహసా సర్పిషస్తోయబిన్దవః ॥ ౫౫ ॥ గుణానామాయథాతథ్యాదర్థం విప్లావయన్తి యే । అమాత్యవ్యంజనా రాజ్ఞాం దూష్యాస్తే శత్రు

పాయముపేక్ష్య కిం ప్రాక్షిక సిద్ధినా దండేన, యథాహ మనుః * సామ్నా భేదేన దానేన సమస్తైరథవా పృథక్ । విజేతుం ప్రయతేతారీన్న యుద్ధేన కదాచనేతి ॥ తస్మాత్సాన్త్వమేవ యుక్తమిత్యాశంక్య వ్యాఖ్యాం నిరాచష్టే॥ చతుర్థేత్యాదినా॥ చతుర్థోపాయసాధ్యే-దండసాధ్యే, రిపౌ-శత్రౌ, సాన్త్వం సామ॥ ని ॥, సామ సాన్త్వముభే సమే ఇత్యమరః ॥ అపక్రియా-అపకారః, తథాహి స్వేద్యం-స్వేదార్హం, స్వేదేన ప్రతీకార్యమిత్యర్థః ॥ ని ॥ స్వేదస్స్వేదోదకే ఘర్మ ఇతి విశ్వః ఆమజ్వరం-అపక్వజ్వరం ॥ ని ॥ ఆమో రోగే రోగభేద ఆమోఽపక్వే తు వాచ్యవదితి విశ్వః ॥ ప్రాజ్ఞః-పండితః, కః అంభసా పరిషించతి న కోపీత్యర్థః, జ్వరితస్యాంభస్సేకవత్క్రుద్ధస్య సాన్త్వముద్దీపకం స్యాల్, అతో దండ్య ఏవేతి భావః, వాక్యభేదేన ప్రతిబింబకరణాపేక్షో దృష్టాన్తాలంకారః ॥ ౫౪ ॥—సామేతి ॥ సకోపస్య-రూఢవైరస్య, తస్య చైద్యస్య సామవాదాః-ప్రియోక్తయః, ప్రతప్తస్య క్వథితస్య, సర్పిషః-ఘృతస్య, తోయబిందవ ఇవ ప్రత్యుత వైపరీత్యేన సహసా దీపకాః జ్వలనకారిణః నశాంతికరా ఇత్యర్థః, తస్మాద్దండ్య ఏవ, మనువచనం తు అప్రరూఢవైరవిషయమితి భావః, ఉపమాలంకారః ॥ ౫౫ ॥—ఏవం స్థితే యది కేచిదుద్ధవాదయః ప్రత్యాచక్షీరన్ - తాన్ప్రత్యాహ ॥ గుణానామితి ॥ యే అమాత్యాః గుణానాం-సంధ్యాదీనాం, ఆయథాతథ్యాల్ -తథాతథాత్వమనతిక్రమ్య యథాతథం-యథార్థం, యథాయోగమితి యావల్ ॥ ని ॥ యథార్థం తు యథాతథమిత్యవ్యయేష్వమరః + యథార్థేఽవ్యయీభావః, అవ్యయీభావశ్చేతి నపుంసకత్వం, హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్యేతి హ్రస్వత్వం, తతో నఞ్సమాసే-యథాతథం, తస్య భావః ఆయథాతథ్యం + బ్రాహ్మణాదిత్వాల్ ష్యఞ్ప్రత్యయః, యథాతథయథాపురయోః పర్యాయేణేతి వికల్పాన్న పూర్వపదవృద్ధిః, తస్మాదాయథాతథ్యాదయథాప్రయోగాదన్యకాలేఽన్యస్య ప్రయోగాదిత్యర్థః అర్థం-ప్రయోజనం విప్లావయన్తి-నిఘ్నన్తి, కార్యహానిం కుర్వంతీత్యర్థః, అమాత్యానాం వ్యంజనం చిహ్నం యేషాం తే తథోక్తాః తద్వేషధారిణ ఇత్యర్థః + అవజ్ఞ్యాః బహువ్రీహౌ

సంజ్ఞితాః ॥ ౫౮ ॥ స్వశక్త్యుపచయే కేచిత్పరస్య వ్యసనేఽపరే । యానమాహురుదాసీనం త్వాముత్థాపయతి ద్వయమ్ ॥ ౫౯ ॥ విలంఘయిషతో లోకానలంఘ్యానలఘీయసః । యాదవాంభోనిధీన్రుంధే వేలేవ భవతః క్షమా ॥ ౬౦ ॥ విజయస్త్వయి సేనాయాస్సాక్షిమాత్రేఽపదిశ్యతామ్ । ఫలభాజి సమీక్ష్యోక్తే బుద్ధేర్భోగ ఇ

ర్వ్యధికరణో జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః ॥ వస్తుతస్తు శత్రురితి సంజ్ఞా యేషాం సంజాతా శత్రుసంజ్ఞకాః శత్రవ ఏవ తే కూటమంత్రిణః రాజ్ఞాం దూషయితుః సర్వాః దూష్యాః, గర్హ్యాస్త్యాజ్యా ఇతి యావత్ + కృత్యానాం కర్తరి వేతి కర్తరి షష్ఠీ, అతస్స్వవక్తుం న ప్రతిరోద్ధవ్యమితి భావః ॥ ౫౮ ॥—నను యాతవ్యోఽపి కాలే యాతవ్య ఇత్యాశంక్య అయమేవ కాల ఇత్యాహ ॥ స్వేతి ॥ కేచిద్వృద్ధాః స్వస్య శక్త్యుపచయే సామర్థ్యాతిరేకే యానం యాత్రామాహుః, యథాహ కామందకః ॥ * ప్రాయేణ సంతో వ్యసనే రిపూణాం యాతవ్యమిత్యేవ సమామనంతి । తన్నైష పక్షో వ్యసనం హ్యనిత్యం క్షమస్తు సన్నభ్యుదితోఽనుయాయాదితి ॥ అపరే వృద్ధాః, పరస్య-శత్రోః, వ్యసనే-విపది ॥ ని ॥ వ్యసనం విపది భ్రంశ ఇత్యమరః ॥ యానమాహుః, అత్ర మనుః * తదా యాయాద్విగృహ్యైవ వ్యసనే చోదితే రిపోరితి ద్వయముక్తపక్షద్వయం, కర్తృ ఉదాసీనమనుద్యుంజానం + ఈడ్దాస ఇతి శానజాకారస్యేకారాదేశః, త్వాముత్థాపయతి-ప్రేరయతి, తదుభయలాభాదీదృక్కాలో న కదాపి లభ్యత ఇత్యర్థః ॥ ౫౯ ॥—అత్ర స్వశక్త్యుపచయం తావద్దర్శయతి ॥ విలంఘయిషత ఇతి ॥ లోకాన్ లంఘితుమిచ్ఛతో విలంఘయిషతః + లంఘయతేస్సన్నంతాల్లటశ్శతరి శప్, అలంఘ్యాన్ స్వయం దుర్లంఘాన్ ॥ కుతః అలఘీయసోఽతిగురూన్ అతఏవ యాదవాః అంభోనిధయ ఇవేత్యుపమితసమాసః ॥ వేలేవేతి లింగాత్ తాన్ యాదవాంభోనిధీన్ భవతః క్షమా తితిక్షా వేలేవ-కూలమివ ॥ ని ॥ వేలాకూలేఽపి వారిధేరితి శాశ్వతః ॥ రుంధే-ప్రతిరుణద్ధి, అన్యథా ప్రాగేవ సర్వం సంహరేయురితి భావః, ఉపమాలంకారః ॥ ౬౦ ॥— అభ్యుచ్చయశ్చాయమపరో యదక్లేశేనైవ తే విజయలాభ ఇత్యాహ ॥ విజయ ఇతి ॥ సేనాయాః కర్త్ర్యాః విజయః సాక్షిమాత్రే ఉదాసీన ఏవ, ఫలభాజి త్వయి సమీక్ష్యోక్తే-సాంఖ్యోక్తే ॥ ని ॥ సాంఖ్యం సమీక్ష్యమితి త్రికాండీ ॥ ఆత్మని బుద్ధేర్మహత్తత్త్వస్య మూలప్రకృతేః-ప్రథమవికారస్య, కర్త్ర్యాః భోగః సుఖదుః

వాత్మని ॥ ౫౯ ॥ హతే హిడింబరిపుణా రాజ్ఞి ద్వైమాతురే యుధి । చిరస్య మిత్ర-
వ్యసనీ సుదమో దమఘోషజః ॥ ౬౦ ॥ నీతిరాపది యద్గమ్యః పరస్తన్మానినో హ్రి-
యే । విధుర్విధుంతుదస్యేవ పూర్ణస్తస్యోత్సవాయ సః ॥ ౬౧ ॥ అన్యదుచ్ఛృం-
ఖలం సత్త్వమన్యచ్ఛాస్త్రనియంత్రితమ్ । సామానాధికరణ్యం హి తేజస్తిమిరయోః

ఖానుభవఇవ- అపదిశ్యతాం-వ్యపదిశ్యతాం, భృత్యజయపరాజయయోః స్వా-
మిగామిత్వాదితి భావః, సాంఖ్యా అప్యాహుః, కర్తైవ భవత్యుదాసీన ఇతి సర్వప్ర-
త్యుపభోగం యస్మాత్పురుషస్య సాధయతి బుద్ధిరితి చ ॥ ౫౯ ॥ — పరస్య వ్యసన-
మాహ ॥ హత ఇతి ॥ హిడింబరిపుణా-భీమేన, ద్వయోర్మాత్రోరపత్యం పుమాన్
ద్వైమాతురః + మాతురుత్ సంఖ్యాసంభద్రపూర్వాయా ఇత్యణ్ప్రత్యయః, ఉకా-
రశ్చాంతాదేశో రేఫపరః, తస్మిన్ రాజ్ఞి-జరాసంధే, సహి ద్వాభ్యాం సపత్నీ-
భ్యామర్ధశః ప్రసూతః జరానామ్న్యా పిశాచ్యా సంధితశ్చేతి కథయంతి, యు-
ధి హతే సతి చిరస్య-చిరకాలేన ॥ ని ॥ చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరా-
ర్థకా ఇత్యవ్యయేష్వమరః ॥ మిత్రవ్యసనీ-మిత్రభ్రంశవాన్ ॥ ని ॥ వ్యసనం వి-
పది భ్రంశ ఇత్యమరః ॥ దమఘోషాజ్జాతో దమఘోషజశ్చైద్యః, సుఖేన దమ్యత
ఇతి సుదమః ఏకాకిత్వాత్సుసాధ ఇత్యర్థః ॥ ౬౦ ॥ — కష్టశ్చాయం పక్షోఽభ్యుపేత్య-
వాదేనోక్తః వస్తుతస్తు శూరాణామగ్రిమపక్ష ఏవ శ్రేష్ఠః శాస్త్రసంవాదీ చ ।
యథాహ కామందకః * యదా క్షమస్తం ప్రసభం నిహంతుం పరాక్రమాదూర్జి-
తమప్యమిత్రమ్ । తదాభియాయాదహితాని కుర్వన్నుపాయతః కర్శనపీడనానీత్య-
భిప్రేత్యాహ ॥ నీతిరితి ॥ పరః శత్రురాపది గమ్యః గమనార్హః ఇతి, నీతి-
రితి యత్తదాపదిగమనం, మానినః-శౌర్యాభిమానవతః, హ్రియై లజ్జాకరమిత్యర్థః
కింతు పూర్ణః ఉపచితః సశత్రుః తస్య మానినః విధుశ్చంద్రః విధుంతుదతి-హిన-
స్తీతి విధుంతుదో రాహుః + విధ్వరుషోస్తుద ఇతి ఖశ్ప్రత్యయే ముమాగమః, తస్యే-
వోత్సవాయ, అతో బలినా-బలవానేవ యాతవ్యః బలినశ్చ నయమితి భావః ॥ ౬౧
తర్హి పూర్వోక్తమన్వాదిశాస్త్రవిరోధః స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ అన్యదితి ॥
ఉచ్ఛృంఖలమనర్గళం ప్రసహ్య పీడనక్షమమితి యావత్, సత్త్వం బలమన్య-
త్ శాస్త్రేణ-మన్వాదిశాస్త్రేణ- నియంత్రితం ఉదాహృతం, పరస్యవ్యసనే కా-
లే నియమితం సత్త్వమన్యత్, ఉత్కటానుత్కటత్వవైలక్షణ్యమన్యశబ్దార్థః ॥

తః ॥ ౬౨ ॥ ఇంద్రప్రస్థగమస్తావన్మాకారి మాసంతు చేదయః । అస్మాకదంతిసాన్నిధ్యాద్వామనీభూతభూరుహాః ॥ ౬౩ ॥ నిరుద్ధవివధాసారప్రసారా గా ఇవ వ్ర

తయోస్సాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వాభ్యాం మిథోవిరోధాన్నైకశాస్త్రార్థత్వం సం భవతీత్యర్థః, అత్ర దృష్టాంతమాహ, తేజస్తిమిరయోః సమానమధికరణం య యోస్తే తయోర్భావస్సామానాధికరణ్యం, ఏకాశ్రయత్వం మతః మతశ్చేదిత్య ర్థః, తయోస్సహానవస్థానవిరోధాదితి భావః, తస్మాదుభయోరుదితానుదితహోమ వద్భిన్నవిషయత్వాదితరేతరశాస్త్రవిరోధో న బాధక ఇతి భావః ॥ ౬౨ ॥—తర్హి త్వా నః కిమిదానీం కార్యమత ఆహ ॥ ఇంద్రేతి ॥ ఇంద్రప్రస్థస్య-పాండవనగరస్య, గ మో గమనం + గ్రహవృదృనిశ్చిగమశ్చేతి అప్ప్రత్యయః; మాకారితావత్ క్రియ తామేవేత్యర్థః ॥ ని ॥ యావత్తావచ్చ సాకల్యేఽవధౌ మానేఽవధారణ ఇతి వి శ్వః + కృఞః కర్మణి లుఙ్ మాఙి లుఙ్ ఇత్యాశీరర్థే, న మాఙ్యోగ ఇత్యడ్ప్రతిషే ధః, కింతు చేదయః-చేదిదేశాః, అస్మాకమిమే ఆస్మాకాః + యుష్మదస్మదోరన్య తరస్యాం ఖఞ్చ ఇతి వికల్పాదణ్ప్రత్యయః, తస్మిన్నణి చ యుష్మాకాస్మాకావిత్యస్మా కాదేశః సన్నిధిరేవ సాన్నిధ్యం స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః, ఆస్మాకానాం దంతి నాం సాన్నిధ్యాత్ వామనీభూతాః శాఖాభంగాత్స్వల్పీకృతాః స్వల్పీభూతాః భూ రుహా యేషాం తే తథోక్తాస్సంతు, చేదియాత్రైవ క్రియతామిత్యర్థః, సా చ ప్ర స్తుతాప్రస్తుతేన స్వకార్యేణైవ గమ్యత ఇతి పర్యాయోక్తిరలంకారః ॥ కారణం గమ్యతే యత్ర ప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ । ప్రస్తుతత్వేన సంబంధాత్తత్పర్యా యోక్తిరుచ్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౬౩ ॥ —నిరుద్ధేతి ॥ కించ దాశార్హా-యాదవాః వివధో ధాన్యాదిప్రాప్తిః, ఆసారస్సుహృద్బలం, ప్రసారస్తృణకాష్ఠాదిప్రవేశః ॥ ధాన్యాదేర్వివధః ప్రాప్తిరాసారస్తు సుహృద్బలమ్ । ప్రసారస్తృణకాష్ఠాదేః ప్రవేశ ఇతి వైజయంతీ ॥ తే నిరుద్ధా యేషాం తే తథోక్తాః, అన్యత్ర నిరుద్ధా వివధా నాం పర్యాహారాపరనామ్నాం స్కంధవాహ్యకాష్ఠాద్యాహరణసాధనభారవిశే షాణాం ఆసారప్రసారౌ ప్రవేశనిర్గమౌ యేషాం తే తథోక్తాః ॥ ని ॥ వివధో వీవ ధో భారః పర్యాహారశ్చ కథ్యత ఇతి హలాయుధః ॥ వ్రజం-గోష్ఠం ॥ ని ॥ వ్రజస్స్యా ద్గోకులే గోష్ఠ ఇతి వైజయంతీ ॥ గా ఇవ మాహిష్మతీం పురీం ద్విషాం పురీం, ఉపరుం ధంతు వ్రజే గా ఇవ మాహిష్మత్యామరీనావృణ్వంత్విత్యర్థః ॥ దుర్యోధనశ్చ

జమ్ । ఉపరుంధంతు దాశార్హాః పురీం మాహిష్మతీం ద్విషః ॥ ౬౪ ॥ యజతాం పా
ణ్డవస్స్వర్గమవత్వింద్రస్తపత్వినః । వయం హనామ ద్విషతస్సర్వస్స్వార్థం స
హతే ॥ ౬౫ ॥ ప్రోష్యతాం విద్యుతాం సంపత్సంపర్కాదర్కరోచిషామ్ । శ
ద్విషచ్ఛిరశ్ఛేదప్రోచ్ఛలచ్ఛోణితోక్షితైః ॥ ౬౬ ॥ ఇతి సంరంభిణో వాణీర్బ
స్యాలేఖ్యదేవతాః । సభాభిత్తిప్రతిధ్వానైర్భయాదన్వవదన్నివ ॥ ౬౭ ॥
మ్యేతాశ్శేషగవీరభిధాతుమధోక్షజః । శిష్యాయ బృహతాం పత్యుః ప్రస్తావమ

ద్ధ్రుధీతి వచనాత్ కర్మత్వం, అత్ర రిపువ్రజావకథితం కర్మ అన్యదీప్సితతమం కర్మ
ష్టోపమేయమ్ ॥ ౬౪ ॥—తర్హి పార్థప్రార్థనాయాః కాగతిరిత్యాశంక్యాక
త్రైవగతిరిత్యాహ ॥ యజతామితి ॥ పాండవో యుధిష్ఠిరః, యజతాం-యాగం
రోతు, ఇంద్రస్స్వర్గమవతు-రక్షతు, ఇనః-అర్కః ॥ ని ॥ ఇనః పత్యౌ నృపార్క
యోరితి మేదినీ ॥ తపతు ప్రకాశతాం, వయం ద్విషతః అరీన్ హనామ-హ
న్యామ + ఆడుత్తమస్య పిచ్చేత్యాడాగమః, సర్వత్ర ప్రార్థకాలే లోట్,
థాహి, సర్వో జనః స్వార్థం-స్వప్రయోజనం సమీహతే-అనుసంధత్తే, ఇంద
వత్సమానయోగక్షేమోనః పార్థ ఇత్యర్థః, అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౬౫ ॥— ప్రో
తామితి ॥ కించ ద్విషతాం శిరశ్ఛేదేన ప్రోచ్ఛలతా-ఉద్గచ్ఛతా, శోణితేనో
క్షితైః-సిక్తైః, శస్త్రైః కరరోచిషాం సంపర్కాత్ విద్యుతాం సంపల్లక్ష్మీః ప్రో
ష్యతామితి నిదర్శనాలంకారః ॥ ౬౬ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం సంరంభిణస్సంరబ్ధ
స్య, బలస్య-బలభద్రస్య, వాణీః ఆలేఖ్యదేవతాశ్చిత్రలిఖితదేవతాః సభా
సదోగృహస్య భిత్తీనాం ప్రతిధ్వానైః-ప్రతిధ్వనివ్యాజేనేత్యర్థః, భయాద
న్వదన్నివ బలరామవచనమేవ సమ్యగిత్యనువదన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౬౭ ॥—
నిశమ్యేతి ॥ అధఃకృతమక్షజం ఇంద్రియజన్యజ్ఞానం యేనసః, అధోక్షజో హ
తాః శేషస్య-శేషావతారస్య, బలభద్రస్య గాః వాచః, శేషగవీః + గోరత
ద్ధితలుకీతి టచ్, టిత్త్వాత్ జీప్, నిశమ్య-శ్రుత్వా * నిశామ్యతీతి శ్రవణే తథా ని
శమ్యత్యపీతి భట్టమల్లః ॥ తత్ర శామ్యతేరిదంరూపం, అన్యథా నిశమయ్యేతి స్యాత్,
ఏవ వామనః * నిశమ్యనిశమయ్యశబ్దౌ ప్రకృతి భేదాదితి, బృహతాం వాచాం
త్యుః బృహస్పతేః శిష్యాయ ఉద్ధవాయ అభిధాతుం-వక్తుం, దృశా-దృక్సంజ్ఞయ
కటాక్షవిక్షేపేణ, ప్రస్తావమవసరం అదిశత్, అతిసృష్టవాన్ ॥ ని ॥ ప్రస్తా

ద్దృశా ॥ ౧౮ ॥ భారతీమాహితభరామథానుద్ధతముద్ధవః । తథ్యాముచథ్యానుజ
వజ్జగాదాగ్రేగదాగ్రజమ్ ॥ ౧౯ ॥ సంప్రత్యసాంప్రతంవక్తుముక్తేముసలపాణి
నా । నిర్ధారితేఽర్థే లేఖ్యేనఖలూక్త్వాఖలువాచికమ్ ॥ ౨౦ ॥ తథాపియన్మయ్య
పి తే గురురిత్యేవగౌరవమ్ । తత్ప్రయోజకకర్తృత్వముపైతి మమజల్పతః ॥ ౨౧ ॥

స్యాన్యృదవసఇత్యమరః ॥ ౧౮ ॥—భారతీమితి ॥ అథ కృష్ణాభ్యనుజ్ఞానంతరం, ఉద్ధవః-ఆహితో భారోఽర్థగౌరవంయస్యాంతాం తథ్యాం-యథార్థాం, భారతీం-వాచం, అనుద్ధతమగర్వితంయథాతథా గదోనామకృష్ణస్యావరజో యాదవవిశేషః, తస్యాగ్రజం కృష్ణంఅగ్రేపురతఇతి, ప్రాగల్భ్యోక్తిః, ఉచథ్యస్యమహర్షేరనుజఃబృహస్పతిః ॥ ని ॥ ఉచథ్యావరజోజీవఇత్యమరశేషః ॥ తద్వత్తేనతుల్యం జగాద + తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితివతిప్రత్యయః, తద్ధితగతేయముపమా ॥ ౧౯ ॥—కింజగాదేత్యతఆహ ॥ సంప్రతీతి ॥ సంప్రతి ముసలపాణినా-బలభద్రేణ, కేవలశూరేణేతిచధ్వనిః ॥ ఉక్తేసతి వక్తుమసాంప్రతమయుక్తం సాధూక్తత్వాద్బాధాసమానయోగక్షేమప్రసంగాదితిచధ్వనిః, సాంప్రతశబ్దస్యార్హార్థత్వాత్ ॥ ని ॥ యుక్తేద్వేసాంప్రతంస్థానఇత్యమరః ॥ తద్యోగే+ శకధృషేత్యాదినాతుముల్, తథాహి లేఖ్యేనపత్రేణ అర్థే వాచ్యే; నిర్ధారితే-నిర్ణీతేసతి వాచికంవ్యాహృతార్థాం వాచం సందేశవచనమిత్యర్థః ॥ ని ॥ సందేశవాగ్వాచికంస్యాదిత్యమరః + వాచో వ్యాహృతార్థాయామితిఠక్ ఖలూక్త్వా ఖలునవాచ్యాఖల్విత్యర్థః, ఖలురాద్యః ప్రతిషేధే, అన్యో వాక్యాలంకారే ॥ ని ॥ నిషేధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయేఖల్విత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ అలంఖల్వోః ప్రతిషేధయోః ప్రాచాంక్త్వేతిక్త్వాప్రత్యయః, ఇహ నపాదాదౌఖల్వాదయఇతి నిషేధస్యాద్యోతకాభిప్రాయత్వాన్నఽర్థస్యఖలుశబ్దస్య అనుద్యోతకత్వాన్న ఇవ దేవపాదాదౌ ప్రయోగో నదుష్యతీత్యనుసంధేయం, లిఖితార్థే వాచికమివ బలోక్తే మదుక్తేరనవకాశఇతివాక్యప్రతిబింబకరణాత్, స్పష్టస్తావద్దృష్టాంతః స్తుతివ్యాజేన నిందావగమాద్వ్యాజస్తుతిశ్చలక్షణంత్వగ్రేవక్ష్యామః ॥ ౨౦॥—తర్హి కింతూష్ణీంభూతేనభావ్యం నేత్యాహ ॥ తథాపీతి ॥ తథాపి బలేన నిర్ణీతేఽపి, తే-తవ, మయ్యపి బలభద్రవదేవేత్యపేరర్థః, గురురిత్యేవయద్గౌరవంఆదరః తద్గౌరవం, జల్పతో జల్పనేప్రయోజ్యకర్తుర్మమప్రయోజకకర్తృత్వంప్రే

వర్ణైః కతిపయైరేవ గ్రథితస్య స్వరైరివ । అనన్తా వాఙ్మయస్యాహో గేయస్యేవ
విచిత్రతా ॥ ౭౨ ॥ బహ్వపి స్వేచ్ఛయా కామం ప్రకీర్ణమభిధీయతే । అనుజ్ఝి-
తార్థసంబంధః ప్రబంధో దురుదాహరః ॥ ౭౩ ॥ మ్రదీయసీమపి ఘనామనల్పగు-
ణకల్పితామ్ । విస్తారయన్తి కుశలాశ్చిత్రాం వాచం పటీమివ ॥ ౭౪ ॥ విశేషవిదుష

రత్వము పైతి, అతో వక్ష్యామీత్యర్థః, నహి పండితైస్సాదరం పృష్టస్య విశేష-
స్య అజ్ఞవత్తూష్ణీంభావో యుక్త ఇతి భావః ॥ ౭౧ ॥—నను రామేణైవ సర్వం ప్ర-
పంచ్యోక్తం సంప్రతి కిం తే వాచ్యమస్తీత్యాశంక్య వృథాప్రసంగోయమితి హృది
నిధాయ స్తువన్నాహ ॥ వర్ణైరిత్యాదినా త్రయేణ ॥ వర్ణైరితి ॥ కతిపయైః
పరిమితైః వర్ణైః పంచాశత్త్రైవ మాతృకాక్షరైః కతిపయైస్సప్తభిరేవ స్వరైర్ని-
షాదాదిభిః గ్రథితస్య గుంభితస్య వాఙ్మయస్య-శబ్దజాలస్య + ఏకాచోనిత్యం
మయటమిచ్ఛంతీతి స్వార్థే మయట్, గీయత ఇతి గేయం తస్య గానస్యేవ విచిత్ర-
తా అవాంతరభేదః, అనంతా రచనాభేదాదపరిమితా భవతీత్యర్థః అహో ఇత్యే-
సాధూక్తేపి విశేషానంత్యాన్మమాపి వక్తవ్యమస్తీత్యాకూతం భావః, తస్యదురుక్తత్వా-
న్మమైవాస్తీత్యన్యః ప్రత్యవయవమివో హాదానాదనేకె వెయముపమా ॥౭౨॥—
బహ్వపీతి । స్వేచ్ఛయా-స్వప్రతిభానుసారేణ, ప్రకీర్ణమసంగతం బహ్వపి కా-
మం-యథేష్టం, అభిధీయతే, కింతు అనుజ్ఝితః, అర్థసంబంధః (అవ్యక్త) ప-
దార్థసంగతిః యస్మిన్ సః ప్రబంధః సందర్భః దురుదాహరః-దుర్వచః, హర
తేః ఖల్ప్రత్యయః, రామేణ తు సంగతమేవోక్తమితి స్తుతిః, అసంగతముక్తమితి
నిందా చ గమ్యతే ॥ ౭౩ ॥—మ్రదీయసీమితి ॥ కుశలా వక్తారః, మ్రదీయసీమతి
సుకుమారాక్షరాం, శ్లక్ష్ణతరాం చ, తథాపి ఘనామర్థగుర్వీం అన్యత్ర సాన్ద్రాం
కదలీదళకల్పామిత్యర్థః, అనల్పైర్బహుభిర్గుణైః శ్లేషాదిభిస్తంతుభిశ్చ, క-
ల్పితాం-రచితాం, స్యూతాంచ, చిత్రాం-శబ్దాదిచిత్రాం విచిత్రరూపాంచ పటీం-
శాటీమివ విస్తారయంతి-ప్రసారయంతి, రామవాగప్యేవంవిధైవేతి స్తుతిః, రామ-
వాక్తు నైవంవిధేతి నిందా చ గమ్యతే॥ అత్ర శ్లేషస్య శుద్ధవిషయాసంభవేన సర్వా-
లంకారబాధకత్వాదుపమాప్రతిభోత్థాపితః ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషాయమిత్యలంకా-
రసర్వస్వకారః ॥ ఏవంచ పూర్ణోపమాయా నిర్విషయత్వప్రసంగాచ్ఛ్లేషప్రతి-
భోత్థాపితేయముపమైవేత్యన్యే ॥ ౭౪ ॥—అథోద్ధవస్స్వసిద్ధాంతం వర్ణయ-

శాస్త్రంయత్తవోద్గ్రాహ్యతేపురః । హేతుఃపరిచయస్థైర్యేవక్తుర్గుణనికైవ సా ॥ ౭౫ ॥ ప్రజ్ఞోత్సాహవతస్స్వామీ యతేతాదాతుమాత్మని। తావుహమూలముదేష్యంత్యాజిగీషోరాత్మసంపదః ॥ ౭౬ ॥ సోపధానాంధియంధీరాఃస్థేయ

షశ్ర స్తుత్యాగర్వంపరిహర్తు హరిమభిముఖీకరోతి ॥ విశేషేతి ॥ విశేషం విద్వాన్ తస్యవిశేషవిదుషః, విశేషజ్ఞస్య + గమ్యాదిపఠాద్ద్వితీయాసమాసః,తవ పురోగ్రే శాస్త్రం-నీతిశాస్త్రం, ఉద్గ్రాహ్యతే-ఉపన్యస్యతఇతియత్ ॥ ని ॥ ఉద్గ్రాహితముపన్యస్తమితివైజయంతీ ॥ సాతదుద్గ్రహణమిత్యర్థః,విధేయప్రాధాన్యాత్ (స్త్రీ)లింగత్వంపక్తురుద్గ్రాహయితుః పరిచయస్థైర్యేఅభ్యాసధార్ఢ్యేహేతుర్గుణనికా ఆమ్రేడనమామ్నానమేవేతియావత్, నతువైదుష్యప్రకటనమితిభావః + గుణఆమ్రేడనేచౌరాదికః, ణ్యాసశ్రంథోయుచ్, తతస్సంజ్ఞాయాంకన్, ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యేతీకారః ॥ ౭౫ ॥—సంప్రతి స్వమతముపన్యస్యతి ॥ ప్రజ్ఞేతి ॥ అత్రాస్మాత్కారణాత్ స్వమస్యాస్తీతిస్వామీ-ప్రభుః + స్వామిన్నైశ్వర్యఇతినిపాతః, ప్రజ్ఞోత్సాహ-మంత్రోత్సాహశక్తీ, ఆత్మని స్వస్మిన్, ఆదాతుం-సంపాదయితుం, యతేత, స్వయముభయశక్తిమాన్ భవేదిత్యర్థః, కుతః హియస్మాత్కారణాత్ తౌప్రజ్ఞోత్సాహౌ; ఉదేష్యంత్యాః-వర్త్స్యంత్యాః, జిగీషోః ఆత్మసంపదః ప్రభుశక్తేర్మూలంనిదానం అత్రోత్సాహగ్రహణం దృష్టాంతార్థం యథోత్సాహ స్తథామంత్రోపిగ్రాహ్యః, నతు కేవలోత్సాహఇతిబలభద్రపక్షాపవాదః ॥ ౭౬ ॥—ఉత్సాహవత్ప్రజ్ఞాపి గ్రాహ్యేత్యుక్తంతస్యాః ప్రయోజనమాహ ॥ సోపధానామితి ॥ యేధీరాః - ధీమంతః, సోపధానాం-సవిశేషాం, యుక్తియుక్తామిత్యర్థః, అన్యత్ర సగండుకాం-సోపబర్హామిత్యర్థః ॥ ని ॥ ఉపధానంవిశేషేస్యాద్గండుకేప్రణయేపి చేతివిశ్వః ॥ స్థేయసీం-స్థిరతరాం, అచపలాం ద్రఢీయసీంచ + స్థిరశబ్దాదీయసుని, ప్రియస్థిరేత్యాదినాస్థాదేశః, ధియంఖట్వయంతి-ఖట్వాంపర్యంకంకుర్వంత్యాశ్రయంతీత్యర్థః ॥ ని ॥ శయనంమఞ్చపర్యంకపల్యంకాఃఖట్వయాసమాఇత్యమరః ॥ + తత్కరోతీతదాచష్టేఇతిణిచ్, తేధీరాః తత్రధీఖట్వాయాం అనిశం-అశ్రాంతం నిషణ్ణాః-విశ్రాంతాస్సంతః, జాతు-కదాచిదపి, శ్రమం-ఖేదం, నజానతే- నవిదంతి,శ్రమఃఖేదోధ్వరత్యాదారితిలక్షణం ధీపూర్వకఏవోత్సాహః సేవ్యోనతుస్త్రే

సింఖట్విషయంతిమే। తత్రానిశంనిషణ్ణాస్తేజానతేజాతునశ్రయమ్ ॥ ౭౭ ॥ స్పృశంతిశరవత్తీక్ష్ణాస్తోకమంతర్విశంతిచ। బహుస్పృశాపిస్థూలేనస్థీయతేబహిరశ్మవత్ ॥ ౭౮ ॥ ఆరభంతేల్పమేవాజ్ఞాః కామంవ్యగ్రాభవంతిచ। మహారంభాః కృతధియస్తిష్ఠంతిచనిరాకులాః ॥ ౭౯ ॥ ఉపాయమాస్థితస్యాపి నశ్యంత్యర్థాః ప్రమాద్యతః। హంతినోపశయస్థోపిశయాళుర్మృగయుర్మృగాన్ ॥ ౮౦ ॥

వలఇతి సర్వదాధీరాశ్రయణీయేత్యర్థః, అత్రాధేయామారోప్యమాణాయాః టాయాః ప్రకృతశ్రమాపనోదనరూపోపకారపర్యంత తయాపరిణామాత్పరిణామాలంకారః * ఆరోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేపరిణామఇతి లక్షణాత్। ౭౭॥—॥అథప్రాజ్ఞాప్రాజ్ఞయోఃకార్యాభ్యాంవైషమ్యమాహ ॥ స్పృశంతీతి ॥ తీక్ష్ణా నిశితప్రజ్ఞాః, శరవత్ శరేణతుల్యం స్తోకమల్పమేవ స్పృశంతిఅంతఃకార్యస్య కాయస్యచాంతరం, విశంతిచ, అల్పాయాసేనబహుకార్యం సాధయంతీత్యర్థః। బహుస్పృశాపివ్యాపినాపి స్థూలేనమందేన బృహతాచ, అశ్మనాయంత్రలేనతుల్యమశ్మవత్ + తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిః, బహిరేవకార్యస్య కాయస్య చేతిభావః, స్థీయతేస్థితిః క్రియతేమూఢోహ్యల్పస్య హేతోర్బహు ప్రయాస్యన్ మూషికగ్రహణాయ శిఖిశిఖనక ఇవ పరిహాసాస్పదంభవతీతిభావః, తద్ధిగతేయముపమా ॥ ౭౮ ॥—॥ ఆరభంతఇతి ॥ కించ అజ్ఞామందబుద్ధయః అల్పం తుచ్ఛమేవకార్యం ఆరభంతే, ఉపక్రమంతే, కామమత్యంతం వ్యగ్రాస్త్వరితాశ్చభవంతి నచపారంగచ్ఛంతీతిభావః, కృతధియః-శిక్షితబుద్ధయస్తు,మహారంభా మహోద్యోగాభవంతి నిరాకులాః అవ్యగ్రాశ్చ తిష్ఠంతిపారంగచ్ఛంతీతిభావః। ౭౯॥—॥ అథప్రాజ్ఞావానపిప్రమాద్యతీత్యాహ॥ఉపాయమితి॥ఉపాయమాస్థితస్య ప్రాప్తస్యాపిఉపాయోనైవకార్యంసాధయత్యపీత్యర్థః కిముతవ్యగ్ర(తయా)స్యేతిభావః ప్రమాద్యతః అనవధానస్య ॥ ని ॥ ప్రమాదోనవధానతేత్యమరః అర్థాః ప్రయోజనాని నశ్యంతి తథాహి శయాళుర్నిద్రాళుః+ అభుచిశీఙ్గ్రహణాదాలుచ్, మృగాన్ యాతీతిమృగయువ్యాధః+మృగయ్వాదయశ్చేత్యౌణాదికః కుప్రత్యయాంతోనిపాతః ॥ని॥ వ్యాధోమృగవధాజీవోమృగయుర్లుబ్ధకశ్చసఇత్యమరః ఉపశేరతేస్మిన్నిత్యుపశయః। మృగమార్గస్థాయినోవ్యాధస్యాత్మగుప్తిస్థానంగర్తవిశేషః+ఏరజిత్యచ్ప్రత్యయః తత్రతిష్ఠతీత్యుపశయస్థోపి మృగాన్న

ఉదేతుమత్యజన్నీహాం రాజసు ద్వాదశస్వపి । జిగీషురేకో దినకృదాదిత్యేష్వివ కల్పతే ॥౮౧॥ బుద్ధిశస్త్రః ప్రకృత్యంగో ఘనసంవృతికంచుకః । చారేక్షణో దూతము

హంతి విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౮౦ ॥——॥ ఏవం ప్రజ్ఞాయా ఆవశ్యకత్వముక్తం అథోత్సాహస్యాప్యావశ్యకత్వమాహ ॥ ఉదేతుమితి ॥ జేతుమిచ్ఛుర్జిగీషుః ఏక ఏవ ద్వాదశస్వపి రాజసు మధ్యే ద్వాదశస్వాదిత్యేషు దినకృద్దినకరశబ్దవ్యపదిశ్యమానః ఆదిత్యః స ఇవ ఈహాం ఉత్సాహమత్యజన్ ప్రయుంజాన ఏవ న తు నిరుద్యోగ ఇతి భావః ఉదేతుం కల్పతే ఉదయాయ ప్రభవతి ఉత్సాహశక్తిరేవ ప్రభుశక్తేరపి మూలమిత్యర్థః, నానాలింగత్వాద్వృత్తీనాం నానాసూర్యత్వమితి, శ్రుతేః ప్రతిమాసమాదిత్యభేదాద్ద్వాదశత్వం తత్త్వైకస్యైవ ద్వాదశాత్మత్వం ॥ ని ॥ ద్వాదశాత్మా దివాకర ఇత్యభిధానాత్ తే చార్యమాదయః పురాణోక్తా ద్రష్టవ్యాః రాజానస్తు * అరిర్మిత్రమరేర్మిత్రం మిత్రమిత్రమతః పరమ్ । అథారిమిత్రమిత్రంచ విజిగీషోః పురస్సరాః పంచేతి శేషః * పార్ష్ణిగ్రాహస్తతః పశ్చాదాక్రంద స్తదనంతరమ్ । ఆసారావనయోశ్చైవ విజిగీషోస్తు పృష్ఠతః ॥ పార్ష్ణిగ్రాహాసార ఆక్రందాసారశ్చేత్యర్థః అత్ర చత్వార ఇతి శేషః ఏవంచ నవ భవంతి విజిగీషుర్దశమః * అరేశ్చ విజిగీషోశ్చ మధ్యమో భూమ్యనంతరః । అనుగ్రహే సంహతయోః సమర్థో వ్యస్తయోర్వధే మండలాద్బహిరేతేషా ముదాసీనో బలాధిక ఇతి ॥ మధ్యమోదాసీనాభ్యాం సహ ద్వాదశ వేదితవ్యాః ॥ పూర్ణోపమా ॥ ౮౧ ॥——॥ ఉపాయమాస్థితస్యేత్యత్ర రాజా న ప్రమాద్యేదిత్యుక్తం అప్రమాదప్రకారమాహ ॥ బుద్ధీతి ॥ బుద్ధిరేవ శస్త్రం యస్య సః బుద్ధిశస్త్రః అమోఘహేతుత్వాత్తస్యా ఇతి భావః ప్రకృతయః స్వామ్యమాత్యాది రాజ్యాంగాని ॥ ని ॥ రాజ్యాంగాని ప్రకృతయ ఇత్యమరః తా ఏవాంగాని గాత్రాణి యస్య సః, ప్రకృత్యంగః తద్వైకల్యే రాజ్ఞాం వైకల్యం స్యాదితి భావః ఘనా దుర్భేదా సంవృతిర్మంత్రగుప్తిరేవ కంచుకః కవచో యస్య స తథోక్తః మంత్రభేదే రాజ్యభేదాదితి భావః + చరతీతి చరః పచాద్యచ్, స ఏవ చారో గూఢపురుషః ప్రజ్ఞాదిత్వాత్స్వార్థేఽణ్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ చారశ్చ గూఢపురుష ఇత్యమరః. స ఏవేక్షణం చక్షుర్యస్య సః చారేక్షణః అన్యథా స్వపరమండలవృత్తాంతాదర్శనాదంధస్యేవ పదే పదే వినిపాత ఇతి భావః। దూత ఏవ ముఖం వాక్య

ఖః పురుషః కో౽పి పార్థివః॥ ౮౨ ॥ తేజః క్షమా వా నైకాన్తః కాలజ్ఞస్య మహీపతేః। నైకమోజః ప్రసాదో వా రసభావవిదః కవేః ॥ ౮౩ ॥ కృతాపచారో౽పి పరైరనావిష్కృతవిక్రియః । అసాధ్యః కురుతే కోపం ప్రాప్తే కాలే గదో యథా ॥ ౮౪ ॥ మృదువ్యవహితం తేజో భోక్తుమర్థాన్ ప్రకల్పతే। ప్రదీపస్స్నేహమాదత్తే దశయాభ్యం

స్యసదూతముఖః ॥ ౫ ॥ స్యాత్సందేశహరో దూత ఇత్యమరః, అన్యథా మూర్ఖస్యేవ వాగ్వ్యవహారాసిద్ధౌ తత్సాధ్యసంధ్యాదికార్యప్రతిబంధస్స్యాదితి భావః। ఏవంభూతః పార్థివః కో౽పి పురుషః అన్య ఏవాయం లోకవిలక్షణః పుమానిత్యర్థః ఇతో రాజ్ఞా సర్వదా బుద్ధ్యాదిసంపన్నేన భవితవ్యం । ఏతదేవాప్రమత్తత్వం అన్యథా స్వరూపహానిస్స్యాదితి భావః అత్ర కో౽పీతి రాజ్ఞో లోకసంబంధే ప్యసంబంధోక్త్యా తద్రూపాతిశయోక్తిః సా చ బుద్ధిశస్త్రః ఇత్యాది రూపకనిర్వాహ్యేతి తేన సహాంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౮౨ ॥—చతుర్థోపాయసాధ్య ఇత్యాదినా యల్ క్షాత్త్రమేవ కర్తవ్యమిత్యుక్తం తత్రోత్తరమాహ ॥ తేజ ఇతి ॥ కాలం జానాతీతి కాలజ్ఞః అస్యాయం కాల ఇతి విదుష ఇత్యర్థః+ఆతో౽నుపసర్గే క ఇతి కప్రత్యయః నత్విగుపధేత్యాదినా కప్రత్యయః కవిభేస్సమాసే కర్మోపపదస్యైవ బలవత్త్వభాషణాల్ తస్య మహీపతేః తేజః క్షాత్త్రమేవేతి వా క్షమైవేతి వా ఏకాంతో నియమో నాస్తి కింతు యథాకాలముభయమప్యాశ్రయణీయమిత్యర్థః తథాహి రసాన్ శృంగారాదీన్ భావాన్ నిర్వేదాదీంశ్చ వేత్తీతి రసభావవిదః, భావగ్రహణం సంపాతాయాతం కవేః కవయితుః ఏకం కేవలమోజః సమాసబాహుళ్యాదినా ప్రౌఢబంధత్వం వా ఏకః ప్రసాదః సుకుమారబంధత్వం వా న కింతు తద్రసానుగుణ్యేన యథాయోగముభయమప్యుపాదేయం దృష్టాంతాలంకారః ॥ ౮౩ యదుక్తం క్రియాసమభిహారేణ విరాధ్యంతం క్షమేత క ఇతి తత్రోత్తరమాహ । కృతేతి ॥ పరైశ్శత్రుభిః కృతః అపచారః అపకారః అపథ్యం చ యస్య సః తథాప్యనావిష్కృతవిక్రియః అంతర్గూఢవికారః అత ఏవాసాధ్యః అప్రతిసమాధేయస్స గదో యథా రోగ ఇవ* ఇవవద్వాయథాశబ్దా ఇతి దండీ ॥ కాలే బలక్షయావసరే ప్రాప్తే సతి, కోపం కురుతే ప్రకుప్యతీత్యర్థః తదుక్తం* వహేదమిత్రం స్కంధేన యావత్కాలవిపర్యయః । తమేవ చాగతే కాలే భింద్యాద్ఘటమివాశ్మని ॥ ౮౪ ॥—ఇతశ్చ క్షంతవ్యమిత్యాహ ॥ మృద్వితి ॥ మృదునా వస్తునా వ్యవహి

తరస్థయా ॥ ౨౫ ॥ నాలంబతే దైష్టికతాం న నిషీదతి పౌరుషే । శబ్దార్థౌ సత్క-
విరివద్వయం విద్వానపేక్షతే ॥ ౨౬ ॥ స్థాయినోర్థే ప్రవర్తంతే భావాస్సంచా-

---

మంతర్నిహితం తేజః అర్థాభోక్తుం ప్రకల్పతే ప్రభవతి తథాహి ప్రదీపః అభ్యంత
రస్థయా మధ్యస్థయా దశయా వర్త్యా స్నేహం తైలాదిక మాదత్తే, అన్యథా స్వయ
మేవ నిర్వాయాదితి। తతః క్షాంతిపూర్వక మేవ క్షాత్త్రం ఫలతీతి సర్వథా ప్రథమతః
క్షంతవ్యమితి భావః ॥ ని॥ దశావర్త్యామవస్థాయాం స్నేహస్తైలాదికే రస ఇతి చ
విశ్వః, విశేషేణ సామాన్యసమర్థనాదర్థాంతరన్యాసః ॥౨౫॥ —— తర్హి
పౌరుషమేవ మాభూత్ నిత్యం క్షమమాణస్య దైవమేవ శ్రేయో విధాస్యతీత్యాశం
క్యాహ ॥ నాలంబత ఇతి ॥ విద్వాననభిజ్ఞః దిష్టమితి మతిరస్యేతి దైష్టికః దైవప్రమా
ణక ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ దైవం దిష్టం భాగధేయమిత్యమరః + అస్తి నాస్తి దిష్టం మతిరితి
ఠక్, తద్భావం దైష్టికతాం తామేవ నాలంబతే సర్వథా(య)త్ర)ద్భవిష్యస్య వినాశాది
తి భావః తథా పౌరుషే కేవలం పురుషకారే + ఉద్యమాదిత్యాదణ్ప్రత్యయః న నిషీదతి
న తిష్ఠతి దైవప్రాతికూల్యే తస్య వైఫల్యాదితి భావః కింతు సత్కవిః సమ్యక్కవయి
తా శబ్దార్థావివ తయోః కావ్యశరీరత్వాదితి భావః యథాహ వామనః + అదో
షౌ సగుణౌ సాలంకారౌ శబ్దార్థౌ కావ్యమితి ద్వయం దైవం పౌరుషం చాపేక్ష
తే అతః పౌరుషమప్యావశ్యకమేవ కింతు కాలే కర్తవ్యమిత్యర్థః పౌరుషాదృ
ష్టయోః పరస్పరసాపేక్షత్వాదితి భావః ఉపమాలంకారః ॥౨౬॥ —అథ క్షాంతేః
ఫలమాహ ॥ స్థాయిన ఇతి ॥ రస్యతే స్వాద్యత ఇతి రసః శృంగారాదిః ✱ రస తే స్వా
దనార్థత్వాద్రస్యంత ఇతి తే రసా ఇతి నిర్వచనాత్, తస్య రసస్య సిద్ధయే స్థాయినః
స్థాయీభావస్య రత్యాదేః ✱ రతిర్హాసశ్చ శోకశ్చ క్రోధోత్సాహౌ భయం తథా ।
జుగుప్సా విస్మయశ్శమాః స్థాయీభావాః ప్రకీర్తితా ఇతి వచనాత్ తస్యైకస్యై
వార్థే (స్వాదు) స్థాయీ) భావరూపే ప్రయోజనే భూయాంసః సంచారిణః
వ్యభిచారిణః భావాః నిర్వేదాదయః విభావాదీనామప్యుపలక్షణమేతత్, య
థా ప్రవర్తంతే తదుక్తం ✱ విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః । ఆ
నీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీభావో రసస్స్మృత ఇతి తథా స్థాయినః స్థిరస్య క్షాం
త్యా కాలం ప్రతీక్షమాణస్యేత్యర్థః తస్యైకస్య హేతుః విజిగీషోర్నాయకస్య అ
ర్థే ప్రయోజనే, భూయాంసో మహీభృతో రాజానః ప్రవర్తంతే స్వయమేవ

రిణో యథా । రసస్యైకస్య భూయాంసస్తథా నేతుర్మహీభృతః ॥ ౭౭ ॥ తన్త్రావాపవిదా యోగైర్మణ్డలాన్యధితిష్ఠతా । సునిగ్రహో నరేన్ద్రేణ ఫణీన్ద్ర ఇవ శత్రవః ॥ ౭౮ ॥ కరప్రచేయాముత్తుఙ్గః ప్రభుశక్తిం ప్రథీయసీమ్ । ప్రజ్ఞాబలబృహన్మూలః ఫలత్యుత్సాహపాదపః ॥ ౭౯ ॥ అనల్పత్వాత్ప్రధానత్వాద్వంశ

స్య కార్యం సాధయన్తీత్యర్థః, అతః క్షన్తవ్యమితి భావః కేచిత్తు భావశబ్దస్య రసపరత్వమాశ్రిత్య యథా సంచారిణః శృఙ్గారాదాగన్తుకాః, అన్యే రసాః స్థాయినః స్థిరస్యైకస్య ముఖ్యస్య రసస్యార్థే ప్రవర్తన్తే యథాస్మిన్నేవ కావ్యే వీరస్య శృఙ్గారాదయ ఇతి వ్యాచక్షతే ఉపమాలంకారః ॥౭౭॥— క్షాన్తిపక్షస్య గుణాన్తరమాహ । తన్త్రేతి ॥ తన్త్రావాపౌ స్వపరరాష్ట్రచిన్తే అన్యత్ర తన్త్రం శాస్త్రం ఆవాపమౌషధప్రయోగం చ వేత్తీతి యస్తేన తన్త్రావాపవిదా ॥ని॥ తన్త్రం స్వరాష్ట్రచిన్తాయామావాపః పరచిన్తనం ॥ శాస్త్రౌషధాన్తముఖ్యేషు తన్త్రమితి వైజయన్తీ, యోగైస్సామాద్యుపాయైః - అన్యత్ర దేవతాధ్యానైశ్చ ॥ని॥ యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్యమరః ॥ మణ్డలాని స్వపరరాష్ట్రాణి, మహేన్ద్రాది దేవతాయతనాని చ, అధితిష్ఠతా ఆక్రమతా నరేన్ద్రేణ రాజ్ఞా విషవైద్యేన చ ॥ని॥ నరేన్ద్రో వార్తికే రాజ్ఞి విషవైద్యే చ కథ్యత ఇతి శ్వః । శత్రవః ఫణీన్ద్రా ఇవ సునిగ్రహాః సుఖేన నిగ్రాహ్యాః ఏష చ ప్రకృతాప్రకృతవిషయశ్లేషః ఉపమైవేతి కేచిత్ ॥౭౮॥— ప్రజ్ఞోత్సాహవతః స్వామిత్వప్రతీతౌ ప్రభుశక్తిమూలమిత్యుక్తం తదేవ వ్యనక్తి ॥ కరేతి ॥ ఉత్తుఙ్గో మహోన్నతః ప్రజ్ఞాబలం మన్త్రశక్తిరేవ బృహత్ప్రధానం మూలం యస్య సః ఉత్సాహ ఏవ పాదపః కరేణ బలినా ప్రచేయాం వర్ధనీయాం హస్తగ్రాహ్యాం చ ॥ని॥ బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః ప్రథీయసీం పృథుతరాం + రబులోరాలా పేల ఘోరితి రేఫాదేశః ప్రభుశక్తిం తేజోవిశేషం ॥ని॥ సప్రతాపః ప్రభావశ్చ యత్తేజః కోశదణ్డజమిత్యమరః ఫలతి ప్రసూత ఇత్యర్థః ఫలనిష్పత్తౌ మన్త్రపూర్వక ఏవోత్సాహస్సమర్థః ఫలతి విపరీతస్తు ఛిన్నమూలో వృక్షఇవ శుష్యతీతి భావః రూపకాలంకారః ॥౭౯॥— విమృశ్యకారిణస్తు విశ్వమపి విధేయం స్యాదితి శ్లోకేనాహ ॥ అనల్పత్వాదితి ॥ అనల్పత్వాత్ప్రజ్ఞోత్సాహాధికత్వాత్, అత ఏవ ప్రధానత్వాత్ మణ్డలనాయకత్వాత్ అన్యత్ర అనల్పత్వాత్ ఉచ్చైస్సత్త్వాత్,

స్యపేతరే స్వరాః । విజిగీషోర్నృపతయః ప్రయాంతి పరివారతామ్ ॥ ౯౦ ॥ అ
స్యనారభమాణస్య విభోరుత్పాదితాః పరైః । వ్రజంతి గుణతామర్థాశ్శబ్దా ఇవ వి
హాయసః ॥ ౯౧ ॥ యాతవ్యపార్ష్ణిగ్రాహాది మాలాయామధికద్యుతిః । ఏకార్థ

ప్రయోగబాహుళ్యాత్ ప్రధానత్వాత్ నాయకస్వరత్వాచ్చ అంశస్య అంశస్వర
స్య, వాదిస్వరస్యేత్యర్థః । యో రక్తివ్యంజకో గేయే యత్సంవాద్యనువాదినౌ ॥
అమాత్యౌ బహుళౌ యస్మాద్గ్రామమంద్రవ్యవస్థితిః యస్స వాయం యస్య సంవాదీ
చానువాదీ స్వరోఽపరః । న్యాసోపన్యాసవిన్యాస సన్న్యాసగ్రహతాం గతః ।
ప్రయోగే బహుళస్స స్యాద్వాద్యంశో యోగ్యతాదరాదితి రత్నాకరేఽభిధానాత్ ।
ఇతరే స్వరాః షడ్జాదయ ఇవ విజిగీషోర్నాయకస్య నృపతయో మధ్యమండల
వర్తినో రాజానః పరివారతాం శేషతాం ప్రయాంతి తత్కార్యమేవ సాధయంతీ
త్యర్థః తస్మాద్విమృశ్య కర్తవ్యమితి తాత్పర్యార్థః అంశస్వరలక్షణంచ రత్నా
కరప్రయోగరక్త్యాదినోక్తమేవ నిష్కృష్యోక్తం బహుళత్వం ప్రయోగేషు వి
శేషవ్యాపకత్వమంశలక్షణమితి శేషశేషిభావశ్చైషాం తత్రైవాద్యంశలక్షణో
క్తిపూర్వకం స్ఫుటీకృతః ॥ చతుర్విధాస్స్వరా వాదీ సంవాదీ చ వివాద్యపి । అ
నువాదీ చ వాదీ తు ప్రయోగే బహుళస్వరః ॥ శ్రుతయో ద్వాదశాష్టౌ వా యయోరం
తరగోచరాః । మిథస్సంవాదినౌ తౌ స్తాం నిధానస్య వివాదినౌ ॥ విధయోరేవ వా
స్యాతాం తౌ తయోర్వా విధానపి । శేషాణామనువాదిత్వం వాదీ రాజాత్ర గీయతే
సంవాదీ త్వనుసారిత్వాదస్యామాత్యో విధీయతే । వివాదీ విపరీతత్వాద్ధీరైరుక్తో రి
పూపమః । నృపామాత్యానుసారిత్వాదనువాదీ తు భృత్యవదితి ॥ ౯౦ ॥—— అపీతి ॥
అనారభమాణస్య స్వయమకించిత్కుర్వాణస్యాపి విభోః ప్రభోర్వ్యాపకస్య చ
పరైరన్యైర్నృపతిభిః శంఖభేర్యాదిభిశ్చ ఉత్పాదితాస్సంపాదితాః జనితాశ్చా
ర్థాః ప్రయోజనాని విహాయసః ఆకాశస్య శబ్దా ఇవ గుణతాం శేషతాం కారణా
దుక్తగుణత్వంచ వ్రజంతి ప్రయాంతి శక్తో హి రాజా స్వయముదాసీన ఏవ ఆకాశ
వత్ స్వమహిమ్నైవ కార్యదేశం వ్యాప్నువన్ శబ్దాదీనివ సర్వానర్థానపి స్వకీ
యతాం నయతీత్యర్థః ॥ ౯౧ ॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియామముఖ్యతంతుష్వితి
వైజయంతీ ॥ ౯౧ ॥—— యాతవ్యేతి ॥ ఏకార్థః ఏకప్రయోజనం స ఏవ తంతుస్సూ
త్రం తత్ప్రోతాయాం స్యూతాయాం ఏకామిషాభిలాషిణ్యామిత్యర్థః + ప్రస్తా

తంతుపాకాయాం నాయకో నాయకాయతే ॥ ౯౨ ॥ షాడ్గుణ్యముపయుంజీత శ-
క్త్యపేక్షో రసాయనమ్ । భవంత్యస్యైవమంగాని స్థాస్నూని బలవంతి చ ॥ ౯౩ ॥
స్థానే శమవతాం శక్త్యా వ్యాయామే వృద్ధిరంగినామ్ । అయథాబలమారంభో ని-

---

ర్వాద్వ్యషః కర్ణిక్తః వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం యాతవ్యోఽభిషేణయి-
తవ్యోఽరిః పార్ష్ణిం గృహ్ణాతీతి పార్ష్ణిగ్రాహః పృష్ఠానుధావీ + కర్ణ్యణ్ తా-
వాదీ యేషాం తే పూర్వోక్తాః పఙ్క్తిశః స్థితాః త ఏవ మాలా రత్నమాలికా తస్యా-
మధికద్యుతిః మహాతేజాః నాయకః శక్తిసంపన్నో జిగీషుః నాయకాయతే మ-
ధ్యమణిరివాచరతి స్వయమేవ సర్వోత్కర్షేణ వర్తత ఇత్యర్థః తస్మాద్విమృ-
శ్యకర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ని॥ నాయకో నేతరి శ్రేష్ఠే హారమధ్యమణావపీతి విశ్వః +
ఉపమానాదాచార ఇతి క్యఙ్ * అకృత్సార్వధాతుకయోరితి దీర్ఘః నాయకా-
యత ఇత్యుపమా ॥ అన్యథా అనుశాసనవిరోధాత్ ఏకార్థతంత్త్వవ్యత్రసురూపకం
అధిష్ఠానతిరోధానేనారోప్యమాణ తంతుత్వస్యైవ ఉద్భటత్వాత్ప్రతీతత్వసి-
ద్ధేస్తదేవయుక్తం తద్బలాత్పార్ష్ణిగ్రాహాదిమాలాయామిత్యత్రాపి రూపకమే-
వ తదనుప్రాణితా చేయముపమేత్యంగాంగిభావేన సంకరః ॥౯౨॥ — అథ విమృ-
శ్యకరణప్రకారమాహ ॥ షాడ్గుణ్యమితి ॥ శక్తిం ప్రభావాదిత్రయం బలం చా-
పేక్షత ఇతి శక్త్యపేక్షః సన్ + పచాద్యచ్ ॥ ని ॥ శక్తిర్బలే ప్రభావాదావితి
విశ్వః షడ్గుణాః షాడ్గుణ్యం సంధివిగ్రహాదిషట్కం + చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వా-
ర్థే ష్యఞ్ ప్రత్యయః తదేవ రసాయనమౌషధవిశేషం ఉపయుంజీత సేవేత ॥ని॥
రసాయనం విహంగేఽపి జరావ్యాధిభిదౌషధ ఇతి విశ్వః * యజ్జరావ్యాధివిధ్వం-
స భేషజం తద్రసాయనమితి వాహటః ఏవం సత్యస్యోపయోక్తురంగాని స్వామ్యాదీ-
ని స్వామిజనపదోఽమాత్యః కోశో దుర్గం బలం సుహృత్ రాజ్యాంగసప్తప్రకృత్యం-
గం నీతిజ్ఞాస్సంప్రచక్షతే ఇతి ॥ గాత్రాణి చ స్థాస్నూని స్థిరాణి కార్యాంతరక్ష-
మాణీత్యర్థః + గ్లాజిస్థశ్చ గ్స్నురితి గ్స్నుప్రత్యయః బలవంతి చ పరపీడనక్షమా-
ణి చ భవంతి శ్లిష్టపరంపరితరూపకమ్ ॥ ౯౩ ॥— స్థాన ఇతి ॥ కించ స్థానే అశక్యవి-
షయే శమవతాం క్షమావతాం అంగినాం సప్తాంగినాం రాజ్ఞాం శరీరిణాం చ । శక్త్యా
ప్రభావాద్యనుసారేణ బలానుసారేణ చ వ్యాయామే వ్యాపారే షాడ్గుణ్యప్రయో-
గే గమనాదౌ చ సతీత్యర్థః వృద్ధిరుపచయో రాజ్యస్య శరీరస్య చేతి భావః విపక్షేత్వ-

దానం క్షయసంపదః ॥ ౫౪ ॥ తదీశితారం చేదీనాం భవాంస్తమవమంస్త మా ।
నిహంత్యరీనేకపదే య ఉదాత్తస్స్వరానివ ॥ ౫౫ ॥ మా వేది యదసావేకో జేతవ్య
శ్చేదిరాడితి । రాజయక్ష్మేవ రోగాణాం సమూహస్స మహీభృతామ్ ॥ ౫౬ ॥ సం
పాదితఫలస్తేన సపక్షః పరభేదకః । కార్ముకేణేవ గుణినా బాణస్సంధానమేష్యతి ॥

థకమాహ అయథాబలం శక్త్యతిక్రమేణ. + యథాసాదృశ్యే ఇత్యవ్యయీభావే
నఞ్సమాసః ॥ ఆరంభో-వ్యాయామః, క్షయసంపదోత్యంతహానేర్నిదానం-ఆ
దికారణం, అంగినామితి భావః, తస్మాదస్మాకమకస్మాచ్ఛేద్యాస్కందనమశ్రేయ
స్కరమితి భావః, అత్ర విశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలో వస్తునా వస్తు
ధ్వనిః, తతో వ్యయానామంగినామపథ్యం చ గమ్యత ఇతి సంక్షేపః ॥ ౫౪ ॥—
ఫలితమాహ ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాదశక్యార్థస్యాకార్యత్వాచ్చేదీనామీశితారం
తం శిశుపాలం భవాన్మావమంస్త-నావమన్యస్వ + మన్యకర్మణి జెలుఙ్ అను
దాత్తత్వాన్నేడాగమః, కుతః యశ్చైద్య ఉదాత్తస్సన్నుదాత్త ఇతి శిష్టోదా
త్తః స్వరాన్ పరిశిష్టాన్ స్వరితాదీని వారీనేకపదే ఏకస్మిన్పదన్యాసే, సూ
త్రితలక్షణే చ నిహంతి-హినస్తి, నీచైః కరోతి చ అతిశూరత్వాత్ + అనుదా
త్తం పదమేకవర్జమితి పరిభాషాబలాచ్చేతి భావః ॥ ని ॥ పదం స్థానే విభక్త్యన్తే
శబ్దే వాక్యైకవస్తునోః । త్రాణే పాదే పాదచిహ్నే ఇతి హేమచంద్రః ॥ ౫౫—
న చాయమేకాకీ శిశుపాలః కిం నః కరిష్యతీతి మంతవ్యమిత్యాహ ॥ మా వేదీతి ॥ అ
సౌ చేదిరాట్ ఏకః ఏకాకీ అతో జేతవ్యః సుజయ్య ఇతి మా వేది-మాజ్ఞాయి + వె
త్తేః కర్మణి మాఙ్లుఙ్, యద్యస్మాత్స చేదిరాట్ రాజ్ఞశ్చంద్రస్య యక్ష్మా రాజా సా య
క్ష్మేతి వా రాజయక్ష్మా-క్షయరోగః, రోగాణామివ మహీభృతాం సమూహః స
మష్టిరూపః యథాహ వాహటః * అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః ।
రాజయక్ష్మా క్షయశ్శోషో రోగరాడితి చ స్మృతః ॥ నక్షత్రాణాం ద్విజానాం చ రా
జాభూద్యదయం పురా । యచ్చ రాజా చ యక్ష్మా చ రాజయక్ష్మా తతో మత ఇతి ॥ అ
తో దుర్జయ ఇతి భావః ॥ ఏతేన చిరస్య మిత్రవ్యసనీ సుదమో దమఘోష జ ఇతి
వాక్యార్థో నిరస్తః ॥ ౫౬ ॥ — అథాస్య సర్వరాజసమష్టితామేవ చ్చాపభ్యా
మాచష్టే ॥ సంపాదితేతి ॥ సంపాదితం ఫలం లాభః శరాగ్రం చ యస్య సః ॥ ని ॥
ఫలం లాభే శరాగ్రయోరితి శాశ్వతః ॥ సపక్షస్ససుహృత్ కంకాదిపత్రయుతశ్చ స

తే చాన్యే కాలయవనసాల్వరుక్మిద్రుమాదయః । తమస్స్వభావాస్తేప్యేనం ప్ర
దోషమనుయాయినః ॥ ౯౮ ॥ ఉపజాపః కృతస్తేన తానాకోపవతస్త్వయి । ఆ
శుదీపయితాల్పోపి సాగ్నీనేధానివానిలః ॥ ౯౯ ॥ బృహత్సహాయః కార్యాంతం
క్షోదీయానపి గచ్ఛతి । సంభూయాంభోధిమభ్యేతి మహానద్యా నగాపగా ॥౧౦౦॥

రేషాం భేదకశ్చ తుద్రవిదారణః, బాణో-బాణాసురశ్శరశ్చ, గుణినా-శౌర్యాది గుణవతా, అధిజ్యేన చ తేన చైద్యేన కర్మణే ప్రభవతీతి కార్ముకం + కర్మణ ఉకఞ్ తేనైవ సంధానం సంధిమేష్యతి అతో నైకాకీతి భావః, అత్రాప్యుపమా శ్లేషానుమతభేదాత్ ॥ ౯౭ ॥—యేచేతి ॥ కించ అన్యే కాలయవనసాల్వరుక్మిద్రుమాదయో యే రాజానః తమస్స్వభావాస్తమోగుణాత్మకాః అత ఏవ తేపి ప్రదోషం ప్రకృష్టదోషం, తామసమేవైనం చైద్యం అనుయాయినః-అనుయాస్యంతః, సదృశా ఇతి భావః + భవిష్యతి గమ్యాదయ ఇతి ణినిః భవిష్యదర్థే, అకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోరితి షష్ఠీప్రతిషేధాద్ద్వితీయా యథా ధ్వాంతం రజనీముఖమనుయాతి తద్వదితి వస్తునాలంకారధ్వనిః ॥ ని ॥ రాహౌ ధ్వాంతే గుణేతను త్యమరః ॥ ప్రదోషో దుష్టరాత్ర్యంశావితి వైజయంతీ ॥ ౯౮ ॥—నను బాణాదయోస్మాభిరిదానీం కృతసంధానాః న విరోత్స్యంతీత్యత్రాహ ॥ ఉపేతి ॥ తే చైద్యేన కృతః అల్పోప్యుపజాపో భేదః ॥ని॥ భేదోపజాపావుపధేత్యమరః ॥ త్వయి ఆకోపవతః-ప్రకోపవతస్తాన్ బాణాదీన్, అనిలః సాగ్నీన్ ఏధాన్ ఇంధనానీవ ॥ ని ॥ కాష్ఠం దార్వింధనం త్వేధ ఇధ్మమేధస్సమిత్ స్త్రియామిత్యమరః ॥ ఆశుదీపయితా సద్యః ప్రజ్వలయిష్యతి + దీపేర్ణ్యంతాల్లుట్, అంతర్వైరాస్సంహితా అపి సతి రంధ్రే సద్యో విశ్లిష్యంతీతి భావః ఉపమా ॥ ౯౯ ॥—బృహదితి బృహత్సహాయో-మహాసహాయవాన్, క్షోదీయాన్-క్షుద్రతరోపి + స్థూలదూరేత్యాదినా యణాదిపరలోపః, పూర్వగుణశ్చ కార్యస్యాంతం పారం గచ్ఛతి తథా హి అపాం సమూహః ఆపం + తస్య సమూహ ఇత్యణ్ తేన గచ్ఛతీత్యాపగా నగానగా-గిరినదీ, మహానద్యా-గంగాదికయా, సంభూయ-మిళిత్వా, అంభోధిమభ్యేతి క్షుద్రోప్యేవం తాదృశమహాశ్రితశ్చేద్యస్తు కిము వక్తవ్య ఇత్యపి శబ్దార్థః విశేషేణ సామాన్యస్య సమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౦౦ ॥—కించ నకేవ

తస్య మిత్రాణ్యమిత్రాస్తే యే చ యే చోభయే నృపాః । అభియుక్తం త్వయైనం తే గంతారస్త్వామతః పరే ॥ ౧౦౧ ॥ మఖవిఘ్నాయ సకలమిత్థముత్థాప్య రాజకమ్ । హంత జాతమజాతారేః ప్రథమేన త్వయారిణా ॥ ౧౦౨ ॥ సంభావ్యత్వామతిభరక్షమస్కంధం సబాంధవః । సహాయమధ్వరధురాం ధర్మరాజో వివక్షతే ॥ ౧౦౩॥ మహాత్మానోనుగృహ్ణంతి భజమానాన్రిపూనపి । సపత్నీః ప్రాపయంత్యబ్ధిం సింధ

లం శతాంరసాధ్యత్వం మిత్రవిరోధశ్చాధికోనర్థ ఇత్యాహ ॥ తస్యేతి ॥ యేచత స్యచైద్యస్య మిత్రాణి నృపాః యే చ తే తవామిత్రాః నృపాః లేఉభయేరాజానః త్వయాభియుక్తం అభియాతమేనం చైద్యం గంతారో గమిష్యంతి+ గమేః కర్తరిలుట్, అతో పరేఉక్తోభయవ్యతిరిక్తాః, తే తవ మిత్రాణి తస్యామిత్రాశ్చేత్యర్థః త్వాం గంతారః ॥ ౧౦౧ ॥—తతః కిమత ఆహ ॥ మఖేతి । ఇత్థమనేన ప్రకారేణ + ఇదమస్థమురితిథముప్రత్యయః, మఖస్య విఘ్నాయ-విఘాతాయ, సకలం రాజకం-రాజసమూహం + గోత్రోక్షేత్యాదినా వుఞ్, ఉత్థాప్య-ఉద్బోధయిత్వా, హంతేతిఖేదే, అజాతారేః-అజాతశత్రోః, యుధిష్ఠిరస్య త్వయా ప్రథమేనారిణా, జాతమజని + నపుంసకేభావే క్తః । ౧౦౨ ।—అస్తు సోపి శత్రుః కో దోషస్తత్రాహ । సంభావ్యేతి । బంధురేవ బాంధవస్స ధర్మరాజః అతిభరస్య క్షమః సమర్థః స్కంధో యస్య తం సమానస్కంధమిత్యర్థః, త్వాం సహాయం సంభావ్య అభిసంధాయ, అధ్వరస్య ధురం అధ్వరధురాం+ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాన్తో ప్రత్యయః, సమాసాంతానాం ప్రకృతిలింగత్వాత్తత్పురుషే పరవల్లింగత్వే టాప్, వివక్షతే-వోఢుమిచ్ఛతి + వహతేస్సని లేతస్సంతాల్లట్, తథాపి విరోధే విశ్వాసఘాతో బంధుద్రోహశ్చ స్యాతామితి భావః, విశేషణసామ్యాదప్రస్తుతయాగధర్మ ప్రతీతేస్సమాసోక్తిః ॥ ౧౦౩ ॥ —నను ప్రతిస్త్రాక్యకరణే దోషః ప్రాగేవ పరిహారేకో దోషస్తత్రాహ ॥ మహాత్మాన ఇతి ॥ మహాత్మానః భజమానాన్ శరణాగతాన్ రిపూనపి అనుగృహ్ణంతి కిముత బంధూనితి భావః అత్రార్థాంతరంన్యాసస్యతి, సింధవో మహానద్యః సమానః ఏకః పతిర్యాసాం తాస్సపత్నీః + నిత్యం సపత్న్యాదిష్వితి జీపన కారశ్చ, నగనిమ్నగాః-గిరినిర్ఝరిణీః, అబ్ధిం ప్రాపయంతి స్వసౌభాగ్యం తాభ్యః ప్రయచ్ఛంతీత్యర్థః అతః పరిహారోప్యన ర్హ ఇతి భావః ॥ ౧౦౪ ॥—తర్హి నంప్రత్యపేక్ష్యాపి పశ్చాత్ప్రార్థనయా

వానగనిమ్నగాః ॥ ౧౦౮ ॥ చిరాదపిబలాత్కారో బలినస్సిద్ధయేరిషు । ఛందా
నువృత్తిదుస్సాధాస్సుహృదో విమనీకృతాః ॥ ౧౦౯ ॥ మన్యేసేరివధశ్శ్రేయాన్
ప్రీతయేనాకినామితి । పురోడాశభుజామిష్టమిష్టంకర్తుమలంతరామ్ ॥ ౧౧౦ ॥
అమృతంనామయత్సంతో మంత్రజిహ్వేషుజుహ్వతి । శోభైవమందరక్షుబ్ధక్షుభి

పార్థమావర్జయామేత్యత్రాహ ॥ చిరాదితి ॥ బలినస్స్వయంప్రబలస్య అరి
షువిషయే బలాత్కారః-బలాత్కారేణదండః చిరాచ్చిరకాలేనాపి సద్యోవా
భూదితిభావః, సిద్ధయేవశంవదత్వసిద్ధయే, భవతీతిశేషః,అవిమనసావిమనసస్సం
పద్యమానాః కృతాఃవిమనీకృతాః, వైమనస్యంప్రాపితాఇత్యర్థః + అరుర్మన
శ్చక్షుశ్చేతోరహోరజసాంలోపశ్చేతిచ్విప్రత్యయసలోపౌ, అస్య చ్వావితీకా
రః, శోభనంహృదయంయేషాం తేసుహృదోమిత్రాణి, సుహృద్దుర్హృదౌ మి
త్రామిత్రయోరితినిపాతః, ఛందస్యాభిప్రాయస్య అనువృత్త్యాచిత్తానురోధేనా
పి దుస్సాధాః ఆవర్జయితుమశక్యాఇత్యర్థః ॥ ని ॥ అభిప్రాయశ్ఛందఆశ
యఇత్యమరః ॥ శనైశ్శత్రుర్దండేనాపి వశగోభవతి మిత్రంతువైమనస్యేనతీ
సామ్నాపీత్యర్థః ॥ ౧౦౯ ॥—నను సుహృత్కార్యాత్పరకార్యంబలీయ ఇత్య
త్రాహ ॥ మన్యేస ఇతి ॥ నాకినాం-దేవానాం. ప్రీతయే అరివధః శ్రేయాన్ప్ర
శస్యతరః + ప్రశస్యస్యశ్రఇతిశ్రాదేశః, ఇతిమన్యసే తర్హి పురోడాశభుజాం
హవిర్భుజాం, అతఏవ నాకినామిష్టం ఈప్సితంకర్తుం + ఇషేఃకర్మణి క్తః, ఇష్టం
ఇష్టిర్యాగఇతియావత్ + యజేర్భావే క్తః, వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం,
అలంతరామతిపర్యాప్తం + కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామిత్యామ్ప్రత్యయః, శత్రు
వధాదపి ప్రియకరోయాగఏవ నాకినాం భుక్త్వాపి శత్రువధస్య సుకరత్వాదితి
భావః ॥ ౧౧౦ ॥—తథాప్యమృతాశినాం తేషాం కిమేభిః పిష్టభక్షణప్రలోభ
నైరతఆహ ॥ అమృతమితి ॥ అమృతంనామ సంతోవిద్వాంసః, మంత్రాఏవ
జిహ్వాయేషాం తేషుమంత్రజిహ్వేష్వగ్నిషు ॥ ని ॥ మంత్రజిహ్వస్సప్తజిహ్వో
హుతాశనః... ఇతి వైజయంతీ ॥ యత్పురోడాశాదికం జుహ్వతి తదే
వేతిశేషః, యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్, మందరఏవక్షుబ్ధోమంథదండః + క్షు
బ్ధస్వాంతేత్యాదినా అస్మిన్నర్థేనిపాతనాదనిట్త్వం, తేనక్షుభితస్య-మథితస్య
అంభోధేః వర్ణనాశోభైవ-అలంకారఏవ, అబ్ధిమథనేనామృతముత్పాదితమి

తామ్భోధివర్ణనా ॥ ౧౦౭ ॥ సహిష్యే శతమాగాంసి సూనోస్త ఇతి యత్త్వయా ।
ప్రతీక్ష్యం తత్ప్రతీక్ష్యాయై పితృష్వస్రే ప్రతిశ్రుతమ్ ॥ ౧౦౮ ॥ తీక్ష్ణా నారుంతుదా
బుద్ధిః కర్మ శాంతం ప్రతాపవత్ । నోపతాపి మనస్సోష్మ వాగేకా వాగ్మినస్సతః ॥
స్వయంకృతప్రసాదస్య తస్యాహ్నో భానుమానివ । సమయావధిమప్రాప్య నాం

తియాత్, తత్కీర్తిమాత్రం అతో హుతమేవామృతమితి వాక్యార్థయోర్హే
తుహేతుమద్భావాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౧౦౭ —
యాత్రాయాః కశ్చిత్ప్రతిబంధో దుస్తరస్తవాస్తీత్యాహ ॥ సహిష్య ఇతి ॥ ప్ర
తీక్ష్యాయై-పూజ్యాయై ॥ ని ॥ పూజ్యః ప్రతీక్ష్య ఇత్యమరః ॥ పితృష్వస్రే-పితృ
భగిన్యై + విభాషా స్వసృపత్యోరితి వికల్పాల్లుక్, మాతృపితృభ్యాం స్వసేతి ష
త్వం, తే-తవ, సూనోశ్శతమాగాంసి-అపరాధాన్ ॥ ని ॥ ఆగోఽపరాధో మం
తుశ్చేత్యమరః ॥ సహిష్యే-సోఢాహే ఇతి, యత్త్వయా ప్రతిశ్రుతం-ప్రతిజ్ఞాతం,
తత్ప్రతీక్ష్యం-ప్రతిపాలనీయం, అన్యథా మహాదోషప్రసంగాదితి భావః ॥౧౦౮
సత్యమపి ప్రతిశ్రుతం కింతు తస్యాన్న సకారాద్ధత్యా తదపి త్యక్తుమత ఆహ ॥ తీ
క్ష్ణేతి ॥ సతస్సత్పురుషస్య బుద్ధిః తీక్ష్ణా నిశితా స్యాదితి విధ్యధ్యాహారః ॥ ఏవ
ముత్తరత్రాపి తథాప్యరుంతుదతీత్యరుంతుదా శస్త్రవన్మర్మభేదినీ న భవేత్, అ
హింసయైవ పరపీడయేదిత్యర్థః, కర్మ వ్యాపారః ప్రతాపవత్ తేజస్వి భయదం
స్యాత్, తథాపి శాంతం స్యాత్ న తు సింహాదివద్ధింస్రం భవేదిత్యర్థః, మనశ్చి
త్తం సోష్మ అభిమానోష్ణం స్యాత్, తథాప్యుపతాపయతీత్యుపతాపి అగ్న్యాది
వత్పరసంతాపి న స్యాత్ వాగ్మినో వక్తుః, సతో వాగేకా ఏకరూపా స్యాత్ వా
గ్మీ సత్యమేవ వదేదిత్యర్థః, అతస్సత్యసంధస్య ప్రతిశ్రుతార్థహానిరనర్హేతి
భావః, అత్ర ప్రకృతాయా వాచోఽప్రకృతానాం బుద్ధికర్మమనసాం చ తుల్యధర్మా
దౌపమ్యావగమాద్దీపకాలంకారః* ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం తు సామర్థ్యే తుల్య
ధర్మతః । ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం తన్నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ బుద్ధ్యా
దీనాం శస్త్రాదివ్యతిరేకశ్చ వ్యజ్యతే ॥ ౧౦౯ ॥— అశక్యశ్చాకాలే చైద్యవధ ఇ
త్యాహ ॥ స్వయమితి ॥ కించ అహ్నో భానుమానంశుమానివ, స్వయంకృతః ప్ర
సాదః-అనుగ్రహః, ప్రకాశశ్చ యస్య తస్య చైద్యస్యాంతాయ వధాయ సమయా
వధిం-నియతకాలావసానం, అప్రాప్య భవానపి నాలం-న శక్తః, తథాచ మృథా

త్రాయాలంభవానపి ॥ ౧౧౦ ॥ కృత్వాకృత్యవిద స్తీర్థేష్వంతః ప్రణిధయః పదం। విదాంకుర్వంతుమహతః స్తలంవిద్విషదంభసః ॥ ౧౧౧ ॥ అనుత్సూత్రపదన్యాసా సద్వృత్తిస్సన్నిబంధనా । శబ్దవిద్యేవనో భాతి రాజనీతిరపస్పశా ॥ ౧౧౨ ॥

పకేతి. ర్నాన్యత్కించిత్ఫలంస్యాదితిభావః ॥ ౧౧౦ ॥— తర్హి కిమయముపేక్ష్యఏవనేత్యాహ ॥ కృత్వేతి ॥ కింతు కృత్యవిదః-కార్యజ్ఞాః, విధిజ్ఞాశ్చ, ప్రణిధీయంతఇతిప్రణిధయో గూఢచారిణః ॥ ని ॥ ప్రణిధిర్గూఢపురుష ఇతిహలాయుధః ॥ తరంత్యేభిరితితీర్థాని మంత్ర్యాద్యష్టాదశస్థానాని జలావతారాశ్చ ॥ ని ॥ తీర్థంజలావతారేచ మంత్ర్యాద్యష్టాదశస్వపి । పుణ్యక్షేత్రే తథాపాత్రే ఇతిహలాయుధః ॥ తేష్వంతః పదం స్థానం పాదప్రక్షేపంచకృత్వా మహతో దురవగాహస్య పూజ్యస్యచ విద్విషః శత్రోరేవ అంభః తస్యతలంస్వరూపం ప్రమాణమితి యావత్ ॥ని॥ అధస్స్వరూపయోరస్త్రీ తలమిత్యమరః॥ విదాంకుర్వంతు విదన్తు విదజ్ఞానేలోట్ * విదాంకుర్వన్త్విత్యన్యతరస్యామితి వికల్పాదామ్ప్రత్యయనిపాతః ॥ అంభస ఇవ శత్రోః కృతతీర్థస్య సుప్రవేశత్వాత్, ప్రాగంతః ప్రవిశ్య పరీక్ష్య ఇత్యర్థః, శ్లిష్టపరంపరితరూపకాలంకారః ॥ ౧౧౧ ॥—ఆవశ్యకంచైతదిత్యాహ ॥ అనుత్సూత్రేతి ॥ ఉత్సూత్రః-ఉచ్ఛాస్త్రః, నీతిశాస్త్రవిరుద్ధః, పదన్యాసః ఏకపదప్రక్షేపోఽపి, స్వల్పవ్యవహారోఽపీతి యావత్, స నాస్తియస్యాంసా అనుత్సూత్రపదన్యాసా నీతిపూర్వకసర్వవ్యవహారేత్యర్థః, అన్యత్ర అనుత్సూత్రపదోఽనుత్సృష్టసూత్రాక్షరః ఇష్ట్యుపసంఖ్యాననైరపేక్ష్యేణసూత్రాక్షరైరేవ స్వార్థప్రతిపాదకః న్యాసః వృత్తివ్యాఖ్యానగ్రంథవిశేషోయస్యాంసా తథోక్తా సతీయథార్థకల్పనయాశోభనావృత్తిఃభృత్యామాత్యాదీనామాజీవికాఅన్యత్ర కాశికావృత్తిశ్చయస్యాంసా ॥ ని ॥ వృత్తిర్గ్రంథేచజీవనఇతివైజయంతీ ॥ సంతి నిబంధనానిఅనుజీవ్యాదీనాం క్రియావసానేషు దత్తాని గోహిరణ్యాది శాశ్వతిక పారితోషికదానానియస్యాంసా, ఏతచ్చ * దత్వాభూమింనిబంధంచేత్యేతద్వచనవ్యాఖ్యాయాం మితాక్షరాయాంద్రష్టవ్యం, అన్యత్ర సన్నిబంధనం భాష్యగ్రంథోయస్యాంసా, ఏవంభూతాపి రాజనీతిః-రాజవృత్తిః, అపగతః స్పశశ్చారోయస్యాంసాఅపస్పశా ॥ ని ॥ అపసర్పశ్చరస్స్పశఇత్యమరః ॥ యథార్థవర్ణోమంత్రజ్ఞస్స్పశోహారకఉచ్యతఇతిహలాయుధః ॥ అవిద్యమానః పస్పశో

అజ్ఞాతదోషైర్దోషజ్ఞైరుద్దూష్యోభయవేతనైః । భేద్యాశ్శత్రోరభివ్యక్తశాస
నైస్సామవాయికాః ॥ ౧౧౩ ॥ ఉపేయివాంసి కర్తారః పురీమాజాతశాత్రవీమ్ ।
రాజన్యకాన్యుపాయజ్ఞైరేకార్థాని చరైస్తవ ॥ ౧౧౪ ॥ సవిశేషం సుతే పాండోః

శాస్త్రారంభసమర్థక ఉపోద్ఘాతగ్రంథసందర్భో యస్యాం సా, అపస్పశా శబ్దవిద్యా-వ్యాకరణవిద్యేవ సా నాభాతి-న శోభతే, తస్మాచ్చారప్రేషణమావశ్యకం తదప్రహితస్య రాజ్ఞోఽంధప్రాయత్వాదితి భావః, అత్రాపస్పశేతి జతుకాష్ఠవచ్ఛబ్దయోరేవ శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః, సద్వృత్తిస్సన్నిబంధనేత్యత్ర ఏకనాలావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవ శ్లిష్టత్వాదర్థశ్లేషః అనుత్సూత్రపదన్యాసేత్యత్రతూభయసంభవాదుభయశ్లేషః, శబ్దవిద్యేవేతి పూర్ణోపమా వ్యక్తైవ, తయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౧౧౨ ॥——న కేవలం చారముఖేన పరవృత్తాంతజ్ఞానం అపితూపజాపశ్చ కర్తవ్య ఇత్యాహ ॥ అజ్ఞాతేతి ॥ కించ అజ్ఞాతదోషైః పరైరజ్ఞాతస్వవృత్తిభిః దోషజ్ఞైః స్వయం పరమర్మజ్ఞైః, అభివ్యక్తాని భేద్యస్యాగ్రే ప్రకటితాని శాసనాని, తదమాత్యాద్యవిశ్వాసకరాణి కూటలిఖితాని యేషాం తైః, ఉభయవేతనైః, ఉభయత్ర భేద్యే స్వామిని చ వేతనం భృతిః యేషాం తైః ఉభయత్రోపజీవికాగ్రాహిభిశ్చ, భేద్యనగరవాస్తవ్యైశ్చారైరిత్యర్థః ॥ ని ॥ భృతిర్భర్మ వేతనమిత్యమరః ॥ శత్రోస్సంబంధినః సమవాయం సమవయంతీతి సామవాయికాః; సంఘముఖ్యాస్సచివాదయః + సమవాయాన్సమవైతీతి ఠక్, ఉద్దూష్య ద్విషామేతే దత్తహస్తాః అస్మాభిరేషాం లిఖితాని పత్రాని గృహీతానీత్యుచ్చైరుక్త్వా దూషయిత్వా భేద్యాః విఘటనీయాః సపత్నాత్పృథక్కరణీయాః ॥ ౧౧౩ ॥—॥ ఉపేయివాంసీతి ॥ కించ ఉపాయజ్ఞైః కార్యసాధనకుశలైః, తవ తే చరంతీతి చరైర్గూఢచారిభిః పచాద్యచ్, ఏకార్థాని త్వయా సహైకప్రయోజనాని, రాజన్యానాం సమూహాః రాజన్యకాని + గోత్రోక్షేత్యాదినా వుఞ్, అజాతశత్రోరిమామాజాతశాత్రవీం పురీమింద్రప్రస్థం ఉపేయివాంసి-ప్రాప్నువంతి + ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతి క్వసుప్రత్యయాంతో నిపాతః, కర్తారః కరిష్యన్తి + కృఞః కర్మణి లుట్, ఇంద్రప్రస్థేఽస్మాకం మహద్రాజకార్యం భవిష్యతి తదధ్వరయాత్రావ్యాజేన సన్నద్ధైరాగంతవ్యమితి గూఢం సందిశ్య, తత్ర సర్వే మేళయితవ్యా ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ అజాతశత్రుర్నల్యారిర్ధర్మపుత్రో యుధిష్ఠిర ఇతి హైమః ॥ ౧౧౪ ॥——నను తత్రాధ్వరకర్మణి కో యుష్మాకమవకాశ ఇత్యాశంక్య తత్రై

గ్ధ కిం భవతి తస్యేతి । వైరాయితారస్సకలాస్స ఏయం మాత్సరిణః పరే ॥ ౧౧౫ ॥ విజిగీషవో
విపక్షమధ్యే సహసంవృద్ధియుజోపి భూభుజస్తే । బలిపుష్టకు
లాదివాన్యపుష్టైః పృథగస్మాదచిరేణ భావితారః ॥ ౧౧౬ ॥ సహజచాపలదోష
సముద్ధతశ్చలితదుర్బలపక్షపరిగ్రహః । తవ దురాసదవీర్యవిభావసౌ శలభతాం
లభతామసుహృద్గణః ॥ ౧౧౭ ॥ ఇతి విశకలితార్థామౌద్ధవీం వాచమేనామనుగ

వ మహత్ఫలమాపాదనం భవతీత్యాహ ॥ సవిశేషమితి ॥ పాండోస్సుతే-యు
ధిష్ఠిరే, భవతి పూజ్యే త్వయి సవిశేషం యథా తథా, భక్తిం తస్యేతి సతి తరశ్చా
పలాః మత్సరిణో ద్వేషవంతః, పరే శత్రవః, స్వయమేవ వైరాయితారో-వై
కర్తారః + శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘేభ్యః కరణ ఇతి క్యఙ్, తతః కర్తరి
ట్ ॥ ౧౧౫ ॥—కిం తేన సర్వే వైరాయిష్యంతే నేత్యాహ ॥ య ఇతి ॥ ఇహ
పక్షమధ్యే-శత్రుమధ్యే, సహసంవృద్ధియుజః చైద్యేన సహైక్యం గంతారోపి
సతస్సద్విషేత్యాదినా క్విప్, యే భూభుజో రాజానః, అత్ర విదః-స్వాభిజనవే
స్తే వః లైర్మూఖుష్ఠి బలిపుష్టకులాత్ కాకకులాత్ ॥ ని ॥ కాకేతుకరటారిష్టబలిపుష్ట
కృత్ప్రజా ఇత్యమరః ॥ అన్యపుష్టైః పరభృతైరివ అచిరేణ సద్యోస్మాద్విపక్షమధ్యా
త్ + అన్యారాదిత్యాదినా అన్యశబ్దస్యార్థపరత్వాత్ పృథగాదియోగే పంచమీ
థగ్భావితా-పృథగ్భవిష్యతే + భావెలుట్, చిణ్వదిట్ వృద్ధిః, తేష్వపి కేచి
స్మాభిస్సంగమిష్యంత ఇత్యర్థః, ఔపచ్ఛందసికం వృత్తమ్ ॥ ౧౧౬ ॥—అథ
లితం నిగమయన్నాశిషం ప్రయుఙ్క్తే ॥ సహజేతి ॥ సహజం-స్వాభావికం
లం దుర్వినీతత్వమనవస్థితత్వం చ ॥ ని ॥ చపలః పారదే శీఘ్రే దుర్వినీతేఽనః
తి వైజయంతీ ॥ తేనైవ దోషేణ సముద్ధతో దృప్తః పక్షసహాయోగరుచ్చ ॥
పక్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిష్వితి వైజయంతీ ॥ చలితః అస్థిరః
ర్బలపక్షపరిగ్రహో యస్య సః అసుహృద్గణః-శత్రువర్గః, తవ దురాసదవీర్య
భావసౌ దుస్సహతేజోగ్నౌ ॥ ని ॥ వీర్యం శుక్లే ప్రభావే చ తేజస్సామర్థ్యయో
పీతి విశ్వః ॥ సూర్యవహ్నీ విభావసూ ఇత్యమరః ॥ శలభతాం-పతంగత్వం, భా
తల్ ॥ ని ॥ సమౌ పతంగశలభావిత్యమరః ॥ లభతాం-గచ్ఛతు, రూపకాలం
కః ॥ ద్రుతవిలంబితవృత్తమ్ ॥ ౧౧౭ ॥—ఇతీతి ॥ సహరిః ఇతీత్థం విశకలి
ర్థాం-వివేచితార్థాం, అనుగతనయమార్గాం-నీతిమార్గానుసారిణీం,

యమార్గామర్గళాం దుర్నయస్య । జనితముదముదస్థాదుచ్చకైరుచ్ఛ్రితోర
స్స్థలనియతనిషణ్ణశ్రీశ్రితాంశుశ్రువాన్ సః ॥ ౧౧౮ ॥ ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే
మంత్రవర్ణనం నామ ద్వితీయస్సర్గః

॥ శ్రీః ॥ అథ తృతీయసర్గప్రారంభః ॥ శ్రీః ॥

కౌబేరదిగ్భాగమపాస్య మార్గమాగస్త్యముష్ణాంశురివావతీర్ణః ।
అపేతయుద్ధాభినివేశసౌమ్యో హరిర్హరిప్రస్థమథ ప్రతస్థే ॥ ౧ ॥

ర్ణ యస్య బలభద్రోద్ధవోక్తస్యేత్యర్థః, అర్గళాం నివారయిత్రీమితి వైధర్మ్యేణరూపకాలంకారః ॥ ని ॥ తద్విష్కంభేఽర్గళం న నేత్యమరః ॥ అతఏవ జనితముదం హర్షకృతానందాం, ఉచ్ఛ్రితే-ఉన్నతే, ఉరస్స్థలే నియతనిషణ్ణయా-నిత్యవిశ్రాంతయా, శ్రియా శ్రితాం నాన్యైరితి మంత్రగుప్తోక్తిః ఉద్ధవస్యేమామౌద్ధవీం ఏనాం పూర్వోక్తాం వాచం శుశ్రువాన్-శ్రుతవాన్ + భాషాయాం సదవసశ్రువ ఇతి క్వసుప్రత్యయః, ఉచ్చైరేవోచ్చకైరున్నతస్సన్ + అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ ప్రాక్టేరిత్యకచ్ప్రత్యయః, ఉదస్థాత్ ఆసనాదుత్థితవాన్, ఉదోఽనూర్ధ్వకర్మణీత్యస్య ప్రత్యుదాహరణమేతత్, రూపకానుప్రాసాలంకారః ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౧౧౮ ॥ ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం శిశుపాలవధవ్యాఖ్యాయాం
సర్వంకషాఖ్యాయాం ద్వితీయస్సర్గః

కౌబేరేతి ॥ అథ ఉద్ధవవాక్యశ్రవణానంతరం, అపేతో యుద్ధే అభినివేశః, ఆగ్రహో యస్య సః, శాంతక్రోధ ఇత్యర్థః, అతఏవ సౌమ్యః ప్రసన్నః అతఏవ కౌబేరీ చ సా దిక్చ తస్యాః భాగః ఉత్తరాయణమిత్యర్థః + స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః తమపాస్య త్యక్త్వా- అగస్త్యస్యేమమాగస్త్యం మార్గమవతీర్ణః దక్షిణాయనం గత ఇత్యర్థః, ఉష్ణాంశుస్సూర్య ఇవ స్థితః ఏతేన హరేః క్రోధః కార్యవశాదాకాలమంతస్తంభితః న త్వేకాంతనిర్గత ఇతి సూచితం, హరిః

శాసయామాసతురుల్లసంతీ ॥ ౬ ॥ నిసర్గరక్తైర్వలయావనద్ధతామ్రాశ్మరశ్మిచ్ఛురితైర్నఖాగ్రైః । వ్యద్యోతతాద్యాపి సురారివక్షోవిక్షోభజాసృక్స్నపితైరివాసౌ ॥ ౭ ॥ ఉభౌయదివ్యోమ్నిపృథక్పతేతామాకాశగంగాపయసఃప్రవాహౌ । తేనోపమీయేతతమాలనీలమాముక్తముక్తాలతమస్యవక్షః ॥ ౮ ॥ తేనాంభసాంసారమయఃపయోధేర్దధ్రేమణిర్దీధితిదీపితాశః । అంతర్వసన్బింబగతస్తదంగే సా

హాదేశః, మణీనాం దీప్తివితానకేన-ప్రభాపటలేన, ఉల్లసంతీ-దీప్యమానే, + ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితివికల్పాన్నుమాగమః, అంగదే-కేయూరే ॥ ని ॥ కేయూరమంగదం తుల్యే ఇత్యమరః + చకాసయామాసతుః-శోభయాంచక్రతుః, అంగదే ధృతవానిత్యర్థః, చకాస్తేర్ణ్యంతాల్లిట్యామ్ప్రత్యయః, అస్తేరనుప్రయోగః, అత్రాంగదయోః ప్రాగ్భవీయాంగదభేదేప్యభేదోక్తిరుపేక్ష్య తయోర్బంధకరకటకోట్యసంబంధేపి సంబంధోక్త్యా ద్వయోరతిశయోక్త్యోస్సంకరః ॥ ౬ ॥— నిసర్గేతి ॥ అసౌ హరిః నిసర్గరక్తైః-స్వభావలోహితైః, కించ వలయే-కటకే ॥ కటకం వలయో(స్త్రి)యామిత్యమరః ॥ తయోరవనద్ధానాం-ప్రత్యుప్తానాం, తామ్రాశ్మనాం, పద్మరాగాణాం, రశ్మిభిః ఛురితైః, రూషితైః, అతఏవాద్యాపి సురారేః హిరణ్యకశిపోః వక్షసః విక్షోభేణ-విదారణేన, జాతాసృజా-స్నపితైః సిక్తైః వర్షితైరిత్యుత్ప్రేక్షా + స్నాతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః, అర్తిహ్రీత్యాదినాపుగాగమః, మితాం హ్రస్వః నఖాగ్రైర్వ్యద్యోతత-కటకేచ ధృతవానిత్యర్థః ॥ ౭ ॥— ఉభావితి ॥ తమాలవన్నీలం ఆముక్తే-ఆసంజితే. ముక్తాలతే-మౌక్తికహారౌ. యస్మింస్తత్, అస్య హరేః వక్షః ఆకాశగంగాయాః పయసః ఉభౌ ప్రవాహౌ వ్యోమ్ని పృథక్పతేతాం యది-పతేతాం చేత్ + సంభావనాయాం లిఙ్. తేన వ్యోమ్నా ఉపమీయేత-సమీక్రియేత, నాస్యోపమానం కించిత్పశ్యామ ఇతి భావః, ముక్తాహారం ధృతవానిత్యర్థః, అత్ర వ్యోమ్నా గంగాప్రవాహద్వయాసంబంధేపి సంభావనయా సంబంధకథనాదతిశయోక్తిః, తదేతత్ * పుష్పం ప్రవాళోపహితం యదిస్యాదిత్యాద్యస్యదాహృత్య అలంకారసర్వస్వకారః స్పష్టీచకార ॥ ౮ ॥— తేనేతి ॥ తేనహరిణా దీధితిభిః దీపితాశః దీపితాశా యేన సః దిగంతవిశ్రాంత తేజా ఇత్యర్థః, పయోధేరంభసాం సారస్య వికారస్సారమయో మణిః అమృతమథనే సముద్భూతః కౌస్తుభాఖ్య ఇత్యర్థః, దధ్రే-ధృతః + ధృఙ్ ధారణే కర్మణి లిట్, ఏ

ష్టాదివాలక్ష్యతయత్ర లోకః ॥ ౯ ॥ ముక్తామయం సారసనావలమ్బి భాతిస్మదామ ప్రపదీనమస్య । అంగుష్ఠనిష్ఠ్యూతమివోర్ధ్వముచ్చైస్త్రిస్రోతసస్సంతతధారమంభః ॥ ౧౦ ॥ స ఇంద్రనీలస్థలనీలమూర్తిరరాజఖర్జూరపిశంగవాసాః । విస్తృత్వరైరమ్బురుహాం రజోభిర్యమస్వసుశ్చిత్ర ఇవోదభారః ॥ ౧౧ ॥ ప్రసాధితస్యాస్య మధుద్విషోఽభూదన్యైవలక్ష్మీరితియుక్తమేతత్ । వపుష్యశేషే ఖిలలోకకాం

త్రిమణౌ బింబగతః- ప్రతిబిమ్బితో లోకః, బాహ్యప్రపంచః తదంగే- తస్య హృ శేన్యరీరె, సాక్షాద్భూతో బహిఃప్రత్యక్షేణలక్ష్యమాణ ఇత్యర్థః, అంతర్విసర్ప- అ న్తర్గతో లోక ఇవాలక్ష్యత, యత్రమణౌ ప్రతిబిమ్బితో బాహ్యలోకః తదం గ ఏవ నైర్మల్యాద్బహిః ప్రతిఫలితః కుక్షిస్థలోక ఇవాలక్ష్యతేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౯ ॥ ముక్తామయమితి ॥ అస్యహరేః ముక్తామయం- ముక్తాప్రచురం + తత్ ప్రకృత వచనే మయట్, సారసనే- కటిసూత్రే, అవలమ్బతఇతిసారసనావలమ్బి ॥ స్త్రీ కట్యాం మేఖలా కాంచీ సప్తకీ రశనా తథా క్లీబే సారసనంచాథ పుంస్కట్యాం శృంఖలం త్రిషి త్యమరః ॥ ఆసమంతాత్ ప్రపదం ప్రాప్నోతీతి ఆప్రపదీనం- పాదాగ్రచుమ్బి + ఆప్రపదం ప్రాప్నోతీతి ఖప్రత్య యః ॥ ని ॥ పాదాగ్రం ప్రపదమిత్యమరః ॥ దామ- ముక్తాసరః, అంగుష్ఠేన ని ష్ఠ్యూతం విసృష్టమిత్యర్థః, గౌణార్థత్వాదగ్రామ్యత్వం ॥ యథాహ దండీ * ని ష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయమ్। అతిసుందరమన్యత్ గ్రామ్య కక్ష్యాం విగాహత ఇతి ॥ ఊర్ధ్వ- మూర్ధ్వప్రవాహముచ్చైరున్నతం త్రిస్రోత సో మందాకిన్యాః సంతతధారమవిచ్ఛిన్నసమ్పాతమంభ ఇవ భాతిస్మేత్యుత్ప్రే క్షా ॥ ౧౦ ॥— స ఇతి ॥ ఇంద్రనీలస్థలమివనీలమూర్తిః- శ్యామాంగః + సంహితా యాం రో రీతి రేఫలోపే ఢ్రలోపేపూర్వస్యదీర్ఘోణ ఇతిదీర్ఘః ఖర్జూరం హరి తాళమివ పిశంగం వాసోయస్యసః, పీతాంబర ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ హరితాళం తు ఖ ర్జూరమితి వైజయంతీ ॥ సహరిః విస్తృత్వరైః- విసృమరైః + ఇణ్నశిజస ర్తిభ్య ఇతి క్వరప్, అమ్బురుహాం- అమ్బుజానాం, రుహేః క్విప్, రజోభిః పరాగైః చిత్ర శ్చిత్రవర్ణః యమస్యస్వసుః యమునాయాః ఉదకస్యభారః పూరః ఉదభారః స ఇవరరాజ- బభాసే + మంథౌదనేత్యాదినా వికల్పాదుదకశబ్దస్య ఉదాదేశః ॥ ౧౧ ॥ ప్రసాధితస్యేతి ॥ ప్రసాధితస్య- అలంకృతస్య, అస్యమధుద్విషో హరేః అన్యైవా సదృశీ విభిన్నాచ ॥ ని ॥ అన్యా విభిన్నా సదృశా ఇతి వైజయంతీ ॥ లక్ష్మీశ్శో

తా సా నన్యకాంతా హ్యరసీత రాతౌ॥ ౧౨ ॥ కపాటవిస్తీర్ణమనోరమోరఃస్థలస్థితశ్రీలలనస్య తస్య । ఆనందితాశేషజనా బభూవ సర్వాంగసంగిన్యపరైవ లక్ష్మీః ॥ దైత్యాధిపప్రాణముషాం నఖానాముపేయుషాం భూషణతాం క్షతేన । ప్రకాశకార్కశ్యగుణౌ దధానా స్తనౌ తరుణ్యః పరివవ్రురేనమ్ ॥ ౧౪ ॥ ఆకర్షణేనోర్ధ్వ

భా-పద్మా చ ॥ ని ॥ శోభాసంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీః శ్రీరపి కథ్యత ఇతి విశ్వః॥ అభూదిత్యేతదనుషక్తమ్ ॥ ఇతః హియస్మాత్ సాప్రసాధనలక్ష్మీః అశేషేవపుషి వసతీతి శేషః, కించ అఖిలలోకస్య కాంతా ప్రియా చ ఇతరాని త్యాప్యతు అన్యస్య కాంతా ప్రియా న భవతీత్యనన్యకాంతా కింతు తస్యైవ నారస్యైవ వసతీత్యర్థః- అత్ర హరేః ప్రసాధనాదసాధారణశోభా సంజాతేతి పారమార్థికో వాక్యార్థః- అత్ర లక్ష్మీశబ్దేన శ్లేషమహిమ్నా వాచ్యాయాః శోభాయాః ప్రతీయమానయా శ్రీదేవ్యా సహాభేదాధ్యవసాయాదియమన్యైవ లక్ష్మీరిత్యభేదే భేదరూపాతిశయోక్తిః॥౧౨॥ అత్రైవ నమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ ॥ కపాటేతి ॥ కపాటవద్విస్తీర్ణే మనోరమే సుందరే చ ఉరస్స్థలే స్థితా శ్రీరితి లలనా కాంతా యస్య తస్య తథోక్తస్య హరేః ఆనందితాశేషజనా సర్వాంగసంగినీ-సకలదేహవ్యాపినీ. అతఏవ అపరైవాసాధారణ్యేవ శ్రీదేవ్యాః అన్యైవ చ లక్ష్మీః శోభా రమా చ బభూవ స ఏవాలంకారః ప్రాయేణైకార్థకమప్యనేకం శ్లోకం ఉక్తివిశేషలోభాత్ లిఖంతి కవయః యథా నైషధే ఆదావేవ నిపీయేత్యాదిశ్లోకద్వయం తథా స్వకేళిలేశేత్యాది శ్లోకద్వయం చేత్యాది ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౧౩ ॥ —అథ దేహసహచరస్యైవాస్య యాత్రేతి సూచయన్ ప్రసాధనవిధేః ఫలమాహ ॥ దైత్యాధిపేతి ॥ భూషణతాముపేయుషాం నతు ప్రహరణతామితి భావః దైత్యాధిపస్య-హిరణ్యకశిపోః, ప్రాణముషాం-ప్రాణాపహారిణాం, వజ్రాదపి కఠోరాణామిత్యర్థః, నఖానాం క్షతేన వ్రణేన- ప్రకాశోవ్యక్తః, కార్కశ్యమేవ గుణో యయోస్తౌ స్తనౌ స్తనానిత్యర్థః జాతావేకవచనే ప్రాప్తే భూయస్సు స్తనాదిషు జాతేర్ద్విత్వవిశిష్టత్వాత్ ద్వివచనం యథాహ వామనః ॥ స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టా జాతిః ప్రాయేణేతి॥ దధానా స్తరుణ్యో యువతయః + వయసి ప్రథమ ఇతి జీప్, ఏనం హరిం పరివవ్రుః, అత్ర హరినఖానాం నరహరినఖైర్భేదేప్యభేదోక్త్యా స్తనయోశ్చ తాదృక్కార్కశ్యాసంబంధేపి సంబంధోక్త్యా చాతిశయోక్తిః తయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౧౪ ॥ ఆకర్షణేతి ॥ అత్యున్నతత్వాద్దైత్యాః ఊర్ధ్వమాకర్షణేవ నమంతం మధ్యము

మతిక్రశీయానత్యున్నతత్వాత్కుచమండలేన । ననామ మధ్యోఽతిగురుత్వభాజా ని
తాంతమాక్రాంత ఇవాంగనానామ్ ॥ ౧౫ ॥ యాం యాం ప్రియః ప్రైక్షత కాతరా
క్షీ సా సా హ్రియా నమ్రముఖీ బభూవ । నిశ్శంకమన్యాస్సమమాహితేర్ష్యా స్తత్రాం
తరే జఘ్నురముం కటాక్షైః ॥ ౧౬ ॥ తస్యాతసీసూనసమానభాసో భ్రామ్యన్మయూ
ఖావళిమండలేన । చక్రేణ రేజే యమునాజలౌఘః స్ఫురన్మహావర్త ఇవైకబాహుః ॥
విరోధినాం విగ్రహభేదదక్షా మూర్తేవ శక్తిః క్వచిదస్ఖలంతీ । నిత్యం హరేస్సన్నిహి

న్నమయతేవ స్థితే నేత్యుత్ప్రేక్షా. అతిగురుత్వమతిప్రవృద్ధత్వమతిభారత్వం చ భజతీ
తి తద్భాక్ + భజో ణ్విః తేన అంగనానాం కుచమండలేన అతిక్రశీయానత్యంతకృ
శతరః తసీయాం క్షీణశ్చ + రబుతో హలాదేర్లఘోరితి రేఫాదేశః మధ్యో ని
తాంతమాక్రాంతః పీడిత ఇవ ననామ నతిః ప్రణతశ్చ అత్ర మధ్యకుచమండలవి
శేషణసామ్యాదరివిజిగీషు రాజప్రతీతిస్సమాసోక్తిః తయాచ వాచ్యయోః ప్రతీయ
మానాభేదేన ఆక్రమణక్రియాకర్మకర్తృభావం సంభావయంత్యా నుప్రాణితేయం
నమనస్యాక్రమణహేతుకత్వోత్ప్రేక్షేతి అనయోస్సంకరః ॥ ఉత్ప్రేక్షయోస్తు
నైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిరేవేతి వివేకః ॥ ౧౫ ॥ —యాం యామితి ॥ ప్రియో హరిః
యాం యాం అంగనాం + నిత్యవీప్సయోరితి వీప్సాయాం ద్విర్భావః ఏకపదం చైత
త్, ప్రైక్షత సా సా పూర్వవద్ద్విర్భావః, కాతరాక్షీ సాధ్వసాచ్చకితలోచనా
సతీ హ్రియా నమ్రముఖీ బభూవ ఏతేన కార్యద్వారా లజ్జాసాధ్వసభావోదయ
ఉక్తః, అన్యాసామీర్ష్యాభావోదయమాహ అన్యాః అప్రేక్షితాంగనాః ఆహి
తేర్ష్యాః కృతాక్షమాస్సత్యః * పరోత్కర్షాక్షమేర్ష్యా స్యాదితి లక్షణాత్
తత్రాంతరే తస్మిన్నిరీక్షణావసరే ॥ ని ॥ క్లీబేంతరం చావకాశేతాదర్థ్యేవసరేఽవ
ధావితి వైజయంతీ ॥ నిశ్శంకం తదనిరీక్షణాదేవ విస్రబ్ధం యథాతథా సమం యుగ
పత్కటాక్షైః అముం హరిం జఘ్నుః ప్రజహ్రుః సరోషమద్రాక్షురిత్యర్థః ॥
అథాస్య పంచభిర్దివ్యాస్త్రసన్నిధానమాహ ॥ తస్యేతి ॥ అతసీసూనేన క్షు
మాకుసుమేన, సమానభాసః-తుల్యకాంతేః, స్నిగ్ధశ్యామస్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ అ
తసీ స్యాదుమా క్షుమేత్యమరః ॥ తస్య హరేరేకబాహుః భ్రామ్యదావర్తమా
నం మయూఖావళీనాం మండలం చక్రవాళం యస్య తేన చక్రేణ సుదర్శనేన స్ఫురన్మ॥
హానావర్తో భ్రమో యస్య సః ॥ని॥ స్యాదావర్తోంభసాం భ్రమ ఇత్యమరః ॥ యమునా
జలానామోఘః పూర ఇవ రేజే చక్రం దధావిత్యర్థః ॥౧౭॥—విరోధినామితి ॥ విరోధి

తాని కామం కౌమోదకీ మోదయతి స్మ చేతః ॥ ౧౮ ॥ న కేవలం యస్స్వతయా మురారేరనన్యసాధారణతాం దధానః । అత్యర్థముద్వేజయితా పరేషాం నామ్నాపి తస్యైవ స నందకో౽భూత్ ॥ ౧౯ ॥ ననీతమన్యేన నతిం కదాచిత్కర్ణాంతికప్రాప్తగుణం క్రియాసు । విధేయమస్యాభవదంతికస్థం శార్ఙ్గం ధనుర్మిత్రమివ ద్రఢీయః ॥ ౨౦ ॥ ప్రబద్ధమంద్రాంబుదధీరనాదః కృష్ణార్ణవాభ్యర్ణచరైకహంసః । మందానిల

సాం, వైరిణాం, విగ్రహః భిదే-శరీరవిదారణే, దక్షా ॥ ౧౭ ॥ శరీరం వర్ష్మ విగ్రహ ఇత్యమరః ॥ క్వచిత్ క్వాప్యస్ఖలంతీ సర్వత్రాప్రతిహతప్రవృత్తిరిత్యర్థః నిత్యం సన్నిహితా అనపాయినీ అతఏవ మూర్తా మూర్తిమతీ శక్తిః సామర్థ్యమివ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా, కౌమోదకీ గదా తస్య హరేః చేతః నితాంతం మోదయతి స్మ స్వసన్నిధానేనేతి భావః ॥ ౧౮ ॥—నేతి ॥ అన్యస్య సాధారణస్సమానో న భవతీత్యనన్యసాధారణః తస్యైవ సాధారణః తస్య భావస్తత్తా తాం దధానః, తథాపి యో నందకః స్వతయా కేవలం గజాశ్వాదివదసాధారణస్వత్వేనైవ మురారేర్నందకో౽స్య, మురారిసంబంధేన, కింతు పరేషాం శత్రూణాం, అత్యర్థముద్వేజయితా భీషయితా స అతఏవ నామ్నాపి నందయతీతి నందక ఇత్యన్వర్థసంజ్ఞాబలేనాపి నందయితృత్వేనాపీతి యావత్ తస్యైవ తదీయ ఏవ యో౽నన్యసాధారణత్వాత్పరోద్వేజకత్వాచ్చ తస్యైవ నందకో౽నందయితా చేత్యర్థః స నందకో౽నందకాఖ్యః ఖడ్గో౽భూత్ సన్నిహితో౽భూదిత్యర్థః సంబంధానువాదేన సన్నిధానమేవాత్ర విధేయం ప్రకరణాత్ అత్రానన్యసాధారణత్వపరోద్వేజకత్వపదార్థాభ్యాం విశేషణగత్యా నందకస్య తదీయతాసమర్థనాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౧౯ ॥—ననీతమితి ॥ కదాచిదపి అన్యేన పురుషాంతరేణ నతిమాకర్షణభేదేన స్వానుకూల్యం చ న నీతం న ప్రాపితం క్రియాసు రణకర్మసు హితాహితకృత్యేషు చ కర్ణాంతికం కర్ణగోచరం ప్రాప్తో గుణో మౌర్వీ ఆప్తతారూపధర్మశ్చ యస్య తత్ విధేయం క్రియాసు వశంవదం ద్రఢీయో దృఢతరం పీడాసహమితి యావత్ శృంగస్య వికారః శార్ఙ్గం నామ ధనుః మిత్రమివాస్య హరేరంతికస్థం సన్నిహితమభవత్ ॥ ౨౦ ॥—ప్రబద్ధేతి ॥ ధియం రాతీతి ధీరో మనోహరః మంద్రో గంభీరో౽ంబుదస్యేవ ధీరశ్చ నాదః ప్రబద్ధో యేన సః ప్రబద్ధమంద్రాంబుదధీరనాద ఇత్యుపమా కృష్ణ ఏవార్ణవః తస్యాభ్యర్ణచరో౽ంతికచారీ ॥ ౨౧ ॥ ఉపశం

పూరకృతం దధానో నిధ్వానమపూర్యత పాంచజన్యః ॥ ౨౧ ॥ రరాజ సంపాదక
మిష్టసిద్ధేస్సర్వాసు దిక్ష్వప్రతిషిద్ధమార్గమ్ । మహారథః పుష్యరథం రథాంగీ క్షి
ప్రం క్షపానాథ ఇవాధిరూఢః ॥ ౨౨ ॥ ధ్వజాగ్రధామా దదృశేథ శౌరేస్సంక్రాం
తమూర్తిర్మణిమేదినీషు । ఫణావతస్త్రాసయితుం రసాయా స్తలం వివిక్షన్నివ ప

రాంతికాభ్యర్ణాభ్యగ్రాః అప్యభితోవ్యయమిత్యమరః ॥ సచాసావేకహంసశ్చే
తిశ్లిష్టపరంపరితరూపకం ॥ మందానిలస్యాపూరః ఆపూరణం తేనకృతంజనితం ని
ధ్వానం దధానః అనాధ్మాతోపి మందమారుతప్రవేశాదేవ ధ్వనన్నితి పాటవా
తిశయోక్తిః, ధ్వన్యసంబంధేపి సంబంధకథనాత్ పంచజనో నామ కశ్చిదసురః త
త్రభవః పాంచజన్యః అస్యశంఖః + బహిర్దేవపంచజనేభ్యశ్చేతివక్తవ్యమితి
ష్యఞ్ప్రత్యయః ॥ అపూర్యత పూర్యతేస్మ, పాంచజన్యోపి సన్నిహితో
భూదిత్యర్థః పిణాన్యాపూర్యంతే పుష్పాణ్యాపూర్యంత ఇత్యాదివద్ధర్మధర్మిణో
రభేదేనోపచారాత్పాంచజన్యస్యశ్రవణోక్తిః ॥ ౨౧ ॥—రరాజేతి ॥ మహా
రథో యస్య స మహారథః రథికవిశేషః * ఆత్మానం సారథించాశ్వాన్ రక్షన్యుధ్యేత
యో నరః । స మహారథసంజ్ఞస్స్యాదిత్యాహుర్నీతికోవిదా ఇతి ॥ రథాంగం చక్ర
మస్యాస్తీతి రథాంగీ హరిః ఇష్టసిద్ధేః సంపాదకం లక్షణవత్త్వాత్ * పుష్యస్స
ర్వార్థసాధక ఇతి శాస్త్రాచ్చేతి భావః ॥ సర్వాసుదిక్షు అప్రతిషిద్ధమార్గమ
నిషిద్ధగమనమిత్యర్థః, అధిష్ఠాతృశక్తేర్నిరంకుశత్వాత్ * పుష్యాహస్తామైత్రి
ముష్యశ్వినీచ చత్వార్యాహుస్సర్వదిగ్ద్వారకాణీతి శాస్త్రాచ్చేతి భావః ॥ క్షిప్రం-శీ
ఘ్రగామినం, అన్యత్ర క్షిప్రకారిణం * క్షిప్రంచాశ్విదినేశపుష్య ఇతిశాస్త్రాత్ ॥ పు
ష్యరథం క్రీడారథం ॥ ని ॥ అసౌపుష్యరథశ్చక్రియానంనసమరాయయదిత్య
మరః ॥ అధిరూఢస్సన్ పుష్యోరథ ఇవ పుష్యరథః తమధిరూఢః పుష్యనక్షత్ర
గతః క్షపానాథశ్చంద్ర ఇవ రరాజ ॥ ౨౨ ॥—ధ్వజేతి ॥ అథ రథారోహణానం
తరం శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య ధ్వజాగ్రం ధామస్థానం యస్య సః మణిమేదినీషు-కుట్టి
మేషు, సంక్రాంతమూర్తిః ప్రతిబిమ్బితాంగః పన్నగారిః గరుత్మాన్ ఫణావ
తస్సర్పాన్ త్రాసయితుం-భీషయితుం, రసాయాస్తలం పాతాళం వివిక్షన్ ప్ర
వేష్టుమిచ్ఛన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా + విశతేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః, దదృశే,
దృష్టః, సోపి సన్నిహితోభూదిత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥— యియాసతేతి ॥ యాతు

న్నగారిః ॥ ౭౨ ॥ ఇయాయ సతస్తస్య మహీధ్రరంధ్రైర్భిదా పటీయాన్పటహ
ధ్వనిః । జలాంతరాణీవ మహార్ణవౌఘశ్శబ్దాంతరాణ్యంతరయాంచకార ॥ ౭౩ ॥
యతస్స ధర్తా జగతాం జగామ ధర్తా ధరిత్ర్యాః ఫణినాథతల్పః । మహాభరా
శిరస్సహస్రసాహాయకవ్యగ్రభుజం ప్రససే ॥ ౭౪ ॥ అథోచ్చకైస్తోరణసం
గభయావనమ్రీకృతకేతనాని । క్రియాఫలానీవ సునీతిభాజం సైన్యాని సౌమ

మిచ్ఛతః ఇయాయ సతః + యాతే స్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః ॥ తస్య హ
రంధ్రైః మహీంధరంతీతి మహీధ్రాః-పర్వతాః + మూలవిభుజాదిత్వాత్క
యః ॥ యథాహ వామనః, మహీధ్రాదయో మూలవిభుజాదిదర్శనాదితి,
షాంరంధ్రాణి బిలాని, తేషాంభిదా భేదనం + షిద్భిదాదిభ్యోఽఙ్, భిదా
పటీయాన్-సమర్థతరః పటహప్రణాదో నిస్సాణ ఘోషః మహార్ణవస్య
ప్రవాహః అన్యానిజలాని జలాంతరాణీవ + సుప్సుపేతి సమాసః అన్య
బ్దాః-శబ్దాంతరాణి పూర్వవత్సమాసః, అంతరాణి-అంతర్హితాని చకార
రయాంచకార-ఛాదయామాసేత్యర్థః + అంతరశబ్దాదంతర్ధానార్థాత్
రోతీతిణ్యంతాల్లిట్ ॥ ని ॥ అంతరమవకాశావధిపరిధానాంతర్ధిభేదతా
ఇత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ ౭౩ ॥—యత ఇతి ॥ జగతాం ధర్తా-ధారయితా
క్షిప్తాఖిలలోక ఇతిభావః + కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ సహరిః
యేన భూభాగేన జగామ తత స్తస్మిన్నేవ భాగే అధః పాతాళే ధరిత్ర్యాః
ధర్త్రీ ధారయిత్రీ + పూర్వవత్ షష్ఠీ ఫణినా శేషేణ మహతా భరేణ
త్తాద్భుగ్నస్య కుబ్జీభూతస్య శిరస్సహస్రస్య సాహాయకే సహాయకర్మణి
పథాద్గురూపోత్తమాద్వుఞ్, వ్యగ్రాస్త్వరమాణాః భుజాయస్మిన్కర్మణి
ధాతథా ప్రససే-ప్రసృతం, భావేలిట్, ఋరిశ్చాదేత్యర్థః అత్ర
విశిష్టప్రసరణాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౭౪ ॥—అథేతి ॥
చలనానంతరం ఉచ్చకైరున్నతే తోరణే ద్వారదారుణి సంగేన భంగః
యేన అవనమ్రీకృతాని కేతనాని యైస్తాని సైన్యాని సౌమస్యాన్వయస్సంతాన
సోమాన్వయం తంహరిం సునీతిభాజం సుష్ఠునీతిమంతం క్రియాస్సామాద్యుపా
ప్రయోగాః తాసాం ఫలాని హిరణ్యభూమిత్రాదిలాభా ఇవ అన్వయః-అన్వగ
భూతేర్లఙ్, లక్ష్మ్యాకటాయనస్యేతి శాకటాయనః ॥ ౭౫ ॥—శ్వో

మున్వయుస్తమ్ ॥ ౧౮ ॥ శ్యామారుణైర్వారణదానతోయైరాలోడితాః కాం-చనభూపరాగాః । ఆనేమిమగ్నై శ్శితికంఠపింఛక్షోదద్యుతశ్చుక్షుభిరే రథౌ-ఘైః ॥ ౧౯ ॥ సలంఘయామాసమహాజనానాంశిరాంసి నైవోద్ధతిమాజగామ । అచేష్టతాష్టాపదభూమిరేణుఃపాదాహతోయత్సదృశంగరిమ్ణః ॥ ౨౦ ॥ నిరు-ధ్యమానాయదుభిఃకథంచిన్ముహుర్యదుచ్చిక్షిపురగ్రపాదాన్ । ధ్రువం గురూ-

---

శ్యామానిచతాన్యరుణానిచశ్యామారుణైః కృష్ణలోహితైః + వర్ణోవర్ణేనేతి సమాసః ॥ వారణదానతోయైః-గజమదోదకైః, ఆలోడితాస్సమ్మిళితాః, అ-తఏవ శితికంఠపింఛక్షోదో మయూరబర్హచూర్ణఇవ ద్యోతంతఇతి తథో-క్తాః, క్విప్ ఉపమాలంకారః కాంచనమయీభూః కాంచనభూః తస్యాః పరా-గాః పాంసవః ఆనేమిభ్యః ఆనేమి నేమిమభివ్యాప్య ప్రధిపర్యంతం ॥ ని ॥ చక్ర-ధారాప్రధిర్నేమిరిత్యమరశేషః +ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యభివిధావవ్యయీ-భావః, మగ్నైః రథౌఘైః చుక్షుభిరే-పిష్టాఇత్యర్థః, పరాగాణాంవిశేష్యవిశే-షణానాంసంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః; తయాచ మహతీ గజరథసంపత్తిర్వ్య-జ్యతఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౧౯ ॥—నేతి ॥ అష్టసులోహేషుపదంప్రతిష్ఠా-స్యేతిఅష్టాపదంసువర్ణం ॥ ని ॥ రుక్మంకార్తస్వరంజాంబూనదమష్టాపదో(స్త్రి)-యామిత్యమరః ॥ తస్య భూమిః తస్యాః రేణుః కాంచనభూరజః పాదాహతః-రథాశ్వాదిచరణాహతోపిసన్నిత్యర్థః, మహాజనానాం బహుజనానాం పూ-జ్యానాంచ శిరాంసి నలంఘయామాస-నాతిక్రామతిస్మ, కింబహునా, ఉద్ధతిము-త్పతనం దర్పంచనైవాజగామ కుతః, యద్యస్మాత్ గరిమ్ణోగురుత్వగుణస్య మా-హాత్మ్యస్యచ + ప్రియస్థిరేత్యాదినాగురోర్గరాదేశః, సదృశమనురూపంయథా-తథా అచేష్టత అచలత్ వ్యవహారే గురుత్వస్య ఔద్ధత్యప్రతిబంధకత్వాదితి-భావః, అత్రానౌద్ధత్యాదిప్రస్తుతసువర్ణపరాగవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతసుజన-ప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః ॥ ౨౦ ॥—నిరుధ్యమానాఇతి ॥ తురగాః యదు-భిరారూఢైరితిభావః, కథంచిదతిప్రయత్నేన నిరుధ్యమానాఃవల్గాకర్షణేనవా-ర్యమాణాఅపి యద్యస్మాత్ అగ్రాణిచతేపాదాశ్చ తానగ్రపాదాన్, హస్తాగ్రా-గ్రహస్తాదయోగుణగుణినోర్భేదాభేదాదితివామనసూత్రాత్సమానాధికరణస-మాసః, ముహురుచ్చిక్షిపురుత్క్షిప్తవంతః త త్తస్మాన్నాగరాః ధుంధంతీతిమాగర...

స్మార్గరుధఃకరీంద్రానుల్లంఘ్య గంతుం తురగాః స్వదీయాః ॥ ౨౯ ॥ అవేక్షితానాయ
తవల్గమగ్రే తురంగిభిర్యత్ననిరుద్ధవాహైః । ప్రక్రీడితాన్రేణుభిరేత్యతూర్ణం ని
న్యుర్జనన్యః పృథుకాన్పథిభ్యః ॥ ౩౦ ॥ దిదృక్షమాణాః ప్రతిరథ్యమీయుర్మురారి
మారాదనఘం జనౌఘాః । అనేకశస్సంస్తుతమప్యనల్పా నవం నవం ప్రీతిరహో కరో
తి ॥ ౩౧ ॥ ఉపేయుషో వర్త్మ నిరంతరాభిరసౌ నిరుచ్ఛ్వాసమనీకినీభిః । రథస్య

మందగమనేన మార్గరోధినః క్వప్, గురూన్ మహతః పూజ్యాంశ్చ అలంఘ్యా
నపీతి భావః కరీంద్రానుల్లంఘ్య గంతుమీషురిచ్ఛంతి స్మ (ధ్రు)వమిత్యుత్ప్రేక్షా
గురవోఽపి సన్మార్గప్రతిరోధకాః పరైరుల్లంఘ్యా ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౨౯
అవేక్షితానితి ॥ ఆయతా-ఆకృష్టా, వల్గా ముఖరజ్జుర్యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా య
త్నేన దుర్వారవేగత్వాదతిప్రయత్నేన నిరుద్ధా వాహా వాజినో యైస్తైః ॥ ని ॥ వా
జివాహార్వగంధర్వహయసైంధవసప్తయ ఇత్యమరః ॥ తురంగిభిరశ్వసాదిభిః పుర
గ్రే పురోదేశే అవేక్షితాననాలోకితాన్ రేణుభిః ప్రక్రీడంతీతి ప్రక్రీడితాన్ పాం
సుక్రీడాకరాన్ కర్తరి క్తః పృథుకాన్-శిశూన్ ॥ ని ॥ పృథుకశ్శాబకశ్శిశురి
త్యమరః ॥ జనన్యస్తూర్ణమేత్య పథిభ్యో నిన్యుః అపసారయాంచక్రురితి స్వభా
వోక్తిః ॥ ౩౦ ॥ —దిదృక్షమాణా ఇతి ॥ అనఘమకళంకం మురారిం దిదృక్షమా
ణాః-ద్రష్టుమిచ్ఛంతః + దృశేస్సన్నంతాల్లటశ్శానజాదేశః, జ్ఞాశ్రుస్మృదృశాం
సన ఇత్యాత్మనేపదం జనౌఘాః రథ్యాయాం ప్రతిరథ్యం + యథార్థేఽవ్యయీభావః
ఆరాత్సమీపమ్ ॥ ని ॥ ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః ॥ ఈయుః-అజగ్ముః + ఇ
ణో లిటి దీర్ఘ ఇణః కితీత్యభ్యాసదీర్ఘః నను నిత్యపరిచితే కా దిదృక్షేత్యత్రాహ,
అనేకశ ఇతి బహువారమిత్యర్థః + బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యామి
తి శస్ప్రత్యయః, సంస్తుతం పరిచితమపి వస్తు జనం చేతి శేషః ॥ ని ॥ సంస్తవస్స్యా
త్పరిచయ ఇత్యమరః ॥ అనల్పా అధికా ప్రీతిః ప్రేమ కర్త్రీ నవం నవం అభిన్నత్వేన
నవం కరోతి + నిత్యవీప్సయోరితి నిత్యార్థే ద్విర్భావః అహో శబ్దః పురాణస్యా
పి నూతనత్వమిత్యాశ్చర్యే యథా పరమప్రేమాస్పదం వస్తు నిత్యదృష్టమపి అ
దృష్టచరమివ ప్రతిక్షణం దిదృక్ష్యతే భగవానపి తథైవేతి సామాన్యేన విశేషసమ
ర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౩౧ ॥—ఉపేయుష ఇతి ॥ విద్వానభిజ్ఞః అతి
ఏవ తస్యాం పురి నగర్యాం దత్తచక్షుర్నివిష్టదృష్టిరసౌ హరిః నిరంతరాభిర్నిబిడా

తస్యాంపురిదత్తచక్షుర్విదర్భా విదామాస శనైర్న యాతమ్ ॥ 3౨ ॥ మధ్యేస ముద్రం కకుభః పిశంగీర్యా కుర్వతీ కాఞ్చనవప్రభాసా । తురంగకాన్తాముఖహవ్యవాహజ్వాలేవ భిత్త్వా జలముల్లలాస ॥ 33 ॥ కృతాస్పదా భూమిభృతాం సహస్రైరుదన్వదంభః పరివీతమూర్తిః । అనిర్విదా యా విదధే విధాత్రా పృథ్వీ పృథివ్యాః

ధాత్రీభిరనీకినీభిస్సేనాభిః నిరుచ్ఛ్వాసమతిసంకటం వర్త్మ ఉపేయుషః ప్రాప్తస్య రథస్య శనైర్యాతం సంబాధనిబంధనం మందగమనం నవిదామాస-నవివేద, + ఉషవిదజాగృభ్యోఽన్యతరస్యామిత్యామ్ప్రత్యయః, వ్యాసంగాదవివేదనం న త్వజ్ఞానాదితి భావః, వ్యాసంగస్య పదార్థత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ 3౨ ॥—అథైకత్రింశతా శ్లోకైః ద్వారకాం వర్ణయతి॥ మధ్యేసముద్రమితి ॥ మధ్యేసముద్రస్య మధ్యేసముద్రం + పారేమధ్యేషష్ఠ్యా వేతి వికల్పాదవ్యయీభావః, మధ్యేశబ్దస్య తత్సన్నియోగాదేకారాంతత్వం కాఞ్చనవప్రభాసా - హేమప్రాకారప్రభయా, కకుభో దిశః పిశంగీః పిశంగవర్ణాః, + గౌరాదిత్వాత్ ఙీష్, కుర్వతీ యా పూః జలం సముద్రోదకం భిత్త్వా ఉత్థితేతి శేషః, తురంగకాన్తాయాః బడబాయాముఖే హవ్యం వహతీతి హవ్యవాహః కర్మణ్యణ్, తస్య బడబాగ్నేః జ్వాలేవ ఉల్లలాస-ఉద్బభాసే, అత్ర సముద్రాంతర్లీనాయాం బడబానలజ్వాలాయాం కదాచిత్సంభావ్యమానస్య మధ్యోల్లసనస్య పురిదర్శనాభేదాధ్యవసాయేన అస్యా జ్వాలాత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, ఇవశబ్దో యముత్ప్రేక్షావ్యంజక ఏవ నోపమాయాః ఈదృగ్జ్వాలాయా అప్రసిద్ధత్వేన ఉపమానత్వాయోగాత్ * మన్యే శంకే ధ్రువం నూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః । ఉత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దైరివశబ్దోఽపి తాదృశ ఇత్యాచార్యదండీ ॥ 33 ॥—కృతేతి ॥ భూమిభృతాం-రాజ్ఞాం, గిరీణాంచ సహస్రైః కృతాస్పదా-కృతాధిష్ఠానా + ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామితి నిపాతః, ఉదకమస్యాస్తీత్యుదన్వానుదధిః + ఉదన్వానుదధౌ చేతి నిపాతనాత్సాధుః, తస్యాంభోభిః పరివీతా పరివేష్టితా మూర్తిః స్వరూపం యస్యాస్సా పృథ్వీ పృథుః + వోతో గుణవచనాదితి వికల్పాత్ ఙీష్, ఏవంభూతా యా పూః ననిర్విద్యతే న ఖిద్యత ఇత్యనిర్విత్ విదేర్జ్ఞానార్థాత్ నిః పూర్వాత్ సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్, తేన అనిర్విదా అఖిన్నేన అన్యథా శిల్పసౌష్ఠవాసిద్ధేరితి భావః, విధాత్రా ప్రథత ఇతి పృథివీ భూః ప్రథేరాణాదికః షివన్ షి

ప్రతియాతనేవ ॥ ౩౪ ॥ త్వష్టుస్సదాభ్యాసగృహీతశిల్పవిజ్ఞానసంపత్ప్రసరస్యసీ-
మా । అదృశ్యతాదర్శతలామలేషుచ్ఛాయేవయా స్వర్జలధేర్జలేషు ॥ ౩౫ ॥ ర-
థాంగభర్త్రేఽభినవం వరాయ యస్యాః పితేవ ప్రతిపాదితాయాః । ప్రేమ్ణోపకంఠం
ముహురంకభాజో రత్నావలీరంబుధిరాబబంధ ॥ ౩౬ ॥ యస్యాశ్చలద్వారిధివా-
రివీచిచ్ఛటోచ్ఛలచ్ఛంఖకులాకులేన । వప్రేణపర్యంతచరోడుచక్రస్సుమేరువ-
ప్రోఽన్వహమన్వకారి ॥ ౩౭ ॥ వణిక్పథేపూగకృతానియత్ర భ్రమాగతైరంబుభిర

ర్గౌరాదిభ్యశ్చేతి జీష్, తస్యాః ప్రతియాతనా ప్రతికృతిరివ విదధే-విహితా ॥ ని ॥
ప్రతియాతనాప్రతిచ్ఛాయాప్రతికృతిరిత్యమరః ॥ భూప్రతినిధిత్వోక్త్యా ప్రేక్షయా
పుర్యా వైశిష్ట్యవిస్తారాదిమత్త్వం వ్యజ్యతే ॥ ౩౪ ॥—త్వష్టురితి ॥ త్వష్టుర్విశ్వకర్మ-
ణః సదాభ్యాసేనగృహీతో లబ్ధో యః శిల్పవిజ్ఞానస్య శిల్పవిద్యాయా ఏవ సంపదః
ప్రసరః ప్రకర్షః తస్యసీమా అవధిః అప్రతిమేతియావత్ యా పూః ఆదర్శత-
లామలేషు-దర్పణపృష్ఠస్వచ్ఛేషు ॥ ని ॥ దర్పణే ముకురాదర్శావిత్యమరః ॥ జల-
ధేః-జలేషు స్వః-స్వర్గస్య ॥ ని ॥ స్వరవ్యయమిత్యమరః ॥ ఛాయాప్రతిబింబ-
మివ అదృశ్యతేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ని ॥ ఛాయాత్వనాతపే కాంతౌ ప్రతిబింబార్క-
జాయయోరితి వైజయంతీ ॥ ౩౫ ॥—రథాంగేతి ॥ అంబుధిః పితేవ వరాయ
శ్రేష్ఠాయ జామాత్రే చ ॥ ని ॥ వరో జామాతృషిద్గయోః శ్రేష్ఠేన్యవదితి విశ్వః ॥
రథాంగభర్త్రే-చక్రధరాయ, హరయే అభినవం యథా తథా ప్రతిపాదితాయాః
అంకస్సమీపఉత్సంగశ్చ తద్భాజః ॥ ని ॥ అంకస్సమీపఉత్సంగచిహ్నస్థానాప-
రాధయోరితి కేశవః ॥ యస్యాః పురః ఉపకంఠం అంతికే అత్యంతసంయోగే ద్వితీ-
యా ఉపత్రి కంఠేవిభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, ముహుః ప్రేమ్ణా రత్నావలీరా-
బబంధ-ఆముమోచ, శ్లేషానుప్రాణితోయముత్ప్రేక్షేతి సంకరః ॥ ౩౬ ॥—యస్యా
ఇతి ॥ చలంతీనాం వారిధివారివీచీనాం ఛటాసు పరంపరాసు, ఉచ్ఛలద్భిరుత్ప-
తద్భిః శంఖానాంకులైరాకులేన ఆకీర్ణేన యస్యాః పురః వప్రేణ ప్రాకారే-
ణ పర్యంతచరముడుచక్రం నక్షత్రమండలం యస్య సః సుమేరోర్వప్రస్సానుః ॥ ని ॥
సానుప్రాకారయోర్వప్రశ్శబ్దోభయత్రాపి సజ్జనః ॥ అహన్యహని అన్వహం + అ-
వ్యయం విభక్త్యాదినా యథార్థేఽవ్యయీభావః, అనశ్చ నపుంసకాదన్యతరస్యా-
మితి సమాసాంతః, అన్వకారి-అనుకృతః, తత్సామ్యం ప్రాపిత ఇత్యర్థః, మేరూ-
పమానాద్వప్రస్య తత్తుల్యమానత్వం వ్యజ్యతే ॥ ౩౭ ॥—వణిగితి ॥ యత్ర య

మ్బురాశిః । లోలైరలోలద్యుతిభాంజి ముష్ణన్ రత్నాని రత్నాకరతామవాప ॥ ౩౬ ॥
అంభశ్చ్యుతః కోమలరత్నరాశీన్ సహాంనిధిః ఫేనపినద్ధభాసః । యత్రాతపే ధాతు
మివాధితల్పం విస్తారయామాస తరంగహస్తైః ॥ ౩౭ ॥ యత్సాలముత్తుంగతయా
విజేతుం దూరాదుదస్థీయత సాగరస్య । మహోర్మిభిర్వ్యాహతవాంఛితార్థైః

స్యాం పురి, వణిజాం పథి-వణిక్పథే-ఆపణే, అపూగాః పూగాః సంపద్యమానాని కృతాని పూగకృతాని-పుంజీకృతాని + శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిరితి సమాసః, శ్రేణ్యాదిషు చ్వ్యర్థవచనమితి చ్వ్యర్థతా చ అలోలద్యుతిభాంజి స్థిరప్రభావంతి రత్నాని లోలైశ్చలైః అత ఏవ భ్రమాగతైః జలనిర్గమమార్గాగతైః ॥ ని ॥ భ్రమాశ్చ జలనిర్గమా ఇత్యమరః ॥ అంబుభిర్ముష్ణన్ అపహరన్ అంబురాశిర్యత్ర జలమాత్రసారోపీతి భావః, రత్నాకరతామవాప న తు ప్రాగితి భావః, అత్రాంబురాశేః ప్రాగ్రత్నసంబంధేప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః తయా చ పుర్యాస్సముద్రాతిశాయినీ రత్నసమృద్ధిర్వస్తు వ్యజ్యతే ॥ ౩౬ ॥—అంభ ఇతి ॥ యత్ర పురి అహాంనిధిస్సముద్రః అంభః చ్యోతంతి క్షరంతీత్యంభశ్చ్యుతః జలస్రావిణః అత ఏవ ఫేనైః పినద్ధభాసః-పిహితకాంతీన్ + అపిపూర్వాన్నహ్యతేః కర్మణి క్తః, వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యపేరకారలోపః కోమలాన్సుత[illegible] ష్టాన్ రత్నరాశీన్ ఆతపే ధాతుం శోషణార్థం నిధాతుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా, తల్పేష్వష్టేషు అధితల్పం ॥ ని ॥ తల్పం శయ్యాట్టదారేష్విత్యమరః + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, తరంగైరేవ హస్తైః విస్తారయామాస-ప్రసారయామాస, అత్రాతపాధానస్య తరంగహస్తసాధ్యత్వేనోత్ప్రేక్షారూపకయోస్సంకరః ॥ ౩౭ ॥ యదితి ॥ సాగరస్య మహోర్మిభిః కర్తృభిః యత్సాలం-యస్యాః ప్రాకారం ॥ ని ॥ ప్రాకారో వరణస్సాల ఇత్యమరః ॥ ఉత్తుంగతయా ఔన్నత్యగుణేన, విజేతుం జేతుమివేత్యర్థః, ఫలోత్ప్రేక్షేయం వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా, దూరాదుదస్థీయత-ఉత్థితం + భావే లఙ్, తథా అభ్యాశగతైస్సమీపగతైః ॥ ని ॥ సమీపే నికటాభ్యాశసన్నికృష్టసనీడవదిత్యమరః ॥ వ్యాహతో వాంఛితార్థస్సాలవిజయరూపో యేషాం తైః విజయాక్షమైరిత్యర్థః, అత ఏవ వ్రీడాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా, విలిల్యే-విలీనం + లీయతేర్భావే లిట్, అత్రాశక్తస్యాన్యవిజిగీషోర్వ్రీడా

క్రీడాదివాభ్యాశగతైర్విలిఖ్య ॥ ౪౫ ॥ కుతూహలేనేవ జవాదుపేత్య ప్రాకారభి
త్త్యా సహసా నిరుద్ధః । రసన్నరోదీద్భృశమంబువర్షవ్యాజేన యస్యా బహిరంబు
వాహః ॥ ౪౬ ॥ యదంగనారూపసరూపతాయాః కంచిద్గుణం భేదకమిచ్ఛతీభిః ।
ఆరాధితోద్ధా మనురప్సరోభిః చక్రే ప్రజాస్స్వాస్సనిమేషచిహ్నాః ॥ ౪౭ ॥
స్ఫురత్తుషారాంశుమరీచిజాలైర్వినిహ్నుతాస్స్ఫాటికసౌధపఙ్క్తీః । ఆరుహ్య

నుదయాత్సాపేక్షత్వేన ఉత్ప్రేక్షయోస్సంకరః ॥ ౪౫ ॥—కుతూహలేనేతి ॥ అమ్బూని వహతీత్యంబువాహో మేఘః + కర్మణ్యణ్, కుతూహలేనేవ అంతఃప్రవేశకౌతుకేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా, జవాదుపేత్య యస్యాః ప్రాకారభిత్త్యా సహసా నిరుద్ధో నివారితః అతఏవ బహిరేవ రసన్ గర్జన్ దుఃఖాత్క్రందంశ్చేతి శ్లేషః, అంబువర్షవ్యాజేన భృశమరోదీత్ అశ్రూణి ముక్తవాన్ + రుదిర్ అశ్రువిమోచనే లఙ్, రుదశ్చపంచభ్య ఇతి ఈడాగమః, అత్రాంబువర్షవ్యాజేనేత్యపహ్నవస్య ఉక్తశ్లేషోత్ప్రేక్షాసాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౪౬ ॥ —యదితి ॥ యస్యాం పుర్యాం అంగనానాం రూపం సౌందర్యమాకారో వా ॥ ని ॥ రూపం స్వభావే సౌందర్య ఆకార శ్లేషయోరపీతి విశ్వః ॥ తస్య సరూపతాయాః సారూప్యాత్ భేదకం వ్యావర్తకం, కంచిద్గుణం ధర్మమిచ్ఛతీభిః అపేక్షమాణాభిః + ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి వికల్పాన్నుమభావః అప్సరోభిరారాధితః ప్రార్థితః మనుః మానుషస్సృష్టికర్తా, స్వాః-స్వకీయాః, ప్రజాః నిమేషః పక్ష్మపాత ఏవ చిహ్నం వ్యావర్తకం, తేన సహ వర్తంత ఇతి సనిమేషచిహ్నాః + తేనసహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః, చక్రే అద్ధా తత్త్వమిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ని ॥ తత్త్వే త్వద్ధాంజసాద్వయమిత్యమరః ॥ అత్ర స్వాభావికనిమేషస్య అప్సరః ప్రార్థనాహేతుకత్వోత్ప్రేక్షయా ద్వారకాంగనానాం నిమేషమాత్రభిన్నమమానుషం సౌందర్యం వస్తు వ్యజ్యతే ॥ ౪౭ ॥—స్ఫురదితి ॥ యస్యాం పురి క్షణదాసు-రాత్రిషు నార్యః స్ఫురద్భిః తుషారాంశోశ్చంద్రస్య మరీచిజాలైశ్చంద్రికాభిః వినిహ్నుతా అపహ్నుతాః తదేకరూపతాపత్తైరగృహ్యమాణా ఇత్యర్థః, అతఏవ సామాన్యాలంకారః * సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్ ॥ స్ఫాటికానాం-స్ఫటికవికారాణాం, సౌధానాం పఙ్క్తీరారుహ్య నభోగతా దేవ్యో దేవాంగనా ఇవ + దేవశబ్దస్య పచాదిషు దేవడితి పాఠాత్ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్, వ్యరాజన్ సౌధానామగ్రహణాదభ్రంకషత్వాచ్చ తత్రలక్ష్యమాణాః

నార్యః క్షణదాసు యస్యాం నభోగతా దేవ్య ఇవ వ్యరాజన్ ॥ ౪౩ ॥ కాంతేందు
కాంతోపలకుట్టిమేషు ప్రతిక్షపం హర్మ్యతలేషు యత్ర । ఉచ్చైరధఃపాతిప
యోముచోఽపి సమూహమూహుః పయసాం ప్రణాల్యః ॥ ౪౪ ॥ రతౌ హ్రియా య
త్ర నిశామ్య దీపాన్ జాలాగతాభ్యోఽధిగృహం గృహిణ్యః । బిభ్యుర్బిడాలేక్షణభీష

(శ్రీ) యః ఖేచర్య ఇవ రేజురిత్యర్థః, అత్ర నభోగతత్వోత్ప్రేక్షాయాః పూర్వో
క్తసామాన్యసాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౪౩ ॥—కాంతేతి ॥ యత్ర క్షపాసు ప్రతిక్ష
పం + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, కాంతాని రమ్యాణి ఇందుకాంతోపలానాం
చంద్రకాంతమణీనాం కుట్టిమాని నిబద్ధభూమయో యేషు తేషు ॥ ని ॥ కుట్టిమో
(శ్రీ) నిబద్ధా భూరిత్యమరః ॥ హర్మ్యతలేషు ఉచ్చైరున్నతాః ప్రణాల్యః-జల
మార్గాః ॥ ని ॥ ద్వయోః ప్రణాళీ పయసః పదవ్యామిత్యమరః ॥ అధఃపాతినః అ
ధశ్చరాః, పయోముచో మేఘా యాసాం తాః అధఃకృతమేఘమండలత్వాత్ అ
జ్ఞాతవృష్టిపాతా అపీత్యర్థః, విరోధాలంకారః ॥ పయసాం సమూహం పయఃపూ
రం ఊహుః-వహంతి స్మ, చంద్రకాంతనిష్యందైరితి భావః + వహేర్లిట్, వ
చిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం, అత్ర సౌధానాం ప్రణాళీనాం చ తాదృగౌన్నత్య
పయఃపూరాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౪౪ ॥—రతావితి ॥ యత్ర
పురి గృహేష్వధిగృహం + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, గృహిణ్యః - కులాంగ
నాః, అతఏవ రతౌ-రతికాలే, హ్రియా దీపాన్ నిశామ్య-నిర్వాప్య + శమేర్ద
ర్శనవ్యతిరిక్తార్థే మిత్త్వాద్ధ్రస్వ దేశాభావశ్చింత్యః (నిశమ్యేత్యేవ పాఠో వల్ల
భాంగీకృతః) జాలాగతాభ్యః-గవాక్షమార్గప్రవిష్టాభ్యః ॥ ని ॥ జాలం గవాక్ష
ఆనాయ ఇతి విశ్వః ॥ విదూరాత్ప్రభవంతీతి వైదూర్యాణి వాలవాయజమణయః
॥ ని ॥ వైదూర్యం వాలవాయజమితి విశ్వః ॥ + విదూరాఞ్ఞ్య ఇతి ఞ్యప్రత్యయః
అత్ర విదూరశబ్దో వాలవాయస్యాద్రేః పర్యాయో వా తత్రోపచరితో వా, తేన
వాలవాయాద్గిరేరసౌ ప్రభవతి, న విదూరాన్నగరాత్ అత్రోతు సంసిధ్యత ఇ
త్యాక్షేపః ప్రత్యుక్తః తదుక్తమ్ * వాలవాయో విదూరంచ ప్రకృత్యంతరమేవ
వా । న వై తత్రేతి చేద్బ్రూయాజ్జిత్వరీవదుపాచరేదితి ॥ తేషాం కుడ్యేషు భిత్తి
షు సంక్రాంతాభ్య ఇతి శేషః, అతఏవ తచ్ఛాయాపత్త్యా పైంగళ్యాత్, బిడా
లేక్షణవద్భీషయంతీతి భీషణాభ్యః భయంకరాభ్యః + నంద్యాదిత్వాత్కర్తరి ల్యు

ణాభ్యో వైమార్యకుడ్యేషు శశిద్యుతిభ్యః ॥ ౪౫ ॥ యస్యామతిస్నిగ్ధతయా గృహేషు విధాతుమాలేఖ్యమశక్నువంతః । చక్షుర్యువానః ప్రతిబింబితాంగాస్సజీవచిత్రా ఇవ రత్నభిత్తీః ॥ ౪౬ ॥ సావర్ణ్యభాజాం ప్రతిమాగతానాం లక్ష్మైః స్మరాపాండుతయాంగనానామ్ । యస్యాం కపోలైః కలధౌతధామస్తంభేషు భేజే మణిదర్పణశ్రీః ॥ ౪౭ ॥ శుకాంగనీలోపలనిర్మితానాం లిప్తేషు భాసా గృహదేహళీ

ప్రత్యయే టాప్, శశిద్యుతిభ్యో బిభ్యర్భీతాః మాగ్ధ్యాదిలిభాసః లిట్, అత్రం జ్ఞావారణాయ దీపనిర్వాపణే న కేవలం తదసిద్ధిః ప్రత్యుత, భయం చోత్పన్నమితి అనర్థోత్పత్తిరూపో విషమప్రభేదః ॥ విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రార్థస్య వా భవేత్ । విరూపఘటనా వాసా స్యాద్విషమాలంకృతి(స్త్రి)ధేతి లక్షణాత్ ॥ ౪౫ ॥ యస్యామితి ॥ యస్యాం గృహేషు అతిస్నిగ్ధతయా రత్నభిత్తీనామతిస్నిగ్ధతయా ఆలేఖ్యం-చిత్రం, విధాతుం-నిర్మాతుం, అశక్నువంతః యువానః ప్రతిబింబితాంగాః-స్వయం తాసు సంక్రాంతమూర్తయస్సంతః రత్నభిత్తీస్సజీవచిత్రాస్సచేతనచిత్రావలీరివ చక్షురిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౪౬ ॥—సావర్ణ్యేతి ॥ యస్యాం పురి కలధౌతధామస్తంభేషు-సౌవర్ణస్తంభేషు ॥ ని ॥ కలధౌతం రూప్యహేమ్నోరితి విశ్వః ॥ ప్రతిమాగతానాం-ప్రతిబింబగతానాం, సావర్ణ్యభాజాం-తత్సావర్ణ్యాదగృహీతభేదానామిత్యర్థః, అత ఏవ సామాన్యాలంకారః ॥ సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్ ॥ అంగనానాం స్మరాపాండుతయా స్మరేణ మదనేన ఆపాండుతయా లక్ష్మైః భిన్నవర్ణత్వాల్లక్ష్యైః దృశ్యమానైరిత్యర్థః కపోలైర్మణిదర్పణానాం-స్ఫటికమణిముకురాణాం, శ్రీరివ శ్రీర్భేజే ప్రాప్తేతి నిదర్శనా, సా చోక్తసామాన్యప్రసాదలబ్ధేతి తేనాస్యాస్సంకరః ॥ ౪౭ ॥—శుకాంగేతి ॥ యస్యాం పురి ముగ్ధాంగనాః శుకాంగవన్నీలా ఉపలా వజ్రయో మరకతానీత్యర్థః ॥ ని ॥ ఉపలః ప్రస్తరే రత్నే ఇతి విశ్వః ॥ తైర్నిర్మితానాం గృహదేహళ్యో గృహద్వారశాఖాధారదారూణి ॥ ని ॥ గృహావగ్రహణీ దేహళ్యంగణం చత్వరాజిర ఇత్యమరః ॥ తాసాం భాసా లిప్తేషు అలిందేషు ద్వారబహిర్భాగేషు ॥ ని ॥ ప్రఘాణప్రఘణాలిందా బహిర్ద్వారప్రకోష్ఠక ఇత్యమరః ॥ గోః పురీషం గోమయం + గోశ్చ పురీష ఇతి మయట్, తస్య గోముఖాని లేపనాని ॥ లేపనే కుటిలా(గ్రా)(కా)రే వాద్యభాండేఽపి గోముఖమితి విశ్వః ॥ నచతు రేవ మ

ణామ్ । యస్యామలిందేషు న చక్రురేవ ముగ్ధాంగనా గోమయగోముఖాని । ౪౮

గోపానసీషు క్షణమాస్థితానామాలంబిభిశ్చంద్రకిణాం కలాపైః । హరిన్మణిశ్యా మతృణాభిరామైర్గృహాణి నీధ్రైరివ యత్ర రేజుః । ౪౯ । బృహత్తులైరప్యతులైర్వితానమాలాపినద్ధైరపి చావితానైః । రేజే విచిత్రైరపి యా సచిత్రైర్గృహైః

రకలింపస్థాయాం విలేపనభూమౌ క్వచిదిత్యభావః, అతఏవ భ్రాంతిమదలంకారః, కవి సమ్మతసాదృశ్యాదన్యస్మిన్నంతరమతిర్యత్ర సభ్రాంతిమానితి సర్వస్వకారలక్షణాత్ ॥ ౪౮ ॥—గోపానసీష్వితి ॥ యత్ర పురి గృహాణి గోపానసీషు వలభీషు ఛాదనాధారదారుషు వంశపంజరేష్విత్యర్థః, అతఏవ * గోపానసీతువలభీచ్ఛాదనే వక్రదారుణీత్యత్ర పటలాధారవంశపంజర ఇత్యాహ క్షీరస్వామీ ॥ క్షణమీషత్కాలం అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, ఆస్థితానామాసీనానాం చంద్రకాణా మేచకానాం ॥ ని ॥ సమౌ చంద్రకమేచకౌ ఇత్యమరః ॥ తద్వతాం చంద్రకిణాం మయూరాణామాలంబిభిర్లంబమానైః కలాపైర్బర్హైః ॥ ని ॥ కలాపో భూషణే బర్హే ణీత్యమరః ॥ హరిన్మణయో మరకతాని ॥ ని ॥ గారుత్మతం మరకతమశ్మగర్భో హరిన్మణిరిత్యమరః ॥ తద్వచ్ఛ్యామైస్తృణైః అభిరామాణి హరితతృణమయానీత్యర్థః, తైః నీధ్రైః పటలప్రాంతైరివ రేజుః ॥ ని ॥ వలీకనీధ్రే పటలప్రాంతే ఇత పటలం ఛదిరిత్యమరః ॥ ఛాదనపర్యాయాః పటలచ్ఛదిష్మచ్ఛదిరంచలప్రాంతనీ వలీకనీధ్రాః ఛదిషఆధారో వంశపంజరో గోపానసీతి విశేషః, హరితత్వలంబనాదిగుణక్రియానిమిత్తా నీధ్రోత్ప్రేక్షేతి స్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ ౫౦ ॥ — బృహదితి ॥ యా పురీ బృహత్యస్తులా ఉపరిస్థాపన్న దార్వాధారభూతాని స్తంభాగ్రపీఠాని యేషు తైః బృహత్తులైః తథాప్యతులైరితి విరోధః అనుపమైరితి పరిహారః ॥ ని ॥ తులాస్త్రీ స్తంభపీఠణకత్యభయకాశ్యమరశేషః ॥ తులామానేపలకళసాదృశ్యేరాశిభాండయోః । గృహాణాం దారుబంధాయ పీఠ్యామితి హైమః ॥ వితానానాముల్లోచానాం మాలాభిః పఙ్క్తిభిః, పినద్ధైరాచ్ఛాదితైః, తథాప్యవితానైరితవ్రిహీనైరితి విరోధః, అమూన్యైరిత్యవిరోధః సమ సవస్తుసమృద్ధైరిత్యర్థః ॥ ని ॥ అస్త్రీ వితానముల్లోచః । వితానం త్రిషు తుచ్ఛకే ఇత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ విచిత్రైరాలేఖ్యరహితైరపి సచిత్రైరాలేఖ్యసహితైరితి విరోధః, విచిత్రైరద్భుతైరిత్యవిరోధః ॥ ని ॥ ఆలేఖ్యాశ్చర్యయోశ్చిత్రమిత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ [illegible]

ర్విశాలైరపి భూరిశాలైః ॥ ౫౦ ॥ చికీంసయా కృత్రిమపత్రిపఙ్క్తిః కపోతపాలీషు నికేతనానామ్ । మార్జారమప్యాయతనిశ్చలాఙ్గం యస్యాం జనః కృత్రిమమేవ మేనే ॥ ౫౧ ॥ క్షితిప్రతిష్ఠోఽపి ముఖారవిన్దైర్వధూజనశ్చన్ద్రమధశ్చకార । అతీత

శ్శాలాభద్రాణి గృహైకదేశాః యేషాం తాని విశాలాని ॥ ని ॥ శాలా గృహేతరు స్కన్ధశాఖాగారైకదేశయోరితి విశ్వః ॥ శైర్విశాలైరపి భూరిశాలైర్బహుభద్రైరితి విరోధః, విశాలైః పృథులైరిత్యవిరోధః ॥ ని ॥ విశాలం పృథులం మహదిత్యమరః + వేశ్మాలచ్ఛంకటచావితి శాలచ్ప్రత్యయః । గృహైః రేజే అపి రయం సర్వత్రావిరోధే, అత్రావిరోధేఽపి విరుద్ధవదాభాసాద్విరోధాలంకారః ॥ విరోధస్సోఽవిరోధేఽపి విరుద్ధత్వేన యద్వచః । ఇతి కావ్యప్రకాశలక్షణాత్ ॥ ౫౦ ॥— చికీంసయేతి ॥ యస్యాం పురి నికేతనానాం-వేశ్మనాం ॥ ని ॥ వేశ్మ సద్మ నికేతనమిత్యమరః ॥ కపోతాః-పక్షిణః, పాలయన్తీతి కపోతపాల్యో విటంకాపరనామానః, స్తంభాగ్రప్రసారితదారువిశేషాః ॥ ని ॥ కపోతపాలికాయాం తు విటంకం పుంనపుంసకమిత్యమరః ॥ కర్మణ్యణ్, జీప్, తాసు కృత్రిమపత్రిణాం-దారుమయపక్షిణాం, పఙ్క్తిః కర్మణి షష్ఠీ, చికీంసయా-క్రమితుమిచ్ఛయా, జిఘృక్షయేత్యర్థః + క్రమేస్సన్నన్తాదప్రత్యయాదిత్యకారప్రత్యయే టాప్, స్నుక్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్త ఇతీడాగమో న భవతి, అత్ర క్రమేర్వృత్త్యాద్యవ్యతిరిక్తార్థేఽపి అనుపసర్గాద్వేతి వైకల్పికస్యాత్మనేపదనిమిత్తస్యానుపసర్గత్వేన్నైవ పక్షికస్య సంభవాత్ - ఆయతం దీర్ఘం యథా తథా నిశ్చలమఙ్గం యస్య తం- మార్జారం- బిడాలమపి ॥ ని ॥ ఓతుర్బిడాలో మార్జారః వృషదంశక ఆఖుభుగిత్యమరః జనః కృత్రిమం క్రియానిర్వృత్తమేవ మేనే సతు వాస్తవమిత్యర్థః + డ్వితః క్త్రిః క్త్రేర్మమ్నిత్యమితి మప్ ప్రత్యయః- ఏతేన కృత్రిమాకృత్రిమభేదో దుర్గ్రహ ఇతి శిల్పవిజ్ఞానాతిశయోక్తిః అత్ర వికల్పితసాదృశ్యాన్మార్జారజనయోః కృత్రిమాకృత్రిమేషు విపరీతమతివర్ణనాద్భ్రాన్తిమదలంకారః తల్లక్షణం తూక్తం ॥ ౫౧ ॥— క్షితీతి ॥ యస్యాం పురి రఘూజనః క్షితౌ ప్రతిష్ఠా యస్య క్షితిప్రతిష్ఠో భూమిష్ఠోఽపి చన్ద్రం దివిష్ఠమపీతి భావః తత్రాపి ముఖైరేవారవిన్దైః అధశ్చకారేతి విరోధః స్వలావణ్యమహిమ్నా అధరీచకారేతి పరిహారాద్విరోధాభాసోఽలంకారః- అతీతాని నక్షత్రపథమతీతనక్షత్రపథాని + అత్యాదయః క్రాన్తా

నక్షత్రపథానియస్యాం ప్రాసాదశృంగాణివృథాధ్యరుక్షత్ ।౫౨। రమ్యా ఇతి ప్రా
ప్తవతీః పతాకా రాగం వివిక్తా ఇతి వర్ధయంతీః । యస్యామసేవంత నమద్వలీకాః
స్సమం వధూభిర్వలభీర్యువానః ।౫౩। సుగంధితామప్రతియత్నపూర్వాం బిభ్రతి

ద్యర్థే - ద్వితీయయేతి సమాసః ద్విగుప్రాప్తాపన్నేత్యాదినా పరవల్లింగతాప్రతిషేధః ప్రాసాదశృంగాణి వృథాఽధ్యరుక్షత్ - అధిరోహంతి స్మ అనధిరుహ్యైవాధః కరణాదితి భావః + రోహం తెర్లుఙ్ శలఇగుపధాదనిటః క్స ఇతి చ్లేః క్సాదేశః - అత్రాధఃకరణవాక్యార్థస్య శ్లేషవిరోధోపజీవ్య వైయర్థ్య హేతుత్వాత్సంకీర్ణః కావ్యలింగభేదః ॥ ౫౨ ॥ రమ్యా ఇతి ॥ యస్యాం పురి యువానః రమ్యాః రమణీయా ఇతి హేతోః పతాకాః ప్రాప్తవతీః ఉత్థితధ్వజా ఇత్యర్థః అన్యత్ర రమ్యా ఇత్యేవం - పతాకాః ప్రాప్తవతీః ప్రసిద్ధతాం గతా ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ పతాకా వైజయంత్యాం చ సౌభాగ్యకేతనే ధ్వజేపి చ ॥ ఇతి హేతుప్రకరణప్రకారాది సమాప్తిష్వితి ఉభయత్రాపి విశ్వః వివిక్తాః విజనాః శుద్ధా ఇతి చ హేతోః - రాగం వర్ధయంతీః ॥ ని ॥ వివిక్తౌ పూతవిజనావిత్యమరః - నమద్వలీకాః నమ్రనీవ్రాః ॥ ని ॥ వలీకనీవ్రే పటలప్రాంతే ఇత్యమరః ॥ అన్యత్ర నమంత్యో వల్యః త్రివళ్యో భ్రూమధ్యరేఖా యాసాం తాః నమద్వలీకాః + నద్యృతశ్చేతి కప్ ※ వళిర్మధ్యమరేఖోర్మిజీర్ణత్వగ్గృహదారుష్వితి వైజయంతీ - వలభీః కూటాగారాణి ॥ ని ॥ కూటాగారంతు వలభిరిత్యమరః - వధూభిస్సమమసేవంత వధూసహితా అసేవంతేత్యర్థః అత్ర వధూనాం వలభీనాంచ ప్రకృతానామేవ ధర్మసామ్యేనౌపమ్యావగమాత్, కేవలప్రకృతా తుల్యయోగితా - నను శ్లేషః తత్ర కేవలప్రకృతేః విశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వ నియమాత్ యథాహుః ప్రకృతాప్రకృతోభయగతత్వం చేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం, శ్లేషాయ శ్లిష్టత్వం సర్వత్రాద్యద్వయేనాంత్య ఇతి ※ ప్రస్తుతానాం తథాన్యేషాం కేవలం తుల్యధర్మతః । ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర సామతా తుల్యయోగితా ॥౫౩॥ సుగంధితామితి ॥ యత్ర పురి న ప్రతియత్నః సంస్కారః పూర్వో యస్యాస్తామప్రతియత్నపూర్వామకృత్రిమాం, స్వాభావికీమిత్యర్థః ॥ ని ॥ ప్రతియత్నస్తు సంస్కార ఇతి వైజయంతీ - శోభనో గంధో యేషాం తేషాం భావః సుగంధితా తాం సుగంధితాం సౌరభం - గంధస్యేత్వే సతి తల్ప్రత్యయః బిభ్రతి బిభ్రాణాని + వానపుంసకస్యేతి నుమాగమః - మధూని మద్యాని కామినీనాం - వక్త్రాణి చ యూనాం

ప్రియత్రపప్రమదాయయూనామ్ । మధూనివక్త్రాణిచ కామినీనామామోదకర్మవ్య
తిహారమీయుః । ౫౪ । రతాంతరేయత్రగృహాంతరేషు వితర్దినిర్యూహవిటంక
నీడః । రుతానిశృణ్వన్వయసాంగణో౽ంతే వాసిత్వమాపస్ఫుటమంగనానామ్ ।౫౫।
ఛన్నేష్వపిస్పష్టతరేషుయత్రస్వచ్ఛానినారీకుచమండలేషు । ఆకాశసామ్యంద
ధురంబరాణినసామతః కేవలమర్థతో౽పి । ౫౬ । యస్యామజిహ్మామహతీమపం

ప్రియమాణానామపిప్రీత్యై మోదకర్మణో వాసనాదానస్య- వ్యతిహారం పరస్పరవ్య
తికరమీయుః అన్యోన్యస్య గంధేనాన్యోన్యం వాసయామాసురిత్యర్థః ఇణో లిట్
అత్రాపి వధూనాం వక్త్రాణాం చ ప్రకృతిత్వాత్ పూర్వవదేవ తుల్యయోగితాభేదః
కేచనయూనాం మధువాసితవధూవదనపానంచ వస్తువ్యజ్యతే, తేన చ నిరాతంకభో
గాః పౌరా ఇతి గమ్యతే ॥౫౪—॥ రతాంతర ఇతి ॥ యత్రపురి గృహాంతరేషు వి
తర్దీకామానిహాంతవేదికాః ॥ ని ॥ స్యాద్వితర్దిస్తు వేదికా ఇత్యమరః- తాసాం నిర్యూ
హాః- మత్తవారణాఖ్యాః ఉపాశ్రయాః ।ని। నిర్యూహో మత్తవారణ ఇతి వైజయ
న్తీ- తేషాం విటంకాః ఉపరితన్యః కపోతపాలికాః తాఏవనీడాః కులాయాః యస్య
సః ।ని। కులాయో నీడమస్త్రియామిత్యమరః వయసాం శుకశారికాదిపక్షిణాం-
గణః ।ని। వయః పక్షిణి బాల్యాదావితి విశ్వః, అంగనానాం వితర్దిషు, రతమాశ్రి
తానామితిభావః రతాంతరే రుతాని రతికూజితాని శృణ్వన్, అంతే సమీపే వసతీ
త్యంతేవాసినః శిష్యాః ।ని। ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్య ఇత్యమరః + శయవాసవా
సిష్వకాలాదిత్యలుక్- తేషాంభావస్తత్త్వంఆప ॥ సమీపే ప్రతిశబ్దం యథాశ్రుతం
శ్చాకుచ్చారణాదేవముత్ప్రేక్ష్యతే, అత ఏవ స్ఫుటమితి వ్యంజకప్రయోగః ॥౫౫॥
ఛన్నేష్వితి ॥ యత్రపురి- ఛన్నేష్వాచ్ఛాదితేష్వపి+వాసాంతత్యాదినా పై
ల్పికోనిపాతః స్పష్టతరేషు స్ఫుటతరంలక్ష్యమాణేష్విత్యర్థః నారీకుచమండ
లేషు స్వచ్ఛాని స్ఫటికావివతిరోధాయకాని- అంబరాణివస్త్రాణి కేవలంనా
తో౽ంబరమితి నామ్నైవాకాశసామ్యం నదధుః ।ని। అంబరంవ్యోమ్ని వాససీత్య
మరః కింతుఅర్థతో౽పి అర్థక్రియయాపి తత్సామ్యందధుః స్వచ్ఛమతిసూక్ష్మత్వా
స్యనభిధాయకత్వం దృష్ట్యా దేహమార్గాంతరగత్యవిఘాతిత్వమిత్యాదినాపిసామ్య
దధురిత్యర్థః ఉపమాలంకారః । ౫౬ ।— యస్యామితి । యస్యాంపురి అజిహ్మాః
అపంకాః అన్యత్ర, అకుటిలాః కంటకాదిరహితా ఇత్యర్థః ॥ అచ రేఖస్సదృశీం

కాస్సీమానమత్యాయతయో త్యజంతః । జనైరజాతస్ఖలనైర్న జాతు ద్వయేప్యము
చ్యంతవినీతమార్గాః ॥ ౫౭ ॥ పరస్పరస్పర్ధిపరార్ధ్యరూపాః పౌరస్త్రియో యత్ర
విధాయ వేధాః । శ్రీనిర్మితిప్రాప్తఘుణక్షతైకసర్గోపమానాత్మ్యమలం మమార్జ ॥ ౫౮
క్షుణ్ణం యదంతఃకరణేన వృక్షాః ఫలన్తి కల్పోపపదాస్తదేవ । అధ్యాసమాసీద్యా

మహీస్థామశతాంతథతి స్ఖలనాదితి భావః । ని । జనైః కపటవక్రిమాదిరహితైః । మ
హతీం సీమానం రాజకల్పితక్షేత్రమానమర్యాదాం కులాగతానుష్ఠానస్థితించ అ
త్యజంతః అత్యక్తమహామర్యాదా ఇత్యర్థః । పంకాః కర్దమాః, నిష్పావాశ్చ
।ని। పంకః కర్దమపాపయోరితి విశ్వః అతిమాత్రా ఆయతిః ఆయామః ఉత్తరకా
లశ్చ యేషాం తే అత్యాయతయః ।ని। ఆయతిస్తూత్తరే కాలే సంయమాయామయోర
పీతి శాశ్వతః ద్వయే ద్విరూపా అపి + ప్రథమచరమతయేత్యాదినా జసి విభాషా స
ర్వనామసంజ్ఞా వినీతమార్గాః సువిరచితాః పురవీథయః సుశిక్షితాచారపద్ధత
యశ్చ. అజాతం స్ఖలనం పాషాణాది ప్రతిఘాతో విరుద్ధాచరణంచ యేషాం తైః జ
నైః జాతుకదాచిదపి నాముచ్యంతేన త్యక్తాః నకదాచిత్ శిథిలీకృతా ఇత్యర్థః । అ
త్ర శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాదేకనాళావలంబిఫలద్వయవదేకశబ్దేనార్థద్వయప్రతీతే
ద్వయానామపి మార్గాణాం ప్రకృతత్వాచ్చ కేవలప్రకృతవిషయోఽర్థశ్లేషః వి
శేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వాన్న తుల్యయోగితా ॥౫౮— పరస్పరేతి । యత్ర పురి పరస్ప
రస్పర్ధీని అహమహమికయాఽన్యోన్యసంఘర్షీణి పరార్ధ్యాని శ్రేష్ఠాని రూపా
ణి సౌందర్యాణి, యాసాం తాః ॥ని॥ రూపం స్వభావే సౌందర్య ఇతి విశ్వః పురే భవా
పౌర్యః తాః స్త్రియః పౌరస్త్రియః + స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భా
వః విధాయ నిర్మాయ వేధాః స్రష్టా శ్రియో లక్ష్మీదేవ్యాః నిర్మిత్యా నిర్మాణేన ప్రా
ప్తం యత్ ఘుణేన వజ్రకీటేన క్షతస్య ఉత్కీర్ణస్య ఉపమయా సామ్యేన, వాచ్య
మపవాదః తదలమత్యంతం - తదేవమలమితి కేచిత్ - మమార్జ ఘుణాక్షరవదాక
స్మికమిదం, శ్రీదేవతాసౌందర్యశిల్పం నకౌశలమిత్యపయశః క్షాళితవానిత్య
ర్థః - అనయా చాతిశయోక్త్యా పౌరస్త్రీణాం రమాసమాన సౌందర్యం వస్తు వ్యజ్యతే
౫౦ ॥—క్షుణ్ణమితి ॥ యదంతఃకరణేన క్షుణ్ణం అభ్యస్తం మమేదం భూయాది
తి భూయో భూయస్సంకల్పితమిత్యర్థః కల్పయంతి సంకల్పితార్థానితి కల్పాః క
ల్పా ఇత్యుపపదం వ్యావర్తకం యేషాం తే కల్పోపపదాః వృక్షాః కల్పవృక్షాః తదేవ

మభవన్ జనస్య యాస్సంపదస్తా మనసోఽప్యభూమిః ॥ ౫౯ ॥ కలాదధానస్సకలా

స్స్వభాభిరుద్భాసయతా సౌధసితాభిరాశాః । యాం రేవతీజానిరియేష హాతుం

రౌహిణేయో న చ రోహిణీశః ॥ ౬౦ ॥ బాణాహవవ్యాహతశంభుశక్తేరాసత్తిమా

సాద్య జనార్దనస్య । శరీరిణా జైత్రశరేణ యత్ర నిశ్శంకమూషే మకరధ్వజేన ॥ ౬౧ ॥

ఫలంతి నిష్పాదయంతి + ఫల నిష్పత్తావితి ధాతోర్లట్ కుతః యాం పురీమ

ధ్యుష్య ఉషిత్వా అస్యాముషితవతః + ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి కర్మత్వం భాషాయాం

దవసశ్రవ ఇతి క్వసు ప్రత్యయః - జనస్య యాస్సంపదః అభవన్ తాః మనసోఽప్య

భూమిః- వాచామభూమిరితి కిము వక్తవ్యమితి భావః, గృహే గృహే కల్పవృక్ష

సంబంధాతిశయోక్త్యా పౌరాణాం దేవేంద్రభోగో వ్యజ్యతే ఇహ కల్ప ఇత్యుపసర

దం స్వసంశ్లేషైకదేశో యమేషామితి వ్యాఖ్యానే హిరణ్యపూర్వం కశిపుమిత్యాదివ

వాచ్యవచనదోషావకాశః ॥ ౫౯ ॥— కలా ఇతి ॥ సకలాః సమగ్రాః కలాః

షష్టివిద్యాః షోడశభాగాంశ్చ దధానః ॥ కలాశిల్పే కాలభేదే । కలా తు షోడ

శో భాగ ఇతి చామరః- సుధయాలిప్తం తద్వత్సితాభిః స్వభాభిరాశాః దిశః -

ద్భాసయన్ రేవతీ కకుద్మికన్యా పూషభం చ జాయా యస్య సః రేవతీజానిః +

యాయా నిజితి సమాసాంతో నిజాదేశః లోపో వ్యోర్వలీతి యలోపః రోహిణ్యాః

అపత్యం పుమాన్ రౌహిణేయో బలభద్రః + స్త్రీభ్యో ఢక్ - యాం పురీం హాతుం

త్యక్తుం న ఇయేష నైచ్ఛతి స్మ లిట్ - రోహిణీశశ్చంద్రశ్చ హాతుం న ఇయేష అత్ర రౌహి

ణేయరోహిణీశయోః పురోత్కర్షేణ హాత్వేన ద్వయోః ప్రకృతత్వాద్విశేష్యస్యా

పిశ్లిష్టత్వాచ్చ కేవలప్రకృతవిషయా తుల్యయోగితా ॥ గతమన్యత్ ॥ ౬౦ ॥—

॥ బాణేతి ॥ యత్ర పురి, బాణాహవే- బాణాసురయుద్ధే వ్యాహతా క్షయం నీతా

భుశక్తిర్యేన తస్య హరవిజయినో జనార్దనస్య కృష్ణస్య, ఆసత్తిం ప్రత్యాసత్తిం

ఆసాద్య పుత్రత్వం ప్రాప్యేత్యర్థః శరీరిణా విగ్రహవతా సత్వనంగనేతి భావః

తార ఏవ జైత్రాః జయశీలాః తృన్నంతాత్ప్రజ్ఞాదిత్వాదణ్ప్రత్యయః తే శరా యస్య

తేన మకరధ్వజేన కామేన ప్రద్యుమ్నరూపేణేతి భావః నిశ్శంకం నిర్భీకం

శంకావితర్కభయయోరితి విశ్వః- ఊషే ఉషితం + వస నివాసే, భావే లిట్

స్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం- అత్ర శమ్భుశక్తివ్యాఘాతపదార్థస్య విశేషణ

న్నిశ్శంకనివాసహేతుత్వోక్తేః కావ్యలింగభేదః పురా కిల భగవాన్ భక్త

నిషేవ్యమాణా నశివైర్మరుద్భిరధ్యాస్యమానా హరిణా చిరాయ । ఉదగ్రశిరత్నాంకుర
ధామ్ని సింధావాహ్వస్త మేరావమరావతీం యా ॥౬౨॥ స్నిగ్ధాంజనశ్యామ
రుచిస్సువృత్తో వధ్వా ఇవాధ్వంసితవర్ణకాంతేః । విశేషకో వా విశిశేషయస్యాః శ్రీ

ఘూర్జటిః బాణాసురప్రేమ్ణా బాణాభియాయినం హరిమభియుజ్య నిర్జిత ఇ
తి పౌరాణికాః కథయంతి ॥౬౧॥—॥నిషేవ్యమాణేతి॥ శివైర్మరుద్భిర్మం
గళమారుతైః అన్యత్ర శివైః రుద్రైః మరుద్భిర్మరుద్గణైశ్చ నిషేవ్యమాణేన హ
రిణా కృష్ణేన శక్రేణచ చిరాయ అధ్యాస్యమానా అధిష్ఠీయమానా-ఉదగ్రశీర్ణాం
పరత్నాంకురాణాం- ధామ్ని స్థానే ఏకత్ర రత్నాకరత్వాదన్యత్ర రత్నసానుత్వా
చ్చేతి భావః- సింధౌ స్థితేతి శేషః యా పూః మేరౌ స్థితాం- అమరా అస్యాం సంతీ
త్యమరావతీం- ఇంద్రనగరీం + సంజ్ఞాయాం మతౌ బహ్వచో సజిరాదీనామి
తి దీర్ఘః మాదుపధాయా ఇతి వత్వం- ఆహ్వస్త స్పర్ధయా ఆహూతవతీ, అమ
రావతీ మనుచకారేత్యర్థః+ హ్వయతేర్లుఙ్ + స్పర్ధాయామాఙ ఇత్యా
త్మనేపదం లిపిసిచిహ్వశ్చ + ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితి చ్లేరజభావపక్షే సి
జాదేశః, అత్ర ప్రథమార్ధే శ్లేషే పి సింధౌ మేరౌ స్థితేతి బింబప్రతిబింబభావేన సా
ధర్మ్యోక్తేః శ్లేషానుప్రాణితేయముపమేతి సంక్షేపః- ఆహ్వస్తేతి సాదృశ్యప్రతి
పాదకశబ్దః*స్పర్ధతే హ్వయతేద్వేష్టీత్యాద్యనుశాసనాత్ ॥౬౨॥—స్నిగ్ధేతి॥
స్నిగ్ధం యదంజనం తద్వత్ - లేసచ శ్యామరుచిః- సువృత్తస్సద్వృత్తః సువృత్తప
ర్తులశ్చ - త్రయాణాం లోకానాం సమాహారస్త్రిలోకీ+ తద్ధితార్థేత్యాదినా స
మాసః + సంఖ్యాపూర్వో ద్విగురితి ద్విగుసంజ్ఞా + అకారాంతోత్తరపదో ద్వి
గుస్త్రియామిష్ట ఇతి స్త్రీత్వం ద్విగోరితి ఙీప్- తస్యాస్తిలకో భూషణభూతః-
సహరిరేవ విశేషకో వా తిలక ఇవేత్యర్థః ॥ ని ॥ ఇవవద్వాయథాశబ్దా ఇత్యను
శాసనాత్ * తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణి విశేషకం ॥ద్వితీయంచ తురీయంచ నస్త్రి
యామిత్యమరః, అధ్వంసితా వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం కాంతిరౌజ్జ్వల్యం-
యస్యాస్తస్యాః యస్యాః పురః అన్యత్రాధ్వంసితౌ వర్ణో గౌరాదిః కాంతిర్లావ
ణ్యంచ యస్యాస్తస్యాః॥ని॥వర్ణో ద్విజాదౌ శుక్లాదౌ స్తుతౌ వర్ణంతు వాక్షర ఇ
త్యుభయత్రాప్యమరః- వధ్వా ఇవ శ్రియం విశిశేష విశేషితవాన్ అనేకేవ శబ్దేయ
ముపమే త్యేకశబ్దమాత్ర సాధర్మ్యాత్ శ్లేష ఇత్యన్యే శ్లేషోపమేత్యాహ దండీ ॥

యంత్రిలోకతిలకస్స ఏవ ॥ ౬౩ ॥ తామీక్షమాణస్స పురీం పురస్తాత్ప్రాప
త్ప్రతోలీమతులప్రతాపః । వజ్రప్రభోద్భాసిసురాయుధశ్రీర్యా దేవసేనేవ
పరైరలంఘ్యా ॥ ౬౪ ॥ ప్రజా ఇవాంగాదరవిందనాభేశ్శంభోర్జటాజూటతటాది
వాపః। ముఖాదివాథశ్రుతయో విధాతుః పురాన్నిరీయుర్మురజిద్ధ్వజిన్యః ॥ ౬౫ ॥
శ్లిష్యద్భిరన్యోన్యముఖాగ్రసంగస్ఖలత్ఖలీనం హరిభిర్విలోలైః । పరస్పరోత్పీడి
తజానుభాగా దుఃఖేన నిశ్చక్రమురశ్వవారాః ॥ ౬౬ ॥ నిరంతరాలేఽపి విముచ్యమా

౬౩॥—తామితి ॥ అతులప్రతాపః స హరిః- తాం పూర్వోక్తాం పురీం ఈ
క్షణః, పురస్తాత్పూర్వస్యాం దిశి. సప్తమ్యర్థే అస్తాతిప్రత్యయః ప్రతోలీం రథ్యాం
రథ్యాప్రతోలీవిశిఖేత్యమరః ప్రాపత్- ప్రాప్తవాన్ + లుఙి పుషాదిత్వా
చ్చ్లేరఙాదేశః. వజ్రాణాం తోరణప్రాసాదాదిగతహీరకాదిమణీనాం ప్ర
భోద్భాసినీ- సురాయుధశ్రీరింద్రచాపలక్ష్మీర్యస్యాం సా ఇహ వజ్రగ్రహణం
మాత్రోపలక్షణం అన్యథా ఇంద్రాయుధ సామ్యాసంభవాత్ అన్యత్ర స
విశేష్య - ప్రభాభిరుద్భాసినీసురాయుధానామితరదేవతాయుధానాం
స్యాస్సా ॥ ని॥ వజ్రో(స్త్రీ)హీరకే పవౌ ఇత్యమరః యా ప్రతోలీ దేవసేనా
మూరివ పరైశ్శత్రుభిరలంఘ్యా దుర్ధర్షా ॥ ౬౪ ॥— ప్రజా ఇతి ॥ అరవి
న్దనాభేర్విష్ణోరంగాత్ ప్రజా ఇవ ॥ శంభోర్జటాజూటతటాదాప ఇవ గంగాజ
విధాతుర్ముఖాచ్ఛ్రుతయ ఇవ - మురజితో హరేః ధ్వజిన్యస్సేనాః, పు
రాన్నిరీయుః నిర్గతాః మాలోపమేయమ్ ॥ ౬౫ ॥— ॥ శ్లిష్యద్భిరితి ॥ అ
న్యేషాం ముఖాగ్రేషు సంగేన స్ఖలంతః ఖలీనాః కవికాః యస్మిన్ కర్మణి
తథా ॥ని॥ కవికా తు ఖలీనో (స్త్రీ) ఇత్యమరః శ్లిష్యద్భిః సంఘృష్యద్భిః విలోలైః
రుచ్చలద్భిః హరిభిస్తురంగైః కరణైః అశ్వాన్ వారయంతీత్యశ్వవారాః
రోహాః పరస్పరోత్పీడితజానుభాగాస్సంతః దుఃఖేన నిశ్చక్రముః నిర్జ
స్వభావాతిశయోక్త్యోస్సంకరః ॥ ౬౬ ॥— నిరంతరాళ ఇతి ॥ తమసా
ణైవ ప్రాణభృతాం గణేన ప్రాణివర్గేణ కర్త్రా, నిరంతరాళే పి పూర్వో
నైవ అతిసంకటే పి పథి సంప్రతి మారం దూరత ఏవ విముచ్యమానే సతి ఏక
భయాదన్యత్ర ద్విపభయాచ్చేతి భావః తేజో మహద్భిర్బలాధికైః - ప్రభాసంప
న్నైశ్చ ॥ని॥ తేజో బలం ప్రభా తేజ ఇతి శాశ్వతః ద్విపైర్ద్విపైరివ- అసంబాధమసం

రం పథి ప్రాణభృతాం గణేన । తేజోమహద్భిస్తమసేవ దీపైర్ద్విపైరసంబాధమయాం బభూవే ॥౭౭॥ శనైరనీయంత రయాత్ప్రతీతైరథాః క్షితిం హస్తినఖావపాతైః సయత్నసూతాయతరశ్మిభుగ్నగ్రీవాగ్రసంసక్తయుగైస్తురంగైః ॥౭౮॥ బలోర్మిభిస్తత్క్షణహీయమానరథ్యాభుజాయావలయైరివాస్యాః । ప్రాయేణ నిష్క్రామతి

కీర్ణం- అయాం బభూవే జగ్మే నత్వశైప్రరివకృచ్ఛ్రాదితి భావః + అయగతౌ భావేలిట్ + దయాయాసశ్చేత్యామ్ ప్రత్యయః స్వతేజసైవ దూరోత్సారిత తమస్కే దీపా ఇవ తథోత్సారిత ప్రాణికే పథి నిర్గళం ద్విపాః ప్రయయురిత్యర్థః తమసీతి సప్తమ్యంతపాఠేతు తమసః పథ్యుపమానత్వే ద్విపాగమనాత్ప్రాక్పథ ఇవ తమసో దీపాగమనాత్ప్రాక్ప్రాణివర్గేణ నిరంతరాళత్వం పశ్చాన్ముచ్యమానత్వంచ న సంభవతీతి ఉపమానోపమేయయోర్వైరూప్యం స్యాత్- తృతీయాంతపాఠే తమసః ప్రాణివర్గోపమానత్వే తత్సారూప్యసాకల్యాత్సువసాధీయానిత్యాలంకారికాణాం పంథాః ॥౭౭॥—॥ శనైరితి ॥ రయాత్ప్రతీతైర్ధావంతః రథాస్సయత్నైః ప్రసూతైస్సారథిభిః ॥న్నీ॥ సూతః క్షత్తా చ సారథిరిత్యమరః, ఆయతా ఆకృష్టాః యేరశ్మయః ప్రగ్రహాః ॥ని॥ కిరణప్రగ్రహౌ రశ్మీ ఇత్యమరః తైర్భుగ్నేషు ప్రహ్వేషు గ్రీవాగ్రేషు సంసక్తాః యుగాః యుగ్యస్కంధవాహ్యాః దారువిశేషాః యేషాం తైః అతఏవ అశ్వైరశ్వైర్మైస్తురంగైః హస్తినఖాద్ధస్తినఖః పూర్వద్వారిమృత్కూటః ॥ని॥ కూటః పూర్వద్వారి యద్ధస్తినఖస్తస్మిన్నథ త్రిష్వి త్యమరః, తస్మాత్ శనైః క్షితిమనీయంత నీతా ఇతి స్వభావోక్తిః యథావద్వస్తువర్ణనాత్ ॥౭౮॥—॥ బలోర్మిభిరితి ॥ బలాన్యూర్మయ ఇవ తైర్బలోర్మిభిః వలయైః కంకణైరివ తత్క్షణే హరినిష్క్రమణక్షణ ఏవ హీయమానా అతిరిచ్యమానా రథ్యాభుజైవ యస్యాస్తస్యాః అతఏవ- అస్యాః పురః ద్వారవత్యాః చక్రపాణౌ కృష్ణే నిష్క్రామతి నిర్గచ్ఛతి సతి ప్రాయేణ భూమ్నా ద్వారవతీత్వం ద్వారకాత్వం స్వస్వరూపమితియావత్ తదిష్టం నాసీత్ హరివిరహే తద్వైఫల్యాదితి భావః ద్వారవతీశబ్దస్య సంజ్ఞాత్వాత్ + త్వతలోర్గుణవచనస్యేతి నపుంవద్భావః అన్యత్ర ద్వారవతీత్వం ద్వారవత్త్వం నేష్టం తస్య హరినిష్క్రమణ హేతుత్వాదిత్యుభయథాప్యుపమిత భుజావలయాగళన హేతుకత్వాద్భుపమాసంకీర్ణాయమనిష్టత్వోత్ప్రేక్షా ప్రాయేణేత్యనేన వ్యజ్యతే ॥౭౯॥—॥

చక్రపాణానేష్టంపురోద్వారవతీత్వమాసీత్ ॥౬౯॥ పారేజలంనీరనిధేరపశ్యన్మురారిరానీలపలాశరాశీః । వనావళీరుత్కలికాసహస్రప్రతిక్షణోత్కూలితశైవలాభాః ॥౭౦॥ లక్ష్మీభృతోంభోధితటాధివాసాన్ ద్రుమానసౌనీరదనీలభాసః । లతావధూసంప్రయుజోధివేలం బహూకృతాన్ సావనివపశ్యతిస్మ ॥౭౧॥ ఆశ్లిష్టభూమిం రసితారముచ్చైర్లోలద్భుజాకారబృహత్తరంగమ్ । ఫేనాయమా

అథాసర్గసమాప్తేస్సముద్రంవర్ణయతి ॥ పారఇతి ॥ మురారిర్నీరనిధేస్సముద్రస్య జలానాంపారేపరతీరేపారేజలం ॥ని॥ పారావారేపరార్వాచీతీరే ఇత్యమరః+పారేమధ్యేషష్ఠ్యావేత్యవ్యయీభావః-తత్సన్నియోగాదేకారాంతత్వంచ పారేశబ్దస్య॥ఆసమంతాన్నీలాః పలాశానాం పత్రాణాంరాశయోయాసాంతాః హరితవర్ణపర్ణపూర్ణాఇత్యర్థః ॥ని॥ పత్రంపలాశంఛదనం దళం పర్ణంఛదఃపుమానిత్యమరః॥ఉత్కలికాఊర్మయః ॥ని॥ ఊర్మిరుత్కలికోల్లోలకల్లోలలహరీతథేతి హలాయుధః తాసాంసహస్రైః ప్రతిక్షణం ఉత్కూలితాః కూలముద్గతాః కృతాఃకూలం ప్రాపితాఇత్యర్థః +ఉత్కూలశబ్దాత్ + తత్కరోతీత్యంతాత్కర్మణిక్తః తేషాంశైవలానాం ఆభేవాభాయాసాంతాః తత్సదృశీత్యర్థః వనావళీరపశ్యత్ అతోత్రోత్కూలితశైవలస్యాస్వత స్సిద్ధసందేహాదుపమోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః ॥౭౦॥— లక్ష్మీతి ॥ అసౌహరిః లక్ష్మీంశోభాం శ్రియందేవీంచ బిభ్రతీతి లక్ష్మీభృతస్తాన్ అంభోధితటే అధివాసోయేషాంతాన్ నీరదవన్నీలభాసః నీలవర్ణాన్ లతాఃవధ్వఇవేత్యుపమితసమాసః అన్యత్ర లతాఇవవధ్వఇతి శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపీసమాసః తాభిస్సంప్రయుంజతఇతి సంప్రయుజః సంగతాన్+క్విప్ వేలాయాం అధివేలం విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః ద్రుమాన్ బహూకృతాన్ అనేకీకృతాన్- స్వాన్ స్వకీయవిగ్రహానివేత్యర్థః ఏవంచ పుల్లింగతానిర్వాహః ఆత్మపరత్వే నపుంసకత్వాపాతాత్ ॥ని॥ స్వోజ్ఞాతావాత్మనిస్వం త్రిష్వాత్మీయేస్వ(స్త్రీ)యాంధనఇత్యమరఃపశ్యతిస్మ, శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా ॥౭౧॥ ఆశ్లిష్టేతి ॥ ఆశ్లిష్టభూమిమాశ్లిష్టభూతలం, ఉచ్చైఃతారం రసితారం క్రందితారం లోలతాం-చలతాం, ఇతస్తతః పతతాం భుజానామాకారఇవాకారోయేషాం బృహత్తరంగాఃయస్యతంతథోక్తం ఫేనాయమానం-ఫేనముద్వమంతం + ఫేనాచ్చేతివక్తవ్యమితిక్యజ్, క్యజాజిత్త్వాదాత్మనేపదం, అపాంసమూహఃఆపం

సంపతిమాపగానామసావపస్మారిణమాశశంకే ॥ ౭౨ ॥ పీత్వా జలానాం నిధినాతిగాధ్యాద్వృద్ధిం గతేప్యాత్మని నైవ మాంతీః। క్షిప్తా ఇవేందోస్సరుచోధివేలం ముక్తావళీ రాకలయాంచకార ॥ ౭౩ ॥ సాటోపముర్వీమనిశం నదంతో యైః ప్లావయిష్యంతి సమంతతోమీ । తాన్యేకదేశాన్నిభృతం పయోధేస్సోమ్భాంసి మేఘాన్పిబతో దదర్శ ॥ ౭౪ ॥ ఉద్ధృత్య మేఘైస్తత ఏవ తోయమర్థం మునీంద్రైరివ సం

స్యసమూహ ఇత్యణ్ప్రత్యయః, తేన గచ్ఛంతీత్యాపగాః తాసాం పతిం సముద్రం, అసౌ హరిః అపస్మారిణమపస్మారరోగిణం ఆశశంకే తద్ధర్మయోగాత్ తథోత్ప్రేక్షాంచక్రే ఇత్యర్థః ॥ యథాహుర్నైదానికాః * క్రుద్ధైర్ధాతుభిరాహతే చ మనసి ప్రాణీ తమస్సంవిశన్ దంతాన్ ఖాదతి ఫేనముద్గిరతి దోః పాదం క్షిపన్స్తాథధీః । పశ్యన్ రూపమసత్క్షితౌ నిపతతి వ్యర్థాః కరోతి క్రియాః బీభత్సస్స్వయమేవ శామ్యతి గతే వేగే త్వపస్మారరుక్ ॥ ౭౨ ॥—పీత్వేతి ॥ జలానాం నిధినా సముద్రేణ గర్ధపి వగాధ్యం ఔపమ్యాదివత్ + చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః తదతిమాత్రమతిగాధ్యం తస్మాత్ ప్రస్తాభరాదిత్యర్థః, గాధ్నోః పునః + ఓగుణః వాంతో యిప్రత్యయ ఇతి గాధ్న్యమితి స్యాత్, పీత్వా క్షేపణక్రియాపేక్షయా పూర్వకాలతా, వృద్ధిం గతేప్యాత్మని స్వదేహే చంద్రోదయే సముద్రస్య వృద్ధిరిత్యాగమః, నైవ మాంతీః అమాంతీః అతిరిచ్యమానా ఇత్యర్థః + మాతేర్నతరి జీప్, ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి నుమ్, క్షిప్తా ఉద్గీర్ణాః అతితృప్తయోత్కటం పీత్వా అంతః అమానాత్ బహిరుద్వాంతా ఇత్యర్థః, ఇందోరుచః మరీచిరివేత్యుత్ప్రేక్షా, స హరిః అధివేలమధికూలం ॥ ని ॥ వేలా కూలవికారయోరితి విశ్వః ॥ ముక్తావళీ రాకలయాంచకార-ఆలోకయామాస, కవీనాం కలిః కామధేనుః ॥ ౭౩ ॥ సాటోపమితి ॥ అమీ మేఘాః సాటోపం-ససంభ్రమం ॥ ని ॥ సంభ్రమాటోపసంరంభా ఇతి యాదవః ॥ అనిశం నదంతో గర్జంతః యైరంభోభిః ఉర్వీం సమంతతః ప్లావయిష్యంతి తాని తావంత్యంభాంసి పయోధేరేకదేశాదేకకోణాత్ నిభృతం నిశ్చలం యథా తథా పిబతో మేఘాన్ స హరిర్దదర్శ, ఏతేన సముద్రస్య అపరిచ్ఛిన్నరూపత్వం వ్యజ్యతే ॥ ౭౪ ॥—ఉద్ధృత్యేతి ॥ మునీంద్రైస్తతో వేదాదేవ అర్థమివ మేఘైస్తతః అంబురాశేరేవ తోయముద్ధృత్య సంప్రణీతాః-కృతాః, అంబురాశిం పతంతీః ప్రవిశంతీర్నదీః వేదం పతంతీః స్మృతీః మన్వాదిసం

ప్రణీతాః । ఆలోక్షమాస హరిః పతంతీర్నదీస్స్మృతీర్వేదమివాంబురాశిమ్ ॥ ౭౫ ॥
విక్రీయ దిశ్యాని ధనాన్యురూణి ద్వైప్యానసావుత్తమలాభభాజః । తరీషు తత్రత్యమఫల్గు భాండం సాంయాత్రికానావహతోఽభ్యనందత్ ॥ ౭౬ ॥ ఉత్పిత్సవోఽంతర్నదభర్తురుచ్చైర్గరీయసా నిశ్వసితానిలేన । పయాంసి భక్త్యా గరుడధ్వజస్య ధ్వజానివోచ్చిక్షిపిరే ఫణీంద్రాః ॥ ౭౭ ॥ తమాగతం వీక్ష్య యుగాంతబంధుముత్సంగశయ్యాశయమంబురాశిః । ప్రత్యుజ్జగామేవ గురుప్రమోదప్రసారితోత్తుంగతరంగబా

హితా ఇవ హరిః ఆలోకయామాస శ్రుతిమూలకత్వేనైవ ప్రామాణ్యాత్ స్మృతీనాం తత్సంవాద ఏవ తత్ప్రవేశః అనేకేవేయముపమా ॥ ౭౫ ॥—విక్రీయేతి ॥ దిక్షు భవాని దిశ్యాని దిగంతరానీతానీత్యర్థః, దిగాదిభ్యో యత్, ఉరూణి మహాంతి ధనాని నానాద్రవ్యాణి విక్రీయ, మూల్యేన దత్వా ఉత్తమలాభం మూల్యాత్ ద్విగుణాద్యధికం భజంతీతి తానుత్తమలాభభాజః తత్ర భవం తత్రత్యం ద్వైప్యమిత్యర్థః + అవ్యయాత్త్యప్, అఫల్గు సారవత్ ॥ ని ॥ ఫల్గు తుచ్ఛమసారం చేతి యాదవః ॥ భాండం మూలధనం, పణ్యద్రవ్యమిత్యర్థః ॥ ని ॥ వణిఙ్మూలధనే పాత్రే భాండం భూషాశ్వభూషయోరితి వైజయంతీ ॥ తరీషు-నౌషు ॥ ని ॥ స్త్రియాం నౌస్తరణిస్తరిరిత్యమరః + అవితృస్తృతంత్రిభ్య ఈరిత్యౌణాదిక ఈకారప్రత్యయః, ఆవహతః-ఆదదానాన్ + వహతేశ్శతృప్రత్యయః, ద్వైప్యాన్ సముద్రద్వీపవాసినః + ద్వీపాదనుసముద్రం యఞితి శైషికో యఞ్ప్రత్యయః సంయాత్రా సంభూయ యాత్రా సా ప్రయోజనమేషాం తాన్ సాంయాత్రికాన్ పోతవణిజః ॥ ని ॥ సాంయాత్రికః పోతవణిగిత్యమరః + ప్రయోజనమితి ఠక్, అసౌ హరిరభ్యనందత్ ॥ ౭౬ ॥—ఉత్పిత్సవ ఇతి ॥ నదభర్తుస్సముద్రస్య అంతరభ్యంతరాత్ ఉత్పిత్సవః-ఉత్పతితుమిచ్ఛవః + పతతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః, సనిమీమేత్యాదినా ఇసాదేశః, అత్ర లోపోఽభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః, ఫణీంద్రాః-సర్పాః, భక్త్యా గరుడధ్వజస్య హరేః ధ్వజానివ గరీయసా అతిమహతా నిశ్వసితానిలేన ముఖమారుతేన పయాంసి ఉచ్చైరుచ్చిక్షిపిరే- ఉత్క్షిప్తవంత ఇత్యుత్ప్రేక్షా, స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదమ్ ॥ ౭౭ ॥—తమితి ॥ అంబురాశిః యుగాంతబన్ధుం ఆపద్బంధుమిత్యర్థః, ఉత్సంగ ఏవ శయ్యా తస్యాం శేత ఇతి తం తథోక్తం + అధికరణే శేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః, ఆగతమభ్యాగతం తం హరిం వీక్ష్య గురుణా

హః ॥ ౨౮ ॥ ఉత్సంగితాంభఃకణకో నభస్వానుదన్వతస్స్వేదలవాన్మమార్జ । తస్యానువేలం వ్రజతోఽధివేలమేలావనాస్ఫాలనలబ్ధగంధః ॥ ౨౯ ॥ ఉత్తాలతాలీవనసంప్రవృత్తసమీరసీమంతితకేతకీకాః । ఆసేదిరే లావణసైంధవీనాం చమూచరైః కచ్ఛభువాం ప్రదేశాః ॥ ౩౦ ॥ లవంగమాలాకలితావతంసాస్తే నారికేళాంతరపః

ప్రమోదేన ప్రసారితాః ఉత్తుంగాస్తరంగా ఏవ బాహవో యస్య స సర్గ, ప్రత్యుజ్జగామ సమ్మేళనార్థమాగతవానితి క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ ౨౮ ॥ — ఉత్సంగితేతి ॥ ఉత్సంగినః-ఉత్సంగసంగినః కృతాః ఉత్సంగితాః + తత్కరోతీతి ణ్యన్తాత్కర్మణి క్తః, ఉత్సంగితాః అంభఃకణాః యేన సః శేషాద్విభాషేతి కప్రత్యయః, ఏలావనానామాస్ఫాలనేన-సంఘర్షణేన లబ్ధగంధః ఏవం శిశిరసురభిరుదన్వతో నభస్వాన్ సముద్రవాయుః అధివేలం వేలాయాం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః వ్రజతస్తస్య హరేస్స్వేదలవాననువేలం ప్రతిక్షణం + యథార్థేఽవ్యయీభావః, మమార్జ-జహార ॥ ని ॥ వేలా కాలే చ జలధేర్వేలాకూలవికారయోరితి విశ్వః ॥ కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౨౯ ॥ — ఉత్తాలేతి ॥ చమూమనుచరంతీతి చమూచరాః సైనికాః + చరేష్ట ఇతి టప్రత్యయః, తైరుత్తాలేషూన్నతేషు తాలీవనేషు సంప్రవృత్తేన ప్రసృతేన సమీరణేన మారుతేన సీమంతితాః సీమంతవత్యః కృతాః + సీమంతశబ్దాన్మతుబంతాత్తత్కరోతీతి ణ్యన్తాత్కర్మణి క్తః, ణావిష్ఠవద్భావే విన్మతోర్లుక్, తాః కేతక్యో యేషు తే తథోక్తాః + నద్యృతశ్చేతి కప్, లవణసింధోరిమాః లావణసైంధవ్యః + తస్యేదమిత్యణ్ప్రత్యయః, హృద్భగసింధ్వంతే పూర్వపదస్య చేత్యుభయపదవృద్ధిః, తాసాం కచ్ఛభువామనూపభూమీనాం ॥ ని ॥ జలప్రాయమనూపం స్యాత్పుంసి కచ్ఛస్తథావిధ ఇత్యమరః ॥ ప్రదేశాః ఏకదేశాః ఆసేదిరే, ప్రాప్తాః + సీదతేః కర్మణి లిట్, అత్ర స్వభావోక్తిరనుప్రాసశ్చాలంకారౌ, ఓజశ్శ్లేషసౌశబ్ద్యసౌకుమార్యాద్యనేకగుణసంపత్తిః స్పష్టా ॥ ౩౦ ॥ — లవంగేతి ॥ లవంగమాలాభిః-లవంగకుసుమమాల్యైః, కలితావతంసాః-కృతభూషణాః నారికేళాంతరిత్యన్వయః నారికేళఫలాభ్యంతరమిత్యర్థః, అప ఇతి పృథక్పదం, సమాసే ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతప్రసంగాత్, పిబంతః-ఆస్వాదితాః, భక్షితా ఆర్ద్రక్రముకాః ఆర్ద్రపూగీఫలాని యైస్తే ॥ ని ॥ ఘోంటా తు పూగః క్రముక ఇత్యమరః ॥ తే చమూచరాః సముద్రాదభ్యాగతస్యాతిథేః ప్రతిప

పిపంతః । ఆస్వాదితార్ద్రకశ్రీముకాస్సముద్రాదభ్యాగతస్య ప్రతిపత్తిమాపుః ।
తురగశతాకులస్య పరితః పరమేకతురంగజన్మనః ప్రమథితభూభృతః ప్రతిపథం మథి
తస్య భృశం మహీభృతా । పరిచలతో బలానుజబలస్య పురస్సతతం ధృతశ్రియశ్చిర
విగతశ్రియో జలనిధేశ్చ తదాభవదంతరం మహత్ ॥ ౮౨ ॥ ************

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే తృతీయస్సర్గః

త్తిం గౌరవం సత్కారమాపుః ॥ ని ॥ ప్రతిపత్తిః పదప్రాప్తౌ ప్రవృత్తౌ గౌరవేఽపి
చేతి విశ్వః ॥ అత్రాభ్యాగతప్రతిపత్తిప్రాప్తేః విశేషణగత్యావతంసకలనాదిపదా
ర్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః, తేన సముద్రచమూచరాణాం గృహ
స్థాభ్యాగతోపమ్యప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౮౧ ॥—తురగేతి ॥ ప
రితస్తురగశతైరాకులస్య అపరిమితాశ్వస్యేత్యర్థః, ప్రతిపథం-ప్రతిమార్గం,
+ యథార్థేఽవ్యయీభావే సమాసాంతః ప్రమథితాః క్షుణ్ణాః భూభృతో రా
జానో గిరయశ్చ యేన తస్య, న తు స్వయం కేనాపి మథితస్యేతి భావః, సతతం ధృ
తా శ్రీః శోభా రమా చ యేన తస్య ధృతశ్రియః, పురో-ఽగ్రే నగరాద్వా పరిచల
తః-పరితో గచ్ఛతః, బలో రామః తదనుజస్య హరేః బలస్య-సైన్యస్య ॥ ని ॥
బలం సైన్యే బలో రామ ఇత్యుభయత్రాపి శాశ్వతః ॥ అథ పరం కేవలమేకస్యైవ తు
రంగస్య జన్మ జన్మమాత్రం యస్మాత్తస్యైకతురంగజన్మనః, ఏకోఽపి జాత ఏవ న త్వస్తీ
తి భావః; మహీభృతా-మందరాద్రిణా, రాజ్ఞా చ భృశం మథితస్య న తు స్వయం క
స్యాపి మథితురితి భావః సతతం చిరాత్ప్రభృతి విగతశ్రియః ఉత్పత్త్యనంతర
మేవాస్యా హరణాస్వీకారాదితి భావః, జలనిధేశ్చ తదాప్రస్థానసమయే మహ
దంతరం దూరగమనాదతివ్యవధానం, ఉత్కర్షాత్ మహత్త్వాగతమ్యంచ అభవత్
అత్రోపమేయస్య హరిబలస్య ఉపమానాత్ జలనిధేరాధిక్యవర్ణనాత్ వ్యతిరే
కాలంకారః, చమ్పకావలీవృత్తమ్ ॥ నజభజజాజరౌ హరయతిః కథితా భువి చమ్ప
కావలీతి లక్షణాత్ । రుచిరేతి కేచిత్, నజభపురస్కృతా జజజరా రచితా భువి రుచి
రేత్యేతిరితి లక్షణాత్..

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం మాఘవ్యాఖ్యాయాం
సర్వంకషాఖ్యాయాం తృతీయస్సర్గః

మాఘకావ్యే సవ్యాఖ్యానే చతుర్థసర్గప్రారమ్భః

నిశ్వాసధూమంసహరత్నభాభిర్భిత్త్వోత్థితంభూమిమివోరగాణామ్ । నీలోపలస్యూతవిచిత్రధాతుమసౌగిరిం రైవతకందదర్శ ॥ ౧ ॥ గుర్వీరజస్రందృషదస్సమంతాదుపర్యుపర్యంబుముచాంవితానైః । విన్ధ్యాయమానం దివసస్యకర్తుర్మార్గంపునారోద్ధుమివోన్నమద్భిః ॥ ౨ ॥ క్రాంతంరుచాకాంచనవప్రభాజా నవప్రభాజాలభృతాంమణీనామ్ । శ్రితంశిలాశ్యామలతాభిరామం లతాభిరామంత్రి

నిశ్వాసేతి ॥ నీలోపలైరింద్రనీలమణిభిః, స్యూతాః ప్రోతాఃవిచిత్రాః నానావర్ణాః ధాతవోగైరికాదయోయస్యతం అతఏవ రత్నభాభిర్మణిభాభిస్సహ భూమింభిత్త్వోత్థితం ఊర్ధ్వంనిర్గతం ఉరగాణాం నిశ్వాసధూమం పుంజాకారతాప్రమివస్థితం రైవతకం రైవతకాఖ్యంగిరిం అసౌహరిర్దదర్శ + స్యూతేతిసీవ్యతేః కర్మణిక్తః, చ్ఛ్వోశ్శూడనునాసికేచేతిఊఠ్యణాదేశః, అత్ర గిరేర్విశిష్టధూమవర్ణత్వేన విశిష్టధూమత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణనిమిత్తజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా, అస్మిన్సర్గే నానావృత్తాని, తత్రాదావష్టాదశోపజాతయః, తల్లక్షణముక్తమతీతానంతర సర్గాదౌ అత్రసర్గసమాప్తేర్గిరివర్ణనమేవ॥౧॥—గిరిందదర్శేత్యుక్తం కీదృశమిత్యాకాంక్షాయాం తమేకాన్వయేనగుర్వీరిత్యాద్యష్టభిర్విశినష్టి ॥ గుర్వీరితి ॥ గుర్వీర్మహతీః దృషదః శిలాః తటీరిత్యర్థః ॥ నిఘ॥పాషాణప్రస్తరగ్రావోపలాశ్మానశ్శిలాదృషదిత్యమరః ॥ ఉపర్యుపరి దృషదాంసమీపోపరిప్రదేశ ఇత్యర్థః + ఉపర్యధ్యధసస్సామీప్యఇతిద్విర్భావే తద్యోగాద్ద్వితీయా, యథాహవామనః॥ఉపర్యాదిషుసామీప్యేద్విరుక్తేషుద్వితీయేతి సమన్తాదజస్రం ఉన్నమద్భిః దేశకాలానవచ్ఛేదేనోత్పతద్భిః అతఏవ అంబుముచాం వితానైః మేఘబృందైర్నిమిత్తైన పునర్దివసస్యభర్తుస్సూర్యస్య మార్గం పునారోద్ధుం+సంహితాయాంరోరితిరలోపః, ఢ్రలోపఇతిదీర్ఘః,విన్ధ్యాయమానమివ విన్ధ్యవదాచరంతం తద్వద్వర్ధమానమివస్థితమిత్యర్థః + ఆచారక్యజంతాల్లటశ్శానజాదేశః, అత్రావిచ్ఛిన్నమేఘోన్నమనేన విన్ధ్యాయమానత్వోత్ప్రేక్షణాత్క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ ౨ ॥—క్రాంతమి తి ॥ పునః నవాని ప్రభాజాలాని బిభ్రతీతినవప్రభాజాలభృతః తేషాం మణీనాం సంబంధిన్యా కాంచనవప్రభాజా స్వర్ణసానుప్రసృతయా రుచాదీప్త్యా క్రాం

తషట్పదాభిః ॥ ౩ ॥ సహస్రసంఖ్యైర్గగనం శిరోభిః పాదైర్భువం వ్యాప్య వితిష్ఠమానమ్ । విలోచనస్థానగతోష్ణరశ్మినిశాకరం సాధుహిరణ్యగర్భమ్ ॥ ౪ ॥ క్వచిజ్జలాపాయవిపాండురాణి ధౌతోత్తరీయప్రతిమచ్ఛవీని । అభ్రాణి బిభ్రాణముమాఙ్గసంగవిభక్తభస్మానమివ స్మరారిమ్ ॥ ౫ ॥ ఛాయాం నిజస్త్రీచటులాలసానాం మదేన కించిచ్చటులాలసానామ్ । కుర్వాణముత్పింజలజాతపత్త్రైర్విహంగమానా-

---

తం వ్యాప్తం పునః శిలానాం మేచకోపలానాం ఇంద్రనీలానాం వా శ్యామలయా శ్యామలిమ్నా అభిరామం తథా ఆమంత్రితషట్పదాభిః మకరందఘ్రాణాదాహూతభృంగాభిః లతాభిః శ్రితం వ్యాప్తం ఇతః పరం ద్వ్యంతరమేకం దమకం వక్ష్యతే ॥ తత్ర తదేవాలఙ్కారః ॥ అర్థాలఙ్కారస్వభ్యూహ్యశ్చ యథాయథాసంభవమూహ్యాః, యమకలక్షణం త్వాచార్యదండినోక్తం * అవ్యపేతవ్యపేతాత్మా యావృత్తిర్వర్ణసంహతేః । యమకం తచ్చ పాదానామాదిమధ్యాంతగోచరం ॥ ఏకద్విత్రిచతుష్పాదయమకానాం వికల్పనా । ఆదిమధ్యాంతమధ్యాన్తమధ్యాద్యాద్యైవ సర్వతః ॥ అత్యంతబహవస్తేషాం భేదాస్సంభేదయోనయః । సుకరా దుష్కరాశ్చైవ వర్ణ్యంతే తత్ర కేచన ॥ ఇతి ॥ ౩ ॥—సహస్రేతి । సహస్రమితి సంఖ్యా యేషాం తైః సహస్రసంఖ్యైః శిరోభిః శిఖరైః శీర్షైశ్చ గగనం తథా తత్సంఖ్యైః పాదైః ప్రత్యంతపర్వతైశ్చరణైశ్చ భువం వ్యాప్య వితిష్ఠమానం అవతిష్ఠమానం + సమవప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదం, విలోచనయోగ్యస్థానం యోగ్యదేశః తద్గతౌ ఉష్ణరశ్మినిశాకరౌ యస్య తం అన్యత్ర నేత్రభూతావర్కేందుమిత్యర్థః, అత ఏవ సాధుసత్యం హిరణ్యగర్భం బ్రహ్మాణమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా, సహస్రశీర్షేత్యాదిశ్రుతేరితి భావః హిరణ్యగర్భో నిధిగర్భశ్చ ॥ ౪ ॥—క్వచిదితి ॥ పునః క్వచిత్ ఏకదేశే జలానామపాయేనాపగమేన విపాండురాణి శుభ్రాణి అత ఏవ ధౌతం క్షాళితం యదుత్తరీయం తత్ప్రతిమా తత్సమా ఛవిర్యేషాం తాని అభ్రాణి మేఘాన్ బిభ్రాణం దధానం + భృఞ్ఙ్కర్తరి శానచ్ అత ఏవ ఉమాయాః పార్వత్యాః అంగసంగేన అర్ధభాగేన విభక్తమేకభాగస్థాపితం భస్మ యస్య తం స్మరారిమివ హరమివేత్యుపమాలఙ్కారః ॥ ౫ ॥—ఛాయామితి ॥ పునః నిజస్త్రీణాం చటుషు ప్రియవచనేషు లాలసాః లోలుపాః ॥ లోలుపో లోలుభో లోలో లంపటో లాలసోపి చేతి యాదవః ॥ తేషాం

జలజాతపత్రైః ॥ ౬ ॥ స్కంధాధిరూఢోజ్జ్వలనీలకంఠా నుర్వీరుహశ్శ్లిష్టత నూనహీంద్రైః । ప్రవృద్ధనానేక లతాభుజాగ్రా న్రుద్రాననంతానివ ధారయ న్తమ్ ॥ ౭ ॥ విలమ్బినీలోత్పలకర్ణపూరాః కపోలభిత్తీరివ లోధ్రగౌరీః । న వోలపాలంకృతసైకతాభాః శుచీరపశ్శైవలినీర్దధానమ్ ॥ ౮ ॥ రాజీవరాజీవశ లోలభృంగం ముష్ణంతముష్ణం తతిభిస్తరూణామ్ । కాంతాలకాంతాలలనాస్సు

స్త్రీచటులాలసానాం మదేన కించిదీషచ్చటులాశ్చపలాః తేచ తేఅలసాశ్చ+ విశేషణయోరపి మిథోవిశేషణవిశేష్యభావవివక్షయా విశేషణసమాసః, తేషాం చటులాలసానాం విహంగమానాం హంసాదీనాం ఉత్పింజలానిజాతాన్యుత్పింజలజాతాని పూర్వవత్సమాసః, తాని పత్రాణియేషాంతైః ఉత్పింజలజాతపత్రైః అతిపింజరీభూతదళైరిత్యర్థః లలయోరభేదః జలజైరేవాతపత్రైః ఛాయాం కుర్వాణం ఏతేన మహతీ కమలాకరసమృద్ధిర్వ్యజ్యతే యమకరూపకయోస్సంకరః ॥ ౬ ॥—స్కన్ధేతి ॥ పునః స్కంధంప్రకాండం అధిరూఢాః ఉజ్జ్వలాః నీలకంఠాః మయూరాః యేషాంతాన్ అన్యత్ర స్కంధాధిరూఢాః అంసస్థితాః ఉజ్జ్వలాః నీలాఃకంఠాఃయేషాంతాన్ ॥ ని ॥ అంసప్రకాండయోఃస్కంధఇతివైజయంతీ ॥ అహీంద్రైః శ్లిష్టతనూన్ వ్యాప్తదేహాన్ ఏకత్రతదావాసత్వాదన్యత్రతద్భూషణత్వాచ్చేతిభావః, ప్రవృద్ధాన్యనేకలతానామేవభుజానాం లతానామివభుజానాం అగ్రాణియేషాంతాన్ అతఏవ అనంతానసంఖ్యాన్ రుద్రానివస్థితానిత్యుత్ప్రేక్షా, ఉర్వీరుహాన్వృక్షాన్ ధారయంతం ఉద్వహంతమ్ ॥ ౭ ॥ విలమ్బేతి ॥ విలమ్బినియానినీలోత్పలాని తాన్యేవ కర్ణపూరాః కర్ణావతంసాయాసాంతాః లోధ్రేణ లోధ్రరజసాగౌరీః అవదాతాః +షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతిజీష్, కపోలభిత్తీః కపోలాభిత్తయఇవ స్త్రీణాం గండస్థలీరివస్థితాః ఉపమానాంతరమాహ ఉలపాః బల్బజతృణాని ॥ ని ॥ ఉలపాబల్బజాఃప్రోక్తాఇతివైజయంతీ ॥ నవైస్తైరలంకృతానాం సైకతానామాభేవాభాయాసాంతాః కుతః శుచీః శుద్ధాః శైవలినీశ్శైవలవతీః అపఃదధానం అత్రశుచిత్వశైవలత్వాభ్యాం బిమ్బప్రతిబిమ్బభావేనఉపమాద్వయమ్ ॥ ౮ ॥—రాజీవేతి ॥ పునః రాజీవరాజీనాం పద్మపఙ్క్తీనాం వశాః అధీనాఃలోలాశ్చలాః భృంగాఃయస్మింస్తం రాజీవరాజీవశలోలభృంగం తరూణాం తతిభిఃసంఘైః ఉష్ణం ఆతపం ముష్ణంతం హరంతం

రాణాం రక్షోభిరక్షోభితముద్వహన్తమ్ ॥ ౯ ॥ ముదే మురారేరమరైస్సుమే-
రోరానీయ యస్యోపచితస్య శృఙ్గైః । భవన్తి నోద్దామగిరాం కవీనాముచ్ఛ్రా-
యసౌన్దర్యగుణా మృషోద్యాః ॥ ౧౦ ॥ యతః పరార్ధ్యాని భృతాన్యనూనైః
ప్రస్థైర్ముహుర్భూరిభిరుచ్ఛిఖాని । ఆఢ్యాదివ ప్రాపణికాదజస్రం జగ్రాహ-
రత్నాన్యమితాని లోకః ॥ అఖిద్యతాసన్నముదగ్రతాపం రవిం దధానేప్యరవిన్దధా-

---

కాన్తాః రమ్యాః అలకాః అన్తాః చూర్ణకున్తలాగ్రాణి యాసాం తాః కాన్తాలకాన్తాః
॥ ని ॥ అలకాశ్చూర్ణకున్తలా ఇత్యమరః ॥ సురాణాం లలనాః (స్త్రి)యోప్స-
రసః రక్షోభిః రాక్షసైః అక్షోభితమనభిభూతం యథా తథా ఉద్వహన్తమ్ ॥ ౯
సన్నల్పీయానయం కశ్చిద్రైవతకో నామ శిలోచ్చయః కథమియద్వర్ణ్యత ఇత్యా-
శఙ్కాం నిరస్యతి ॥ ముదే ఇతి ॥ మురారేః ముదే సన్తోషాయ అమరైః కర్తృ-
భిః సుమేరోః శృఙ్గైః కరణైః ఆనీయ ఉపచితస్య వర్ధితస్య ఆనీతైశ్శృఙ్గైరు-
పచితస్యేత్యర్థః, ఉపచయే కరణానాం శృఙ్గాణామర్థాదానయనే కర్తౄః
యస్య శైలస్య ఉచ్ఛ్రాయః ఔన్నత్యం తచ్చ సౌన్దర్యం చ తయోర్గుణాః ఉత్క-
ర్షాః ఉద్దామగిరాం ప్రగల్భవాచాం కవీనాం మృషా ఉద్యన్త ఇతి మృషో-
ద్యాః మిథ్యావాచ్యాః న భవన్తి, మేరుశృఙ్గేషు సర్వగుణసమ్భవాదితి భావః +
రాజసూయసూర్యమృషోద్యేత్యాదినా వదేః క్యబన్తో నిపాతః ఉత్కృష్టః శ్రా-
యః ఉచ్ఛ్రాయ ఇతి ఘఞన్తేనోపసర్గస్య సమాసః న తూపసృష్టాద్ఘఞ్ప్రత్యయః
శ్రిణీభువోనుపసర్గ ఇతి నియమాత్ ముదే ఇత్యాదిశ్లోకసప్తకే యచ్ఛబ్దస్య దృష్టో-
పి శైలస్స ముహురిత్యనేనాన్వయః. మేరుశృఙ్గాసమ్బన్ధేపి సమ్బన్ధకథనాదతిశ-
యోక్తిః ॥ ౧౦ ॥—యత ఇతి ॥ పరార్ధ్యాని శ్రేష్ఠాని అనూనైః మహద్భిః భూ-
రిభిః ప్రభూతైః ॥ ని ॥ ప్రభూతం ప్రచురం ప్రాజ్యం భూరీత్యమరః ॥ ప్రస్థైః సా-
నుభిః యానవిశేషైశ్చ ॥ ని ॥ ప్రస్థా (స్త్రీ) సానుమానయోరిత్యమరః ॥ ముహుః
భృతాని సమ్భృతాని మితానిచ ఉచ్ఛిఖాని ఉద్రశ్మీని అమితాన్యపరిమితాని ర-
త్నాని ఆఢ్యాత్ ధనికాత్ ॥ ని ॥ ఇభ్య ఆఢ్యో ధనీ స్వామీత్యమ-
రః ॥ ప్రపణో వ్యవహారః ప్రయోజనమస్య ప్రాపణికో వణిక్ + తదస్య ప్రయోజ-
నమితి ఠక్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ పణ్యాజీవాః ప్రాపణికా వైదేహా నైగమాశ్చ తే । వణి-
జ ఇతి వైజయన్తీ ॥ తస్మాదివ అజస్రం ముహుః లోకో జనః జగ్రాహ ఉపమాలం-
కారః ॥ ౧౧ ॥—అఖిద్యతేతి ॥ ఆసన్నమాసన్నత్వాత్సన్నిహితం అత ఏవ ఉదగ్ర

నే । భృంగావళీ యస్య తటే నిపీత రసా నమత్తామరసా న మత్తా ॥ ౧౨॥ యత్రాధి
రూఢేన మహీరుహోచ్చైరున్నిద్రపుష్పాక్షిసహస్రభాజా । సురాధిపాధిష్ఠితహ
స్తిమల్లలీలాం దధౌ రాజతగండశైలః ॥ ౧౩ ॥ విభిన్నవర్ణా గరుడాగ్రజేన సూ
ర్యస్య రథ్యాః పరితః స్ఫురన్త్యా । రత్నైః పునర్యత్ర రుచా రుచం స్వామానిన్యిరే వంశ

తాపం దుస్సహాతపం రవిం దధానేఽపి అరవిందధానే నఽపి మదధాన ఇతి విరోధః, అరవిందానాం ధానే నిధాన ఇతి పరిహారః + ధీయంతేఽస్మిన్నితి ధానం, అధికరణే ల్యుట్, శబ్దశ్లేషమూలో విరోధాలఙ్కారః, యస్య గిరేః తటే నిపీతరసా నితరాం పీతమకరందా, నమంతి తామరసాని పఙ్కేరుహాణి యయా భారభూతయా సా నమత్తామరసా ॥ ని ॥ పఙ్కేరుహం తామరసమిత్యమరః ॥ అతఏవ మత్తా భృంగావళీ నాఽభిద్యత న భిద్యతే స్మ, ఛిదేర్ద్వైధాదికాత్కర్తరి లఙ్, అత్యంతసూర్యసన్నిధానేఽపి అరవిన్దాకరవిహారాన్మధుకరాదినకరకరాత్తాపం నాపురిత్యర్థః ॥౧౨॥ యత్రేతి॥ యత్ర శైలే రజతస్య వికారో రాజతః + ప్రాణిరజతాదిభ్యోఽఞిత్యఞ్ ప్రత్యయః, సచాసౌ గండశైలశ్చ ॥ని॥ గండశైలాస్తు చ్యుతాః స్థూలోపలా గిరేరిత్యమరః, ఉన్నిద్రాణి వికసితాని పుష్పాణ్యక్షీణీవేత్యుపమితసమాసః తేషాం సహస్రం భజతీతి తద్భాజా, అధిరూఢేన ఉచ్చైర్మహీరుహా వృక్షేణ సురాధిపేన-దేవేంద్రేణ, అధిష్ఠితో యో హస్తిమల్ల ఇవ- తస్య హస్తిమల్లస్యైరావతస్య లీలామివ లీలాం శోభాం దధౌ, ఐరావతస్య ధావళ్యాదితి భావః ॥ ని ॥ హస్తిమల్లో భ్రమాతంగే హస్తిమల్లో వినాయక ఇతి విశ్వః, అత్ర లీలామివ లీలామితి సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః ॥ ౧౩॥— విభిన్నేతి ॥ గరుడాగ్రజేనారుణేన, విభిన్నవర్ణాః అన్యథాకృతవర్ణాః, అరుణిమానమాపాదితా ఇత్యర్థః, సూర్యస్య సంబంధినః రథం వహంతీతి రథ్యాః రథాశ్వాః + తద్వహతి రథయుగప్రాసంగమితి యత్ప్రత్యయః, యత్ర శైలే వంశకరీరనీలైః వంశాంకురస్యేవ నీలైః మరకతైరిత్యర్థః ॥ని॥ వంశాంకురే కరీరోఽస్త్రీత్యమరః ॥ ని॥ శృంగావిష్టానతాపాతోఽరలూనతాప్రతిపత్త్యర్థత్వాద పౌనరుక్త్యమితః ॥ అర్జునే నేత్ర దమప్రయోజ్యమిత్యుక్త్వా కరికలభకర్ణావతంసార్ణశిఖరేఽ అన్యత్ర శిరసిస్థ నదోష ఇత్యాహ వామనః విశేషశ్చేదితి పరితః స్ఫురన్త్యా ఏనం గిరిశంగిరిశోభాం
దాన పునః స్వాం రుచం నిజహరితవర్ణమేవ ॥ నవిస్మయితే సర్వోఽపి విస్మయే

కరికసీనైః ॥ ౧౮ ॥ యత్రోజ్ఝితాభిర్ముహురంబువాహైస్సమున్నమద్భిః
సమున్నమద్భిః । వనంబబాధేవిషపావకోత్థావిపన్నగానామవిపన్నగానామ్ ॥
ఫలద్భిరుష్ణాంశుకరాభిమర్శాత్కార్శానవన్ధామపతఙ్గకాన్తైః । శశంస యః
పాత్రగుణాద్గుణానాంసఙ్క్రాన్తిమాక్రాన్తగుణాతిరేకామ్ ॥౨౦॥ దృష్టోపిశై

లకత్వాత్ ప్రధానేకర్మణిలిట్ * ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయేలాదీనాహు
కర్మణామితివచనాత్ అత్రవిభిన్నవర్ణా ఇత్యేకః తద్గుణః రథ్యానాంస్వ
గుణత్యాగేన గరుడాగ్రజగుణగ్రహణాత్ పునస్తత్త్యాగేన మరకతగుణగ్రహణా
అపరస్తద్గుణః తదుపజీవీతి సజాతీయయోస్సఙ్కరః ॥ తేన గిరేస్సార్వభౌమ
పర్యంతమాసన్నత్వంవస్తువ్యజ్యతే * తద్గుణఃస్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణా
హృతిరితిలక్షణాత్ ॥౧౮॥— యత్రేతి॥ యత్రశైలే సమున్నమద్భిస్సమున్న
ద్భిః అంబువాహైఃఉజ్ఝితాభిః అద్భిర్ముహుః సమున్నంసమ్యగున్నంక్లిన్న
సికమిత్యర్థః+ఉందీక్లేదనఇతిధాతోః కర్మణిక్తఃనుదవిదేత్యాదినానిష్ఠానత్వం
విపన్నగాః విగతసర్పాః నభవంతీత్యవిపన్నగాః సపన్నగాఇత్యర్థః తేషాం
విపన్నగానాం నగానాంవృక్షాణాం వనం విషపావకోత్థావిషాగ్నిసముత్థా
దావత్ నబబాధేనిత్యవర్షానుషంగాత్ విషాగ్నిక్షోభోవృక్షాణామకించిత్క
రఇతిభావః ॥ ౧౯॥—ఫలద్భిరితి ॥ యఃశైలఃఉష్ణాంశుకరాభిమర్శాత్, అర్క
రసంపర్కాత్ కృశానోరిదం, కార్శానవంఆగ్నేయంధామ తేజః - ఫలద్భిః
ఉద్గిరద్భిః అర్కకరసామర్థ్యాభివ్యంజకైరితిభావః, పతంగకాంతైస్సూర్యకా
న్తైః దృష్టాంతభూతైరితిభావః గుణానాంసంక్రాంతిం అస్యత్రిగుణసంక్రమః
సంక్రాంతగుణానిత్యర్థః పాత్రగుణాదాధారగుణసహకారాత్ ఆక్రాంతః
అధికః గుణాతిరేకః కార్యవిశేషాధాన రూపోగుణోత్కర్షో యస్యాస్తాం
నుభిః యానవిశేషైః
భృతానినస్పృతాని ష్ఠ, అర్కత్విషాంసర్వత్రసంక్రమణావిశేషపి సూర్యకాం
తాని ఉత్కర్షశీలాత్ అథవాపాత్రాపిసంక్రమ్యకారిణాంగుణానామాధారగుణ
రః ॥ ప్రపంచోవ్యవహారఃప్రయోజకత్వమితినిశ్చయోత్రైపజాయతఇత్యర్థః తతో
సమితితత్ప్రత్యయః ॥ ౨౦ ॥ పణ్యాక్తిరనుపకారిణీతిభావః వృత్త్యనుప్రాసోలంకా
రఇతివైజయంతీ ॥ తస్మాదివ అజస్రదృష్టోపిసశైలః, మురారేః ఆపూర్వో
కారః ॥ ౨౧ ॥—అభిద్యుతేతి ॥ ఆస
\+ తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితివతిప్రత్యయః

ముహుర్మురారేరపూర్వవద్విస్మయమాతతాన । క్షణే క్షణే యన్నవతాముపైతి తదేవరూపం రమణీయతాయాః ॥౧౭॥ ఉచ్చారణజ్ఞోథగిరాం దధానముచ్చారణత్పక్షిగణాస్తటీస్తమ్ । ఉత్కన్ధరం ద్రష్టుమవేక్ష్య శౌరిముత్కన్ధరం దారుక ఇత్యువాచ ॥౧౮॥ ఆచ్ఛాదితాయతదిగమ్బరముచ్చకైర్గామాక్రమ్య సంస్థితముదగ్ర

విస్మయమాతతాన, అతిరమణీయత్వాదితి భావః తథాహి, క్షణే క్షణే ప్రతిక్షణం వీప్సాయాం ద్విర్భావః నవతాం అపూర్వవద్భావం ఉపైతీతి యత్, తన్నవత్వాపగమనమేవ రమణీయతాయా రూపం స్వరూపం లక్షణమిత్యర్థః అత్ర రమణీయత్వలక్షణస్య వాక్యార్థస్య విస్మయే హేతుత్వసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥౧౭॥— ఉచ్చారణజ్ఞ ఇతి ॥ అథహరివిస్మయానంతరం గిరాం వాక్యానాం ఉచ్చారణం జానాతీత్యుచ్చారణజ్ఞః ఉక్తికుశలః+ఆతో నుపసర్గే క ఇతి కప్రత్యయః నేగుపధేత్యాదినా అకారాదనుపసర్గాత్కర్మోపపదో భవతి విప్రతిషేధేనేతి వచనాత్, దారుకః కృష్ణసారథిః ఉచ్చైః ఉన్నతాః రణంతః శబ్దాయమానాః పక్షిగణాః యాసు తాః రణత్పక్షిగణాః తటీర్దధానం (తం పూర్వోక్తం) ధరతీతి ధరం పర్వతం పచాద్యచ్ ॥ని॥ అహార్యధరపర్వతా ఇత్యమరః ద్రష్టుం ఉత్కం ఉత్సుకం+ ఉత్క ఉన్మనా ఇతి నిపాతః ఉత్కంధరం ఔత్సుక్యాదున్నమితకంధరం తం శౌరిం, అవేక్ష్య ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణ వాచమువాచ నహీంగితజ్ఞోవసరేవసీదతీతి భావః ॥౧౮॥— ఇతః ప్రభృతి యమకానంతర శ్లోకేషు వసంతతిలకావృత్తం నియమేనాహ ॥ ఆచ్ఛాదితేతి ॥ ఆచ్ఛాదితాన్యావృతాని, ఆయతాని దీర్ఘాణి దిశః అంబరం ఖం చ దిగంబరాణి యేన తం అన్యత్ర ఆచ్ఛాదితం వసితం ఆయతం దిగేవాంబరం వాసో యేన తం తథోక్తం ఉచ్చకైరున్నతాం గాం భువం ఆక్రమ్య వ్యాప్య సంస్థితం తథా ఉదగ్రాణి ఉన్నతాని విశాలాని చ శృంగాణి-శిఖరాణి యస్య తం, అన్యత్ర తు ఉదగ్రవిశాలే శృంగే విషాణే యస్య తం ఉచ్చకైరున్నతాం గాం వృషభం ఆక్రమ్య అధిష్ఠాయ సంస్థితమిత్యర్థః ॥ ని॥ శృంగం విషాణశిఖరే ఇతి ॥ గౌః స్వర్గే వృషభే రశ్మౌ వజ్రే చంద్రమసి స్మృతః ॥ అర్జునే నేత్రదృగ్బాణభూవాగ్వారిషు గా గ్మతేతి చ విశ్వః మూర్ధ్ని శిఖరే అన్యత్ర శిరసి స్ఖలంతీ తుహినదీధితేః ఇందోః కోటిః రశ్మికలా చ యస్య తం ఏనం గిరిశం గిరిశ్రేష్ఠం రైవతకం కైలాసనాథమీశ్వరం చోద్వీక్ష్య భువి కః న విస్మయతే సర్వోపి విస్మయ

విశాలశృంగమ్ । మూర్ధ్నిస్ఫురత్తుహినదీధితికోటిమేన ముద్వీక్ష్య కో భువి న వి
స్మయతే గిరీశమ్ ॥ ౧౯ ॥ ఉదయతి వితతోర్ధ్వరశ్మిరజ్జావహిమరుచౌ హిమధా
మ్ని యాతి చాస్తమ్ । వహతి గిరిరయం విలంబిఘంటాద్వయపరివారిత వారణేన్ద్ర
లీలామ్ ॥ ౨౦ ॥ వహతి యః పరితః కనకస్థలీస్సహరితాలసమాననవాంశుకః ।
చలఏష భవానివ రాజతే సహరితాలసమాననవాంశుకః ॥ ౨౧ ॥ పాశ్చాత్యభాగ

తేత్యర్థః । నేయం తుల్యయోగితా ప్రకృతాప్రకృతవిషయత్వాదనుత్థానాత్ నా
సమాసోక్తిః, తస్యాః విశేషణసామ్యజీవితత్వాత్, నాపి శ్లేషః, ఉభయశ్లే
శేషణశ్లేషాయోగాత్ తస్మాత్ప్రాకరణికార్థమాత్రపర్యవసితాభిధావ్యాపా
ణాపి శబ్దేన అర్థాన్తరధీకృద్ధ్వనిరేవేత్యాహుః । తదుక్తం కావ్యప్రకాశే *
కార్థస్య శబ్దస్య వాచకత్వే నియన్త్రితే । సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యా
పృతిరఞ్జనమితి వృత్తలక్షణం తు * ఉక్తా వసన్తతిలకా తభజా జగౌ గ ఇతి ॥ ౧౯ ॥
— ఉదయతీతి ॥ వితతాః ఊర్ధ్వాశ్చ, రశ్మిరజ్జవో రజ్జవ ఇవ రశ్మ
యస్యతస్మిన్ వితతోర్ధ్వరశ్మిరజ్జౌ అహిమరుచౌ సూర్యే ఉదయతి ఉదయమా
సతి + అయుగతావితి స్వరితేతం కేచిదిచ్ఛన్తి తతశ్శతరి సప్తమీ తథా వితతోర్ధ్వర
శ్మిరజ్జౌ హిమధామ్ని చన్ద్రే చ అస్తం యాతి అస్తమయమానే సతి + యాతేః
రిసప్తమీ అయం గిరిః విలమ్బినా ఘణ్టాద్వయేన పరివారితస్య పరివేష్టిత
వారణేన్ద్రస్య లీలామివ లీలాం శోభాం వహతి- అత్ర లీలామివ లీలామితి సా
శ్యాక్షేపాన్నిదర్శనా తయా సూర్యాచన్ద్రమసావస్య ఘణ్టాసమానకక్ష్యావిశే
వితి మహదౌన్నత్యం వస్తు వ్యజ్యతే పుష్పితాగ్రా వృత్తం * అయుజి నయుగ
తో యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా ॥ ౨౦ ॥—వహతీతి ॥ లస
నాః దీప్యమానాః నవా అంశవో యస్య సః లసమాననవాంశుకః + క్షైషికః
త్యయః యోఽచలః సహరితాః సదూర్వాః ।ని॥ హరితేతి చ దూర్వాయాం
రిద్వర్ణయుతేన్యవదితి విశ్వః కనకస్య స్థలీః స్వర్ణభూమీః + జానపదేత్యా
అకృత్రిమార్థే జీప్ పరితో వహతి సఏషాచలః హరితాలేన ఖర్జూరేణ స
సమనవమంశుకం వాసో యస్య సః హరితాలసమాననవాంశుకః పీతాంబరో
నివ రాజతే ద్రుతవిలమ్బితం వృత్తం * ద్రుతవిలమ్బితమాహ నభౌ భరావితి
త్వాత్ ॥ ౨౧ ॥— పాశ్చాత్యేతి ॥ ఇహాద్రౌ సానుషు సన్నిషణ్ణాః స్థితాః

హాసానుహాసన్నివ సన్నిధానాత్ పశ్యన్తి శాన్తమలసాన్ద్రతరాంశుజాలమ్ । సంపూర్ణలబ్ధలలనాలపనోపమానముత్సఙ్గసఙ్గిహరిణస్య మృగాఙ్కమూర్తేః ॥ ౨౨ ॥ కృత్వా పుంవత్పాతముచ్చైర్భృగుభ్యో మూర్ధ్ని గ్రావ్ణాం జర్ఝరా నిర్ఝరౌఘాః । కుర్వన్తి ద్యాముత్పతన్తః స్మరార్తస్వర్లోకస్త్రీగాత్రనిర్వాణమత్ర ॥ ౨౩ ॥ స్థగయన్త్యమూః శమితచాతకార్తస్వరా జలదాస్తటిత్తులితకాన్తకార్తస్వరాః । జగతీరిహ స్ఫురితచారుచామీకరాః సవితుః క్వచిత్కపిశయన్తి చామీకరాః ॥ ౨౪ ॥

నాడీతి శేషః శాన్తమలకలఙ్కస్య, పురోవర్తికోన్నిష్కళఙ్కం అతఏవసాంద్రతరం అంశుజాలం యస్యతం, అతఏవసంపూర్ణం యథాతథా లబ్ధం లలనాలపనోపమానం స్త్రీముఖసాదృశ్యం యేనతం॥ ని॥ ఆననం లపనం ముఖమిత్యమరః కుతః ఉత్సఙ్గసఙ్గిహరిణస్య అఙ్కస్థితమృగస్య శశాఙ్కా మృగచిహ్నమూర్తిర్యస్యతస్య శశాఙ్కమూర్తేశ్చన్ద్రస్య పశ్చాద్భవః పాశ్చాత్యః+ దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్యగితిత్యక్ సచాసౌభాగశ్చేతం పాశ్చాత్యభాగం పృష్ఠదేశం పశ్యన్తి। జనాః చన్ద్రస్యాధః స్థితత్వాత్ అకళఙ్కం చన్ద్రోపరిభాగం దదృశురిత్యర్థః పాశ్చాత్యభాగదర్శనాత్తన్మోక్షాత్ తాదృగౌపమ్యమిత్యధ్వనిః ॥ వసన్తతిలకావృత్తమ్ ॥ ౨౨ ॥ — కృత్వేతి ॥ అత్రాద్రౌ నిర్ఝరౌఘాః-గిరినదీప్రవాహాః ॥ ని ॥ ప్రవాహో నిర్ఝరో ఝర ఇత్యమరః ॥ పుంవత్ప్రశస్తవస్త్వన్యాయవిశేషభావాదపునరుక్తిః పుంవత్ పుంభిస్తుల్యం + తేనతుల్యమితివతిప్రత్యయః, ఉచ్చైర్భృగుభ్యస్తటేభ్యః ॥ ని ॥ ప్రపాతస్తుతటో భృగురిత్యమరః ॥ గ్రావ్ణాం శిలానాం మూర్ధ్ని పాతం కృత్వా పతిత్వా జర్ఝరాః శకలీభూతాః ద్యామాకాశం ప్రత్యుత్పతన్తస్సన్తః స్మరార్తానాం స్వర్లోకస్త్రీణాం ఖేచరీణాం అప్సరసాం గాత్రనిర్వాణమఙ్గనిర్వృతిం కుర్వన్తి * అనుష్ఠానాసమర్థస్య వానప్రస్థస్య జీర్యతః । భృగ్వగ్నిజలసంపాతైర్మరణం ప్రవిధీయత ఇతి విహితభృగుపాతానాం పుంసాం స్వర్లోకగా[illegible]మిహోపమానత్వం శాలినీవృత్తమ్ * శాలిన్యుక్తా మ్తౌ తగౌ గోబ్ధిలోకైః [illegible]ణాత్ ॥ ౨౩ ॥ — స్థగయన్తీతి ॥ ఇహాద్రౌ క్వచిదమూర్జగతీః భూమీః ॥ జగతీ భువనే భూమావితి విశ్వః ॥ శమితాశ్చాతకానాం ఆర్తస్వరాః దీనరావా యైస్తే శమితచాతకార్తస్వరాః * సర్వంసహాపతితమమ్బు న చాతకానా[illegible]తి, భూగతస్య తేషాం విషాభత్వాత్ అభౌమామ్బుదానేనైవోజ్జీవయన్తి [illegible]ర్థః కించ తటిద్భిః తులితాని ఉపమితాని కాన్తాని కార్తస్వరాణి సువర్ణా

విశాలశృంగమ్ । మూర్ధ్నిస్ఫురత్తుహినదీధితికోటిమేన ముద్వీక్ష్యకోభువి
స్మయతేగిరీశమ్ ॥ ౧౯ ॥ ఉదయతివితతోర్ధ్వరశ్మిరజ్జావహిమరుచౌహిమ
ధామ్నియాతిచాస్తమ్ । వహతిగిరిరయంవిలంబిఘంటాద్వయపరివారితవారణేన్ద్ర
లీలామ్ ॥ ౨౦ ॥ వహతియఃపరితఃకనకస్థలీస్సహరితాలసమాననవాంశుకః ।
చలఏషభవానివరాజతేసహరితాళసమాననవాంశుకః ॥ ౨౧ ॥ పాశ్చాత్యభాగ

లేత్యర్థః నేయంతుల్యయోగితా ప్రకృతాప్రకృతవిషయేతదనుత్థానాత్ నా సమాసోక్తిః, తస్యాః విశేషణసామ్యజీవితత్వాత్, నాపిశ్లేషః, ఉభయశ్లే శేష్వశ్లేషాయోగాత్ తస్మాత్ప్రాకరణికార్థమాత్రపర్యవసితాభిధావ్యాపా ణాపిశబ్దేన అర్థాన్తరధీకృద్ధ్వనిరేవేత్యాహుః తదుక్తం కావ్యప్రకాశే * కార్థస్యశబ్దస్యవాచకత్వేనియన్త్రితే। సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యా పృతిరఞ్జనమితి వృత్తలక్షణంతు * ఉక్తావసన్తతిలకాతభజాజగౌగఇతి॥ — ఉదయతీతి ॥ వితతాః ఊర్ధ్వాశ్చ, రశ్మిరజ్జవో రజ్జవఇవ రశ్మ యస్యతస్మిన్ వితతోర్ధ్వరశ్మిరజ్జౌ అహిమరుచౌసూర్యే ఉదయతి ఉదయమ్ సతి+అయంగతావితి స్వరితేతం కేచిదిచ్ఛన్తి తతశ్శతరిసప్తమీ తథావితతోర్ధ్వ రశ్మిరజ్జౌహిమధామ్నిచన్ద్రేచ అస్తంయాతిఅస్తమయమానేసతి + యాతే రిసప్తమీ అయంగిరిః విలమ్బినాఘణ్టాద్వయేన పరివారితస్య పరివేష్టిత వారణేన్ద్రస్య లీలామివ లీలాం శోభాం వహతి- అత్రలీలామివ లీలామితిసా శ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాతయాసూర్యాచన్ద్రమసావస్యకుక్షిసమానకక్ష్యావిశా వితిమహదౌన్నత్యంవస్తువ్యజ్యతే పుష్పితాగ్రావృత్తం * అయుజినయుగ తోయకారోయుజిచనజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రా ॥ ౨౦॥—వహతీతి ॥ లస నాః దీప్యమానాః నవా అంశవోయస్యసః లసమాననవాంశుకః+ శైషికః కప్ త్యయః యోచలః సహరితాః సదూర్వాః ।ని॥ హరితేతిచదూర్వాయాం రిద్వర్ణయోరిత్యనదితి విశ్వః కనకస్యస్థలీఃస్వర్ణభూమీః + జానపదేత్యాదినా అకృత్రిమార్థేజీష్ పరితోవహతి సఏషాచలః హరితాళేన ఖర్జూరేణ సంనవమంశుకం వాసోయస్యసఃహరితాళసమాననవాంశుకః పీతాంబరో నివరాజతే ద్రుతవిలమ్బితంవృత్తం * ద్రుతవిలమ్బితమాహ నభౌభరౌ శౌల్ ॥ ౨౧ ॥— పాశ్చాత్యేతి ॥ ఇహాద్రౌసానుషు సన్నిషణ్ణాః స్థితాః

హాసానుహాసన్నిపణ్ణాః పశ్యంతి శాంతిమలసాంద్రతరాంశుజాలమ్ । సంపూర్ణల
బ్ధలలనాలపనోపమానముత్సంగసంగిహరిణస్య శశాఙ్కమూర్తేః ॥ ౨౨ ॥ కృత్వా
పుంవత్పాతముచ్చైర్భృగుభ్యో మూర్ధ్ని గ్రావ్ణాం జర్జరా నిర్ఝరౌఘాః కు
ర్వంతి ద్యాముత్పతంతః స్మరార్తస్వర్లోకస్త్రీగాత్రనిర్వాణమత్ర ॥ ౨౩ ॥ స్థగ
యంత్యమూః శమితచాతకార్తస్వరా జలదాస్తటిత్తులితకాంతకార్తస్వరాః । జ
గతీరిహ స్ఫురితచారుచామీకరాః సవితుః క్వచిత్కపిశయంతి చామీకరాః ॥ ౨౪ ॥

సాఽతిశేషః శాన్తమలఙ్కలఙ్కస్య, పూర్ణావర్తినః కాన్తిర్నిష్కళఙ్కం అతఏవసాం
ద్రతరం అంశుజాలంయస్యతం, అతఏవసంపూర్ణం యథాతథాలబ్ధం లలనాలప
నోపమానం స్త్రీముఖసాదృశ్యంయేనతం ॥ ని ॥ ఆననంలపనంముఖమిత్యమరః కుతః
ఉత్సంగసంగిహరిణస్య అంకస్థితమృగస్య శశాంకామృగచిహ్నమూర్తిర్యస్యతస్య
శశాఙ్కమూర్తేశ్చన్ద్రస్య పశ్చాద్భవః పాశ్చాత్యః+ దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్యగి
తిత్యక్ సచాసౌభాగశ్చతంపాశ్చాత్యభాగంపృష్ఠదేశంపశ్యంతి। జనాశ్చంద్రస్యా
ధః స్థితాస్యాఙ్కళఙ్కంచంద్రోపరిభాగందద్రుమిత్యర్థః పాశ్చాత్యభాగదర్శనా
తిశయోక్త్యా తాదృగాస్మత్యర్థధ్వనిః ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౨౨ ॥ — కృ
త్వేతి ॥ అత్రాద్రౌ నిర్ఝరౌఘాః-గిరినదీప్రవాహాః ॥ ని ॥ ప్రవాహోనిర్ఝ
రోఝరఇత్యమరః ॥ పుంవత్వం తావదత్రసామాన్యవిశేషభావాదపునరుక్తిః పుంవ
త్ పుంభిస్తుల్యం + తేనతుల్యమితివతిప్రత్యయః, ఉచ్చైర్భృగుభ్యస్తటేభ్యః
॥ ని ॥ ప్రపాతస్తుతటోభృగురిత్యమరః ॥ గ్రావ్ణాంశిలానాం మూర్ధ్నిపాతంకృ
త్వాపతిత్వా జర్ఝరాశ్శకలీభూతాః ద్యామాకాశంప్రత్యుత్పతంతస్సంతః స్మ
రార్తానాం స్వర్లోకస్త్రీణాంఖేచరీణాం అప్సరసాం గాత్రనిర్వాణమంగ
నిర్వృతిం కుర్వంతి * అనుష్ఠానాసమర్థస్యవానప్రస్థస్యజీర్యతః । భృగ్వగ్నిజ
లసంపాతైర్మరణంప్రవిధీయతఇతి విహితభృగుపాతానాం పుంసాం స్వర్లోక
గామినామిహసోపమానత్వం శాలినీవృత్తమ్ * శాలిన్యుక్తామ్తౌతగౌగోఽబ్ధిలోకై
రితిలక్షణాత్ ॥ ౨౩ ॥ — స్థగయంతీతి ॥ ఇహాద్రౌక్వచిదమూర్జగతీః భూమీః
॥ ని ॥ జగతీభువనేభూమావితివిశ్వః ॥ శమితాశ్చాతకానాం ఆర్తస్వరాః దీన
స్వరాయైస్తే శమితచాతకార్తస్వరాః * సర్వంసహాపతితమంబునచాతకానా
మితి, భూగతస్య తేషాం విషాఖత్వాత్ అభోమాంబుదానే నైవోజ్జీవయంతి
త్యర్థః కించ తటిద్భిః తులితానిఉపమితాని కాంతాని కార్తస్వరాణిసువర్ణా

ఉత్క్షిప్తముచ్ఛ్రితసితాంశుకరావలంబైరుత్తంభితోడుభిరతీవతరాం శిరోభిః।
శ్రద్ధేయనిర్ఝరజలవ్యపదేశమస్య విష్వక్తటేషు పతతి స్ఫుటమంతరిక్షమ్ ॥ ఏ
కత్ర స్ఫటికతటాంశుభిన్ననీరా నీలాశ్మద్యుతిభిదురాంభసోఽపరత్ర। కాళిం

నియుక్తే తటిత్తులితకాంతకార్తస్వరాః తటితాం స్ఫురణే తేషామపి తద్వల్
రణాదితి భావః, తే జలదా మేఘాః స్థగయంతి-ఛాదయంతి + స్థగ ఆచ్ఛాదనే
రాదికః క్వచిత్ స్ఫురితాన్యుల్లసితాని చారూణి చామీకరాణి సువర్ణాని యే
స్ఫురితచారుచామీకరాః అమీ సవితుః కరాః అతపాశ్చ కపిశయంతి కపిశా
ర్వంతి క్వచిద్వృష్టిః క్వచిదాతపశ్చేతి మహదాశ్చర్యమితి భావః, శాక్వరజా
వృత్తం *(సయుతాన్నౌ రేజగసయుతౌ తుపథ్యాలగౌ) సజసా యలౌ చ సహగేన ప
మతా ॥ ౫౪ ॥—ఉత్క్షిప్తమితి ॥ ఉచ్ఛ్రితాస్సితాంశోశ్చంద్రస్య కరాః అ
హస్తాశ్చ. అవలంబో యేషాం తైః ఉత్తంభితాన్యవలంబితాని ఉడూని యైస్తై
డూని చావష్టభ్యేత్యర్థః శిరోభిశ్శిఖరైర త్యుచ్చైస్త్వ అతీవతరాం భృశతరం
తీవశబ్దాద్ద్విరుక్తాదవ్యయాదామ్ప్రత్యయః, ఉత్క్షిప్తముద్వమ్యోద్ధృతం అం
క్షం శ్రద్ధేయః సాదృశ్యాద్విశ్వసనీయః నిర్ఝరజలమితి వ్యపదేశో వ్యవహా
యస్య తత్ దృఢతరాం నిర్ఝరజలధియం కుర్వదిత్యర్థః। అస్యాద్రేః తటే
విష్వక్సమంతాత్ పతతి స్ఫుటం సత్యం ఇందుకరాను డూని చావష్టభ్య శిరో
ధ్రియమాణమపి దుర్ధరత్వాద్భ్రశ్యదంతరిక్షమేవేదం న తు జలం సాదృశ్యా
త్తు వ్యపదేశో దుర్వార ఇతి సర్వతః పాతి నిర్ఝరజలం ప్రేక్ష్యోత్ప్రేక్ష్యతే
త్సేధవిస్తారావస్యవ్యజ్యేతే ॥ ౫౫ ॥—ఏకత్రేతి ॥ ఏకత్ర ఏకస్మిన్ భాగే
టికస్య యత్తటం తస్యాంశుభిః భిన్ననీరాః మిశ్రోదకాః శుభ్రజలా ఇత్యర్థః
అపరత్ర అపరస్మిన్ భాగే నీలాశ్మనాం ఇంద్రనీలానాం ద్యుతిభిః భిదురాణి
శ్రాణి అమ్భాంసి యాసాం తాః నీలసలిలా ఇత్యర్థః ఇహాద్రౌ సరితః కళింద
ద్రేరపత్యం స్త్రీ కాళిందీ యమునా ॥ ౧ ॥ కాళిందీ సూర్యతనయా యమునా
నస్వసేత్యమరః ॥ తస్యాః జలైః జనితా శ్రీః శోభా యస్యాస్తస్యాః తత్సం
యా ఇత్యర్థః సురాపగాయాః గంగాయాః వైదగ్ధీం శోభాం శ్రియం తే భజంతి
దగ్ధస్య భావో వైదగ్ధీ + గుణవచనేత్యాదినా ష్యఞ్ప్రత్యయః షిద్గౌరాదిభ్య
శ్చేతి ఙీష్, సా పి షిత్త్వస్య బాహులకత్వాదిహ వైకల్పికః అతఏవ ష్యఞ

వనితశ్రియస్స్త్రియస్తే వైదగ్ధీమిహ దధతి నస్సురాపగాయాః ॥ ౨౬ ॥ ఇత స్తతోస్మి
న్విలసన్తి మేరోస్సమానవప్రే మణిసానురాగాః । స్త్రియశ్చ పత్యౌ సురసున్దరీభి
స్సమా నవప్రేమణి సానురాగాః ॥ ౨౭ ॥ ఉచ్చైర్మహారజతరాజివిరాజితాసౌ దు
ర్వర్ణభిత్తిరిహ సాన్ద్రసుధాసవర్ణా । అభ్యేతి భస్మపరిపాణ్డురితస్మరారే రుద్వ
హ్నిలోచనలలామలలాటలీలామ్ ॥ ౨౮ ॥ అయమతిజరఠాః ప్రకామగుర్వీరలఘు
విలమ్బిపయోధరోపరుద్ధాః । సతతమసుమతామగమ్యరూపాః పరిణతదిక్కరి

త్కారణాదీకారో బహులమితి వామనః అత్ర సితాసితమణిగుణగ్రహణాత్పురితాం
యమునాసంగతగంగాశోభాసాదృశ్యాక్షేపాత్ తద్గుణోత్థాపితా నిదర్శనా, ప్రహ
ర్షిణీవృత్తమ్ * మ్నౌ జ్రౌగ స్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమ్ ॥ ౨౬ ॥—ఇత
ఇతి ॥ మేరోః సమానవప్రే తుల్యప్రస్థే అతఏవాస్మిన్నద్రౌ ఇత స్తతః మణి
సానురాగాః రత్నతటకాన్తయో విలసన్తి ప్రసరన్తి, కిఞ్చ నవం ప్రేమ యస్య
తస్మిన్నవప్రేమణి పత్యౌ అనురాగేణ సహ వర్తన్త ఇతి సానురాగాః సురసున్ద
రీభిస్సమాః సరూపాః స్త్రియశ్చ ఇత స్తతః సర్వత్ర విలసన్తి-క్రీడన్తి, అన్యో
న్యానురాగిణోభిరూపాశ్చేహ విలాసిన స్తదనురూపాణి విహారస్థానాని చసన్తీతి
భావః ॥ ౨౭ ॥—ఉచ్చైరితి ॥ ఇహాద్రౌ సాన్ద్రయా సుధయా లేపనవిశేషె
ణ అమృతేన వా సవర్ణా సమానవర్ణా + జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినా సమాన
స్య సభావః ॥ ని ॥ లేపభేదేమృతే సుధేతి వైజయన్తీ ॥ మహారజతరాజివిరాజితా
కాంచనరేఖా శోభితా అసౌ పురోవర్తినీ ఉచ్చైరున్నతా దుర్వర్ణభిత్తి రజ
తభిత్తిః ॥ ని ॥ దుర్వర్ణం రజతం రూప్యం మహారజత కాంచనే ఇతి చామరః ॥ భ
స్మనా పరిపాణ్డురితస్య పాణ్డరాకృతస్య స్మరారేః ఉద్వహ్ని ఉద్దీప్తార్చిః లోచ
నమేవ లలామం భూషణం యస్య తస్య లలాటస్య లీలామివ లీలాం శోభాం అభ్యేతి
భజతి, నిదర్శనాలఙ్కారః ॥ ని ॥ లలామం పుచ్ఛపుణ్డ్రాశ్వభూషాప్రాధాన్యకే
తుషు ధ్వజే చ మరః ॥ ౨౮ ॥—అయమితి ॥ అయం గిరిః అతిజరఠాః అతికఠినాః అతిజరతీశ్చ
॥ ని ॥ జరఠః కఠినే జీర్ణ ఇతి వైజయన్తీ ॥ ప్రకామం గుర్వీః శ్రేష్ఠాః స్థూలాశ్చ
స్థ్వరాశ్చ ప్రకామగుర్వీః ॥ ని ॥ గురుస్తు గీష్పతౌ శ్రేష్ఠే గురౌ పితరి దుర్భర ఇతి వ
ర్ణవే + విస్పష్టపటునల్ మయూరవ్యంసకాదయశ్చేతి సమాసః అలఘుభిః
విలంబిభిః లంబమానైశ్చ పయోధరైః మేఘైః స్తనైశ్చ ఉపరుద్ధాః ఆవృతాః నిబ

కాస్తటీర్బిభర్తి ॥ ౨౯ ॥ ధూమాకారం దధతి పురస్సౌవర్ణే వర్ణేనాగ్నేస్స
దృశితటే పశ్యామీ । శ్యామీభూతాః కుసుమసమూహేలీనాంలీనామాలీమిహతరవోబి
భ్రాణాః ॥ ౩౦ ॥ వ్యోమస్పృశః ప్రథయతా కలధౌతభిత్తీరున్నిద్రపుష్పచణచ
మ్పకపింగభాసః । సౌమేరవీమధిగతేన నితంబశోభామేతేన భారతమిళావృతవత్త్వ

ర్థాశ్చ ॥ ని ॥ (స్త్రీ) స్తనాబ్దౌ పయోధరావిత్యమరః ॥ సతతం సర్వదా అస్మ
తాం ప్రాణభృతాం అగమ్యరూపాః అత్యున్నతత్వాద్దురారోహస్వరూపాః అ
త్రి వృద్ధత్వాద్గమనానర్హవిగ్రహాః * త్యజేదంత్యకులోద్భూతాం వృద్ధ(స్త్రీ)మ
న్యకాంతగేతి గమననిషేధాదితి భావః, పరిణతాః తిర్యగ్దంతప్రహారిణః దిక్కరిణో
దిగ్గజాః యాసు తాః పరిణతదిక్కరికాః ॥ ని ॥ తిర్యగ్దంతప్రహారస్తు గజః పరి
తో మత ఇతి హలాయుధః + ఇన(స్త్రి)యామితి సమాసాంతః కప్రత్యయః, అన్యే
పరిణతాః కిణీభూతాః దంతోద్ఘాతక్షతివిశేషాః కరికాః నఖవ్రణాశ్చ యాసాం తాః
॥ ని ॥ దిగ్దష్టం వర్తులాకారం కరికా నఖలేఖికేతి యాదవః ॥ తటీః బిభర్తి అతః ప్ర
తతటీవిశేషణ మహిమ్నా అప్రకృతస్యార్థాంగనాప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకా
రః- పుష్పితాగ్రావృత్తం ఉక్తమ్ ॥ ౨౯ ॥—ధూమేతి ॥ ఇహాద్రౌ పురో
గే వర్ణేన అగ్నేస్సదృశి సమానే అగ్నిసమానవర్ణ ఇత్యర్థః సౌవర్ణే-సువ
ర్ణవికారే. తటే కుసుమసమూహే లీనాం స్థితాం + ల్వాదిభ్య శ్చేతి నిష్ఠానత్వ
అలీనాం-భృంగాణాం, ఆలిం-ఆవళీం, బిభ్రాణాః అత ఏవ శ్యామీభూతాః అమీ
తరవః ధూమాకారం-ధూమసామ్యం, దధతి త్వం పశ్య స్వర్ణతటమగ్నివద్భా
తి స్వర్ణతటే శ్యామాస్తరవో ధూమవద్భాంతీత్యుపమాలంకారః-జలధరమా
లావృత్తమ్-తల్లక్షణం తూక్తమ్ * అబ్ధ్యంగైస్స్యాజ్జలధరమాలామ్భౌస్మావితిలక్ష
ణాత్ ॥ ౩౦ ॥—వ్యోమేతి ॥ వ్యోమస్పృశః-అభ్రంకషాః ఉన్నిద్రైః వికసితైః
పుష్పైరన్వితాః ఉన్నిద్రపుష్పచణాః + తేన విత్తశ్చుంచుప్చణపావితిచణప్రత్య
యః- తైశ్చ తే చమ్పకాశ్చ తద్వత్పింగభాసః పింజళవర్ణాః కలధౌతభిత్తీః-కన
కకుడ్యాని ॥ ని ॥ కలధౌతం రూప్యహేమ్నోరితి విశ్వః ॥ ప్రథయతా-ప్రకటయతా
అతఏవ సౌమేరవీం-సుమేరుసంబన్ధినీం, నితంబశోభాం-కటకలక్ష్మీం, అధిగతేన
ప్రాప్తవతా + గత్యర్థాకర్మకేత్యాదినా గమేః కర్తరి క్తః- ఏతేన రైవతకాద్రి
ణా భరతస్య రాజ్ఞ ఇదం భారతం-భారతాఖ్యం వర్షం భరతఖండమిత్యర్థః ॥ ని ॥

భాతి ॥ ౩౧ ॥ రుచిరచిత్రతనూరుహశాలిభిః ప్రచలితైః పరితః ప్రియకవ్రజైః । వివి
ధరత్నమయైః ప్రతిభాత్యసావవయవైరివ జంగమతాంగతైః ॥ ౩౨ ॥ కుశేశయైరత్ర
జలాశయోషితా ముదా రమంతే కలభా వికస్వరైః । ప్రగీయతే సిద్ధగణైశ్చ యోషి
తాముదారమంతే కలభావికస్వరైః ॥ ౩౩ ॥ ఆసాదితస్య తమసా నియతేర్నియోగా

స్యాద్వర్షో లోకధాత్ర్యంశే వత్సరే వర్షమస్త్రియామిత్యమరః ॥ ఇళావృతవ
దిళావృతవర్షమివ విభాతీత్యుపమా ॥ నవఖండస్య జమ్బూద్వీపస్య హిమాద్రేర్ద
క్షిణభూఖండం హైమవతాపరనామకం భారతం వర్షం తస్యైవ సుమేరుయోగా
త్సౌమేరవాపరాఖ్యం మధ్యఖండం ఇళావృతవర్షం అతఏవ * స్వామ్యేనేదం
భారతం వర్షం హిమాద్రేస్తచ్చ దక్షిణమ్। తేన హైమవతం నామ పరేష్వప్యేవము
న్నయేత్ ॥ ని ॥ ఇళావృతం సౌమేరవం సుమేరోః పరితో ౽ హితదితి వైజయంతీ ॥ ౩౧ ॥
రుచిరేతి ॥ అసౌగిరిః రుచిరైరుజ్జ్వలైశ్చిత్రైర్నానావర్ణైస్తనూరుహైర్లోమ
భిశ్శాలంత ఇతి తథోక్తైః- పరితః ప్రచలితైః సంచలద్భిః ప్రియకాః కంబళప్రకృ
తయో మృగవిశేషాః ॥ని॥ ప్రియకో రోమభిర్వ్యక్తో మృదుశ్చ మస్యతైర్ఘ్యనైరితి
వైజయంతీ- తేషాం వ్రజైః సమూహైః జంగమతాం చరిష్ణుతాం గతైర్వివిధరత్న
మయైః అవయవైస్స్వాంగైరివ ప్రతిభాతీత్యుత్ప్రేక్షా- ద్రుతవిలమ్బితం వృత్తం
॥ ౩౨ ॥ — కుశేశయైరితి ॥ అత్రాద్రౌ-జలాశయోషితాః జలాశయేషు హ్రదేషు
ఉషితా వసంతః + గత్యర్థాకర్మకేత్యాదినా వసేః కర్తరి క్తః సంప్రసారణం + మతిబు
ద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతి చకారాద్వర్తమానార్థతా-కలభాః త్రింశద్వర్షాః కరిణః ॥ ని
త్రింశద్వర్షస్తు కలభో ౽ ప్యకో వింశతివార్షిక ఇతి వైజయంతీ-వికస్వరైః వికస
నశీలైః + స్థేశభాసపిసకసో వరచ్ , కుశేశయైశ్శతపత్రైః ॥ని॥ శతపత్రం కుశేశయ
మిత్యమరః ॥ ముదా ప్రీత్యా. రమంతే క్రీడంతి, కరివిహారార్హాణాం కమలాకరాణా
మయమాకర ఇతి భావః కించ కలాః అవ్యక్తమధురాః వికారాగో మానసో భావః స ప్రయో
జనమేషాం భావికాః ఉద్దీపకరా ఇత్యర్థః కలాభావికాశ్చ స్వరా షడ్జాదయో యేషాం
తైః కలభావికస్వరైః సిద్ధగణైస్సురసంఘైః యోషితాం స్త్రీణాం, అంతే సమీ
పే ఉదారముచ్చైః ప్రగీయతే ఉపభూస్స్వర్గో ౽ యమితి భావః ॥ ౩౩ ॥ ఆసాదితస్యేతి ॥ ఇహా
ద్రౌ అమూర్తహౌషధయః నియతేర్నియోగాత్ అస్త్మకాలే అస్తమయ ఇతి దైవ
శాసనాత్ తమసా అంధకారేణ తత్ప్రాయేణ వ్యసనేనచ ఆసాదితస్య ప్రాంతస్య

చాకాంక్షతః పునరపక్రమణేన కాలమ్ । పత్యుస్త్విషామిహ మహౌషధయః కళత్రస్థానం పరైరనభిభూతమమూర్వహన్తి ॥ ౩౮ ॥ వనస్పతిస్కంధనిషణ్ణబాలప్రవాళహస్తాః ప్రమదా ఇవాత్తాః । పుష్పేక్షణైర్లమ్బితలోచకైర్వా మధువ్రతవ్రాతవృతైర్వ్రతత్యః ॥ ౩౯ ॥ విహగాః కదంబసురభౌ విహగాః కలయంత్యనుక్షణ

పునరపక్రమణేన పునరావృత్త్యా కాలం సమాగమకాలం ఆకాంక్షతః పునరాగత్య సంగంతుమిచ్ఛత ఇత్యర్థః త్విషాం పత్యుస్సూర్యస్య సంబంధిపరైస్తేజోంతరైః పురుషాంతరైశ్చ అనభిభూతమతిరస్కృతం అనుపహతం చ కళత్రస్థానం కళత్రభూతానాం త్విషాం స్థానం వహంతి స్థితిం నిర్వహంతీత్యర్థః స్త్రీణాం స్త్రీష్వేవ రక్షణం కార్యమితి భావః యథా కేనచిదాపది న్యాసీకృతాని కళత్రాణి సంరక్ష్య కాలాంతరే సాధ్వ్యస్తస్మై ప్రయచ్ఛంతి తద్వదోషధయోపి త్విషః త్విషాంపత్యురర్పయంతీత్యర్థః ఏతచ్చ తాసాం సూర్యాస్తమయే ప్రజ్వలనాదుదయే విపర్యయాచ్చోపచర్యతే, అత్ర విశేషణసామ్యాదర్కాదీనామాపన్నాది సామ్యప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః ॥ ౩౮ ॥— వనస్పతీతి ॥ అత్రాదా వనస్పతయో వృక్షాః ॥ని॥ వనస్పతిర్వృక్షమాత్రే వినా పుష్పైః ఫలద్రుమ ఇతి విశ్వః । పతయశ్చ స్ఫురంతి తేషాం స్కంధేషు ప్రకాండేషు అంసేషు చ నిషణ్ణాస్సక్తాః బాలప్రవాళాః బాలపల్లవా హస్తా ఇవ యాసాం తాః తథోక్తాః మధూని వ్రతయన్తి భుంజత ఇతి మధువ్రతాః మధుపాః తేషాం వ్రాతేన బృందేన వృతైః ఛన్నైః అత ఏవ లంబితాః ప్రాపితాః లోచకాస్తారకాణి కజ్జలాని చ యైస్తైర్వా తైరివ స్థితైరిత్యుత్పేక్షా + ఇవార్థే వా శబ్దః తద్వదుత్ప్రేక్షాయాం చోక్తః ॥ని॥ లోచకో మాంసపిండే స్యాదక్షితారే చ కజ్జల ఇతి విశ్వః పుష్పైరీక్షణైరివ పుష్పేక్షణైః ఉపలక్షితాః వ్రతత్యో లతాః ప్రమదా ఇవ లక్ష్యంత ఇతి శేషః + నప్రసిద్ధక్రియాధ్యాహారదోష ఇత్యాహ వామనః లింగాధ్యాహారవదితి ॥ ౩౯ ॥ — విహగా ఇతి ॥ కదంబైస్సురభిః సుగంధిః తస్మిన్ కదంబసురభౌ ఇహాద్రా విహగాః పక్షిణః అనుక్షణం ప్రతిక్షణం అనేకే బహువిధాః లయా విచ్ఛేదా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా గాః వాచః శబ్దానిత్యర్థః ॥ని॥ అర్జునే నేత్రదిగ్బాణభూవాగ్వారిషు గౌర్మతేతి విశ్వః కలయంతి కించ ధూతాని కమ్పితాని నవాని నీపవనాని కదమ్బకవనాని యేన సః ధూతనవనీపవనః ॥ని॥ తూలం చ నీపప్రియక కదమ్బాస్తు హలిప్రియ ఇ

మనేకలయమ్ । భ్రమయన్నుపైతి ముహురభ్రమయం పవనశ్చ ధూతనవనీపవనః ॥ విద్వద్భిరాగమపరైర్వివృతం కథంచిచ్ఛ్రుత్వాపి దుర్గ్రహమనిశ్చితధీభిరన్యైః । శ్రేయాన్ద్విజాతిరివ హన్తుమఘాని దక్షం గూఢార్థమేష నిధిమన్త్రగణం బిభర్తి ॥ ౩౮॥ బిమ్బోష్ఠం బహు మనుతే తురంగవక్త్రశ్చుమ్బన్తం ముఖమిహ కిన్నరం ప్రియాయాః । శ్లిష్యన్తం ముహురితరోఽపి తం నిజస్త్రీముత్తుంగస్తనభరభఙ్గభీరుమధ్యామ్

వ్యమరః- అయం పవనశ్చ ముహుః అభ్రం మేఘం భ్రమయన్ ఉపైతి ప్రమితాక్షరావృత్తం * ప్రమితాక్షరా సజసైరుదితేతి లక్షణాత్ ॥౩౭॥— విద్వద్భిరితి ఏష ఆద్రిః శ్రేయాన్ శ్రేష్ఠః ధారణపటుః ద్విజాతిర్బ్రాహ్మణ ఇవ ఆగమో నిధికల్పః మన్త్రశాస్త్రం చ స ఏవ పరం ప్రధానం యేషాం తైరాగమపరైః విద్వద్భిః నిధీనాం మన్త్రాణాం చ సాధనవిశేషజ్ఞైః కథంచిద్వివృతం స్వరూపతః ప్రకాశితం నాస్తి నిశ్చితా ఇదమిత్థమితి నిశ్చయాత్మికా ధీర్యేషాం తైరనిశ్చితధీభిః అన్యైరశాస్త్రజ్ఞైః శ్రుత్వాపి ఇహ నిధిరస్తి - ఈదృఙ్మహిమా సా మన్త్ర ఇతి చ ఆప్తగురుముఖాదాకర్ణ్యాపి దుర్గ్రహం దుస్సాధం అఘాని దుఃఖాని ఏనాంసి చ హన్తుం దక్షం సమర్థం ॥ని॥ దుఃఖైనోవ్యసనేష్వఘమితి వైజయన్తీ గూఢస్సంవృతః అర్థో ధనమభిధేయం చ యస్మిన్ తం గూఢార్థం నిధయో మన్త్రా ఇవ అన్యత్ర నిధయ ఇవ మన్త్రాః నిధిమన్త్రాః తేషాం గణం బిభర్తి ద్విజాతిర్మన్త్రగణమివ నిధిగణం ఏషః బిభర్తీత్యుపమార్థః ॥౩౮॥—బిమ్బోష్ఠమితి ॥ ఇహాద్రౌ తురంగస్య వక్త్రమివ వక్త్రం యస్య సః తురంగవక్త్రః దేవయోనివిశేషః + సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్య బహువ్రీహిర్వాచ్యో ఉత్తరపదలోపశ్చేతి ఉష్ట్రముఖవత్సమాసః బిమ్బకల్పః ఓష్ఠో యస్య తద్బిమ్బోష్ఠమిత్యుపమాలఙ్కారః + ఓత్వోష్ఠయోస్సమాసే వేతి పరరూపం ప్రియాయాః ముఖం చుమ్బన్తం కిన్నరం మానుషముఖం అశ్వాంగం దేవయోనివిశేషం బహు గురు యథా తథా మనుతే అవబుధ్యతే తురంగవక్త్రస్య చుమ్బనాసమ్భవాదితి భావః ఇతరః కిన్నరోఽపి ఉత్తుంగేన స్తనభరేణ యో భంగః తస్మాద్భీరుః మధ్యో యస్యాస్తాం నిజస్త్రీం స్వస్త్రీం + వామోరుస్సారిత్యాదినా వికల్పాదియఙాదేశాభావః ముహుః శ్లిష్యన్తం మానుషాకృత్యా దాలింగన్తం తురంగవక్త్రం బహుమనుతే తురంగవపుషః కిన్నరస్య ఆశ్లేషాసమ్భవాదితి భావః దుర్లభం హి ప్రియం భవతీతి రహస్యం మధ్యస్యాభంగేఽపి భం

యదేతదస్యానుతటం విభాతి వనం తతానేకతమాలతాలమ్ । నపుష్పితాత్రస్థగితా
ర్కరశ్మావనన్తతానేకతమాలతాలమ్ ॥ ౩౯ ॥ దన్తోజ్జ్వలాసు విమలోపలమేఖ
లాన్తాస్సద్రత్నచిత్రకటకాసు బృహన్నితమ్బాః । అస్మిన్భజన్తి ఘనకోమలగ
ణ్డశైలా నార్యోఽనురూపమధివాసమధిత్యకాసు ॥ ౪౦ ॥ అనతిచిరోజ్ఝితస్య జలదేన
చిరస్థితబహుబుద్బుదస్య పయసోఽనుకృతిమ్ । విరళవికీర్ణవజ్రశకలా సకలామిహ

గోక్తైరతిశయోక్తిః ఉపమయా సంసృజ్యతే ప్రహర్షిణీవృత్తముక్తమ్ ॥ ౩౮ ॥—
యదితి ॥ అస్యాద్రేరనుతటం తటేషు విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః తతాః విస్తృతాః
అనేకే బహవః తమాలాః తాలాశ్చ యస్మింస్తత్తథానేకతమాలతాలం యదేత
త్పురోవర్తి వనం విభాతి స్థగితార్కరశ్మౌ తిరోహితాతపే అనన్తతానే అపారవిస్తా
రే అత్రైవ అనేకతమా లతా కావా లతా అలమత్యన్తం పుష్పితా సంజాతపుష్పా న
భవతీతి శేషః సర్వా అపి పుష్పితా ఇత్యర్థః ॥ ౩౯ ॥— దన్తేతి ॥ అస్మిన్ అ
ద్రౌ దన్తాః నికుఞ్జాః దశనాశ్చ ॥ ని ॥ దన్తో నికుఞ్జే దశన ఇతి విశ్వః తైరుజ్జ్వలా
సు రుచిరాసు సద్రత్నైశ్చిత్రాః కటకాని సానూని వలయాని చ యాసాం తాసు ॥ ని ॥
కటకం వలయే సానావితి విశ్వః అధిత్యకాసు ఊర్ధ్వభూమిషు ॥ ని ॥ ఉపత్యకాద్రే
రాసన్నా భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః + ఉపాధిభ్యాం త్యకన్నాసన్నారూ
ఢయోరితి అధిశబ్దాత్త్యకన్ప్రత్యయః విమలోపలాః ఉజ్జ్వలశిలాః ఉజ్జ్వలమణ
యో వా మేఖలాః కాఞ్చ్యః నితమ్బభూమయశ్చ ॥ ని ॥ మేఖలా ఖడ్గబన్ధే స్యా
త్కాఞ్చీశైలనితమ్బయోరితి విశ్వః తాభిరన్తా రమ్యాః ॥ ని ॥ మృతావవసితే రమ్యే
సమాప్తావన్త ఇష్యత ఇతి శబ్దార్ణవః ॥ బృహన్తో నితమ్బాః కటిపశ్చాద్భాగాః శిఖ
రాణి చ యాసాం తాః ॥ ని ॥ నితమ్బో రోధసి స్కన్ధే శిఖరే పి కటేరథ ఇతి విశ్వః
ఘనాః విపులాః కోమలాశ్శ్లక్ష్ణాః గణ్డశైలాః గణ్డస్థలాని స్థూలోపలాశ్చ యా
సాం తాః నార్యః అనురూపమిచ్ఛాసదృశం ఆత్మసదృశం చ అధివాసం వ్రజన్తి అ
త్ర నారీణామధిత్యకానాం చ ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరా శ్లేషోత్థాపితా
తుల్యయోగితా అత ఏవోభయవిశేషణాని ఉభయత్ర విభక్తివిపరిణామేన యోజ్యాని ॥
౪౦ ॥— అనతీతి ॥ ఇహాద్రౌ- విరళం యథా తథా వికీర్ణాః ప్రసరణశీలాః వజ్రశక
లాః శ్వేతహీరకఖణ్డాని- యస్యాం సా । ధౌతా శుభ్రా-కలధౌతమహీ రజతభూమిః
జలదేన-అనతిచిరోజ్ఝితస్య తత్కాలముక్తస్య శుభ్రస్యేతి భావః చిరస్థితాః చిరస్థా

విదధాతి ధౌతకలధౌతమహీ ॥ ౪౧ ॥ వర్జయంత్యా జనైస్సంగమేకాన్తతస్తర్క-
యంత్యా సుఖం సంగమే కాన్తితః । యోషయైషః స్మరాసన్నతాపాంగయా సేవ్య-
తేనేకయాసన్నతాపాంగయా ॥౪౨॥ సంకీర్ణకీచకవనస్ఖలితైకవాలవిచ్ఛేదకా-
తరధియశ్చలితుం చమర్యః । అస్మిన్మృదుశ్వసనగర్భతదీయరంధ్రనిర్యాతశ్వనశ్రుతి
సుఖాదివనోత్సహంతే ॥ ౪౩ ॥ ముక్తం ముక్తాగౌరమిహ క్షీరమివాభ్రైర్వాపీ

యినః బహవశ్చ బుద్బుదాః జలస్ఫోటాః యస్మిన్ తత్ తస్య పయసోంభసః స
కలాం అనుకృతిం సమగ్రసాదృశ్యం విదధాతి, అత్ర మేఘోజ్ఝితజలస్య చిరస్థిత
బుద్బుదాసంబంధేపి సంభావనయా సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః కురరీరుతవృత్తం త
ల్లక్షణంతూక్తం * వసుకురరీరుతం నజభజైర్లగయుగితిలక్షణాత్ ॥౪౧॥— వ
ర్జయంత్యేతి ॥ ఏకాన్తతః ఏకాంతే రహసీత్యర్థః కాన్తతః కాన్తేన ప్రియేణ
సహ ఉభయతోపి సార్వవిభక్తికస్తసిః సంగమే సతి సుఖం తర్కయంత్యా ఉత్ప్రే
క్షమాణయా విస్రంభవిహారమాకాంక్షమాణయేత్యర్థః, అతఏవ జనైస్సంగం వ
ర్జయంత్యా కుతః స్మరేణాసన్నతాపాని ప్రాప్తజ్వరాణి అంగాని యస్యాస్తయా
స్మరాసన్నతాపాంగయా+ అంగగాత్రకంఠేభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమితి జీషావికల్పా
దిహ పక్షే టాప్, సన్నతౌ నమ్రౌ అపాంగౌ యస్యాస్తయా సన్నతాపాంగయా స్మర
తాపాత్కూణితనేత్రాంతయా, అనేకయా యోషయా అనేకాభిర్యోషాభిరిత్య
ర్థః జాతావేకవచనం ॥ని॥ స్త్రీయోషిదబలా యోషేత్యమరః ఏషోద్రిః సేవ్య
తే, ఇచ్ఛావిహారస్థానాసీహ సంతతి భావః, స్రగ్విణీవృత్తం * రైశ్చతుర్భిర్యు
తా స్రగ్విణీ సమ్మతా ॥ ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౪౨॥— సంకీర్ణేతి ॥ అస్మిన్నద్రౌ సంకీ
ర్ణాః మిథస్సందష్టాః కీచకాః వేణువిశేషాః ॥ని॥ వేణవః కీచకాస్తేస్యుర్యే
స్వనంత్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః, తేషాం వనే స్ఖలితస్య ఏకస్య వాలస్య ఏకరోమ్ణః
విచ్ఛేదాత్కాతరా త్రస్తాధీర్యాసాం తాః చమర్యః మృదుశ్వసనో మందమారు
తః గర్భే యేషాం తేభ్యః తదీయరంధ్రేభ్యః కీచకవివరేభ్యః నిర్యాతో నిర్గచ్ఛ
తః స్వనస్య శ్రుత్యా శ్రవణేన యత్సుఖం తస్మాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా చలితుం
నోత్సహంతే వస్తుతస్తు వాలప్రియత్వాదితి భావః + శకధృషెత్యాదినా తుమున్ప్ర
త్యయః ॥౪౩॥— ముక్తమితి ॥ ఇహాద్రౌ అంతర్లీనాః మహానీలదళాః ఇంద్ర
నీలవిశేషఖండాః యాసు తాసు ॥త్రి॥ సింహళస్సాకరోద్భూతాః మహానీలాస్తు తే

ష్వంతర్లీనమహానీలదళాసు । శస్త్రీశ్యామైరంశుభిరాశుద్రుతమంభశ్ఛాయా-
మచ్ఛామృచ్ఛతి నీలీసలిలస్య ॥౪౪॥ యానయయా ప్రియమన్యవధూభ్యస్సారత-
రాగమనాయతమానమ్ । తేనసహేహ బిభర్తి రహః స్త్రీ సా రతరాగమనాయత-
మానమ్ ॥౪౫॥ భిన్నేషు రత్నకిరణైః కిరణేష్విహేందోరుచ్చావచైరుపగతేషు

ముక్తాః ఇతి భగవాన్ నగస్య వాపీషు దీర్ఘికాసు అభ్రైర్మేఘైర్ముక్తం వృ-
ష్టం ముక్తాగౌరం మౌక్తికశుభ్రం, అతఏవక్షీరమివస్థితం అంభః శస్త్రీ ఛురికా ॥ని॥
స్యాచ్ఛస్త్రీ చాసిపుత్రీ చ ఛురికా చాసిధేనుకేత్యమరః, + బహ్వాదిభ్యశ్చేతి ఙీష్
శస్త్రీవత్ శ్యామైః అంశుభిః అంతర్గతేంద్రనీలమరీచిభిః ఆశుద్రుతం లోలితం
ఛురితం సత్ నీలీసలిలస్య నీల్యాఖ్యౌషధిపత్రరసస్య ॥ని॥ నీలీకాలా క్లీతకికేత్యమ-
రః అచ్ఛాం ఛాయాం కాంతిం ఋచ్ఛతి తత్సదృశీం ఛాయాం గచ్ఛతీత్యర్థః అ-
తో నిదర్శనాలంకారః సచ ముక్తాగౌరం క్షీరమివ శస్త్రీశ్యామైరితి చోపమాద్వయే-
ణ అంతర్లీనమహానీలదళాసు వాపీష్వితి పదార్థహేతుక కావ్యలింగేన అంశు-
భిః ద్రుతమితి తద్గుణేన చోత్థాపిత ఇత్యంగాంగిభావేన సంకరః, క్షీరమివేత్యనేన
ఇంద్రనీలానాం శైత్యం సూచితం * క్షీరమధ్యక్షిప్తేన్ద్రనీలం క్షీరం చేన్నీలతాం
ప్రజేత్ । ఇంద్రనీలమితిఖ్యాతమితిలక్షణసంభవాత్ ॥ కేచాత్ర నీలీరసోపమానే-
న తద్వర్ణా ఏవేతి సూచితమ్ * నీలీరసనిభాః కేచిచ్ఛుద్ధకంఠనిభాః పరఇత్యాది-
నా అగస్త్యరత్నశాస్త్రే తేషామేకాదశవిధచ్ఛాయాభిధానాదితి। మత్తమయూ-
రవృత్తం * వేదైరంధ్రైర్మ్తౌ యసగా మత్తమయూరమితిలక్షణాత్ ॥౪౪॥ —
యానేతి ॥ ఇహాద్రౌ, అన్యవధూభ్యః స్త్ర్యంతరేభ్యః + పంచమీ విభక్తే ఇతి పం-
చమీ, సారతరం శ్రేష్ఠతరం ఆగమనం యస్యాస్సా సారతరాగమనా శ్లాఘ్యసంగ-
మేత్యర్థః, యా స్త్రీ యతమానం స్వప్రాప్త్యై ప్రయతమానం ప్రార్థయమానమి-
త్యర్థః + యతీ ప్రయత్నే, శానచ్, ప్రియం నయయా సాంతభావస్థితి కాలాపి స్త్రీ
రహః తేన ప్రియేణ సహ అనాయతమానం అదీర్ఘరోషం యథా భవతి తథా । రత-
రాగం సురతాభిలాషం, బిభర్తి, అయమతిమానవత్యపి సద్య ఏవోద్దీపయతీతి
భావః దోధకవృత్తం * దోధకవృత్తమిదం భభభా గావితి లక్షణాత్ ॥౪౫॥ —భి-
న్నేష్వితి ॥ ఇహాద్రౌ ఇందోః కిరణేషు ఉదంచశ్చావాంచశ్చ ఉచ్చావచైః అ-
నేకవిధైరిత్యర్థః ॥ని॥ ఉచ్చావచం నైకభేదమిత్యమరః + మయూరవ్యంసకాది

సహస్రసంఖ్యమ్। దోషాపి నూనమహిమాంశురసౌ కిలేతి వ్యాకోచకోకనదతాం దధతే(ఽ)త్ర నలిన్యః ॥౪౮॥ అవిశఙ్కమఙ్కపరివర్తనోచితాశ్చలితాః పురః పతిముపైతుమాత్మజాః। అనురోదితీవ కరుణేన పత్రిణాం విరుతేన వత్సలతయైష నిమ్నగాః॥౪౯॥ మధుకరవిటపానమితాస్తరుపఙ్క్తీర్బిభ్రతో(ఽ)స్య విటపానమితాః। పరిపాకపి

షు ఉచ్చనచోచ్చనీచాచోపచాచ పరాచసఖపదసశ్చపచాకిచన కుతో భయానీతి తత్పురుషే నిపాతనాత్సాధుః రత్నకిరణైర్భిన్నే మమిశ్రేషు అత ఏవ సహస్రసంఖ్యాం ఉపగతేషు సత్సు నలిన్యః పద్మిన్యః ॥ని॥ నళింపద్మే కంత్యుణఇతి శాశ్వతః అసౌ ప్రకాశమానః అహిమాంశుః కిలేతి సహస్రకిరణత్వాత్సూర్య ఏవేతి సంభావనాబుద్ధ్యేత్యర్థః॥ని॥ వార్తాసంభావ్యయోః కిలేత్యమరః। దోషాపి రాత్రావపి। సప్తమ్యర్థే(ఽ)వ్యయమ్॥ని॥ దివాహ్నీత్యథ దోషా చ నక్తం చ రజనావితీత్యమరః వ్యాకోచకోకనదతాం వికచపద్మతాం దధతే, స్వీకుర్వన్తి నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం ॥ని॥ అథ రక్తసరోరుహం రక్తోత్పలం కోకనదమ్॥ వ్యాకోచవికచస్ఫుటా ఇతి చామరః, ఇహ దేవభూమిత్వాన్నిత్యపద్మా నలిన్య ఇతి భావః ఇహ నలినీనాం దోషాతనవికాసాసంబంధేపి తత్సంబద్ధరూపాతిశయోక్తిమూలయా తస్యాం చాపర్ణ్యభ్రాన్తినిమిత్తకత్వోత్ప్రేక్షయా భ్రాన్తిమదలఙ్కారో వ్యజ్యతే ॥౪౮॥—అవిశఙ్కమితి ॥ అవిశఙ్కం నిశ్శఙ్కం, అఙ్కపరివర్తనేషూత్సఙ్గలుణ్ఠనేషూచితాః పరిచితాః పతిం భర్తారముపైతుం పురోగ్రే చలితాః ప్రయాతాః ఆత్మజాః స్వసంభవాః దుహితృత్వాచ్చ నిమ్నగాః నదీః కరుణేన దీనేన పత్రిణాం పక్షిణాం విరుతేన క్రోశనేన నిమిత్తేన ఏషో(ఽ)ద్రిః వత్సలతయా వాత్సల్యేన ప్రేమ్ణేత్యర్థః ॥ని॥ స్నిగ్ధస్తు వత్సల ఇత్యమరః +వత్సాంసాభ్యాం కామబల ఇతి లచ్ ప్రత్యయః, అనురోదితీవానుక్రోశతీవేత్యుత్ప్రేక్షా +రుదశ్చపఞ్చభ్య ఇతి గుణః రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుక ఇతీడాగమః ॥౪౯॥—॥ మధుకరేతి॥ మధుకరా ఏవ విటాః తేషాం పానం చుమ్బనం ఇతాః ప్రాప్తాః +ఇణః కర్తరి క్తః విటపైశ్శాఖావిస్తారైః ఆనమితాః విటపానమితాః ॥ని॥ విస్తారో విటపో(ఽ)స్త్రియమిత్యమరః తరుపఙ్క్తీః బిభ్రతః అస్యాద్రేః రోధోనితమ్బాః గళత్రాపతతా, పరిపాకేన పిశఙ్గీనాం లతానాం రజః పుష్పరేణుః తేన పరిపాకపిశఙ్గలతారజసా. పిశఙ్గం పిశఙ్గం సల్ క చకాస్తి దీప్యతే। మాత్రావృత్తేష్వియమార్యాగీతిరష్టగణా

శంగలతా రజసా రోధశ్చకాస్తి కపిశంగలతా ॥ ౪౮ ॥ ప్రాగ్భాగతః పతదిహే-
దముపత్యకాసు శృంగారితాయతమహేభకరాభమంభః । సంలక్ష్యతే వివిధరత్నక-
రానువిద్ధమూర్ధ్వప్రసారితసురాధిపచాపచారు ॥ ౪౯ ॥ దధతి చ వికసద్విచిత్రక-
ల్పద్రుమకుసుమైరభిగుమ్ఫితాని వైతాః । క్షణమలఘువిలమ్బిపింఛదామ్నః శిఖ-
రిశిఖాః శిఖిశేఖరానముష్య ॥ ౫౦ ॥ సవధూకాః సుఖినోఽస్మిన్ననవరతమమందరాగ

॥ అర్ధే వసుగణా ఆర్యాగీతిరితి పింగళః ॥ ౪౮ ॥ — ప్రాగితి ॥ ఇహాద్రౌ ప్రా-
గ్భాగతః ఊర్ధ్వదేశాత్ ఉపత్యకాస్వధఃప్రదేశేషు ॥ ని ॥ ఉపత్యకాద్రేరాస-
న్నా భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః । ఉపాధిభ్యామిత్యాదినా ఉపశబ్దాత్త్యక
ప్రత్యయః పతత్ శృంగారః సిందూరాదిమండనమస్య సంజాతః శృంగారితః
॥ ని ॥ శృంగారస్సురతే నాట్యే రసే దిగ్గజమండన ఇతి విశ్వః ఆయతో దీర్ఘః, తస్య
మహేభకరస్య ఆభేవాభా యస్య తత్, వివిధరత్నానాం కరైరంశుభిః అనువిద్ధ-
మనురంజితం, ఇదమమ్భః ఊర్ధ్వప్రసారితః యస్సురాధిపచాపః ఇన్ద్రధనుః
తద్వచ్చారు సంలక్ష్యతే, అత్రేంద్రధనుషః ఊర్ధ్వప్రసరణాసమ్బన్ధేపి సమ్బ-
న్ధోక్తేరతిశయోక్తిః అభూతోపమేతి మతాన్తరం ఆరోపిత వివక్షాయాం తూ-
పమానస్య ప్రసిద్ధత్వాదుపమైవేయమ్ ॥ ౪౯ ॥ — దధతీతి ॥ కించేతి చార్థః
అముష్యాద్రేః ఏతాః శిఖరాణి శృంగాణ్యేవ శిఖాః కేశపాశ్యః ॥ ని ॥ శిఖా చూడా కేశ-
పాశీత్యమరః వికసద్భిః విచిత్రైర్నానావర్ణైః కల్పద్రుమకుసుమైః అభిగు-
మ్ఫితాః గ్రంథితాని పక్షితానిత్యల్పే ప్రియా, అలఘూని విలమ్బీని విలమ్బమానా-
నిచ పింఛాన్యేవ దామాని స్రజో యేషాం తాన్ శిఖినః కేకిన ఏవ శేఖరాః ఆపీడా-
స్తాన్ శిఖిశేఖరాన్ క్షణం దధతీవ ॥ ని ॥ శిఖావళశ్శిఖీ కేకీ, శిఖాస్వాపీడశేఖరావి-
త్యుభయత్రాప్యమరః అత్ర కుసుమగుమ్ఫనోక్త్యా స్త్రీలింగేన పింఛాదీనాం దా-
మాదిరూపకసిద్ధిః తదుత్థాపితా చోత్ప్రేక్షేతి సంకరః పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥
౫౦ ॥ — సవధూకా ఇతి ॥ అస్మిన్నద్రౌ, అవరా న భవంతీత్యనవరాః శ్రేష్ఠాః అ-
నవరతమాః శ్రేష్ఠతమాః అత ఏవ మందరాగతైః అమరైః సదృశాః సరూపాశ్చ అన-
వరతమమందరాగతామరసదృశః అమన్దరాగాణ్యతిరిక్తరాగాణి తామరసాని
పంకేరుహాణీవ దృశో యేషాం తే, అమందరాగతామరసదృశః రక్తాబ్జనేత్రాః ॥ ని ॥
పంకేరుహం తామరసమిత్యమరః సుఖినో భోగినః సహ వధూభిః సవధూకాః

తామరసవృతః । నాసేవంతే రసవన్నవరతమమందరాగతామరసదృశః ॥౫౦॥
ఆచ్ఛాద్య పుష్పపటమేష మహాంతమంతశ్రావర్తిభిర్గృహకపోతశిరోధరాభైః
స్వాంగాని ధూమరుచమాగరవీం దధానైర్ధూపాయతీవ పటలైర్నవనీరదానాం ॥
అన్యోన్యవ్యతికరచారుభిర్విచిత్రైరత్రస్యన్నవమణిజన్మభిర్మయూఖైః । విస్మే
రాన్ గగనసదః కరోత్యముష్మిన్నాకాశే రచితమభిత్తి చిత్రకర్మ ॥ ౫౨ ॥

స్సంతః + తేనసహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః, నద్యృతశ్చేతి కప్, రసవత్సానురాగం ॥ ని ॥ గుణే రాగేద్రవే రస ఇత్యమరః ॥ నవరతం నూతనసురతం, నాసేవంత ఇతి న, కింతు ఆసేవంత ఏవేత్యర్థః, సంభావ్య నిషేధనివర్తనే ద్వౌ ప్రతిషేధావితి వామనః, విశిష్టసురతానాం సేవనస్య సామాన్యతః ప్రసక్తేః, ఉపమాలఙ్కారః ॥ గతేయమార్యాగీతిః ॥ ౫౦ ॥—ఆచ్ఛాద్యేతి ॥ ఏషోద్రిః మహాంతం పుష్పాణ్యేవ పటఇతి రూపకం తమాచ్ఛాద్య అంతః పటాభ్యంతరే ఆవర్తిభిరభీక్ష్ణం భ్రమద్భిః + బహుళమాభీక్ష్ణ్య ఇతి ణినిః, గృహకపోతశిరోధరాయాః గృహపారావతకంఠస్య ఆభేవాభా యేషాం తైరిత్యుపమా ॥ ని ॥ పారావతః కపోతస్స్యాదితి విశ్వః ॥ అగురోః కాలాగురోః ఇమామాగురవీం * కాలాగుర్వగురుస్స్యాదిత్యమరః ॥ ధూమరుచం ధూమకాంతిం తత్సదృశీమిత్యర్థః అతఏవ నిదర్శనా, దధానైః నవనీరదానాం పటలైః స్వాంగాని ధూపాయతీవ-ధూపైరధివాసయతీవేత్యుత్ప్రేక్షా రూపకోపమానిదర్శనాభిరంగైస్సంకీర్యతే ॥ + ధూపసంతాప ఇతి ధాతోః గుపూధూపవిచ్ఛిపణిపనిభ్య ఆయ ఇత్యాయప్రత్యయః ॥ ౫౧ ॥—అన్యోన్యేతి ॥ అముష్మిన్నద్రౌ అన్యోన్యేషాం వ్యతికరేణ మిశ్రణేన చారుభిః అతఏవ విచిత్రైర్నానావర్ణైః అత్రస్యంతః త్రాసదోషేణాదుష్యంతః ॥ ని ॥ త్రాసో భీ మణిదోషయోరితి విశ్వః + వాభ్రాశేత్యాదినా వైకల్పికశ్యన్ప్రత్యయః, తేభ్యో నవమణిభ్యో జన్మ యేషాం తైః మయూఖైః ఆకాశే రచితం అభిత్తి అకుడ్యం అనాధారమిత్యర్థః, చిత్రకర్మ చిత్రనిర్మాణం కర్తృ గగనసదః ఖచరాన్ విస్మేరాన్ విస్మయశీలాన్ కరోతి + నమికంపిత్యాదినా రప్రత్యయః అత్ర మణిమయూఖేషు * చిత్రకర్మభ్రాంతిమతామేవాభిత్తి చిత్రకర్మేతి అకారణకార్యోత్పత్తివర్ణనాద్భ్రాంతిమదలంకారోత్థాపితా విభావనేతి సంకరః * కారణేన వినా కార్యస్యోత్పత్తిస్స్యాద్విభావనా ॥

సమీరశిశిరశ్శిరస్సు వసతాం సతాం యవనికా నికామసుఖినామ్ । బిభర్తి జనయన్నయం ముదమపామపాయధవలా వలాహకతతీః ॥ ౫౪ ॥ మైత్ర్యాదిచిత్తపరికర్మవిదో విధాయ క్లేశప్రహాణమిహ లబ్ధసబీజయోగాః । ఖ్యాతించ సత్త్వపురుషాన్యత

ప్రహర్షిణీ వృత్తమ్ ॥ ౫౩ ॥—సమీరేతి ॥ సమీరేణ మారుతేన శిశిరః శీతలః శిరస్సు శిఖరేషు వసతాం నికామసుఖినామత్యంతసుఖినాం సతాం పుణ్యవతాం ముదం జనయన్ అయమద్రిః అపాం అమ్భసాం అపాయేనాపగమేన ధవలా వలాహకతతీః మేఘపఙ్క్తీరేవ యవనికాస్తిరస్కరిణీః బిభర్తి అనావరణాస్వపి శిఖరేషు క్రీడతాం మేఘైరేవావరణం సంపాద్య ముదం జనయతీత్యర్థః అత్ర వలాహకతతిషు ఆరోప్యమాణానాం యవనికానాం ముదం జనయన్నితి ప్రకృతోపయోగిత్వవర్ణనాత్పరిణామాలఙ్కారః * ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతి లక్షణాత్, రూపకే తూపరంజకత్వమాత్రమితి భేదః జలోద్ధతగతివృత్తమ్। * రసైజసజసా జలోద్ధతగతిరితి లక్షణాత్ ॥ ౫౪ ॥—మైత్రీతి ॥ ఇహాద్రౌ సమాధిం యోగం బిభ్రతీతి సమాధిభృతో యోగినః మైత్రీకరుణాముదితోపేక్షా చేతి చతస్రశ్చిత్తవృత్తయః తత్ర పుణ్యకృత్సు మైత్రీ దుఃఖిషు కరుణా, సుఖిషు ముదితా. అనుమోదనం, పాపిషూపేక్షా, మైత్రీ ఆదిర్యేషాం తాని మైత్ర్యాదీని, చిత్తస్య పరికర్మాణి ప్రసాధకాని శోధకానీత్యర్థః తాని విందంతి లభంత ఇతి తద్విదః తద్భాజః । తైః క్షీణాంతఃకరణమలా ఇత్యర్థః + సమాన్యదివషేత్యాదినావిదేలోభాధార్థాత్కివ్వ్, అతఏవ క్లేశప్రహాణం విధాయ అవిద్యాఽస్మితా రాగద్వేషాభినివేశాః పంచ క్లేశాః తత్రానిత్యేషు నిత్యత్వాభిమానః అనాత్మని చ దేహేంద్రియాదావాత్మధీరిత్యాదివిభ్రమో నానాదిరవిద్యా అస్మితాఽహంకారః రాగోఽభిమతవిషయాభిలాషః ద్వేషః అనభిమతేషు రోషః అభినివేశః కార్యాకార్యేష్వాగ్రహః తే హి పురుషం క్లిశ్యంతీతి క్లేశాః క్లేశహేతవః పచాద్యచ్; తేషాం ప్రహాణం ప్రక్షయః + కృత్యచ ఇతి ణత్వం తద్విధాయ క్లేశాన్ హిత్వేత్యర్థః అతో లబ్ధస్సబీజః సాలంబనో యోగః ధ్యానం యైస్తే లబ్ధసబీజయోగాస్సంతః ఆలమ్బనమేవ వ్యనక్తి సత్త్వేతి ॥ సత్త్వపురుషయోః ప్రకృతిపురుషయోః అన్యతయా అన్యత్వేన మిథః భిన్నత్వేన ఖ్యాతిం జ్ఞానం చ అధిగమ్య, ప్రకృతిపురుషౌ భిన్నావితి జ్ఞాత్వేత్యర్థః, ప్రకృతిపురుషవివేకాగ్రహణాత్సంసారః వివేకగ్రహణా

యాధిగమ్య వాంఛంతి తామపి సమాధిభృతో నిరోద్ధుమ్ ॥ ౫౫ ॥ మరకతమయ
మేదినీషు భానోస్తరువిటపాంతరపాతినో మయూఖాః । అవనతశితికంఠకంఠల
క్ష్మీమిహ దధతి స్ఫురితాణురేణుజాలాః ॥ ౫౬ ॥ యా బిభర్తి కలవల్లకీగుణస్వాన
మానమతికాలిమాలయా । నాత్ర కాంతముపగీతయా తయా స్వానమానమతికాలి
మాలయా ॥ ౫౭ ॥ సాయం శశాంకకిరణాహతచంద్రకాంతనిష్యందినీరనికరేణ కృ

న్న క్తిరితి సాంఖ్యాః అథ తాం ఖ్యాతిమపి నిరోద్ధుం నివర్తయితుం వాంఛంతి వృ
త్తిరూపాం తాం నివర్త్య స్వయం ప్రకాశతయైవ అవస్థాతుమిచ్ఛంతీత్యర్థః, ప్ర
కృత్యావుపరతాయాం సత్యాం పురుషస్య స్వరూపేణావస్థానం ముక్తిరితి సాంఖ్యసి
ద్ధాంతః- న కేవలం భోగభూమిరియం అపితు ముక్తిక్షేత్రమపీతి భావః ॥ ౫౫॥
మరకతేతి ॥ ఇహాద్రౌ మరకతానాం వికారాః మరకతమయ్యః తాసు మేదినీ
షు + (స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః, తరూణాం విటపాః పల్లవాః తే
షామంతరైరవకాశైః పతంతీతి తథోక్తాః ॥ ని ॥ విటపః పల్లవే షిఙ్గే విస్తారే స్తం
బశాఖయోరితి విశ్వః ॥ స్ఫురితాన్యణురేణూనాం సూక్ష్మరజసాం జాలాని యేషు
తే భానోః మయూఖాః అవనతస్య శితికంఠకంఠస్య మయూరకంధరాయాః లక్ష్మీం
దధతీతి నిదర్శనాలఙ్కారః, పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౫౬ ॥—యేతి ॥ అత్రా
ద్రౌ అత్యంతం కాలిమా కార్ష్ణ్యం యస్యాస్సా అతికాలిమా అతిశ్యామేత్యర్థః
నవిద్యతే లయో లయనం క్వచిదవస్థానం యస్యాస్సా అలయా భ్రమంతీత్యర్థః అ
తఏవ నస్వనేతి భావః యా అలిమాలా భృంగావళిః కలః అవ్యక్తమధురః తస్య వ
ల్లకీగుణస్వానస్య వీణాతంత్రీశబ్దస్య మానముపమానం బిభర్తి తంత్రీవద్ధ్వనతీత్య
ర్థః, ఉపమాలంకారః, ఉపగీతయా సమీపే గాతుం ప్రవృత్తయైవ నతు పూర్వం
గాయంత్యేతి భావః + ఆదికర్మణి క్తః కర్తరి చేతి కర్తరి క్తః తయా అలిమాలయా
భృంగావళ్యా స్వానమానుఖేన ఆనమయితుమాక్రష్టుం శక్యా + ఈషద్దురిత్యాది
నా ఖల్ప్రత్యయః, కా వా (స్త్రీ) కాంతం ప్రియం న నమతి సర్వా అభిమానం విహాయ ల
జ్జాం పరిత్యజ్య సద్యః ప్రణమంత్యేవ తథోద్దీపకత్వాద్గానస్యేత్యర్థః ॥ రథోద్ధ
తావృత్తమ్ * రోనరావిహ రథోద్ధతా లగావితి లక్షణాత్ ॥ ౫౭ ॥—సాయమితి॥
ఇహాద్రౌ వప్రాః సానవః ॥ ని॥ వప్రో (స్త్రీ) సానుమానయోరిత్యమరః॥ సాయం రా
త్రౌ శశాంకకిరణైరాహతేభ్యః చంద్రకాంతేభ్యః నిష్యందినా ప్రస్రావిణా నీర

సమీరశిశిరశ్శిరస్సు వసతాం సతాం యవనికా నికామసుఖినామ్ । బిభర్తి జనయన్నయం ముదమపామపాయధవళా వలాహకతతీః ॥ ౫౪ ॥ మైత్ర్యాదిచిత్తపరికర్మవిదో విధాయ క్లేశప్రహాణమిహ లబ్ధసబీజయోగాః । ఖ్యాతించ సత్త్వపురుషాన్యత

ప్రహర్షిణీవృత్తమ్ ॥ ౫౩ ॥—సమీరేతి ॥ సమీరేణ మారుతేన శిశిరాశ్శీతలాః శిరస్సు శిఖరేషు వసతాం నికామసుఖినామత్యంతసుఖినాం సతాం పుణ్యవతాం ముదం జనయన్నయమద్రిః అపాం అమ్భసాం అపాయేనాపగమేన ధవళా వలాహకతతీః మేఘపఙ్క్తీః యవనికాస్తిరస్కరిణీః బిభర్తి అత్రావరణాపేక్షిశిఖరేషు క్రీడతాం మేఘైరేవావరణం సంపాద్య ముదం జనయతీత్యర్థః అత్ర వలాహకతతీషు ఆరోప్యమాణానాం యవనికానాం ముదం జనయన్నితి ప్రకృతోపయోగిత్వవర్ణనాత్పరిణామాలఙ్కారః * ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతి లక్షణాత్, రూపకే తూపరఞ్జకత్వమాత్రమితి భేదః రథోద్ధతగతివృత్తమ్॥ * రసైర్జసజసాగథోద్ధతగతిరితిలక్షణాత్ ॥ ౫౪ ॥—మైత్రీతి ॥ ఇహాద్రౌ సమాధిం యోగం బిభ్రతీతి సమాధిభృతో యోగినః మైత్రీకరుణాముదితోపేక్షా చేతి చతస్రశ్చిత్తవృత్తయః తత్ర పుణ్యకృత్సు మైత్రీ దుఃఖితేషు కరుణా, సుఖిషు ముదితా. అనుమోదనం, పాపిషూపేక్షా, మైత్ర్యాదిరేషాం తాని మైత్ర్యాదీని, చిత్తస్య పరికర్మాణి ప్రసాధకాని శోధకానీత్యర్థః తాని విందంతి లభంత ఇతి తద్విదః తద్భాజః । క్షీణాంతఃకరణమలా ఇత్యర్థః + సమాసాదివ్యపేత్యాదినాపి దేలాద్యర్థాత్క్విప్, అత ఏవ క్లేశప్రహాణం విధాయ అవిద్యాఽస్మితా రాగద్వేషాభినివేశాః పంచక్లేశాః తత్రానిత్యేషు నిత్యత్వాభిమానః అనాత్మని చ దేహేంద్రియాదావాత్మధీరిత్యాదివిభ్రమో నానాదిరవిద్యా అస్మితా అహంకారః రాగోఽభిమతవిషయాభిలాషః ద్వేషః అనభిమతేషు రోషః అభినివేశః కార్యాకార్యేష్వాగ్రహః ఏతే హి పురుషం క్లిశ్యంతీతి క్లేశాః క్లేశహేతవః పచాద్యచ్; తేషాం ప్రహాణం ప్రక్షయః + కృత్యచ ఇతి ణత్వం తద్విధాయ క్లేశాన్ హిత్వేత్యర్థః అతో లబ్ధస్సబీజః సాలంబనో యోగః ధ్యానం యైస్తే లబ్ధసబీజయోగాస్సంతః అలమ్బనమేవ వ్యనక్తి సత్త్వేతి ॥ సత్త్వపురుషయోః ప్రకృతిపురుషయోః అన్యతయా అన్యత్వేన మిథః భిన్నత్వేన ఖ్యాతిం జ్ఞానం చ అధిగమ్య, ప్రకృతిపురుషాభిన్నావితి జ్ఞాత్వేత్యర్థః, ప్రకృతిపురుషవివేకాగ్రహణాత్సంసారః వివేకగ్రహణా

యాధిగమ్య వాఞ్ఛన్తి తామపి సమాధిభృతో నిరోద్ధుమ్ ॥ ౫౫ ॥ మరకతమయ
మేదినీషు భానోస్తరువిటపాన్తరపాతినో మయూఖాః । అవనతశితికణ్ఠకణ్ఠల
క్ష్మీమిహ దధతి స్ఫురితాణురేణుజాలాః ॥ ౫౬ ॥ యా విభర్తి కలవల్లకీగుణస్వాన
మానమతికాలిమాలయా । నాత్ర కాన్తముపగీతయా తయా స్వానమానమతికాలి
మాలయా ॥ ౫౭ ॥ సాయం శశాఙ్కకిరణాహతచన్ద్రకాన్తనిష్యన్దినీరనికరేణ కృ

స్మ కిరితి సాంఖ్యాః అథ తాం ఖ్యాతిమపి నిరోద్ధుం నివర్తయితుం వాఞ్ఛన్తి వృత్తిరూపాం తాం నివర్త్య స్వయం ప్రకాశతయైవ అవస్థాతుమిచ్ఛన్తీత్యర్థః, ప్రకృతావుపరతాయాం సత్యాం పురుషస్య స్వరూపేణావస్థానం ముక్తిరితి సాంఖ్యసిద్ధాన్తః- న కేవలం భోగభూమిరియం అపితు ముక్తిక్షేత్రమపీతి భావః ॥ ౫౫॥
మరకతేతి ॥ ఇహాద్రౌ మరకతానాం వికారాః మరకతమయ్యః తాసు మేదినీషు + (స్త్రియాః) పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః, తరూణాం విటపాః పల్లవాః తేషామన్తరైరవకాశైః పతన్తీతి తథోక్తాః ॥ ని ॥ విటపః పల్లవే షిఙ్గే విస్తారే స్తంబశాఖయోరితి విశ్వః ॥ స్ఫురితాన్యణురేణూనాం సూక్ష్మరజసాం జాలాని యేషు తే భానోః మయూఖాః అవనతస్య శితికణ్ఠకణ్ఠస్య మయూరకన్ధరాయాః లక్ష్మీం దధతీతి నిదర్శనాలఙ్కారః, పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౫౬ ॥—యేతి ॥ అత్రాద్రౌ అత్యన్తం కాలిమా కార్ష్ణ్యం యస్యాస్సా అతికాలిమా అతిశ్యామేత్యర్థః నవిద్యతే లయో లయనం క్వచిదవస్థానం యస్యాస్సా అలయా భ్రమన్తీత్యర్థః అత ఏవ సస్వనేతి భావః యా అలిమాలా భృఙ్గావలిః కలః అవ్యక్తమధురః తస్య వల్లకీగుణస్వానస్య వీణాతన్త్రీశబ్దస్య మానముపమానం బిభర్తి తన్త్రీవద్ధ్వనతీత్యర్థః, ఉపమాలఙ్కారః, ఉపగీతయా సమీపే గాతుం ప్రవృత్తయైవ న తు పూర్వం గాయన్త్యేతి భావః + ఆదికర్మణి క్తః కర్తరి చేతి కర్తరి క్తః తయా అలిమాలయా భృఙ్గావళ్యా స్వానమాసుఖేన ఆనమయితుమాక్రష్టుం శక్యా + ఈషద్దురిత్యాదినా ఖల్ప్రత్యయః, కా వా (స్త్రీ) కాన్తం ప్రియం న నమతి సర్వాపి మానం విహాయ లజ్జాం పరిత్యజ్య సద్యః ప్రణమన్త్యేవ తథోద్దీపకత్వాద్గానస్యేత్యర్థః ॥ రథోద్ధతావృత్తమ్ * రోనరావిహ రథోద్ధతా లగావితి లక్షణాత్ ॥ ౫౭ ॥—సాయమితి॥
ఇహాద్రౌ ప్రస్థాస్సానవః ॥ ని॥ ప్రస్థ (స్త్రీ) సానుమానయోరిత్యమరః॥ సాయం రాత్రౌ శశాఙ్కకిరణైరాహతేభ్యః చన్ద్రకాన్తేభ్యః నిష్యన్దినా ప్రస్రవిణా నీర

తాభిషేకాః । అర్కోపలోల్లసితవహ్నిభిరహ్నితప్తాస్తీవ్రంమహావ్రతమివాత్ర చరంతివప్రాః ॥ ౫౭ ॥ ఏతస్మిన్నధికపయశ్శ్రియంవహంత్యస్సంక్షోభంపవనభువాజవేననీతాః । వాల్మీకేరరహితరామలక్ష్మణానాంసాధర్మ్యం దధతిగిరాం మహాసరస్యః ॥ ౫౮ ॥ ఇహముహుర్ముదితైఃకలభైరవఃప్రతిదిశంక్రియతేకలభైరవః।

నికరేణ జలపూరేణ కృతాభిషేకాః కృతస్నానాః అహ్నితు అర్కోపలేభ్యః సూర్యకాంతేభ్యః ఉల్లసితైరుత్థితైః వహ్నిభిః తప్తాస్సంతః తీవ్రం ఉగ్రందుశ్చరం మహావ్రతం మహాతపః చరంతీవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౫౭ ॥—ఏతస్మిన్నితి ॥ ఏతస్మిన్నద్రౌ అధికపయశ్శ్రియం అధికాంజలసమృద్ధింవహంత్యః అన్యత్రతు అధికాః కపయస్సుగ్రీవాదయోవర్ణ్యత్వేనయాసుతాః అధికపయః,శ్రియంగుణాలంకారాదిశోభాం వహంత్యః పవనాద్భవతీతిపవనభూః తేన పవనభువా వాయుజన్యేన జవేన వేగేనసంక్షోభంచలనం నీతాః అన్యత్రతు జవేన జవినావేగవతా ॥ ని ॥ జవో వేగిని వేగేస్యాదితివిశ్వః ॥ పవనభువా హనుమతా సంక్షోభమాన్నత్యంనీతాః హనుమద్వేగవర్ణనయాప్రగల్భ్యంనీతాఇత్యర్థః వాక్పక్షే సర్వత్ర షష్ఠ్యావిపరిణామః కార్యః, మహాసరస్యో మహాసరాంసి అరహితౌ అవర్జితౌ రామలక్ష్మణౌ యాభిస్తాసాం అన్యత్రతు రామోరమణః అరహితరామాః అవియుక్తరమణాః లక్ష్మణాస్సారసయోషితో యాసుతాః కేచిత్తు అరహితరామాః అవియుక్త(స్త్రీ)కాః లక్ష్మణాస్సారసాఇతిపుంపక్షిపరత్వేనవ్యాచక్షతే తేషాం ॥ ని ॥ హంసస్యయోషిద్వరటాసారసస్యతులక్ష్మణా । లక్ష్మణౌషధిసారస్యోరిత్యాద్యమరవిశ్వప్రకాశాది వాక్యావగతనియత(స్త్రీ)ర్థతావిరోధః, తాసాం వాల్మీకేర్గిరాం సాధర్మ్యం సాదృశ్యందధతిఅత్రపవనభువాజవేనేత్యత్ర ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవత్ అభఙ్గైకపదగతత్వేన అర్థద్వయప్రతీతేరర్థశ్లేషః, అన్యత్ర పదభంగేన అర్థద్వయప్రతీతేర్జతుకాష్ఠవచ్ఛబ్దయోరేవమిథశ్శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః, ఇత్యుభయసాహిత్యాదుభయశ్లేషోయం ప్రకృతాప్రకృతగోచరః ఉపమాత్వంగమితిసంకరః ॥ ౫౮ ॥—ఇహేతి ॥ ఇహాద్రౌ ముదితైరిచ్ఛావిహారసంతుష్టైః కలభైః కరిపోతైః ॥ ని ॥ కలభఃకరిశాబక ఇత్యమరః ॥ దిశిదిశిప్రతిదిశం + యథార్థేవ్యయీభావః, అవ్యయీభావేశరత్ప్రభృతిభ్యఇతిసమాసాంతష్టచ్ప్రత్యయః, కలశ్చాసౌభైరవశ్చ కలభైరవో మధురభీషణః

స్ఫురతిచానువనంచ మరీచయః కనకరత్నభువాంచ మరీచయః ॥ ౨౦ ॥ త్వక్సార
రంధ్రపరిపూరణలబ్ధగీతిరస్మిన్నసౌ మృదితపక్ష్మలరల్లకాంగః । కస్తూరికామృగవి
మర్దసుగంధి రేతి రాగీవసక్తిమధికాం విషయేషు వాయుః ॥ ౨౧ ॥ ప్రీత్యైయూ
నాం వ్యవహితతపనాః ప్రౌఢధ్వాంతం దినమిహ జలదాః । దోషామన్యం విదధతి

విశేషణయోరపి ఖంజకుబ్జవద్వైచ్ఛికోపసర్జనత్వ వివక్షయా విశేషణసమాసః ర
వోబృంహితధ్వనిః ముహుః క్రియతే- అనువనం వనేవనేచ మరీచయః చమరీమృ
గసంఘశ్చ- స్ఫురతి కించ కనకరత్నానాం యాభువః తాసాం మరీచయః కిరణా
శ్చస్ఫురంతి-సమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారో యమకస్యాభ్యుచ్చయః
॥౨౦—॥ త్వగితి ॥ అస్మిన్నద్రౌ- త్వచిసారో యేషాం తే త్వక్సారాః - వంశవిశే
షాః ॥ని॥ వంశేత్వక్సారకర్మారత్వచిసారతృణధ్వజా ఇత్యమరః- తేషాంరంధ్రాణి
తేషాం పరిపూరణేన ధ్మాపనేన లబ్ధా గీతిర్గానసుఖం యేనసః। మృదితాని సంస్పృ
ష్టాని పక్ష్మలాని లోమశాని రల్లకానాం కంబళమృగాణాం కంబళానాం వా అంగా
నియేనసః ॥ని॥ రల్లకః కంబళమృగే కంబళేపి ప్రకీర్తిత ఇతి వైజయంతీ-
ఏతేన స్పర్శసుఖముక్తం కస్తూరికామృగాణాం విమర్దేన సంఘర్షేణ సుగ
న్ధిః శోభనగంధః + యద్యపి గంధస్యైత్వేతదేకాంతగ్రహణమిత్యుక్తం తథాపి
నిరంకుశాః కవయ ఇత్యపర్యనుయోగః- అసావీసంభూతో వాయుః రాగీవకామీ
వ విషయేషు ప్రదేశేషు ఇంద్రియార్థేషుచ ॥ని॥ విషయస్స్యాదింద్రియార్థే
దేశే జనపదేపి చేతి విశ్వః- అధికాం సక్తిం వ్యాప్తిం-ఆసక్తించ- ఏతి గచ్ఛతి॥౨౧॥
ప్రీత్యా ఇతి ॥ ఇహాద్రౌ యువతయశ్చ యువానశ్చ తేషాం యూనాం+ పుమాన్
స్త్రియేత్యేకశేషః ప్రీత్యై- వ్యవహితతపనాః తిరోహితార్కాః - అతఏవ సుర
తాన్యేవ క్రీడాః- తాభిర్య ఆయాసః వ్యాయామః తేనయశ్శ్రమః ఖేదః *శ్ర
మః ఖేదోధ్వరత్యాదేరితిలక్షణాత్ - తస్య శమే నివారణే - పటవః సమర్థాః జల
దాః ప్రౌఢధ్వాంతం మేఘావరణాద్గాఢాంధకారం- దినం దివసం దోషారాత్రి
మాత్మానం మన్యత ఇతి దోషామన్యం- రాత్రిమానినం విదధతి మేఘావరణమహి
మ్నాదివసః స్వయమపి ఆత్మానం రాత్రిం మన్యతే కిముతాన్య ఇత్యర్థః + దో
షేత్యవ్యయం తదుపపదాన్మన్యతేర్ధాతోః + ఆత్మమానేఖశ్చేతి ఖశ్ప్రత్య
యః ఖిత్యనవ్యయస్యేత్యవ్యయనిషేధాత్- నదోషాశబ్దస్య హ్రస్వముమాగమౌ

సురతక్రీడాయాం సశ్రమశమపటవః ॥ ౬౨ ॥ భగ్నో నివాసోఽయమిహాస్య పుష్పైః సదానతో యేన విషాణినాగః । తీవ్రాణి తేనోజ్ఝతి కోపితోఽసౌ సదానతామేన విషాణినాగః ॥ ౬౩ ॥ ప్రాలేయశీతమచలేశ్వరమీశ్వరోఽపి సాంద్రేభచర్మవసనావరణోఽధిశేతే । సర్వర్తునిర్వృతికరే నివసన్నుపైతి న ద్వంద్వదుఃఖమిహ కించిదకించనోఽపి ॥ ౬౪ ॥ నవనగవనలేఖాశ్యామమధ్యాభిరాభిస్స్ఫటికకటకభూభిర్నాటయత్యేష శైలః । అహిపరికరభాజో భాస్మనైరంగరాగైరధిగతధవలిమ్న

ఇహ యూనాం దోషావద్దివాఽపి విస్రంభవిహారాస్సంభవంతీతి భావః భ్రమరవిలసితం వృత్తం మ్భౌ న్లౌ గస్స్యాద్భ్రమరవిలసితమితి లక్షణాత్ ॥౬౨॥— భగ్న ఇతి॥ ఇహాద్రౌ. అస్య నాగస్య నివాసః ఆశ్రయః సదా పుష్పైః ఆనతో నమ్రః అయన్నగచ్ఛతీత్యగో వృక్షః దానవారిభిర్మదోదకైస్సహవర్తత ఇతి సదానస్తేన సదానతామేన మత్తేనేత్యర్థః యేన విషాణినా దంతినా భగ్నః తేన విషాణినా కోపితః కోపం ప్రాపితః అసౌ నాగః సర్పః తీవ్రాణి విషాణి గరళాని ఉజ్ఝతి వమతి పరప్రతీకారాక్షమస్య క్రోధస్స్వాశ్రయమేవ వ్యాహంతీతి భావః ॥౬౩॥— ప్రాలేయేతి॥ ఈశ్వరశ్శివోఽపి కిముతాన్య ఇతి భావః సాంద్రం యదిభచర్మ తదేవ వసనం తదేవావరణం ఆచ్ఛాదనం యస్య సః- తథాసన్- సత్వనావరణో నాపి శిథిలావరణ ఇతి భావః ప్రలయాదాగతం ప్రాలేయం హిమం + తత ఆగత ఇత్యణి కేకయ మిత్రయుప్రలయానాం యాదేరియ ఇతి యకారాదేశః ఇయాదేశః తేన శీతం శీతలం అచలేశ్వరం హిమవంతమధిశేతే తస్మిన్ శేత ఇత్యర్థః + అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం సర్వర్తుభిర్నిర్వృతికరే సదా సుఖకరే- ఇహాద్రౌ నివసన్ పునః నాస్తి కించన యస్యేత్యకించనో నిస్స్వోఽపి + అచ్చావచేత్యాదినా మయూరవ్యంసకాదిషు నిపాతనాత్తత్పురుషః- కించిదల్పమపి ద్వంద్వదుఃఖం శీతోష్ణదుఃఖం నోపైతి నిత్యసన్నిహితానామృతూనామన్యోన్యదోషనివారకత్వాదితి భావః॥ని॥ ద్వంద్వం యుగ్మం హిమోష్ణాదిమిథునం కలహో రహ ఇతి వైజయంతీ - అత్రోపమానాద్ధిమాలయాదుపమేయస్యాధిక్యవర్ణనాత్ వ్యతిరేకాలంకారః ॥౬౪॥ —నవేతి॥ ఏష శైలో రైవతకః నవయా నగవనలేఖయా తరువనపంక్త్యా శ్యామో మధ్యో మధ్యభాగో యాసాం తాభిః ఆభిః స్ఫటికానాం కటకభూభిః నితంబప్రదేశైః కరణైః ఆహిరేవ పరికరో గాత్రికాబంధః తం భజతీతి తస్య । అహిపరికరభాజః అహినాశ్ర

ష్మాలపాకానగభిఖ్యామ్ ॥ ౬౫ ॥ దధద్భిరభితస్తటావికచవారిజాంబూనదైర్వి
నోదితదినక్లమాః కృతరుచశ్చజాంబూనదైః । నిషేవ్య మధుమాధవాః సపది యత్ర కా
దంబరం హరంతి రతయే రహః ప్రియతమాంగకా దమ్బరమ్ ॥ ౬౬ ॥ దర్పణనిర్మ
లాసు పతితే ఘనతిమిరముషి జ్యోతిషి రూప్యభిత్తిషు పురః ప్రతిఫలతి ముహుః । వ్రీడ

తాపసక్తిక స్యే త్యర్థః ॥ ని ॥ భవేత్పరికరో వ్రాతే పర్యంకపరివారయోః ప్రగాఢే
గాత్రికాబంధే పి చ ఇతి విశ్వః + భజోణ్విః భాసనైర్థం స్తమయోః
వైకాలికో ణ్ప్రత్యయః ఆన్నితి వృద్ధి ప్రతిధ వాల్ న స్తద్ధితే ఇతి నాస్తి టిలోపః ॥ అం
గరాగైరనులేపనైః అధిగతఘనలక్ష్మీః ప్రాప్తధావళ్యస్య ఫాలసాణౌ యస్య త
స్య ఫాలపాణేః శివస్య + ప్రపూరణే ధేనుప్యే పరే స్థానవమ్యా భవతః అభిఖ్యాం
శోభాం ॥ ని ॥ భిఖ్యా నామశోభయోరిత్యమరః + ఆతశ్చోపసర్గ ఇతి కప్రత్య
యః । నాటయతీత్యనుకరోతీతి నిదర్శనాలంకారః మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౬౫ ॥ — దధ
ద్భిరితి ॥ అత్ర ప్రథమద్వోర్యమభేదస్య ఆపత్త్యా నిపూర్వాం సౌ మాధవాః యాద
వాః వికచాని వారిజాని యేషు తాని అంబూని యయోస్తౌ వికచవారిజాంబూఅభి
తః ఉభయతః తటౌ దధద్భిః సద్భిః ప్రవాహైః ప్రాప్తోస్ని తిసానద్యః ప్రత్య
క్సోన్నితిసానదాః న ద్రవాంవినేత్యా వ్యాఖ్యాః వినోదితాః దినక్లమో యేషాంతే నవ
విహారాదపనీతాహ్నికసంతాపా ఇత్యర్థః - కిం చ జాంబూనదస్య వికారైః జాం
బూనదైః కనకభూషణైః కృతరుచో జనితశోభాస్సంతః రసవత్ స్వాదవత్ ॥ ని ॥
రసఆస్వాదగంధయోరితి విశ్వః కాదంబః ఇక్షుః ॥ ని ॥ కాదంబః కలహంసేక్షువోరి
తి విశ్వః- కాదంబం రాతి రలయోరభేదాత్ లాతి ప్రకృతి ప్రత్యేనాదత్త ఇతి కాదంబ
రమైక్షవం * పానసందాత్త్యక్షమాధూకం ఖార్జూరంతాళ్ పైక్షవమితి స్మరణాత్ -
ఆతోనుపసర్గేక ఇతి కః మధుమద్యమేవంచ మధు కాదంబరశబ్దయోస్సామాన్య
విశేషపరత్వాదపౌనరుక్త్యం నిషేవ్య పీత్వా- క్షత్రియాణాం పైష్ట్యాపవ నిషే
ధాదితి భావః- రతయే సురతార్థం రహః ప్రియతమానాం ప్రేయసీనాం అంగ
మేవాంగకం తత్స్మాదంబరం వస్త్రం హరంతి. యాదవాశ్చ హ మధురత్వోత్సవైః వి
స్రబ్ధం విహరంతీతి భావః- పృథ్వీవృత్తం జసౌజసయలా వసు గ్రహయతిశ్చ పృథ్వీ
గురురితి లక్షణాత్ ॥ ౬౬ ॥— ॥ దర్పణేతి ॥ ఇహ ప్రారంభే దర్పణవన్నిర్మలాసు పు
రః రూప్యభిత్తిషు కాంచనకందరాగ్రవర్తిరజతసానుము పతితే సంక్రాంతే ఘ

మసమ్ముఖోఽపి రమణైరపహృతవస్త్రాః కాంచనకందరాసు తరుణీరిహ నయతి రవిః॥

అనుకృతశిఖరౌఘశ్రీభిరభ్యాగతేఽసౌ త్వయి సరభసమభ్యుత్తిష్ఠతీవాద్రిరుచ్చైః। ద్రుతమరుదుపనున్నైరున్నమద్భిస్సహేలం హలధరపరిధానశ్యామలై రమ్బువాహైః॥

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ-శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే చతుర్థస్సర్గః

సంసాంద్రింయుత్తి మిరంతస్తస్మాతిహరతీతి తస్మాట్ క్విప్ - తస్మిన్ జ్యోతిషి స్వతేజసి కాంచనకందరాసు ముహుః ప్రతిఫలతి సతి సమ్మూర్ఛతి సతి. రమణైరపహృతవసనాః తరుణీః అసంముఖోఽపి కందరానభిముఖోఽపి వ్రీడం త్రపాం + యద్యపి గురోశ్చ హల ఇతి సూత్రేణ స్త్రియామప్రత్యయః అత ఏవ ॥ని॥ మంజూక్షం హ్రీ త్రపా వ్రీడేత్యమరః. తథాపి తత్రైవ స్త్రీత్వావివక్షాయాం బాహుళకత్వాన్న పుంసకత్వంచ. అత ఏవ + అపి ధాగురోః స్త్రియా-బహుళ ఏవ క్షేతి వామనః నయతి ప్రాపయతి + నీవహ్యోర్హరతేశ్చ చేతి ద్వికర్మకతా యస్మిన్ సువర్ణకందరాసు క్రీడార్థం ప్రవిష్టాః స్త్రియోఽంధకార ఇతి కృత్వా పురుషైరపహృతవస్త్రా స్సత్యః పురస్థితరూప్యభిత్తి తేజసా మంతః ప్రతిబింబవత్ప్రకాశే సతి సలజ్జా ఇతి భావః అత్ర కాంచనకందరాణామసంముఖార్కజ్యోతిః ప్రతిఫలనాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః వంశపత్రపతితన్వృత్తం ॥ దిజ్ఞునివంశపత్రపతితం భరసభనలగైరితి లక్షణాత్ ॥ ౬౭ ॥— అనుకృతేతి ॥ అసావుచ్చైః ఉన్నతః అద్రిః రైవతకః త్వయి అభ్యాగతే సతి- అనుకృతా శిఖరౌఘానాం శ్రీరైర్యైస్తే తథోక్తైః శిఖరౌపభ్రమకారిభిరితి భావః- అత ఏవాత్ర శ్రీరివ శ్రీరితి నిదర్శనయా భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే-ద్రుతమరుతా శీఘ్రమారుతేన ఉపనున్నైః ప్రేరితైః అత ఏవ సహేలం సవిలాసం ఉన్నమద్భిరుత్పతద్భిః+ ధగతీతి ధగః పచాద్యచ్- హలస్య ధరో హలధరో బలభద్రః తస్య పరిధానాన్యంబరాణి తద్వచ్ఛ్యామలైః రమ్బువాహైర్నిమిత్తైః- సరభసం- అభ్యుత్తిష్ఠతీవ ప్రత్యుత్థానం కరోతీవేతి- క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా। విశిష్టమేఘోన్నమనక్రియయా ప్రత్యుత్థానక్రియోత్ప్రేక్షణాత్ సా చోక్తనిదర్శనానుప్రాణితేతి సంకరః శాబ్దస్తు వృత్త్యనుప్రాసాలంకారః, మాలినీవృత్తం ॥ ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైరితి లక్షణాత్

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ మహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం -మాఘవ్యాఖ్యాయాం సర్వంకషాఖ్యాయాం- చతుర్థస్సర్గః

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే పఞ్చమసర్గప్రారమ్భః

ఇత్థంగిరః ప్రియతమా ఇవ సోఽవ్యలీకాశ్శుశ్రావ సూతతనయస్య తదావ్యలీకాః ॥
రన్తుం నిరన్తరమియేష తతోఽవసానే తాసాంగిరౌ చ వనరాజిపటం వసానే ॥ ౧ ॥
తం సద్విపేన్ద్రతులితాతులతుంగశృంగమభ్యుల్లసత్కదలికావనరాజిరుచ్చైః ।
విస్తారరుద్ధవసుధోఽన్వచలం చచాల లక్ష్మీం దధత్ప్రతిగిరేరలఘుర్బలౌఘః ॥ ౨ ॥

ఇత్థమితి ॥ స హరిః ఇత్థమనేన ప్రకారేణ + ఇదమస్థమురితిథముప్రత్యయః
అవ్యలీకాః అప్రియరహితాః ॥ ని ॥ వ్యలీకంత్వప్రియేనృతఇత్యమరః ॥ ప్రియ
తమాః ప్రేయస్య ఇవ స్థితాః కాంతాసమ్మితా ఇత్యర్థః, వ్యలీకాః విగతానృతాః
సత్యా ఇత్యర్థః, సూతతనయస్య సారథికుమారస్య దారుకస్య గిరః తదా శు
శ్రావ తతః శ్రవణానంతరం తాసాంగిరాం అవసానే సమాప్తౌ నిరంతరః నీరం
ధ్రం వనరాజిరేవపటః తం వసానే ఆచ్ఛాదయతి + వస ఆచ్ఛాదన ఇతి ధాతోః
కర్తరిలటశ్శానజాదేశః, గిరౌ రైవతకాద్రౌ రంతుం క్రీడితుం ఇయేష చ తత్ర
వసతింకర్తుమిచ్ఛతిస్మ చేత్యర్థః, ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ అస్మిన్సర్
గే వసంతతిలకావృత్తమ్ ❋ ఉక్తావసంతతిలకాతభజాజగౌగ ఇతిలక్షణాత్ ॥౧॥
తమితి ॥ కదల్య ఏవ కదలికాః రంభాతరవః వైజయంత్యశ్చ ॥ ని ॥ కదలీ వైజయం
త్యాంచ రంభాయాం హరిణాంతర ఇతి విశ్వః ॥ అభ్యుల్లసంత్యః కదలికా వైజయ
న్త్యో వనరాజయ ఇవ యస్య సః, అన్యత్ర రంభావనపఙ్క్తయో యస్య తమితి యో
జ్యం, ఉచ్చైః ఉన్నతః విస్తారరుద్ధవసుధః వైపుల్యవ్యాప్తభూమిః అతఏవ ప్రతి
గిరేః లక్ష్మీం దధత్ స్వయమన్యో గిరిరివ స్థిత ఇత్యర్థః అలఘుర్మహాన్ సః ప్రసి
ద్ధః బలౌఘః సేనాసంఘః ద్విపేంద్రైస్తులితాన్యుపమితాని అతులాన్యప్రతిమా
ని ద్విపేంద్రవ్యతిరిక్తప్రతిమారహితాని తుంగశృంగాణి యస్య తం తథోక్తం తమ
చలం రైవతకం అనుచచాల తం ప్రతి అనుయయావిత్యర్థః + అనుర్లక్షణ ఇ
తి కర్మప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగే ద్వితీయా ॥ అత్ర ప్రతిగిరేః కస్యచిదప్రసిద్ధత్వా
ద్గిరిధర్మయోగీ బలౌఘః ప్రతిగిరేర్లక్ష్మీమివ లక్ష్మీం దధదితి నిదర్శనాముఖేన ప్రతి
ఘయోగిత్వేనోత్ప్రేక్ష్య త ఇత్యుత్ప్రేక్షైవేయం శ్లేషానుప్రాణితేతి (సంకరః) విశే

భాస్వత్కరవ్యతికరోల్లసితాంబరాంతాస్సాపత్రపా ఇవ మహాజనదర్శనేన । సంవి
వ్యురంబరవికాసిచమూసముత్థం పృథ్వీరజః కరభకంఠకడారమాశాః ॥౩॥ ఆవర్తిన
శ్శుభఫలప్రదశుక్తియుక్తాస్సంపన్నదేవమణయో భృతరంధ్రభాగాః । అశ్వాఃప్ర

షః ॥ ౩ ॥—భాస్వదితి ॥ ఆశాః దిశః భాస్వత్కరవ్యతికరేణ సూర్యాంశువ్యాప్త్యా ఉల్లసితాంబరాంతాః ప్రకాశితాకాశప్రదేశాః అన్యత్ర భాస్వాన్ భాస్వరోఽభిరూపః ప్రియః ॥ ని ॥ భాస్వాన్ భాస్వరసూర్యయోరితి విశ్వః ॥ తస్య కరవ్యతికరేణ హస్తస్పర్శనేన ఉల్లసితం స్రస్తం యదంబరం వస్త్రం తస్య అంతం చేలాంచలం యాసాం తాః అతఏవ మహాజనదర్శనేన సాపత్రపాస్సలజ్జా ఇవ ॥ ని ॥ లజ్జా సాపత్రపాన్యత ఇత్యమరః ॥ అంబరవికాసిన్ వ్యోమవ్యాపి వాసశ్శోభి చ ॥ ని ॥ అంబరం వ్యోమ్ని వాససీత్యమరః ॥ చమూషు సముత్థం కరభః ఉష్ట్రపోతః ॥ ని ॥ ఉష్ట్రే క్రమేళకమయమహాంగాః కరభశ్శిశురిత్యమరః ॥ తస్య కంఠ ఇవ కడారం పింగళం ॥ ని ॥ కడారః కపిలః పింగపిశంగౌ కద్రుపింగళావిత్యమరః ॥ పృథ్వీరజః సంవివ్యుః ఆచ్ఛాదయామాసుః + వ్యేఞ్ సంవరణే లిట్, కిత్త్వాత్సంప్రసారణాభ్యాసస్యానః, ఏరనేకాచ ఇతి యణాదేశః, స్త్రియోఽపి వస్త్రాపహారే లజ్జయా యత్కించిదాచ్ఛాదయంతీతి భావః, అత్రాచేతనాస్వాశాసు శ్లిష్టవిశేషణమహిమ్నా స్త్రీత్వప్రతీతౌ తదభేదాధ్యవసాయేన సవ్యాపారసమారోపణాత్సమాసోక్తిః, సా చ సాపత్రపత్వోత్ప్రేక్షానుప్రాణితేతి సంకరః ॥ ౩ ॥—ఆవర్తిన ఇతి ॥ ఆవర్తినః ప్రశస్తదశావర్తవంతః ప్రశస్తసాయామినః ॥ తే చ * ద్వౌ పురస్యౌ శిరస్యౌ ద్వౌ ద్వౌ ద్వౌ రంధ్రోపరంధ్రయోః । ఏకః ఫాలే హృదానే చ దశావర్తా ధ్రువా స్మృతా ఇత్యుక్తా దశధ్రువాఖ్యావివక్షితాః అన్యేషామనంతరం పృథగభిధానాత్ అన్యత్ర తు జలభ్రమవంతః ॥ ని ॥ స్యాదావర్తోంభసాం భ్రమ ఇత్యమరః । రోమసంస్థానేషు తత్సామ్యాద్వ్యపదేశః తదుక్తమ్ * ఆవర్తసామ్యాదావర్తో రోమసంస్థానముచ్యత ఇతి శుభఫలాని రాజ్యఫలాదీని ప్రదదతీతి శుభఫలప్రదాః + ప్రేదాజ్ఞ ఇతి కప్రత్యయః తాభిశ్శుక్తిభిః రోమసంస్థానే వాదిపిశేషైర్యుక్తాః తదుక్తం * వక్షఃస్థాశ్శుక్తయ సిన్ధ్రః ఊర్ధ్వరోమాజయావహా ఇతి ॥ అన్యత్ర తు శుభఫలాని ముక్తాఫలాని తత్ప్రదాశ్శుక్తయో మాంసస్ఫోటాః తాభిర్యుక్తాః ॥ ని ॥ ముక్తాస్ఫోటస్స్త్రియాం శుక్తిశ్శంఖకపో

ఛల్వసుమతీమతిరోచమానా స్తూర్ణం పయోధయ ఇవోర్మిభిరాపతంతః ॥౪॥
అంకుశమగ్నమనవద్య సృణిం శితాగ్రమేకః పలాయత జవేన కృతార్తనాదః । అన్యః
పునర్ముహురుదప్లవతాస్తభారమన్యోన్యతః పథిబతాబిభితామిభోష్ట్రాః ॥౫॥ అయ
స్సమైక్షత జనశ్చటులాగ్రపాదం గచ్ఛంతముచ్ఛలితచామరచారుమశ్వమ్ । న గంపు

యోరితివిశ్వః ॥ సంపన్నాస్సమగ్రాః దేవమణయో నిగళావర్తాః కౌస్తుభాదిది వ్యమణయశ్చ యేషాం తే ॥ ని ॥ ఆవర్తో రోమజో దేవమణిస్స్యేష నిగాళజః ఇతి వై జయంతీ ॥ నిగాళస్తు గళోద్దేశ ఇత్యమరః ॥ భృతాః పూర్ణాః రంధ్రభాగాః పార్శ్వదేశాః నిమ్నప్రదేశాశ్చ యేషాం త ఇత్యుభయత్రాపి తుల్యార్థః । అతిశయితా రోచమానాః కంఠావర్తాః యేషాం తే అతిరోచమానాః ॥ ని ॥ కంఠజో రోచ మానస్తు స్వామిసౌభాగ్యవర్ధన ఇతి వైజయంతీ ॥ అన్యత్రతు అత్యంతం దీప్యమా నా ఇత్యర్థః ఊర్మిభిః గతివిశేషైర్వీచిభిశ్చ ఆపతంత ఆధావంతః ॥ ని ॥ పఞ్చీ కృతానామశ్వానాం నమనోన్నమనాకృతిః । అతివేగసమాయుక్తా గతిరూర్మిరు దాహృతేతి వైజయంతీ ॥ ఈదృశోశ్వాః పయోధయ ఇవ తూర్ణం వసుమతీం పృ థ్వీం ఛాదయంతి స్మ ॥ ని ॥ అపిధానతిరోధానపిధానాచ్ఛాదనాని చేత్యమరః ॥ అపిపూర్వాద్దధాతేః లుఙ్ ॥ వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి అ పెరకారలోపః ఏకనాశోపలబ్ధిఫలస్య యవదేకశబ్దేనార్థద్వయప్రతీతేరర్థశ్లే షోయం ॥ ప్రకృతాప్రకృతగోచరః ఉపమాత్వంగమితి సంకరః ॥ ౪ ॥ — అరక్షే తి ॥ పథి మార్గే ఇభోష్ట్రాః అన్యోన్యతః అన్యోన్యస్మాత్ అబిభితాం భీతవం తౌ + ఞిభీ భయే లఙ్ భియోన్యతరస్యామితి ద్విత్వం బతేత్యనయోరపి భీతిరితి ఖేదేతి విస్మయే వా ॥ ని ॥ ఖేదానుకంపాసంతోషవిస్మయామంత్రణే బతేత్యమరః భీ తత్వే కారణమాహ ॥ ఏకః ఇభః ఆరక్షః కుంభయోరధః ప్రదేశః తత్ర మగ్నం ప్రవి ష్టం శితాగ్రం తీక్ష్ణముఖం సృణిమంకుశం ॥ ని ॥ అంకుశోస్త్రీ సృణిర్ద్వయోరి త్యమరః ॥ అవమత్యావధూయ కృతః ఆర్తనాదో యేన సః అతికరుణం క్రందన్ని త్యర్థః జవేన పలాయత పలాయితవాన్ + పరాఙ్పూర్వాదయతేర్లఙ్ ఉ పసర్గస్యాయతావితి రేఫస్య లత్వం అన్యః పునః ఉష్ట్రస్తు అస్తభారం నిరస్తభా రం యథా తథా ముహుః ఉదప్లవత ఉల్లలితవాన్ ప్లుఙ్ గతౌ స్వభావోక్తిః ॥ ౫ ॥ అయస్సమితి ॥ జనః చటులాగ్రపాదం చంచలపూర్వచరణం యథా తథా గచ్ఛం

నర్మృదుసలీలనిమీలితాక్షం సర్వః ప్రియః ఖలు భవత్యనురూపచేష్టః ॥ ౬ ॥ త్రస్తస్సమస్తజనహాసకరః కరేణోస్తావత్ఖరః ప్రఖరముల్లలయాంచకార । యావచ్చలాసనవిలోలనితంబబింబవిస్రస్తవస్త్రమవరోధవధూః పపాత ॥ ౭ ॥ శైలోపశల్యనిపతద్రథనేమిధారానిష్పిష్టనిష్ఠురశిలాతలచూర్ణగర్భాః । భూరేణవో న

తం శీఘ్రం ధావంతమిత్యర్థః ఉచ్చలితైరుల్లసితైః చామరైః చారుం అశ్వం అయస్తం సయత్నమాదృతం యథాతథా + యసుప్రయత్నే కర్తరి క్తాంతం క్రియావిశేషణం ఐక్షత ఈక్షితవాన్ + ఈక్షతేర్లఙ్ ఆడజాదీనామిత్యాడాగమః ఆటశ్చేతి వృద్ధిః నాగంపునః గజంతు సలీలం నిమీలితే అక్షిణీ యస్మిన్కర్మణి తత్ + బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాంగాత్ షచ్ మృదు మందం గచ్ఛంతం అయస్తం ఐక్షత కథం శీఘ్రమందయోస్తుల్యదృష్టిరత ఆహ సర్వః ప్రాణీ అనురూపచేష్టః స్వజాత్యుచితవ్యాపారస్సన్ ప్రీణాతీతి ప్రియః ప్రీతికరో భవతి ఖలు + ఇగుపధలక్షణః కః అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౬ ॥—త్రస్త ఇతి ॥ కరేణోరిభాత్ ॥ ని ॥ కరేణురిభ్యాం (స్త్రీ) నేభ ఇత్యమరః + భీత్రార్థానాం భయహేతురిత్యపాదానత్వం త్రస్తో భీతః ఖరో గర్దభః సమస్తజనస్య హాసంకరోతీతి తత్కరస్సన్ + కృఞో హేత్విత్యాదినా టప్రత్యయః తావత్తదవధి ప్రఖరం భృశం ఉల్లలయాంచకార ఉత్పపాత యావచ్చలాత్ స్థానచలితాత్ ఆసనాత్పల్యయనాత్ విలోలః ప్రసృతః తస్మాన్నితంబబింబాత్ విస్రస్తం వస్త్రం యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా అవరోధవధూః పపాత స్వభావోక్తిః ॥ ౭ ॥—శైలేతి ॥ శైలస్య రైవతకాద్రేః ఉపశల్యం ప్రాన్తం యద్యపి ॥ ని ॥ గ్రామాంతముపశల్యం స్యాదిత్యమరః ॥ తథాప్యుపచారాదదోషః తత్ర నిపతతాం ధావతాం రథానాం స్యందనానాం నేమయశ్చక్రాంతాః ॥ ని ॥ చక్రం రథాంగం తస్యాంతే నేమిః (స్త్రీ) స్యాత్ప్రధిః పుమానిత్యమరః ॥ తాసాం ధారాభిరశ్రిభిః నిష్పిష్టానాం చూర్ణితానాం నిష్ఠురశిలాతలానాం చూర్ణాని గర్భే యేషాం తే తథోక్తాః నభసి నద్ధాని పయోదచక్రాణి పయోదాకారాణి మండలాని యైస్తే చక్రవద్భ్రమణమస్యాస్తీతి చక్రీవాన్ గర్దభః ॥ ని ॥ చక్రీవంతస్తు బాలేయా రాసభా గర్దభాః ఖరా ఇత్యమరః + ఆసందీవదష్ఠీవచ్చక్రీవత్కక్షీవదిత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః తస్యాంగరుహాణి రోమాణి తద్వద్ధూమ్రాః రుచః కృష్ణలోహితవర్ణాః యేషాం తే ॥ ని ॥ ధూమ్రో ధూమలః కృష్ణలోహితావి

ఖసనద్ధపయోదచక్రైశ్చక్రీవదంగరుహధూమ్రరుచో౽పిసస్రుః ॥ ౮ ॥ ఉద్యత్కృ
శానుశకలేషుఖురాభిఘాతాద్భూమీసమాయతశిలాఫలకాచితేషు । పర్యంతవ
ర్త్మసువిచక్రమిరేమహాశ్వాః శైలస్యదర్దురపుటానివవాదయంతః ॥ ౯ ॥ తే
జోనిరోధసమతావహితేనయంత్రా సమ్యక్కశాత్రయవిచారవిదానియుక్తః ।
ఆరట్టజశ్చటులనిష్ఠురపాతముచ్చైశ్చిత్రంచకారపదమర్ధపులాయితేన ॥ ౧౦ ॥

త్యమరః ॥ ధూమ్రేణవర్ణేనాపిసస్రుః ప్రసృతాః ॥ ౮ ॥—ఉద్యదితి ॥ ఖురాశ్శఫా
ని ॥ ని ॥ శఫంక్లీబేఖురఃపుమానిత్యమరః ॥ తేషామభిఘాతాత్ ఉద్యంతఃకృశా
నోః శకలాఃస్ఫులింగాః యేష్వసేషుటంకప్రాయాఃఖురాఇతిభావః భూమ్యాస్స
మానిసమతలాని ఆయతానిచ యానిశిలాఃఫలకానీవశిలాఫలకాని తైః ఆచితేషుఆ
స్తృతేషు శైలస్య పర్యంతవర్త్మసు ప్రాంతమార్గేషు మహాశ్వాః దర్దురా
ణాం వాద్యవిశేషాణాం పుటాని ముఖాని వాదయంతస్తాడయంతఇవవిచక్రమి
రే జగ్ముః పాదన్యాసేస్తాదృశంశబ్దమకుర్వన్నిత్యర్థః + వేఃపాదవిహరణఇత్యా
త్మనేపదం ॥ ని ॥ దర్దురస్తోయదేభేకేవాద్యభాండాద్రిభేదయోరితివిశ్వః ॥ ఉ
త్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౯ ॥—తేజఇతి ॥ తేజోనామదర్పాపరనామా సత్వగుణ
(వికారః)ప్రకాశకాంతస్స్ఫురవిశేషః, యథాహభోజరాజః * తేజోనిసర్గజం
సత్వంవాజినాంస్ఫురణంరజః । క్రోధస్తమఇతిజ్ఞేయాస్త్రయోపిసహజాగుణాఇతి
తచ్చద్వివిధమ్ ॥ సత్వోత్థితంసాధ్వసస్ఫురితంచేతి ॥ యథాహసఏవ * ధారా
సుయోజితానాంయస్మిన్సగర్వత్ప్రేరణంవినా । అవిచ్ఛిన్నమివాభాతితత్తైజసస్త
త్వోత్థితమ్ ॥ కశాపార్ష్ణ్యాదిఘాతైర్యత్సాధ్వసస్ఫురితంహితదితి ॥ అత్ర తేజశ్శ
బ్దేన తత్కార్యం వేగోలక్ష్యతే, తథాచ తేజసి వేగనిరోధేతన్నివారణే స
మతాయాం వేగసామ్యేచ అవహితేన వల్గావిభాగకుశలేనేత్యర్థః, కశాతాడ
నీ ॥ ని ॥ అశ్వాదేస్తాడనీకశేత్యమరః ॥ అత్ర కశాఃకశాఘాతాః తాసాం త్ర
యం ఉత్తమమధ్యమాధమేషు యథాసంఖ్యం మృదుసమనిష్ఠురం సకృద్ద్విస్త్రిః
కరణరూపం త్రితయం తస్యవిచారః ఏతేషునిమిత్తేషుఅంగేషు ఏవంతాడ్యఇతివి
మర్శః తద్విదా తజ్జ్ఞేన యథాహభోజః * మృదునైకేనఘాతేన దండకాలే
ప్రతాడయేత్ । తీక్ష్ణంమధ్యంపునర్ద్వాభ్యాంజఘన్యంనిష్ఠురైస్త్రిభిః ॥ ఉప
దేశేత్వవిధేయాంస్థలితేదుష్టచేష్టితే । బడబాలోకనాత్స్వైర్యముహుర్గర్వితే

నీహారజాలమలినః పునరుక్తసాంద్రాః కుర్వన్వధూజనవిలోచనపక్ష్మమాలాః । క్షుణ్ణః క్షణం యదుబలైర్దివమాతతాన పాంసుర్దిశాం ముఖమతుత్థయదుత్థితోఽద్రేః ॥ ౧౧ ॥

హేషితే ॥ సంత్రాసే చ దురుత్థానే విమార్గగమనే తథా । శిక్షార్థే సగస్య సమయే సంజ్ఞార్థే చిత్తవిభ్రమే ॥ దండః ప్రయోజ్యో వాహానాం కాలేషు ద్వాదశస్వపి । గ్రీవాయాం మితమాహన్యాత్త్రస్తం చైవ చ వాజినమ్ ॥ విభ్రాంతచిత్తమధరే వ్యక్తశిక్షం చ తాడయేత్ । ప్రహేషితం స్కంధబాహోర్వ్యగ్రం డబాలోకినం తథా ॥ ఉపవేశే చ నిద్రాయాం కటిదేశే చ తాడయేత్ । దుశ్చేష్టితం ముఖే హన్యాద్దుర్మార్గప్రస్థితం తథా ॥ జఘనే స్ఖలితం హన్యాన్నేత్రే మార్గేమదుత్థితమ్ । యః క్రుద్ధప్రకృతిర్వాజీ తం సర్వత్రైవ తాడయేదితి ॥ ఏవంభూతేన యంత్రా సారథినా సమ్యగ్యథాశాస్త్రం నియుక్తో వినీతః ఉచ్చైః ఉన్నతః ఆరట్టో నామ దేశవిశేషః తజ్జో హ్యారట్టజః విశేషణమాత్రప్రయోగే సాగరాంబరాదివత్తావత్రైవ విశేష్యప్రతీతేః॥ తథాచ వామనః, విశేషణప్రయోగో విశేష్యప్రతిపత్తావితి చటులశ్చపలః నిష్ఠురః పరుషశ్చ పాతః ప్రక్షేపో యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా అర్ధపులాయితేన మండలగతివిశేషేణ చిత్రమద్భుతం పదం పదక్రమం చకార ॥ శతార్ధార్ధక్రమాదూనైర్మండలాయితవల్గితైః । ఉన్ముఖస్యాశ్వముఖ్యస్య గతిరర్ధపులాయితేతి లక్షణాత్ ॥ పులా నామ ప్లుతాద్యనేకాపరనామా హయానాం గతివిశేషః, తదుక్తం హయలీలావత్యామ్ ॥ ప్లుతాం ప్లవంగితామాహుర్యా ధారా పులనాభిధా । పునరేనాం(వల్గాం తాం)చ దోలాయాం)పులామిత్యాహ దేశికః ॥ తల్లక్షణం చ తత్రైవోక్తమ్ ॥ కీపతిసమవిశేషానుక్షిప్య సన్నగ్రహా దూరప్రసరతి పురతోఽశ్వస్సా చ ధారా పులాఖ్యా । విలసితసమపాదోత్క్షేపణాకుంచనానాం కరణమిహ గతిజ్ఞాః ప్రాహురన్యే పులాఖ్యామితి ॥ పార్ష్ణిప్రధానాం ప్రవిధాయ రాగాద్వల్గాం శ్లథీకృత్య వహేత్పులాయామిత్యాది ॥ పులాఖ్యమయితం అయనం గతిః పులాయితం + అయపయగతౌ భావే క్తః, తచ్చ తాదృశత్యాద్యుక్తరీత్యానుష్ఠితమర్ధపులాయితమిత్యలమతివిస్తరేణ ॥ ౧౦ ॥—నీహారేతి ॥ నీహారజాలవత్తుహినవ్యూహవన్మలినః వధూజనవిలోచనానాం పక్ష్మమాలాః పునరుక్తసాంద్రాః ద్విగుణసాంద్రాః కుర్వన్ స్వభావతోఽపి సాంద్రత్వాదితి భావః, మయూరవ్యంసకాదిత్వాద్విస్పష్టపటువత్సమాసః, క్షణం యదూనాం బలైస్సైన్యైః క్షుణ్ణః అద్రేరుత్థి

శిబిరచన్నైర్వ్యరుచన్నివాసాః ॥ ౨౧ ॥ ఉత్క్షిప్తకాండపటకాంతరలీయమానమందానిలప్రశమితశ్రమఘర్మతోయైః । దూర్వాప్రతానసహజాస్తరణేషు భేజే నిద్రాసుఖం వసనసద్మసు రాజదారైః ॥ ౨౨ ॥ ప్రస్వేదవారిసవిశేషవిషక్తమంగైః కూర్పాసకం క్షతనఖక్షతముత్క్షిపంతీ । ఆవిర్భవద్ఘనపయోధరబాహుమూలా శాతోదరీ యువదృశాం క్షణముత్సవోఽభూత్ ॥ ౨౩ ॥ యావత్స ఏవ సమయస్సమమేవ తావదవ్యాకులాః పటమయాన్యభితో వితత్య । పర్యాపతత్క్రయికలోక మ

హీతపణ్యాస్సైన్యే జిగీషుపరస్త్యే పదం పుమానివార్తి వ్ల్చైరజా దేశః, అత్ర ద్విరదానాం దూష్యాణాం చ ప్రకృతత్వాన్నోపమా నాపి శ్లేషః, విశేష్యవిశేషణానాం కేషాంచిదశ్లిష్టత్వాత్ తస్మాత్కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితేయం, ఇవశబ్దస్తు సాదృశ్యమాత్రానువాదక ఇతి సంక్షేపః ॥ ౨౧ ॥— ఉత్క్షిప్తేతి ॥ ఉత్క్షిప్త ఉద్ధృతః యః కాండపట ఏవ కాండపటకః దూష్యాద్యధోలంబీ వాయుసంచారార్థః పటః ॥ ని ॥ అథ పటః కాండపట ఇతి వైజయంతీ తస్య అంతరే అవకాశే లీయమానేన ప్రలీయతా మందానిలేన ప్రశమితం శ్రమేణాధ్వఖేదేన యద్ఘర్మతోయం స్వేదాంబు తద్యేషాం తైః రాజదారైః రాజావరోధైః దూర్వాణాం ప్రతానశ్చ య ఏవ సహజమకృత్రిమం ఆస్తరణం తల్పం యేషు తేషు వసనసద్మసు పటమంటపేషు నిద్రాసుఖం భేజే ॥ ౨౨ ॥— ప్రస్వేదేతి ॥ అంగే గాత్రే ప్రస్వేదవారిణా సవిశేషం సాతిశయం యథా తథా, విషక్తమతిశ్లిష్టం కూర్పాసకం చోళం కంచుకమిత్యర్థః ॥ ॥ని॥ చోళః కూర్పాసకోఽస్త్రియామిత్యమరః క్షతాని పునః విదీర్ణాని నఖక్షతాని యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా, ఉత్క్షిపంతీ ఉన్మోచయంతీ అత ఏవ, ఆవిర్భవత్ప్రకాశమానం ఘనపయోధరబాహుమూలం ఘనౌ పయోధరౌ బాహుమూలే చ యస్యాస్సా, శాతోదరీ + నాసికోదరేత్యాదినా జీష్, యువదృశాం క్షణం ఉత్సవః అభూత్, ఏతేన యూనాం త్వరా చింతాదికరమిష్టవస్త్వాలోకననిమిత్తం కాలాక్షమత్వలక్షణమౌత్సుక్యం వ్యజ్యతే, నాయికా (అభిసారిణీ) సాధారణా) ప్రగల్భా వా ॥ ౨౩ ॥— యావదితి ॥ విపణిః విపణో వ్యవహారః స ఏషామస్తీతి విపణినో వణిజః యావత్స ఏవ సమయః సేనానివేశక్షణ ఏవ, తావత్ క్షణ ఏవ సమం యుగపత్, అవ్యాకులాః అవ్యగ్రాస్సంతః పటమయాని వస్త్రవికారాణి పటమంటపానీత్యర్థః అభితో వితత్య ఉభయతః శ్రేణ్యా విస్తార్య, క్రయేణ జీవతీతి క్రి

గణ్యపణ్యపూర్ణాపణా విపణినో విపణీర్విభేజుః ॥ ౨౮ ॥ అల్పప్రయోజనకృతోరుతరప్రయాసైరుద్గూర్ణలోష్టలగుడైః పరితోఽనుబద్ధమ్ । ఉద్యాతముద్ద్రుతమనోకహజాలమధ్యాదన్యశ్శశం గుణమనల్పమవాప ॥ ౨౯ ॥ త్రాసాకులః పరిపతన్ పరితో నివేశాన్ పుంభిర్న కైశ్చిదపి ధన్విభిరన్వబంధి । తస్థావథాపి నమృ

యికః + వస్నక్రయవిక్రయాట్ఠన్నితి ప్రత్యయః, పర్యాపతన్ పరిత ఆధావన్ క్రయికలోకః క్రయికజనః యస్మిన్ మార్గణే తద్యథా తథా అగణ్యైరసంఖ్యేయైః పణ్యైః క్రయ్యైః పణ్యద్రవ్యైః, పూర్ణాః ఆపణాః పణ్యప్రసారణస్థానాని యాసు తాః విపణీః పణ్యవీథీః ॥ని॥ ఆపణస్తు నిషద్యాయాం విపణిః పణ్యవీథికేత్యమరః విభేజుః అసంకీర్ణం నిర్మమురిత్యర్థః, స్వభావోక్తిర్వృత్త్యనుప్రాసాలంకారౌ ॥ (పూర్ణాపణం విపణినో విపణిం విభేజుః అయం పాఠో వల్లభవ్యాఖ్యాతః ప్రాదీనశ్చ అతఏవామరవ్యాఖ్యాయాం అతఏవ ప్రయోగాద్విపణోఽపుంస్త్వమపీతి సర్వధరః ఇతి ముకుటః కవాన్ । వల్లభోఽపి బాహుల్యేన విపణిర్బంధస్తరంతీత్యుక్తవాన్) ॥ ౨౮ ॥— అల్పేతి ॥ అల్పప్రయోజనేనాల్పఫలేన నిమిత్తేన, కృతః ఉరుతరో ఘోరో యైః ప్రయాసో యైస్తైః, అత్యల్పస్యైకస్య శశపిండస్య భూయసా మకిం విత్కారత్వాదితి భావః, ఉద్గూర్ణాః ఉద్యతాః లోష్టాని మృత్పిండాః లగుడాః దండకాష్ఠాని యైస్తైః పుంభిరితి శేషః పరితః, అనుబద్ధమవరుద్ధం అనసన్నకటస్య అకంగతం ఘ్నంతీత్యనోకహాః వృక్షాః తేషాం జాలస్య మధ్యాత్ ఉద్యాతముత్థితం + ఉత్పూర్వాద్యాతేః కర్తరి క్తః ఉద్ద్రుతం పలాయితం శశం మృగవిశేషం అన్యః పరః అనఘాహం త్వాన్నివార్య రక్షన్ అనల్పం గుణం మహాన్తముత్కర్షం అవాప దయాళోరనామిషలోలుపస్య కృతపుణ్యస్య కీర్తిస్సర్వత్ర సులభేతి భావః అత్రార్థాంతరం చాహ్వః అన్యోగుణం పాశం అవప్రయుంజానః శశమవాప జగ్రాహ యోఽహం త్రాతస్స్యేన మృగ ఇతి వ్యాధస నాయాదితి భావః ॥౨౯॥— త్రాసేతి ॥ త్రాసాకులః జనదర్శనాద్భయవిహ్వలః, అత ఏవ, నివేశాన్ నికేతనాని, పరితః అభితః + అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా, పరిపతన్ ధావన్ మృగో హరిణః కైశ్చిదపి ధన్విభిః ధనుష్మద్భిః ॥ని॥ ధన్వీ ధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇత్యమరః, వ్రీహ్యాదిత్వాదినిరితి స్వామి పుంభిః నాన్వబంధి నానుయాతః + బధ్నాతేః కర్మణి లుఙ్, తథాపి అంగనానాం ఆకర్ణం కర్ణపర్యంతం

౨౪
శః క్వచిదఙ్గనానామాకర్ణపూర్ణనయనేషుహతేక్షణశ్రీః ॥ ౨౬ ॥ ఆస్తీర్ణ
తల్పరచితావసథః క్షణేన వేశ్యాజనః కృతనవప్రతికర్మకామ్యః । ఖిన్నానఖిన్నమ
తిరాపతతో మనుష్యాన్ ప్రత్యగ్రహీచ్చిరనివిష్ట ఇవోపచారైః ॥ ౨౭ ॥ సస్నుః
పయః పపురనేనిజురమ్బరాణి జక్షుర్బిసం ధృతవికాసిబిసప్రసూనాః । సైన్యాః శ్రి
యామనుపభోగనిరర్థకత్వదోషప్రవాదమమృజన్నగనిమ్నగానామ్ ॥ ౨౮ ॥

పూర్ణౌ విస్తీర్ణౌ ఆకృష్టౌ చ యే నయనే తే ఏవ ఇషవః తైః హతా ఈక్షణశ్రీ
ర్యస్య సః అతః క్వచిదపి న సస్థౌ కిన్తు వీరః శిఖాపాతాభావేపి అఙ్గనాపాఙ్గవి
శిఖాహతకాతరః పలాయిత ఏవేతి భావః, అత్ర జనాలోకనోత్థభయహేతుకస్య
మృగానవస్థానస్య అఙ్గనాపాఙ్గేషు హతి హేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్ధేతూత్ప్రేక్షా
సా చ వ్యఞ్జకాప్రయోగాత్ ప్రతీయమానా హేతోశ్చ హతేక్షణశ్రీరితి విశేషణగ
త్యోక్తత్వాత్ కావ్యలిఙ్గం చాఙ్గమితి సఙ్కరః ॥ ౨౬ ॥—ఆస్తీర్ణేతి ॥ క్షణే
న ఆస్తీర్ణం తల్పం వేశ్యానృత్యేన్మయ్యాప్రధానత్వాత్ ప్రాగేవ సజ్జితశయ్యం య
థాతథా రచితావసథః కల్పితనికేతనః ॥ ని ॥ స్థానావసథవాస్తుచేత్యమరః ॥ కృ
తేన నవప్రతికర్మణా నూతనేన ప్రసాధనేన కామ్యః స్పృహణీయః అఖిన్నమ
తిః క్లాన్తచిత్తః అగణితశ్రాన్తఖేద ఇత్యర్థః వేశ్యాజనః ఖిన్నాన్ అధ్వశ్రాన్తాన్
ఆపతతః ఆగచ్ఛతః మనుష్యాన్ పురుషాన్ చిరనివిష్ట ఇవ తత్రైవ నిత్యవాస్త
వ్య ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, ఉపచారైః శీతామ్బుతామ్బూలదానాదిసత్కారైః ప్రత్య
గ్రహీత్ వశీచకారేత్యర్థః ॥ ౨౭ ॥—సస్నురితి ॥ సేనాయాం సమవేతాః సై
న్యాః సైనికజనాః + సేనాయా వేతి ణ్యప్రత్యయః, నగనిమ్నగానాం యాః శ్రి
యస్సమృద్ధయః తాసాం అనుపభోగః ఉపభోగాభావః + క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతి
షేధేపి నఞ్సమాస ఇష్యతే, యథా అదర్శనమశ్రవణమనుచ్చారణమనుపలబ్ధిర
భావ ఇత్యాది, తేన యన్నిరర్థకత్వం నిష్ఫలత్వం తదేవ దోషః, తేన యః ప్రవా
దో నిన్దా తం అమృజన్ అమార్జన్ + మృజూష్ శుద్ధౌ లఙ్ అదాదిత్వాచ్ఛ
పోలుక్, మృజేరజాదౌ సఙ్క్రమే విభాషా వృద్ధిర్వక్తవ్యేతి వికల్పాద్వృద్ధ్యభావః, మా
ర్జనప్రకారమాహ, సస్నుః స్నానం చక్రుః పయః పానీయం పపుః + ష్ణా శౌచే
పా పానే లిట్, అమ్బరాణి అనేనిజుః అక్షాలయన్ + ణిజిర్ శౌచపోషణయోః
జుహోత్యాదిత్వాల్లిట్ శ్లావితి ద్విర్భావః, నిజాం త్రయాణాం గుణః శ్లావితి గుణాదేశః,

నాభిహ్రదైః పరిగృహీతరయాణి నిమ్నైః స్త్రీణాం బృహజ్జఘనసేతునివారితాని ।
జగ్ముర్జలాని జలమండుకవాద్యవల్గుధ్వానస్తనతటస్ఖలితాని మందమ్ ॥ ౨౯ ॥
ఆలోలపుష్కరముఖోల్లసితైరభీక్ష్ణముక్షాంబభూవురభితో వపురంబువర్షైః ।
ఖేదాయతశ్వసితవేగనిరస్తముగ్ధమూర్ధన్యరత్ననికరైరివ హాస్తికాని ॥ ౩౦ ॥

ణిజాంత్రియాణాం గుణశ్లాఘావిత్యాదినా సస్యగుణాః ధృతాని వికాసిబిసప్రసూనాని వికసితపుష్కరాణి యైస్తే ॥ ని ॥ బిసప్రసూనరాజీవపుష్కరాంభోరుహాణి చేత్యమరః ॥ బిసం మృణాళం జక్షుః భక్షయాంచక్రుః + ఘసేర్లిట్, గమహనేత్యాదినా ఉపధాలోపే చర్త్వం, శాసివసిఘసీనాం చేతి షత్వం, స్నానాద్యుపభోగనోక్తనైరర్థక్యం నిరాచక్రురిత్యర్థః, అత్రోపమార్జనస్య స్నానాదివాక్యార్థహేతుకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ స్నానాదిక్రియాసముచ్చయస్త్వంగమస్యేతి సంకరః ॥ ౨౮ ॥—నాభీతి ॥ స్త్రీణాం నిమ్నైః గంభీరైః నాభయ ఏవ హ్రదాః తైః పరిగృహీతరయాణి ప్రతిషిద్ధవేగాని బృహద్భిః జఘనైరేవ సేతుభిః నివారితాని ప్రతిహతగతికానీత్యర్థః, జలమేవ మండుకవాద్యం వాద్యవిశేషః జలమేకేన పాణినోద్ధృత్య అపరేణ తాడితం మండుకవద్ధ్వనతీతి ప్రసిద్ధం - తేన వల్గు సుందరం యథా తథా వల్గద్భిః చలద్భిః ఘనైః స్తనతటైః స్ఖలితాని స్ఖలనం గమితాని జలాని పూర్వోక్తనగనిమ్నగానాం సలిలాని మందం జగ్ముః అత్ర జలమండుకవాద్యస్య విశేషణగత్యా రయప్రతిబంధాదిపదార్థహేతుకత్వాత్ తద్ధేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౨౯ ॥—ఆలోలేతి ॥ హస్తినాం సమూహాః హాస్తికాని + అచిత్తహస్తిధేనోష్ఠక్ - ఆలోలాని యాని పుష్కరాణి హస్తాగ్రాణి ॥ ని ॥ పుష్కరం కరిహస్తాగ్ర ఇత్యమరః ॥ తేషాం ముఖైః రంధ్రైః ఉల్లసితాని ఉత్క్షిప్తాని తైరంబువర్షైః ఖేదేనాధ్వశ్రమేణ ఆయతస్య ద్రాఘీయసః శ్వసితస్యోచ్ఛ్వాసమారుతస్య వేగేన నిరస్తాః బహిరుత్క్షిప్తాః యే ముగ్ధాః సుందరాః మూర్ధన్యాః మూర్ధని భవాః + శరీరావయవాచ్చేతి యత్ప్రత్యయః, యే చాభావకర్మణోరితి ప్రకృతిభావాత్ - నస్తద్ధిత ఇతి టిలోపాభావః - రత్ననికరాః ముక్తాఫలప్రకరాః తైరివేత్యుత్ప్రేక్షా - వపుః అభీక్ష్ణమభితః పరితః - ఉక్షాంబభూవుః సిషిచుః + ఉక్ష సేచనే ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛ ఇత్యామ్ ప్రత్యయః ॥ * ॥ గజేంద్రజీమూతవరాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని ।

యేపక్షిణః ప్రథమమంబునిధిం గతాస్తే యేపీంద్రపాణితులితాయుధలూనపక్షాః । తే
జగ్మురద్రిపతయస్సరసీర్విగాఢుమాక్షిప్తకేతుకుథసైన్యగజచ్ఛలేన ॥ ౩౦॥ ఆత్మాన
మేవజలధేః ప్రతిబింబితాంగమూర్మౌ మహత్యభిముఖాపతితం సమీక్ష్య । క్రో
ధాదధావదపభీరతితూర్ణమన్యనాగాభియుక్త ఇవ యుక్తమహో మహౌఘః ॥ ౩౧ ॥
నాదాతుమన్యకరిముక్తమదాంబుతిక్తం ధూతాంకుశేన న వినేతృహతేచ్ఛతాం
భః । ఉద్ధృతగజేన సరుషా సరితోఽనతాటరిక్తోదపాత్రికలశాస్త్రనిరంజనౌఘః ॥౩౨

ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే ... తు తస్య వ్యద్భుతమేవ ఘూరితి ॥ గజానాం ము
క్తాఫలత్వప్రమాణమ్ ॥ ౩౦ ॥ య ఇతి ॥ యే పక్షిణః పక్షవంతః ఇంద్రేణ ఛిన్న
పక్షా ఇత్యర్థః- సంసర్గ ఇవ ప్రత్యయః- ... అద్రయః తత్ర మైనాకాదయః
ప్రథమం ప్రాక్ అంబునిధిం గతాః పక్షా యేపియే త్యర్థః ఇంద్రస్య పాణి
నా తులితేన ప్రేరితేన ఆయుధేన వజ్రేణ లూనపక్షాః ఛిన్నగరుతః తే అద్రిః
పతయః ఆక్షిప్తాః అపనీతాః కేతవో ధ్వజాః కుథాః పృష్ఠాస్తరణాని చ యేషాం ॥
ని ॥ ప్రవేణ్యాస్తరణం వర్ణైః పరిస్తోమః కుథోద్వయోరిత్యమరః ॥ తేషాం సైన్యగ
జానాం ఛలేన సరసీః విగాఢుం విగాహితుం + స్వరతి సూతి సూయతి ధూఞిదూ
దితో వేతి వికల్పాన్నేడాగమః- జగ్ముః అత్ర గజచ్ఛలేనేతి ఛలశబ్దేన గజత్వమప
హ్నుత్య పర్వతత్వారోపణాచ్ఛలాదిశబ్దైర్గసత్యత్వ ప్రతిపాదనరూపాపహ్నవాల
ఙ్కారః- తేనపక్షవత్త్వాదద్రీణాం సాగరావగాహనదర్శనాత్ తన్నిరాసేనయా
మపి సలిలమవగాహమానాః సాక్షాల్లూనపక్షాః పర్వతా ఇవైతే ఇత్యుత్ప్రేక్షా
వ్యజ్యతే ॥ ౩౧ ॥—ఆత్మానమితి ॥ మహౌఘః జలధేః జలాశయస్య మహతి ఊ
ర్మౌ ప్రతిబింబితమంగం యస్యతం అభిముఖాపతితం అభిముఖమాగతం ఆత్మా
నమేవ ఆత్మప్రతిబింబమేవేత్యర్థః సమీక్ష్య అన్యనాగేన ప్రతిగజేన అభియు
క్తః అభిముఖీకృత ఇవ అతితూర్ణం అపభీః నిర్భీకస్సన్ క్రోధాత్ అధావత్ +పా
ఘ్రాద్యౌ తి పాఠేణ సరేర్ధావాదేశః- అహో ఇతి మాధ్యేన విస్మయః- తచ్చ యు
క్తం మహౌఘస్యేతి భావః- అభియుక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షాయాః ప్రతిగజభ్రాంతినిబ
న్ధనత్వాద్భ్రాంతిమదుత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౩౨ ॥—నేతి ॥ అ
న్యకరిణా ప్రతిగజేన ముక్తేన మదాంబునా తిక్తం సురభి ॥ ని ॥ కటుతిక్తకషా
యాస్తు సౌరభ్యేపి ప్రకీర్తితా ఇతి కేశవః ॥ అంభః ఉదకం ఆదాతుం గ్రహీతుం నే

పంథానమాశు విజహీహి పురస్స్తనౌ తే పశ్యన్ప్రతిద్విరదకుంభవిశంకిచేతాః । స్తం-
బేరమః పరిణినంసురసావుపైతి షిద్గైరగద్యత ససంభ్రమమేవమేకా ॥ ౩౪ ॥ కీర్ణం
శనైరనుకపోలమనేకపానాం హస్తైస్సగాఢమదమాతపరుజన్మయాయ । ఆకర్ణము-
ల్లలితమంబు వికాసికాశనీకాశమాప సమతాం సితచామరస్య ॥ ౩౫ ॥ గండూష-

చ్ఛతాం అనిచ్ఛతాం విహంతుమిత్యర్థః మఱినేచ్ఛతాం క్రోధపిపాసాభ్యామితి భావః
ఘూకాంకుశేన సరుషా సక్రోధేన గజేన సరితః అవతారే తీర్థే రుద్ధే సతి జనౌఘః
శిక్షాన్యవపాత్రాణి మేషు తే కరాయస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా చిరం ఆస్త ఆసి-
త్ + ఆస ఉపవేశనే లఙ్- ఏకహలాదౌ పూరయితవ్యేఽన్యతరస్యామిత్యదికర్మ-
స్య వికల్పాదుపాదేశః ॥ ౩౩ ॥—పంథానమితి ॥ పంథానం ఆశు విజహీహి
హాక్+ఓహాక్ త్యాగే లోటి సేర్హిః- జహాతేశ్చేతి హిరాదేశః, ఆ చ హౌ ఇతి వికల్పాదీకారా-
దేశః, పురోఽగ్రే తే తరుణ్యాః తవ స్తనౌ పశ్యన్ ప్రతిద్విరదస్య కుంభౌ విశంకత ఇ-
తి ద్విశంకి చేతో యస్య సః కుంభభ్రాంతిమానిత్యర్థః- అతఏవ భ్రాంతిమదలం-
కారః ॥ స్తంబే తృణే రమత ఇతి స్తంబేరమ ఇభః ॥ ని ॥ ఇభః స్తంబేరమః దీత్యప-
రః + స్తంబకర్ణయోరమిజపోరిత్యచ్ప్రత్యయః- తత్పురుషే కృతి బహుళమిత్య-
లుక్- పరిణన్తుం తిర్యక్ప్రహర్తుమిచ్ఛుః పరిణినంసుః + నమేస్సన్నంతాదుప్ర-
త్యయః- ఏకాచ ఉపదేశేనుదాత్తాదితీట్ప్రతిషేధః- అసౌ ఉపైతి పురేతి పాఠే
పురోపైతీత్యన్వయః ఉపైష్యతీత్యర్థః + యావత్పురానిపాతయోర్లడితి
భవిష్యదర్థే లట్. ఇతి షిద్గైర్విటైః ॥ ని ॥ షిద్గః పల్లవికో విట ఇత్యమరః ॥ ఏకా
కాచిత్ ఏవముక్తరీత్యా ససంభ్రమం సత్వరం అగద్యత గదితా ॥ ౩౪ ॥—
కీర్ణమితి ॥ అనేకపానాం ద్విపానాం- విగాఢః ప్రరూఢః యో మదః తేన తాపః స
ఏవ రుక్ రోగః తస్యా జన్మయా యస్యాస్తైర్మందం హస్తైః, అను కపోలం కపోలయోః
కీర్ణం క్షిప్తం ఆకర్ణం కర్ణపర్యంతం + ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీ-
భావః- ఉల్లలితముత్పతితం వికాసి యత్కాశం కాశకుసుమం- తేన సదృశం కా-
శనీకాశం| నిత్యసమాసత్వాదస్వపదవిగ్రహః| అత ఏవ స్మరుత్తరపదే త్వమీ 'నిభసం-
కాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయ' ఇత్యమరః- అంబు సలిలం కర్తృ- సితచామరస్య- సమ-
తాం సాదృశ్యం- ఆప+ తుల్యార్థైరతులోపమాభ్యామితి షష్ఠీ - ఉపమాలంకా-
రః ॥ ౩౫ ॥—గండూషమితి ॥ లబ్ధః పరవారణస్య ప్రతిగజస్య- మారుతస్య

ఉజ్ఝితవతా పయసస్సరోషం నాగేన లబ్ధపరవారణమారుతేన । అంభోధిరోధసి
పృథుప్రతిమానభాగరుద్ధోరుదంతముసలప్రసరం నిపేతే ॥ ౩౬ ॥ దానం దదత్య
పి జలైస్సహసాధిరూఢే కో విద్యమానగతిరాసితుముత్సహేత । యద్దంతినః కటక
టాహతటాన్మిమంక్షోర్మంక్షూదపాతి పరితః పటలైరలీనామ్ ॥ ౩౭ ॥ అంతర్జ
లౌఘమవగాఢవతః కపోలౌ హిత్వా క్షణం వితతపక్షతిభిః పతద్భిః । ద్విర్వ్యాశ్రియేష్వ

మదగంధవాహో యేన తేన అతఏవ సరోషం యథాతథా పయసః పానీయస్య గం డూషం ముఖపూరణం ముఖాంతర్గతం పయ ఇత్యర్థః ॥ని॥ గండూషో ముఖపూరణ ఇతి హలాయుధః ద్విలింగత్వేపి పుల్లింగ ఏవాస్య ప్రయోగ ఇత్యాహ వామనః లింగాధ్యాహారో వేత్యత్ర ఉజ్ఝితవతా త్యక్తవతా. నాగేన గజేన ॥ని॥ మతంగజో గజో నాగ ఇత్యమరః- అంభోధిరోధసి సరస్తీరే * దంతయోరుభయోర్మధ్యం ప్రతిమానమితి స్మృతం ॥ పృథునా ప్రతిమానభాగేన రుద్ధః ప్రతిబద్ధః ఉరుః యా దంతౌ ముసలావివ, తయోః ప్రసరః ప్రవేశో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ॥ని॥ అయోగ్రో ముసలో (స్త్రీ) స్యాదిత్యమరః నిపేతే నిపతితం భావే లిట్- క్రోధవేగాదలబ్ధలక్ష్యో రోధః ప్రహృత్య పారవశ్యాత్స్వయం చాధోముఖః పపాతేత్యర్థః- క్రోధాంధాః కిం న కుర్వంతీతి భావః ॥౩౬॥—దానమితి ॥ దీయత ఇతి దానం ధనం మదశ్చ ॥ని॥ దానం గజమదే త్యాగ ఇతి విశ్వః తద్దదత్యపి వితరత్యపి దాతర్యపీత్యర్థః సహసా అకస్మాత్ + స్వరాదిత్వాదవ్యయమితి శాకటాయనః జలైర్జడైః నీరైశ్చ ॥ని॥ జలం గోకలలే నీరే హ్రీబేరే చ జడేన్యవదితి విశ్వః అధిరూఢే ఆక్రాంతే సతి విద్యమానగతిః గత్యంతరవాన్ గమనసమర్థః । కః పుమాన్ ఆసితుం తత్ర స్థాతుం ఉత్సహేత న కోపీత్యర్థః + శకధృషేత్యాదినా తుమున్ యద్యస్మాత్కారణాత్ మిమంక్షోః మజ్జం మజ్జితుమిచ్ఛోః మస్జేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః దంతినః కటో గండః స ఏవ కటాహః ఖర్పరః ॥ ని ॥ కటాహః ఖర్పరో (స్త్రి)యామితి వైజయంతీ తస్య తటాత్ప్రదేశాత్ । అలీనాం పటలైస్సంఘైః పరితః మంక్షు ద్రాక్ ॥ ని ॥ ద్రాఙ్మంక్షు సపది ద్రుతమిత్యమరః ఉదపాతి ఉత్పతితం భావే లుఙ్ + చిణ్భావకర్మణోరితి చిణ్। చిణో లుగితి శబ్దస్య లుక్ విశేషేణ సామాన్య సమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥౩౭॥ అంతరితి ॥ జలౌఘే అంతః అంతర్జలౌఘం + విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః అథవా జలౌఘం...

పిగుఞ్జామురరాజనీలో వర్ణః పృథగ్గత ఇవాళిగణో గజస్య ॥ ౩౮ ॥ సంసర్పిభిః
పయసి గైరికరేణురాగైరంభోజగర్భరజసాంగనిషంగిణా చ । క్రీడోపభోగమను
భూయ సరిన్మహేభావన్యోన్యవస్త్రపరివృత్తిమివ వ్యధత్తామ్ ॥ ౩౯ ॥ యాం చం
ద్రికైర్మదజలస్య మహానదీనాం నేత్రశ్రియం వికసతో విదధుర్గజేంద్రాః । తాం
ప్రత్యవాపురవిలంబితముత్తరంతో ధౌతాంగలగ్ననవనీలపయోజపత్త్రైః ॥ ౪౦ ॥

లప్పూరం అంతరభ్యంతరే అవగాఢవతః ప్రవిష్టవతః + గాహూ విలోడన ఇతి క్తవతుప్ర
త్యయః ఢత్వధత్వష్టుత్వఢలోపాః గజస్య కపోలౌ హిత్వా క్షణం అంతరిక్షే ఉప
ర్యాకాశే వితతపక్షతిః విస్తృతపక్షమూలః అనూలాద్విలతపక్ష ఇత్యర్థః ॥ని॥
స్త్రీ పక్షతిః పక్షమూలమిత్యమరః + పక్షాత్తిరితి ప్రత్యయః. అళిగణః భ్రమ
రసంఘః గుఞ్జాపురూపాదిషు ద్రవ్యమాశ్రయో యేషాం తేషు ద్రవ్యాశ్రయేష్వపి
అయుతసిద్ధత్వాద్ద్రవ్యసమవేతత్వాచ్చ ద్రవ్యైకాధీనసత్తాకేషు సత్స్వపీత్యర్థః-
పృథగ్గతః జలమజ్జనభయాత్స్వాశ్రయపరిహారేణ స్థితః నీలో వర్ణః నీలరూపం గ
జనీలిమేవ రరాజ ॥ ని ॥ గుఞ్జాతు కృష్ణలా వయః పుంసీత్యమరః ॥ అత్రాళిగణసాదృశ్యా
ద్గజనీలత్వస్యాశ్రయాదన్యత్రోపలబ్ధినిర్వాహాయ పృథక్త్వవిశిష్టత్వము త్ప్రేక్ష్య
తే । ౩౮ ॥—సంసర్పిభిరితి ॥ సరిచ్చ మహేభశ్చ తౌ పయసి సంసర్పిభిః గజా
త్స్రిజ్జలే విసృత్వరైః గైరికరేణవో ధాతుపరాగాః తైః కరణైః కగణాఘుఙ్ -
అంగనిషంగిణా గజాంగసంగినా అంభోజగర్భరజసా పద్మాంతః పరాగేణ చ నిమి
త్తేన క్రీడయా లీలయా ఉపభోగం సమ్భోగం అనుభూయ అన్యోన్యస్య మిథః వస్త్ర
యోః పరివృత్తిం వినిమయం వ్యధత్తాం అకురుతామివ + దధాతేర్లఙ్ జోరసే
కదేశః సాన్నమాదేశః- అత్ర సరిన్మహేభయోః ప్రతీయమాననాయికానాయకాభే
దాధ్యవసాయేన వస్త్రవినిమయోత్ప్రేక్షా ॥ ౩౯ ॥— యామితి ॥ గజేంద్రాః
వికసతః సమంతాత్పయసి తైలబిందువత్ప్రసరతః మదజలస్య చంద్రికైశ్చంద్రి
కాకారైర్మండలైః మహానదీనాం యాం నేత్రశ్రియం విదధుశ్చక్రుః ఉత్తరంతః
జలాన్నిర్గచ్ఛంతః ధౌతేషు క్షాళితేషు అంగేషు లగ్నైః సక్తైః నవనీలపయోజపత్త్రై
ర్నీలోత్పలదళైః అవిలంబితం క్షిప్రమేవ తాం నేత్రశ్రియం ప్రత్యవాపుః ప్రతి
లేభిరే, అత్ర గజానాం నదీనాం చ సమనేత్రశ్రీవినిమయోక్త్యా సమపరివృత్తిర
లంకారః * సమన్యూనాధికానాం చ యథా వినిమయో భవేత్ । సా కం సమాధికే

ప్రత్యన్యదంతినిశితాంకుశదూరభిన్ననిర్యాణనిర్యదసృజం చలితం నిషాదీ। రోద్ధుం మహేభమపరిబృఢిమాన మాగాదాక్రాంతితో న వశమేతి మహాన్ పరస్య ॥ ౪౮ ॥ సేవ్యోఽపి సానునయమాకలనాయ యంత్రా నీతేన వన్యకరిదానకృతాధివాసః। సాభాజి కేవలమభాజి గజేన శాఖీ నాన్యస్య గంధమపి మానభృతః సహంతే ॥ ౪౯ ॥ అద్రీంద్రకుంజచరకుంజరగండకాషసంక్రాంతదానపయసో వనపాదపస్య। సేనా

న్యాసైః పరివృత్తి సామకేతిలక్షణాత్ ॥ ౪౭ ॥ —ప్రతీతి ॥ అన్యదంతినం ప్రతిప్రత్యన్యదంతి ప్రతిగజాభిముఖమిత్యర్థః + లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్యే ఇత్యవ్యయీభావః చలితం ధావంతం అతఏవ నిశితేన అంకుశేన దూరంగాఢం యథాతథా భిన్నం యన్నిర్యాణమపాంగదేశః ॥ని॥ అపాంగదేశో నిర్యాణమిత్యమరః తస్మాత్ నిర్యత్ నిస్సరత్ అసృగ్రక్తం యస్య తం ॥ మహేభం రోద్ధుం గ్రహీతుం నిషాదీ యంతా, పరిబృంహతి ప్రభవతీతి పరిబృఢః ప్రభుః + బృహి బృహి వృద్ధావిత్యస్మాత్కర్తరి క్తప్రత్యయే ప్రభౌ పరిబృఢ ఇతి నకారహకారయోర్లోపః నిష్ఠాతకారస్య ఢత్వంచ నిపాత్యతే, అనుబంధలోపస్య పూర్వత్రాసిద్ధత్వాన్నాదిదుమ్ ఖలు లోహలాదేర్లఘూరితి రేఫాదేశో నస్యాదితి తస్మాదిమనిచి రేఫాదేశే పరిబృఢిమా తస్య భావః ప్రభుత్వం తేన మానః, తః అపరిబృఢిమానః అసామర్థ్యం ఆగాత్ ప్రాప + ఇణో గా లుఙీతి గాదేశః తథాహి, మహాన్ బలీయాన్, ఆక్రాంతితః బలాత్కారాత్, పరస్యవశం నైతి సామాన్యేన విశేష సమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥౪౮॥— సేవ్య ఇతి ॥ యంత్రా నిషాదినా, ఆకలనాయ బంధనాయ సానునయం ససాంత్వం నీతేన సమీపం ప్రాపితేన గజేన వన్యకరిదానైః కృతః అధివాసో వాసనా యస్య సః- తద్గంధీత్యర్థః శాఖీ వృక్షః + వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః సేవ్యోఽపి సన్ నాభాజి నాసేవి + భజ సేవాయాం కర్మణి లుఙ్, చిణో లుగ్వృద్ధిశ్చ కింతు కేవలం అభాజి అభంజీత్యర్థః + భంజో ఆమర్దనే భంజేశ్చ చిణీతి విభాషా నలోపః శేషం పూర్వవత్, తథాహి మానభృతో హంకారిణః, అన్యస్య గంధమపి న సహంతే పరం కిము తేతి భావః అతో వృక్షభంజనం యుక్తమేవేత్యర్థః పూర్వవదలంకారః ॥౪౯॥— అద్రీంద్రేతి ॥ అద్రీంద్రస్య రైవతకస్య కుంజేషు చరతీయస్తస్య కుంజరస్య గండకాషేణ కపోలకషణేన, సంక్రాంతం దానపయః మదాంబు యస్య తస్య, అతఏవ సేనాగజేన మథితస్య భగ్నస్య వనపాదపస్య నిజైరాత్మీయైః

గజేన్ద్రమథితస్య నిజపత్రసూనైర్మ్లానైర్ముధాగతమగామితరౌరలీనమ్ ॥ ౪౩ ॥ నో
చ్చైర్యదా తరుతలేషు మమస్తదానీమాధోరణైరభిహితాః పృథుమూలశాఖాః ।
బంధాయ చిచ్ఛిదురిభాస్తరసాత్మనైవ నైవాత్మనీనమథవా క్రియతే మదాన్ధైః ॥ ౪౪
ఉష్ణోష్ణశీకరసృజః ప్రబలోష్మణోఽన్తరుత్ఫుల్లనీలనలినోదరతుల్యభాసః । ఏకా
న్విశాలశిరసో హరిచందనేషు నాగాన్ బబంధురపరాన్మనుజా నిరాసుః ॥ ౪౫ ॥

ప్రసూనైః పుష్పైః *నిజమాల్యయోరితి వైజయన్తీ, మ్లానైర్మ్లాన + మ్లా
యతేర్భావే లిట్, అలీనాన్తరులగ్నం ముధాగతం, అగామి అతిక్రమేణైవగతం,
నతుమ్లానమిత్యర్థః అపర్యాప్తిమ్లానా మ్లాయోరయం భేద ఇతి భావః + X
మేగర్ఘాత్యర్థస్యాకర్మకత్వాద్భావే లుఙ్, ఇభవనపాదపానాం విశేషణసామ్యా
దాపన్నాద్బ్యౌపమ్యప్రతీతేః కథంచిత్సమాసోక్తిరున్నేయా ॥ ౪౩ ॥— నేతి ॥
ఇభా గజాః, యదా ఉచ్చైః ఉన్నతేషు తరుతలేషు నమముః నావర్తన్త తదా
నీం ఆధోరణైర్యన్తృభిః, అభిహితాః ఇమాన్ భిన్ధీత్యుపదిష్టాస్సంతః పృథూః
మూలశాఖాః బంధాయ స్వబంధనాయైవ తరసా బలేన ఆత్మనా స్వయమేవ చిచ్ఛి
దుః నచైతద్యుక్తమితి భావః యద్వా స్వయూథానాం యుక్తమేవేత్యాహ అథవేతి
అథవా మదాన్ధైః, ఆత్మనీనమాత్మనే హితం నక్రియత ఏవ + ఆత్మవిశ్వజనభో
గోత్తరపదాత్ఖ ఇతి ఖప్రత్యయః । ఆత్మాధ్వానౌ ఖ ఇతి ప్రకృతిభావాత్ నస్త
ద్ధిత ఇతి టిలోపాభావః పూర్వసమర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౪౪ ॥— । ఉష్ణోష్ణే
తి ॥ మనుజాః నరాః ఉష్ణోష్ణాః ఉష్ణప్రకారాః + ప్రకారే గుణవచనస్యే
తి ద్విర్వచనం కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ తాన్ శీకరాన్ సృజన్తి ముం
చన్తీతి తథోక్తాన్, క్విప్, అన్తః ప్రబలోష్మణః ప్రవృద్ధతాపాన్ ఉత్ఫుల్లం వికచం
+ ఉత్ఫుల్లసంఫుల్లయోరుపసంఖ్యానమితి ఉపసర్గేఽపి ఫుల్లనిష్ఠాలత్వం తస్య
నీలనలినస్య నీలోత్పలస్య ఉదరేణ తుల్యభాసస్సమానకాన్తీన్ కృష్ణవర్ణాని
త్యర్థః, విశాలశిరసః విపులమస్తకాన్ ఏకాన్ కతిచిన్నాగాన్ గజానిత్యర్థః
హరిచందనేషు చందనవిశేషేషు ॥ని॥ తైలపర్ణికగోశీర్షే హరిచందన మస్త్రి
యామిత్యమరః బబంధుః అపరాన్నాగాన్ అహీనిత్యర్థః ॥ని॥ (దుష్టా) గ్రీ
హా)భ్రాహిగజానాగా ఇతి ఉభయత్రాపి వైజయన్తీ, నిరాసుః, అస్యతేర్లిట్,
అత్రోభయేషామపి నాగానాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతశ్లేషః ॥ ౪౫ ॥—

కండూయతః కటభువం కరిణో మదేన స్కన్ధం సుగన్ధమనులీనవతా నగస్య । స్థూ
లేన్ద్రనీలశకలావలికోమలేన కణ్ఠేగుణత్వమళినాం వలయేన భేజే ॥ ౪౬ ॥ నిర్ధూత
వీతమపి బాలకముల్లలన్తం యన్తా క్రమేణ పరిసాన్త్వనతర్జనాభిః । శిక్షావశే
న తైక్ష్ణ్యమమానినాయ శాస్త్రం సునిశ్చితధియాం క్వ న సిద్ధిమేతి ॥౪౭॥ స్తమ్భం
మహాన్తముచితం సహసా ముమోచ దానం దదావతితరాం సరసాగ్రహస్తః । బ

కండూయత ఇతి ॥ కటభువం గణ్డస్థలం, కణ్డూయతః కషతః + కణ్డ్వాదిభ్యో య
క్, తతశ్శతృప్రత్యయః కణ్డూయతి శబ్దో ధాతుప్రకృతికత్వాదుభయపదిత్వం క
రిణః మదేన సుగన్ధిం శోభనగన్ధం, గన్ధస్యేత్వే తదేకాన్తగ్రహణం నాద్రియ
న్తే కవయః । నగస్య వృక్షస్య స్కన్ధం ప్రకాణ్డం అనులీనవతా తత్ర శ్లిష్టేనేత్యర్థః ।
+ లీయతేః * నిష్ఠేతి క్తవతుప్రత్యయః ల్వాదిభ్య ఇతి నిష్ఠానత్వం స్థూలానాం ఇం
ద్రనీలశకలానాం అవళివత్కోమలేన రమ్యేణ అళినాం వలయేన కణ్ఠేగుణ
త్వం కణ్ఠభూషణత్వం + అమూర్ధమస్తకాత్స్వాఙ్గాదకామే ఇత్యలుక్
భేజే ప్రాప్తం కర్తరి లిట్ అత్ర అళివలయే ఇన్ద్రనీలమణిమయకణ్ఠభూషణ
త్వారోపాద్రూపకాలంకారః ॥౪౬॥—— నిర్ధూతేతి ॥ యన్తా నిషాదీ. నిర్ధూతః
నిరస్తః, వీతం పాదఘాతాఙ్కుశవారణం యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా ఉల్లలన్తం
ఉత్ప్లవమానమపి ॥ని॥ పాదకర్మయుతం ప్రోక్తం యతమఙ్కుశవారణం । ఉభయం
వీతమాఖ్యాతమితి హలాయుధః బాలకం పఞ్చవర్షం గజం ॥ని॥ పఞ్చవర్షో గజో
బాలః పోతస్తు దశవర్షక ఇతి వైజయన్తీ, శిక్షావశేన స్వకీయేన గజశాస్త్రాభ్యా
సబలేన క్రమేణ పరిపాట్యా, పరిసాన్త్వనాన్యుపలాలనాని తర్జనాః భర్త్సనాశ్చ
తాభిః శనైరేవ శనకైః + అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్టేరితి స్వార్థే అకచ్ప్ర
త్యయః శమం శాన్తిం ఆనినాయ తథాహి సుష్ఠు నిశ్చితా సునిశ్చితార్థా ధీర్యే
షాం తేషాం పుంసామిత్యర్థః శాస్త్రం క్వ కుత్ర సిద్ధిం నైతి స్వభ్యస్తం శాస్త్రం
సర్వత్ర ఫలతీత్యర్థః [stain]భక్తధనాభ్యన్తరో విభక్తా ఇతివన్నిశ్చితార్థా ధీర్నిశ్చితే
త్యుపచర్యతే అత ఏవాత్ర గమ్యమానార్థత్వాదుత్తరపదస్యాప్రయోగలక్షణో
లోప ఇత్యాహుః ॥ ౪౭ ॥——॥ స్తమ్భమితి ॥ కరేణుశ్చాసౌ రాజా చేతి కరేణు
రాజః గజశ్రేష్ఠః కరేణూనాం రాజేతి గజపతీ రాజా చ గవ్యతే + ఉభయథా
పి రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్ ఉజ్జ్వలం ఉచ్ఛృఙ్ఖలం స్వాతన్త్ర్యం స్వేచ్ఛాచా

ద్ధాపరాణి పరితో నిగళాన్యలావీత్సన్నతం త్ర్యముజ్జ్వలమవాప కరేణురాజః॥౪౮॥
జజ్ఞే జనైర్ముకుళితాక్షమనాదదానే సంరబ్ధహస్తిపకనిష్ఠురచోదనాభిః। గమ్భీరవేదిని పురః కబళం కరీన్ద్రే మన్దో౽పి నామ న మహానవగృహ్యసాధ్యః ॥౪౯॥
క్షిప్తం పురో న జగృహే ముహురిక్షుకాణ్డం నాపేక్షతే స్మ నికటోపగతాం కరేణుం।

త్వం అవాపతదేవాహ, ఉచితం చిరపరిచితం మహాన్తం స్తమ్భమాలానం జాడ్యం చ సహసా ముమోచ * స్తమ్భౌ స్థూణాజడీభావావిత్యమరః సరసః ఆర్ద్రః అగ్రహస్తః పుష్కరం పాణిశ్చ యస్య సః తథోక్తస్సన్ దానం మదం। దీయత ఇతి దానం ధనం చ అతితరామతిమాత్రం + అన్యయఘూదామ్ప్రత్యయః దదౌ వవర్ష ధనం చ దదావిత్యర్థః పరితః బద్ధాపరాణి బద్ధపశ్చిమపాదాని బద్ధాన్యన్యాని చ॥ని॥ అపరః పశ్చిమః పాద ఇతి గజప్రకరణే వైజయన్తీ, నిగళాని శృఙ్ఖలాని ॥ని॥ అథ శృఙ్ఖలే। అన్దుకో నిగళో స్త్రియాం స్యాదిత్యమరః అలావీత్ లునాతి స్మ + లూఞ్ఛేదనే లుఙ్ అస్తిసిచో౽పృక్త ఇతీట్ ఇట ఈటీతి సలోపః అత్ర కరేణురాజస్య పట్టభద్రసాధర్మ్యధ్వనిః విశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వాన్న శ్లేష ఇత్యుక్తం ॥౪౮॥— జజ్ఞ ఇతి ॥ గమ్భీరం మన్దం వేత్తీతి గమ్భీరవేదీ * త్వగ్భేదాచ్ఛోణితస్రావాన్మాంసస్యచ్యవనాదపి। ఆత్మానం యో న జానాతి సస్యాద్గమ్భీరవేదితేతి రాజపుత్రీయే చిరకాలేన యో వేత్తి శిక్షాం పరిచితామపి। గమ్భీరవేదీ విజ్ఞేయస్స గజో గజవేదిభిరితి మృగచర్మీయే। తస్మిన్ గమ్భీరవేదిని కరీన్ద్రే సంరబ్ధః కుపితః హస్తినం పాతీతి హస్తిపః స ఏవ హస్తిపకో నిషాదీ ॥ని॥ ఆధోరణా హస్తిపకా హస్త్యారోహా నిషాదిన ఇత్యమరః తస్య నిష్ఠురాభిః చోదనాభిస్తర్జనాభిరపి ముకుళితాక్షం నిమీలితనేత్రం యథా తథా పురః కబళం గ్రాసం అనాదదానే సతి మన్దో మూఢో౽పి ॥ని॥ మూఢాల్పాపటునిర్భాగ్యా మన్దా ఇత్యమరః గజభేదో౽పి * భద్రో మన్దో మృగశ్చేతి విజ్ఞేయా స్త్రివిధా గజా ఇత్యమరశేషే! మహాన్ బలాధికః అవగృహ్య సాధ్యః న నామ న ఖల్వితి జనైర్జజ్ఞే జ్ఞాతం + జ్ఞా నా బోధనే కర్మణి లిట్ మన్దో౽పీత్యాది వాక్యార్థః కర్మ ॥౪౯॥— క్షిప్తమితి ॥ వారణపతిః కరివరః ముహుః పురః క్షిప్తం అగ్రే న్యస్తం ఇక్షుకాణ్డమిక్షుదణ్డం న జగృహే నస్వీచకార నికటోపగతాం సమీపస్థాం కరేణుం కరిణీం చ నాపేక్షతే స్మ నేచ్ఛతి స్మ + లట్ స్మ ఇతి భూతార్థే లట్ కిన్తు పరిమీలితాక్షం యథా తథేతి స్మృత్యనుభాన

సస్మార వారణపతిః పరిమీలితాక్షమిచ్ఛావిహార వనవాసమహోత్సవానామ్ ॥ ౫౦॥
దుఃఖేన భోజయితుమాశయితా శశాక తుంగాగ్రకాయమనమంతమనాదరేణ । ఉ
త్క్షిప్తహస్తతలదత్తపిధానపిండస్స్నేహస్రుతిస్నపితబాహురిభాధిరాజమ్ ॥ ౫౧॥
శుక్లాంశుకోపరచితాని నిరంతరాభిర్వేశ్మాని రశ్మివితతానినరాధిపానామ్ । చంద్రా
కృతీని గజమండలికాభిరుచ్చైశ్శీలాభ్రపఙ్క్తిపరివేషమివాధిజగ్ముః ॥ ౫౨ ॥ గ
త్యూనమార్గగతయోపి గతోరుమార్గాస్స్వైరం సమాచకృషిరేభువి పేల్లనాయ ।

ఇచ్ఛయా విహారా యేషు తే వనవాసా ఏవ మహోత్సవాః తేషాం సస్మార, తానేవ చింతయామాసేత్యర్థః + అధిగర్థదయేశాం కర్మణీతి కర్మణశ్శేషత్వ వివక్షాయాం షష్ఠీ, స్వచ్ఛందచారిణాం నిర్బంధభోగేషు మనోనప్రవర్తత ఇతి భావః వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః స్మరణం హేతుః ॥ ౫౦॥—॥ దుఃఖే నేతి ॥ ఉత్క్షిప్తే ఉద్యతే హస్తతలే దత్తో నిహితః యః పిధానస్య గజగ్రాసస్య పిండః పిధానం హస్తిక బళ ఇతి వైజయంతీ తస్య స్నేహస్రుత్యా ఘృతాదినిష్యందేన స్నపిత బాహూ రాప్లుతభుజః + స్నాతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః అర్తిహ్రీ త్యాదినా పుగాగమే మిత్వాద్ధ్రస్వః ఆశయితా భోజయితా అశేర్ణ్యంతాత్తృచ్ తుంగాగ్రకాయః స్వభావత ఏవోన్నతోర్ధ్వకాయం అనాదరేణ ఆనమంతం కబళగ్రహణాయనతిమకుర్వాణం ఇభాధిరాజం + గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం దుఃఖేన కృచ్ఛ్రేణ భోజయితుం శశాక స్వభావోన్నతానాంతత్ప్రియాహంకారగ్రస్తానాం కోనమయి తేతి భావః ॥ ౫౧ ॥— శుక్లేతి ॥ శుక్లాంశుకైః శుభ్రపటైః ఉపరచితాన్యుపకల్పితాని అత్యర్థం అల్పాల్పాంశవోంశుకాః సూక్ష్మాస్తేజోవయవాః + అల్ప ఇత్యల్పార్థే కన్ప్రత్యయః శుక్లైస్తైః ఉపరచితాని ... రశ్మిభిః ప్రగ్రహైః కిరణైశ్చ వితతాని విస్తృతాని ॥ని॥ కిరణప్రగ్రహౌ రశ్మీ ఇత్యమరః చంద్రస్యేవాకృతిర్యేషాం తాని చ ద్రాకృతీని చంద్రమండలనిభానీత్యర్థః నరాధిపానాం వేశ్మాని హర్మ్యాణి నిరంతరాభిర్నిరంధ్రాభిః ఉచ్చైః గజమండలికాభిర్గజపరిధిభిః స్వార్థే కప్రత్యయః శాతూప్ర ... స్యేకారః శీలాభ్రిపఙ్క్తిభిః పరివేషం పరిధిం పరివేష్టనమితి యావత్ ॥ని॥ పరివేషస్తు పరిధిరిత్యమరః అధిజగ్ముః ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥౫౨॥ —గత్యూనేతి ॥ గత్యూనాః శిష్టగమనహీనాః మార్గగత యోర్ధ్వగమనాని యేషాం తే తథాపి గతోరుమా

దర్పోదయోల్లసితఫేనజలానుసారసంలక్ష్యపల్యయనవర్ధ్రపదాస్తురంగాః ॥౬౩॥
ఆజిఘ్రతి ప్రణతమూర్ధని బాహ్లిజే శ్వేతే స్వాంగసంగమసుఖానుభవోత్సుకాయాః । నాసావిరోకపవనోల్లసితం తనీయో రోమాంచతామివ జగామ రజః పృథివ్యాః

ర్గాః ప్రస్థితదూరాధ్వాన ఇతి విరోధః అపిస్తు విరోధే గత్యూనా మార్గీ మృగసంబంధినీ గతిర్యేషాం త ఇతి విరోధపరిహారః అతఏవ విరోధాభాసాలంకారః దర్పస్య తేజసః అంతస్సారస్య ఉదయేన ఔత్కట్యేన ఉల్లసితస్య ఉద్గతస్య ఫేనజలస్య ఫేనీభూయోద్గతస్వేదోదకస్య అనుసారేణ ప్రసారేణ సంలక్ష్యాణి పల్యయనవర్ధ్రాణామాసనబంధచర్మవరత్రాణాం పదాని తన్నిష్పీడనాన్నిమ్నీభూతస్థానాని యేషాం తే తథోక్తాః తురంగాః భువి వేల్లనాయాంగపరివర్తనాయ స్వైరం యథేచ్ఛం మందమిత్యర్థః సమాచకృషిరే సమాకృష్టాః అధ్వశ్రమాపనోదనార్థమితి భావః వర్ధ లేద్వృషబంధనాద్దీర్ఘే భవతీతి వర్ధ్రం + వృధివపిభ్యాం రన్నితి ఔణాదికో రన్ప్రత్యయః లఘూపధగుణో రపరః ॥ని॥ వర్ధ్రం త్రిపు వరత్రయోరితి విశ్వః అమరస్తు * నధ్రీ వధ్రీ వరత్రా స్యాదిత్యాహ తదాష్ట్రన్నిత్యాదికే ష్ట్రన్ప్రత్యయే పూర్వవద్గుణే రపరే ప్రత్యయతకారస్య ఝషస్తథోర్ధోధ ఇతి ధత్వే షిత్త్వాత్ స్త్రియాం ఙీష్ ॥౬౩॥— ఆజిఘ్రతీతి ॥ బాహ్లీః అశ్వయోనిదేశవిశేషః తజ్జే బాహ్లిజే అశ్వే బాహ్లీదేశ్యే ఇతి పాఠే విశేష్యస్యాశ్వస్య ప్రయోగాద్గమ్యమానత్వాదిత్యుక్తం + దిగాదిభ్యో యదితి భవార్థే యత్ప్రత్యయః తదాతద్విధిస్తు మృగ్యః ప్రణతమూర్ధని నమ్రశిరసి కృతప్రణామే చ ఆజిఘ్రతి గంధం గృహ్ణాతి చుంబతి చ సతి స్వాభావ్యాత్కామాచ్చేతి భావః నాసావిరోకం నాసారంధ్రం తస్య పవనో నిశ్వాసః తేనోల్లసితం ఉద్ధూతం తనీయస్తనుతరం రజః తస్య అశ్వస్య అంగసంగమేన వేల్లనప్రయుక్తేన యత్సుఖం తస్య అనుభవే ఉత్సుకాయాః ఉత్కంఠితాయాః పృథివ్యాః రోమాంచతాం జగామేవేత్యుత్ప్రేక్షా సా చ భూతురంగయోః ప్రతీయమానచేతననాయికానాయకాభేదాధ్యవసాయాదిత్యవధేయం + విరోచతే అనేనేతి విరోకం కరణే ఘఞ్ప్రత్యయః చజోః కుఘిణ్ణ్యతోరితి కుత్వం లింగమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతి నపుంసకత్వావిరోధః అతఏవ * భవేన్నిర్వ్యదనం రోకమిత్యమరః రోకో ఽగ్న్యాబిలే రోకమితి వైజయంతీ రోకాదీష్టాబిలే రోకమితి విశ్వప్రకాశశ్చ యేతు కేనాప్యభిప్రాయేణ విరోక

న్యాః ॥ ౫౪॥ హేమస్థలీషు పరితః పరివృత్య వాజీ ధున్వన్వపుః ప్రవితతాయతకేశపఙ్క్తిః । జ్వాలాకణారుణరుచా నికరేణ రేణోః శ్లేషేణ తేజస ఇవోల్లసతా రరాజ ॥ దంతాళికాధరణనిశ్చలపాణియుగ్మమర్ధోదితో హరిరివోదయశైలమూర్ధ్నః । స్తో

పవనేతి పత తి తేషాం పరోత్సర్గకజీవినామితి వత్ అపానీయపవనప్రతీతేరశ్లీలాఖ్యో దోషః * అశ్లీలం త్రిధా మంగళ్యం జుగుప్సాపీడదాయకమితి లక్షణాత్ ॥ ౫౪॥ ॥ హేమేతి ॥ హేమ్నస్స్థలీషు స్వర్ణభూమిషు + జానపదేత్యాదినా అకృత్రిమార్థే ఙీష్ప్రత్యయః పరితః పరివృత్య హేల్లిత్వా వపుః ధున్వన్ ధూళినిర్గమాయ కమ్పయన్ అత ఏవ ప్రవితతా విశ్లిష్టా ఆయతా చ కేశపఙ్క్తిః రోమసంఘాతః యస్య స వాజీ జ్వాలాకణాః స్ఫులింగాః తద్వత్ అరుణరుచా రక్తవర్ణేన రేణోః నికరేణ ఉల్లసతా ఉత్కటతయా బహిరుద్గచ్ఛతా తేజసాంశతస్సారస్య దర్పస్య శ్లేషేణాతిరేకేణేవ రరాజ ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ॥ ౫౫॥ — ॥ దంతాళికేతి ॥ పురుషకో నామ అశ్వానాం స్థానభేదః తదుక్తం * పశ్చిమేనాగ్రపాదేన భువి స్థిత్వాగ్రపాదయోః । ఊర్ధ్వప్రేరణయా స్థానమశ్వానాం పురుషస్స్మృత ఇతి పురుష ఏవ పురుషకః తేన పురుషకేణ స్థానేన, ఉన్నమితః ఊర్ధ్వావస్థాపితః అగ్రకాయః పూర్వకాయః యస్య స తథోక్తః అత ఏవ ఉదయశైలస్య మూర్ధ్నః మస్తకాత్ అర్ధముదితో ఉర్ధోదితః హరిః సూర్యాశ్వ ఇవ స్థిత ఇత్యర్థః అర్ధోదిత విశేషణాత్, ఉచ్చైరున్నతః శ్రీవృక్ష ఏవ శ్రీవృక్షకః ఆవర్తవిశేషః తద్వాన్వాః శ్రీవృక్షకీ * వక్షోభవావర్తచతుష్టయం చకం శుభవేద్యస్య తు రోచమానః । శ్రీవృక్షకీ నామ హయస్స భర్తుః శ్రీపుత్రపౌత్రాదివివృద్ధయేస్యాదితి లక్షణాత్ * శ్రీవృక్షకీ వక్షసి చేత్ప్రోమావర్తో ముఖేపి చ ఇతి తు వైజయంతీ దంతాళ్యా మదంతాళికా ముఖరజ్జుః ॥ ని॥ ముఖరజ్జుస్తు దంతాళీ రాణికా రక్షణీతి చేతి వైజయంతీ తస్యాః ధరణే గ్రహణే నిశ్చలం స్థిరం పాణియుగ్మం యస్య తం పాణిభ్యాం దృఢగృహీత హయవల్గమిత్యర్థః వల్లభపాలం ఉత్తమాశ్వపాలం ॥ ని॥ వల్లభో దయితేధ్యక్షే కులీనాశ్వేపి కథ్యత ఇతి విశ్వః స్తోకేన నాక్రమత వల్గాగ్రహణదార్ఢ్యాత్ స్తోకేనాపి నాక్రమత ఆక్రమితుమభిభవితుం అశక్తో భూదిత్యర్థః ఇహ శ్లథయితుం క్షణమక్షమతాం గనానద్వంద్వదుఃఖమిహ కించిదిత్యాదివదపి అర్థస్య సామర్థ్యలభ్యత్వాన్న దపేరప్రయోగః అన్యథా స్తోకేన నాక్రమత కింతు భూయ ఏవేతి వ్యాఖ్యా

తేన నాకప్రియతవల్లభపాలముచ్చైః శ్రీవృక్షకీపురుషకోన్నమితాగ్రకాయః ॥౫౬॥
రేజే జనైస్స్నపనసాంద్రితరాద్రమూర్తిర్దైవైరివానిమిషదృష్టిభిరీక్ష్యమాణః ।
శ్రీసన్నిధానరమణీయతరోఽశ్వ ఉచ్చైరుచ్చైశ్శ్రవా జలనిధేరివ జాతమాత్రః ॥౫౭॥
అశ్రావి భూమిపతిభిః క్షణవీతనిద్రైరశ్నన్ పురో హరితకం ముదమాదధానః । గ్రీ
వాగ్రలోలకలకింకిణికానినాదమిశ్రం దధద్ధ్వనబుర్బుగశబ్దమశ్వః ॥ ౫౮ ॥ ఉ
త్ఖాయ దర్పచలితేన సహైవ రజ్జ్వా కీలం ప్రయత్నపరమానవ దుర్గ్రహేణ । ఆకుల్యకా
రి

నేన ళ్ఛలపాణియుగ్మా ద్యావిశేషణావగతవాహం కౌశ ప్రకాశన తాత్పర్యభంగప్ర
సంగాత్ + కరణేచ స్త్రాకేతి తృతీయా అనుపసర్గాద్వేతి వికల్పాద్వా నేపదం
ఉపమాలంకారః ॥౫౬॥— రేజ ఇతి ॥ స్నపనేనాభిషేచనేన సాంద్రితరాద్ర
మూర్తిః అనిమిషదృష్టిభిః విస్మయాదనిమిషాక్షైః జనైః దైవైరివ తాదృగ్భిరీ
క్ష్యమాణః శ్రియశ్శోభాయాః శ్రీదేవ్యాశ్చ సన్నిధానేన రమణీయతరః * త
త్రసన్నిహితాలక్ష్మీస్సంతి యతొత్తమాహయాః ఇత్యాగమాదితి భావః ఉచ్చైరు
న్నతః అశ్వః జలనిధేస్సముద్రాత్ జాత ఏవ జాతమాత్రః సద్యోజాత ఇత్యర్థః
అన్యథోక్తసాధర్మ్యాసంభవాదితి భావః ॥ ని ॥ మాత్రం కార్త్స్న్యేఽవధారణ ఇ
త్యమరః ఉచ్చైరున్నతః శ్రవః కీర్తిః ఉన్నతే శ్రవసీ కర్ణౌ వా యస్య స ఉచ్చై
శ్శ్రవాః శక్రాశ్వ ఇవ రేజే ఉపమాలంకారః ॥ ౫౭ ॥— అశ్రావీతి ॥ పురోగ్ర
హరితకం హరితతృణమశ్నన్ అత ఏవ గ్రీవాగ్రలోలాః కలాశ్చ యాః కింకిణికాః
క్షుద్రఘంటికాః తాసాం నినాదేన మిశ్రం దశనానాం బుర్బురశబ్దం చుర్బుర
ధ్వనిం దధత్ అత ఏవ ముదం ఆదధానః ఉత్పాదయన్ అశ్వః జాతావేకవచనం
క్షణేనవీతనిద్రైః * అల్పనిద్రోఽల్పభుగ్వాగ్మీ మితభాష్యనసూయక ఇతి భాగ్యలక్ష
ణాదితి భావః భూమిపతిభిః అశ్రావి శ్రుతః అశ్వస్య శబ్ద శ్రావీత్యర్థః వీణా
మ్స్రియంత ఇత్యాదివచ్ఛబ్దధర్మాః శబ్దిషూపచర్యతే స్వభావోక్తిః ॥౫౮॥—
ఉత్ఖాయేతి ॥ దర్పాచ్చలితేన ఉల్లలితేన అత ఏవ జ్వాపాశేన సహైవ కీలం శంకుం
॥ని॥ శంకావపి ద్వయోః కీల ఇత్యమరః ఉత్ఖాయ ఉత్పాట్య తూర్ణం విద్రుతం
ధావంతం అన్యమశ్వం అశ్వేస్యనుద్రవతా బడబేతి భ్రాంత్యానుధావతా ప్రయ
త్నపరైః గ్రహీతుం ప్రియతమానైరపి మానవైర్మనుష్యైర్దుర్గ్రహేణ
తురంగేణ కటకశ్శిబిరం ఆకుల్యకారి ఆకులీకృతః +ఆకులశబ్దాద్భూతతద్భావే చ్వి

శికటకస్తురగేణతూర్ణమశ్వేతి విద్రుతమనుద్రవతాన్యమశ్వమ్ ॥ ౫౯ ॥ అవ్యాకు
లప్రకృతము త్తరధేయకర్మధారాః ప్రసాధయితుమవ్యతికీర్ణరూపాః । సిద్ధంము

అస్యచ్ఛావితి కారః కరోతేః కర్మణిలుజిచిణో లుగితి తశబ్దస్యలుక్ ॥ ౫౯ ॥——
అవ్యాకులమితి ॥ వల్గాముఖరజ్జుః సాచోత్క్షిప్తాదిభేదేన చతుర్దశవిధా తదుక్తం
హయలీలావత్యాం ❋ ఉత్క్షిప్తాశిథిలాతథో త్తరపతీమందాచ వైహాయసీవిక్షిప్తైక క
రార్ధకంధరసమోత్కీర్ణా విభక్తాతథా । అత్యుత్క్షిప్తతలోర్ధ్వలేఖలుత థావ్యా
గూఢగోకర్ణికే వాహనాంకథితాశ్చతుర్దశవిధా వల్గాప్రభేదా అమీతి తల్లక్షణా
నితుతల్లైవ ద్రష్టవ్యాని విస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే । తస్యాః విభాగో వివిచ్య ప్ర
యోగః తత్రకుశలః వల్గావిభాగకుశలః షడ్విధప్రేరణాభిజ్ఞ ఇత్యర్థః వల్గాగ్ర
హణస్య రాగాద్యుపలక్షకత్వాత్, యథాహ భోజరాజః వాహనాంప్రతివా
హానాం షడ్విధం ప్రేరణం విదుః॥ రాగవల్గాకశాపార్ష్ణిప్రతోదరవభేదత ఇతి క
శ్చితఊశ్చనవాహకః అవ్యాకులమవ్యగ్రం అత్రస్తమితియావత్ ప్రకర్షేణకృ
తం ప్రకృతం సజ్జితమిత్యర్థః ముఖేముఖకర్మణి సిద్ధం సిద్ధిమంతం అశ్వంచతు
ష్కాఖ్యగతివిశేషముఖసంస్థానవిశేషాదివిశేషణవిశిష్టం అశ్వమిత్యర్థః తదుక్తం
రేవంతోత్తరే❋ సృక్వాధరోష్ఠసితఫేనలవాభిరామం ప్రోత్కారవాయుపదము
న్నతకంధరాగ్రమ్ । నీత్వాపకుంచితముఖం నవల్గోహసామ్యమశ్వం చతుష్కస
మదేముఖసిద్ధమాహురితి ఉత్తరధేయకర్మ యద్ధావ్యుత్తరకాలే ధేయం విధేయం
ప్రయోజ్యం యత్కర్మక్రియా తదూహా ఇత్యర్థః అవ్యతికీర్ణరూపాః అ
సంకీర్ణరూపాః ధారాః గతిభేదాః అశ్వానాంతు గతిర్ధారావిభిన్నా సాచ
పంచధా ❋ ఆస్కందితం ధౌరితకం రేచితం వల్గితం ప్లుతమ్ । గతయోమూః పంచ
ధారా ఇత్యమరః, అశ్వశాస్త్రేతు సంజ్ఞాంతరేణోక్తాః ❋ గతిః(పులా) ప్లుతా
చతుష్కా చ తద్వన్మధ్యజవాపరా । పూర్ణవేగా తథాచాన్యాపంచధారాః ప్ర
కీర్తితాః । ఏకైకా త్రివిధా ధారా హయశిక్షావిధౌ మతాః । లఘ్వీ మధ్యా తథా
దీర్ఘా జ్ఞాత్వైతా యోజయేత్క్రమాదితి తథాచ పంచదశవిధా భవంతి తాః పంచ
దశవిధధారాః ప్రసాధయితుం పరిచేతుం, నవసువీథిషు సంచారస్థానేషు గమ
యాంబభూవ వీథయో నామాశ్వానాం ధారావాధ్యార్థాః పరిమితాః ప్రచా
రదేశాః తాశ్చతిస్ర ఇత్యేకేన వేత్యన్యే తత్రోత్తరపక్షమాశ్రిత్య కవినా నవ స్వ

ఖేన వసు వీథిషు కశ్చిదశ్వం వల్గావిభాగకుశలో గమయాంబభూవ ॥ ౧౦ ॥ ముక్తా
స్తృణాని పరితః కటకం చరంతస్త్రుట్యద్వితానతనికావ్యతిషంగభాజః । సస్రుస్స
రోషపరిచారకవార్యమాణా దామాంచలస్ఖలితలోలపదం తురంగాః ॥ ౧౧ ॥ ఉ
త్తీర్ణభారలఘునాప్యలఘూలపౌఘసౌహిత్యనిస్స్పృహతరేణ తరోరధస్తాత్ । రో

త్యుక్తం యథాహ భోజరాజః * వీథ్యస్తిస్రోఽథ ధారాణాం లఘ్వీమధ్యోత్తమాః క్రమాత్ । తాసాం స్యాద్ధనుషాం మానమశీతిర్నవతిశ్శతమ్ । శ్రేష్ఠమధ్యోత్తమానాం తు వాజినాం వీథికాస్స్మృతాః । నవాన్యాః కథితా వీథ్యో దుష్టానాం క్రమేణ క్రమే । అన్యేషామపి సర్వత్ర గతిదార్ఢ్యార్థమీరితాః । సమోన్నతా సావిషమాంబుకీర్ణా శుద్ధా నతా గాత్రతృణవీరుధాఢ్యా । స్థాణుపంకీర్ణోపలసంప్రకీర్ణా పాశ్వోన్నతా ప్రోక్తా నవధేతి వీథ్యః ॥ సర్వవీథిషు యో వాజీ దృఢశిక్షాసమన్వితః । తేన రాజా రణే నిత్యం మృగయాయాం ముదం వ్రజేదితి, అన్యే తు రా(సా శ్చా) ల్యాదయో గతివిశేషా వీథయ ఇత్యాహుః * ఉరశ్చాలీ శిరశ్చాలీ పృథులో మధ్యమానకః ఆలీఢశ్శోభనైరంగైః ప్రత్యాలీఢస్తథాపరః । ఉపఢేనవఉ క్రంచపాదచాలీ చ సర్వగః । నిర్దిష్టా వీథయస్త్వేతా ఇతి ॥౧౦॥—॥ ముక్తా ఇతి ॥ ముక్తా విహారార్థముత్సృష్టాః అతఏవ, కటకం శిబిరం పరితః + అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా తృణాని చరంతో భక్షయంతః త్రుట్యంతీషు భిదురాసు వితానతనికాసు పటమంటపరజ్జుషు, వ్యతిషంగం సంగం భజంతీతి తథోక్తాః అతఏవ, సరోషైః పరిచారకైః కింకరైః వార్యమాణా అపసార్యమాణాః తురంగాః దామాంచ(లా)నాని పాదపాశాః * దామాంచ (ల)నం పాదపాశ ఇతి వైజయంతీ, దూష్యవరత్రాబంధనశంకవ ఇతి కేచిత్ తేషు స్ఖలితేన స్ఖలనేన లోలాని పదాని యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా సస్రుః అపసస్రుః ॥౧౧॥—॥ ఉత్తీర్ణేతి ॥ ఉత్తీర్ణభారమవరోపితావపనం అతఏవ లఘు తేన తథోక్తేన, తథాప్యలఘునా ఉలపానాం బల్బజతృణానాం ఓఘేన యత్సౌహిత్యం పూర్తిః ॥ ని ॥ పర్యాప్తముపసంపన్నం పూర్తిస్సౌహిత్యముచ్యత ఇతి హలాయుధః । తేన నిస్స్పృహతరేణ అత్యంతనిస్స్పృహేన బాహ్యభారానతారేపి అంతరతిభోజనాద్గురూభవతేత్యర్థః + సహేనిష్పార్శ్వాత్పచాద్యజంతాత్తరప్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ ఉలపా బల్బజాః ప్రోక్తా ఇతి వైజయంతీ క్షౌక్షకేణ ఉక్ష్ణాం సమూహేన + గోత్రోక్షేత్యాదినా వుఞ్ప్రత్యయః తరోరధస్తా

మంథమంథరచలద్గురుసాస్నమాసాంచక్రే నిమీలదలసేక్షణమౌక్షకేణ ॥౬౨॥ మృ
త్పిండశేఖరితకోటిభిరర్ధచంద్రం శృంగైశ్శిఖాగ్రగతలక్ష్మమలం హసద్భిః । ఉ
చ్ఛృంగితాన్యవృషభాస్సరితాం నదంతో రోధాంసి ధీరమవచస్కరిరే మహోక్షాః
॥౬౩॥ మేదస్వినస్సరభసోపగతానభీకాన్ భఙ్క్త్వా పరాననడుహో ముహురాహవే
న । ఊర్జస్వలేన సురభీరనునిస్సపత్నం జగ్మే జయోద్ధురవిశాలవిషాణముక్ష్ణా ॥

త్తరుతలే రోమంథః పశూనాం చర్వితచర్వణం తేన మంథరం మందం చలంత్యః గు
ర్వ్యః సాస్నాః గళకంబళాః యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ॥ని॥ సాస్నా తు గళక
మ్బళ ఇత్యమరః కించ నిమీలంతి సుఖాన్ముకుళీభవంతి, అలసాని చ ఈక్షణాని య
స్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా- ఆసాంచక్రే ఆసితం + ఆస ఉపవేశనే ధాతోర్లిట్ *
దయాయాసశ్చేత్యామ్ ప్రత్యయః కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీతి కృఞో నుప్రయో
గః ఇతః ప్రభృత్యా చతుష్టయాత్స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౬౨ ॥— మృత్పిండే
తి ॥ మృత్పిండైః పఙ్కక్రీడాలగ్నమృత్ఖండైః శేఖరితాః సంజాతశేఖరాః కోట
యోఽగ్రాణి యేషాం తైః- అత ఏవ శిఖాగ్రగతముభయకోట్యంతరగతం లక్ష్మ యస్య స తం
లం యస్య సః ఏవంభూతం శ్వేతమర్ధచంద్రం హసద్భిరిత్యతిశయోక్తిభేద ఇత్యు
క్తం అభూతోపమేతి మతాంతరం శృంగైర్విషాణైః ఉచ్ఛృంగితాః ఉత్పాటిత
శృంగాః కృతాః అన్యవృషభాః ప్రతివృషభా యైస్తైః అత ఏవ ధీరం గంభీరం నదం
తో గర్జంతః మహాంతః ఉక్షాణో మహోక్షాః + అచతురేత్యాదినిపాతనాత్సా
ధుః సరితాం రోధాంసి- అవచస్కరిరే ఆలిలిఖుః హర్షాదుద్రుజురిత్యర్థః
+ అవపూర్వాత్కిరతేః కర్తరి లిట్ కిరతేర్హర్షజీవికాకులాయకరణేష్వితి వ
క్తవ్యమిత్యాత్మనేపదం * ఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణః అవాచ్చతుష్పాచ్ఛకుని
ష్వాలేఖన ఇతి సుడాగమః ॥ ౬౩ ॥ — మేదస్విన ఇతి ॥ ఊర్జః బలమస్యాస్తీ
త్యూర్జస్వలః తేన బలినా + జ్యోత్స్నాతమిస్రేత్యాదినా నిపాతః ఉక్ష్ణా వృషభే
ణ మేదస్వినో మాంసలాన్ + అస్మాయామేధాస్రజో వినిరితి వినిః- అత ఏవ స
రభసం సత్వరం ఉపగతాన్ అభికామయంత ఇత్యభీకాన్ కాముకాన్ ॥ ని ॥ క
మ్రః కామయితాభీక ఇత్యమరః + అనుకాభికాభీకః కమితేతి నిపాతః పరాన్ అన
డుహో బలీవర్దాన్ ముహుః ఆహవేన యుద్ధేన భఙ్క్త్వా నిర్జిత్య జయేన ఉ
ద్ధురేనిర్భరే + ఋతుష్ఛరిత్యాదినా సమాసాంతః విశాలే చ విషాణే యస్మిన్ క

౫౪॥ బిభ్రాణమాయతిమతీమవృథా(ం)శిరోధిం ప్రత్యగ్రతామతిరసామధికం దధంతి । లోలోష్ఠమోష్ఠ్రకముదగ్రముఖం తరూణామభ్రంలిహాని లిలిహే నవపల్లవాని ॥౫౫॥ సార్ధం కథంచిదుచితైః పిచుమందపత్రైరాస్యాంతరాలగతమామ్రదళం మ్రదీయః । దాశేరకస్సపది సంవలితం నిషాదైర్విప్రం పురా పతగరాడివ నిర్జగార ॥ ౫౬ ॥ స్పష్టం బహిః స్థితవతేపి నివేదయంతశ్చేష్టావిశేషమనుజీవిజనాయ రా

ర్ణిత తద్యథాతథా నిస్సపత్నమప్రతిపక్షం సురభీరనుగవాం పృష్ఠతః కర్ణప్రవచనీ యయుక్తే ద్వితీయా జగ్మగతం గమేర్భావే లిట్ ॥౫౪॥— ॥ బిభ్రాణమితి ॥ ఆ యతిమతీం దైర్ఘ్యవతీం నచవృథా దైర్ఘ్యమిత్యాహ- అవృ (థ)ధామి)తి అ వృథాం ఉచ్చతరపల్లవగ్రహణాత్సఫలామిత్యర్థః శిరోధీయతేస్యామితి శిరోధిం గ్రీవాం ॥ని॥ శిరోధిః కంధరేత్యపీత్యమరః + కర్మణ్యధికరణే చేతి కిప్రత్యయః బి భ్రాణం దధానం ఉదగ్రముఖం పల్లవగ్రహణార్థమూర్ధ్వ క్షిప్తతుండం ఓష్ట్ర కముష్ట్రసమూహః + గోత్రోక్షేత్యాదినా వుఞ్ప్రత్యయః- అతిశయితో రస ఆ స్వాదో యస్యాస్తామతిరసాం ప్రత్యగ్రతాం నూతనతాం దధంతి దధతి + వాన పుంసకస్యేతి వైకల్పికో నుమాగమః అభ్రంలిహంతీత్యభ్రంలిహాని ఉచ్చతరాణి + వహాభ్రే లిహ ఇతి ఖశ్ ప్రత్యయః+ అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమాగమః తరూ ణాం నవపల్లవాని ❋ పల్లవో(స్త్రీ)కిసలయమిత్యమరః లోలోష్ఠం యథాతథా+ ఓత్వోష్ఠయోస్సమాసే వేతి పరరూపం అధికం లిలిహే ఆస్వాదయామాస-జఘా సేత్యర్థః లిహ ఆస్వాదనే లిట్ ॥౫౫॥— సార్ధమితి ॥ ఉచితైరభ్యస్తైః ॥ని॥ అభ్య స్తేప్యుచితం న్యాయ్యమితి యాదవః పిచుమందపత్రైర్నింబదళైః సార్ధం ॥ని॥ పి చుమందస్తు నింబో ఘేత్యమరః కథంచిత్ప్రమాథాత్ ఆస్యాంతరాలగతం ముఖా న్తర్గతం మ్రదీయః మృదుతరం ఆమ్రదళం చూతపల్లవం దాశేరకః ఉష్ట్రః పు రా నిషాదైస్సంవలితం మ్లేచ్ఛైస్సంవృతం కథంచిద్విమిశ్రమిత్యర్థః విప్రం పతగ రాడ్గరుత్మానివ సపది నిర్జగార ఉద్గీర్ణవాన్ పురా కిల కశ్చిత్కారణాత్ మ్లే చ్ఛభక్షణే తైస్సహాంతః ప్రవిశ్య గళం దహంతం విప్రం గరుడ ఉజ్జగారేతి పౌరాణి కీ కథాత్రానుసంధేయా ॥ ౫౬॥— స్పష్టమితి ॥ బహిః స్థితవతేపి అనుజీవిజనా య రాజావసరకాంక్షిణ ఇతి భావః రాజ్ఞాం చేష్టావిశేషం తత్తత్కాలోచితచరిత్ర విశేషం స్పష్టం, నివేదయంతః తద్వ్యంజకప్రబంధపాఠైరితి భావః కలగిరో మధు

జ్ఞామ్ । వైతాళికాస్స్ఫుటపదప్రకటార్థముచ్చైర్భోగావలీః కలగిరోవసరేషు పేఠుః ॥ ౬౮ ॥ ఉన్నమ్రతామ్రపటమండపమండితం తదానీలనాగకులసంకులమాబభాసే । సంధ్యాంశుభిన్నఘనకర్బురితాంతరిక్షలక్ష్మీవిడంబి శిబిరం శివకీర్తనస్య ॥ ౬౯ ॥ ధరస్యోద్ధర్తాసి త్వమితి నను సర్వత్ర జగతి ప్రతీతస్తత్కిం మామతిభరమధః ప్రాపిపయిషుః । ఉపాలబ్ధేవోచ్చైర్గిరిపతిరితి శ్రీపతిమసౌ బలాక్రాంతః క్రీడద్ద్విరదమథితోర్వీరుహరవైః ॥ ౭౦ ॥ ....

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే పంచమస్సర్గః

గవాచః వైతాళికాః మంగళపాఠకాః అవసరేషు తత్తద్వేళాసు స్ఫుటైః స్పష్టైః పదైః ప్రకటః ప్రకాశః అర్థోऽభిధేయం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ఉచ్చైః ప్రస్తారం భోగావలీః ప్రబంధవిశేషాన్ పేఠుః పఠంతి స్మ + అతఏకహల్మధ్యే నాదేశాదిలిట్యేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥ ౬౮ ॥— ఉన్నమ్రేతి ॥ ఉన్నమ్రైరున్నతైః తామ్రైర్ధాతురక్తైః పటమండపైః దూష్యైః మండితం ఆసమంతాత్ నీలైః నాగకులైః గజసంఘైస్సంకులం అతఏవ సంధ్యాంశుభిన్నైః సంధ్యారాగసంభిన్నైః ఘనైర్మేఘైః కర్బురితస్య చిత్రీకృతస్య అంతరిక్షస్య లక్ష్మీం విడంబయిత్యనుకరోతీతి తథోక్తం శివకీర్తనస్య మంగళకీర్తనస్య శ్రీకృష్ణస్య తచ్ఛిబిరం కటకం ఆబభాసే మనోహరమభూదిత్యర్థః ఉపమాలంకారః ॥ ౬౯ ॥ధరస్యేతి॥ బలైస్సైన్యైః ఆక్రాంతః అసౌ గిరిపతిః రైవతకః క్రీడద్భిర్విహరమాణైః ద్విరదైః మథితానాం భగ్నానాం ఉర్వీరుహాణాం వృక్షాణాం రవైశ్శబ్దైః నిమిత్తైః శ్రీపతిం హరిం నను అంగ త్వం ధరస్య పర్వతస్య ఉద్ధర్తా ఉద్ధారకః అసి ఇతి సర్వత్ర జగతి ప్రతీతః ప్రసిద్ధః గోవర్ధనోద్ధరణాదితి భావః తత్ తర్హి కిమర్థం అతిభరమతిభారవంతం మాం అధః ప్రాపిపయిషుః ప్రాపయితుమిచ్ఛసి- ప్రాపయతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః ఇత్యుచ్చైః ఉపాలబ్ధేవ ఆక్షిప్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా + ఉపాజ్జూప్వర్వల్లభెల్లుజ్ ఏకాచ ఉపదేశేనుదాత్తాదితీట్ప్రతిషేధః ఝషస్తథోర్ధోऽధ ఇతి తకారస్య ధకారః ధిచేతి సలోపః శిఖరిణీవృత్తమేతత్ * రసైరుద్రైశ్ఛిన్నా యమనసభలాగశ్శిఖరిణీతి లక్షణాత్ ॥ ౭౦ ॥**

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయ

కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం మాఘవ్యాఖ్యాయాం

సర్వంకషాఖ్యాయాం పంచమస్సర్గః

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే షష్ఠసర్గప్రారంభః

వసంతాది షడృతువర్ణనమ్

అథరిరంసుమముంయుగపద్గిరౌకృతయథాస్వతరుప్రసవశ్రియా। ఋతుగణే
ననిషేవితుమాదధేభువిపదంవిపదంతకృతంసతామ్ ॥ ౧ ॥ నవపలాశపలాశవనంపు
రస్స్ఫుటపరాగపరాగతపంకజమ్। మృదులతాంతలతాంతమలోకయత్ససురభిం

అథ ఋతువర్ణనంప్రస్తౌతి ॥ అథేతి॥ అథసేనానివేశానంతరం గిరౌరైవత
కే రిరంసుంరంతుమిచ్ఛుం రమేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః ఏతేనఋతుగణ ప్రవృ
త్తేః ప్రభుచిత్తవృత్తిజ్ఞాన పూర్వకత్వముక్తం సతాంసాధూనాంవిపదంతకృతంవిప
దామంతం కరోతీతివిపదంతకృత్ + క్విపితుగాగమః తంవిపదంతకృతంసేవ్యమితి
భావః అముంహరిం నిషేవితుం స్వతరూణాం స్వస్వనియతవృక్షాణాం అనతిక్రమ్య
యథాస్వతరు యథార్థేఽవ్యయీభావః యథాస్వతరుస్థితా ప్రసవశ్రీఃపుష్పఫల
సంపత్తిః యథాస్వతరుప్రసవశ్రీః॥ని॥ ప్రసవస్తుఫలేపుష్పఇత్యమరః శాకపా
ర్థివాదిషు ద్రష్టవ్యఃసాకృతాయేన తేన కృతయథాస్వతరుప్రసవశ్రియాయథా
స్వతరుకృతప్రసవశ్రియేత్యర్థః ఋతుగణేన యుగపత్ భువిపదం ఆదధేనిహి
తం యుగపదృతుగణః ప్రాదురభూదిత్యర్థః సహ్యానసరం సేవకాః క్షిపంతీతి
భావః అత్రసర్గేసర్వత్ర యమకం శబ్దాలంకారః తల్లక్షణంతూక్తం చతుర్థ
సర్గే అర్థాలంకారాస్తుయథాసంభవమూహ్యాః అస్మిన్సర్గేద్రుతవిలమ్బితంవృ
త్తం * ద్రుతవిలమ్బితమాహ నభౌభరావితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥—॥ అథలోకే
వేదేచ ప్రాథమ్యవ్యవహారాద్వసంతమాదౌవర్ణయతి ॥ నవేతి ॥ సహరిః పు
రోఽగ్రే ప్రథమంవా నవపలాశానినూతనపత్రాణి పలాశవనానికింశుకవనానియ
స్మింస్తం నవపలాశపలాశవనం బహువ్రీహిపూర్వపదోబహువ్రీహిః॥ని॥ పలాశః
కింశుకేపత్రే పలాశమితివిశ్వః స్ఫుటానివికచాని పరాగైః రజోభిః పరాగతాని
వ్యాప్తాని పంకజానియస్మింస్తం స్ఫుటపరాగపరాగతపంకజం మృదులాః కో
మలాః అతాంతాః అగ్లానాః ఆతపసమయే కించిత్ మ్లానాః లతాంతాః పల్లవాః

సురభింసుమనోభరైః ॥౨॥ విలులితాలకసంహతిరామృశన్ మృగదృశాంశ్రమవారిలలాటజమ్ । తనుతరంగతతీస్సరసాందళత్కువలయంవలయన్మరుదావవౌ ॥ 3 ॥ తులయతిస్మవిలోచనతారకాః కురవకస్తబకవ్యతిషంగిణీ। గుణవదాశ్రయలబ్ధగుణోదయేమలినిమాలినిమాధవయోషితామ్ ॥ ౪ ॥ స్ఫుటమివోజ్జ్వలకాంచనకాంతిభిర్యుతమశోకమశోభతచంపకైః ॥ విరహిణాంహృదయస్యభిదాభృతః కపిశితంపిశితం మదనాగ్నినా ॥౫॥ స్మరహుతాశనముర్మురచూర్ణతాం

యస్మింతం మృదులతాంతలతాంతంసుమనోభరైఃపుష్పసమృద్ధిభిఃసురభింసుగంధిం సురభింవసంతం అలోకయత్ అపశ్యత్ ॥ని॥ సురభిశ్చంపకేస్వర్ణే జాతీఫలవసంతయోః । సుగంధౌచమనోజ్ఞేచ దేవధేనౌచవాచ్యవదితివిశ్వః ॥ఇహప్రతిపాదం ప్రథమాక్షరద్వయాత్పరతోఽక్షరత్రయావృత్తిరూప యమకప్రక్రమాచ్చతుర్థపాదేపి తదేవయమకం ఏకస్థాదప్యపరమితిసజాతీయసంసృష్టిః॥ ౨ ॥ విలులితేతి ॥విలులితావిధూతాఅలకసంహతిఃచికురనికరఃయేనసః మృగదృశాం లలాటజంశ్రమవారిస్వేదం ఆమృశన్ పరిమృజన్ మందఇతిభావః సరసాంకాసారాణాం తనుతరంగతతీః దళంతివికసంతి కువలయానియస్మిన్ కర్మణితద్యథా తథా వలయన్చాలయన్ శీతలఇతిభావః మరుత్ వసంతవాయుః ఆవవౌఆవాతిస్మ ॥ 3 ॥— తులయతీతి ॥ కువరస్తబకేవ్యతిషంగిణీలగ్నా- అతఏవ గుణవతః శుక్లగుణాఢ్యస్య కురవకస్తబకస్య ఆశ్రయేణలబ్ధః గుణోదయోనిజనీలగుణోత్కర్షోయేన తస్మిన్ ధవళేనీలస్ఫురణాదితిభావః అళినిభృంగే మలినస్వభావోమలినిమా, మాధవయోషితాంహరిణవధూనాం విలోచనానాం తారకాః కనీనికాః ॥ని॥ తారకాక్ష్ణఃకనీనికేత్యమరః తులయతిస్మ సమీచకార తద్వద్బభావిత్యర్థః + తులాశబ్దాత్సదృశపర్యాయాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్ లట్ స్మఇతి భూతే లట్ ఉపమాలంకారః ॥ ౪ ॥— స్ఫుటమితి ॥ ఉజ్జ్వలకాంచనకాంతిభిః శుద్ధసువర్ణప్రభైః చంపకైఃయుతంచంపకసూనమధ్యగతమిత్యర్థఃస్ఫుటం వికచంఅశోకంఅశోకపుష్పంభిదాభేదః+షిద్భిదాదిభ్యోఙ్ తాంబిభర్తీయత్తస్య విరహిణాం హృదయస్యహృదయపిండస్య సంబంధి మదనాగ్నినా కపిశితం కపిశీకృతం పిశితంమాంసమివ అశోభతేత్యుత్ప్రేక్షా ॥౫॥— స్మరేతి ॥ ఆమ్రవణస్యచూతవనస్య ॥ని॥ ఆమ్రశ్చూతోరసాలోసావిత్యమరః + ప్రనిరంతశ్శరే

దధురివామ్రవణస్యరజఃకణాః । నిపతితాః సరితః పథికవ్రజానుపరి తే పరితేపుర
తో భృశమ్ ॥ ౬ ॥ రతిపతిప్రహితేవకృతక్రుధః ప్రియతమేషువధూరనునాయికా
వకుళపుష్పరసాసవపేశలధ్వనిరగాన్నిరగాన్మధుపావళిః ॥ ౭ ॥ ప్రియసఖీసదృ
శం ప్రతిబోధితాః కిమపి కామ్యగిరా పరపుష్టయా । ప్రియతమాయవపుర్గురు
మత్సరచ్ఛిదురయాచితమంగనాః ॥ ౮ ॥ మధుకరైరపవాదకరైరివ స్మృతి

త్యాదినావననకారస్యణత్వం- రజఃకణాఃపరాగచూర్ణాః స్మరహుతాశనః కా
మాగ్నిః సఏవ ముర్మురఃతుషాగ్నిః ॥ ని ॥ ముర్మురస్తుతుషానల ఇతి వైజయంతీ
తస్యచూర్ణతాం- దధురివేత్యుత్ప్రేక్షా - అతో ముర్మురచూర్ణత్వాదేవపరి
తః ఉపరి నిపతితాః తేరజఃకణాః పంథానంగచ్ఛంతీతి పథికాః + పథష్ఠన్నితిష్ఠ
న్ప్రత్యయః తేషాంవ్రజాన్ భృశం పరితేపుఃపరితాపయామాసుః అతో ముర్ము
రచూర్ణత్వోత్ప్రేక్షణమితిభావః ॥ ౬ ॥— రతిపతీతి ॥ ప్రియతమేషువిషయే
కృతక్రుధః కృతరుషః ॥ ని ॥ ప్రతిఘారుట్క్రుధౌ స్త్రియామిత్యమరః వధూః
అనునాయికాకుపితస్త్రీరనునేష్యంతీఅనునేతుం శీలాఅనునయన సమర్థేత్య
ర్థః + తుమున్ణ్వులౌక్రియాయాం క్రియార్థాయామితి భవిష్యదర్థే ణ్వు
ల్ప్రత్యయః అకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోరితి షష్ఠీప్రతిషేధాద్వధూరితి
ద్వితీయా రతిపతినాకామేన ప్రహితా ప్రేషితేవతద్వాణీశ్రవణానంతరమేవతా
సాంకోపత్యాగదర్శనాదియముత్ప్రేక్షా వకుళపుష్పాణాం రసో మకరందః సఏ
వాసవః తేనతత్పానేన పేశలధ్వనిః మధురస్వనా మధుపావళిః కర్త్రీ నగచ్ఛ
తీత్యగః తస్మాత్ అగాత్ వృక్షాత్ నిరగాత్ నిర్గతా + ఇణో గాలుజీతిగాదేశః ॥
౭ ॥—॥ ప్రియసఖీతి ॥ గురోర్మహతః మత్సరస్య ద్వేషస్య ఛిదురయా ఛే
త్త్ర్యా + విదిభిదిచ్ఛిదేః కురచ్ కామ్యగిరాగ్రాహ్యవాచా పరపుష్టయా కోకిల
యా ప్రియసఖ్యాసదృశం యథాతథా, కిమపి పరైః దుర్బోధం రహస్యం హి
తం ప్రతిబోధితాః ఉపదిష్టాః అంగనాః ప్రియతమాయ అయాచితమప్రార్థి
తమేవ వపుర్నిజాంగం అదుఃఅర్పయామాసుః + దదాతేర్లుఙ్ గాతిస్థేత్యా
దినాసిచో లుక్ కోకిలాకూజితశ్రవణానంతరమేవ అంగార్పణాదౌత్సుక్యహేతు
కాద్యనంతరన్యాయేనతయాకిమపి బోధితాఇత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౮ ॥—॥ మధుకరై
రితి ॥ మధుకరైః కర్తృభిః అపవాదంమృగవంచనార్థం ఘంటాదికుత్సితవా

భువః పథికా హరిణా ఇవ। కలతయా వచసః పరివాదినీస్వరజితా రజితా వశమాయయుః
సమభిసృత్య రసాదవలంబితః ప్రమదయా కుసుమాపచిచీషయా। అవినమన్న రరాజ
వృథోచ్చకైరనృతయా నృతయా వనపాదపః ॥౧౦॥ ఇదమపాస్య విరాగిపరాగిణీర
లికదంబకమంబురుహాం తతీః। స్తనభరేణ జితస్తబకానమన్నవలతే వలతేభిముఖం

ద్యం కుర్వంతీత్యపవాదకరాః వ్యాధాః తైరివ పథికాః హరిణా ఇవ పరివాదినీ స్వరజితా వీణావిశేషధ్వనిజయిన్యా ॥౯॥ సప్తభిః పరివాదినీత్యమరః। జైః క్విపి తుక్ వచసః గీతస్య కలతయా మాధుర్యేణ కరణేన రజతాః రంజితాః ఆకృష్టాస్సంత ఇత్యర్థః। రంజేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః రంజేర్ణౌ మృగరమణ ఇత్యుపధానకారలోపః ఇహోపమానమృగసాదృశ్యాదౌపచారికం మృగత్వం ఉపమేయేషు పథికేష్వప్యస్తీత్యవిరోధః స్మృతిభువః స్మరస్య మృగపాతిచింతావిషయత్వాన్మృగగ్రహణగర్తదేశస్య చ వశం ఆయయుః యథా వ్యాధగానాసక్తా గర్తే మృగాః పతంతి తద్వన్మధుకరఝంకారాకృష్టాః పాంథాః స్మరపారవశ్యం భేజురిత్యర్థః అనేకేవేయముపమా ॥౯॥— సమభిసృత్యేతి ॥ ప్రమదయా కయాచిత్కుసుమానాం అపచిచీషయా అపచేతుం ఛేత్తుమిచ్ఛయా రిరంసయేతి చ ధ్వనిః। చినోతేస్సన్నంతాదప్రత్యయాదితి స్త్రియామకారప్రత్యయః విభాషా చేరితి వికల్పాత్కుత్వాభావః రసాద్రాగాత్ సమభిసృత్య సమాగత్య అవలంబితః హస్తేన గృహీతః తథాప్యవినమన్ వనమగచ్ఛన్ అతఏవ వృథోచ్చకైః వ్యర్థమున్నతః వనపాదపః న తు నాగరిక ఇతి భావః న బభౌ ఇత్యనృతా అసత్యా తయా అనృతయా అనుభావోన్నృతా- తయా పుంస్త్వేన- న రరాజ ॥౯॥ స్యుః పుమాంసః పంచజనాః పురుషాః పూరుషా నరా ఇత్యమరః యః కాంతాకరగృహీతోపి న ద్రవతి స నపుంసక ఏవ లౌకికస్తు పుంస్త్వవ్యపదేశో మిథ్యైవేతి భావః ॥౧౦॥— అథ కశ్చిత్స్వయంగ్రాహాశ్లేషసుఖార్థం ప్రియామళిపాతవ్యాజేన భీషయన్ త్రిభిరాహ ॥ ఇదమితి ॥ స్తనభరేణ సాధనేన జితౌ స్తబకాభ్యాం ఆనమంతీ నవలతా యయా సా తథోక్తా తస్యాస్సంబుద్ధిః హే జితస్తబకానమన్నవలతే స్తబకానమన్నవలతోపమ ఇత్యర్థః అతఏవ ఇదం విరాగి విరక్తిమత్ అళికదంబకం పరాగిణీః పరాగవతీరితి విరక్తిహేతూక్తిః అంబురుహాం తతీః అపాస్య తవ అభిముఖం వలతే చలతి విశిష్టలతాభ్రమాదితి భావః తథాచ భ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్య

తవ ॥౧౧॥ సురభిణిశ్వసితె దధతస్తృషం నవసుధామధురెచ తవాధరె । అలమళే
రివ గంధరసావమూ మమ న సౌమనసౌ మనసో ముదే ॥౧౨॥ ఇతి గదంతమనంతరమం
గనా భుజయుగోన్నమనోచ్చతరస్తనీ । ప్రణయినం రభసాదుదరశ్రియా వళిభయాళి
భయాదివ సస్వజె ॥ ౧౩ ॥ వదనసౌరభలోభపరిభ్రమద్భ్రమరసంభ్రమసంభృతశో

తె ॥ ౧౧ ॥— అథాళేస్తదభిముఖాగమనే కారణమాహ ॥ సురభిణీతి ॥ తవ
సురభిణిశ్వసితే నిశ్శ్వాసమారుతె నవసుధావన్మధురె అధరెచ తృషం తృష్ణాం ద
ధతః దధానస్య అళేర్భ్రమరస్య మమైవ అమూ ఉపలభ్యమానౌ సుమనసాం పు
ష్పాణాం సంబంధినౌ సౌమనసౌ గంధరసౌ సౌరభ్యమాధుర్యే మనసోఽన్తఃకరణ
స్య ముదె ॥ నాలం న పర్యాప్తౌ అతస్త్వదాస్యరసగంధలోభాదాగచ్ఛతీత్యర్థః
+ నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ అత్ర కాంతాకర్తృకస్వయంగ్రహాశ్లేషసుఖా
ర్థినః ప్రియస్య తద్భయహేతోః అళేరేవాగమనహేతుత్వేన ఆత్తదృష్టాం
తేన ముఖసౌరభ రసలోభభరసౌమనసగంధరసవైరాగ్యయోర్వర్ణయితుమాచి
త్యాద్యమకానుసారేణ విప్రకృష్టేనాపి మమశబ్దేనైవ ఇవశబ్దస్యాన్వయః వ
లతేఽభిముఖం తవ అళిభయాదివ సస్వజ ఇత్యుపక్రమోపసంహారాభ్యామళేః ప్రకృ
తత్వేనోపమేయత్వావగమాత్ - అన్యథా మధ్యే మమాళేరివేత్యేతద్వైపరీత్యేత
ద్విరోధాత్ ఇత్యలమహిచలనాధ్వమార్గణేన అత్రోపమానుప్రాసయమకా
నాం తావద్విజాతీయానాం సంసృష్టిస్స్పష్టైవ తథా యమకానాంచ త్రయా
ణాం చతుర్థపాదాదావేకస్థాక్షరావృత్తిభ్యాం త్రిభ్యశ్చ పరతోఽక్షరత్రయా
వృత్తిలక్షణానాం స్థితత్వాత్సజాతీయ సంసృష్టిశ్చేష్టా ॥ ౧౨ ॥— ఇతీతి ॥ ఇతి ఇ
త్థం గదంతం ప్రణయినం అనంతరం భుజయుగస్య ఉన్నమనేన ఉచ్చతరావ
త్యున్నతౌ స్తనౌ యస్యాస్సా + స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాది
తి జీష్ వళిభయా వళయః విద్యంతే యస్యాస్తయా వళిమత్యా + తుందివళివటె
ర్భ ఇతి భప్రత్యయః ఉదరశ్రియా మధ్యశోభయా ఉపలక్షితా అంగనా అళిభయా
దివ రభసాత్ సస్వజే ఆలిలింగ వస్తుతో రాగాదేవేతి భావః + ష్వంజపరిష్వంగె
ఇతి ధాతోః కర్తరి లిట్ నాయికా మధ్యా * లజ్జామన్మథమధ్యస్థా మధ్యేయం
నాయికా మతా ॥ ౧౩ ॥— వదనేతి ॥ వదనస్య ముఖస్య సౌరభే గంధే లోభేన
పరిభ్రమతా భ్రమరేణ హేతునా యస్సంభ్రమః తేన సంభృతశోభయా సంపాది

భయా । చలితయా విదధే కలమేఖలాకలకలోఽలకలోలదృశాన్యయా ॥౧౪॥ అజగణన్గణశః ప్రియమగ్రతః ప్రణతమప్యభిమానితయా నయాః । సతి మధావభవన్మదనవ్యథావిధురితాః కురరస్త్రియః ॥౧౫॥ కుసుమకార్ముకకార్ముకసంహితద్రుతశిలీముఖఖండితవిగ్రహాః । మరణమప్యపరాః ప్రతిపేదిరే కిము ముహుర్ముముహుర్గతభర్తృకాః ॥౧౬॥ రురుదిషావదనాంబురుహశ్రియస్సుతనుసత్యమలంకరణాయ

తశ్రియా చలితయా అలిభయాత్ప్రస్థితయా అత ఏవ అలకైః అలకపాశైః లోలదృశా చంచలాక్ష్యా, అన్యయా స్త్ర్యంతరేణ కలః మేఖలాయాః కలకలః కోలాహలః విదధే విహితః అలిభయాదపసరంత్యాః కాంచీగుణధ్వనిరజనీత్యర్థః ఏతేన చకితత్వముక్తం చకితం భయసంభ్రమః అత్రానుప్రాసయమకయోస్సజాతీయశబ్దాలంకారయోస్సంసృష్టిః స్పష్టైవ తథాయమకయోశ్చ ద్వయోశ్చతుర్థపాదాదావేకస్మాదక్షరాత్ ద్వాభ్యాంచ పరతోఽక్షరత్రయావృత్తిలక్షణయోః స్థితత్వాత్సజాతీయయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౪ ॥ — అజగణన్నితి ॥ యాః కురరస్త్రియోయాదవాంగనాః గణశో బహుశః + బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యామితి శస్ప్రత్యయః, అగ్రతః ప్రణతమపి ప్రియం జాతావేకవచనం ప్రియానిత్యర్థః అభిమానినీనాం భావోఽభిమానిత్వం తయా + త్వతలోర్గుణవచనస్యేతి పుంవద్భావః నాజగణన్ నగణయంతిస్మ + గణ్యశ్చేరాదిత్వాణ్ణౌచఙ్ ఈచ గణ ఇత్యభ్యాసస్య పాక్షిక ఈత్వాభావః తాః కురరస్త్రియః మధౌ వసంతే సతి ప్రవర్తమానే ॥ని॥ మధుశ్చైత్రే వసంతే చేతి విశ్వః మదనవ్యథయా, విధురితాః విహ్వలితాస్సత్యః ధుర్యగ్రాభవన్ అవర్తంత స్వయమేవపురః ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥— కుసుమేతి ॥ గతభర్తృకాః వియోగిన్యః + నద్యృతశ్చేతి కప్రత్యయః అపరాః కాశ్చిదంగనాః కుసుమకార్ముకస్య కామస్య కార్ముకే సంహితైః సంయోజితైః ద్రుతైః జవనైః శిలీముఖైః శరైః ఖండితవిగ్రహాః పాటితశరీరాస్సత్యః మరణమపి ప్రతిపేదిరే ముహుః పునః పునః ముముహుః ముమూర్ఛురితి కిముపక్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥— అథ కస్యాశ్చిత్ప్రోషితభర్తృకాయాః బంధుజనాశ్వాసనోక్తిభిర్విశేషకేణాహ ॥ రురుదిషేతి ॥ హే సుతను శుభాంగి + అంబార్థనద్యోర్హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వః దీర్ఘాంతోత్తరపదో బహువ్రీహిః అన్యథా గుణస్స్యాత్, రురుదిషా రోదనేచ్ఛా అశ్రువిమోచన

లౌతదపిసంప్రతిసన్నిహితేమధావధిగమంధిగమంగళమశ్రుణః ||౧౩|| త్యజతికష్ట సావచిరాదసూన్ విరహవేదనయేత్యఘశంకిభిః | ప్రియతయాగదితాస్త్వయి బాంధవైరవితథావితథాస్సఖిమాగిరః || ౧౪ || నఖలుదూరగతోఽప్యతివర్తతే మహ మసావితిబంధుతయోదితైః | ప్రణయినోనిశమయ్యవధూర్బహిస్స్వరమృతై

మిత్యర్థః + ఋదేస్సన్నంతాదప్రత్యయేటాప్ లేతివ వదనాంబురుహశ్రియః లంకరణాయ సత్యం రమ్యాణాం వికృతిరపిశ్రియం తనోతీతి న్యాయాదితిభావః గమ్యమానక్రియాపేక్షయాచతుర్థీ తదపి తథాపిసంప్రతి మధౌవసంతోత్సవే స్నిహితేసతి అశ్రుణః అమంగళం అధిగమంఅవాప్తిం ధిక్ నిందేత్యర్థః ||ని|| ర్భర్త్సననిందయోరిత్యమరః+ధిగుపర్యాదిషుత్రిష్వితిద్వితీయా అత్రమాఘ దఇత్యర్థః ||౧౩||— త్యజతీతి || అసౌబాలా విరహవేదనయా అచిరాత్ అ సూన్ ప్రాణాన్ త్యజతిత్యక్ష్యతి+వర్తమానసామీప్యేభవిష్యదర్థేలట్ కష్ట బత హేసఖి త్వయివిషయే ప్రియతయాఇష్టతయా ఇతి ఏవం అఘశంకిభిర ర్థోత్పత్తిశంకిభిః ప్రేమపశ్యతిభయాన్యపదేపీతి న్యాయాదితిభావః బాంధవైః గదితాః ఉచ్చరితాః గిరః ఉక్తీః వితథంతథా తథాత్వం యాసాంతాఃఅన్యథా ||ని||వితథంత్వనృతంవచఇత్యమరఃబహువ్రీహౌవిశేష్యలింగతాప్రాప్తేదరాదిత్వా త్ హ్రస్వః తతోనఞ్ సమాసఃఅవితథాస్సత్యాః మావితథాః మాక్ష్మథాః స థాతిశోకేనమామృథాఇత్యర్థః+ విభ్రూరాత్త్వాత్తనోతేరుర్జిథాస్ తనాదిభ్య థాసోరితివిభాషాసిచోలుక్ అనుదాత్తోపదేశేత్యాదినా అనునాసికలోపః న మాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః|| (వ్యాఖ్యాసుధాయాంతుఅతిరోగవిష గేన సమాసాంతే అచిజాతేయస్యేతిచేత్యాకారలోపేవితథమితిరూపమిత్యుక్తం) ||౧౪||నేతి|| కించ అసౌతేప్రణయీ దూరగతోదూరస్థోపి మహాంవసంతోత్స వం ||ని|| మహఉద్ధవఉత్సవఇత్యమరః నాతివర్తతే నాతిక్రామతిఖలు ఇతిబం ధుతయా బంధుసమూహేన+ గ్రామజనబంధుభ్యస్తల్, ఉదితైరుక్తైః+వదే ర్ణిక్తః బహుళైస్స్వత్యవదనైః ||ని|| సత్యంతథ్యమృతంసమ్యగిత్యమరః బహి ప్రణయినః తదైవదేవాదాగతస్యప్రియస్య స్వరంకంఠశబ్దం నిశమయ్యశ్రుత్వా + శమోదర్శనేఇతి దర్శనేమిత్త్వనిషేధాచ్ఛ్రవణమిత్త్వాత్ హ్రస్వఃల్యపిలఘు పూర్వాదిత్యయాదేశఃఅమృతైస్సుధాభిరివవధూః నిర్వవౌనిర్వాణవతీభూత్

వృత్తైరివనిర్వృతా ॥౧౯॥ మధురయామధుబోధితమాధవీమధుసమృద్ధిసమేధితమేధయా । మధుకరాంగనయాముహురున్మదధ్వనిభృతానిభృతాక్షరముజ్జగే॥౨౦॥ అరుణితాఖిలశైలవనాముహుర్విదధతీపథికాన్ పరితాపినః । వికచకింశుకసంహతిరుచ్చకైరుదవహద్దవహవ్యవహశ్రియమ్॥౨౧॥రవితురంగతనూరుహతుల్యతాం దధతియత్రశిరీషరజోరుచః । ఉపయయావిదధన్నవమల్లికాశ్శుచిరసౌచిరసౌరభ

నిర్వాణం నిర్వృతిస్సుఖమితి ॥ ౧౯ ॥— మధురయేతి ॥ మధురయామనోహరయా మధునావసంతేన బోధితాః వికాసితాః తాశ్చతామాధవ్యశ్చ పుష్పధరపుషి ఏతాసూపచర్యతే తాసాం మాధవీనామతిముక్తలతానాం ॥ని॥ అతిముక్తః పుండ్రకస్స్యాద్వాసంతీమాధవీలతేత్యమరః మధుసమృద్ధ్యా మకరందసంపత్త్యా సమేధితమేధయా సంవర్ధితప్రతిభయా అతఏవఉన్మదయతీత్యున్మదః మదకరః పచాద్యచ్ తంధ్వనింబిభర్తీతి ఉన్మదధ్వనిభృత్ తయాతద్భృతా మధుకరాంగనయా ముహుః నిభృతాక్షరంఅవ్యక్తాక్షరం లక్షణయాస్థిరనాదం యథాతథేత్యర్థః అథవా సర్వస్యశబ్దో వర్ణాత్మకఏవ వ్యంజకవిశేషాభావాదస్ఫుటఇతి మతమాశ్రిత్యఉక్తం సర్వపథీనాః కనయ ఇతి ఉజ్జగేఉచ్చకైర్గీతం + గాయతేరవివక్షితకర్మకాద్భావేలిట్ * బంధవైషమ్యరాహిత్యం సమతాపదగుంభనే ॥ ఇతిలక్షణాత్సమతాఖ్యోగుణః ॥ ౨౦॥— అరుణితేతి ॥ అరుణితాన్యరుణీకృతాని, అఖిలాని శైలవనాని యయాసా ముహుః పథికానధ్వగాన్ విరహిణశ్చ పరితాపినస్సంతాపవతః విదధతీ ఉచ్చైరేవోచ్చకైః ఉన్నతా + అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్టేరిత్యకచ్ప్రత్యయః వికచావికసితా యాకింశుకసంహతిః పలాశకుసుమరాశిః సాదవహవ్యవహశ్రియందవాగ్నిశోభాముదవహత్ నిదర్శనాలంకారః ॥ ౨౧॥— అథగ్రీష్మవర్ణనమారభతే ॥రవీత్యాది ॥ యత్రశుచౌశిరీషరజసాం రుచః కాంతయః రవితురంగతనూరుహతుల్యతాం సూర్యాశ్వరోమసావర్ణ్యం దధతిహరిద్వర్ణాభవంతీత్యర్థః అసౌశుచిర్గ్రీష్మః ॥ని॥ శుచిశ్శుద్ధేనుపహతేశృంగారాషాఢయోస్తథా । గ్రీష్మేహుతవహేపిస్యాదితివిశ్వః । నవమల్లికామల్లికాకుసుమాని ॥ని॥ పుష్పేజాతిప్రభృతయస్స్వలింగాఇత్యమరః+పుష్పమూలేషుబహుళమితిలుప్,లుపియుక్తవద్వ్యక్తివచనేభవతః చిరాచిరానష్టాయినీ సౌరభసంపత్ యాసాంతాః స్థిరగంధాఇత్యర్థః విదధత్కుర్వన్ ఉప

సంపదః ॥ ౨౨ ॥ దళితకోమలపాటలకుట్మలే నిజవధూశ్వసితానువిధాయిని । మ
రుతి వాతి విలాసిభిరున్మదభ్రమదలౌ మదలౌల్యముపాదదే ॥ ౨౩ ॥ నిదధిరే దయితో
రసి తత్క్షణస్నపనవారితుషారభృతస్తనాః । సరసచందనరేణురనుక్షణం విచకరే చ
కరేణ వరోరుభిః ॥ ౨౪ ॥ స్ఫురదధీరతటిన్నయనా ముహుః ప్రియమివా గళితోరు

యయాప్రాప్తః ॥ ౨౨ ॥— దళితేతి ॥ పాటలాయాః అవయవాః పాటలాః+ లుక్ప్రకరణే * పుష్పమూలేషు బహులమితి బహులగ్రహణాదణో లుక్ తేచ తే కోమలాః కుట్మలాశ్చ దళితాః భిన్నాః కోమలపాటలకుట్మలాః యేన తస్మిన్ నిజవధూనాం శ్వసితం నిశ్వాసం అనువిధత్తే అనుకరోతీతి తథోక్తే తత్సదృశీత్యర్థః ఉన్మదాః భ్రమంతశ్చ అలయో యస్మిన్ తస్మిన్ ఉన్మదభ్రమదలౌ మరుతి గ్రీష్మానిలే వాతి వహతి సతి +వాతేర్లటశ్శత్రాదేశః విలాసిభిః విలసనశీలైః కామిభిః + వికషలసేత్యాదినా ఘినుణ్ప్రత్యయః మదేన లౌల్యం చాపల్యం ఉపాదదే స్వీకృతం మత్తైర్జాతమిత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥— నిదధిరఇతి ॥ వరోరుభిః స్త్రీభిః తత్క్షణస్నపనేన సద్యస్స్నానేన వారితుషారభృతో జలశీకరధారిణః ॥ని॥ తుషారౌ హిమశీకరావితి శాశ్వతః స్తనాః దయితోరసి ప్రియవక్షసి నిదధిరే నిహితాః తేషాం సంతాపశాంతయే స్నానార్ద్రాంగా ఏవాలింగన్నిత్యర్థః కించ కరేణ పాణినా సరసః ఆర్ద్రః చందనరేణుః ఘృష్టచందనపంకశ్చ అనుక్షణం విచకరే వికీర్ణః+ కిరతేః కర్మణిలిట్ ఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణః కరేణుకరోరుభిరితి పాఠస్తు ఊరూత్తరపదాదౌపమ్య ఇత్యాదినా ఊఙ్ప్రసంగాద్ధేయః ॥ ౨౪ ॥— అథ వర్షావతారమాహ ॥ స్ఫురదితి ॥ ముహుః స్ఫురంతీ అధీరే చంచలే తటితావ యనే ఇవ తటిన్నయనే యస్యాస్సా అగళితాః అరిక్తాః ఉరుపయోధరాః మహామేఘాః యస్యాస్సా అన్యత్ర ఊరూచ పయోధరౌచ ఊరుపయోధరం ప్రాణ్యంగత్వాద్ద్వంద్వైకవద్భావః తదగళితం అపతితం యస్యాం సా జలధరావళిర్మేఘపఙ్క్తిః అత్ర జలధరావళేః పయోధరాణాంచ అవయవావయవిభావాత్పృథఙ్నిర్దేశః అప్రతిపాలితస్వసమయా అనపేక్షితనిజవేళా సతీ ప్రకత్రియాగవత్వాత్ అన్యత్ర ధైర్యాచ్చేతి భావః జగతీధరం భూధరం రైవతకం ప్రియమివ సమయాత్ సమగచ్ఛత్ + యాతేర్లఙ్ ప్రయోజగతీశబ్దయోః పచాద్యజంతేన ధరశబ్దేన షష్ఠీసమాసః అత్ర విశేషణమహిమ్నా జలధరావళౌ నాయికాత్వప్రతీతే

పయోధరా। జలధరానలిరప్రతిపాలితస్వసమయాసమయాజ్జగతీధరమ్॥ ౨౪॥ గజకదంబకమేచకముచ్చకైర్నభసివీక్ష్య నవాంబుదమంబరే। అభిససారన వల్లభమంగనా న చకమే చకమేకరసం రహః ॥ ౨౫॥ అనుయయావివిధోపలకుండలద్యుతివితానకసంవలితాంశుకమ్। ధృతధనుర్వలయస్య పయోముచశ్శబలిమా బలిమానముషో వపుః॥ ౨౬॥ ద్రుతసమీరచలైః క్షణలక్షితవ్యవహితా విటపైరివ మంజరీ। నవతమా

స్సమంసోక్తిః, సా తు ప్రియమివేత్యుపమయాంగేన సంకీర్యతే ॥ ౨౪॥— గజేతి ॥ నభసి శ్రావణమాసే।"ని" నభాః శ్రావణికశ్చ స ఇత్యమరః, అంబరే వ్యోమ్ని గజకదంబకమివ మేచకం శ్యామలం ।"ని" కాలశ్యామలమేచకా ఇత్యమరః ఉచ్చకైరున్నతం నవాంబుదం వీక్ష్య అంగనా ఏక ఏకాయనః రసో రాగో యస్య తం ఏకరసం తిరస్కృతరసాంతరమిత్యర్థః, కం వల్లభం ప్రియం రహః ఏకాంతే న చకమే న కామయతే స్మ తథా నాభిససార చ సర్వం వల్లభం సర్వాపి తత్తదంగనా చకమే అభిససార చేతి నవాంబుదస్యోద్దీపకత్వాతిశయోక్తిః ఇహ కామనాపూర్వకత్వాదభిసరణస్య తయోరర్థక్రమబలీయస్త్వన్యాయేన యమకవశాయాతపాఠక్రమబాధేన యోజనా న్యాయ్యైవ ॥ ౨౫॥— అనుయయావితి ॥ ధృతధనుర్వలయస్య ధృతేంద్రచాపమండలస్య పయోముచో మేఘస్య సంబంధీ శబలస్య భావశ్శబలిమా చిత్రితా + పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వా వివిధాః నానావర్ణాః ఉపలా మణయో యయోస్తయోః కుండలయోః ద్యుతివితానకేన కాంతిపుంజేన సంవలితాః మిళితాః అంశవో నిజనీలభాసః యస్య తత్ తథోక్తం + శేషాద్విభాషేతి కప్రత్యయః బలిమానముషో బల్యసురాహంకారహరస్య హరేః వపుః అనుయయౌ అనుచకార తద్వద్బభావిత్యర్థః ఉపమాలంకారః ॥ ౨౬॥— ద్రుతేతి॥ ద్రుతసమీరేణ శీఘ్రమారుతేన చలైః వారిదైః క్షణం లక్షితా చ సా వ్యవహితా చ క్షణలక్షితవ్యవహితా క్షణికావిర్భావతిరోధానేత్యర్థః + స్నాతానులిప్తవత్ పూర్వకాలైకేత్యాదినా నిత్యసమాసః అచిరం రోచిర్యస్యాస్సా అచిరరోచిః విద్యుత్ ద్రుతసమీరచలైః విటపైశ్శాఖాభిః క్షణలక్షితవ్యవహితా నవతమాలనిభస్య నవతమాలేన సదృశస్య తద్వన్నీలస్యేత్యర్థః నిత్యసమాసః నభస్తరురివ తస్య నభస్తరోః మంజరీగుచ్ఛ ఇవ అరోచతేత్యుపమాలంకారః అత్ర నభస్తరోర్నభశ్శ్రేష్ఠస్యేతి వ్యాఖ్యానే తరుశబ్దస్య వ్యాఘ్రాదివచ్ఛ్రేష్ఠార్థగోచరత్వాత్తమాలశబ్దేన ద్వి

లనిభస్య నభ స్తరోరచిరరోచితవారిదైః ॥ ౨౮ ॥ పటలమంబుముచాం పథి
కాంగనా సపది జీవితసంశయమేష్యతి। సనయనాంబుసఖీజనసంభ్రమాద్విధురబం
ధురబంధురమైక్షత ॥ ౨౯ ॥ ప్రవసతస్సుతరాముదకంపయద్విదలకందలకంపనలా
లితః। నమయతి స్మ వనాని మనస్వినీజనమనోనమనో ఘనమారుతః ॥ ౩౦ ॥ జలద
పఙ్క్తిరనర్తయదున్మదం కలవిలాపికలాపికదంబకమ్। కృతసమార్జనమర్దల

శేషవాచినా తన్నీలసామాన్యేన పౌనరుక్త్యమితి వల్లభః తమాలశబ్దస్యేంద్రనీలవ
న్నైల్యమాత్రోపమానత్వాత్తరుశబ్దస్య స్వార్థవృత్తిత్వేపి న పౌనరుక్త్యమిత్య
న్యే ॥ ౨౮ ॥—పటలమితి ॥ పథికాంగనా కాచిత్ప్రోషితభర్తృకా అతఏవ స
పది జీవితసంశయం మరణం ఏష్యతీ నిశ్చితమరణేత్యర్థః+ ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి వి
కల్పాన్నుమభావః అతఏవ సనయనాంబోస్సబాష్పస్య సఖీజనస్య సంభ్రమాత్సం
క్షోభాత్. విధురబంధుః సంభ్రమదర్శనాద్విహ్వలబంధుజనా సతీ అంబుము
చాం పటలం అబంధురమశోభనం సదైవ్యరోషమితి యావత్ ఐక్షత ఈక్షతేస్స
+ లఙ్ ఆటశ్చేతి వృద్ధిః ఇహ విరహవేదనాక్షమాయా నాయికాయాః మరణసా
ధనమేఘపటలావేక్షణవర్ణనాత్తదుద్వేగలక్షణా మరణావస్థోక్తా సా హి ద్వివిధా
తముద్వేగస్తచ్చేష్టేత్యాహుః ॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పా జాగరః కృశతారతిః
హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశా దశేత్యవస్థాసంగ్రహః అత్రోప్యే
కస్మాదక్షరాద్వ్యాభ్యాంత్రిభ్యశ్చ పరతోక్షరత్రయావృత్తిలక్షణం యమకత్రయం
సుస్పష్టం ద్రష్టవ్యం ॥ ౨౯ ॥—ప్రవసత ఇతి ॥ కందలీ భూమికందలీ ॥ని॥ ద్రో
ణపర్ణీ స్నిగ్ధకందా కందలీ భూమికందలీతి శబ్దార్ణవే తస్యాః పుష్పాణి కందలా
ని+ పుష్పమూలేషు బహుళమితి బహుళగ్రహణాల్లుక్ విదళానాం వికచా
నాం కందళానాం కంపనేనావధూననేన లాలితః ఉపస్కృతః మనస్వినీజనస్య
మనస్వినాం మనః సమయితా మానినీమానభంజన ఇత్యర్థః కర్తరిల్యుట్ ఘన
మారుతో మేఘవాయుః వనాని నమయతి స్మ ప్రవసతః ప్రోషితాన్ సుతరాం
ఉదకంపయత్ ఉద్వేజయిత వాన్ మానినీమానమర్దనస్య వననమనం ప్రోషిత
కంపనం వా కియదితి భావః ॥ ౩౦ ॥— జలదేతి ॥ నిజయా ఆత్మీయయా స్వనసంప
దా కృతసమార్జనస్య మార్జనాఖ్యసంస్కారసహితస్య మర్దళమండలస్య
ధ్వనేర్జయో యయా సా తథోక్తా మార్జనం నామ మర్దళానాం ధ్వననార్థం

మండలధ్వనిజయా నిజయానస్వనసంపదా ॥౩౧॥ నవకదంబరజోరుణితాంబరైరధి పురంధ్రి శిలీంధ్రసుగంధిభిః । మనసి రాగవతామనురాగితా నవనవా వనవాయుభిరాదధే ॥౩౨॥ శమితతాపమపోఢమహీరజః ప్రథమబిందుభిరంబుముచోంభసామ్ । ప్రవిరలైరచలాంగణమంగనాజనసుగం న సుగంధి న చక్రిరే ॥౩౩॥ ద్విరదదంతవలక్షమలక్ష్యత స్ఫురితభృంగమృగచ్ఛవి కేతకమ్ । ఘనఘనౌఘవిఘట్టనయా దివః కృశశిఖం శశిఖండమివచ్యుతమ్ ॥ ౩౪॥ దళితమౌక్తికచూర్ణవిపాండవస్స్ఫురితని

భస్సమృదితాన్నైన పుష్కరలేపనం- జలదపఙ్క్తిః ఉన్నదముత్కటమదం కల విలాపిమధురాలాపికలాపికదంబకం మయూరబృందం అనర్తయత్ ॥౩౧॥ — నవేతి॥ నవకదంబరజోభిః అరుణితమరుణీకృతం అంబరమాకాశం యైస్తైః శిలీంధ్రాణాం కందలీకుసుమానాం యస్సుగంధః స ఏషామస్తీతి శిలీంధ్రసుగంధినః తైః గంధస్యేత్వే తదేకాంతగ్రహణాద రాశేఃన్నిర్వధనీత్యాదివత్కర్మధారయాదపి ఇని ప్రత్యయాశ్రయణం ॥ని॥ కందళ్యాంచశిలీంధ్రస్స్యాదితి శబ్దార్ణవే వనవాయుభిః పురంధ్రీషు స్త్రీషు విషయేఽధిపురంధ్రి + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః రాగవతాం కామినాం మనసి- నవనవానవప్రకారా+ ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ అనురాగితా ఆదధే అనురాగ ఉత్పాదిత ఇత్యర్థః ॥ ౩౨ ॥—॥ శమితేతి ॥ అంబుముచో మేఘాః ప్రవిరలైః అంభసాం ప్రథమబిందుభిః శమితతాపం అపోఢమహీరజః నిరస్తధూళికం నతు పంకిలమితి భావః సుగంధి సంతప్తసేకాదుద్భూతసౌరభం + ఇహాతదేకాంతత్వాద్గన్ధస్యేత్వం- అచలాంగణం రైవతకోత్సంగం ॥ని॥ అంగణంచత్వరాజిరే ఇత్యమరః అంగనాజనః సుఖేన గచ్ఛత్యస్మిన్నితి సుగం అంగనాజనానాం సుగం సుఖసంచారక్షమమిత్యర్థః + సుదురోరధికరణ ఇతి గమేర్డః ప్రత్యయే టిలోపః న న చక్రిరే చక్రిర ఏవేత్యర్థః ద్వౌ నఞౌ ప్రకృతమర్థం గమయతః ॥ ౩౩॥— ద్విరదేతి ॥ ద్విరదదంతవలక్షం గజదంతధవళం ॥ని॥ వలక్షోధవలోఽర్జున ఇత్యమరః భృంగో మృగ ఇవ భృంగమృగః తస్యచ్ఛవిః సాస్ఫురితాయస్మిన్ తత్తథోక్తం కేతక్యాః పుష్పం కేతకం ॥ని॥ పుష్పఫలమూలేషు బహుళమిత్యణో లుకి నాదిన్వృద్ధిః * లుక్ తద్ధితలుకీతి స్త్రీప్రత్యయస్యాపి లుక్ ఘనఘనౌఘవిఘట్టనయా నిబిడమేఘసంఘోపఘాతేన దివః అంతరిక్షాత్ చ్యుతం కృశశిఖం సూక్ష్మాగ్రం శశిఖండమివా

ర్ఝరశీకరచారవః । కుటజపుష్పపరాగకణాస్స్ఫుటంవిదధిరేదధిరేణువిడంబ
నామ్ ॥ ౩౫ ॥ నవపయఃకణకోమలమాలతీకుసుమసంతతిసంతతసంగిభిః । ప్రచ
లితోడునిభైఃపరిపాండిమాశుభరజోభరజోఽళిభిరాదదే॥౩౬॥ నిజరజఃపటవాసమి
వాకిరద్ధృతపటోపమవారిముచాందిశామ్ । ప్రియవియుక్తవధూజనచేతసా మన
వనీనవనీపవనావళిః ॥ ౩౭ ॥ ప్రణయకోపభృతోఽపి పరాఙ్ముఖాస్సపదివారిధరా
రవభీరవః । ప్రణయినఃపరిరబ్ధుమనంతరంవవలిరేవలిరేచితమధ్యమాః ॥ ౩౮ ॥

లక్షుకృతేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౩౪ ॥—దళితేతి ॥ దళితమౌక్తికానాం నిష్పిష్టముక్తా ఫలానాం చూర్ణాఇవ విపాండవః అతిశుభ్రాః స్ఫురితాః ఝర్ఝరాః నిర్ఝరాణాం యేశీకరాః తఇవచారవః కుటజపుష్పపరాగకణాః స్ఫుటం దధిరేణువిడంబనాం దధిచూర్ణానుకారం విదధిరేచక్రిరే తద్వద్బభురిత్యర్థః పూర్వోపమాద్వయానుప్రాణితేయముపమెతిసంకరః ॥ ౩౫॥— నవేతి ॥ నవపయః కణవత్ నవోదబిందువత్ కోమలానాం మాలతీకుసుమానాం జాతిపుష్పాణాం సంతతిషు సంతతసంగిభిః నిరంతరాసక్తైః ॥ని॥ సుమనామాలతీజాతిరిత్యమరః అతఏవప్రచలితోడునిభైః పరాగరూషణాత్సంచరన్నక్షత్రకల్పైరిత్యుత్ప్రేక్షా అళిభిఃశుభ్రాత్ రజోభరాత్పరాగపుంజాత్ జాతః శుభరజోభరజః పరిపాండిమాధవళిమా ఆదదేస్వీకృతః ॥ ౩౬ ॥—నిజేతి ॥ ప్రియవియుక్తవధూజనచేతసాం కర్తరిషష్ఠీ అనవనీ అరక్షణీ కింతు హంత్రీత్యర్థః +అవతేఃకర్తరిల్యుట్ టిత్వాత్ జీప్ నవనీపవనావళిః నవకదంబకాననపఙ్క్తిః ధృతాః పటోపమాః పటకల్పాః వారిముచోమెఘాః యాభిస్తాః మేఘపటావృతా ఇత్యర్థః తాసాందిశాం నిజరజః స్వపరాగమేవ పటవాసం పిష్టాతమివేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ని॥పిష్టాతః పటవాసక ఇత్యమరః అకిరదక్షిపత్ + కిరతేః కర్తరిలఙ్ సఖీవదితిభావః ౩౭॥—ప్రణయేతి ॥ ప్రణయకోపభృతఃఅతఏవపరాఙ్ముఖా విముఖాఅపి+స్వాంగాచ్ఛ్వపసర్జనాదసంయోగోపధాదితివికల్పాదాకారః సపది వారిధరారవేభ్యః మెఘగర్జితేభ్యః భీరవఃభీతాః (స్త్రి)య ఇతి శేషఃఅనంతరంఅగర్జితాకర్ణనానంతరమేవ ప్రణయినః ప్రియాన్ పరిరబ్ధుమాలింగితుంవలిరేచితాని ఆలింగనార్థమంగప్రసారణాత్త్రివలిరిక్తీకృతాని మధ్యమాన్యవలగ్నాని యాసాంతాస్తథ్యః వవలిరేపరివృత్తాః + వలతేర్వకారాదిత్వాత్ నశసదదవాదిగుణానామి

విగతరాగగుణోఽపి జనో న కశ్చలతి వాతి పయోదనభస్వతి । అభిహితేఽళిభిరేవమి
వోచ్చకైరనృతేన నృతేన వపల్లవైః ॥ ౩౯ ॥ అరమయన్ భవనాదచిరద్యుతేః కిల
భయాదపయాతుమనిచ్ఛవః । యదునరేన్ద్రగణం తరుణీగణాస్తమథ మన్థమన్థర
భాషిణః ॥ ౪౦ ॥ దధతమున్నరితాహిమదీధితిం ఖగకులాయకులాయనిలాయితామ్ । జ
లదకాలమబోధకృతం దిశామపరథాపరథానయవాయుధః ॥ ౪౧ ॥ సవికచోత్ప

త్యాగాన్యభ్యాసలాపప్రతిషేధః ॥ ౩౮ ॥— విగతేతి ॥ పయోదనభస్వతి మేఘమా రుతే వాతి వహతి సతి వాతేర్లటశ్శత్రాదేశః విగతరాగగుణోఽపి విరక్తోఽపి కోఽన ః నచలతి సర్వోఽపి చలత్యేవేత్యర్థః ఏవం అళిభిః ఉచ్చకైస్తారం అనృతమస త్యం- నభవతీత్యనృతం తస్మిన్ననృతే సత్యవచనే అభిహితే సతి నవపల్లవైః స నృతఇవ నృత్తం కృతమివేత్యుత్ప్రేక్షా+నృతేర్భావే క్విప్ ॥ ౩౯ ॥— అరమ యన్నితి ॥ అథ అచిరద్యుతేః విద్యుతః భయాత్కిల భయాదివ నతుం తథా - కిం తు రాగాదేవేతి భావః కిలేత్యళీకే భవనాద్రమణగృహాత్- అపయాతుం నిర్గ న్తుం; అనిచ్ఛవః- భయవ్యాజాత్తత్రైవస్థితా ఇతి భావః+విందురిచ్ఛురిత్యుప్రత్య యాన్తో నిపాతః మన్థేన స్వరేణ మన్థరమలసంభాషంత ఇతి మన్థమన్థర భాషిణః కామపరవశా ఇత్యర్థః తరుణీగణాః తం ప్రసిద్ధం యదువ ఏనన రేం ద్రాః తేషాంగణం అరమయన్ రమయన్తి స్మ- అత్ర భయేన రాగ నిగూహనాన్మీ లనాలఙ్కారః * మీలనం వస్తునా యత్ర వస్త్వంతరనిగూహనమితి లక్షణాత్ సోప్యాగంతుకేన భయేన సహజరాగతిరోధానాదాగన్తుకేన సహజతిరోధాన రూపః ॥ ౪౦ ॥— అథశరద్వర్ణనమారభతే ॥ దధతమిత్యాది ॥ రథాపయావా యుధః చక్రాయుధో హరిః అంతరితాహిమదీధితిం తిరోహితోష్ణాంశుం తథా ఖ గకులాయపక్షిసంఘాయ కులాయేషు నీడేషు నిలీయంత ఇతి కులాయనిలాయినః ॥ ని॥ కులాయో నీడమ(స్త్రి)యామిత్యమరః తేషాం భావస్తత్తా తాం దధతం ప్రియ చ్ఛంతం పక్షిసంచారం ప్రతిబధ్నంతమిత్యర్థః+ నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమ్ ప్రతి షేధః దిశామితి కర్మణి షష్ఠీ- అబోధకృతమజ్ఞానకారిణం। మేఘావరణేన ప్రా చ్యాది దిగ్వివేకం లుంపంతమిత్యర్థః జలదకాలం- ప్రావృట్కాలం అపరథాప్ర కారాంతరేణ అప ప్రాప మేఘోదయోపాధినా ప్రావృడ్వ్యవహారభాజం త మేవ కాలం మేఘాత్యయోపాధినా శరత్సంజ్ఞయా ఉపలేభ ఇతి కాలో హి ఏకస

లచక్షుష మైక్షత క్షితిభృతోఙ్కగతాం దయితామివ । శరదమచ్ఛగలద్వసనోప
మాక్షమ ఘనామఘనాశనకీర్తనః ॥ ౭౨ ॥ జగతి నైశమశీతకరః కరైర్వియ
తి వారిదబృన్దమయం తమః । జలజరాజిషు నైద్రమదిద్రవన్న మహతామ
హతాః క్వచ నారయః ॥ ౭౩ ॥ సమయ ఏవ కరోతి బలాబలం ప్రణిగదన్త ఇతీవ శరీరిణామ్

వసన్న నేకోపాధి సంబంధాన్నానాత్వేనోపచర్యత ఇతి తద్వదః ॥ ౭౧ ॥—
స ఇతి ॥ అఘానాం నాశనం నివర్తకం కీర్తనం యస్య సః అఘనాశనకీర్తనః స
హరిః వికచం ఉత్పలమేవ చక్షుర్యస్యాస్తాం అచ్ఛం శుభ్రం గళత్ స్రంసమానం
యద్వసనం తస్యోపమా సాదృశ్యం తస్యాః క్షమాః యోగ్యాః ఘనాః మేఘా యస్యాం తాం అత ఏవ క్షితిభృతః రైవతకస్య అఙ్కగతాం ఉత్సఙ్గగతాం దయితామి
వస్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా శరదం ఐక్షత ॥ ౭౨ ॥—జగతీతి ॥ అశీతకరః ఉష్ణాం
శుః కరైః స్వాంశుభిః జగతి లోకే నిశాయాం భవం నైశం + నిశాప్రదోషాభ్యాం
చేతి వికల్పాదణ్ప్రత్యయః తమస్తిమిరం అదిద్రవత్ ద్రావయతి స్మ నిరస్తవాని
త్యర్థః + ద్రుగతావితి ధాతోః ణౌచఙ్ఉపధాయా హ్రస్వః సన్వద్భావః సన్య
తః ఇత్వణోతి ద్రవతి ప్రవతి ప్లవతి చ్యవతీనాం వేత్యభ్యాసస్య వికల్పాదిత్వం విय
త్యాకాశే వారిదబృన్దమయం మేఘసఙ్ఘరూపం స్వార్థే మయట్ తమః అ
దిద్రవత్ జలజరాజిషు నిద్రైవ నైద్రం నిమీలనం తదేవ తమః తత్ అదిద్రవ
త్ తథాహి మహతాం మహాత్మనాం అరయః క్వచ క్వ వా న నాహతాః హతా
న కింతు సర్వత్ర హతా భవన్తీత్యర్థః ద్వితీయనిషేధ ప్రాపితస్య ప్రకృతార్థ
స్య హననస్య తృతీయేన నిషేధః పునః క్వేతి క్వశబ్దసామర్థ్యాత్ ప్రకృతార్థ
పర్యవసానం వైధర్మ్యేణ సామాన్యాద్విశేష సమర్థనరూపోర్థాన్తరన్యా
సః ॥ ౭౩ ॥— సమయ ఇతి ॥ సమయః కాల ఏవ ॥ ని ॥ సమయాశ్శపథాచారకాల
సిద్ధాన్తసంవిద ఇత్యమరః శరీరిణాం బలాబలం బలాబలే + విప్రతిషిద్ధం చానధికరణ
వాచీతి వికల్పాద్ద్వన్ద్వైకవద్భావః కరోతీతి ప్రణిగదన్తః ప్రతిపాదయన్త ఇవేత్యు
త్ప్రేక్షా + నేర్గదనదేత్యాదినా ణత్వం శరది హంసరవాః పరుషీకృతస్వరాః
నిష్ఠురీకృతనాదాః మయూరాయ స్త్రీకర్ణి తత్పరుషీకృతస్వరమయూరం య
థా తథా రమణీయతాం అయుః ప్రాప్తాః + యాతేర్లఙి లఙశ్శాకటాయనస్యై
వేతి ఝేర్జుసాదేశః ఉస్యపదాన్తాదితి పరరూపతా సంహితాయాం ధ్రువా

శరది హంసరవాః పరుషీకృతస్వరమయూరమయూరమణీయతామ్ ॥ ౪౪ ॥ తను
రుహాణి పురో విజితధ్వనేర్ధవళపక్షవిహంగమకూజితైః । జగళురక్షమయేవ శిఖం
డినః పరిభవోఽరిభవో హి సుదుస్సహః ॥ ౪౫ ॥ అనువనం వనరాజివధూముఖే బ
హుళరాగజపాధరచారుణి । వికచబాణదళావళయోఽధికం రురుచిరే రుచిరేక్షణ వి
భ్రమాః ॥ ౪౬ ॥ కనకభంగపిశంగదళైర్దధే సరజసారుణకేసరచారుభిః । ప్రి

పే పూర్వస్య దీర్ఘోఽ ఇతి దీర్ఘః శరత్ప్రావృషోర్హంసమయూరకూజితే మాధు
ర్యామాధుర్య విపర్యయదర్శనాత్కాలపీవప్రాణినాం బలాబలనిదానమితివ్యక్త
మిత్యర్థః ॥ ౪౪ ॥— తనురుహాణీతి ॥ పురోఽగ్రే ధవళపక్షవిహంగమాః హం
సపక్షిణః ॥ ని ॥ హంసాస్తు శ్వేతగరుత ఇత్యమరః తేషాం కూజితైః విజితధ్వనేః శిఖం
డినో మయూరస్య తనోరుహాణి రోమాణి తనురుహాణి బర్హాణి + ఇగుపధలక్షణః కప్ర
త్యయః అక్షమయా హంసకూజితేష్యర్యయేవ జగళుః గళంతి స్మ కాలప్రయుక్తస్య
బర్హగళనస్యాక్షమాహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతి గుణహేతూత్ప్రేక్షా యు
క్తం చైతదిత్యాహ అరిభవః పరిభవః సుదుస్సహః అత్యన్తాసహ్యో హి పరాజ
యమఃఖితస్యాంగసాదోఽయుజ్యత ఇతి భావః కారణేన కార్యసమర్థనరూపోఽర్థా
న్తరన్యాసః సచ అక్షమోత్ప్రేక్షయా సంకీర్యతే ॥ ౪౫ ॥— అనువనమితి ॥ అ
నువనం ప్రతివనం బహుళో రాగో యస్యాస్సా చాసౌ జపా చ ఉడుపుష్పం ॥ ని ॥ ఓ
డుపుష్పం జపాపి త్యమరః పుష్పే ఏము జాతిప్రభృతితాస్స్వలింగతా సైవాధరః తేన
చారుణి రమ్యే వనరాజిరేవ వధూః తస్యా ముఖం ప్రాగ్భాగః తదేవ ముఖం వక్త్ర
మితి శ్లిష్టరూపకం తస్మిన్ రుచిరాణాం ఈక్షణానాం విభ్రమ ఇవ విభ్రమో యేషాం
తాయాస్సంతాః వికచబాణదళావలయః నీలఝింటీపత్రపఙ్క్తయః ॥ ని ॥ బాణో
స్త్రీ నీలఝింట్యాంచేతి వైజయంతీ అధికం రురుచిరే శుశుభిరే ఉపమారూపక
యోస్సఙ్కరః ॥ ౪౬ ॥— కనకేతి ॥ కనకభంగాః స్వర్ణఖండా ఇవ పిశంగాని ద
ళాని యేషాం తైః సహ రజసా సరజసం + అచతురేత్యాదినా నిపాతనాదవ్య
యీభావే సమాసాన్తనిపాతః బహువ్రీహ్యర్థే లక్షణయాతు సరజస్కా ఇత్య
ర్థః అతఏవ సరజసమితి నావ్యయీభావ ఇతి వామనః అథవా మహాకవిప్రయో
గప్రాచుర్యదర్శనాదవ్యయీభావదర్శనం ప్రాయికమితి పక్షాశ్రయణాద్బ
హువ్రీహ్యర్థోఽపి సాధురేవ తథా చ సరజసం సరజస్త్వం వాయే అరుణకేస

యువిమానితమానవతీరుషాం నిరసనైరసనైరవృథార్థతా ॥ ౪౬ ॥ ముఖసరోజ
రుచం మదపాటలామనుచకార చకోరదృశాం యతః । ధృతనవాతపముత్సుకతామ
తో న కమలం కమలం భయదంభసి ॥ ౪౭ ॥ విరతసస్యజిఘత్సమఘట్టయత్కలమ
గోపవధూర్న మృగవ్రజమ్। శ్రుతతదీరితకోమలగీతకధ్వనిమిషేఽనిమిషేక్షణమగ్ర

రాః త్రైశ్చారుభిః తథాఫిర్యైః విమానితాః అవమానితాః మానవత్యః మాని
న్యః తాసాం యాః రుషో రోషాస్తాసాం నిరసనైః నిరాసకైః+ అస్యతేః కర్తరి
ల్యుట్ - అసనైః ప్రియకప్రసూనైః ॥ని॥ సర్జకాసనబంధూకపుష్పప్రియకజీ
వకా ఇత్యమరః అవృథార్థతా మాననిరాసకత్వాత్ అస్య నీత్యసనా నీత్యన్వర్థ
నామకత్వం, దధేదధే + దధాతేః కర్మణి లిట్ ॥ ౪౬॥ —— ముఖేతి ॥ ధృతోన
వాతపో యేనతత్ ధృతనవాతపం బాలాతపతామ్రమిత్యర్థః అమ్భసి కమలం
అమ్భస్థకమలం అమ్భోగ్రహణం స్థలకమలనివృత్త్యర్థం అమ్లానతాద్యోతనా
ర్థం వా యతో మదేన పాటలాం మదపాటలాం చకోరదృశాం (స్త్రీ)ణాం ముఖస
రోజరుచం ముఖారవిన్దశోభాం అనుచకార+ అనుపరాభ్యాం కృఞ ఇతి పరస్మై
పదనియమః అతోనుకరణాద్ధేతోః కంపమానం ఉత్సుకతాం ప్రేయసీము
ఖావలోకనకౌతుకితాం నాలమ్భయత్ నాగమయత్ సర్వం చాఽంభయదేనత
త్సారకత్వాదిత్యర్థః ఏతేనౌత్సుక్యవస్తునా కార్యేణ కారణభూతాకమలదర్శ
నోత్థా ముఖస్మృతిర్వ్యజ్యత ఇతి వస్తునాలఙ్కారధ్వనిః ఏతేన స్వయం (స్త్రీ)ముఖ
సదృశతయా కమలం స్వాధారేమ్భసి పుంస ఉత్సుకతామలమ్భయదితి రంగరాజవ్యా
ఖ్యానం శాకస్య తాష్ట్యార్థనళః (స్త్రా)ప్రసాద ఇతివదసంగతమితి మన్తవ్యం+
అలమ్భయదితి లభేణ్యన్తాల్లఙ్ లభేశ్చేతి నుమాగమః లభేశ్చాత్రప్రాప్త్యుప
సర్జనకగత్యర్థత్వాత్ గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వే ద్వికర్మక
తా గత్యుపసర్జనకప్రాప్త్యర్థత్వే తు వైపరీత్యమిత్యుక్తం సితం సితిమ్నేత్యత్ర
॥౪౭॥ —— విరతేతి ॥ ఇషేః ఆశ్వయుజే మాసి ॥ని॥ స్యాదాశ్వినఇషోప్యాశ్వయు
జోపీత్యమరః కలమగోపీ శాలిగో(స్త్రీ) దసౌ వధూశ్చ కలమగోపవధూః+ (స్త్రీ)
యాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః శ్రుతః ఆకర్ణితః తయా వధ్వా ఈరిత
స్యాలాపితస్య కోమలగీతకస్య మధురగానస్య ధ్వనిర్వ్యాజేన తం శ్రుతతదీరితకోమ
గీతకధ్వనిం అతఏవ అగ్రేఽగ్రే నిమిషతి విస్మయాం నాన్యమిక్ష్యనిమిషః

తః ॥ ౪౯ ॥ కృతమదంనిగదంతఇవాకులీకృతజగత్త్రియమూర్జమతంగజమ్మావ
భురయఃక్ఛదగుచ్ఛసుగన్ధయస్సతతగాస్తతగానగిరోఽళిభిః ॥ ౫౦ ॥ విగతవారిధ
రావరణాఃక్వచిద్దదృశురుల్లసితాసిలతాసితాః । క్వచిదివేంద్రగజాజినకంచుకాశ్శ
రదినీరదినీర్యదవోదిశః ॥ ౫౧ ॥ విలులితామనిలైశ్శరదంగనానవసరోరుహకేసర

ఇగుపధలక్షణఃకప్రత్యయః తదీక్షణంయస్యతం అనిమిషేక్షణం+ ఘుస్తంఅత్తుం
వాఇచ్ఛాజిఘత్సా. ఘసేరదాదేశాద్వాసన్నన్తాదప్రత్యయాదితి స్త్రియామ
ప్రత్యయః సావిగతాయస్యతం విగతస్యజిఘత్సం ఉపసర్జనహ్రస్వః మృగప్ర
జంనాఘట్టయత్ నాతాడయత్ సిద్ధేసాధనప్రయోగాయోగాదితిభావః అత్రేదం
డసాధ్యేమృగనివారణకాకతాళీయన్యాయేన సుఖార్థస్య గానస్యకారణత్వ క
థనాత్సమాధిరలఙ్కారః కారణాన్తరయోగాత్కార్యసుకరత్వంసమాధిరితిలక్ష
ణాత్ ॥ ౪౯ ॥—కృతేతి ॥ అయుజో విషమాః ఛదాఃదళాని యేషాంతేఅయు
క్ఛదాస్సప్తపర్ణాః తేషాంగుచ్ఛైస్తబకైః సుగంధయశ్శోభనగంధాఃగజమద
గంధినఇతిభావః అళిభిః భృంగైః తతాఃవిస్తృతాః గానగిరోయేషాంతే అళి
భిః గీయమానాఇత్యర్థః సతతంగచ్ఛంతీతిసతతగాః సదాగతయఃవాయవఇతి
యావత్ కృతమదంజనితమదం అతఏవ ఆకులీకృత జగత్త్రయం ఊర్జః కా
ర్తికః ॥న॥ బాహులోర్జఃకార్తికికః ఇత్యమరఃసఏవమతంగజఇతిరూపకం
తంనిగదంతఇవ అయమాగచ్ఛతీత్యావేదయంతఇవవవుః వాంతిస్మ మత్తమాతం
గగమనేహ్యేవంవిధవాయవపహననంభవాది యముత్ప్రేక్షారూపకం కృంగమ
స్యా॥౫౦॥—విగతేతి। శరదియదవోయాదవాఃయదుశబ్దేనరఘుశబ్దవత్తదపత్యే
లక్షణాఅజనపద(శబ్ద)నామ)త్వేనాతద్రాజత్వాద్బహుషులుగసంభవాదితి॥ క్వ
చిత్ విగతనారిధరావరణాఃనివృత్తమేఘావరణాః అతఏవఉల్లసితాకోశాదుద్ధృతా
అసిలతేవాసిలతా తద్వత్ అసితాః శ్యామాఇత్యుపమా క్వచిత్ నీరదినీః మే
ఘవతీః శుభ్రాభ్రపటలచ్ఛన్నా ఇత్యర్థః అతఏవ ఇంద్రగజాజినమైరావణచ
ర్మ తదేవకంచుకః కూర్పాసకః యాసాంతాఇవస్థితాఇత్యుత్ప్రేక్షా దిశః ద
దృశుః ఉక్తాలఙ్కారయోస్సంసృష్టిః ॥ ౫౧ ॥—విలులితామితి ॥ శరదేవాం
గనాశరదంగనేతి రూపకమ్ అనిలైః విలులితాంవిక్షోభితాం ఇతస్తతోవిక్షిప్తా
మిత్యర్థః నవసరోరుహకేసరసంభవాం ధూళింపరాగం పరిహాసవిధిత్సయా

సంభవామ్ । వికిరితుం పరిహాసవిధిత్సయా హరివధూరివ ధూళిముదక్షిపత్ ॥౨౨॥ హరితపత్త్రమయీవ మరుద్గణైస్స్రగవబద్ధమనోరమపల్లవా । మధురిపోరభితామ్రముఖీ ముదం దివి తతాన వితానశుకావళిః ॥ ౨౩ ॥ స్థితసరోరుహనేత్రసరోజలామతిసితాంగవిహంగహసద్దిశమ్ । అకలయన్ముదితామివ సర్వతస్స శరదంశరదంతురదిఙ్ముఖామ్ ॥ ౨౪ ॥ గజపతిద్వయసీరపి హైమనస్తుహినయన్ సరితః పృషతాం

న స్మరీతి చికీర్షయా+ దభాలేసన్నంతాత్ స్త్రియామప్రత్యయేటాప్ - హరివధూః వికిరితుం విక్షేప్తుమివ + తుముణ్ణ్వులౌ క్రియాయాం క్రియార్థాయామితి తుమున్ప్రత్యయః ఋతా ఇద్ధాతోరితి కారః ఉదక్షిపత్ ప్రేరితవతీ రూపకోజ్జీవితేయముత్ప్రేక్షా కిరతిగయం కీర్యమాణకర్మా యథాహ రజః కిరతి మారుతః క్వచిత్తత్కారకో ద్వైకర్మకత్వం యథా త్రైవతివివేకః ॥౨౨॥—హరితేతి॥ అభితామ్రముఖీ అరుణముఖీ+ స్వాంగాచ్చేత్యాదినా వికల్పాత్ ఙీష్। శుకావళిః మరుద్గణైస్సుమనోగణైః దివితతా హరిప్రియార్థమాకాశే వితతా। హరితానాం హరిద్వర్ణానాం పత్త్రాణాం వికారో హరితపత్త్రమయీ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - తయా అవబద్ధాః గ్రథితాః మనోరమాః పల్లవాః యస్యాం సా స్రగివేత్యుత్ప్రేక్షా మధురిపోః శ్రీకృష్ణస్య ముదం వితతాన చ కారేత్యర్థః॥౨౩॥— స్థితేతి॥ స హరిః స్థితాని వికసితాని సరోరుహాణ్యేవ నేత్రాణి యేషు తాని సరోజలాని యస్యాం తాం తథోక్తాం అతిసితాంగాః ధవళపక్షాః యే విహంగాః హంసాః తైర్హసంతీ స్వయమానేవ స్థితా ద్వారోయస్యాం తాం తథోక్తాం శరైస్తృణవిశేషైః దంతురాణ్యున్నతదంతాని హసాత్ప్రకాశదశనానీతియావత్+ దంతఉన్నతఉరజిత్యురచ్ప్రత్యయో మత్వర్థీయః తాని దిఙ్ముఖాని యస్యాం తాం శరదంతురదిఙ్ముఖాం శరదం సర్వతః ముదితామివ అకలయత్ సర్వత్ర నేత్రవికాసహాసాదిలింగైర్హృష్టామివామన్యతేత్యర్థః అత్ర సరోజహంసశరేషు నేత్రహాసదంతత్వారోపణాద్రూపకాలంకారః తద్వశాత్ప్రతీయమానాంగనాభేదాధ్యవసాయాచ్ఛరది ముదితత్వోత్ప్రేక్షేతి సంకరః ॥ ౨౪ ॥— అథ హేమంతం వర్ణయతి ॥ జగపతీతి ॥ జగపతిః ప్రమాణమాసాం గజపతిద్వయస్యః మహాగజప్రమాణాః+ ప్రమాణే ద్వయసచ్ దఘ్నఞ్మాత్రచ ఇతి ప్రమాణార్థే ద్వయసచ్ప్రత్యయః టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్- తా అపి సరితస్తుహినయన్ హిమీకుర్వన్ తత్కరోతీతిణ్యంతా

పతిః సలిలసంతతిమధ్వగయోషితామతనుతాతనుతాపకృతం దృశామ్ ॥౫౭॥ ఇదమయుక్తమహో మహదేవ యద్వరతనోః స్మరయత్యనిలోన్యదా । స్మృతసయౌవనసోష్మపయోధరాన్ సతుహినస్తుహినస్తువియోగినః ॥ ౫౮ ॥ ప్రియతమేన యయా సరుషా స్థితం న సహసా సహసా పరిరభ్యతమ్ ॥ శ్లథయితుం క్షణమక్షమతాంగ

ల్లట్ న త్రాదేశః హైమన్తే భవః హైమనః+ సర్వత్రాణ్ చ తలోపశ్చేతి హేమన్తశబ్దాచ్చైషికోఽణ్ప్రత్యయః తకారలోపశ్చ పృషతాం బిందూనాం పతిర్వాయుః ॥ ని॥ పృషన్తి బిందుపృషతా ఇత్యమరః అధ్వానం గచ్ఛన్తీత్యధ్వగాః పథికాః+ అన్తాత్యన్తాధ్వదూరపారసర్వానన్తేషు డః తద్యోషితాం ప్రోషితభర్తృకాణాం దృశాం అతనుతాపకృతం మహాసంతాపకారిణీం సలిలసంతతిం అతనుత ఉష్ణమశ్రు పాతయామాసేత్యర్థః హేమన్తమారుతో విరహిదుస్సహో జనీతి భావః ॥౫౭॥ సర్వదా వియోగినాముద్దీపకస్యాపి వాయోర్హేమన్తే వైశిష్ట్యమాచష్టే ॥ ఇదమితి ॥ అనిలో వాయుః అన్యదా అన్యస్మిన్ కాలే గ్రీష్మాదావిత్యర్థః+ సర్వైకాన్యేత్యాదినా దాప్రత్యయః। వియోగినో వియుక్తాన్ + గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం వరతనోః వరతనుమిత్యర్థః + అధీగర్థేత్యాదినా కర్మణి శేషషష్ఠీ స్మరయతీతి యత్ + స్మరతేరాధ్యానే మిత్త్వాద్ధ్రస్వః ఇదం స్మారకత్వమపి మహదత్యన్తం అయుక్తమేవ సహకారివిరహాదితి భావః అహో అత్యన్తాకించిత్కరత్వాదిత్యాశయః హేమన్తే తు హన్తృత్వమప్యస్య సంభావితమిత్యాహ స్మృతేతి - సతుహినః హిమసహితః అనిలస్తు సయౌవనాః యౌవనయుక్తాః అతఏవ సోష్మాణః సోష్మాః యే పయోధరాః కుచాః తే స్మృతాః యైస్తాన్ స్మృతసయౌవనసోష్మపయోధరాన్ - వియోగినో వియుక్తాన్ + తథాయుక్తం చానీప్సితమితి కర్మత్వం హినస్తుహన్తు(వా) సంభావనాయాం లోట్, హేమన్తే హి హిమసహకారాత్కుచోష్మైకసాధ్యదుఃఖోత్పాదనసామర్థ్యాద్వియోగిమారకత్వమపి సమ్భావ్యతే - గ్రీష్మాదౌ తు తాదృక్సహకారివిరహాత్స్మారకత్వమప్యయుక్తమితి భావః అమారకే మారకత్వసమ్బన్ధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః ఇహ సహజకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరతిశయయోరభేదాధ్యవసాయ ఇతి రహస్యమ్ ॥ ౫౮ ॥— ప్రియతమేనేతి ॥ అత్రాద్యపర్యాయే న, సహ, సేతి త్రేధా విభాగః అన్యత్ర సహసేత్యేకం పదం - సరుషా సరోషయా యయా స్త్రియా కర్త్ర్యా ప్రి

నానసహసాసహసాకృతవేపథుః ॥ ౫౭ ॥ భృశమదూయతయాధరపల్లవక్షతిరనా వరణాహిమమారుతైః । దశనరశ్మిపటేనచసీత్కృతైర్నివసితేవసితేనసునిర్వృతా ॥ ౫౮ ॥ వ్రణభృతాసుతనోఃకలసీత్కృతైస్స్ఫురితదంతమరీచిమయందధే । స్ఫుటమివావరణంహిమమారుతైర్మృదుతయాధుతయాధరలేఖయా ॥ ౫౯ ॥ ధృత

యతమేన సహసస్థితం+ నపుంసకభావేక్తః సాఽంగనా (స్త్రీ) సహసామార్గ శీర్షమాసేన ॥ని॥ మార్గశీర్షేసహోమార్గ ఇత్యమరః కృతవేపథుః జనితక మ్పాసతీ + ట్వితోఽథుజిత్యథుచ్ప్రత్యయః తంపూర్వమవగణితమేవ ప్రియంహ సేనసహవర్తతఇతి సహసా- సహసాసతీ * అథోహసః హాసోహాస్యంచేత్య మరః+ స్వనహసార్వేతి వికల్పాదప్ప్రత్యయః సహసాశీఘ్రంస్వరాదిపాఠాదవ్య యత్వం పరిరభ్యాశ్లిష్య క్షణంక్షణమపీత్యర్థః అన్యథా వైరస్యాత్ అతఏవసా మర్థ్యాల్లభ్యార్థత్వాదపేరప్రయోగః శ్లథయితుం సాక్షమతి వైక్లబ్యాచ్ఛిథి లీకర్తుంనోత్సహతేస్మేత్యర్థః మానినీమానభంజనక్షమోఽయంమాసఇతిభావః కలహాన్తరితేయంనాయికా* క్రోధాత్కాన్తంపరాణుద్యపశ్చాత్తాప సమన్వితేతి లక్షణాత్ ॥ ౫౭ ॥— భృశమితి ॥ అనావరణా ఆవరణరహితా యా అధరపల్లవ స్యక్షతిః వ్రణః హిమమారుతైః భృశం అదూయతఅతప్యత+దూఙో దైవాదికా త్కర్తరిలఙ్ సాక్షతిః యత్తదోర్నిత్యసమ్బంధాత్ సీత్కృతైః సీత్కారైః కర్తృభిః సితేనశుభ్రేణదశనరశ్మ్యేవపటః తేనకరణేన నివసితాఆచ్ఛాదితేవే త్యుత్ప్రేక్షా +నిపూర్వాద్వసేరాచ్ఛాదనార్థాత్కర్మణి క్తః తస్యేడాగ మః సునిర్వృతాసుష్ఠునిర్వృతా రశ్మిభిరాచ్ఛాద్యతఇతిభావః హిమహతాధరవ్ర ణనిర్వాపణస్య సీత్కారకర్తృకదశనరశ్మిపటాచ్ఛాదనహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణా ద్రూపకోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః ॥ ౫౮ ॥ — ఉక్తమేవార్థంభంగ్యాంతరేణా హ ॥ వ్రణేతి ॥ మృదుతయామార్దవేన హేతునా హిమమారుతైః ధుతయాపీ డితయా + టుదుఉపతాపఇతిధాతోః స్వాదికాత్కర్మణి క్తః వ్రణభృతాదం తవ్రణవత్యాసుతనోః (స్త్రియాః) అధరోలేఖేవాధరలేఖా - తయా అధరలేఖ యాకర్త్ర్యాకలసీత్కృతైర్హేతునాస్ఫురితాః ప్రకాశితాః యాఃదంతమరీ చయః తన్మయం తద్రూపం స్ఫుటం, ఆవరణమాచ్ఛాదనం దధఇవధృతమివే త్యుత్ప్రేక్షా దధాతేః కర్మణిలిట్ ॥ ౫౯ ॥— ధృతేతి ॥ ధృతాఃతుషారక

తుషారకరణస్యనభస్వత స్తరుణతాంగుళితర్జనవిభ్రమాః । పృథునిరంతర మిష్ట భుజాంతరంవనితయానితయానవిషేహిరె ॥ ౬౦ ॥ హిమఋతావపితాః స్మ భృశ స్విదో యువతయస్సుతరాముపకారిణి । ప్రకటయత్యనురాగమకృత్రిమం స్మరమయం రమయ న్తి విలాసినః ॥ ౬౧ ॥ కుసుమయత్ఫలినీరళినీరవైర్మదవికాసిభి రాహితహుంకృతిః । ఉపవనంనిరభర్త్సయతప్రియా న్వియువతీర్యువతీశ్శిశిరానిలః ॥

ణాస్తుహినశీకరాః యేనతస్య నభస్వతః పవనస్యసంబన్ధినః తరుణతా ఏవాంగుళయః తాభిః యానితర్జనాని తాన్యేవవిభ్రమాఃవిలాసాః పృథువిశాలం ఇష్టస్య దయితస్య భుజాన్తరంభుజమధ్యం వక్షస్థలం నిరన్తరం అనితయా అప్రాప్తయా గాఢాలింగనమలభమానయేత్యర్థః + ఇణఃకర్తరి క్తః వనితయా స్త్రియానవి షేహిరేనసోఢాః- విరహిణ్యాస్తర్జితా ఇవ నభస్వతా బిభ్యతీతిభావః ॥౬౦॥—॥ హిమఋతావితి ॥ స్మరమయం స్మరాదాగతం స్మరప్రయుక్తమిత్యర్థః + తతఆ గతఇతి మయట్ప్రత్యయః అకృత్రిమం సహజం అనురాగం ప్రేమ ప్రకటయ తి ప్రకటీకుర్వాణా తత్కార్యేణ స్వేదేనేతిభావః అతఏవ సుతరాం ఉపకారిణి పుంసాంరిరంసాజననాత్ తేభ్యస్స్వానురాగప్రకాశనాచ్చాత్యంతోపకర్తరీత్యర్థః ఏవంభూతే హిమఋతౌ హేమంతేపి స్వేదసంభావనారహితకాలేపీత్యర్థః + ఋత్యక ఇతిసాంహితః ప్రకృతిభావః భృశం స్విద్యంతి రాగోష్మణేతి భృశస్విదఇ తిసాత్త్వికోక్తిః క్విప్ హేమంతేపి రాగిణాం స్వేదహేతురేవ తద్ధేతురాగ హేతుత్వాదితిభావః తాస్తథాభీరాః యువతయః విలాసినః ప్రియాన్ రమయ న్తి హేమంతస్యోద్దీపకత్వా దతిపీడాక్షమత్వాద్దీర్ఘరాత్రిత్వాచ్చ ఉభయో శ్చానద్యశమరమంతేత్యర్థః ॥ ౬౧ ॥—అథశిశిరం వర్ణయతి- కుసుమయన్ని త్యాదినా ఉపవనంవనఇత్యర్థః + విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః తృతీయాసప్త మ్యోర్బహుళమితి వికల్పాదమ్భావః ఫలినీః ప్రియంగులతాః ॥ని॥ ప్రియంగుః ఫలినీఫలీత్యమరః కుసుమయన్ కుసుమవతీః కుర్వన్నిత్యుద్దీపనసామగ్రీవర్ణ నం + కుసుమయతేః మత్వంతప్రకృతికాత్ తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లట్ణ్యాదే శః ణావిష్ఠవద్భావే విన్మతోర్లుక్. మదవికాసిభిః మదేన విజృంభమాణైః అ ళినీరవైః భృంగీఝుంకారైః ఆహితహుంకృతిః కృతహుంకారః మాధుర్యాదు ద్దీపకత్వాతిశయవ్యోతనార్థం అళినీతి స్త్రీలింగనిర్దేశః శిశిరానిలః ప్రియాన్ వి

లః ॥ ౬౨॥ ఉపచితేషు పరేష్వసమర్థతాంవ్రజతి కాలవశాద్బలవానపి । తప
సిమందగభస్తిరభీశుమాన్నహిమహాహిమహానికరోఽభవత్ ॥ ౬౩ ॥ అభిషిషేణ
యిషుంభువనానియః స్మరమివాఖ్యతలోధ్రరజశ్చయః । క్షుభితసైన్యపరాగవి
పాండురద్యుతిరయంతిరయన్నుదభూద్దిశః ॥౬౪॥ శిశిరకాలమపాస్యగుణోఽస్యనః

యువతీః కోపాద్వియుంజానాః+యూతెశ్నతరిభాలొరునజాదేశఃఉగితశ్చేతిజీప్-
యువతీఃవధూః + యూనస్తిరితితిప్రత్యయః నిరభత్సయతఅతర్జయత+తర్జభ
త్సోన్సర్జశ్చాపరాదికయోరనుదాత్తేత్త్వాదాత్మనేపదం అత్రవాయావచేతనేచేత
నధర్మోనిర్భర్త్సనముత్ప్రేక్ష్యతే సాచాలీనీరుడుంకారహుంకారో జీవితేతి
రూపకసంకీర్ణావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యాచ ॥ ౬౨ ॥ — ఉపచితేష్వితి ॥
కాలవశాత్, బలవానపి పరేషు శత్రుషు ఉపచితేషు ప్రవృద్ధేషుసత్సు అ
సమర్థతాందౌర్బల్యం వ్రజతి హియస్మాత్కారణాత్ తపసిమాఘేమాసే ॥ని॥ తే
పామాఘఇత్యమరః మందగభస్తిః అపటురశ్మిః అభీశుమాన్ అంశుమాన్ ॥ని॥ అభీ
శుఃప్రగ్రహోరశ్మావిత్యమరః మహతఃఉపచితస్యహిమస్య హానింనాశం కరోతీతి
మహాహిమహానికరః తద్ధేతుర్నాభవత్ + కృఞోహేతుతాచ్ఛీల్యేతిహేత్వర్థే
టప్రత్యయః విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసాలఙ్కారః ॥
౬౩॥—అభిషిషేణయిషుమితి ॥ క్షుభితః ఉద్ధూతఃయస్సైన్యపరాగఃసేనార
జః సఇవవిపాండురద్యుతిః శుభ్రవర్ణః అతఏవ యోలోధ్రరజశ్చయః భువనా
ని అభిషిషేణయిషుం అభిషేణయితుం సేనయాఅభియాతుమిచ్ఛుమిత్యర్థః
॥ని॥ యత్సేనయాభిగమనమరౌ తదభిషేణనమిత్యమరః + సత్యాపపాశేత్యాది
నా సేనాశబ్దాణ్ణిచి సని సనాశంసభిక్ష ఉరితుప్రత్యయః స్థాదిష్వభ్యాసేనచా
భ్యాసస్యేతిధాత్వభ్యాససకారయోష్షత్వం స్మరం ఆఖ్యతేవ ఆఖ్యాతవానివేత్యు
త్ప్రేక్షా+చక్షిఙఃఖ్యాఞాదేశః అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఙితిచ్లేరఙాదేశఃఅయం
లోధ్రరజశ్చయః దిశఃతిరయన్ తిరస్కుర్వన్ తిరశ్శబ్దాత్ తత్కరోతీతిణ్యం
తాల్లటశ్శత్రాదేశః ణావిష్ఠవద్భావేటిలోపః ఉదభూత్ ఉద్భూతః ॥౬౪॥—
శిశిరేతి ॥ శిశిరకాలం అపాస్య అపహాయ శీతంహరతీతిశీతహరః తస్య+హరతేర
నుద్యమనఇత్యచ్ప్రత్యయః నఃఅస్మాకం అస్యకుచోష్మణః కుచోష్ణస్య, కఇవ
గుణః కింఫలం సంపాద్యతఇతి శేషః గమ్యమానక్రియాపేక్షయాకర్తృనిర్దేశః ॥

క్వనుశీతహరస్యకుచోష్మణః । ఇతిధియాస్తరుషఃపరిరేభిరేఘనమతోనమతోను
మతాః ప్రియాః ॥ ౬౫ ॥ అధిలవంగమమీరజసాధికంమలినితాస్సుమనోదళతా
లినః । స్ఫుటమితిప్రసవేనపురోహసత్సపదికుందలతాదళతాళినః ॥ ౬౬ ॥ అతి
సురభిరభాజిపుష్పశ్రియామతనుతరతయేవసంతానకః । తరుణపరభృతస్స్వనం
రాగిణామతనుతరతయేవసంతానకః ॥ ౬౭ ॥ నోజ్ఝితుంయువతిమాననిరాసే ద

క్షశబ్దో వాక్యాలంకారే॥ఇతిధియాఽతోఽస్మిన్ శిశిరకాలే+సార్వవిభక్తికస్తసిఃప్రి
యాఃకాంతాః అస్తరుషా నిరస్తరోషాస్సత్యః నమతఃప్రణమతః అనుమతాన్
స్వప్రియాన్ ఘనంనిబిడం పరిరేభిరే ఆశ్లిష్టవత్యః॥ఇతిధియేతిసుఖార్థస్య పరి
రంభస్యకుచోష్మసాఫల్యార్థత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యత్వం
చ ॥ ౬౫ ॥— అధిలవంగమితి ॥ లవంగేషు అధిలవంగం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీ
భావఃసుమనసాంపుష్పాణాం దళేషుతలంతిప్రతితిష్ఠంతీతిసుమనోదళతాళినః+త
లప్రతిష్ఠాయామిత్యస్మాద్ధాతోరాభీక్ష్ణ్యేచ్ఛీల్యేవాణినిఃఅమీఅళినోమధుపాః
రజసాపరాగేణ ఆర్తవేనచ అధికంమలినాః మలీమసాః పాపినశ్చకృతాః మలి
నితాఇతిప్రోతాః పురోగ్ర సపదికుందలతామాఘ్యవల్లీ ॥ని॥ మాఘ్యంకుంద మి
త్యమరః దళతావికసంతీ ప్రసవేననిజకుసుమేన అహసత్ జహాసస్ఫుటమిత్యు
త్ప్రేక్షాయాం గజస్వలాంగంతారంకామినంసపత్న్యోఽప్యుపహసంతీతిభావః కుందకు
సుమస్య ధావళ్యాద్ధాసత్వేనోత్ప్రేక్షా ॥ ౬౬ ॥— అథయమకవిశేషగ్రథనకౌ
తుకితయాకవిః పునఃద్వాదశభిః ఋతూన్వర్ణయన్నాద్యైశ్చతుర్భిర్వసంతంవ
ర్ణయతి ॥ అతిసురభిరితి ॥ అతిసురభిరత్యంతసుగంధిఃసంతానకః కల్పవృక్షః
పుష్పశ్రియాంప్రసూనసంపదాం అతనుతరతయా మహత్తరత్వేన అతనుశబ్దా
త్తరబంతాత్తల్ప్రత్యయః అభాజీవ అభంజీవేత్యుత్ప్రేక్షా, తథానమ్రేతి భా
షః + భంజేశ్చచిణీతివిభాషానలోపః ఉపధావృద్ధిః చిణోలుక్ కించ వసంతస్యా
నకోవసంతానకః వసంతాగమదుందుభిరితిరూపకం తరుణపరభృతస్తరుణకోకి
లః రాగిణాంకామినాంరతయేరాగవివర్ధనాయస్వనంఅతనుతమధురంచుకూజే
త్యర్థఃప్రధానవృత్తమ్ ॥ స్వరశరవిరతిర్నారౌప్రభాఇతిలక్షణాత్ ॥ ౬౭ ॥
నోజ్ఝితుమితి ॥ అరమత్యంతం ఇష్టేష్వీప్సితేషు మధుషు మకరందేషువాసే
వసతౌరసోరాగోయస్యాస్సా ఇష్టమధువాసరసా మధుపానప్రియేత్యర్థః అ

క్షమిష్టమధువాసరసారమ్ । చూతమాలిరళినా౽తిరాగాదక్షమిష్టమధువాసరసారమ్ ॥ ౪ ॥ జగద్వశీకర్తుమిమాస్స్మరస్య ప్రభావనీకేతనవైజయంతీః । ఇత్యస్య తేనైకదళీర్మధుశ్రీః ప్రభావనీకేతనవైజయంతీః ॥ ౫ ॥ స్మరరాగమయీవపుస్తమిస్రాపరితస్సారరవేచ్ఛసత్యపర్వమ్ । ప్రియమాపదివా౽పికోకిలే (శ్రీ)

త ఏవ అళినా౽మాళిః భృంగశ్రేణిః యువతిమానవిరాసే దక్షం కుశలం ఉద్దీపకత్వా దితిభావః మధువాస రేషు వసంతదినేషు సారం శ్రేష్ఠం మధువాసరసారం తత్కా లశ్లాఘ్యమిత్యర్థః చూతం సహకారం అతి రాగాదతిలౌల్యాత్ ఉజ్ఝితుం హా తుం నాక్షమిష్ట నాసహిష్ట + క్షమేర్జ్వాదికాల్లుఙ్ స్వాగతావృత్తం ఉక్తంచ (స్వాగతేతి రనభాద్గురుయుగ్మమితి లక్షణాత్) ॥ ౪ ॥ — జగదితి ॥ ప్రభావ యతీతి ప్రభావనీ సంపాదయిత్రీ + కర్తరి ల్యుట్ జీప్, మధుశ్రీః వసంతలక్ష్మీః త్రిజగత్ వశీకర్తుం ప్రభావసమర్థా అస్య స్మరస్య అనీకస్సైన్యే జయంతీః జి త్వరీః కేతనవైజయంతీః ధ్వజపతాకాః తనవైకరవాణి + తనోతేః ప్రాప్తకా లేలోట్ టే రేత్వం ఏత ఐ ఇత్యైకారః ఆడుత్తమస్య పిచ్చేత్యాడాగమః ఆట శ్చేతి వృద్ధిః ఇతి మనీషయేతి శేషః ఇమాః కదళీః రంభాతరూః తేనే వితస్తార ॥ని॥ కదళీవారణబుసారంభామోచాంశుమత్ఫలేత్యమరః కదళీషు కామవైజయంతీత్వో త్ప్రేక్షా ॥ వృత్తముపజాతిః ॥ ౫ ॥ — స్మరేతి ॥ అసతీదుష్టా, స్మరేణ కామేనని మిత్తేన యో రాగో రమణేచ్ఛా స ఏవ తన్మయీ - తమిస్రా తమస్తోమః ॥ని॥ తమి స్రాంతిమిరేరోగే తమిస్రాతు తమస్తతా । కృష్ణపక్షనిశాయాం చేతి విశ్వః రవేః వ పుః మండలం పరితస్తార ఆవవ్రే అహం నిరజనీత్యయం జనయామాసేత్యర్థః + పరి పూర్వాత్ స్తృణాతేర్లిట్ అవశ్యం సత్యమిత్యర్థః కుతః పరితస్సమంతాత్ తారరవేఽచ్చతరస్వనే కోకిలే రసతి కూజతి సతి తదుద్దీపకోక్తిః (శ్రీ)(శ్రీ) ఇత్య ర్థః జాతార్థేకవచనం దివాపి దివసేపి దివేతిస ప్తమ్యర్థే ఽవ్యయం వశంగతో వశ్యః + వశంగత ఇతి యత్ప్రిత్యయః వశ్యః అవశ్యః తమవశ్యం అనశంగత మపీ త్యర్థః ప్రియం ప్రేయాంసం ఆపస్వయమేవాభిససారేత్యర్థః యదవగణయ త్యపి ప్రియం దివాపి మానమవిగణయ్యాభిసరణం చోల్లంఘ్య సమగచ్ఛత్ తత్స త్యం రాగతిమిరతిరోహితమానభానుమండలాభామిన్య ఇతి రూపకానుప్రాణి తేయం ప్రియమాప్తిః ప్రియమిత్రా పరిస్తరణ క్రియాస్వయమాపోత్ప్రేక్షా అసత్యే

పరితస్తారరవే రసత్యపశ్యమ్ ॥ ౨౧ ॥ వపురమ్బువిహారహిమం శుచినా రుచిరం కమనీయతరా గమితా । రమణేన రమణ్యచిరాంశులతారుచిరం కమనీయతరాగమితా ॥౨౨॥ ముదమబ్దభువామపాం మయూరాస్సహసాయన్తనదీప్రపాతలాభే । అలినా రమతాలినీ శిలీన్ధ్రే సహ సాయన్తనదీపపాటలాభే ॥ ౨౩ ॥ కుటజాని వీక్ష్య శిఖి

మితి వ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యా ఔపచ్ఛన్దసికం వృత్తమ్ ॥౨౧॥ — అథైకేన గ్రీష్మమాహ ॥ వపురితి ॥ శుచినా గ్రీష్మేణ ప్రయోజకకర్త్రాఽమ్బువిహారేణ జలక్రీడయా, హిమం శీతం అతఏవ రుచిరముజ్జ్వలం వపుర్దేహం గమితా ప్రాపితా + గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం * ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర్మణామిత్యభిహితత్వం చ అతఏవ కమనీయతరా రమణీయతరా అచిరాంశులతేవ అచిరాంశులతా విద్యుల్లతా తస్యా రుచిరివ రుచిర్యస్యాస్సా అచిరాంశులతారుచిరిత్యుపమా ద్వ్యన్తథారాగమనురాగం ఇతా ప్రాప్తా ఇణః కర్తరి క్తః రమణీ రమణేన ప్రియేణ అంకముత్సంగం అనీయ నీతా + నీహృకృషామితి నయతేః ద్వికర్మకతా శేపం పూర్వవత్, తోటకవృత్తముక్తమ్ ॥ ౨౨ ॥—అథ ద్వాభ్యాం వర్షర్తుం వర్ణయతి ॥ ముదమిత్యాది॥ అబ్దభువాం మేఘభవానాం అపాం లాభే వర్షే సతీత్యర్థః సహసా మయూరాః ముదమానన్దం ఆయన్త అలభన్త + అయపయగతౌ లజి ఆడజాదీనామిత్యాడాగమః ఆటశ్చేతి వృద్ధిః నదీప్రపాత నద్యాః ప్రవాహ స్నిత్యర్థః + అత్ర పతగతౌ లిట్ జాతావేకవచనం, అలినీ భృంగీ అలినా భృంగేణ సహ సాయం భవః సాయన్తనః + సాయంచిరమిత్యాదినా ట్యుప్రత్యయః తుడాగమశ్చ స చాసౌ దీపశ్చ తద్వత్పాటలా ఆభా యస్య సః తస్మిన్ పాటలప్రభ ఇత్యుపమాలంకారః శిలీన్ధ్రే కందళీకుసుమే అరమత అత్ర మయూరమోదప్రాప్త్యాద్యనేకకర్తృకక్రియాయౌగపద్యాద్భిన్నాధికరణక్రియాసముచ్చయరూప సముచ్చయాలంకారభేదః * గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతీరిత ఇతి సామాన్యలక్షణం ఔపచ్ఛన్దసికం వృత్తమ్ ॥ ౨౩ ॥— కుటజానీతి ॥ శిఖరీంద్రం సమయా రైవతకాద్రేస్సమీపే + అభితః పరితస్సమయేత్యాదినా ద్వితీయా, అవనౌ ప్రదేశే ఘనమదాః భ్రమరాః యేషు తాని ఘనమదభ్రమరాణి కుటజాని కుటజకుసుమాని సనాఘనవయఃపూరేణ నమన్త్యభ్రాణి మేఘాః యస్మిన్ తద్వనాఘనమదభ్రం ॥౯॥ జీవ

భిశ్శిఖరీంద్రంసమయా వనౌఘనమదభ్రమరాణి। గగనంచగీతనినదస్యగిరోచ్చై
స్సమయావనౌఘనమదభ్రమరాణి ॥ ౨౩ ॥ అభీష్టమాసాద్యచిరాయకాలే సము
ద్ధృతాశంకమనీచ కాశే। యోషిన్మనోజన్మసుఖోదయేషు సముద్ధృతాశంకమ
నీచకాశే ॥ ౨౪ ॥ స్తనయోస్సమయేనయాంగనానామభిసద్ధారసమానసారసేన

నంభువనంవన మిత్యమరఃగగనంచ వీక్ష్యశిఖిభిర్మయూరైః గీతనినదస్యగాన
ధ్వనేః సమయాతుల్యయా+ తుల్యార్థైరిత్యాదినా వైకల్పికీషష్ఠీ గిరావాచా
కేకయేత్యర్థః ఉచ్చైః అరాణిరణితం+ రణశబ్దేధాఞలుజ్ చిణోలుక్ రుట
జావృత్తం * సజసాభవేదిహసగౌరుటజాఖ్యమితిలక్షణాత్ ॥ ౨౩ ॥— అథత్రి
భిశ్శరదంవర్ణయతి ॥ అభీష్టమిత్యాది ॥ కామయతఇతికమనీ కామయితృ॥ని॥
కమ్రః కామయితాభీకఃకమనః కామనోభికఇత్యమరః+ కమేఃకర్తరిల్యుటిజీప్
యోషిత్ జాతావేకవచనం అనీచాః ఉన్నతాః కాశాఃఅశ్వవాలాః యస్మింత
స్మిన్ అనీచకాశే కాలేశరదీత్యర్థః మనోజన్మసుఖోదయేషు కామసుఖావి
ర్భావేషు ధృతాఆశాఅభిలాషాయేనతం ధృతాశం అభీష్టం ప్రియం చిరాయచి
రకాలేన ॥ ని ॥ చిరాయచిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకాఇత్యమరః
సమ్యక్ ఉద్ధృతాఉత్పృష్టాఆశంకాసంకోచోయస్మిన్ కర్మణి తత్సద్ధృతా
శంకం విస్రబ్ధంయథాతథా ఆసాద్య ప్రాప్య ముదాసహ వర్తతఇతిస
ముత్ సానందాసతీ చకాశేవిలలాసేత్యర్థః అత్రసముచ్చకాశఇతి యోషితః
ప్రియప్రాప్తినిమిత్త హర్షాఖ్యభావ నిబంధనాత్ప్రేయోలఙ్కారః రసభావ
తదాభాస తత్ప్రశమనానాం నిబంధనేరసవత్ప్రేయఊర్జస్విసమాహితానీ
తిలక్షణాత్, వృత్తముపజాతిః ॥ ౨౪ ॥— స్తనయోరితి ॥ రసమానాఃకూజన శీ
లాః+తాచ్ఛీల్యవయోవచనశక్తిషు చానశితితాచ్ఛీల్యేచానశ్ప్రత్యయః రసతేఃప
ర్యస్మైపదిత్వాన్నశానచ్ప్రత్యయః తేచసారసాఃపక్షివిశేషాయస్మింతేన రసమా
నసారసేన సమయేనశరత్కాలేనేత్యర్థః సారసానామత్రైవసంభవాత్ ॥ని॥సా
రసోమైథునీకామీగోనర్దఃపుష్కరాహ్వయ ఇతియాదవః అంగనానాంస్తన
యోః జలానాం యాతతిః శారదోష్ణజన్మాస్వేదోదబిందుసందోహః అభితోన
ద్ధాబద్ధా+ నహ్యతేరభిపూర్వాత్కర్మణిక్తః నహోధఇతిధత్వం హారసమా
ముక్తాహారతుల్యా కుచమండలమండనాయమానేతిభావః సాజలతతిః రసేనరా

పరిరంభరుచిం తతిర్జలానామభిసన్ధాసమానసారసేన ॥ ౭౫ ॥ జాతప్రీతిర్యా మధురేణానువనాన్తం కామే కాన్తే సారసికా కాకురుతేన । తత్సంపర్కం ప్రాప్య పురా మోహనలీలాం కా మే కాన్తే సారసికా కా కురుతేన ॥ ౭౬ ॥ కాన్తాజనేన రహసి ప్రసభం గృహీతకేశే రతే స్మరసహాసవతోషితేన । ప్రేమ్ణా మనస్సు రజనీ

గేణ హేతునా బలీయసేతి భావః పరిరంభరుచిమాలింగనేచ్ఛాం సాభినత్ నబిభేద శారదస్వేదస్యాప్యలఙ్కారత్వయోద్దీపకస్యాజుగుప్సితత్వాన్నిస్సపత్నశృంగారో విజయత ఇత్యర్థః అతఏవ రసనిబన్ధనాద్రసవదలఙ్కారః లక్షణంతూక్తం పూర్వశ్లోక ఏవ ॥ ఔపచ్ఛన్దసికం వృత్తమ్ ॥ ౭౫ ॥—జాతేతి ॥ యా స్త్రీ, అనువనాన్తం వనాన్తే విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః మధురేణ శ్రావ్యేణ- సారసికా కాకురుతేన సారస్యేవ సారసికాః సారసాఙ్గనాః కాత్పూర్వస్యేత్యత్వం తాసాం కాకురుతేన వికృతరవేణ ॥ని॥ కాకు స్త్రియాం వికారో యః శోకభీత్యాదిభిర్ధ్వనేరిత్యమరః ॥ కాకుశ్చ తద్రుతం చ తేన కామే కామకల్పే సింహో దేవదత్త ఇతి వద్గౌణప్రయోగః కాన్తే ప్రియే జాతప్రీతిః జాతస్నేహా అభూత్ రసికా రసవతీ రాగవతీత్యర్థః+ అత ఇనిఠనావితి ఠన్ప్రత్యయః సా కా స్త్రీ ఏకాం తేరహసి తస్య కాన్తస్య సంపర్కం ప్రాప్య పురా పురుషప్రేరణాత్పూర్వమేవ కాం మోహనలీలాం సురతక్రీడాం న కురుతే సర్వాపి స్త్రీ సర్వానపి సురతవిశేషాన్ కామతన్త్రప్రసిద్ధాన్ విస్రబ్ధం చకారేత్యర్థః తేన శృంగారస్య పరాం కాష్ఠాం ప్రాప్తేత్యుక్తం మత్తమయూరవృత్తమ్ ॥ ౭౬ ॥—అర్ధైకేన హేమన్తమాహ ॥ కాన్తేతి ॥ సహత ఇతి సహః పచాద్యచ్, స్మరస్య సహః స్మరసహః కామోద్దీపక ఇత్యర్థః తేన ఆసవేన తోషితః తేన స్మరసహాసవతోషితేన అత ఏవ, రసహాసావస్య స్త ఇతి రసహాసవాన్ తేన రసహాసవతా రాగహాస్యవతా, అతఏవ- ప్రేమ్ణా మనస్సు పుంసాం చిత్తేషు ఉషితేన వసతా + వసేః కర్తరి క్తః వసతిక్షుధోరిడితీడాగమః గతిబుద్ధీత్యాదినా సూత్రేణ చ కారాద్వర్తమానార్థతా, కాన్తైవ జనః తేన కాన్తాజనేన జాత్యైకవచనం రహసి ప్రసభం బలాత్ గృహీతకేశే ఆకృష్టశిరోరుహే రతే సురతే హేమన్తే భవాః హైమన్త్యః తాసు హైమనీషు అతిద్రాఘీయసీష్వపి భావః+ సర్వత్రాణ్చతలోపశ్చేతి హేమన్తశబ్దాదణ్ప్రత్యయః తకారలోపశ్చ* టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్, రజనీషు కే యువానః శేరతే స్మ స్వపన్తి స్మ- న కేపీత్యర్థః;

ష్వపి హైమనీషు కేశరత్రస్త రసహాసవతోషితేన ॥ ౭౭ ॥ గతవతామివ విస్మయ
ముచ్చకై రసకలామలపల్లవలీలయా । మధుకృతామసకృద్గిరమావళీరసకలామలప
ల్లవలీలయా ॥ ౭౮ ॥ కుర్వన్తమిత్యతిభరేణ నగానవాచః పుష్పైర్విరాగమలి
నాంచ నగానవాచః । శ్రీమాంస్సమస్తమనుసానుగిరావిహర్తుం బిభ్రత్యచో
దనమయూరగిరా విహర్తుమ్ ॥ ౭౯ ॥ ******************

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ-శిశుపాలవధే- మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే

షడృతువర్ణనం నామ షష్ఠస్సర్గః.

+లట్మ్ ఇతి భూతేలట్ - ఏతేనాతిభూమింగతశ్శృంగార ఇతి వ్యజ్యతే, వసన్తతిల
కావృత్తమ ॥౭౭॥—అథైకేన శిశిరం వర్ణయతి ॥ గతవతామితి ॥ అసకలామలప
ల్లవలీలయా అసకలాః అసమగ్రవికాసినః అమలాః నిర్మలాశ్చ యేపల్లవాః తే
షాంలీలయా న్యృత్తక్రియయేత్యర్థః విస్మయం గతవతామివస్థితానామిత్యుత్ప్రే
క్షా మధుకృతాం మధుకరాణాం సమ్బన్ధినీ-లవలీషు శైశిరేషు లతావిశేషేషు ల
యోలయనం స్థితిర్యస్యాస్సా లవలీలయా ఆవళిః పఙ్క్తిః రసకలాం రసేన మాధ్వాస్వా
దేన కలామవ్యక్తమధురామ్ ॥ని॥ ధ్వనౌ తు మధురాస్ఫుటే కల ఇత్యమరః గిరం
వాచం. అసకృత్ - ఉచ్చకైః అలపత్ - మధుమదహేతుకస్య మధుకరాలాపస్య
పల్లవలీలాజనిత విస్మయహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతి గుణహేతూత్ప్రేక్షా,
ద్రుతవిలమ్బితవృత్తం- ద్రుతవిలమ్బితమాహ నభౌభరావితి లక్షణాత్ ॥౭౮॥
కుర్వన్తమితి ॥ ఇత్థం పుష్పైరేవాతిభరేణ తత్ప్రాలేన మహాభారేణ నగాన్వృ
క్షాన్ అవాంచంతీత్యవాచో నమ్రాన్ +అంచెరవపూర్వాదృత్విగిత్యాదినా క్విన్ప్ర
త్యయః కుర్వన్తం అళీనాం గానవాచః గీతధ్వనేః ఝుంకారస్య చ నవిరామమ
విరామం అసమాప్తిం కుర్వన్తం సమస్తమృతుం సర్వానప్యృతూన్ అనుసాను
సానుషు+ విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః బిభ్రతి బిభ్రాణా ఇహ గిరౌ రైవతకాద్రౌ
విహర్తుం క్రీడితుం శ్రీమాన్ లక్ష్మీసహితః సహరిః మయూరగిరా కేకయేత్య
ర్థః అచోదిప్రేరితః భగవన్నిహ విహరణాత్ ఋతూనాం గణమనుగృహాణే
తి ప్రార్థిత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా వృత్తముక్తమ్ ॥ ౭౯ ॥

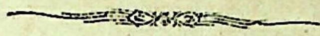
ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ మహామహోపాధ్యాయ

కోలచల మల్లినాథసూరివిరచితాయాం మాఘవ్యాఖ్యాయాం

సర్వంకషాఖ్యాయాం షష్ఠస్సర్గః.

వనవిహారవర్ణనమ్

అనుగిరమృతుభిర్వితాయమానా మథ స విలోకయితుం వనాన్తలక్ష్మీమ్ । నిరగమదభిరాద్ధుమాదృతానాం భవతి మహత్సు న నిష్ఫలః ప్రయాసః ॥౧॥ దధతి సుమనసో వనాని బహ్వీర్యువతియుతా యదవః ప్రయాతుమీషుః । మనసిశయమహాస్త్ర

ఇత్థం ఋతుగణప్రాదుర్భావమభిధాయ తత్ప్రీణనతయా భగవతస్సానుచరస్య వనవిహారవర్ణనమారభతే ॥ అనుగిరమితి ॥ అథ ఋతుప్రాదుర్భావానన్తరం స హరిః గిరౌ అనుగిరం + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః * గిరేశ్చ సేనకస్యేతి సమాసాన్తః ఋతుభిర్వితాయమానాం వితన్యమానాం + తనోతేః కర్మణి లట శ్శానజాదేశః * తనోతేర్యకీతి వైభాషిక ఆకారాదేశః వనాన్తలక్ష్మీం విలోకయితుం నిరగమత్ నిర్గతః + గమేర్లుఙి పుషాదిద్యుతాదినా చ్లేరఙాదేశః ఋతుగణభక్తిం స్వీకర్తుమితి భావః తథాహి అభిరాద్ధుమారాధయితుమాదృతానామాదరం కుర్వతాం ఆస్థావతామిత్యర్థః కర్తరి క్తః ప్రయాసః సేవాయాసః మహత్సు విషయే నిష్ఫలో న భవతి- న హి భక్తానుకమ్పినో మహాన్తః తాంస్తాన్ వ్యర్థయన్తీతి భావః- అతో హరేరపి ఋతుగణానుగ్రహార్థో నిర్గమో యుక్త ఇతి సామాన్యేన విశేష సమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః * సామాన్యవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాం నిర్దిష్టప్రకృత సమర్థనమర్థాన్తరన్యాస ఇతి సర్వస్వసూత్రం అస్మిన్ సర్గే పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ అయుజి నయుగరేఫతో యకారో యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి లక్షణాత్ ॥ ౧ ॥— దధతీతి ॥ యదవో యాదవాః వ్యాఖ్యాతం చైతత్ బహ్వీర్బహ్వ్యః బహువిధా ఇత్యర్థః + బహ్వాదిభ్యశ్చేతి వికల్పాదీకారః సుమనసః పుష్పాణి ॥ని॥ స్త్రియస్సుమనసః పుష్పమిత్యమరః దధతి దధన్తి + వా నపుంసకస్యేత్యభ్యస్తాచ్ఛతుర్వైకల్పికో నుమ్ ప్రతిషేధః వనాని యువతియుతాః స్త్రీసమేతా ఏవ ప్రయాతుమీషురిచ్ఛన్తి స్మ- అత్ర హేతుమాహ. అన్యథా యువతివినాభావే అమీ యదవః మనసి శేత ఇతి మనసిశయః కామః + అధికరణే శేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః హలదన్తాత్సప్తమ్యాస్సంజ్ఞాయామిత్యలుక్ తస్య మహాస్త్రం మహాస్త్రభూతం కుసుమపఞ్చకమపి పఞ్చాపి కుసుమానీత్యర్థః కిం

మన్యథా మీనకుసుమసంచకమప్యలం విసోఢుమ్ ॥ ౨ ॥ అవసరమధిగమ్య తం హ
రంత్యో హృదయమయత్నకృతోజ్జ్వలస్వరూపాః । అవనిషు పదమంగనాస్తదా
నీం న్యదధత విభ్రమసంపదోంగనాసు ॥ 3 ॥ నఖరుచిరచితేంద్రచాపరేఖం లలిత
గతేషు గతాగతం దధానా । ముఖరితవలయం పృథౌ నితంబే భుజలతికా ముహురుస్స్థ

చానాం సంఘః పంచకం + సంఖ్యాయాస్సంజ్ఞాసంఘసూత్రాధ్యయనేష్వితి క
న్ప్రత్యయః విసోఢుం నాలం న శక్తాః సకలసుమనసాం సామగ్ర్యే త్వారవిందాది
పంచకస్య సంభవప్రమాణసిద్ధత్వాదితి భావః అతో యువతిభిస్సహ వ్యాయామయు
క్తమితి వాక్యార్థేన వాక్యార్థసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ
లంకారః ॥ ౪ ॥ అరవిందమశోకంచ చూతంచ నవమల్లికా ॥ నీలోత్పలంచ పంచైతే
పంచబాణస్య సాయకా ఇత్యమరః ॥ ౨—అవసరమితి ॥ తమవసరం సహజాగ
మిష్టాకాలమధిగమ్య హృదయం హరంత్యో హృదయంగమా భవంత్యః సర్వం హి
ప్రార్థ్యమానమేవ ప్రియం భవతీతి భావః యత్నేన కృతం స భవతీత్యయత్నకృ
తం తథాప్యుజ్జ్వలం స్వరూపం యాసాం తాః అయత్నకృతోజ్జ్వల స్వరూపాః
స్వభావసుందరమూర్తయ ఇత్యర్థః- అంగనాః తదానీం తస్మిన్నవసరే అవని
షు పదం న్యదధత నిహితవత్యః పాదచారేణైవ ప్రచేలురిత్యర్థః + దధాతేర్ల
జి * అత్రనేపదేష్వనత ఇతి ఝస్యాదాదేశః అంగనాసు విభ్రమసంపదో విలా
ససంపదః పదం స్థానం న్యదధత తదానీం విలాసాః ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః అత్రాం
గనానాం విభ్రమసంపదాం చోభయీనామపి ప్రకృతానామేవ హృదయహరణా
దిధర్మసామ్యేనౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్కేవలప్రకృతవిషయా తుల్యయోగి
తాలంకారః । వాచ్యభేదేనాప్యంగనావిభ్రమసంపదాముత్తరోత్తరస్య పూర్వ
పూర్వవిశేషకత్వావగమాదేకావళీభేదో వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥
3॥— న్యదధత విభ్రమసంపదోంగనాస్విత్యుక్తమేవ ప్రపంచయతి ॥ నఖేతి ॥
లలితగతేషు మందగమనేషు నఖానాం రుచిభిః ప్రభాభిః రచితా ఇంద్రచాపరే
ఖా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా గతాగతం యాతాయాతే + విప్రతిషిద్ధం చానధి
కరణవాచీతి వైభాషికో ద్వంద్వైకవద్భావః దధానా- తరుణ్యాః భుజలతికాము
ఖరాః కృతాః ముఖరితాః ధ్వనితాః వలయా యస్మిన్కర్మణి తద్యథా భవతి తథా ॥ ని
కటికం వలయోఽస్త్రియామిత్యమరః, పృథౌ నితంబే ముహురుస్స్థలాత్ వక్షస్థలాత్ । అ

లత్తిరుణ్యాః ॥ ౪ ॥ అతిశయపరిణాహవాన్ వితతేనెబహుతరమర్పితరత్నకింకిణీకః అలఘునిజఘనస్థలేపరస్యాః ధ్వనిమధికం కలమేఖలాకలాపః ॥ ౫ ॥ గురునిబిడని తంబబింబభారాక్రమణనిపీడితమంగనాజనస్య । చరణయుగమసుస్రువత్పదే షు స్వరసమసక్తమలక్తకచ్ఛలేన ॥ ౬ ॥ తవసపదిసమీపమానయేతామహమితితత్స్వమయాగ్రతోభ్యధాయి । అతిరభసకృతాలఘుప్రతిజ్ఞామనృతగిరం గుణగౌరి

తోనఖరువీత్యాలంబనగుణ ఉక్తః గతాగతం దధానా అస్ఖలదితి తచ్చేష్టాముఖరితవలయమితి తదలంకృతిః తటస్థాస్తూక్తావనసంతాదయః । అన్యత్రాపి స్తరతశ్చాతుర్యాదోప్యుద్దీపనక్రమఉక్తః ॥ ఉక్తంచ- ఆలంబనగుణాశ్చైవతచ్చేష్టాతదలంకృతిః తటస్థాశ్చేతి విజ్ఞేయశ్చతుర్ధోద్దీపనక్రమఇతి తత్రాలంబనం రసస్య సమవాయికారణం నాయికానాయకశ్చ తద్గుణో రూపలావణ్యాదిః తచ్చేష్టాభావహావాదిః అన్యత్సుగమం ఏవముత్తరత్రాపి॥ ౪ ॥—అతిశయేతి ॥ అతిశయేనపరిణాహవాన్ అతివిశాలఇత్యర్థః అన్యథాతజ్జఘనస్యాపర్యాప్తేరితిభావః ॥౫॥ పరిణాహోవిశాలతేత్యమరః+ ఉపసర్గాదసమాసేపీతిణత్వం బహుతరమవిరళమర్పితా ఆహితారత్నానాం కింకిణ్యోయస్మిన్ సః+నద్యృతశ్చేతి కప్రత్యయః కలాపమధురారావో మేఖలాకలాపః అపరస్యాః (స్త్రి)యాఅలఘునిజఘనస్థలె అధికం ధ్వనింపితేనేతదలంకృతిరియమ్ ॥ ౫ ॥— గుర్వితి ॥ గురుత్వగుణయుక్తంనిబిడందృఢంచయన్నితంబబిమ్బంతదేవభారఃతస్యాక్రమణేనతదధిష్ఠానేననిపీడితంనిష్పీడితంఅంగనాజనస్యచరణయుగం కర్తృపదేషుపాదన్యాసస్థానేషు అలక్తకచ్ఛలేన లాక్షారసమిషేణ స్వరసంస్వద్రవమేవ ॥౬॥ గురోరాగేద్రపేరసఇత్యమరః అసక్తమవిచ్ఛిన్నంయథాతథాఅసుస్రువత్ స్రువతి స్రవతేః క్షరణార్థాణ్ణిజంతాల్లుఙిణిశ్రిత్యాదినాచఙిధాతోరునఙాదేశః,ద్రవద్రవ్యకర్తృకఏవాయమకర్మకఃఅత్రాన్యకర్తృకత్వేన ద్రవద్రవ్యకర్మకఇతిస్రవతిగతాసకర్మకః అత్రాలక్తకచ్ఛలేనేత్యలక్తకత్వాపహ్నవేన స్వరసత్వారోపాచ్ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనరూపాపహ్నవాలంకారః॥౬॥— అథకస్యాశ్చిత్సఖ్యాఃకుపితనాయికానునయవచనం పంచభిః కులకేనాహ ॥ తవేత్యాది ॥ తాంమత్సఖీంనపదితవసమీపమానయే ఆనేష్యామి వర్తమానసామీప్యే ఇతివర్తమానప్రత్యయః కర్త్రభిప్రాయమేఆత్మనేపదం। ఇతి మయాతవస్యాగ్రతోభ్యధాయి అభిహితం

మాకృథామామ్ ॥౭॥ నచసుతనునవేద్మియన్మహీయానసునిరసస్తవనిశ్చయః పరే
ణ । వితథయతినజాతుమద్వచోఽసావితిచతథాపిసఖీషుమేఽభిమానః ॥ ౮ ॥ సత
తమనభిభాషణంమయాతేపరిపణితంభవతీమనానయంత్యా । త్వయితదితివిరోధ
నిశ్చితాయాంభవతిభవత్వసుహృజ్జనస్సకామః ॥౯॥ గతధృతిరవలమ్బితుంబతా

+ దథాలేఃకర్ణేలుఙ్ + ఆలోయుగిత్యాదినాయక్ హేగుణగౌరిగుణైస్సౌశీ
ల్యదాక్షిణ్యాదిభిర్గౌరిపార్వతీతిరూపకం అతిరభసేనాతిత్వరయాకృతాఅలఘు
ర్మహతీప్రతిజ్ఞాత్వదానయనార్థాయయాతాం సామనృతగిరమసత్యవాచం
మాకృథాః మాకార్షీః మద్వచనంసర్వథాకర్తవ్యమిత్యర్థః + కరోతేర్లుఙి
థాసి నమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః ॥ ౭॥—ననుమత్ప్రతిజ్ఞాపి దుస్త్య
జేతివిప్రతిషేధమాశంక్యాహ ॥ నచేతి ॥ హేసుతనుశుభాంగి + దీర్ఘాంతోత్త
రపదాత్సంబుద్ధిః అన్యథాగుణస్స్యాత్ అహంనవేద్మీతిన కింతువేద్మ్యేవేతిభావః
కింవేత్సీత్యతఆహ- మహీయాన్మహత్తరః తవనిశ్చయః త్వదీయప్రతిజ్ఞాపరేణజ
నాంతరేణ సునిరసః సుఖంమోచ్యః అన్యతేఃఖల్ప్రత్యయః సనభవతీత్యసునిరస
ఇతియత్ తదిత్యర్థాల్లభ్యం ఉద్దేశ్యేనవిధేయాక్షేపాద్యచ్ఛబ్దస్య ఉత్తరవాక్యస్థ
త్వాన్నపూర్వవాక్యే తచ్ఛబ్దప్రయోగనిర్బంధః తథాపి విదితత్వేపి అసౌమత్స
ఖీజాతుకదాచిదపిమద్వచోనవితథయతి నానృతీకరోతీతి సఖీషుమధ్యేమే అభి
మానః స్వప్రతిజ్ఞాభంగేపి మత్ప్రతిజ్ఞామేనపాలయిష్యసీత్యహంకారాన్నిశ్శం
కం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః ॥ ౮ ॥— సతతమితి ॥ భవతీంత్వామనానయంత్యా ఆ
నేతుమశక్నువత్యేత్యర్థః-మయాసతతంసదాతేతవకర్ణేషష్ఠీ అనభిభాషణమ
సంభాషణం పరిపణితం పణీకృతమ్ । భాతీతిభవతి ॥ భాతేర్డవతురిత్యౌణాది
కోడవతుప్రత్యయః ఉగితశ్చేతిఙీప్ తస్యాస్సంబుద్ధిః హేభవతిసుభగేత్వయితది
తితదసంభాషణమస్త్వితి విరోధనిశ్చితాయాంనిశ్చితవిరోధాయాం సత్యాం+వా
హితాగ్న్యాదిష్వితివికల్పాన్నిష్ఠాయాఃపరనిపాతః అసుహృజ్జనోవిపక్షవర్గః
సకామః ఫలితమనోరథోభవతుప్రాప్తకాలేలోట్ అస్మద్విరోధకాంక్షిణామయ
మానందకాలఃప్రాప్తఇత్యర్థః ॥౯॥— నకేవలమావయోర్విరోధఃప్రాణహానిర
పి మమస్యాదిత్యాహ ॥ గతేతి ॥ గతధృతిరధీరాహంభవత్యాస్తవఅనాలపనాద
సంభాషణాద్ధాలవనంవిహాయేత్యర్థః+ ల్యబ్లోపేపంచమీ అసూన్ప్రాణాన

స్మానసలమనాలపనాదహంభవత్యాః । ప్రణయిని యదినప్రసాదబుద్ధిర్భవ మమ మానినిజీవితేదయాళుః ॥౧౯॥ ప్రియమితివనితా నితాంతమాగస్స్మరణసరోష కషాయితాయతాక్షీ। చరణగతసఖీవచోనురోధాత్కిలకథమప్యనుకూలయాంచకార ॥౨౦॥ ద్రుతపదమితి మా వయస్య యాసీర్న సుతను మామనుపాలయానుయాంతీమ్। నహి న విదితఖేద మేతదీయా స్తనజఘనోద్వహనే తవాపి చేతః ॥౨౧॥ ఇతి వదతి సఖీజనే నేరాగాద్దయితతమామపరశ్చిరం ప్రతీక్ష్య । తదనుగమవశాదనాయతాని న్య

వలమ్బితుంధారయితుం అనలంఅశక్తా ॥ని॥ అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః బలేతిఖాదే అతఏవ హేమానిని ప్రణయిని ప్రియే ప్రసాదబుద్ధిరనుగ్రహబుద్ధిర్న యదిసాస్తిచేత్ తథాపి మమజీవితేదయాళుర్భవ+స్పృహిగ్రహీత్యాదినాఆళుచ్ప్రత్యయః సద్ధూర్తోపి మత్ప్రాణత్రాణార్థమనుగృహ్య ఇతి భావః॥౧౯॥ ప్రియమితి॥ ఇతీత్థం నితాంతమాగసోన్యాసంగాపరాధస్య స్మరణేన సరోషా అతఏవ కషాయితే లోహితీకృతే ఆయతే చ అక్షిణీ యస్యాస్సాతథోక్తా ॥ని॥ నిర్యాసే చకషాయోథసౌరభే లోహితేన్యవదితి విశ్వః- వనితా నాయికా చరణగతాయాః పూర్వోక్తవాక్యం తే ప్రణతాయాః సఖ్యాఃవచసానురోధాదనుసరణాత్ కిలకిలేత్యపరమార్థవస్తుత స్తుఅనురాగాదేవేతి భావః ప్రియంకథమపి కథంచిదనుకూలయాంచకార అభిముఖంచకార అనుజగ్రాహేత్యర్థః ఏషాఖండితానాయికా॥ జ్ఞాతేన్యాసంగవికృతే ఖండితేర్ష్యాకషాయితేతి దశరూపకే లక్షణాత్ అతఏవ కవినాచాగస్స్మరణసరోషకషాయితాయతాక్షీత్యుక్తం ఏషాచాసంభాషణచింతాఖేదాశ్రునిశ్వాసాద్యనుభావవతీ ॥౨౦॥— అథకాచిత్సఖీకంచిదగ్రేశీఘ్రగామినం యుగ్మేనాహ ॥ ద్రుతేతి ॥ హేవయస్యసఖే ఇతీత్థంద్రుతపదం శీఘ్రపదక్రమం యథాతథామాయాసీఃమాగమః+యాతేర్లుఙ్ - మాఙ్యోగాదట్ప్రతిషేధః ॥ అనుయాంతీమనుగచ్ఛంతీం సుతనూంశుభాంగీం ప్రియామనుపాలయ ప్రతీక్షస్వ అసావపిశీఘ్రమాయాతు తత్రాహ- నహీతి- తవచేతోపి ఏతదీయస్య స్తనజఘనస్యోద్వహనే విదితఖేదమనుభూతక్లేశం నేతి నకింతు వేత్త్యేవేత్యర్థః అతఃకథం శీఘ్రమాయాస్యతీతి భావః+ సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌప్రతిషేధావితివామనః ॥౨౧॥— ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంసఖీజనే వదతిసతి అపరఃకశ్చిదనురాగాత్ స్నేహాత్ దయితతమాంచిరంప్రతీక్ష్య తదనుగమవశాత్తస్యాః ప్రియాయాః క

ధృతమిమానఇవానసీంపదాని ॥౧౩॥ యదిమయిలఘిమానమాగతాయాంతవధృతి
రస్తిగతాస్మిసంప్రతీయమ్ । ద్రుతతరపదపాతమాపపాతప్రియమితికోపపదేన
కాపిసఖ్యా ॥ ౧౪ ॥ అవిరళపులకస్సహవ్రజంత్యాఃప్రతిపదమేకతరస్తనస్తరు
ణ్యాః । ఘటితవిఘటితఃప్రియస్యవక్షస్తటభువికందుకవిభ్రమంబభార ॥ ౧౫ ॥

త్యాః అనుగమః పశ్చాద్గమనంతస్యపశాదనుసారాత్ అవనీంమిమానఃమానం
కుర్వాణఇవేత్యుత్ప్రేక్షా + మాఙోలటఃకర్తరిశానజాదేశః శ్లావితిద్విర్భావః
అనాయతాన్యనంతరాళానిపదానిన్యధితనిహితవాన్ + ధాఞోలుఙితిజ్ స్థా
ఘ్వోరిచ్చేతీకారః సిచఃకిత్త్వాన్నగుణః హ్రస్వాదంగాదితిసకారలోపః ఏషా
చనాయికాస్వాధీనపతికా * స్వాధీనపతికాసాస్యాద్యాసముంచతివల్లభమితి ల
క్షణాత్-హృష్టాచేయమ్॥౧౩॥ అథకాచిత్పురఃప్రయాతప్రియమనమవేళనాయకీ
ఘ్రానుధావనం ప్రార్థయమానాంసఖీమాహ ॥ యదీతి ॥ హేసఖిమయిలఘిమా
నం ఆగతాయాంస్వయంగమనేనలాఘవం ప్రాప్తాయాంతవధృతిరస్తియదిసం
తోషోభవతిచేత్ ॥ని॥ ధృతిస్సంతోషధైర్యయోరితివిశ్వః ఇయమేతదవస్థేవసం
ప్రత్యస్మిన్ క్షణఏవగతాస్మీతివదంతీతిశేషః ఇతిశబ్దస్యగమ్యమానార్థత్వాదప్రయో
గః అన్యథాపౌనరుక్త్యమిత్యాలఙ్కారికాః సఖ్యాసహకోపపదేనకోపవ్యా
జేనవస్తుతస్తురాగాదేవేతిభావః ॥ని॥ వ్యాజోపదేశౌలక్ష్యంచ నిమిత్తంవ్యాజ
నంపద మిత్యమరః- కాపికాచిత్ నాయికాద్రుతతరాః శీఘ్రతరాః పదపాతాః
పాదన్యాసాః యస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాప్రియంవల్లభం ఆపపాతఅనుధావతి
స్మ-ఏషాచస్వయంప్రవృత్తాస్వలాఘవశంకితయా పూర్వంనిర్వాసితప్రియాఅథే
దానీంస్వయంప్రవృత్తేః పశ్చాత్తప్యేతిగమ్యతే అతఃకలహాంతరితా * కోపాత్
కాంతంపరాణుద్యపశ్చాత్తాపసమన్వితేతిలక్షణాత్ ॥౧౪॥— అవిరళేతి॥ సహ
వ్రజంత్యాః పార్శ్వమాశ్రిత్యగచ్ఛంత్యాఇత్యర్థః తరుణ్యాస్సంబంధీఅవిరళపు
ళకః ప్రియాంగసంగాత్సాంద్రరోమాంచః ఏకతరోన్యతరఃద్వయోరన్యస్సన్ని
కృష్టఇత్యర్థః + ఏకాచ్చప్రాచామితిద్వయోరేకస్యనిర్ధారణేడతరచ్ ప్రత్యయః
స్తనః ప్రియస్యవక్షస్తటమివతస్యభూఃప్రదేశస్తస్యాం వక్షస్తటభువిఘటితస్సం
యుక్తః విఘటితోపివియుక్తశ్చపతితోత్పతితస్సన్నితియావత్ + విశేషణయో
రపిమిథోగుణప్రధానభావవివక్షయా విశేషణంవిశేష్యేణ బహుళమితివిశేషణ
సమాసః- ప్రతిపదంపదేపదేకన్దుకవిభ్రమంకందుకశోభాం ॥ని॥ గెందుకఃకందు

అశిథిలమపరావసజ్యకంఠే దృఢపరిరబ్ధబృహద్బహిస్తనేన। హృషితతనురుహా భుజే
న భర్తుర్మృదు మమృదువ్యతి(షిద్ధ)ష(క్త)మేకబాహుమ్ ॥౧౬॥ ముహురసుసమ
మాఘ్నతీ నితాంతం ప్రణదితకాంచి నితంబమండలేన। విషమితపృథుహారయష్టి
తిర్యక్కుచమితరం తదురస్థలే నిపీడ్య ॥౧౭॥ గురుతరకలనూపురానునాదం సలలిత
నర్తితవామపాదపద్మా। ఇతరదనతిలోలమాదధానా పదమథమన్మథమంథరం జ
గామ ॥౧౮॥ లఘులలితపదం తదంసపీఠద్వయనిహితోభయపాణిపల్లవాన్యా। స

కణిత్యమరః- బభార- అన్యవిభ్రమస్యాస్యసంబంధాయోగాత్సాదృశ్యాక్షేపే ని
దర్శనా ఏషా చ ప్రియపార్శ్వగామినీ- ఇతః ప్రభృతి మదనరసేత్యతః ప్రాక్ సముక్తా
ణాః షణ్నాయికాః స్వాధీనపతికాః హృష్టాః ప్రగల్భాశ్చేత్యనుసంధేయమ్ ॥౧౫॥
అథాపరస్యాః అపరం గతివిశేషం త్రిభిర్విశేషకేణాహ ॥ అశిథిలమిత్యాది ॥ అ
పరా స్త్రీ దృఢం పరిరబ్ధో గృహీతో బృహద్బహిః స్తనో యేన తేన హృషితాన్యుదం
చితాని తనురుహాణి రోమాణి యస్య తేన పులకితేనేత్యర్థః +క్వచిత్ దృఢోత్తరప
దో బహువ్రీహిః హృషేర్లోమస్వితీడాగమః భుజేన భర్తుః వామబాహునా అ
మృదు గాఢం యథా తథా వ్యతి(షక్తం)షిద్ధం) వ్యతిషంజితం మృదుం కోమలం ఏకబా
హుం నిజదక్షిణబాహుం భర్తుః కంఠే అశిథిలం దృఢమవసజ్య సజ్యం జగామేతి భా
వినా సంబంధ్యతే ॥ ౧౬॥—ముహురితి॥ పునః కిం కృత్వా నితంబమండలేన కరణేన
ప్రణదితా ప్రకర్షేణ నదంతీ కాంచీ మెఖలా యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా+ ఉప
సర్గాదసమాసేపి ణోపదేశస్యేతి ణత్వం. ముహురసుసమం ప్రాణేశ్వరమాఘ్న
తీ తాడయంతీ సతీ+ హంతేరాఙ్పూర్వాల్లట్ శతృ ప్రత్యయే శేజీప్ సకర్మకత్వాల్లన ఆ
ఙో యమహన ఇత్యాత్మనేపదం విషమితా విషమీకృతా పృథుహారయష్టిర్యస్మిన్
కర్మణి తద్యథా తథా ఇతరం పూర్వశ్లోకోక్తబహిఃస్తనాదన్యం దక్షిణమిత్యర్థః కు
చం తస్య భర్తుః ఉరస్థలే తిర్యక్ నిపీడ్య పూర్వవత్సంబంధః ॥౧౭॥—గురుతరేతి ॥
పునః గురుతరః సాంద్రతరః కలో మధురశ్చ నూపురస్యానునాదః ధ్వనిర్యస్మిన్క
ర్మణి తద్యథా తథా సలలితం సలీలం నర్తితం వ్యాపారితం వామం సవ్యం పాదపద్మం
యయా సా ఇతరద్దక్షిణం పదం అనతిలోలం భర్తుశ్చరణస్ఖలనాదనతిచలం యథా
తథా ఆదధానా నిక్షిపంతీ సతీ మన్మథేన మంథరమలసం జగామ ఏషా చ పార్శ్వగా
మినీ ॥ ౧౮॥—అథాన్యస్యాః సాముస్యైకైకేన గతివిశేషానాహ ॥ లఘ్వీత్యాదినా శ్లోక

కఠినకుచచూచుకప్రణోదం ప్రియమబలాసవిలాసమన్వియాయ ॥౧౯॥ జఘనమల ఘుపీవరోరుకృచ్ఛ్రాదురునిబిరీసనితంబభారఖేది । దయితతమశిరోధరావలమ్బి స్వభుజలతావిభవేన కాచిదూహే ॥౨౦॥ అనువపురపరేణబాహుమూలప్రహిత భుజాకలితస్తనేననిన్యే । నిహితదశనవాససాకపోలేవిషమవికీర్ణపదంబలాదివా

చతుష్టయేన ॥ అన్యాబలా (స్త్రీ) తస్యప్రియస్య అంసౌపీశేఇవతయోర్ద్వయోర్నిహి తావుభౌపాణిపల్లవౌయయాసాసతీ + ఉభాదుదాత్తఇతి పృథక్సూత్రకరణాదే వ సిద్ధేపునర్నిత్యగ్రహణసామర్థ్యాద్వృత్తివిషయేఉభశబ్దస్థానేవ్యుభయశబ్దప్ర యోగః- యథాహ కైయటః తత్రఉభాదుదాత్తోనిత్యమితినిత్యగ్రహణస్యేదం ప్రయోజనంవృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్య ప్రయోగోమాభూత్ ఉభయశబ్దస్యైవ య థాస్యాదిత్యుభయత్రేత్యాదిభవతీతి లఘునీదుత్రిలెలలిలెచ పదేయస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా, కఠినాభ్యాంకుచచూచుకాభ్యాం స్తనాగ్రాభ్యాంయః ప్రణోదః నిపీడనం తేనసహితం యథాతథా ॥ని॥ చూచుకంతుకుచాగ్రంస్యాదిత్యమరః+ తేనసహేత్యాదినా సమాసే వోపసర్జనస్యేతిసహశబ్దస్య సభావః॥ణోపదేశ త్వాత్ప్రణోదఇతిణత్వం- సవిలాసంచ ప్రియమన్వియాయ అనుజగామఏషా చపృష్ఠగామినీ ॥౧౯॥—జఘనమితి ॥ కాచిత్ (స్త్రీ) అలఘూగురూపీవరౌబృ హంతౌచ ఊరూయస్యతత్ ఉరుర్మహాన్ నిబిరీసః నిబిడః ॥ని॥ నిబిడంనిబిరీసంచ దృఢంగాఢంప్రచక్షత ఇతివైజయంతీ+ నేర్బిడజ్బిరీసచావితినిపాతాత్ బిరీసచప్ర త్యయః సచయోనితంబః పశ్చాద్భాగః ॥ని॥ పశ్చాన్నితంబః (స్త్రీ) కట్యాఃక్లీబే తుజఘనంపురఇత్యమరః సఏవభారః తేనఖిద్యతఇతి తథోక్తం అభీక్ష్ణ్యేణినిః జ ఘనంకటిపురోభాగందయితతమస్యశిరోధరాయాం గ్రీవాయాం అవలమ్బినోర్వి లమ్బమానయోస్స్వభుజలతయోర్విభవేనసామర్థ్యేనకృచ్ఛ్రాదూహే -ఉవా హ + వహేః స్వరితేత్త్వాత్ కర్త్రభిప్రాయే ఆత్మనేపదం- ఇయంచపృష్ఠగా మినీప్రియకంఠావలమ్బా ॥౨౦॥—అనువపురితి ॥ అన్యా (స్త్రీ) వపుః పశ్చాద నువపుః (స్త్రీ) పృష్ఠభాగే+అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినా పశ్చాదర్థేవ్యయీభావః బా హుమూలయోః (స్త్రీ) కక్షయోఃప్రహితావధః ప్రసారితౌ యౌభుజౌ తాభ్యామా కలితస్తనేనగృహీతకుచేనకపోలేనిహితదశనవాససాన్యస్తాధరేణ కించిద్వ్యావృ త్తముఖ్యాస్తస్యాః కపోలంచుంబతేత్యర్థః అపరేణకామినావిషమంప్రియా

స్య ॥౨౦॥ అనువనమసితభ్రువస్సఖీభిస్సహ పదవీమపరః పురోగతాయాః । ఉర
సి సరసరాగపాదరేఖాప్రతిమతయాఽనుయయావసంశయానః ॥౨౧॥ మదనరస
మహౌఘపూర్ణనాభీహ్రదపరివాహితరోమరాజయస్తాః । సరిత ఇవ సవిభ్రమ
ప్రయాతప్రణదితహంసకభూషణా విరేజుః ॥౨౨॥ శ్రుతిపథమధురాణి సారసానా
మనునది శుశ్రువిరే రుతాని తాభిః । విదధతి జనతామనశ్శరవ్యవ్యధపటుమన్మథచా

ఘ్రిసంఘర్షాద్విశ్లిష్టం వికీర్ణం పదం న్యస్తాంఘ్రి యథాతథా బలాజ్జవనిన్యే నీతా ఆ
రోప్యనీయమానేవ గమయాంచక్రే ఇత్యర్థః ఏషా పురోగామినీ ॥౨౦॥— అనువ
నమితి ॥ అపరః కామీ అనువనం వనం ప్రతి సఖీభిస్సహ పురోగతాయాః అసితభ్రు
వః స్వకాంతాయాః పదవీం ఉరసి స్వవక్షసి సరసఆర్ద్రో రాగో లాక్షారంజనం
యస్య తస్య పాదస్య యా రేఖా విన్యాసః సా ప్రతిమా ఉపమానం యస్యాస్సా తత్ప్రతి
మా తస్య భావస్తత్తా తయా తత్సాదృశ్యేనేత్యర్థః అసంశయానః సంశయరహితః శీఘ్రో
ఽతః కర్తరి శానచ్ప్రత్యయః - అనుయయౌ - అత్ర పాదరేఖాప్రతిమతయేతి సాదృశ్య
వస్తునా సురతకాలీనం పాదతాడనం వస్తు సరాగపదార్థమహిమ్నా ప్రతీయత ఇ
తి పదగతః స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః సంలక్ష్యక్రమధ్వనిభే
దః ॥౨౧॥ మదనేతి ॥ మదనస్య రసో మదనరసః శృంగారః అన్యత్ర రసో జలం
తస్య మహౌఘేన మహాపూరేణ పూర్ణా నాభయ ఏవ హ్రదాస్తేషాం పరివాహా
కృతాః పరివాహితాః రోమరాజయః రోమపంక్తయః యాసాం తాః ॥ని॥ జలోచ్ఛ్వా
సాః పరీవాహా ఇత్యమరః సరిజ్జలాని హ్రదా నాపూర్య సరితః ఉచ్ఛ్వసంతీతి ప్రసి
ద్ధిః - సవిభ్రమైః సవిలాసైః ప్రయాతైః ప్రకృష్టగమనైః ప్రణదితాః శింజితాః
హంసకాః పాదకటకాః ॥ని॥ హంసకః పాదకటక ఇత్యమరః అన్యత్ర హంసా ఏవ
హంసకాః మరాళాస్త ఏవ భూషణాని యాసాం తాః (స్త్రియః) సరిత ఇవ విరేజుః ।
మదనరసపూర్ణత్వేన నాభీనాం తదుద్బోధకత్వం వ్యజ్యతే - పరివాహితరో
మరాజయ ఇతి రోమరాజీనాం పరివాహత్వరూపణాన్నాభయ ఏవ హ్రదా ఇ
తి రూపకాశ్రయణం తాస్సరిత ఇవేతి శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా శ్లేష ఏవేత్యన్యే ॥౨౨
॥ శ్రుతీతి ॥ ఉపనది నద్యాస్సమీపే + సమీపార్థేఽవ్యయీభావః అవ్యయీభావ
శ్చేతి నపుంసకత్వే హ్రస్వత్వం తాభిః స్త్రీభిః జనానాం సమూహో జనతా +
గ్రామజనేత్యాదినా సామూహికస్తల్ప్రత్యయః తస్యాః మనాంస్యేవ శరవ్యం

పనాదశంకామ్ ॥ ౨౮॥ మధుమథనవధూరివాహ్వయంతి భ్రమరకులానిజగుర్యదు
త్సుకాని । తదభినయమివావళిర్వనానామతనుతనూతనపల్లవాంగుళీభిః ॥ ౨౯॥
అసకలకలికాకులీకృతాళిస్ఖలనవికీర్ణవికాసికేసరాణామ్ । మరుదవనిరుహాం

క్ష్వం ॥ని॥ లక్ష్యం లక్షం శరవ్యం చేత్యమరః తస్య వ్యధో వేధః+ వ్యధజపోరనుపస
ర్గ ఇత్యప్ప్రత్యయః తత్రపటుస్సమర్థో యో మన్మథచాపనాదః స ఇతి శంకాం భ్ర
మం విదధతి విదధానాని+ వానపుంసకస్యేత్యనేన వైకల్పికః నాభ్యస్తాచ్ఛతు
రితి నుమ్ప్రతిషేధః శ్రుతిపథమధురాణి శ్రావ్యాణీత్యర్థః సారసానాం రుతాని
శుశ్రువిరే శ్రుతాని । సారసరుతశ్రవణాత్ మన్మథోద్దీపనమాసామాసీదిత్యర్థః,
అత్ర సారసరుతే మన్మథచాపనాదభ్రమాద్భ్రాంతిమదలంకారః * కవిసమ్మతసా
దృశ్యాద్విషయాత్మనివస్తుని । ఆరోప్యమాణానుభవో యత్రసభ్రాంతిమాన్మతః ఇతి
లక్షణాత్ ॥ ౨౮ ॥ మధ్వితి ॥ ఉత్సుకాని - ఉన్మనాంసి భ్రమరకులాని మధుమథ
న వధూః కృష్ణస్త్రియః ఆహ్వయంత్యాకారయంతీవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ని॥ హూ
తిరాకారణాహ్వానేఇత్యమరః+ శప్శ్యనోర్నిత్యమితిహ్వయతేర్నుమాగమః
జగురితియత్ గాయతేర్లిట్ - వనానామావళిః నూతనపల్లవా ఏవాంగుళ్య ఇ
త్యేకదేశవర్తి సావయవరూపకం అస్యవనావళౌనర్తకీత్వ రూపగమకత్వా
దితి। తాభిస్తదభినయంతస్యగానస్యాభినయం వ్యంజకచేష్టాం అతనుతేవ॥ని॥ వ్యం
జకాభినయాసమావిత్యమరః ॥ * అంగైరాలమ్బయేద్గీతం హస్తేనార్థం ప్రద
ర్శయేదితి వచనాద్గీతార్థస్య ఆహ్వానస్య వ్యంజనమంగుళీభిరకార్షీదివేతి క్రి
యాస్వరూపోత్ప్రేక్షా పూర్వోక్తరూపకానుప్రాణితా- సాచాహ్వానోత్ప్రే
క్షా సాపేక్షేతి సజాతీయసంకరోపి ॥ ౨౯॥—అసకలేతి ॥ మరుద్వానిలః అ
సకలా అసమగ్రాః అర్ధవికచా ఇత్యర్థః తాభిః కలికాభిః కోరకైరాకులీకృతా
నాం సంక్షోభితానాం అళీనాం స్ఖలనేన విఘట్టనేన వికీర్ణాః విక్షిప్తాః వికా
సినః కేసరాః కింజల్కాయేషాం తేషాం అవనిరుహాం భూరుహాం క్ష్వేప్ రజః పరా
గం వధూభ్యః సముపహరన్ప్రియచ్ఛందో యథా కశ్చిత్ [illegible] ఇతిభావః+ ధనమర్జ
యన్ వసతీతివత్ లక్షణహేత్వోః క్రియాయా ఇతి హేత్వర్థే శతృప్రత్యయః కో
రకాణి కుట్మలాని ॥ని॥ కలికా కోరకః పుమానిత్యమరః కోశే పుంస్త్వాభిధానం ప్రా
యికాభిప్రాయం కోరకం కుట్మలేపి స్యాత్తక్కోలక మృణాళయోరితి విశ్వః

ఽజ్ఞో వధూభ్యస్సముపహరన్నివ కారకోరకాణి॥ ౪౮॥ ఉపవనపవనానుపాతదక్షై
రళిభిరలాభి యదంగనాజనస్య । పరిమళవిషయస్తదున్నతానామనుగమనే ఖలు
సంపదోఽగ్రతస్థాః॥ ౪౯ ॥ రథచరణధరాంగనాకరాబ్జవ్యతికరసంపదుపాత్తసౌ
మనస్యాః। జగతి సుమనసస్తదాదినూనం దధతి పరిస్ఫుటమర్థతోఽభిధానం॥ ౫౦॥

కాశాదౌ నపుంసకత్వస్యాప్యభిధానాత్ విచకారవికాసయామాసేత్యర్థః + విపూర్వాత్కిరతేః కరోతేర్వా లిట్. అత్ర కోరకవికాసకరణస్య సముపహరన్నితి హేత్వర్థే శతా । వధూసంప్రదానకపరాగోపహారార్థత్వాధిగమాత్ ఫలోత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ ౪౮ ॥—ఉపవనేతి ॥ వనే ఉపవనమితి విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః తత్ర యః పవనః తస్యానుపాతే అనుసరణే దక్షైః విచక్షణైః అళిభిః యద్యస్మాత్కారణాదంగనాజనస్య సంబంధీ పరిమళో గంధవిశేషః ॥ ని ॥ విమర్దోత్థే తు పరిమళో గంధే జనమనోహర ఇత్యమరః స ఏవ విషయో భోగ్యార్థః ॥ ని ॥ రూపం శబ్దో గంధరసస్పర్శాశ్చ విషయా అమీ ఇత్యమరః అలాభి లబ్ధః + లభేః కర్మణి లుఙ్ విభాషా చిణ్ణములోరితి వికల్పాన్నుమభావః అత ఉపధాయా ఇతి వృద్ధిః- తస్మాదున్నతానాం మహతాం అనుగమనే పశ్చాద్ధావనే అనువృత్తౌ చ సంపదోఽగ్రతస్తిష్ఠంతీత్యగ్రతస్థాః పురోవర్తిన్యః ఖలు + సుపిస్థ ఇతి కప్రత్యయః. అత్రానుగమనయోర్ద్వయోరభేదాధ్యవసాయాత్ శ్లేషోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోఽయమర్థాంతరన్యాసః సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపః ॥ ౪౯ ॥—రథేతి ॥ సుమనసః పుష్పాణి రథచరణం చక్రం తస్య ధరో ధారయితా హరిః పచాద్యచ్ తస్యాంగనాస్తాసాం కరాబ్జైర్వ్యతికరః సంపర్కః స ఏవ సంపత్ తయా ఉపాత్తం లబ్ధం సౌమనస్యం సుమనస్కత్వం సంతుష్టచిత్తత్వం యాభిస్తాస్సంత్యః స ఏవ సౌమనస్యలాభ ఆదిర్యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా తదాదితతః ప్రభృతీత్యర్థః. జగతి లోకే అర్థతః పూర్వోక్తావయవార్థాత్ పరిస్ఫుటం ప్రసిద్ధావయవార్థమభిధానం సుమనస ఇతి నామధేయం దధతి పూర్వం త్వశ్వకర్ణాదివద్రూఢమితి భావః ॥ ని ॥ ఆఖ్యాహ్వే అభిధానం చ నామధేయం చ నామ చేత్యమరః (స్త్రి)యః పుష్పాణ్యపచేతుం ప్రవృత్తా ఇతి ఫలితార్థః-నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం అత్రోపాత్తసౌమనస్యా ఇతి సౌమనస్యోపాదానస్య పదార్థస్య విశేషణగత్యా సుమనఃపదార్థావ్యర్థతా హేతుతయోక్త్యా కావ్యలింగం తదుత్థాపితాచే.

అభిముఖపతితైర్గుణప్రకర్షాదవజితముద్ధతిముజ్జ్వలాం దధానైః । తరుకిసలయజాలమగ్రహస్తైః ప్రసభమనీయత భంగమంగనానామ్॥ ౨౯॥ ముదితమధుభుజో భుజేన శాఖాశ్చలితవిశృంఖలశంఖకం ధువత్యాః । తరురతిశయితా(ప)ప) రాంగనాయాః శిరసి ముదేవ ముమోచ పుష్పవృష్టిమ్॥౩౦॥ అనవరతరసేన రాగభాజా కరజపరిక్షతిలబ్ధసంస్తవేన । సపది తరుణపల్లవేన వధ్వా విగతదయం ఖలు ఖండితేన మమ్లే

యం తత్రాదిత్యోత్ప్రేక్షేతి సంకరః తేనచాంగనాకరాణాం జగజ్జైత్రత్వం వ్యజ్యతే ॥ ౨౮॥—అభిముఖేతి ॥ అభిముఖపతితైః భంజనార్థమభిముఖాగతైః ఉజ్జ్వలాముత్కృష్టాం ఉద్ధతిమౌపరిప్రసారం ఔద్ధత్యంచ దధానైః అంగనానాం అగ్రాణిచ తేహస్తాశ్చేతి సమానాధికరణ సమాసః అతఏవ హస్తాగ్రాగ్రహస్తాదయో గుణగుణినోర్భేదాభేదాదితి వామనః తైరగ్రహస్తైః కర్తృభిః గుణప్రకర్షాద్ధేతోరవజితం అవధీరితం తరుకిసలయజాలం ప్రసభం బలాత్ భంగం ఛేదం పరాజయంచ అనీయత నీతం + ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర్మణామితి కిసలయజాలస్య ప్రాధాన్యాత్తదభిధానం అత్రాగ్రహస్తేషు విశేషణమహిమ్నా జిగీషుత్వస్య కిసలయజాలే జేతవ్యత్వస్య చ ప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥ ౨౯॥—ముదితేతి॥ ముదితాః హృష్టా మధుభుజో మధుపాయాసు తాః శాఖాః భుజేన హస్తేన చలితాని విశృంఖలాని అప్రతిహతరవాణి శంఖకాని వలయాని యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా ధువత్యాః కంపయంత్యాః + ధూవిధూనన ఇతి ధాతోస్తౌదాదికాచ్ఛతరి ఙీప్- క్ఙితి చేతి గుణప్రతిషేధాదువఙాదేశః అతిశయితా సౌందర్యేణ అతిక్రాంతా అపరాంగనా యయా తస్యాః కస్యాశ్చిచ్ఛిరసి తరుర్ముదేవ తదభిసరణసంతోషేణేవేతి గుణహేతూత్ప్రేక్షా పుష్పవృష్టిం పుష్పవిసర్గం ముమోచ॥౩౦॥ అనవరతేతి ॥ అనవరతరసేన అవిచ్ఛిన్నద్రవేణ అన్యత్రానుబద్ధశృంగారేణ రాగభాజా రక్తేనానురక్తేనచ కరజపరిక్షతిషు నఖక్షతేషు లబ్ధసంస్తవేన ప్రాప్తపరిచయేన ॥ని॥ సంస్తవస్స్యాత్పరిచయ ఇత్యమరః వధ్వా విగతదయం నిర్దయం ఖండితేన ఛిన్నేన నిరాకృతేనచ తరుణపల్లవేన నవకిసలయేన యువవిటేనచ ॥ని॥ పల్లవః కిసలయే విటే ఇతి విశ్వః సపది మమ్లే ఖలు మ్లానం॥ ఖలు ప్రసిద్ధౌ మ్లాయతేర్భావే లిట్- అత్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థే నియంత్రితత్వాదప్రకృతార్థప్రతీతేర్ధ్వని- స్త్రీపుంసయోర్నాయకశ్లేషః తేన వధ్వా మానః పల్లవస్య కాపట్యం గమ్యతే ॥౩౧॥

౩౧ ॥ ప్రియమభికుసుమోద్యతస్య బాహోర్నవనఖమండనచారుమూలమన్యా ।
ముహురితరకరాహితేన పీనస్తనతటరోధితిరోదధేంశుకేన ॥ ౩౧ ॥ వితతవలివి
భావ్యపాండురేఖాః కృతపరభాగవినీలరోమరాజీః । కృశమపి కృశతాం పునర్నయంతీ
విపులతరోన్ముఖలోచనావలగ్నమ్ ॥ ౩౨ ॥ ప్రసకలకుచబంధురోద్ధురోరః ప్ర
సభవిభిన్నతనూత్తరీయబంధా । అవనమదుదరోచ్ఛ్వసద్దుకూలస్ఫుటతర ల

అథాసాం పుష్పాపచయేశృంగారచేష్టాః వర్ణయన్ కస్యాశ్చిచ్చేష్టావిశేషమే
కేనాహ ॥ ప్రియమితి ॥ అన్యా (స్త్రీ) ప్రియమభిప్రియస్యాగ్ర ఇత్యర్థః + అభిర
భాగ ఇత్యభేర్లక్షణార్థే కర్మప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగే ద్వితీయా । కుసుమే
షూద్యతః కుసుమోద్యతః కుసుమగ్రహణార్థముత్క్షిప్త ఇత్యర్థః ప్రకృతి వికార
భావాభావాన్నతాదర్థ్యే చతుర్థీసమాసః తస్య బాహోర్నవం యన్నఖం నఖక్షతం
తదేవ మండనం తేన చారు సుందరం మూలం కక్షభాగమిత్యర్థః ముహురితరక రే
ణ సవ్యపాణినా ఆహితేన నిహితేన అంశుకేనోత్తరీయేణ పీనం స్తనతటం రుణద్ధీతి పీ
నస్తనతటరోధితదావరణం యథా తథా తిరోదధే తిరోహితవతీ అయం చాపలా
ఖ్యస్సంచారిభావః * ఆత్తప్రకాశనీచేష్టారాగాదేశ్చాపలం మతమితిలక్షణాత్
ప్రౌఢా చేయం ॥ ౩౧ ॥—అథాపరస్యాశ్చేష్టావిశేషం షడ్భిః కులకేనాహ ॥ వితతే
త్యాది ॥ కాచిద్వితతాభిః గాత్రోన్నమనాద్విశ్లిష్టాభిర్వలిభిః త్రివలిభిర్విభావ్యాః
సంలక్ష్యాః యాః పాండురేఖాః రేఖాకారాః వలిత్రయాంతరాళభాగాః తా
భిః కృతపరభాగా జనితవర్ణోత్కర్షా అతఏవ విశేషేణ నీలా వినీలా రోమరాజి
ర్యస్యాస్సా తథోక్తా కృశమపి స్వభావత ఏవేతి భావః అవలగ్నం మధ్యం ॥ ని ॥ మ
ధ్యమం చావలగ్నం చ మధ్యో (స్త్రీ) త్యమరః పునః కృశతాం నయంతీ అగ్రపుష్పగ్ర
హణాయ గాత్రవిజృంభణాదితి భావః తథా విపులతరే ఉన్ముఖే ఊర్ధ్వముఖే చ లోచ
నే యస్యాస్సా అగ్రపుష్పగ్రహణార్థమితి భావః ॥ ౩౨ ॥—ప్రసకలేతి ॥ ప్రసక
లాభ్యామతిసమగ్రాభ్యాం కుచాభ్యాం బంధురం ఉన్నతానతం ॥ ని ॥ బంధురం
తూన్నతానతమిత్యమరః ఉద్ధురం నిర్భరం దృఢమితి యావత్ + బహువ్రీహిత్వా
దినా సమాసాంతః తస్మాదురసః ప్రసభాద్బలాత్కారాద్విభిన్నో విశ్లిష్టః తనూత్త
రీయబంధో యస్యాస్సా గాత్రవిజృంభణాద్విస్రస్తకుచావరణేత్యర్థః కించ అవ
నమత్ నతీక్రియమాణాదుదరాదుచ్ఛ్వసద్విశ్లిష్యద్దుకూలం యస్యాస్తత్ అతఏ

క్ష్యగభీరనాభిమూలా ॥ ౩౪ ॥ వ్యవహితమవిజానతీకిలాంతర్వణభువివల్లభమాభి
ముఖ్యభాజం। అధివిటపిసలీలమగ్రపుష్పగ్రహణపదేనచిరంవిలంబ్యకాచిత్ ॥౩౫
అథకిలకథితేసఖీభిరత్రక్షణమపరేవససంభ్రమాభవంతీ । శిథిలితకుసుమాకులాగ్ర
పాణిః ప్రతిపదసంయమితాంశుకానృతాంగీ ॥ ౩౬ ॥ కృతభయపరితోషసన్ని
పాతంసచకితసస్మితవక్త్రవారిజశ్రీః । మనసిజగురుతత్క్షణోపదిష్టంకిమపిరసే

వస్ఫుటతరం యథాతథాలక్ష్యం దృష్టంగభీరమగాధం నాభేర్మూలంమధ్యాం
తరాళం యస్యాస్సా ॥౩౪॥—వ్యవహితమితి ॥ పూర్వోక్తపిశేషణ విశిష్టాకా
చిదంగనాఅంతర్వణభువివనాభ్యంతరప్రదేశే+ప్రనిరంతరిత్యాదినావననకారస్య
ణత్వం వ్యవహితంతిరోహితం అభిముఖ్యభాజం అభిముఖావస్థితమిత్యర్థః తం
వల్లభం ప్రియం అవిజానతీకిలజానానాప్యజానానేవ విటపినివృక్షేఅధివిటపి+వి
భక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః సలీలంయథాభవతితథా అగ్రేవృక్షాగ్రేయానిపుష్పాణి
తేషాంగ్రహణమితిపదేన వ్యాజేనచిరంవిలంబ్య ప్రియాయస్వాంగప్రకాశనార్థ
మితిభావః॥ ౩౫॥—అథేతి ॥ అథవిలంబనానంతరం ఆగత్య స్త్రీ ప్రియేసఖీభిః
కథితేసతి కిల అయమత్రైవాస్త ఇతినివేదితేసతి క్షణంససంభ్రమాఅపరేవ పూ
ర్వవిపరీతవ్యాపారకరణాత్ అన్యేవభవంతీ బుద్ధిపూర్వకారిత్వమజ్ఞాననాటనేన
వంచయంతీత్యర్థః శిథిలితః పుష్పగ్రహణాన్నివర్తితః కుసుమాకులః కుసు
మవ్యాపృతోఽగ్రపాణిర్యయాసాతథోక్తా । పదేపదేప్రతిపదం ప్రతిస్థానంసంయ
మితేన నియమితేన అంశుకేనవస్త్రేణ ॥ని॥ అంశుకంసూక్ష్మవస్త్రస్యాదితివిశ్వః
తేనావృతం ఆచ్ఛాదితమంగం శరీరంయస్యాస్సాతథోక్తాసతీ ॥ ౩౬॥—కృతేతి
కించకృతభయపరితోషయోః భర్తృదర్శనోత్థసాధ్వససహర్షయోః సన్నిపాతః
సంకరోయేనతత్ మనసిజాతోమనసిజః మన్మథః+సప్తమ్యాంజనేర్డ ఇతిడః *
హలదంతాత్సప్తమ్యాస్సంజ్ఞాయామిత్యలుక్ సఏవగురురాచార్యః తేన తత్క్ష
ణేతస్మిన్నేవ క్షణేఉపదిష్టం తదేకహేతుకమిత్యర్థః కిమప్యనిర్వాచ్యంరసాం
తరంలక్షణయాభావాంతరం తచ్చేహకిలికించితం వివక్షితంకృతభయేత్యాదివిశేష
ణేన * క్రోధాశ్రుహర్షభీత్యాదేస్సంకరః కిలికించితమితి తల్లక్షణార్థస్యప్ర
తీతేః రసేనరాగేణ హేతునాభజంతీ అతఏవసచకితాభయాత్ససంభ్రమా ॥ని॥ చ
కితంభయసంభ్రమ ఇత్యమరః సస్మితాహర్షాత్సమందహాసాచవక్త్రవారిజశ్రీః

ఽరసాంతరం భజంతీ ॥ ౩౭ ॥ అవనతవదనేందురిచ్ఛతీవ వ్యవధిమధీరతయా యదా స్థితాస్మై । అహరత సుతరామతోఽస్య చేతస్స్ఫుటమభిభూషయతి స్త్రియస్త్రపైవ ॥ ౩౮ ॥ కిసలయశకలేషు వాచనీయాః పులకిని కేవలమంగకే నిధేయాః । నఖపదలిపయో విభావితార్థాః ప్రణిదధిరే దయితైరనంగలేఖాః ॥ ౩౯ ॥ కృతకృతకరుషా సఖీమపాస్య త్వమకుశలేతి కయాచిదాత్మనైవ । అభిమతమభిసాభిలాష మా

ర్యస్యాస్సా సతీ అతిచకితస్మితయోః పూర్వోక్తభయహర్షానుభావత్వేనోక్తిః ౩౭॥—అవనతఃవదనేందుర్యస్యాస్సా లజ్జయా నమ్రముఖీత్యర్థః అధీరతయా అధృష్టతయా వ్యవధిం కించిద్వ్యవధానం + ఉపసర్గే ఘోః కిరితి కిప్రత్యయః ఇచ్ఛతీ వాంఛతీవ తథా వ్యాకులా సతీత్యర్థః + ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి వికల్పాన్నుమభావః అస్మై ప్రియాయ ఆస్థిత ఆశయం ప్రకాశయంతీ స్థితేత్యర్థః + తిష్ఠతేః కర్తరి లుఙ్ * ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చేత్యాత్మనేపదం * స్థాఘ్వోరిచ్చేతి సిచః కిత్వమికారశ్చ ధాతోరంతాదేశః కిత్వాన్న గుణః॥ ఇతి యత్ అతో హేతోరస్య ప్రియస్య చేతః సుతరామహరత । తథాహి త్రపైవ స్త్రియోఽభిభూషయతి స్ఫుటం ప్రసిద్ధమిత్యర్థః అతోఽస్యా అపి త్రపాభూషితత్వాదతిమనోహరత్వం యుక్తమితి భావః కుళకాలంకారోఽయమర్థాంతరన్యాసశ్చ మధ్యా చేయం నాయికా * లజ్జామన్మథమధ్యస్థా మధ్యమోదితయౌవనేతి లక్షణాత్ ॥ ౩౮॥—కిసలయేతి ॥ అవాచనీయాః ప్రసిద్ధలిపివైలక్షణ్యాద్వాచయితుమనర్హాః కింతు కేవలం పులకిని దయితస్పృష్టత్వాత్ స్పర్శాదేవ రోమాంచవత్యంగకే వపుషి నిధేయాః విరహతాపశాంత్యర్థమర్పణీయాః కుతః నఖపదాని నఖాంకా ఏవ లిపయోఽక్షరాణి యేషు తే న తు ప్రసిద్ధాక్షరాః అతో న వాచనీయా ఇత్యర్థః నైతావతానుపకారకత్వం చేత్యాహ తథాపి విభావితార్థాః సాంకేతికసన్నివేశవశాదేవ ద్యోతితాభిధేయాః లిఖ్యంత ఇతి లేఖాః సందేశాః + కర్మణి ఘఞ్ ప్రత్యయః అనంగస్య లేఖాః తత్ప్రయుక్తా ఇత్యర్థః దయితైః దయితాభిర్దయితైశ్చ + పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః కిసలయశకలేషు ప్రణిదధిరే ప్రణిహితాః లిఖితా ఇత్యర్థః + దధాతేః కర్మణి లిట్ నేర్గదనదేత్యాదినా నకారస్య ణత్వం లోకప్రసిద్ధలేఖ్యవైలక్షణ్యాత్ వ్యతిరేకాలంకారః ॥౩౯॥—కృతేతి ॥ కృతకృతకరుషా కృతకృత్రిమరోషయా కయాచిన్నాయికయా త్వమకుశలా మూల్యగ్రథనే కుశలా నాసీతి సఖీమపాస్య నిర

విష్కృతభుజమూలమబన్ధి మూర్ధ్ని మాలా ॥౪౦॥ అభిముఖముపయాతి మాస్మ కించిత్త్వమభిదధాః పటలే మధువ్రతానామ్ । మధుసురభిముఖాబ్జగన్ధలుబ్ధైరధికమధిత్వదనేన మానిపాతి ॥ ౪౧ ॥ సరజసమకరన్దనిర్భరాసు ప్రసవవిభూతిషు

స్యాత్మనా స్వయమేవాభిమతమభిప్రియాభిముఖం సాభిలాషమావిష్కృతభుజమూలం ప్రకాశితకక్షదేశం యథా తథా మూర్ధ్ని మాలా అబన్ధి బద్ధా అయంచ స్వాభిప్రాయవ్యంజకచేష్టారూపశ్చాపలాఖ్యః సంచారివిశేషః నాయికానుప్రాప్తైవ * సరమందీకృతవ్రీడాప్రౌఢాసంపూర్ణయౌవనేతి లక్షణాత్ ॥ ౪౦ ॥ అథ కాచిన్నాయికాం ప్రతిసఖీవచనం త్రిభిర్విశేషకేణాహ ॥ అభిముఖమితి ॥ మధుమకరన్దం వ్రతయన్తి భుంజత ఇతి మధువ్రతాః మధుపాః కర్మణ్యణ్ప్రత్యయః తేషాం పటలే అభిముఖముపయాతి ఆగతే సతి త్వం కించిన్నాస్మాభిదధాః న కించిదాలపమానం భజేత్యర్థః + స్మోత్తరే లఙ్ చేతి ధాధాతోర్లఙ్ నమాఙ్యోగ ఇత్యడ్ప్రతిషేధః మానస్య మధుకరబాధానివృత్తిరేవ ఫలమిత్యాహ - మధ్వితి మధునా మద్యేన సురభేర్ముఖాబ్జస్య యో గన్ధః తస్మిన్ లుబ్ధైర్లోభాల్ + క్త్రియాం క్తిన్ అనేన మధువ్రతపటలేన త్వయి అధిత్వత్ + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః త్వమావేకవచన ఇత్యత్రైకవచన ఇత్యర్థనిర్దేశాదిహ విభక్త్యభావేఽప్యేకార్థవృత్తేర్యుష్మదో మపర్యన్తస్య త్వాదేశః అత ఏవ విభక్త్యభావాచ్చ త్వాదేశో న ప్రాప్నోతీతి వల్లభవచనం చిన్త్యం అధికమత్యన్తం సర్వతోఽత్యర్థః మా నిపాతి న నిపత్యతాం + భావే లుఙ్ చిణ్వద్భావాద్వృద్ధిః అత్రాలిపాతాసంబన్ధేఽపి తత్సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౪౧॥ —— ॥ సరజసేతి ॥ కించ మధు పిబతీతి మధుపః మధులిట్ మద్యపశ్చ + ఆతోఽనుపసర్గే కః భువి రోహన్తి జాయన్త ఇతి భూరుహాః తేషాం భౌమానాంచ దేహినాం సంబన్ధినీషు సహ రజసా సరజసం + అచతురేత్యాదినా సాకల్యార్థేఽవ్యయీభావస్సమాసాన్తనిపాతః తేన సరజస్య

అర్థనిర్దేశస్యాతిత్వానిత్యాద్యర్థమంగీకారేఽపి ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చేత్యత్ర ఉత్తరపదగ్రహణసామర్థ్యాద్విభక్తిపరకత్వస్యాపి నిమిత్తత్వేనాత్రావ్యయీభావత్వేనావ్యయత్వాద్విభక్తేర్లుకా లుప్తత్వేన సలుమతైత్యనేన ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధాద్విభక్తిపరత్వాభావేనాదేశశ్చిన్త్య ఏవ అతో వల్లభోక్తిర్యుక్తైవ కవినా తు విభక్తిప్రతిరూపకత్వచ్ఛబ్దేనయుష్మత్సమానార్థకేన సమాసాంగీకృత ఇతి ప్రతిభాతి

ధూరుహాం విరక్తః । ధ్రువమమృతపనామవాంఛయా సావధరమేనుం మధుపస్త్వాజిహీతే ॥ ౪౭ ॥ ఇతి వదతి సఖీజనే నిమీలద్ద్విగుణితసాంద్రతరాక్షిపక్ష్మమాలా।

ఇతి బహువ్రీహిస్వర్థాలక్షణ్యః ముఖ్యోన్యా మహాకవిప్రయోగబాహుళ్యాత్ అప్రయోగాభావదర్శనం తు ప్రాయికాభిప్రాయమిత్యుక్తం ప్రాక్ తథా చ సరజసం సరజసా వాయో మకరందః తేన నిర్భరాసు పూర్ణాసు సతుత్స్వదధరవదమృతేన నాప్యరజస్కేనేతి భావః అన్యత్ర రజః స్త్రీపుష్పం ॥ ని ॥ స్యాద్రజః పుష్పమార్తవమిత్యమరః తత్ సహచర్యాన్మకరందశబ్దేన శుక్లముచ్యతే తేన శుక్లశోణితసన్నిపాతప్రాయాస్విత్యర్థః ప్రసవవిభూతిషు పుష్పసమృద్ధిషు జన్మపరంపరాసు చ విరక్తో నిస్పృహస్సన్ అమృతం పిబతీత్యమృతపః ఇతి నామ్నో వాంఛయా అమృతపానాభిలాషేణ అముం తవాధరోష్ఠం ప్రత్యాజిహీతే ఆగచ్ఛతి ధ్రువం సత్యమిత్యుత్ప్రేక్షా- అన్యత్ర తు అమృతపో దేవ ఇతి నామవాంఛయా దేవభూయాపేక్షయేత్యర్థః- అథవా నిశ్శ్రేయసప్రాప్త్యపేక్షయేత్యర్థః ॥ స ॥ శ్రేయో నిశ్శ్రేయసామృతమిత్యమరః ధ్రువం శాశ్వతం అధరం ధరాసంబంధరహితం అముం పరలోకం అపథమిహ చాముత్ర చ ప్రశంసాయాం ఇహ చాముత్ర చా న్వేతీత్యాదౌ లోకవేదే చేదమదసా లౌకిక ద్వయోరూఢిదర్శనాత్ ఆజిహీతే అన్వేష్యతీత్యర్థః + ఓహాఙ్ గతావితి ధాతోర్లట్ శ్లాఘితి ద్విర్భావః ఈహల్యఘోరితి ఈకారః అత్రనాయికావదన సౌరభలోభ హేతుకస్య మధుపాగమనస్యామృతప నామవాంఛా హేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణహేతూత్ప్రేక్షా. సా చ ధ్రువమితి వ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యా సతి మధుపస్యాధరోష్ఠేశాసబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్త్యుత్థాపితేతి సంకరః పూర్వోక్తాప్రకృతార్థప్రతీతిస్తు మధుపాదిశబ్దానామభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రితత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలాధ్వనిరేవ న శ్లేష ఇత్యలం విస్తరేణ ॥ ౪౭ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం సఖ్యేవ జనస్తస్మిన్ సఖీజనే వదతి సతి నిమీలంత్యా భయాన్ముకుళీభవంత్యా అత ఏవ ద్విగుణా అన్యతీయయోస్తే ద్విగుణాద్వి రావృత్తే ॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్వితి వైజయంతీ। తేకృతే ద్విగుణితే అత ఏవ సాంద్రతరే అక్షిపక్ష్మమాలే నేత్రలోమపఙ్క్తీ యస్యాస్సా కాచిదితి శేషః అక్షిగ్రహణస్య పక్ష్మద్వైగుణ్యలక్ష్మీరక్షైరాలేపేతి ద్యోతనార్థత్వాన్న పౌనరుక్త్యం- అళిభయేన భర్తురంకం ఉత్సంగమపతత్ ప్రాప్తవతీ ॥

అపతదళిభయేన భర్తురంకం భవతి హి విక్లబతా గుణోఽంగనానామ్ ॥౫౩॥ ముఖక
మలకమున్నమయ్య యూనా యదభినవోఢవధూర్బలాదచుంబి । తదపి న కిల బా
లపల్లవాగ్రగ్రహపరయా వివిదే విదగ్ధసఖ్యా ॥౫౪॥ వ్రతతివితతిభిస్తిరోహితా
యాం ప్రతియువతౌ వదనం ప్రియః ప్రియాయాః । యదధయదధరావలోపనృత్య
త్కరవలయస్వనితేన తద్వ్యవాపి ॥౫౫॥ విలసితమనుకుర్వతీ పురస్తాద్ధరణిరుహా

హోపహత్కష్టం యత్కీటకాదపి భయమిత్యాశంక్యాహ భవతీతి అంగనానాం
న తు పుంసామితి భావః విక్లబతా భీరుతా గుణో భవతి హి న తు దోష ఇతి భావః అ
త ఏవ జనసమక్షం భర్తురంకారోహణమపి న దోషః పార్శ్వస్థాలంబనాదీనాం
భయానుభావత్వాత్ కులకేళిరంకారోఽయమర్థాంతరన్యాసః ॥౫౩॥ — ముఖేతి ॥
యూనా అభినవోఢవధూః నవోఢాంగనాపి బలాత్ । బలాత్కారాత్ ముఖం క
మలమివేత్యుపమిత సమాసః తదల్పం ముఖకమలకం + అల్పార్థే కన్ప్రత్య
యః ఉన్నమయ్యోద్యమ్య +ల్యపి లఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః అచుంబి చుంబిత
మితి యత్ తచ్చుంబనం విదగ్ధసఖ్యా చతురసఖ్యా బాలపల్లవాగ్రాణాం గ్రహో
గ్రహణం + గ్రహవృదృనిశ్చిగమశ్చేత్యప్ప్రత్యయః తత్పరయా తదాసక్తయా స
త్యా కించిద్వ్యాసంగం కల్పయంత్యేత్యర్థః న వివిదేపి కిల నవిదితమపి కిల న
ప్రకాశితమితి కిముత వక్తవ్యమిత్యపి శబ్దార్థః కిలేత్యలీకే న సుతరాం విదితావప్యవి
దితేవావస్థితా వైదగ్ధ్యాత్ అన్యథా తయోర్విస్రంభవిఘాతాదితి భావః ముగ్ధయోనా
యికా ❋ ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జాపిహిత మన్మథేతి లక్షణాత్ ॥౫౪॥ —
వ్రతతీతి ॥ ప్రతికూలా యువతిః ప్రతియువతిః సపత్నీ తస్యాం వ్రతతివితతయః ల
తాజాలాని ॥ని॥ వల్లీ తు వ్రతతిర్లతేత్యమరః తాభిస్తిరోహితాయాం సత్యాం ప్రి
యః ప్రియాయాః వదనం అధరం అధయత్ అపిబదితి యత్ + ధేట్ పానే ధాతోర్లఙ్ తద్వదనపానం అధరావలోపేనాధరఖండనేన తజ్జనితవ్యథయేత్యర్థః నృ
త్యతాం చలతాం కరయోర్వలయానాం కంకణానాం స్వనితేన ధ్వనినా వివవ్రే వి
వృతం తదేవ తస్యాస్తదనుమాపకమభూదిత్యర్థః అత్రైకాప్యుత్ప్రేక్షాపరా అన్వే
ష్యాణి న్యేవదవతీత్యనుసంధేయమ్ ॥౫౫॥—విలసితమితి ॥ వధూః కాచిత్ స్త్రీ
పురస్తాదగ్రే ధరణిరుహమధిరోహతీతి ధరణిరుహాధిరుట్ వృక్షారూఢా + రుహేః క్వి
ప్ తస్యాస్తదధిరుహో లతాయాః విలసితం చేష్టితం + నపుంసకే భావే క్తః అను

ధిరుపహోవధూర్లతాయాః । రమణమృజుజయా పురస్సఖీనామ (కలి)గణిత చాపలదోషమాలిలింగ ॥ ౪౬ ॥ సలలితమవలంబ్య పాణినాంసే సహచరముచ్ఛ్రిత గుచ్ఛవాంఛయాన్యా । సకలకలభకుంభవిభ్రమాభ్యాముర సిరసాదవతస్తరే స్తనాభ్యామ్ ॥ ౪౭ ॥ మృదుచరణతలాగ్రదుఃస్థితత్వాదసహతరా కుచకుంభయోర్భరస్య । ఉపరిసిరపలంబనం ప్రియస్యవ్యసతదథోచ్చతరోచ్చిచీషయాన్యా ॥౪౮॥ ఉపరిజతరుజాని యాచమానాం కుశలతయా పరిరంభలోలుపాన్యాః । ప్రథితపృథు

కుర్వతీ ఏవమిత్యా శ్లేషప్రకారమభినయంతీ ఋజుతయా అకుటిలబుద్ధితయా సఖీనాం పురోగ్రే అగణితః అవిచారితః స్త్రీచాపలమనుచితాచరణమేవ దోషో యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా రమణం ప్రియమాలిలింగ । ఏషాచహర్షాత్సుక్యవతీ ప్రౌఢాచ ॥ ౪౬ ॥—సలలితమితి ॥ అన్యా (స్త్రీ) ఉచ్ఛ్రితగుచ్ఛవాంఛయా ఉన్నతస్తబకజిఘృక్షయా సలలితం సవిలాసం యథాతథా సహచరం ప్రియం పాణినా ఔచిత్యాద్వామేనేతి శేషః అంసే అవలంబ్య అవష్టభ్య సకలయోస్సమగ్రయోః కలభకుంభయోః కరికుంభయోర్విభ్రమ ఇవ విభ్రమస్సౌందర్యం యయోస్తాభ్యాం స్తనాభ్యాం రసాద్రాగాదురస్యవతస్తరే ఆచ్ఛాదయామాస సహచరమితి శేషః అభిముఖావస్థానాదితిభావః + స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే కర్తరి లిట్ ఋతశ్చసంయోగాదేర్గుణ ఇతి గుణః * శర్పూర్వాః ఖయ ఇత్యభ్యాస సకారలోపః ఇయంచ ప్రౌఢైవ ॥౪౭॥—మృద్వితి ॥ అన్యా (స్త్రీ) ఉచ్చతరాణాం అత్యున్నతకుసుమానాం ఉచ్చేతుమపచేతుమిచ్ఛయా ఉచ్చతరోచ్చిచీషయా + చిఞ్ చయనే సన్నంతాత్ (స్త్రి)యామప్రత్యయేటాప్ * విభాషాచేరితి కుత్వవికల్పః మృదునా చరణతలాగ్రేణ దుఃస్థితత్వాద్దుఃఖేనస్థితత్వాదపటుస్థితేరిత్యర్థః కుచకుంభయోర్భరస్య ధారస్య + పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయేణేతి ఘప్రత్యయః నసహత ఇత్యంతమసహతరా + సహేః పచాద్యజంతాన్నఞ్ సమాసాత్తరప్ప్రత్యయః భరమసహమానేత్యర్థః కృద్యోగాత్కర్మణి షష్ఠీ అథాస్మిన్నవసరే నిరవలంబనం యథాతథా ప్రియస్యోపరిన్యసతత్ నిరాలంబత్వాన్నిపతితేత్యర్థః ఏషాపి ప్రౌఢైన స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౪౮ ॥—ఉపరిజేతి ॥ ఉపరిజాతాని ఉపరిజానియానితరోర్జాతాని తరుజాని కుసుమాని తాని యాచమానామపచిత్య దేహీతి ప్రార్థయమానాం ప్రథితపృథుపయోధరాం ప్రశస్తపీనకుచాం ముగ్ధః భూపకటీకృష ఘ (స్త్రీ) యః పరిరంభలోలు

పయోధరాం గృహాణ స్వయమితి ముగ్ధవధూముపాస ధార్ష్ట్యమ్ ॥ ౪౯॥ ఇదమి
దమితి భూరుహాం ప్రసూనైర్ముహురభిలోభయతా పురః పురోఽన్యా । అనురహ
సమనాయి నాయకేన త్వరయతి రంతుమహో జనం మనోభూః ॥ ౫౦ ॥ విజనమితి
బలాదముం గృహీత్వా క్షణమథ వీక్ష్య విపక్షమంతికేఽన్యా । అభిపతితుమనా లఘు
త్వభీతేరభవదముంచతి వల్లభేఽతిగుర్వీ ॥ ౫౧ ॥ అధిరజని జగామ ధామ తస్యాః ప్రి
యతమమేతి రుషా స్రజా(వ)బ)ద్ధః । పదమపి చలితుం యువా న సేహే కిమివ న శ

పః ఆశ్లేషలాలసాన్యాః కుశలతయా వంచనాపటుతయా స్వయం గృహాణేతి పయో
ధరావితాస్వయమేవాపదిష్టవత్యిత్యర్థః గమ్యమానార్థత్వాదుక్త్వేతి న
ప్రయుక్తం పౌనరుక్త్యాత్ ధార్ష్ట్యం ప్రాగల్భ్యముపాస ఉద్యచ్ఛతి స్మ-అయం
చైకాయిత్తత్వాదనుకూలనాయకః నాయికా తు స్వాధీనపతికా ప్రౌఢా చ ॥౪౯॥
ఇదమిదమితి ॥ అన్యా(స్త్రీ)ఇదమిదమితి ఇదం గ్రాహ్యమిదం గ్రాహ్యమిత్యుక్త్వే
త్యర్థః భూరుహాం వృక్షాణాం ప్రసూనైః పుష్పైః పురః పురో ముహురభి లో
భయతా ప్రలోభయతా నాయకేన రహస్యనురహసం ఏకాంతం + అన్వవతప్త
ద్రహస ఇత్యవ్యయీభావసమాసాంతః అనాయి నీతా తథాహి మనోభూః కామో
జనం రంతుం త్వరయతి దేశకాలానపేక్షయతీతి భావః అత ఏవాశ్చర్యమహో ఇతి పూ
ర్వవన్నాయికానాయకవిశేషః అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౦ ― విజనమితి॥ అన్యా
(స్త్రీ)విజనమేకాంతమితి హేతోరముం పల్లభం క్షణం బలాద్గృహీత్వా ఆకృష్యా
థాంతికే విపక్షం సపత్నీజనం వీక్ష్య లఘుత్వభీతేః స్వచ్ఛత్వభయాత్ అభిపతితు
మనాయస్యాస్సా అభిపతితుమనా అపసర్తుకామా + తుంకామమనసోరపీతి మ
కారలోపః వల్లభే అముంచతి అత్యజతి సతి తస్య విపక్షానపేక్షణాదితి భావః అతి
గుర్వీ అతి గౌరవవత్యభవత్ స్వయం గ్రహలాఘవతిరోధానాత్ప్రత్యుత భర్తుర్వా
ల్లభ్యప్రకాశనాచ్చేతి భావః । భాగ్యవతాం సర్వం శ్రేయసే భవతీతి రహస్యమేషా
త్వతిప్రగల్భైవ ॥ ౫౧ ॥― అధీతి ॥ అధిరజని రజన్యాం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః
తస్యాస్సపత్న్యా ఇత్యర్థః బుద్ధిస్థత్వాన్నామగ్రహణాసహత్వాచ్చ తచ్ఛబ్దే
న నిర్దేశః ధామ గృహం జగామ గత ఇతి రుషా హేతునా ప్రియతమయా కర్త్ర్యా
స్రజా మాలికయా కరణేన అవబద్ధః యువా పదమపి అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా
చలితుం న సహే నశశాక తథాహి సన్నద్ధానాం భయగ్రస్తానాం కిమివ కిం వా శక్య

హరంససాధ్వసానామ్ ॥ ౫౨ ॥ నఖలువయమముష్యదానయోగ్యాః పిబతిచ
పాతిచయాసకౌరహస్త్వామ్ । వ్రజవిటపమముందదస్వతస్యై భవతియతస్సదృశో
శ్చిరాయయోగః ॥ ౫౩ ॥ తవకితవకిమాహితైర్వృథానః క్షితిరుహపల్లవపుష్పక

శబ్దోవాక్యాలంకారే ॥ ఇవేతి ఈషదర్థోపగమోల్పే ప్రతిషేధే వాక్యాలంకారేష్వితిగ
ణవ్యాఖ్యానే ॥ శక్తింహారయతీతి శక్తిహరం + హరతేరనుద్యమనేజిత్యచ్ప్రత్యయః న
భవతీతి శేషః + అస్తిర్భవంతీపరోప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతివచనాత్ । భవంతీ
తిలటః పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా సర్వస్యాపిభీరూణాం శక్తిహరత్వాదబలా
కృతః సంబంధోపి యూనశ్శక్తిహరఇతియుక్తమితి సామాన్యేన విశేషసమర్థన
రూపోర్థాంతరన్యాసః ఖండితేయంనాయికా జ్ఞాతేన్యాసంగవికృతే ఖండితే
ర్ష్యాకషాయితేతిలక్షణాత్ నాయకస్తుదక్షిణః భయబంధన సహనాదిభిస్తు
ల్యానేకత్ర దక్షిణఇతి తల్లక్షణాద్ధాప్రతీకేరితి ॥ ౫౨ ॥ — అథకాచిత్ఖండితా
నాయికా నిజకాంతమాగస్కారిణం పల్లవదానేన ప్రసాదయంతంచతుర్భిస్సభ
ర్త్సనముపాలభతే ॥ నేత్యాది ॥ వయమముష్యవిటపస్యదానయోగ్యానఖలుకిం
తు యాఅసౌవేవాసకౌత్వత్ప్రియా + అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్టేరితిఅ
కచ్ప్రత్యయః రహోరహసి ॥ని॥ రహశ్చోపాంశుచాలింగే ఇత్యమరః త్వాంపిబతి
పానంకరోతి + పాపానేభ్వాదికః పాఘ్రేత్యాదినాపిబాదేశః పాతిరక్షతిచ అ
న్యతోవారయతిచేత్యర్థః + పారక్షణే అదాదిత్వాచ్ఛపోలుక్, తస్యైఅముంవి
టాన్పాతీతివిటపం పల్లవం ॥ని॥ విటపఃపల్లవేషిద్గఇతివిశ్వః దదస్వ ప్రయచ్ఛ +
దదదానఇతిభ్వాదికాల్లోట్ వ్రజగచ్ఛయతోదానాచ్చిరాయచిరకాలాత్
చిరార్థేవ్యయమ్- సదృశోఽనురూపయోః యోగోభవతి ఉభయోరపివిటప
త్వాదితి భావః సమాలంకారోయం * సాసమాలంకృతిర్యోగోవస్తునోరనురూ
పయోరితిలక్షణాత్ ॥ ౫౩ ॥— తవేతి ॥ హేకితవధూర్తవృథావ్యర్థమేవా
హితైస్తత్కార్యస్యాన్యతఏవ సిద్ధత్వాదితిభావః-తవసంబంధిభిః క్షితిరుహాణాం
పల్లవాః పుష్పాణిచ తాన్యేవకర్ణం పూరయంతీతి కర్ణపూరాః కర్ణావతం
సాః + కర్మణ్యణ్ - తైఃనఃఅస్మాకంకింతత్సాధ్యంనకించిదస్తీత్యర్థః గమ్యమా
నసాధనక్రియాపేక్షయా కర్ణపూరాణాంకరణత్వాత్తృతీయా ఉక్తంచన్యాసో
ద్యోతే * నకేవలంశ్రూయమాణైవ క్రియానిమిత్తం కారకభావస్యాపితుగమ్య

ర్ణపూరైః । ననుజనవిదితైర్భవద్వ్యలీకైశ్చిరపరిపూరితమేవకర్ణయుగ్మమ్॥౫౪॥ ముహురుపహసితామివాళినాదైర్వితరసినఃకలికాంకిమర్థమేనామ్ । వసతిము పగతేనధామ్నితస్యాశ్శకలిరేషమహాంస్త్వయాద్యదత్తః ॥ ౫౫॥ ఇతిగదితవ తీరుషాజఘానస్ఫురితమనోరమపక్ష్మకేసరేణ । శ్రవణనియమితేనకాంతమన్యా ననుమసితాంబురుహేణచక్షుషాచ ॥ ౫౬ ॥ వినయతిసుదృశోదృశఃపరాగం

మానాపీతి కింతుననుఅంగజనవిదితైః జనేషు ప్రసిద్ధైరితి సప్తమీసమాసః+క్తే నచ పూజాయామితిషష్ఠీసమాసనిషేధాత్ నచ+ క్తస్యచవర్తమాన ఇతిషష్ఠీని ర్బంధః ఆధారత్వ వివక్షాయాం తదప్రాప్తేః కృద్యోగఇతి షష్ఠీప్రతిప్రసవత్వా దస్యాఇతి. భవద్వ్యళీకైర్భవతో౽ప్రియవచనైః కర్ణయుగ్మంచిరపరిపూరితం ని త్యపూర్ణమేవ అతఃపూరితస్య పూరణాయోగాదలమేభిరిత్యర్థః- అత్రోత్త రవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థహేతుకత్వేనోపనిబంధనాద్వాక్యార్థ హేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ ౫౪॥—ముహురితి ॥ అళినాదైర్భృంగఝం కారైర్ముహురుపహసితాంప్రతారణార్థేతి. పరిహస్యమానామివస్థితామేనాం కలికాం కోరకమల్పం కలింకలహంచ ॥ని॥ కలహోంత్యయుగేకలిరితివైజయంతీ స్త్రీప్రత్యయస్త్వవివక్షితశ్శ్లేషే॥ నోస్మాకంకిమర్థంవితరసి హేశఠగూఢవిప్రి యకారిన్ తస్యాస్త్వత్ప్రియాయాఃధామ్నిభవనేవసతిం స్థితిం ఉపగతేనత్వయా అద్యైషవర్తమానోమహాన్ కలిఃకలహోదత్తః త్వద్దత్తఏవ మహతికలౌస్థితే కిమల్పేనేత్యర్థః- అత్రాపి పూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థహేతుకత్వా ద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం కలికామితిశ్లేషాత్థాపితయాకోరకకలహ యోర్భేదే అభేదరూపాతిశయోక్త్యానుప్రాణితమితిసంకరః ॥ ౫౫॥ —ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంగదితవతీఉక్తవతీ అన్యాస్త్రీరుషాకాంతం స్ఫురితాన్యుజ్జ్వలాని మనోర మాణిచ పక్ష్మాణీవ, కేసరాణి అన్యత్రకేసరాణీవ పక్ష్మాణియస్య తేన. శ్రవణనియ మితేన శ్రోత్రేధృతేన తేననిరుద్ధేనచాసితాంబురుహేణ నీలోత్పలేన చక్షుషా చ సమంయుగపజ్జఘానతాడయామాస- ఏషాపిఖండితానాయకస్తుధృష్టః *న్య కాంగానిర్భయోధృష్టఇతి లక్షణాత్ అత్రస్ఫురితేత్యాదితుల్య ధర్మగమ్యోప మ్య యోరసితాంబురుహచక్షుషోరుభయోరపి తాడనసాధనతయోపాత్తత్వేనప్ర కృతత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదాతుల్యయోగితా । లక్షణముక్తమ్ ॥ ౫౬॥—

ప్రణయినికౌసుమమాననానిలేన । తదహితయువతేరభీక్ష్ణమక్ష్ణోర్ద్వయమపిరో
షరజోభిరాపుపూరే ॥ ౫౭ ॥ స్ఫుటమిదమభిచారమన్త్రఏవప్రతియువతేరభి
ధానమంగనానామ్ । వరతనురమునోపహూయపత్న్యామృదుకుసుమేన యదా
హతాప్యమూర్చ్ఛల్ ॥ ౫౮ ॥ సమదనమవతంసితేధికర్ణంప్రణయవతాకుసు

వినయతీతి ॥ ప్రణయిని ప్రియేసుదృశః ప్రియాయాః దృశోలోచనాదేకస్మాదే
వేతి భావః కుసుమేభవం కౌసుమంపరాగం రజఃకణః తచ్చైకమేవేతి భా
వః, ఆననానిలేన నిజముఖఫూత్కారేణ వినయత్యపనయతి సతితదహితయువ
తేః తత్సపత్న్యాః అక్ష్ణోర్ద్వయమపిన త్వేకమేవేతిభావః రోషాఏవరజాంసి
తైరభీక్ష్ణమాపుపూరే ఆపూరితం నత్వేకేనరజఃకణేనకించిత్స్పృష్టమాత్రమితిభా
వః + పిపర్తేః పృణాతేర్వాకర్మణిలిట్ * ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్యేత్యుకారః *
రోరుపధాయా ఇవిదీర్ఘః పూరీఆప్యాయన ఇత్యస్మాద్వాద్దైవాదికాత్కర్మ
కర్తరిలిట్ పూర్ణమిత్యర్థః అత్రాన్యతోరజోపనయనస్యాన్యత్రరజః
పూరణకారణత్వాయోగాదకారణకమేవ పూరణమితివిభావనాలంకారో రూప
కానుప్రాణితఇతిసంకరః ॥ ౫౭ ॥—స్ఫుటమితి ॥ ఇదంప్రతియువతేఃసపత్న్యాః
అభిధానం నామధేయం అంగనానామభిచారః పరమారణకర్మ యథాశ్యేనే
నాభిచరన్యజేతేతి- తస్య మన్త్రోభిచారమన్త్రః సఏవస్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా,
యద్యస్మాద్వరతనుః స్త్రీపత్యాభర్త్రాఽమునాసపత్నీనామధేయేనోపహూయ
మృదుకుసుమం మృదుగ్రహణం అచిరాపచితత్వం ద్యోతయద్దైవతాభిమన్త్ర
ణాది సంస్కారాభావం ద్యోతయతి తేనకుసుమేనాప్యాహతా అమూర్చ్ఛ
ల్ యదుచ్చారణపూర్వకం కుసుమతాడనమపి మారకం సోభిచారమన్త్రఏవస
త్యంఅన్యథాకేవలకుసుమేనాపితత్ప్రసంగాదిత్యర్థః ॥ ౫౮ ॥— సమదనమితి ॥
ప్రణయవతాప్రియేణ సుమధ్యమాయాః ప్రియాయాః అధికర్ణం కర్ణే + వి
భక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః సమదనంసానురాగం యథాతథాకుసుమే అవతంసితే
అవతంసీకృతేసతి సపదిలఘోస్తర్ణం వంలఘుశాంహీనతాం అగురుత్వంచ వ్రజదపి
సమానపక్షః పతిర్యస్యాః ప్రస్యాస్సపత్న్యాః+ నిత్యంసపత్న్యాదిష్వితిఙీప్నకా
రశ్చఏతస్మాదేవనిర్దేశాల్ సమానశబ్దస్య సభావనియమః హిరణ్యస్య వికా
రోహిరణ్మయం + దాండినాయనాదినానిపాతః తస్మండనం భారోబభూవయ

మేసు మధ్యమాయాః । వ్రజదపి లఘుతాం బభూవ భారః సపది హిరణ్మయమణ్డనం సపత్న్యాః ॥ ౫౯ ॥ అపజితమధునా తవాహమక్ష్ణోరుచిరతయేత్యవనమ్య లజ్జయేవ । శ్రవణకువలయం విలాసవత్యాః భ్రమరరుతైరుపకర్ణమాచచక్షే ॥౬౦॥ అపచితకుసుమా విహాయ వల్లీర్యువతిషు కోమలమాల్యమాలినీషు । పదముపదధిరే కులాన్యలీనాం న పరిచయో మలినాత్మనాం ప్రధానమ్ ॥ ౬౧ ॥ శ్లథశిరసిజపాశపాతభారాదివనితరాం నతిమద్భిరంసభాగైః । ముకులితనయనైర్ముఖారవిన్దైర్భృశ

త్వ్యంచిదపి స్త్రీణాం కాంతేన స్వహస్తదత్తం శ్లాఘ్యం మండనం భవతి అన్యస్తు సార్ఘ్యమపి హీనం భారశ్చ నతు మండనమిత్యర్థః లఘుత్వగురుత్వగుణవిరోధస్య హీనార్థత్వేన పరిహారాద్విరోధాభాసభేదః ॥ ౫౯ ॥ — అపజితమితి ॥ విలాసవత్యాః స్త్రియాః శ్రవణకువలయం శ్రవణోత్పలం కర్తృ అహమధునా తవాక్ష్ణోః రుచిరతయా రుచిరస్యభావః రుచిరతా తయా సౌందర్యేణాపజితమితివక్తవ్యానువాదః అతఏవ లజ్జమానమవనమ్య భ్రమరరుతైః తన్నిషేణేత్యర్థః ఉపకర్ణం కర్ణే +విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః ఆచచక్ష ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥౬౦॥— అపచితేతి ॥ అలీనాం కులాని అపచితాని యువతిభిరుపాత్తాని కుసుమాని యాసాం తాః రిక్తా ఇత్యర్థః వల్లీః పుష్పలతాః విహాయ కోమలాని మాల్యాని మలం తే ధారయంతీతి కోమలమాల్యమాలినీషు + మలమల్ల ధారణ ఇతి ధాతో ణిని ప్రత్యయః +బహుళే భ్యో గేజీష్ యువతిషు పదం ఉపదధిరే నిదధుః తథాహి మలినాత్మనాం కృష్ణదేహానాం దుష్టచిత్తానాంచ పరిచయః చిరకాలసాహచర్యం న ప్రధానం అప్రయోజకం కింతు భుక్తిరేవేతి భావః అతః పరిచితలతాత్యాగో నాశ్చర్య ఇత్యర్థః అత్ర మలినాత్మనామితి కృష్ణాంగత్వస్య దుష్టచిత్తత్వేన సహాభేదాధ్యవసాయేన అర్థాంతరన్యాసోత్థానాత్ శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితో యమితి సంకరః ॥౬౧॥— అథోత్తరసర్గే జలక్రీడావర్ణనాయుతదుపోద్ఘాతత్వేనాసాం వనవిహారోద్భవం శ్రమాతిరేకం సప్తభిః కులకేన వర్ణయతి ॥ శ్లథేత్యాది ॥ శిరసిజాతాశ్శిరోజాః శిరోరుహాః + సప్తమ్యాం జనేర్డః ॥ హలదంతాదిత్యాదినా అలుక్ తేషాం పాశః కలాపః శ్లథస్యతస్య యః పాతః తస్య భారాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా, నహాదాదా ఖల్వాదయ ఇతి వామనీయనిషేధేపీవ శబ్దస్యహాదా ప్రయోగః కవేరాద్ధత్వాత్ నితరామతిశయేన + అన్యయఘాదాన్

మహతామివ పక్ష్మణాం భరేణ ॥ ౬౨ ॥ అధికమరుణిమానముద్వహద్భిర్వికసదశీతమరీచిరశ్మిజాలైః । పరిచితపరిచుంబనాభియోగాదపగతకుఙ్కుమరేణుభిః కపోలైః ॥ ౬౩ ॥ అవసితలలితక్రియేణ బాహోర్లలితతరేణ తనీయసా యుగేన । సరసకిసలయానురంజితైర్వా కరకమలైః పునరుక్తరక్తభాభిః ॥ ౬౪ ॥ స్మరసరసమురస్స్థలేన పత్యుః వినిమయసఙ్క్రమితాంగరాగరాగైః । భృశమతిశయఖేదసంపదేవ స్తనయుగళైరితరేతరం నిషణ్ణైః ॥ ౬౫ ॥ అతనుకుచభరానతేన భూయ

ప్రత్యయః, సతి మధ్యే అంసభాగైరుపలక్షితాభిః నితంబినీభిరితి భావినా సంబన్ధః ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యం నతాం సత్వముత్తమస్త్రీలక్షణం, పునర్ఘనమహతాం సాంద్రదీర్ఘాణాం పక్ష్మణాం భరేణేవేతి పూర్వవద్ధేతూత్ప్రేక్షా, ముకుళితనయనైర్ముఖారవిందైః అతో౽త్రోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః ॥ ౬౨ ॥—అధికమితి॥ పునః పరిచితానాం ప్రణయినాం పరిచుంబనైరభియోగాత్పీడనాత్ అపగతాః కుంకుమానాం రేణవః యేషు తాని అపగతకుంకుమరేణుభిః అత ఏవ వికసంతి వైమల్యాత్ ప్రతిఫలంతి అశీతమరీచేరుష్ణాంశోః రశ్మిజాలాని యేషు తైరితి సంబంధే సంబంధాతిశయోక్తిః అత ఏవాధికమరుణిమానం ఉద్వహద్భిః కుంకుమాపాయే౽ప్యాతపలంఘనాదతిలోహితైరిత్యర్థః కపోలైః గండస్థలైః ॥౬౩॥ అవసితేతి ॥ పునరవసితాః శ్రమేణ సమాప్తాః లలితక్రియాః సుకుమారచేష్టా అపి యస్య తేన లలితతరేణ మృదుతరేణ తనీయసా తనుతరేణ బాహోర్యుగేన పునస్సరసైస్సాంద్రైః కిసలయైరనురంజితైర్వా అనురంజనం ప్రాపితైరివ పునరుక్తా ద్విగుణా రక్తభాసో యేషాం తైః పునరుక్తరక్తభాభిః + హలి సర్వేషామితి యకారలోపః కరకమలైః పాణిపంకజైః అత్రేతరజనకరాపేక్షయా పునరుక్తరక్తత్వం స్వాభావికమేవ, తత్ర కిసలయరంజనహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ఇవార్థో వాశబ్దః తద్వ్యపేక్షాయాం ప్రయుక్తః ॥ ౬౪ ॥—స్మరేతి॥ పునః స్మరేణ సరసం సానురాగం యథా తథా పత్యురురస్స్థలేన కర్త్రా వినిమయేన వ్యతిహారేణ సంక్రమితాంగరాగో౽నులేపనం తేన రాగో రంజనం యేషు తైః అతిశయో౽తిశయితో యః ఖేదస్తస్య సంపదా మహిమ్నేవేత్యుత్ప్రేక్షా- భృశమితరేతరం నిషణ్ణైః పరస్పరం సంశ్రితైః స్తనయుగళైః కుచద్వంద్వైః ॥ ౬౫ ॥ అతన్వితి ॥ పునః అతనునా మహతా కుచభరేణానతేన నమ్రేణ ప్రాగేవేతి

శ్రమజనితానతినాశరీరకేణ । అనుచితగతిసాదనిస్సహత్వం కలభకరోరుభిరూ-
రుభిర్దధానైః ॥ ౨౦ ॥ అప(గ)హృతనవయావకైశ్చిరాయ క్షితిగమనేన పున-
ర్వితీర్ణరాగైః । కథమపి చరణోత్పలైశ్చలద్భిః భృశవినివేశవశాత్పరస్పరస్య ।
ముహురితి వనవిభ్రమాభిషంగాదతమితదా నితరాం నితంబినీభిః । మృదుతరత-
నవో౽లసాః ప్రకృత్యా చిరమపి తాః కిముత ప్రయాసభాజః ॥ ౨౧ ॥ ప్రథమ-
మలఘుముక్తికాభమాసీచ్ఛ్రమజలముజ్జ్వలగండమండలేషు । కఠినతరకుచాగ్ర-

భావః, భూయః పునశ్చ శ్రమజనితా ఆనతిర్యస్య తేన శరీరకేణ సుకుమారశరీరే-
ణ, కించ అనుచితా అనభ్యస్తా ॥ ని ॥ అభ్యస్తేప్యుచితం న్యాయ్యమితి యాదవః
తయా గత్యా పాదచారేణ యస్సాదః కార్శ్యం తేన యన్నిస్సహత్వమక్షమత్వం
తద్దధానైర్గంతుమక్షమైరిత్యర్థః + సహంత ఇతి సహాః పచాద్యజ్ నిసోపసర్గ-
స్య సమాసే త్వప్రత్యయః, కలభకరాః కరిహస్తా ఇవోరవో మహాంతస్తైరూరు-
భిః సక్థిభిః ॥ ని ॥ సక్థిక్లీబే పుమానూరురిత్యమరః ॥ ౨౦ ॥—అపహృతేతి ॥ పు-
నః చిరాయ చిరం క్షితిగమనేనాపహృతో నవయావకో నవలాక్షారాగో యే-
షాం తైః పునస్తేనైవ వితీర్ణరాగైః సౌకుమార్యాదుత్పాదితరాగైః పరస్పరస్య
భృశవినివేశవశాత్ స్థిరన్యాసబలాత్ ఏకం స్థిరం నివేశ్య తదవష్టంభేన ఇతరచా-
లనక్రమేణేత్యర్థః, కథమపి మహతా యత్నేన ॥ ని ॥ కథమాదితథాస్వంతో
యత్నగౌరవబాధయోరిత్యుత్పలః ॥ చలద్భిశ్చరణోత్పలైః ॥ ౨౧ ॥—ముహురితి
నితంబినీభిరుక్తధర్మోపలక్షితాభిః స్త్రీభిః ముహుః ఇతి ఏవం వనవిభ్రమాభిషం-
గాద్వనభ్రమాసంగాత్తదా నితరామతమి-తాంతం + తమ్యతేర్భావే లుఙ్ నో-
దాత్తోపదేశస్య మాంతస్యానాచమేరితి వృద్ధిప్రతిషేధః యుక్తం చైతదిత్యాహ,
మృదుతరతనవో౽తికోమలాంగ్యస్తాః స్త్రియః ప్రకృత్యాలసా జడాః అథ చిరమపి
ప్రయాసభాజశ్చేత్కిముత సుతరామలసాస్స్యురిత్యర్థః, అత్రాప్రకృతనైస-
ర్గికాలస్యస్య కథనేనాగంతుకస్య కైముత్యన్యాయసిద్ధత్వవర్ణనాదర్థాప-
త్తిరలంకారః ✻ ఏకస్య వస్తునో భావాద్యత్ర వస్త్వన్యదాపతేత్ । కైముత్యన్యా-
యతస్సాస్యాదర్థాపత్తిరలంక్రియేతి లక్షణాత్, శ్రమశ్చాత్ర సంచారివాచ్యః, శ్ర-
మః ఖేదో౽ధ్వరత్యాదేః స్వేదో౽స్మిన్మర్దనాదయ ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౨౨ ॥ అథ శ్రమాను-
భావం స్వేదం వర్ణయతి ॥ ప్రథమమితి ॥ అథ తాసాం స్త్రీణాం శ్రమజలం ప్రథమ-

పాతి పశ్చాదథ శతశర్కరతాం జగామ తాసామ్ ॥ ౧౯ ॥ విపులకమపి యౌవనోద్ధతానాం ఘనపులకోదయకోమలం చకాశే। పరిమలితమపి ప్రియైః ప్రకామం కుచయుగముజ్జ్వలమేవ కామినీనామ్ ॥ ౨౦ ॥ అవిరతకుసుమావచాయఖేదాన్నిహితభుజాలతయైకయోపకంఠమ్। విపులతరనిరంతరావలగ్నస్తనపిహితప్రియవక్షసా లలంబే ॥ ౨౧ ॥ అభిమతమభితః కృతాంగభంగా కుచయుగమున్నతివిత్త

ముజ్జ్వలగండమండలేషు కపోలసమూహేషు అలఘుమౌక్తికాభం స్థూలముక్తాఫలసదృశమాసీత్, పశ్చాత్తదనంతరం చ భాగ్యాత్ పాతిసత్, అథ పతనానంతరం శతశర్కరాః శతశర్కరం సమాహారే ద్విగురేకవచనం + అదంతోఽపీతి నపుంసకత్వం తస్య భావస్తత్తాం శతశర్కరాశకలత్వం జగామ అత్రైకస్య శ్రమజలస్య క్రమేణానేకాశ్రయసంబంధనిబంధనాత్ పర్యాయాలఙ్కారభేదః * క్రమేణైకమనేకస్మిన్నాధారే వర్తతే యది। ఏకస్మిన్నథవానేకం పర్యాయాలంకృతిర్మతేతి లక్షణాత్ ॥ ౧౯ ॥—శ్రమేఽపి కుచమండలమవికృతశోభమిత్యాహ ॥ విపులకమితి ॥ యౌవనోద్ధతానాం కామినీనాం కుచయుగం విపులకం పులకరహితమపి ఘనపులకోదయేన సాంద్రరోమోద్గమేన కోమలం సదితి విరోధః, విపులం విస్తృతం తదేవ విపులకమిత్యవిరోధః, ప్రియైః ప్రకామం పరిమలమస్యేతి పరిమలం తత్ కృతం పరిమలితం మలినీకృతం తథాప్యుజ్జ్వలం విమలమేవ చకాశే ఇతి విరోధః, పరిమలవత్కృతం పరిమలితమిత్యవిరోధః + మత్వర్థాత్, తత్కరోతీతి ణిచ్ కర్మణి క్తః, ణావిష్ఠవద్భావే, వినమతోర్లుక్, అపర్యవరోధే విరోధాభాసాలఙ్కారయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౦ ॥—అత్రైకస్యాః ప్రియకంఠావలంబనభ్రమానుభావమేకేనాహ ॥ అవిరతేతి ॥ అవిరతో యః కుసుమానామవచాయో హస్తేన లవనం + హస్తాదానే చేరస్తేయ ఇతి ఘఞ్ ప్రత్యయః తేన యః ఖేదః తస్మాదుపకంఠం ప్రియకంఠే విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, నిహితా భుజాలతా యయా తయా ॥ ని ॥ దోః ప్రకోష్ఠో భుజో బాహుర్భుజా చ స్మర్యతే బుధైరితి వైజయంతీ ॥ విపులతరౌ నిరంతరమవలగ్నౌ సంస్పృష్టౌ చ యౌ స్తనౌ తాభ్యాం పిహితం ఛాదితం ప్రియస్య వక్షో యయా తయా ఏకయా స్త్రియా లలంబే లమ్బితం భావే లిట్ ॥ ౨౧ ॥—అథాపరస్యాః అంగభంగాఖ్యమనుభావాంతరమాహ ॥ అభిమతమితి ॥ తనుః కాచిత్తన్వీ + వోతో గుణవచనాదితి

మున్నమయ్య । తనురభిలషితం క్లమచ్ఛలేన వ్యవృణుత వేల్లితబాహువల్లరీకా ॥
హిమలవసదృశః శ్రమోదబిందూనపనయతా కిల నూతనోఢవధ్వాః । కుచకలశకి
శోరకౌ కథంచిత్తరళతయా తరుణేన పస్పృశాతే ॥ ౨౩ ॥ గత్వోద్రేకం జఘనపు
లినే రుద్ధమధ్యప్రదేశః క్రామన్నూరుద్రుమభుజలతాః పూర్ణనాభీహ్రదాం
తః । ఉల్లంఘ్యోచ్చైః కుచతటభువం ప్లావయన్ రోమకూపాన్ స్వేదాపూరో

వికల్పాదనీకారః, అభిమతమభితః ప్రియమభీత్యర్థః, ఉన్నతిపి త్తమాన్నత్యే
న ప్రతీతం ప్రసిద్ధం + విదేల్ాభాథార్ాల్, విత్తాభోగ ప్రత్యయయోరి
తి ప్రత్యయార్థే నిష్ఠానత్వాభావనిపాతః కుచయుగమున్నమయ్య ఉత్తుంగీకృ
త్య కృతోంగభంగో గాత్రవిజృంభణం యయాసా తదా వెల్లితే మిథోవేష్టితే
బాహువల్లర్యౌ భుజలతే యయాసా + నద్యృతశ్చేతికప్, వేల్లితబాహువల్లరీ
కా- క్లమచ్ఛలేన శ్రమాపనోదనచేష్టావ్యాజేనేత్యర్థః, అభిలషితం ఆలింగనా
ద్యభిలాషం వ్యవృణుత వివృతవతీ +వృణోతేర్లుఙ్, ప్రౌఢేయముత్సుకాచ॥౨౨॥
అథ కస్యాశ్చిన్ముగ్ధాయాః ప్రియచాపలోక్తిద్వారా స్వేదోద్గమం ప్రకటయతి॥
హిమేతి ॥ హిమలవసదృశః హిమకణనిభాన్ శ్రమోదబిందూన్ స్వేదబిం
దూనిత్యర్థః + మంథౌదనేత్యాదినా ఉదకశబ్దస్యోదాదేశః, అపనయతాకిల
ప్రమార్జతేవ నతు తత్ర తాత్పర్యమితిభావః, తరుణేన యూనా నూతనో
ఢవధ్వాః కుచౌ కలశావివ తౌచ కిశోరకావివ ఉల్లలనసామ్యాదశ్వశాబావివ!
* అశ్వశాబః కిశోరకః తౌ. కుచకలశకిశోరకౌ ఉభయత్రోప్యుపమితసమాసః!
కథంచిల్లేశేన సప్రతిషేధమేవేత్యర్థః, తరళతయా చపలతయా ఉత్సుకతయే
త్యర్థః, పస్పృశాతే స్పృష్టౌ+స్పృశేఃకర్మణిలిట్, ముగ్ధేయమ్ ॥ ౨౩ ॥—
అథ సర్వాసామేవ స్వేదోద్రేకం వర్ణయతి ॥ ॥ గత్వేతి ॥ యువతయ
ఏవ సరితః తాసాం స్వేదఏవాపూరః ప్రవాహః జఘనమేవ పులినం తత్రోద్రే
కం గత్వాపృద్ధః ఆవృతో మధ్యప్రదేశోవలగ్నభాగః ప్రవాహదేశశ్చయేనసః ఊ
రవఏవద్రుమాః భుజాఏవ లతాశ్చ తాః ఊరుద్రుమభుజలతాః క్రామన్నాక్రా
మన్ పూర్ణం పూరితం నాభీనామేవ హ్రదానామంతరభ్యంతరం అంతోమ
ధ్యోవాయేనసః పూర్ణనాభీహ్రదాంతః శేషాంతమకారాంతంవా +పూర్ణ
తిపూరేణ్యర్థేతాత్కర్మణి క్తః, వాదాంతేత్యాదినా ణిలుగిట్ప్రతిషేధనిపాతౌ

యువతిసరితాం ప్రాప గండస్థలాని ॥ ౭౪ ॥ ప్రియకరపరిమార్గాదంగనానాం యదాభూత్పునరధికతరైవ స్వేదతోయోదయశ్రీః । అథ వపురభిషేక్తుంతాస్తదామ్భోభిరీషుర్వనవిహరణఖేదమ్లానమమ్లానశోభాః ॥ ౭౫ ॥ ....

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే

వనవిహారవర్ణనం నామ సప్తమస్సర్గః.

ఉచ్చైరున్నతో రుచాపేన లబ్ధా తయోర్వ్యసం ప్రదేశం ఉల్లంఘ్య రోమకూపాన్ రోమాణి రోమరంధ్రాణి తాన్యేవ కూపాన్ ప్లావయన్ పూరయన్ గండస్థలాని కపోలభాగానున్నతభూభాగాంశ్చ ప్రాప, అత్ర యువతిషు సరిత్త్వస్య తదవయవేష్వవయవానాంచ రూపణాత్సమస్తవస్తువిషయసావయవరూపకం శ్లేషానుప్రాణితం ॥ మందాక్రాంతావృత్తమ్ ॥ మందాక్రాంతాజలధిషడగైర్మ్భౌనతౌతాద్గురూ చేదితిలక్షణాత్ ॥ ౭౪ ॥ —ఏవమధ్వశ్రమానుభావం స్వేదోద్రేకం వర్ణయిత్వా తత్ఫలభూతాం జలవిహారణేచ్ఛామాసాందర్శయతి ॥ ప్రియేతి ॥ యదా అంగనానాం ప్రియకరపరిమార్గాత్ప్రియకరస్పర్శాత్ + మృజేర్ఘఞ్ ప్రత్యయః, స్వేదతోయోదయశ్రీః-స్వేదోద్గమసమ్పత్ పునర్భూయోఽప్యధికతరైవాసీత్ అభూత్, తదా అమ్లానశోభాః అక్షీణకాంతయః వపుషి మ్లానేఽపీతి భావః; తా అంగనాః వనవిహరణఖేదేన మ్లానం + మ్లాయతేః కర్తరి క్తః, సంయోగాదేరాతోధాతోర్యణ్వత ఇతి నిష్ఠానత్వం, వపురంగం అథ కార్త్స్న్యేన ॥ ని ॥ మంగళానంతరారమ్భప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథేత్యమరః ॥ అమ్భోభిరభిషేక్తుం ఈషుః ఇచ్ఛంతిస్మ, + ఇషేర్లిట్, అత్ర పూర్వవాక్యార్థస్య ఉత్తరవాక్యార్థసమర్థనహేతుకత్వేనోపనిబంధనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలఙ్కారః ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ లక్షణంతూక్తమ్ ॥ *

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ

కోలాచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే

సర్వంకషాఖ్యానే సప్తమస్సర్గః

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానేఽష్టమసర్గప్రారంభః

ఆయాసాదలఘుతరస్తనైస్స్తనద్భిస్త్రాంతానామవికచలోచనారవిందైః ।
అభ్యంభఃకథమపియోషితాంసమూహైస్తైరుర్వీనిమితచలత్పదంప్రచేరే ॥
యాంతీనాంసమమసితభ్రువాంనతత్వాదంసానాం మహతినితాంతమంతరే
పి । సంసక్తైర్విపులతయామిథోనితంబైస్సంబాధంబృహదపితద్బభూవవర్త్మ ।
నీరంధ్రద్రుమశిశిరాం భువంవ్రజంతీస్సాశంకంముహురివకౌతుకాత్కాన్తైస్తాః ॥

అథనపురభిషేక్తుం తాస్తదామ్భోభిరీశురిత్యుక్తం తదేవవర్ణయితుమార భతే ॥ ఆయాసాదితి ॥ అలఘుతరస్తనైః పృథుతరకుచైరితి మాంద్యహేతూక్తిః స్తనద్భిః భూషాభిన్నశ్రమనిశ్వాసైర్వా శబ్దాయమానైః + స్తనశబ్దఇతి ధాతోర్లటశ్శత్రాదేశః అవికచలోచనారవిందైః శ్రమనిమీలితాక్షపద్మైః ఆయాసాద్వనవిహారఖేదాత్ తాంతానాంక్లాంతానాం యోషితాంస్త్రీణాంతైస్సమూహైః కర్తృభిరుర్వ్యాం నిమితానిని క్షిప్తాని + డుమిఞ్ప్రక్షేపణఇతిధాతోః కర్మణిక్తః తత్రైవ చలంతిపదానియస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథాఉత్క్షేపణాశక్త్యా భువిజలాదాకృష్యమాణచరణమిత్యర్థః, అభ్యమ్భః అభః ప్రతి కథమపి ప్రచేరే-చరితం + భావేలిట్; స్వభావోక్తిరలఙ్కారః ॥ స్వభావోక్తిరసౌయత్ర యథావద్వస్తువర్ణనమితిలక్షణాత్ ॥ అస్మిన్సర్గే ప్రహర్షిణీవృత్తమ్ ॥ మ్నౌ జ్రౌగస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥—యాంతీనామితి ॥ సమంపఙ్క్తిశో యాంతీనాం + ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి వైకల్పికో నుమాగమః, అసితభ్రువాం స్త్రీణామంసానాం నతత్వాన్నమ్రత్వాద్ధేతోః నితాంతం మహత్యన్తరే అవకాశేసత్యపి విపులతయా హేతునా మిథః సంసక్తైరన్యోన్యశ్లిష్టైర్నితమ్బైః బృహద్విస్తృతమపి తద్వర్త్మ సమ్బాధ్యతఇతి సమ్బాధం సఙ్కటం ॥ ని ॥ సఙ్కటన్నాతుసమ్బాధఇత్యమరః ॥ ఘఞంతస్యాపివిశేష్యలింగకత్వం సమ్బద్ధమనువర్తతఇతి భాష్యకారప్రయోగాదిష్యతే, బభూవ నతాం సత్వనితం బవైపుల్యోక్త్యా సౌందర్యాతిశయఉక్తః అసమ్బాధేపి సమ్బాధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౨ ॥—నీరంధ్రేతి ॥ నీరంధ్రైః-సాంద్రైః, ద్రుమైః శిశిరాం భువం వ్రజన్తీః గచ్ఛన్తీః తాః స్త్రీః అతుహినరశ్మిరుష్ణాంశుః క్షణమనిలేనాకులీకృతానాం చలి

ఉపస్పృశ్య క్షణమనిలాకులీకృతానాం శాఖానాం ముహురిహ సఙ్గతైరన్తరాళైః ॥ ౩ ॥ ఏకస్యాస్తపనకరైః కరాళితాయాః విభ్రాణస్సపది సితోష్ణవారణత్వమ్ । సేవార్థం వదనసరోజనిర్జితశ్రీరాగత్య ప్రియమివ చన్ద్రమాశ్చచార ॥ ౪ ॥ స్వం రాగాదుపరివితన్వతోత్తరీయం కాన్తేన ప్రతిపదవారితాతపాయాః । సచ్ఛత్రాదపరవిలాసినీసమూహాచ్ఛాయాసీదధికతరాతదాపరస్యాః ॥ ౫ ॥ సంస్పృశ్య ప్రభ

తానాం శాఖానామన్తరాళైః నీరన్ధ్రత్వేపి ముహురనిలచాలనజనితైరవకాశైః ముహుః కౌతుకాదౌత్సుక్యాదివ సాకల్యం పరభాగత్వాత్సఖ్యమిత్యర్థః । కరైః ఉపస్పృశ్య-స్పృష్ట్వా, అత్ర చలచ్ఛాఖావరణహేతుకస్య తపనకరస్పర్శస్య ఔత్సుక్యహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణహేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౩ ॥— అథ కస్యాశ్చిద్వృత్తం శ్వేతాతపత్రం చన్ద్రత్వేనోత్ప్రేక్షతే ॥ ఏకస్యా ఇతి ॥ వదనసరోజేన స్త్రీముఖపఙ్కజేన, నిర్జితశ్రీః చన్ద్రమాః ఏతేన వదనసరోజస్య చన్ద్రవిజయాత్సరోజాన్తరవైలక్షణ్యం చన్ద్రస్య నికృష్టత్వం చోక్తం అత ఏవ సేవార్థమిత్యేన నాథమాగత్య తపనకరైః కరాళితాయాః పీడితాయా ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ కరాళో భీషణౌన్నత్యవదితి విశ్వః ॥ ఏతేన సేవావకాశో దర్శితః ఏకస్యాః కస్యాశ్చిదఙ్గనాయాః సపది ఆతపక్షణ ఏవ సితోష్ణవారణత్వం స్వయమేవ శ్వేతాతపత్రత్వం బిభ్రాణస్సన్ ప్రియం చకారేవేతి క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా, పరాజితః కయాచిత్స్త్రియా జేతుశ్ఛత్రసన్తోషముపార్జయతీతి భావః ॥ ౪ ॥ — ॥

॥ స్వమితి ॥ రాగాత్ప్రేమాతిశయాద్ధేతోరుపరిప్రియాయాః మూర్ధప్రదేశే స్వం స్వకీయం ఉత్తరీయం సంవ్యానపటం వితన్వతా విస్తారయతా కాన్తేన ప్రియేణ ప్రతిపదం పదేపదే వారితః ఆతపో యస్యాస్తస్యాః అపరస్యాః కస్యాశ్చిదఙ్గనాయాః సచ్ఛత్రాచ్ఛత్రయుక్తాత్ ధృతాతపత్రాదిత్యర్థః- అపరస్మాత్ విలాసినీసమూహాత్ స్త్రీసంఘాత్సకాశాత్ + పఞ్చమీవిభక్తిరితి పఞ్చమీ అధికతరా అత్యధికా ఛాయా అనాతపః కాన్తిశ్చ తదా తత్సమయే ఆసీత్ ఛత్రచ్ఛాయాతోపి కాన్తస్వహస్తధృతోత్తరీయచ్ఛాయైవానన్యసాధారణ్యాత్ జ్యాయసీ ముఖకాన్తిరపి తస్యా ఏవ భూయసీతి భావః ॥ ని ॥ ఛాయత్వనాతపే కాన్తావిత్యమరః- ఏతేన సచ్ఛత్రాదచ్ఛత్రస్యాధికచ్ఛాయేతి విరోధోపి నిరస్త ఇతి విరోధాభాసోలఙ్కారః ॥ ౫ ॥— ॥ సంస్పృశేతి ॥ కరతలేనపాణితలేన లూనా

వసుఖోపచీయమానేసర్వాంగే కరతలలగ్నవల్లభాయాః । కౌశేయం వ్రజదపి
గాఢతామజస్రం సస్రంసేవిగళితనీవినీరజాక్ష్యాః ॥ ౬ ॥ గచ్ఛంతీరలసమవే
క్ష్యవిస్మయిన్యస్తాస్తన్వీర్న విదధిరే గతానిహంస్యః । బుద్ధ్వావాజితమపరేణ కా
మమావిష్కుర్వీతస్వగుణమపత్రపః క ఏవ ॥ ౭ ॥ శ్రీమద్భిర్జితపులినాని మాధ
వీనామారోహైర్నిబిడబృహన్నితంబబింబైః । పాషాణస్ఖలనవిలోలమాశునూ
నం వైలక్ష్యాద్యయురవరోధనానిసింధోః ॥ ౮ ॥ ముక్తాభిస్సలిలరయాస్తశుక్తి
పేశీముక్తాభిఃకృతరుచిసైకతంనదీనామ్ । స్త్రీలోకఃపరికలయాంచకార తుల్యం

వల్లభోయస్యాస్తస్యాః స్వహస్తేన తద్ధస్తంగృహీత్వా గచ్ఛంత్యాఇత్యర్థః అ
తఏవ నీరజాక్ష్యాః ఉత్పలాక్ష్యాః సర్వాంగే సర్వావయవే సంస్పర్శప్రభవే
న ప్రియాంగసంగసంభవేన సుఖేనోపచీయమానే పోషంగమితేసతి అతఏవ
గాఢతాందృఢత్వం వ్రజదపి విగళితనీవిసుఖపారవశ్యాద్విశ్లిష్టగ్రంథికౌశేయందు
కూలం అజస్రంసంతతం సస్రంసే స్రస్తం ఏషాచపృష్టాప్యుషితరోమాచ ॥
౬॥ ——॥ గచ్ఛంతీరితి ॥ హంస్యోహంసాంగనాః అలసంమందం గచ్ఛంతీః ప్రి
యాంతీస్తాస్తన్వీః స్త్రీరవేక్ష్యవిస్మయిన్యః గతిసౌష్ఠవాద్విస్మయవత్యస్సత్యఃగ
తానిస్వకీయలీలాగమనాని నవిదధిరేనచక్రుః లజ్జయేతిభావః తథాహి అపరేణా
న్యేనజితంస్వగుణం బుద్ధ్వా జ్ఞాత్వాపీత్యర్థః - కఏవకోవా అపత్రపస్సన్
కామమత్యర్థం ఆవిష్కుర్వీత ప్రకాశయేత్ నకశ్చిదిత్యర్థః + ఇదముపధ
స్య చాపత్రిత్యయస్యేతి విసర్జనీయస్య షత్వం అత్రాతిరశ్చాంవివేకిత్వాత్తయో
స్త్ర్యాగతికరణనిషేధః తత్సమర్థనార్థోయమర్థాంతరన్యాసః ॥౭॥——॥ శ్రీమ
ద్భిరితి ॥ శ్రీమద్భిః శోభావద్భిః నిబిడాః బృహంతోతివిపులాశ్చ నితంబబిం
బాః కటిపశ్చాద్భాగాయేషాంతైః మాధవస్యేమా మాధవ్యస్తాసాంమాధవీనాం
హరివధూనాం ఆరుహ్యంతఇత్యారోహైః కటిపురోభాగైర్జితపులినానిజితసై
కతాని సింధోరవరోధనాని సముద్రమహిష్యోనద్యఇత్యర్థః వైలక్ష్యాత్పరా
జయకృతమనస్సంకోచాద్ధేతోః పాషాణేషుస్ఖలనేనాభిఘాతేన విలోలం య
థాతథా ఆశుయయుః అగుఃనూనంనదీనాం స్వాభావిక్యాః పాషాణస్ఖలితాశుగ
తేః వైలక్షణ్యహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణహేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౮॥——॥ ముక్తా
భిరితి ॥ స్త్రీలోకః స్త్రీజనఃకర్తా సలిలయేణాస్తానున్నాఃశుక్తయో ముక్తా

పర్యంకైర్విగళితహారచారుభిస్స్వైః ॥ ౯ ॥ ఆఘ్రాయ శ్రమజమనిన్ద్యగన్ధబం
ధుం నిశ్వాసశ్వసనమసక్తమఙ్గనానామ్ । ఆరణ్యాస్సుమనస ఈషిరే న భృఙ్గై
రౌచిత్యం గణయతి కో విశేషకామః ॥ ౧౦ ॥ ఆయాన్త్యాం నిజయువతౌ వనాత్సశ
ఙ్కం బర్హాణామపరశిఖణ్డినీం భరేణ । ఆలోక్య వ్యవదధతం పురో మయూరం

స్ఫోటాః తా ఏవ పేశ్యః కోశాః పుటా ఇతి యావత్ ॥ ని ॥ ముక్తాస్ఫోట స్త్రియాం శు
క్తిః, పేశీకోశౌ ద్విహీనేండమితి చామరః తాభిర్ముక్తాభిరుత్సృష్టాభిః ముక్తా
భిర్మౌక్తికైః ॥ ని ॥ అథ మౌక్తికం ముక్తేత్యమరః- కృతరుచి కృతశోభం నదీనాం
సైకతం పులినం ॥ ని ॥ తోయోత్థితం తత్పులినం సైకతం సికతామయమిత్యమరః + సి
కతాశర్కరాభ్యాం చేత్యణ్ ప్రత్యయః - విగళితైర్విశీర్ణైః హారైః చారుభిర్మ
నోజ్ఞైః స్వైః స్వకీయైః పర్యంకైః శయనైః ॥ ని ॥ శయనం మంచపర్యంక ప
ల్యంకాః ఖట్వయా సమా ఇత్యమరః- తుల్యం సదృశం పరికలయాంచకార మేనే
ఉపమేయమార్థీ పూర్ణా ॥ ౯ ॥—॥ ఆఘ్రాయేతి ॥ భృఙ్గైర్భ్రమరైః కర్తృ
భిః శ్రమజమధ్వశ్రమోత్థం అనిన్ద్యగన్ధస్య శ్లాఘ్యగన్ధస్య బన్ధుం సహచరం త
ద్వన్తమిత్యర్థః- అఙ్గనానాం స్త్రీణాం నిశ్వాసశ్వసనం నిశ్వాసమారుతం అ
సక్తమప్రతిబన్ధం ఆఘ్రాయ అరణ్యే భవాః ఆరణ్యాః + అరణ్యాణ్ణో వక్తవ్య ఇతి
ణప్రత్యయః తతష్టాప్ సుమనసః పుష్పాణి నేషిరే నేష్టాః + ఇషు ఇచ్ఛాయాం
కర్మణి లిట్ అనుచితో యమకాండే పరిచిత పరిత్యాగ ఇత్యత ఆహ - విశేషం
కామయత ఇతి విశేషకామః + శీలి కామిభక్ష్యాచరిభ్యో ణ ఇతి ణప్రత్యయః ॥ కః
ప్రాణీ ఉచితస్య భావః ఔచిత్యం చిరపరిచితాద్యుచితత్వం గణయతి విచారయతి-
న కోపీత్యర్థః; అర్థాన్తరన్యాసోలఙ్కారః ॥ ౧౦ ॥—॥ ఆయాన్త్యామితి ॥
నిజయువతౌ స్వకాన్తాయాం వనాదాయాన్త్యామాగచ్ఛన్త్యాం సత్యాం సశంకం
సభయం అపరశిఖండినీం జారిణీం మయూరీం బర్హాణాం పింఛానాం భరేణ
భారేణ, వ్యవదధతం-ఛాదయన్తం, మయూరం పుర ఆలోక్య-దృష్ట్వా, కామి
న్యో-రమణ్యః, ప్రియేషు-రమణేషు, అనార్జవం-కౌటిల్యం, శ్రద్దధుః-విశ్వ
స్తవత్యః, కుటిలాః పురుషా ఇతి నిశ్చిక్యురిత్యర్థః + శ్రద్ధాతేర్లిట్, గాతి స్థేత్యా
దినా సిచోలుక్, ఆత ఇతి ఝుజుసా దేశః, శ్రదన్తరోరుపసర్గవద్వృత్తిర్వక్త

కామిన్యశ్శ్రియమధురసా జఘనం శ్రియేషు ॥ ౧౦ ॥ ఆలాపైస్తులితరవాణి మాధవీనాం మాధుర్యాదమలపతత్రిణాం కులాని । అన్తర్ధాముపయయురుత్పలావలీషు ప్రాదుష్ప్రాప్త్యా ఇవ జితాని పురా పరేణ ॥ ౧౨ ॥ ముగ్ధాయాస్స్మరలలితేషు చక్రవాక్యా నిశ్శఙ్కం దయితతమేన చుమ్బితాయాః । ప్రాణేశానభివిదధుర్విధూతహస్తాః సీత్కారం సముచితముత్తరం తరుణ్యః ॥ ౧౩ ॥ ఉత్క్షిప్తస్ఫుటితసరోరుహార్ఘ్యముచ్చైస్సస్నేహం విహగరుతైరివాలపన్తీ । నారీణామథ సరసీ సఫేనహాసా ప్రీత్యే

వేతి శ్రచ్ఛబ్దస్య ధాతోః ప్రాక్ప్రయోగః ॥ ౧౧ ॥ — ఆలాపైరితి ॥ మాధవీనాం-హరివధూనాం, ఆలాపైః కర్తృభిః మాధుర్యాత్ శ్రవణానన్దకరత్వాద్ధేతోః తులితరవాణి-తిరస్కృతరుతాని, అమలపతత్రిణాం-హంసానాం, కులాని సమూహాః ఉత్పలావలీషు-నీలోత్పలపఙ్క్తిషు, అన్తర్ధామన్తర్ధానం + అన్తశ్శబ్దస్యాఙ్కివిధిణత్వేషూపసర్గసంజ్ఞా వక్తవ్యేతి అన్తశ్శబ్దస్యోపసర్గత్వాత్, ఆతశ్చోపసర్గ ఇతి అఙ్ప్రత్యయః, ఉపయయుః-యుక్తం చైతదిత్యాహ-అ థాహి పరేణ జితాః క ఇవ కో వా ఇవశబ్దో వాక్యాలఙ్కారే పురా జేతుర్గ్రా ప్రాదుష్ప్రాత్ ప్రాదుర్భవేత్ + ఉపసర్గప్రాదుర్భ్యామస్తిర్యచ్పర ఇతి షత్వం అర్థాన్తరన్యాసోఽలఙ్కారః ॥ ౧౨ ॥ — ముగ్ధాయా ఇతి ॥ దయితతమేన-ప్రియతమేన, నిశ్శఙ్కం-శఙ్కారహితం యథా తథా చుమ్బితాయాః దష్టాయాః తథాపి స్మరలలితేషు చుమ్బనాద్యనన్తరకృత్యేషు, సీత్కారాదిషు కామచేష్టితేషు ముగ్ధాయాః-మూఢాయాశ్చక్రవాక్యాః సముచితం యోగ్యం సీత్కారం సీత్కారరూపం ఉత్తరముత్తరకృత్యం తరుణ్యః అబలాః స్వయం ప్రాణేశాన్ ప్రియతమానభి అభిముఖ్యేన విధూతహస్తాః సన్తః తత్కాలస్సమ్యోజ్యవిదధుః. తాదాత్మ్యభావనయా స్వయం దష్టా ఇవ సీత్కారం చక్రురితి భావః, సీత్కారాసమ్బన్ధేన సమ్బన్ధోక్త్యా తత్త్రాసాముద్దీపకమాసీదిత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ — ఉత్క్షిప్తేతి ॥ అథానన్తరం ఉత్క్షిప్తం స్ఫుటితసరోరుహం వికచారవిన్దమేవార్ఘ్యం అర్ఘ్యార్థద్రవ్యం యస్యాస్తత్తథా సస్నేహం స్నేహేన సహితముచ్చైః విహగరుతైః ఖగవిరావైరాలపన్తీ స్వాగతాదివచనం వ్యాహరన్తీవ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా, ఫేన ఏవ హాసస్తేన సహితా సఫేనహాసా స్మితపూర్వాభిభాషిణీత్యర్థః సరసీ పుష్కరిణీ ప్రీత్యా నారీణాం కాన్తానామూర్మిభిరేవ హస్తైః పాద్యం పాదోదకం ॥ని॥ షట్సుత్రిషష్ణ్వర్ణేష్వ

వవ్యతనుత పాద్యమూర్మిహస్తైః ॥ ౧౮ ॥ నిత్యాయా నిజవసతేర్నిరాసి రేణుర్యత్రా
గేణ శ్రియమరవిందతః కరాగ్రైః । వ్యక్తత్వం నియతమనేన నిన్యురస్యాస్సాప
త్న్యం క్షితిసుతవిద్విషో మహిష్యః ॥ ౧౯ ॥ ఆస్యేందోః కథమపి యోషితా న
యావద్భీమత్యః ప్రియకరధార్యమాణహస్తాః । ఔత్సుక్యాత్త్వరితమమూః సదం
బుతావత్సంక్రాంతప్రతిమతయా దధావివాంతః ॥ ౨౦ ॥ తాః స్ప్రాగ్యం సచకిత
మాగమయ్య గాధం కృత్వా ఖోఽప్యదుపదమంతరావిశంత్యః । కామిన్యా ఇవ నవ

భర్తా పాద్యం పాదాంబువారిణీత్యమరః + పాదార్ఘాభ్యాం చేతి యత్ప్రత్యయః
వ్యతనుతైవ అకరోదివేతి రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాద్వయసంపేక్షత్వాత్సంసృ
ష్టిః ॥ ౧౮ ॥—నిత్యాయా ఇతి ॥ క్షితిసుతవిద్విషో నరకద్విషో హరేర్మహిష్యః
అవరోధనాని కరాగ్రైః పాణిపల్లవైః కంజైః రాగేణ రక్తవర్ణేన మాత్స
ర్యేణచ ॥ ని ॥ రాగోఽనురాగే మాత్సర్యే రక్తవర్ణ ఇతి విశ్వః ॥ శ్రియం శోభాం
రమాంచ నిత్యాయాః సదాతన్యాః నిజవసతేః స్వావాసాదరవిందాదరవిందా
న్నిరాసిరే నిష్కాసయాంచక్రుః, తిరస్కృత్యేత్యుత్ + ఉపసర్గాదస్య
త్యూహ్యోర్వా వచనమితి వికల్పాదాత్మనేపదం అనేన నిరాసేన అస్యాః శ్రియః
నియతం సాపత్న్యం సపత్నీత్వం + బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ష్యఞ్ వ్యక్తత్వం ని
న్యుః స్పష్టీచక్రురిత్యర్థః, అత్ర శ్రీశబ్దేన రమాశోభయోరభేదాధ్యవసాయా
చ్ఛ్రీనిరాసస్య సాపత్న్యవ్యక్తీకరణార్థత్వోత్ప్రేక్షణాచ్ఛ్లేషప్రతిభోత్థాపితా
తిశయోక్త్యనుప్రాణితేయం ఫలోత్ప్రేక్షేతి సంకరః ॥ ౧౯ ॥—ఆస్యేందోరి
తి ॥ భీమత్యః ప్రవేశభీరవో యోషితః ప్రియకరైః వల్లభహస్తైర్ధార్యమాణా
హస్తాః ప్రియకరావలంబ్యస్సత్యః యావత్కథమపి నాస్యేందోః-న ప్రాపితా
తావత్సంక్రాంతప్రతిమతయా ప్రతిఫలత్ప్రతిబింబతయా తదంబుసరోజలం క
ర్తృ ఔత్సుక్యాదౌత్కంఠ్యాత్ త్వరితమాశు అమూః యువతీరదర్ధా ఇవ
అంతః ప్రాపయదివేత్యర్థః ప్రతిబింబసంక్రమణాదంతర్ధానోత్ప్రేక్షణా
త్క్రియానిమిత్తా క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ ౨౦ ॥—తా ఇతి ॥ తాః కామిన్యః
కామినః కాముకస్య మన ఇవ తజ్జలం పూర్వం ప్రథమం సచకితం సభయం య
థాతథా గాధముత్తానం ఆగమయ్య ఆగమనేన జ్ఞాత్వా పునః ప్రవిష్టపురుషము
ఖేన గాధమేతావత్త్రామితి పరామృశ్యేత్యర్థః, అన్యత్ర ధూర్తముఖేన జ్ఞా

కామినస్సరాగై రంగై స్తజ్జలమనురంజయాంబభూవుః ॥ ౧౭ ॥ సంక్షోభం పయ
సిముహుర్మహేభకుంభశ్రీభాజాకుచయుగళేననీయమానే । విశ్లేషంయుగమగమ
ద్రథాంగనామ్నోరుద్వృత్తఃక ఇవసుఖావహః పరేషామ్ ॥ ౧౮ ॥ ఆసీనాతట
భువిసస్మితేనభర్త్రా రమ్భోరూరవతరితుంసరస్యనిచ్ఛుః । ధూన్వానాకరయుగ
మీక్షితుంవిలాసాన్ శీతాళుస్సలిలగతేనసిచ్యతేస్మ ॥ ౧౯ ॥ నెచ్ఛంతీసమమము

త్వేత్యర్థః, అథో అనంతరం మృదు మందంయథాతథా పదం పాదన్యాసంకృ
త్వా అన్యత్ర శనైర్భూషణాదికం కృత్వేత్యర్థః అంతః అభ్యంతరమావిశంత్యః
ప్రవిష్టాస్సత్యః అన్యత్ర రహస్యకర్మణిప్రవృత్తా ఇత్యర్థః సరాగైః సాంగరా
గైః సానురాగైశ్చ అంగైః గాత్రైరనురంజయాంబభూవుః తద్వర్ణాకాంతం
చక్రుః అన్యత్రత్వనురక్తంచక్రురిత్యర్థః శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా॥ ౧౭ ॥—
సంక్షోభమితి ॥ మహేభకుంభశ్రీభాజామహాగజకుంభశ్రీభాజాపీవరేణేత్యర్థః
అతఏవ సంభవద్వస్తుసంబంధోనిదర్శనాలంకారః కుచయుగళేన-స్తనయుగ్మేన,
ఉల్లలితేనేతిభావః, పయసి సరోజలే ముహుః సంక్షోభం ఆవిలత్వం నీయమా
నే ప్రాప్యమాణేసతి రథాంగనామ్నోర్యుగం చక్రవాకయుగళం విశ్లేషం వి
యోగం అగమత్ప్రాప, వియోగాసహమపీతిభావః, తథాహి ఉన్నతో వృత్త
శ్చేతిఉత్ ఉన్నతం వృత్తం వర్తనంయస్యేతివా ఉద్వృత్తః ఉద్ధతం వృత్తం
వల్గనంయస్యేతివా ఉద్వృత్తః, అన్యత్ర ఉద్ధతవృత్తః దుర్మార్గవర్తీతి యా
వత్ క ఇవ కోవాపరేషాం ఇతరేషాం సుఖావహః సుఖకరః నకోపీత్యర్థః పి
చాద్యచ్ అయంచ శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుపజీవితోఽర్థాంతరన్యాసః ॥౧౮॥—
ఆసీనేతి ॥ శీతంనసహతఇతిశీతాళుః శీతభీరుః + శీతోష్ణతృప్రేభ్యస్తదసహనే
ఇత్యాళుచ్ప్రత్యయః, అతఏవ సరసి సరోజలే అవతరితుం ప్రవేష్టుమనిచ్ఛుః అ
నభిలాషుకా అతఏవ తటభువి సరః కూలే ఆసీనా ఉపవిష్టా + ఆసేఃకర్తరి
శానచ్, ఈదాసఇతీకారః రమ్భే కదళీస్తమ్భావివ ఊరూయస్యాస్సారమ్భో
రూః (స్త్రీ) + ఊరూత్తరపదాదౌపమ్యఇత్యూఙ్ ప్రత్యయః, సలిలగతేన స్వ
యమంభః ప్రవిశ్య సలిలమధ్యస్థితేన సస్మితేన భర్త్రా విలాసానీక్షితుం కర
యుగం ధూన్వానా కమ్పయంతీ + ధూఞో లటఃకర్తరిశానచ్, సిచ్యతేస్మ సిక్తా
౧౯ ॥— నేతి ॥ అమునాసమమనేనభర్త్రాసహసరో జలాశయంఅవగాఢుంఅ

నాసరోవగాధం రోధస్తఽప్రతిజలమీరితాసఖీభిః । ఆశ్లిక్షద్భయచకితేక్షణంన వోఢా వోఢారం విపదిసదూషితాతిభూమిః ॥ ౨౦ ॥ తిష్ఠన్తంపయసిపుమాంస మంసమాత్రే తద్దఘ్నంతదవయతీకిలాత్మనోపి । అభ్యేతుంసుతనురభీరియేషమా ర్గ్యాదాశ్లేషిద్రుతమమునానిమజ్జతీతి ॥ ౨౧ ॥ ఆనాభేస్సరసినతభ్రువావగాఢే చాపల్యాదథపయస స్తరంగహస్తైః ఉచ్ఛ్రాయి స్తనయుగమప్యరోహిలబ్ధస్పర్శా

వగాహితుం + స్వరతిసూతిసూయతిభూఞిఊదితో వేతి వికల్పాన్నేడాగమః నే చ్ఛంతీ లజ్జయా హ్రియా అనిచ్ఛంతీ నఞర్థస్య నశబ్దస్య. సుప్సుపేతిసమా సః అసమాసోవా అథ సఖీభిః ప్రతిజలం జలంప్రతిరోధస్తస్తటాల్ + పఞ్చ మ్యాస్తసిల్ ఈరితానున్నా నవోఢా ముగ్ధనధూః అతఏవ భయేన చకితేక్షణం పరిభ్రాంతదృష్టియథాతథా వోఢారం భర్తారం ఆశ్లిక్షదాలింగితవతీ + శ్లిషఆ లింగనఇతి ధాతోర్లుఙి శ్లైఃక్సఇత్యయః నచధార్ష్ట్యదోషావత్తిరిత్యాహ॥ వి పది-ఆపత్కాలే అతి క్రాన్తాభూమిరతిభూమిః అమర్యాదానదూషితా । ఆప త్కాలేనాస్తిమర్యాదేతిన్యాయాదితిభావః ॥ అర్థాన్తరన్యాసాలఙ్కారః ॥ ౨౦ ॥—తిష్ఠన్తమితి ॥ సుతనుః-శుభాంగీ,అంసౌప్రమాణమస్యేత్యంసమాత్రే అంసప్రమాణే + ప్రమాణద్వయసచ్ దఘ్నఞ్మాత్రచఇతి మాత్రచ్ప్రత్య యః పయస్యమ్భసి తిష్ఠన్తం స్థితం పుమాంసం వల్లభం వీక్ష్యేతిశేషః తత్పయః ఆత్మనోపి స్వస్యాపి సాంసః ప్రమాణమస్య తద్దఘ్నం తత్ప్రమాణం ప్రమా ణార్థే దఘ్నచ్ప్రత్యయః అవయతీ జానతీకిల తథా సమ్భావయంతీత్యర్థః॥ని॥ వార్తాసమ్భావ్యయోఃకిలేత్యమరః + అవపూర్వాదిణ్ణ్వతరి, ఇణోయణితియ ణాదేశః, ఉగితశ్చేతిఙీప్, కిలశబ్దస్యాళీకార్థత్వే మార్గ్యవిరోధః అతఏవమా ర్గ్యాదవివేకాత్ అభీర్నిర్భీకాసతీ అభ్యేతుం వల్లభమభిగన్తుమియేషఇచ్ఛతిస్మ, అమునా నాయకేన ఇయం నిమజ్జతీత్యుక్త్వా ద్రుతం సత్వరం ఆశ్లేషి-ఆశ్లిష్టా ॥ ౨౧ ॥—ఆనాభేరితి ॥ నతభ్రువా-స్త్రియా, సరసి ఆనాభేర్నాభిపర్యన్తం + ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరితివికల్పాదసమాసః, అవగాఢే !- ప్రవిష్టేసతి + గా హేఃకర్మణి క్తః, అథ పయసశ్చాపల్యాల్లౌల్యాల్ + బ్రాహ్మణాదిషు పాఠాల్, ష్యఞ్ప్రత్యయః, తరంగైరేవ హస్తైః కరైః ఉచ్ఛ్రాయోస్యాస్తీత్యుచ్ఛ్రా యి ఉన్నతిమత్ స్తనయుగం-కుచద్వయం, అధ్యరోహి-అధిరూఢం,భిక్షుప్రా

రాం భవతి కుతోఽథవా వ్యవస్థా ॥ ౨౨ ॥ కాన్తానాం కువలయమప్యపాస్తమక్ష్ణోః శోభాభిర్న ముఖరుచా పరమేకమేవ । సంహర్షాదళివిరుతైరితీవ గాయల్లోలోర్మౌ పయసి మహోత్పలం ననర్త ॥ ౨౩ ॥ త్రస్యన్తీ చలశఫరీవిఘట్టితోరుర్వామోరూరతిశయమాప విభ్రమస్య । క్షుభ్యన్తి ప్రసభమహో వినాపి హేతోర్లీలా

దప్రసరణన్యాయేనేతి భావః + రోహతేరకర్మణి లుఙ్, అథవా తథాపీత్యర్థః లబ్ధస్వర్గాణాం అన్తర్లబ్ధప్రవేశానామిత్యర్థః, కుతః కుతో వా సార్వవిభక్తికస్తసిః వ్యవస్థాపర్యాదా భవతి న కుత్రాపీత్యర్థః, ప్రాయేణ సర్వేప్యసమ్భవబ్రహ్మచారిణ ఏవేతి భావః అత్ర చాపల్యాదితి ద్వయోరపి లౌల్యయోరభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా తరంగహస్తైరితి రూపకేణ చ పయసి కామిత్వప్రతీతేస్సమాసోక్తిః తదుపజీవి చాయమర్థాన్తరన్యాస ఇతి సఙ్కరః ॥ ౨౨ ॥—కాన్తానామితి ॥ లోలోర్మౌ-చలదూర్మిణి + తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం పుంవద్గాలవస్యేతి వికల్పాత్పుంవద్భావః పయస్యమ్భసి మహోత్పలం అరవిందం కర్తృ ॥ ని ॥ అరవిన్దం మహోత్పలమిత్యమరః ॥ కాన్తానాం-లలనానాం, ముఖరుచా-వదనకాన్త్యా అహమేకమేవ నాపాస్తం-న తిరస్కృతం, కిం తు కాసామక్ష్ణోర్నేత్రయోః శోభాభిః కువలయమప్యపాస్తమితి సంహర్షాత్సన్తోషాద్ధేతోః అళివిరుతైః-భ్రమరఝఙ్కారైః, గాయత్ అళివిరుతరూపం గానం కుర్వదితి రూపకం + ఇత్థంభూతలక్షణ ఇతి తృతీయా, ననర్త * న దుఃఖం పఞ్చభిస్సహేతి న్యాయాత్ నృత్యతి స్మేవ అత్రోర్మిచలనహేతుకే మహోత్పలచలనే సాళినాదే హర్షహేతుకసగాననృత్యత్వోత్ప్రేక్షణాత్ క్రియానిమిత్తా క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా వాచ్యా ॥ ౨౩ ॥—త్రస్యన్తీతి ॥ చలాః శఫర్యః యాతుకామా మత్స్యః ॥ ని ॥ ప్రోష్ఠీ తు శఫరీ ద్వయోరిత్యమరః ॥ తాభిర్విఘట్టితౌ విద్ధౌ ఊరూ యస్యాస్సా, అతఏవ త్రస్యన్తీ బిభ్యతీ + వాభ్రాశత్యాదినా వికల్పేన శ్యని శతరి ఙీప్, వామౌ సున్దరౌ ఊరూ యస్యాస్సా వామోరూః-(స్త్రీ) + సంహితశఫలక్షణవామాదేశ్చేత్యూఙ్ ప్రత్యయః ॥ ని ॥ వామస్సవ్యే ప్రతీపే చ ద్రవిణే చాపి సున్దరే ఇతి విశ్వః ॥ విభ్రమస్య-విలాసస్య, అతిశయం ఆధిక్యమాప-ప్రాప, తథాహి తరుణ్యోఽబలాః హేతోర్వినా-కారణం వినాపి + పృథగ్వినేత్యాదినా వికల్పాత్పఞ్చమీ లీలాభిర్విలాసైః ప్రసభం ప్రకామం, క్షుభ్యన్తి-వి

క్షోభః కిము సతి కారణే తరుణ్యాః ॥ ౨౪ ॥ ఆకృష్టప్రతనువపుర్లతైస్తరద్భిస్సస్యాం
భస్తదఘసరోమహార్ణవస్య । అక్షోభి ప్రసృతవిలోలబాహుపక్షైర్గ్రావ్ణా
మురుభిరురోజగండశైలైః ॥ ౨౫ ॥ గాంభీర్యం దధదపి రంతుమంగనానాం సం
క్షోభం జఘనవిఘట్టనేన నీతః । అంభోధిర్వికసితవారిజాననోऽసౌ మర్యాదాం సప
ది విలంఘయాంబభూవ ॥ ౨౬ ॥ ఆదాతుం దయితమివానగాధమారాదూర్మీ
ణాం తతిభిరభిప్రసార్యమాణః । కస్యాశ్చిద్వితతచలచ్ఛిఖాంగుళీకో లక్ష్మీవాన్ స

జృమ్భన్తే, అహో నిష్కారణవిక్షోభాదాశ్చర్యమిత్యర్థః కారణే సతి కిముపక్త
వ్యమిత్యర్థః, అత్రాప్రకృతనిష్కారణక్షోభకథనాత్సకారణక్షోభస్య కైముత్య
న్యాయలబ్ధత్వవర్ణనాదర్థాపత్తిరలఙ్కారః * దండాపూపికయార్థాన్త
రాపతనమర్థాపత్తిరితి సూత్రమ్ ॥ ౨౪ ॥—ఆకృష్టేతి॥ అథానన్తరమాకృష్టాః
ప్రతనవో వపూంష్యేవ లతా యైస్తైః తరద్భిః ప్లవమానైః ప్రసృతాః ఆయతాః
విలోలాశ్చలాః బాహవ ఏవ పక్షాః గరుతో యేషాం తైరితి గిరిధర్మస్య పక్షవత్త్వ
స్య తదవయవేష్వారోపః ఉరుభిర్మహద్భిర్గ్రావ్ణాం స్త్రీణామురోజాః స్తనా
ఏవ గండశైలాః ప్రైగ్గిరిచ్యుతైః స్థూలోపలైః తస్య సర ఏవ మహార్ణవస్తస్య
తదమ్భః అక్షోభి క్షుభితం + క్షుభ్యతేర్ణ్యన్తాద్వా క్షుభ్నాదికర్మణి లుఙ్,
సమస్తవస్తువిషయం సావయవరూపకమ్ ॥ ౨౫ ॥—గామ్భీర్యమితి ॥ గామ్భీ
ర్యమగాధత్వం అవికారచిత్తత్వం చ దధదపి దధానోऽపి గమ్భీరస్సన్నపి రన్తుం
విహర్తుం సంగన్తుం చ అంగనానాం జఘనవిఘట్టనేన జఘనసంఘర్షేణ సంక్షో
భం చలనం చిత్తవికారం చ నీతః ప్రాపితః అత ఏవ వికసితం వారిజమాననమివ వారి
జమివ చాననం యస్య సః అసౌ అమ్భాంసి ధీయన్తేऽస్మిన్నిత్యమ్భోధిః జలాశయః క
శ్చిత్పుమాంశ్చ తత్తుల్యో గమ్యతే+ కర్మణ్యధికరణే చేతి కిప్రత్యయః సపది మ
ర్యాదాం సీమానం ఔచిత్యం చ విలంఘయాంబభూవ-లంఘితవాన్, ధీరోऽపి
స్త్రీసన్నికర్షాద్వి క్రియత ఇతి భావః, అత్ర గామ్భీర్యాదిప్రకృతామ్భోధివిశే
షణమాత్రసామ్యాదప్రకృతవిశేష్యపురుషప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలఙ్కారః, సా
చ ప్రతీయమానాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతి సఙ్కరః ॥
౨౬ ॥—ఆదాతుమితి ॥ సరసి వితతాః ప్రసృతాశ్చలన్త్యశ్చ శిఖాః అగ్రాణ్యేవ
అంగుళ్యో యస్య సః + సద్యఃప్రతశ్చేతి కప్, లక్ష్మీవాన్-శోభావాన్ + మాదుప

రసిరరాజ కేశహస్తః ॥ ౬౨ ॥ ఉన్నిద్రప్రియకమనోరమం రమణ్యాస్సంరేజేస
రసివపుః ప్రకాశమేవ । యుక్తానాం విమలతయా తిరస్క్రియాయై నాక్రామన్న
పిహి భవత్యలం జలౌఘః ॥ ౬౩ ॥ కింతావత్సరసి సరోజమేతదారాదాహోస్వి
న్ముఖమవభాసతే యువత్యాః । సంశయ్య క్షణమితి నిశ్చికాయ కశ్చిద్బిబ్బోకైర్బక

ధాయాశ్చ మతోర్వోఽయవాదిభ్య ఇతి మతుపో మకారస్య వత్వం, కస్యాశ్చిదంగనాయాః కేశహస్తః కేశకలాపః ॥ ని ॥ పాశః పక్షశ్చ హస్తశ్చ కలాపార్థాః కచాత్పరే ఇత్యమరః ॥ హస్త ఇతి కరశ్చ ధ్వన్యతే, ఆరాత్సమీపే ॥ ని ॥ ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః ॥ అపగాఢమంతర్మగ్నం దయితమాదాతుం గ్రహీతుమివ ఊర్మీణాం తరంగాణాం తతిభిస్సమూహైః అభిప్రసార్యమాణః అభితో వ్యాహార్యమాణస్సన్ రరాజ అత్ర ఆదాతుమివ ప్రసార్యమాణ ఇతి ప్రసారణస్య ఆదానార్థత్వోత్ప్రేక్షణాదియం క్రియానిమిత్తా క్రియాఫలోత్ప్రేక్షా సా చ చలచ్ఛిఖాంగులీక ఇతి రూపకానుప్రాణితయా హస్త ఇతి శ్లేషమూలయా వాచ్యస్య కేశకలాపస్య ప్రతీయమానాత్కరాద్భేదే అభేదరూపాతిశయోక్త్యా నిర్వ్యూఢేతి సఙ్కరః ॥ ౬౨ ॥ ఉన్నిద్రేతి ॥ ఉన్నిద్రం వికసితం యత్ప్రియకమసనకుసుమం ॥ ని ॥ సర్జకాసనబంధూకపుష్పప్రియకజీవకా ఇత్యమరః ॥ తదివ మనోరమం కనకగౌరమిత్యర్థః, రమణ్యాః స్త్రియా వపుః శరీరం సరసి తటాకే ప్రకాశమేవ జలమగ్నమపి వైమల్యాల్లక్ష్యమేవ సంరేజే-సంరాజ, తథాహి జలౌఘో-జలపూరః జడసంఘో మూర్ఖజనౌఘశ్చ లడయోరభేదాత్ ఆక్రామన్నావృణ్వన్నపి అన్యత్ర అధిక్షిపన్నపి విమలతయా వైమల్యేన యుక్తానాం శుద్ధానాం నిశ్చలచిత్తానాం చ తిరస్క్రియాయై తిరోధానాయ పరిభవాయ చ అలం సమర్థో న భవతి హి శ్లేషమూలయా భేదే అభేదరూపాతిశయోక్త్యా అనుప్రాణితోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౬౩ ॥ —— కిమితి ॥ సరసి ఆరాద్దూరాత్ ఏతత్పురోవర్తి, తావదిత్యవధారణే సరోజం కమలం కిం? అహోస్విత్ ఉత, యువత్యాః-తరుణ్యాః, ముఖమవభాసతే కిం? ఇతి క్షణం సంశయ్య సన్దిహ్య + శీజః క్త్వో ల్యప్, అయజ్యై కిజేతీత్యయజాదేశః, కశ్చిద్విలాసీ బకసహవాసినాం-బకసహచరాణాం, పద్మానామిత్యర్థః, విలాసశూన్యతా ద్యోతనార్థమిత్థం నిర్దేశః పరోక్షైరప్రత్యక్షైరననుభూతచరైరవిద్యమానైరితియావత్

సహవాసినాం పరోక్షైః ॥ ౨౯ ॥ శృంగాణి ద్రుతకనకోజ్జ్వలాని గన్ధాః కౌసుమ్భం
పృథుకుచకుమ్భసఙ్గి వాసః । మార్ద్వీకం ప్రియతమసన్నిధానమాసన్నారీణామి
తి జలకేళిసాధనాని ॥ ౩౦ ॥ ఉత్తుఙ్గాదనిలచలాంశుకాస్తటాన్తాచ్చేతోభిస్సహ భ
యదర్శినాం ప్రియాణామ్ । శ్రోణీభిర్గురుభిరతూర్ణముత్పతన్త్యస్త్రాయేషు

బిబ్బోకైరిపలాసైరిత్యర్థః యద్యపి బిబ్బోకోనాదరక్రియేత్యుక్తం తథాపివిశే
షణాదీనాం సామాన్యే లక్షణాత్సదోషః సిద్ధ్యే కాంప విశేషదర్శనాత్సుఖమేవేతి
నిశ్చితవానిత్యర్థః సందేహాలఙ్కారోయమ్ * విషయోవిషయీయత్ర సాదృ
శ్యాత్కవిసమ్మతాత్ । సందేహగోచరౌస్యాతాం సందేహాలఙ్కృతిశ్చ సేతి ల
క్షణాత్ ॥ సోప్యనేన నిశ్చయోత్కర్షేణ నిశ్చయాన్తః ॥ ౨౯ ॥— అథ జలక్రీడాస
మ్భారానాహ ॥ శృంగాణీతి ॥ ద్రుతేన తప్తనిషిక్తేన కనకేన ఉజ్జ్వలాని లిప్తా
నీత్యర్థః శృంగాణి క్రీడామ్బుయన్త్రాణి ॥ ని ॥ శృంగం ప్రభుత్వేశిఖరేచిహ్నే
క్రీడామ్బుయన్త్రకే ఇతి విశ్వః ॥ గన్ధాశ్చన్దనకుసుమాదిగన్ధద్రవ్యాణి అతఏ
వ పుంసి బహుత్వంచ ॥ ని ॥ గన్ధస్తుసౌరభేమృత్యౌ గన్ధకే గర్వలేశయోః । స
ఏవద్రవ్యవచనో బహుత్వేపుంసి చస్మృత ఇత్యభిధానాత్, పృథు-విశాలం కుచకు
మ్భసఙ్గి-కుచకలశావరణం, కుసుమ్భేన రక్తం కౌసుమ్భం + తేనరక్తం రాగా
దిత్యణ్, వాసో వస్త్రం మృద్వీకాయాః వికారో మార్ద్వీకం ద్రాక్షామద్యమ్,
+ తస్యవికార ఇత్యణ్ ॥ ని ॥ మృద్వీకా గోస్తనీ ద్రాక్షేత్యమరః ॥ కించ ప్రియ
తమసన్నిధానం వల్లభసామీప్యం సర్వసాఫల్యకారణమితి భావః, ఇత్యేతాని నా
రీణాం-స్త్రీణాం, జలకేళిసాధనాని-జలక్రీడోపాయాః, ఆసన్-అభవన్, ఏతేన
ఉద్దీపకసమ్పత్తిరుక్తా అత్రశృంగాదీనాం జలకేళిసాధనత్వరూపతుల్యధర్మయోగా
త్పుర్కృతత్వాచ్చ కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా ॥ ౩౦ ॥ —ఉత్తుంగాది
తి ॥ అనిలేన-వేగానిలేన, చలాంశుకాశ్చలద్వసనాః అంగనాః ఉత్తుంగాత్తటా
న్తాత్ భయదర్శినాం - భయోత్ప్రేక్షిణామనర్థాశంకినామిత్యర్థః, ప్రియా
ణాం చేతోభిస్సహ తేషాం తత్రైవావధానాదితి భావః గురుభిర్గురీభిః +
వోతౌగుణవచనాదితి వికల్పాదనీకారః శ్రోణీభిర్నితమ్బైర్హేతునా అతూర్ణం మ
న్దం ఉత్పతన్త్యః ఉత్పతితాస్సత్యః తోయేషు సరోజలేషు ద్రుతతరం-శీఘ్రతరం, ని
పేతుః గురుత్వస్య పతనహేతుత్వాదుత్పతనవిరోధిత్వాచ్చ శీఘ్రపాతోప్య

ద్యుతితరమజ్జనాని పేతుః ॥ ౩౭ ॥ ముగ్ధత్వాదవిదితకైతవప్రయోగా గచ్ఛన్త్య
స్సపది పరాజయం తరుణ్యః । తాః కాన్తైస్సహ కరపుష్కరేరితామ్బువ్యాత్యుక్షీ
మభిసరణగ్లహామదీవ్యన్ ॥ ౩౮ ॥ యోగ్యస్య త్రినయనలోచనానలార్చిర్నిర్ద
గ్ధస్య స్మరపృతనాధిరాజ్యలక్ష్మ్యాః । కాన్తాయాః కరకలశోద్యతైః పయోభిర్వక్త్రం

ద్యోత్పతనం చేతి భావః, అత్ర ప్రియచేతఃపాతాఙ్గనాపాతయోః కార్యకారణయో రసహభావినోస్సహోక్త్యా కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిధ్వంసనరూపాతిశయోక్త్యుపజీవితా సహోక్తిరలఙ్కారః * సహార్థేనాన్వయో యత్ర భవేదతిశయోక్తితః । కల్పితౌపమ్యపర్యన్తా సా సహోక్తిరిహోచ్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ చేతోవత్పేతురిత్యౌపమ్యకల్పనయా కార్యగతాశుభావప్రతీతేశ్చమత్కార ఇతి రహస్యం, తాశాలికాంశుకచలనాదిసూక్ష్మస్వభావవిశేషప్రకాశనాత్స్వభావోక్తిరత్రేతి సంసృష్టిః ॥ ౩౭ ॥—ముగ్ధత్వాదితి ॥ ముగ్ధత్వాన్మూఢత్వాత్ అవిదితాః అవిజ్ఞాతాః, కైతవప్రయోగాః ముఖసేచనాదికపటాచరణాని యాభిస్తాః అతఏవ సపది పరాజయమపజయం గచ్ఛన్త్యస్తాస్తరుణ్యః అఙ్గనాః కాన్తైస్సహ-నాయకైస్సహ, అభిసరణం స్వయమభిగమనం, గ్లహో ద్యూతపణో యాసాం తాః ॥ ని ॥ పణోఽక్షేషు గ్లహ ఇత్యమరః ॥ + అక్షేషు గ్లహ ఇతి గ్రహేరేవాక్షపణే లత్వనిపాతః, అప్రత్యయస్తు గ్రహవృద్ధ్వనిశ్చిగమశ్చేత్యేవ సిద్ధ ఇతి కేచిత్ అన్యే తు గ్లహం ప్రకృత్యన్తరమూరీకృత్యాప్రత్యయస్యైవ నిపాతో ఘఞపవాదస్యేత్యాహుః-కరపుష్కరేరితామ్బుభిః హస్తకమలప్రేరితజలైః వ్యాత్యుక్షీం వ్యతిహారేణోక్షణం పరస్పరాభ్యుక్షణమిత్యర్థః + కర్మవ్యతీహారే ణచ్ స్త్రియామితి ణచ్ప్రత్యయః ణచః స్త్రియామఞితి అఞాదేశః, టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్, తాం వ్యాత్యుక్షీం అదీవ్యన్ తయా అక్రీడన్నిత్యర్థః + దివః కర్మ చేతి వికల్పాత్కర్మత్వం అత్రావిదితకైతవప్రయోగస్య విశేషణగత్యా పరాజయహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౩౮ ॥—యోగ్యస్యేతి ॥ త్రీణి నయనాని యస్య సః త్రినయనః, త్ర్యమ్బకః + తుభ్నాదిషు చేతి నిషేధాత్పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణత్వాభావః తస్య లోచనానలార్చిషా-నేత్రాగ్నిజ్వాలయా, నిర్దగ్ధస్య-భస్మీకృతస్య, స్మరస్య యాః పృతనాః సేనాః తాసామాధిరాజ్యమాధిపత్యం తదేవ లక్ష్మీస్తస్యాః యోగ్యస్యార్హస్య త్రైలోక్యవిజయినః స్థానే తాదృశస్యైవ స్థానే

దారకృతమహాభిషేక మేకః ॥ ౩౩ ॥ సించంత్యాః కథమపి బాహుమున్నమయ్య ప్రేయాంసం మనసిజదుఃఖదుర్బలాయాః । సౌవర్ణం వలయమహాగలత్కరాగ్రాల్లావణ్యశ్రియ ఇవ శేషమంగనాయాః ॥ ౩౪ ॥ స్నిహ్యంతీ దృశమపరా నిధాయ పూర్ణం మూర్తేన ప్రణయరసేన వారిణేవ । కందర్పప్రవణమనాస్సఖీసిసిక్షాలక్ష్యేణ ప్రతియువమంజలించకార ॥ ౩౫ ॥ ఆనందం దధతి ముఖే కరోదకేన శ్యా

త్వాదితి భావః కాంతాయాః వక్త్రేందోః స్మరసఖత్వాద స్యేతి భావః, కరావంజ లిరేవ కలశః తేనోద్యతైరుత్క్షిప్తైః పయోభిః మహాభిషేకం ఏకః కశ్చిత్కామీ అ కృత-కృతవాన్ + కరోతేర్లుఙ్జితఙ్, తనాదిభ్యస్తథాసోరితి సిచో లుక్, అత్ర క్రీడాసేకే మహాభిషేకత్వోత్ప్రేక్షా, ప్రతీయమానరూపకానుప్రాణితేతి సంకరః ॥ ౩౩ ॥—సించంత్యా ఇతి ॥ మనసిజదుఃఖేన-స్మరపీడయా, దుర్బలాయాః స్మ రాతురత్వాదశక్తాయాః అతఏవ కథమపి అతిప్రయాసేన బాహుమున్నమయ్యో ద్యమ్య ప్రేయాంసం ప్రియతమం+ప్రియస్థిరేత్యాదినా ప్రాదేశః సించన్త్యాః స్నపయంత్యాః, అంగనాయాః కరాగ్రాత్ సౌవర్ణం హిరణ్మయం వలయం ॥ ని ॥ కటకం వలయో స్త్రియామిత్యమరః ॥ లవణైవ లావణ్యం కాంతివిశేషః + చాతు ర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ లవణో రసదైత్యాబ్ధి భేదేషు లవ ణాత్విషీతి విశ్వః ॥ యద్వా * ముక్తాఫలేషు ఛాయాయా స్తరళత్వమివాంతరా ప్రతిభాతి యదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యతే । తస్య శ్రీః సమ్పత్ తస్యాః శే షం అతిరిక్తం శరీరసమ్మిళితావశిష్టమితి యావత్ ॥ ని ॥ శేషస్సంకర్షణే నంతే ఉపయుక్తేతరేన్యవదితి విశ్వః ॥ తదివాహాగలత్-అపతత్, శేషమివేతి గుణని మిత్తజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ ౩౪ ॥—స్నిహ్యంతీతి ॥ కందర్పప్రవణమనాః- స్మరపరవశచిత్తా, అతఏవ దృశం ఈక్షణం నిధాయ పూర్ణాన్యేవ దృష్టిం కృత్వా స్నిహ్యంతీ దృష్టివిశేషేణ స్నేహం ప్రకాశయంతీత్యర్థః, అపరా స్త్రీ సఖ్యాః సిసిక్షా-సేక్తుమిచ్ఛా తస్యా లక్ష్యేణ వ్యాజేన బద్ధాంజలిరేవ తిష్ఠతి న తు ప్ర చతీతి ద్యోతనాయ సిసిక్షేతీచ్ఛాయాం సనః ప్రయోగః ప్రతియువం-యువానం ప్రతి + అనశ్చేత్యవ్యయీభావసమాసాంతః మూర్తేన మూర్తిమతా, ప్రణయరసే నైవేత్యుత్ప్రేక్షా, పౌరాదర్థస్య బలీయస్త్వాదివశబ్దస్య వ్యవహితేనాన్వయః, వారిణా పూర్ణం పూరితమంజలిం చకార ప్రార్థయామాసేత్యర్థః ॥ ౩౫ ॥ ఆనందమితి ॥ ఆనందం దధతి ప్రియసంభావనయా హర్షం దధానే, శ్యామా

మాయాదయితతమేన సిచ్యమానే । ఈర్ష్యన్త్యా వదనమసిక్తమప్యనల్పస్వేదాంబుస్స్నపితమజాయతేతరస్యాః ॥ ౩౫ ॥ ఉద్వీక్ష్య ప్రియకరకుడ్మలాపవిద్ధైర్వక్షోజద్వయమభిషిక్తమన్యనార్యాః । అంభోభిర్ముహురసిచద్వధూరమర్షాదాత్మీయం పృథుతరనేత్రయుగ్మముక్తైః ॥ ౩౬ ॥ కుర్వద్భిర్ముఖరుచిముజ్జ్వలామజస్రం యైస్తోయైరసిచత వల్లభాం విలాసీ । తైరేవ ప్రతియువతేరకారి హారాత్కాలుష్యం శశధరదీధితిచ్ఛటాచ్ఛైః ॥ ౩౭ ॥ రాగాన్ధీకృతనయనే సేవనామధేయవ్యత్యాసా

యాః మధ్యమయౌవనాయాః, (స్త్రియాః) ॥ న ॥ శ్యామాయౌవనమధ్యస్థేత్యుత్పలః॥ ముఖే వదనే దయితతమేన అతిశయప్రియేణ కర్త్రా(అతిశయేతమప్ప్రత్యయః), కరోదకేనాంజలిజలేన కరణేన సిచ్యమానేసతి- ఈర్ష్యన్త్యాః అసహమానాయాః పరోత్కర్షాక్షమేర్ష్యాసూయాదితిలక్షణం ఇతరస్యాః సపత్న్యాః వదనమసిక్తమపి ప్రియేణేతి శేషః అనల్పేన బహుతరేణ స్వేదాంబునా స్నపితం సిక్తమజాయత-అభవత్, ఈర్ష్యాకృతకోపకార్యత్వాత్స్వేదాదీనామితి భావః, అసిక్తమపి సిక్తమితి విరోధః తస్య స్వేదాఖ్యకారణోక్త్యా విరోధాభాసత్వమ్ ॥ ౩౫॥ ఉద్వీక్ష్యేతి ॥ ప్రియస్య ప్రేయసః కరకుడ్మలాభ్యాం-పాణిపుటాభ్యాం, అపవిద్ధైః-విక్షిప్తైః, అంభోభిరభిషిక్తం సిక్తం అన్యనార్యాః సపత్న్యాః వక్షోజద్వయం-కుచద్వయం, ఉద్వీక్ష్య వధూర్నాయికా అమర్షాదీర్ష్యాకృతకోపాత్ ఆత్మీయం వక్షోజద్వయం పృథుతరేణాతివిపులేన, నేత్రయుగ్మేన-నయనద్వయేన, ముక్తైరంభోభిర్బాష్పైర్ముహురభీక్ష్ణం॥ న ॥ అభీక్ష్ణమసకృత్స్యాదిత్యమరః ॥ అసిచత్-అభిషిక్తవతీ, తన్మత్సరాదేవేతి భావః, అత్రాపి వస్తునాలఙ్కారధ్వనిః + లిపిసిచిహ్వశ్చేతి సిచేర్లుఙి చ్లేరఙాదేశః ॥ ౩౬ ॥ — కుర్వద్భిరితి ॥ ముఖరుచిం-ముఖకాంతిం, ఉజ్జ్వలాం-అధికాం, కుర్వద్భిర్యైస్తోయైర్విలాసీ-విలసనశీలః, కామీ + వౌకషలసేత్యాదినా ఘినుణ్ప్రత్యయః, వల్లభాం-ప్రియతమాం అజస్రం అసిచత-సిక్తవాన్ + స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదం, ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితి సించతేర్లుఙి చ్లేరఙాదేశః, శశధరదీధితిచ్ఛటాచ్ఛైః-శశికరనికరవత్, స్వచ్ఛైస్తైరేవతోయైర్హారాత్ ప్రతియువతేస్సపత్న్యాః కాలుష్యమావిలత్వం వైవర్ణ్యం చాకారి స్వచ్ఛతోయైః కాలుష్యం కృతమితి విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమప్రభేదః తచ్చాన్యరైత్యసంగతిః, వైవర్ణ్యకాలుష్యయోరభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిస్తదుత్థాపితేతి సఙ్కరః॥ ౩౭॥— రాగేతి॥

దభిముఖమీరితః ప్రియేణ । మానిన్యాః స పృషితన్నిసర్గమందో భిందానో హృదయమసాహి నోదవజ్రః ॥ ౩౯ ॥ ప్రేంఖ్ణన్మారః ప్రణయిని సించతి ప్రియాయాః తప్తాపం నవజలవిప్రుషో గృహీత్వా । ఉద్వృత్తాః కఠినకుచస్థలాభిఘాతాదాసన్నాం భృశమపరాంగనామధాక్షుః ॥ ౪౦ ॥ సంక్రాంతం ప్రియతమవక్షసోంగరాగం సాధ్వస్యాః సరసి హరిష్యతే ఘనాంభః । తుష్టైవం సపది హృతేపి తత్ర తస్మిన్ క

రాగేణ విపక్షానురాగేణాంధీకృతనయనేన ప్రియేణ ప్రేయసా నామధేయస్య త్యాగాద్విపక్షనామగ్రహణపూర్వకంఅభిముఖమీరితః క్షిప్తో నపృషితః నిసర్గ మందః స్వభావజడః మృదుః తథాపి హృదయం భిందానో విదారయన్ ఉదకమేవవజ్రోశనిః ఉదవజ్రః + మంథౌదనేత్యాదినా వికల్పాదుదాదేశః మానిన్యాః క్రోధవత్యాః * స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపో మాన ఇత్యభిధీయతే ఇత్యభిధానాత్, విపక్షనామధేయయోజనాజనితాసూయావత్యా నాయికయా । నాసాహి నసోఢః తీక్ష్ణయోగాన్మృదప్యతితీక్ష్ణంభవతీతి భావః, ఉదవజ్ర ఇతి కేవలం నిరవయవ రూపకమ్ ॥ ౩౯ ॥—ప్రేంఖ్ణన్నితి ॥ ప్రణయిని-ప్రేయసి, ప్రియాయాః ఉరః ప్రేంఖ్ణన్-ప్రేనూతిశయేన, సించతిసతి కఠినకుచస్థలాభిఘాతాత్-కఠినస్తనప్రదేశసంఘర్షాదు(ద్ధూతాః)ద్వృత్తాః-ఉత్పతితాః, నవజలస్య విప్రుషో బిందవః ॥ విప్రుషంతి బిందు పృషతా పుమాంసో విప్రుషః స్త్రియామిత్యమరః ॥ తస్యాస్సక్తాయాస్తాపం తత్తాపం గృహీత్వా ఆదాయ ఆసన్నాం-సమీపస్థాం, అపరాంగనాం, సపత్నీం, భృశమధాక్షుః-తాపయంతిస్మ + దహభస్మీకరణే, వదవ్రజేత్యాదినా సిచివృద్ధిః ఘత్వాదికార్యం తత్సంగాదేవాపరస్యాః తాపోదయాత్ తత్తాపస్యైవ అత్రాభిధానాత్ ప్రతిక్షాన్వ్యంజకప్రయోగాద్గమ్యా ॥ ౪౦ ॥ — సంక్రాంతమితి ॥ ప్రియతమస్య-వల్లభస్య, వక్షసస్సకాశాత్ సంక్రాంతం గాఢాలింగనాత్సంక్రాంతం చత లలగ్నమపి అస్యాః వరాంగ్యాః అంగరాగం అఘ నైవసరసి అంభః కర్తృసాధు నిశ్శేషం హరిష్యతే ప్రమార్క్ష్యతీత్యేవం తుష్టా ఇతిబుద్ధ్వా సన్తుష్య సపది తత్ర తస్మిన్నంగరాగే హృతేపి స్ఫుటనఖలక్ష్మణోపన్యస్తనఖచిహ్నయాః కస్యాశ్చిన్నాయికాయాః సంబంధిన్యా సపత్న్యా రోషం-తప్తం,+ భావేలిట్, తదిదమాత్మహర్తుస్సు ఛాయామన్విష్యతో దారుణవనదహనవేష్టనమివ యదంగరాగమేవ దృష్టుమక్షమాయాః నఖక్షతసాక్షాత్కార ఇతి అత్ర సన్తాపశాంత్యర్థే

ఛ్యేశ్చిత్స్ఫుటనఖలక్ష్మణస్సపత్న్యాః ॥ ౪౧ ॥ హూతాయాః ప్రతిసఖి కామినా
స్యనామ్నా హ్రీమత్యాస్సరసి గళన్ముఖేందుకాంతేః । అంతర్ధిం ద్రుతమివకర్తుమ
శ్రువర్షైర్భూమానంగమయితుమీషిరే పయాంసి ॥ ౪౨ ॥ సిక్తాయాః క్షణమభిషి
చ్యపూర్వమన్యామన్యస్యాః ప్రణయవతా బతాబలాయాః । కాలిమ్నా సమధిత

నవిపక్షాంగరాగక్షాళనేన తద్విరుద్ధసంతాపోత్పాదనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమాలఙ్కారః ॥ విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ । విరూపఘటనా సాప్యుద్విషమాలఙ్కృతిర్మతేతిలక్షణాత్ ॥ ౪౧ ॥—హూతాయా ఇతి ॥ ప్రతిసఖి-సఖ్యాస్సమీపే, సఖీసమక్షమిత్యర్థః, + సమీపార్థేవ్యయీభావేనపుంసకత్వహ్రస్వత్వే కామినా ప్రియేణ అన్యస్యాస్సపత్న్యాః నామ్నా అన్యనామ్నా + సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావః హూతాయాః-ఆహూతాయాః,అతఏవ గళన్ముఖేందుకాంతేః గళన్తీ-స్రవంతీవదనేందురివ తస్యకాంతిరివకాంతిర్యస్యాస్తస్యాః హ్రీమత్యాః-లజ్జితాయాశ్చ, కస్యాశ్చిదితి శేషః సరసి ద్రుతం-శీఘ్రం,అంతర్ధిమంతర్ధానం +శ్రదంతరోరుపసర్గవద్వృత్తిరితి వచనాత్, ఉపసర్గేఘోః కిరితి కిప్రత్యయః కర్తుం అశ్రువర్షైః కర్తృభిః పయాంసి సరోజలాని భూమానంగమయితుం వృద్ధింప్రాపయితుం + గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం ప్రాధాన్యాదభిధానంచ ఈషిరఇవ-ఇష్టానికిమిత్యుత్ప్రేక్షేయమ్ + కర్మణిలిట్, అత్యంతప్రీతనిమిత్తతయా మరణదుఃఖాదపి దుస్సహం. సాపత్న్యదుఃఖమితివస్తుధ్వనిః ॥ ౪౨ ॥—సిక్తాయా ఇతి ॥ ప్రణయవతా ప్రేమవతా, ప్రియేణ క్షణం పూర్వం క్షణాత్పూర్వమిత్యర్థః, అన్యాం సపత్నీం అభిషిచ్య పశ్చాత్సిక్తాయాః అన్యస్యాః అబలాయాః ముగ్ధాయాః కస్యాశ్చిత్ నేత్రం కర్మ మన్యుః కోపఏవ కర్తా కాళిమ్నా-కార్ష్ణ్యేన వైవర్ణ్యేన సహితీయాపత్ సమధిత-సంహితవాన్, బతేతి ఖేదే + సమ్పూర్వాద్దధాతేః కర్తరిలుఙ్ జిత్, స్థాఘ్వోరిచ్చేతీకారః సిచః కిత్వాన్నగుణః, హ్రస్వాదంగాదితి సకారలోపః, గళత్స్రవత్ అక్ష్ణోః సంబంధి అంజనాంభః-కజ్జలోదకం, అపశబ్దం వర్ణస్యాపవాదం ॥ ని ॥ అవర్ణాక్షేపనిర్వాదపరీవాదాపవాదవదిత్యమరః ॥ ప్రాపకోపకాళిమతిరోధానేన స్వకాళిమ్నఏవ ప్రకాశనాదితిభావః, పూర్వేణ వాక్యార్థేనఉత్తరవాక్యార్థసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్య

మన్యు రేవ నక్తం ప్రాప్తాక్ష్ణోర్గళితదపాస్తమంజనాంభః ॥ ౪౩ ॥ ఉద్వోఢుం కనకవిభూషణాన్యశక్తః సధ్రీచా వలయితపద్మనాళసూత్రః । ఆరూఢప్రతియువతీకటాక్షభారః సాధీయో గురురభవద్భుజస్తరుణ్యాః ॥ ౪౪ ॥ ఆబద్ధప్రచురపరార్ధ్యకింకిణీకో రామాణామనవరతోదగాహభాజామ్ । నారావం వ్యతనుత మేఖలాకలాపః కస్మిన్వా సజలగుణే గిరాం పటుత్వమ్ ॥ ౪౫ ॥ పర్యచ్ఛే సరసి హృతాం

లింగమలఙ్కారః ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితి లక్షణాత్ ॥ ౪౩ ॥—ఉద్వోఢుమితి ॥ కనకవిభూషణాని-సువర్ణవికారాభరణాని, ఉద్వోఢుం-విభర్తుమశక్తోఽక్షమః సౌకుమార్యాదితి భావః, అతఏవ సహాంచతీతి సధ్రియఙ్ తేన సధ్రీచా సహచరేణ భర్త్రా + ఋత్విగిత్యాదినా క్విన్ ప్రత్యయః, సహస్య సధ్రిరితి సహశబ్దస్య సధ్ర్యాదేశః, అనిదితామిత్యాదినా నకారలోపః, అచ ఇత్యకారలోపే, చావితి దీర్ఘః, వలయితాని వలయీకృతాని పద్మనాళసూత్రాణి మృణాళతంతవో యస్య సః మృణాళకృతకంకణ ఇత్యర్థః, తథాప్యారూఢః ఆరూఢవాన్ ప్రతివనితాయాః సపత్న్యాః, కటాక్ష ఏవ భారో యస్య సః తయా సాసూయం దృష్ట ఇత్యర్థః, అతఏవ చ తరుణ్యాః భుజో బాహుః సాధీయః బాఢతరమితి క్రియావిశేషణమ్ + అంతికబాఢయోర్నేదసాధావితి బాఢశబ్దస్య సాధాదేశః, గురుర్భారవాన్ శ్లాఘ్యశ్చాభవత్, అత్ర కనకభూషణాభావేపి తత్కార్యగురుత్వవర్ణనాద్విభావనా, సా చ గురురితి శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యను ప్రాణితేతి సంకరః ॥ ౪౫ ॥— ఆబద్ధేతి ॥ ఉదకస్యగాహోఽవగాహనం జలక్రీడార్థముదకప్రవేశః + మంథౌదనేత్యాదినా ఉదకస్యోదాదేశః, తమనవరతం సంతతం భజంతీతి తథోక్తాయాస్తాసాం రామాణాం స్త్రీణాం సంబంధీ ఆబద్ధాః ప్రోతాః ప్రచురాః భూయిష్ఠాః పరార్ధ్యాః శ్రేష్ఠాశ్చ కింకిణ్యో యస్మిన్ స తథోక్తః + నద్యృతశ్చేతి కప్, మేఖలాకలాపః-కాంచ్యవభూషణం ॥ ని ॥ కలాపో భూషణే బర్హే ఇత్యమరః ॥ ఆరావం ధ్వనిం, నవ్యతనుత-నాకురుత, తథాహి సహజలేన-సజలో జలార్ద్రః గుణః సూత్రం యస్య న తథా లడయోరభేదాజ్జడగుణో జడధర్మో మౌఢ్యం తేన సహేతి సజడగుణో జడశ్చ తస్మిన్ కస్మిన్వా సౌవర్ణే మేఖలాకలాపే పుంసి వా గిరాం వాచాం ధ్వనీనాం చ పటుత్వం సామర్థ్యం; న కుత్రాపీత్యర్థః, శ్లేషమూలాభేదాతిశయోక్త్యను ప్రాణితోఽయమర్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౫ ॥—పర్యచ్ఛ ఇతి ॥ [illegible]

శుకే పయోభిర్లలితాక్షే సురతగురావపత్రపిష్ణోః । సుశ్రోణ్యా దశవసనేన స్పృహ స్తన్యస్తేన ముహురమకృతాబ్జినీసఖిత్వమ్ ॥ ౪౮ ॥ నారీభిర్గురుజఘనస్థలాహతానామాభోగశ్రీవిజితవికాసివారిజానామ్ । లోలత్వాదపహరతాం తదంగరాగం సంజజ్ఞే సకలుషతాశయో జలానామ్ ॥ ౪౯ ॥ సౌగంధ్యం దధదపి కామమంగనానాం దూరత్వాద్గతమహిమాననోపమానమ్ । నేదీయో జితమితి లజ్జయేవ తాసాముల్లో

చ్ఛం స్వచ్ఛం అంతర్గతస్తనతిరోధాయకమిత్యర్థః, తస్మిన్ సరసి పయోభి రంశుకే స్త్రీపరిధానే హృతే స్థానాదపసారితే సతి సురతగురౌ రమణే చ లలితాక్షే శ్రోణ్యాస్సక్తదృష్టౌ సతీత్యర్థః ॥ ని ॥ లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః ॥ + బహులపీపహా సక్తిస్త్యాహస్యాంగాత్ర్ అపత్రపిష్ణోరపత్రపమాణాయాః ॥ ని ॥ లజ్జాసాఽపత్రపాస్త్రియామిత్యమరః + అలంకృఞ్ ఇత్యాదినా ఇష్ణుచ్ ప్రత్యయః, సుశ్రోణ్యాః ప్రియాయాః ప్రస్తుతోచితనిర్దేశోయం అబ్జినీ నళినీ ముహురసకృత్, నీవిరేవ హస్తః తేన న్యస్తం యద్దలం పర్ణమేవ వసనం తేన తద్దానేనేత్యర్థః, సఖిత్వమకృత సఖీకృత్యం చకారేత్యర్థః, అత్రాబ్జిన్యాదిషు సఖీత్వాద్యారోపాత్ సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకమ్ ॥ ౪౮ ॥—నారీభిరితి ॥ నారీభిః కర్త్రీభిః గురుజఘనస్థలైః-పృథుశ్రోణిభాగైః, ఆహతానాం-ఆలోడితానాం, ఆస్యశ్రీభిః-ముఖశోభాభిః, విజితాని-వికాసీని, వారిజాని పద్మాని యేషాం తేషాం లోలత్వాచ్చపలత్వాత్సతృష్ణత్వాచ్చ ॥ ని ॥ లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః ॥ తాసామంగరాగం అపహరతాం క్షాళయతాం చోరయతాంచ జలానాం-తోయానాం, జడానాంచ సకలుషోఽశయో హ్రదః హృదయంచ కలుషోపప్రసన్నః క్షుభితోఽప్రసన్నశ్చ సంజజ్ఞే-సంజాతః, అపహర్తురః తాడనస్వభారణాదిభిరాశయః కలుషోభవతీతి ధ్వనిః అభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రణాన్న శ్లేషః ॥ ౪౯ ॥—సౌగంధ్యమితి ॥ కామం పర్యాప్తం సౌగంధ్యం సురభిగంధత్వం సమ్యగ్బంధుత్వంచ ॥ ని ॥ గంధో గంధక ఆమోదలేశే సంబంధిగర్వయోరితి విశ్వః, దధదప్యహం దూరత్వాత్, తూపక్వం దూరస్థత్వాదంగనానాం ఆననోపమానం-ముఖసాదృశ్యం, గతం దూరగస్థాః పర్వతా రమ్యా ఇతివదితి భావః- సమ్ప్రతి పునస్తాసాం నెదీయో నేదిష్ఠం అంతికతమం సత్ + అంతికబాఢయోర్నేదసాధావితి అంతికశబ్దస్య నెదాదేశః, జితం పరిభూతముఖావమితి లజ్జయేవ మహోత్పలమరవిందం ఆలోలచలేషయః

లేపయసి మహోత్పలం మమజ్జ ॥ ౪౭ ॥ ప్రభ్రష్టైస్సరభసమంభసావగాహక్రీడాభిర్విదలితయూథికాపిశంగైః । ఆకల్పైస్సరసి హిరణ్మయైర్వధూనామౌర్వాగ్నిద్యుతిశకలైరివ వ్యరాజి ॥ ౪౮ ॥ ఆస్మాకీ యువతిదృశామసౌ తనోతిచ్ఛాయైవ శ్రియమనపాయినీం కిమేభిః । మత్వైవం స్వగుణపిధానసాభ్యసూయైః పానీయైరి

మమజ్జ యథా దూరేసామ్యే నదృశ్యమానో బంధుః సన్నిధావవమానితః క్వచి ల్లజ్జయానిలీయతే తద్వదితి అత్ర పయశ్చలనహేతుకే అబ్జమజ్జనే లజ్జాహేతుక త్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతి శ్లేషమూలాతిశయోక్తిహేతూత్ప్రేక్షయోస్సంకరః ॥ ౪౭ ॥ ప్రభ్రష్టైరితి ॥ సరభసం-సత్వరం, అంభసావగాహ ఏవ క్రీడాస్తాభిః ప్రభ్రష్టై ర్విగళద్భిర్జలావగాహక్షోభాదంభసి చ్యుతైరిత్యర్థః, విదళితాః-వికసితాః, యూథికాః,పీతయూథికాః, హేమపుష్పికాపరపర్యాయాః వివక్షితాఃఅన్యథాపిశం గత్వాయోగాదితి ॥ ని ॥ గణికాయూథికాంబష్ఠా సాపీతా హేమపుష్పికేత్యమ రః ॥ (వసకుందమిత్యర్థః) తద్వత్పిశంగైః పిశంగవర్ణైః పింగళవర్ణైర్హిరణ్మ యైస్స్వర్ణైః + శాండినాయనాదినా నిపాతః, వధూనామాకల్పైర్భూషణైః సరసి ఔర్వాగ్నిద్యుతిశకలైః జలాశయత్వాదత్రాపి సన్నిహితైర్బడబానల జ్వాలాఖండైరివేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యరాజి-విరాజితం, భావేలుఙ్ ॥ ౪౮ ॥—ఆస్మా కీతి ॥ అస్మాకమియమాస్మాకీ అస్మదీయా అస్మత్ప్రకాశితేత్యర్థః+ యుష్మదస్మ దోరన్యతరస్యాం ఖఞ్చేతి చ కారాదణ్ప్రత్యయః, తస్మిన్నణి చ యుష్మాకాస్మాకా వితి ప్రకృతేరస్మాకాదేశః, టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్, అసౌ ఛాయా కాంతిర్వి మలేతి యావత్ సైవ యువతిదృశామనపాయినీం స్థాయినీం శ్రియం శోభాం త నోతి ఏభిరంజనైః కిం ఏతత్సాధ్యం న కించిదస్తీత్యర్థః, గమ్యమానక్రియాపేక్ష యా కరణత్వాత్ తృతీయేత్యుక్తం ప్రాక్, ఏవం మత్వా ఉక్తప్రకారేణాంజనవై ఫల్యం నిశ్చిత్యేత్యర్థః, అతఏవ గమ్యోత్ప్రేక్షేయం స్వగుణస్య స్వాచ్ఛ్యాత్మకస్య నైర్మల్యగుణస్య పిధానం తిరోధానమ్ ॥ ని ॥ అపిధానతిరోధానపిధానా చ్ఛాదనాని చేత్యమరః ॥ వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యకార లోపః ॥ తేన సాభ్యసూయైస్సేర్ష్యైః పాతుమర్హైః పానీయైస్తోయైః ॥ ని ॥ అంభోర్ణస్తోయపానీయనీరక్షీరాంబుశంబరమిత్యమరః ॥ + తవ్యత్తవ్యానీయ రఞితి పిబతేరనీయర్ప్రత్యయః, అంజనాని కజ్జలాని ఇతి అనేన స్వగుణప్రకాశ

తివిదధావిరేంజనాని ॥ ౫౦ ॥ నిర్ధౌతే సతి హరిచందనే జలౌఘై రాపాండోర్గత
పరభాగయాంగనాయాః । అహ్నాయ స్తనకలశద్వయాదుపేయే విచ్ఛేదస్సహృద
యయేవ హారయష్ట్యా ॥ ౫౧ ॥ అన్యూనం గుణమమృతస్య ధారయంతీ సంప్రఫుల్లస్ఫు
రితసరోరుహావతంసా । ప్రేయోభిస్సహ సరసీ నిషేవ్యమాణా రక్తత్వం వ్యధిత వ

కతయా వివక్షితేన ప్రకారేణ నిశ్శేషత్వరూపేణేత్యర్థః, విదధావిరే విధా
తాని క్షాళితానీత్యర్థః + ధావు గతిశుద్ధ్యోరితి ధాతోర్గకర్మణి లిట్ ॥ ౫౦ ॥ —
నిర్ధౌత ఇతి ॥ హరిచందనే-రక్తచందనే, జలౌఘైః-జలసమూహైః, నిర్ధౌతే
సతి-క్షాళితే సతి+ ధావేః కర్మణి క్తః, చ్ఛ్వోశ్శూడనునాసికే చేతి వకారస్యోఠ్ ఆ
దేశః, ఏత్యేధత్యూఠ్స్వితి వృద్ధిరౌకారః ఆపాండోః పాండువర్ణాదంగనాయాః
స్త్రియాః స్తనకలశద్వయాత్-కుచకుంభద్వయాత్, గతపరభాగయా సావర్ణ్యా
ద్విగతవర్ణోత్కర్షయా అతఏవ సామాన్యాలంకారః * సామాన్యం గుణసా
మ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్ ॥ హారయష్ట్యా కర్త్ర్యా సహృదయ
యా-సచిత్తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా నిజపరభాగహానిపరిజ్ఞానవత్యేవేత్యర్థః, అహ్నా
య సపది ॥ ని ॥ సాగ్గ్రఝడిత్యంజసాహ్నాయ ద్రాఙ్మంక్షు సపది ద్రుతమిత్యమ
రః ॥ విచ్ఛేదస్త్రుటనం ఉపేయే ప్రాప్తః హీనజీవనాదజీవనమేవ వరమితి మనీష
యేతి భావః + ఉపపూర్వాదిణః కర్మణి లిట్, విక్షోభహేతుకస్య హారవిచ్ఛేదస్య
సహృదయహేతుకత్వోత్ప్రేక్షా సాచోక్తసామాన్యోత్థాపితేతి సంకరః ॥౫౧॥
అన్యూనమితి॥అన్యూనం-సమగ్రం అమృతస్య గుణం - * అగంధమవ్యక్తరసం
శీతలంచ తృషాపహం।అచ్ఛం లఘుచ పథ్యంచ తోయం గుణవదుచ్యత ఇత్యుక్తోదక
గుణం ధారయంతీ ఇతి, సరసీపక్షే అమృతస్య-పీయూషస్య, గుణం-మాధుర్యాది
కం ధారయంతీతి సురాపక్షే॥ని॥అమృతం యజ్ఞశేషే స్యాత్పీయూషే సలిలే స్మృతమి
తి విశ్వః॥సమ్ఫుల్లాని వికచాని+ ఉత్ఫుల్లసమ్ఫుల్లయోరుపసంఖ్యానాన్నిష్ఠాతస్య ల
త్వం స్ఫురితాన్యుజ్జ్వలాని చయాని సరోరుహాణి కమలాని ఏకత్ర సహజాన్యన్య
త్ర సంస్కారార్థం క్షిప్తానితాని, అవతంసో భూషణం యస్యాస్సా తథోక్తా ప్రే
యోభిః రమణైస్సహ నిషేవ్యమాణా స్నానపానాభ్యామితి భావః, సరసీ పుష్క
రిణీ పక్షూ వధూనాం రక్తత్వం ఆరుణ్యం వ్యధిత-విహితవ్యస్య, తథా సురా చ వ్యధిత+
ధాఞః కర్తరి లుఙ్ జితఙ్, ఇహాస్నానపానయో మహాస్సేవ్యత్వాద్భ్రంగా

ధూదృశాం సురా చ ॥ ౫౨ ॥ స్నాంతీనాం బృహదమలోదబిందుచిత్రౌ రేజాతే
రుచిరదృశామురోజకుంభౌ । హారాణాం మణిభిరుపాశ్రితౌ సమంతాదుత్సూత్రై
ర్గుణవదుపఘ్నకామ్యయేవ ॥ ౫౩ ॥ ఆరూఢః పతిత ఇతి స్వసంభవోఽపి స్వచ్ఛా
నాం పరిహరణీయతాముపైతి । కర్ణేభ్యశ్చ్యుతమసితోత్పలం వధూనాం వీచీ

భిర్లోకే సలిలకేళిసంఘాతేషు మాధ్వీకపరిగణనాచ్చ సరసీవత్సురాయా అపి
ప్రకృతత్వవివక్షాయాం తుల్యయోగితా తదవివక్షాయాం తు దీపకాలఙ్కారః
సురేవేతి పాఠే త్వప్రకృతత్వవివక్షైవ కార్యా అన్యథోపమానుత్థానాత్ న చ తుల్య
యోగితావకాశః ఇవశబ్దేన గమ్యౌపమ్యలక్షణభంగాదితి ॥ ౫౨ ॥—— స్నాంతీ
నామితి ॥ స్నాంతీనాం-జలమవగాహమానానాం, రుచిరదృశాం సుదృశాం సం
బంధినౌ బృహద్భిర్విపులైరమలైరచ్ఛైశ్చోదబిందుభిః ఉదకబిందుభిశ్చిత్రౌ
+ మంథౌదనేత్యాదినా ఉదకశబ్దస్యోదాదేశః ఉరోజకుంభౌ-స్తనకలశౌ, ఉ
త్సూత్రైః-ఛిన్నసూత్రైః, హారాణాం,ముక్తాహారాణాం, మణిభిః-గుటికా
భిః; ఉపహన్యతే-ఉపగమ్యతే పీడ్యతే వా + ఉపఘ్న ఆశ్రయ ఇతి హంతేరప్ర
త్యయాంత ఉపధాలోపో నిపాతితః గుణవతః-దార్ఢ్యాదిగుణవతః, సూత్రవతశ్చ
ఉపఘ్నస్య ఆత్మన ఇచ్ఛా గుణవదుపఘ్నకామ్యా తయా గుణవదుపఘ్నకామ్య
యా ఆత్మనో గుణవదాశ్రయాపేక్షయేత్యర్థః + కామ్యచ్చేతి కామ్యచ్ప్రత్య
యే ప్రత్యయాంతధాతుత్వాత్, అప్రత్యయాదితి స్త్రియామకారప్రత్యయే టాప్
సమంతాదుపాశ్రితావివ సంశ్రితావివ రేజాతే-రాజేతే స్మ + ఫణాం చ సప్తానా
మితి వికల్పాదేత్త్వాభ్యాసలోపౌ గుణవచ్ఛబ్దేన సూత్రచ్ఛేదే సూత్రాంతరమా
శ్రయ ఇతిదప్రతీతేః శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేయముత్ప్రేక్షా ॥ ౫౩ ॥
ఆరూఢ ఇతి ॥ స్వసంభవోఽప్యాత్మసంభవోఽపి ఆరూఢః-ఉచ్చస్థానగతః, ఉత్తమా
శ్రమస్థశ్చ పతితః తతో భ్రష్ట ఇతి హేతోః ఆరూఢపతితత్వాదిత్యర్థః, స్వచ్ఛా
నాం నిర్లేపానాం పరిహరణీయతాం త్యాజ్యత్వముపైతి ప్రాప్నోతి ప్రవ్ర
జ్యావసితో రాజ్ఞో దాస ఆమరణాంతిక ఇతి స్మరణాదితి భావః, కుతః యద్యస్మాదా
ఘోజలాని వధూనాం కర్ణేభ్యశ్చ్యుతమసితోత్పలం నీలోత్పలం స్వసంభవమ
పీతి భావః, వీచీభిస్తరంగైః తటమనుతటం ప్రతి నిరాసః క్షిప్తః విశేషేణాసా
మాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః సమర్థనవాక్యగతశ్లేషమూలాతిశయో

భిః స్తుతమనుయన్నిరాసురాపః ॥ ౫౪ ॥ దంతానామధరమయావకం పదాని ప్రత్యగ్రాంస్తనుమవిలేపనాం నఖాఙ్కాన్ । ఆనిన్యుశ్శ్రియమధితోయమంగనానాం శోభాయై విపది సదాశ్రితా భవంతి ॥ ౫౫ ॥ కస్యాశ్చిన్ముఖమనుధౌతపత్రలేఖం వ్యాతేనే సలిలభరావలంబినీభిః । కింజల్కవ్యతికరపింజరాంతరాభిశ్చిత్రశ్రీరలమలకాగ్రవల్లరీభిః ॥ ౫౬ ॥ వక్షోభ్యో ఘనమనులేపనం యదూనాముత్తంసాన్ సహ గతవారి మూర్ధజేభ్యః । నేత్రాణాం మదరుచిరక్షతైవ తస్థౌ చక్షుష్యాః ఖలు మహతాం పరైరసంకీర్ణాః ॥ ౫౭ ॥

—దంతానామితి ॥ తోయేష్వధితోయం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః అంగనానాం అయావకం ప్రక్షాళితలాక్షారాగం అధరం దంతోష్ఠం దంతానాం పదాని దంతక్షతాని కర్తౄణి తథా అవిలేపనాం ధౌతాంగరాగాం తనుం శరీరం ప్రత్యగ్రాన్నవ్యాః నఖాఙ్కాః-నఖక్షతానిచ, శ్రియమానిన్యుః-ప్రాపయామాసుః, నీవహ్యోర్హరతేశ్చాపీతి వచనాత్, నయతేర్ద్వికర్మకత్వం తథాహి సతః-సజ్జనాః, సుందరాశ్చ ఆశ్రితాస్సదాశ్రితాః యేకేచిదితి శేషః, విపది విభవాపాయకాలేపి శోభాయై-వైభవాయ, భవంతి+క్లృపేస్సంపద్యమానేచతుర్థీ వక్తవ్యేత్యత్ర క్లృపేరర్థనిర్దేశాచ్చతుర్థీ అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౫ ॥—కస్యాశ్చిదితి ॥ ధౌతపత్రలేఖం-క్షాళితపత్రావళీకం, కస్యాశ్చిదంగనాయాః ముఖమనుముఖేన సమ్బద్ధం యథాతథా ముఖమితియావత్ + తృతీయార్థే ఇత్యనోః కర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా, సలిలభరేణావలమ్బినీభిర్లమ్బమానాభి రాజ్జవంగతాభిరిత్యర్థః, కింజల్కవ్యతికరేణ కేసరమిశ్రణేన, పింజరాణి పిశంగాన్యంతరాణి మధ్యభాగాయాసాంతాభిః అలకాగ్రాణి వల్లర్యో మంజర్య ఇవేత్యుపమితసమాసః ॥ ని ॥ వల్లరీ మంజరీస్త్రియామిత్యమరః ॥ తాభిరలకాగ్రవల్లరీభిః చిత్రశ్శీర్మకరికాదిపత్రశోభా అలం వ్యాతేనే సమ్పాదితా, తనోతేః కర్మణి లిట్, అత్ర చిత్రస్యశ్రీరివశ్రీరితి నిదర్శనాభేదః ॥ ౫౬ ॥—అథ శ్లోకద్వయేన పుంసామవస్థాభేదం వర్ణయతి ॥ వక్షోభ్య ఇత్యాదినా ॥ వారిసరోజలం కర్తృ యదూనాం-యాదవానాం, వక్షోభ్యః ఘనం-సాంద్రం, అనులేపనమంగరాగం అహరత క్షిత్వావ్రజ్ అత్రవిధూనామితి క్వాచిత్కః పాఠః, వక్షోజానుపేక్ష్య వక్షోమాత్రనిర్దేశాత్ ఉత్తరశ్లోకే తేషామితి పుల్లింగపరామర్శాచ్చ నగ్రాహ్యః మూర్ధజేభ్యః- శిరోరు

మహతాం పరైరలంఘ్యః ॥ ౪౬ ॥ యో బాహ్యస్స ఖలు జలైర్నిరాసి రాగశ్చిత్తే యస్తు తదవస్థ ఏవ తేషామ్ । ధీరాణాం వ్రజతి హి సర్వ ఏవ నాంతఃపాతిత్వాదభిభవనీయతాం పరస్య ॥ ౪౭ ॥ ఫేనానామురసిరుహేషు హారలీలా చేలశ్రీర్జఘనతటేషు శైవలానామ్ । గండేషు స్ఫుటరచనా చ పత్త్రవల్లీ పర్యాప్తం పయసి విభూషణం వధూనామ్

హేభ్యః, ఉత్తంసాః-శేఖరాః, అహరత నేత్రాణాం మదరుచిక్షదరాగో క్షత్రైవ తత్రైవ తస్థౌ వారివిహారస్యాపి రాగజనకత్వాదితి భావః, అత ఏవ రాగద్వయస్యాప్యభేదాధ్యవసాయేన తాదవస్థ్యనిర్దేశేనాతిశయోక్తిః తథాహి మహతాం-మహాత్మనాం, చక్షుషి భవశ్చాక్షుష్యః ప్రియః అక్షిజశ్చ ॥ స ॥ ప్రియో క్షిజే చ చక్షుష్య ఇతి విశ్వః ॥ శరీరావయవాచ్చేతి యత్ప్రత్యయః, పరైః శత్రుభిరలంఘ్యో దుర్ధర్షః ఖలు చక్షుష్య ఇతి శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః, తయా పూర్వోక్తయా చ సంకీర్ణోయమర్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౬ ॥—య ఇతి ॥ తేషాం యదూనాం బహిర్భవో బాహ్యః + బహిషష్టిలోపో యఞ్చేతి వచనాద్యఞ్ప్రత్యయః (బహిర్దేవపంచజనేభ్యశ్చేతి వచనాత్ యఞ్ప్రత్యయః) యో రాగోంగరాగః అస్తీతి శేషః, స రాగస్సరసి జలైస్తోయైర్జడైశ్చ నిరాసి-నిరస్తః + అస్యతేః కర్మణి లుఙ్, చిత్తే యో రాగోనురాగః స తు సైవావస్థా యస్య సః తదవస్థ ఏవ న నిరస్త ఇత్యర్థః, అత్ర రాగయోరభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిః, తథాహి సర్వోపి ధీరాణాం మహతామంతఃపాతిత్వాదంతర్గతత్వాదంతరంగత్వాదేవేతి యావత్ పరస్యాభిభవనీయతాం న వ్రజతి, అన్యథా వ్రజత్యేవేత్యర్థః, పూర్వవదలంకారః ॥ ౪౭ ॥—ఫేనానామితి ॥ వధూనాం-యాదవస్త్రీణాం, భ్రష్టభూషణానామపీతి భావః, పయసి విభూషణం పర్యాప్తం సమగ్రమాసీదిత్యర్థః, కుతః ఫేనానాం డిండీరాణాం ఉరసి రోహంతీత్యురసిరుహాః స్తనాః + సుపీతి యోగవిభాగాత్ క-ప్రత్యయః, హలదంతాదిత్యలుక్ తేషు హారలీలా ముక్తావళిశ్రీః జాతేతి శేషః శైవలానాం జఘనతటేషు చేలశ్రీర్వస్త్రశోభా జాతా గండేషు-కపోలేషు, శైవలా ఇతి విభక్తిపరిణామాదనుషంగః స్ఫుటరచనా వ్యక్తవిన్యాసా పత్త్రవల్లీ-పత్త్రలతా జాతేతి శేషః, అత్ర ఫేనానాం హారలీలా శైవలానాం చేలశ్రీరితి చ నిదర్శనాభ్యాం శైవలాః పత్త్రవల్లీతి రూపకేణ చ వాక్యార్థైః చతుర్థవాక్యార్థసమర్థనాత్తైరేవాంగాంగిభావేన సంకీర్ణం వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥

ధూనామ్ ॥ ౫౯ ॥ భ్రశ్యద్భిర్జలమభిభూషణైర్వధూనామంగేభ్యో గురుభిరపి జ్ఝిలజ్జయేవ । నిర్మాల్యైరథ న నృతేవధీరితానామప్యుచ్చైర్భవతి లఘీయసాం హి ధార్ష్ట్యమ్ ॥ ౬౦ ॥ ఆమృష్టాస్తిలకరుచస్స్రజో నిరస్తా నీరక్తం వసనమపాకృతోఽ ఙ్గరాగః । కామః స్త్రీరనుశయవానివ స్వపక్షవ్యాఘాతాదితి సుతరాం చ కాంచారూః ॥ ౬౧ ॥ శీతార్తిం బలవదుపేయుషేవ నీరైరాసేకాచ్ఛిశిరసమీరకమ్పితేన । రామాణామభినవయౌవనోష్మభాజోరాశ్లేషి స్తనతటయోర్నవాంశుకేన ॥ ౬౨ ॥

---

౫౯ ॥—భ్రశ్యద్భిరితి ॥ వధూనామంగనానాం అంగేభ్యోఽవయవేభ్యః భ్రశ్యద్భిః పతద్భిర్గురుభిస్సువర్ణత్వాద్గురుత్వయుక్తైర్భూషణైరాభరణైర్లజ్జయా భ్రంశప్రయుక్తయా హ్రియేవేత్యుత్ప్రేక్షా, జలమభి అమజ్జి జలే మగ్నం భావేలుఙ్, అథానంతరమేవ స తు విలమ్బేనేతి భావః నిర్మాల్యైర్భుక్తోజ్ఝితమాల్యైర్నృతే జలే అస్థిర్భ్రంశేపి నిర్లజ్జైరివేతి భావః + నృత్యలేర్భావేలుఙ్, తథాహి అవధీరితానాం-తిరస్కృతానామపి లఘీయసాం తుచ్ఛానాముచ్చైర్ధార్ష్ట్యం నిర్లజ్జత్వమేవ అధికం భవతీత్యర్థాంతరన్యాసః, మహాంతః పదభ్రంశే లజ్జితాః క్వచిల్లీయంతే తుచ్ఛాస్తు నిర్లజ్జాః విజృంభంత ఇతి భావః, అప్సు గురూణి మజ్జంతి లఘూని ప్లవంత ఇతి పరమార్థః ॥ ౬౦ ॥—ఆమృష్టా ఇతి॥ తిలకరుచః-పత్రశోభాః, ఆమృష్టా ధౌతాః, స్రజః మాలాః, నిరస్తాః వసనం కౌసుంభం వాసో నీరక్తమరక్తం నిరస్తరాగమిత్యర్థః, కృతమితి శేషః అంగరాగః అపాకృతః-అపహృతః, సర్వత్ర జలైరిత్యర్థః, ఇతీత్థం స్వపక్షవ్యాఘాతాత్-నిజనగరక్షయాదనుశయవాననుతాపవానివేత్యుత్ప్రేక్షా, కామః - మదనః, స్త్రీః స్త్రియః + వామ్శసోరితి యణాదేశవికల్పాత్పక్షే పూర్వసవర్ణదీర్ఘః సుతరాం చారూః పూర్వతోఽపి రమణీయాశ్చకార స్త్రీణాం కామ ఏవ భూషణం అన్యద్వ్యర్థమేవేతి భావః ॥ ౬౧ ॥—శీతేతి ॥ నీరైస్తోయైరాసేకాదాసేచనాత్ శీతార్తిం శీతవ్యథాం, బలవత్సుష్ఠు ఉపేయుషేవ-ప్రాప్తవతేవేత్యుత్ప్రేక్షా- అతఏవ శిశిరసమీరకమ్పితేన-శీతవాతవేపితేన, నవాంశుకేన కర్త్రా అభినవో యో యౌవనోష్మా ఉష్ణత్వం తద్భాజోః రామాణాం-అంగనానాం, ॥ ని ॥ సుందరీరమణీరామేత్యమరః ॥ స్తనతటయోః ఆధారయోః ఆశ్లేషి-ఆశ్లిష్టం, సంసక్తం భావేలుఙ్, సేకహేతుకస్యాంశుకశ్లేషస్య శీతార్తిహేతుకత్వో

శ్చ్యోతద్భిస్సమధికమాత్తమంగసంగాల్లావణ్యం తనుమదినాంబువాససాం తైః ।
ఉత్తేరే తరలతరంగరంగలీలానిష్ణాతైరథ సరసః ప్రియాసమూహైః ॥ ౬౩ ॥ దివ్యానా
మపి కృతవిస్మయాం పురస్తాదంభస్తః స్ఫురదరవిందచారుహస్తామ్ । ఉద్వీక్ష్య శ్రియ
మివ కాంచిదుత్తరంతీమస్మార్షీజ్జలనిధిమంథనస్య శౌరిః ॥ ౬౪ ॥ శ్లక్ష్ణం యత్పరిహిత
మేతయోః కిలాంతర్ధానార్థం తదుదకసేకసక్తమూర్వోః । నారీణాం విమలత

ముత్ప్రేక్ష్యత ఇతి గుణహేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౬౨ ॥—ఇత్థం జలక్రీడాముక్త్వా జలాదుత్తరణం వర్ణయతి ॥ శ్చ్యోతద్భిరితి ॥ అథ-జలక్రీడానంతరం, అంగసఙ్గాత్-గాత్రసంపర్కాత్-ఆత్తముపాత్తం సంసక్తమితియావత్, సమధికమతిరిక్తం తనుమన్మూర్తిమల్లావణ్యం కాంతిసారమివేత్యుత్ప్రేక్షా, అమ్బు-సరోజలం, శ్చ్యోతద్భిః + భ్వాదికత్వాల్లఘూపధగుణః తరళాశ్చపలాస్తరంగా ఏవ రంగాః నృత్యస్థానాని తేషు లీలాః నర్తనాని తాసు నిష్ణాతైః కుశలైః + నినదీభ్యాం స్నాతేఃకౌశల ఇతి షత్వం వాససాం తైః-వస్త్రస్యాంచలైః, ఉపలక్షితైః ప్రియాసమూహైః-స్త్రీసంఘైః, సరసః-హ్రదాత్, ఉత్తేరే-ఉత్తీర్ణం, నిర్గతమిత్యర్థః + తరతేర్భావే లిట్ ॥ ౬౩ ॥—దివ్యానామితి ॥ దివి భవాః దివ్యాః దేవతాః తేషామపి కృతవిస్మయాం సౌందర్యాతిరేకేణ జనితాద్భుతరసాం స్ఫురదరవిందాభ్యాం-వికచకమలాభ్యాం, చారూ లసంతౌ హస్తౌ యస్యాస్తాం పద్మహస్తామిత్యర్థః పురస్తాదగ్రే అంభస్తః జలాత్ + పంచమ్యాస్తసిల్ ఉత్తరంతీం-నిష్క్రామంతీం, కాంచిత్ స్త్రియం శ్రియమివ మథ్యమానాత్సముద్రాత్సద్యః ప్రాదుర్భవంతీం లక్ష్మీమివ ఉద్వీక్ష్య-ఆలోక్య, శౌరిః-కృష్ణః. జలనిధిమంథనస్య-సముద్రమథనమిత్యర్థః + మథేర్భ్వాదికస్య ఇదిత్త్వాన్నుమాగమః, అధీగర్థేత్యాదినా కర్మణి షష్ఠీ, అస్మార్షీత్-స్మృతవాన్, అత్ర సముద్రమథనస్మారికయా శ్రియమివేత్యుపమయా సాదృశ్యాత్ శ్రీస్మృతేః స్మరణాలంకారప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౬౪ ॥—శ్లక్ష్ణమితి ॥ ఏతయోరూర్వోరంతర్ధానార్థం కిల-ఛాదనార్థం కిల, శ్లక్ష్ణం స్నిగ్ధం యద్దుకూలం పరిహితమాచ్ఛాదితం ఉదకసేకేన సక్తం సందష్టం తద్దుకూలం కర్మ విమలతరాణాం నారీణామూరూ పీవరౌ ఊరూ ఏవ కర్తారౌ సముల్లసంత్యౌ-స్ఫురంత్యౌ, భాసా-నిజకాంత్యా, అంతర్దధతుః-ఆచ్ఛాదితవంతౌ, తదేతద్విషకభీషణమితి భావః అ

రాసముల్లసంత్యర్థాసాంతరం తమురరూపమకూలమేవ ॥ ౫౦ ॥ వాసాంసిన్యవసత యానియోషితస్తాశ్శుభ్రాభ్రద్యుతిభిరహాసి తైర్ముదేవ । అత్యాక్షుస్స్నపనగళజ్జలాని యాని స్థూలాశ్రుస్రుతిభిరరోది తైశ్శుచేవ ॥ ౫౧ ॥ ఆర్ద్రత్వాదతిశయినీముపేయివద్భిస్సంసక్తిం భృశమపి భూరిశోఽవధూతైః । అంగేభ్యఃకథమపి వామలోచనానాం విశ్లేషఃఖలు నవరక్తకైః ప్రపేదే ॥ ౫౨ ॥ ప్రత్యంసం విలులితమూర్ధజా చిరాయస్నానార్ద్రం వపురుదవాపయత్తటైకా । నాజానాదభిమ

త్ర దుకూలస్యాచ్ఛాదకత్వేపి తదభావోక్తేస్సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః, తదపేక్షయా చోరోర్వ్యోర్దుకూలానాచ్ఛాదకయోరాచ్ఛాదకత్వోక్తేరసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్త్యర్థానాస్సజాతీయసఙ్కరః, తదనప్రాణితశ్చ విషమాలఙ్కార ఇతి విజాతీయసఙ్కరః ॥ తేన చోరోర్వ్లోకోత్తరం లావణ్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౫౦ ॥—వాసాంసీతి ॥ తాః యోషితో యాని వాసాంసి న్యవసత-నివసితవత్యః + వస ఆచ్ఛాదన ఇతి ధాతోః కర్తరి లఙ్, శుభ్రాభ్రాణాం-ధవళమేఘానాం, ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యేషాం తైస్తైర్వాసోభిః ముదా నారీనివసనానందేన అహాసీవ-హసితమివ, భావే లుఙ్, స్నపనేన స్నానేన- సేకేన గళజ్జలాని-స్రవత్తోయాని, యాని వాసాంసి అత్యాక్షుః-త్యక్తవత్యః, తైశ్శుచా స్థూలా అశ్రుస్రుతిర్యేషాం తైః అరోదీవ-రోదనంకృతమివ, భావే లుఙ్, అత్ర ధావళ్యగుణజలగళనక్రియానిమిత్తయోర్హాసరోదనక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః ॥ ౫౧ ॥—ఆర్ద్రత్వాదితి ॥ ఆర్ద్రత్వాజ్జలేన ప్రేమ్ణా చ సరసత్వాదతిశయినీమతిశయవతీం సంసక్తిం సంశ్లేషం పరిచయం చ ఉపేయివద్భిః ప్రాప్తవద్భిః అతఏవ భృశం అత్యంతం భూరిశః-బహుశః, అవధూతైర్నిరస్తైరపి అన్యత్ర నిష్కాసితైరపి నవరక్తైరేవ నవరక్తకైః నూతనరక్తవస్త్రైః నవానురాగిభిశ్చ వామలోచనానాం సుందరదృశాం అంగేభ్యో విశ్లేషః విస్రంసనం వియోగః కథమపి కృచ్ఛ్రేణ ప్రపేదే-ప్రాప్తః ఖలు, ఏకత్ర శ్లేషాదన్యత్ర అతిపరిచయాచ్చేతి భావః, అత్యాసక్తాః కామినః ధనపరాయణాభిః వేశ్యాభిరవధూతాః కథంచిన్ముంచంతీత్యర్థాంతర ప్రతీతేరిహావిశేషస్యాపి శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలో ధ్వనిరేవ ॥ ౫౨ ॥—ప్రత్యంసమితి ॥ ఏకా స్త్రీ ప్రత్యంసమంసయోః + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, విలులితమూర్ధజా

తమన్తికే నివీక్ష్య స్వేదామ్బుద్రవమభవత్తరాం పునస్తత్ ॥ ౬౦ ॥ సీమన్తం ని
జమవబధ్నతీ కరాభ్యామాలక్ష్యస్తనతటబాహుమూలభాగా। భర్త్రా నిర్వ్యముహు

వికీర్ణకేశాసరి, స్నానావసరే వపుః చిరాయ చిరముదవాపయత్-నిరవాప
యత్, అశోషయదితి యావత్ + వమ్యేణ్యన్తాల్లఙ్, అత్రిహ్రీత్యాదినాపు
గాగమః, కిలఖలు తత్పునః తద్వపుస్తు అభిమతం ప్రియమన్తికే పురోభాగ
భివీక్ష్య దృష్ట్వా స్వేదామ్బునా-ద్రవమార్ద్రం ద్రవోబద్ధక్నాదిశబ్దవత్ గు
ణే పుంసిగుణిని చేష్యలిఙ్గః ఆహోద్రవాః సర్వాణిద్రవద్రవ్యాణి స్నిగ్ధస్థిన జ
హాతీత్యాది ప్రయోగాత్, అభవత్తరాం-అతిశయేనాభవదిత్యర్థః + తిఙశ్చే
తితరప్ ప్రత్యయః, కిమే త్తిఙత్యాదినాతిఙన్తాదామ్ ప్రత్యయః, తద్ధితశ్చా
స్వవిభక్తిరిత్యవ్యయత్వం నాఙానాత్ హాక్యార్థః కర్మ, తద్ద్రవభవనన్నాజ్ఞా
సీదిత్యర్థః, అవిరత స్వేదార్ద్రతామజానతీ స్నానార్ద్రమేవేతి మన్యమానా పు
నఃపునః వపురుద్వాపయన్త్యేవాస్త ఇతి తాత్పర్యార్థః, అత్ర వపుష్యత్కర్త్రు
కస్య వీక్షణస్య వపుష్యుపచారాత్ ద్రవణక్రియయా సమానకర్తృకత్వాత్క్త్వా
ప్రత్యయాలత్రానిర్వాహః ఏషాచ హర్షౌత్సుక్యాదిసఞ్చారిభావసఙ్కీర్ణా స్వేద
రోమాఞ్చాదిసాత్త్వికసమ్పన్నాస్మితాద్యనుభావవతీ చేత్యనుసన్ధేయం, అత్ర
శోషణరూపకారణసత్త్వేపి ద్రవత్వనివృత్తిరూపకార్యానుత్పత్తేస్తద్విరుద్ధ
ద్రవత్వప్రతిపాదనముఖేనాభిధానాద్విశేషోక్తిరలఙ్కారః * తత్సామగ్ర్యా
మనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౬౦ ॥—సీమన్తమితి ॥ నిజమా
త్మీయం సీమన్తం మూర్ధజమధ్యపద్ధతిం ॥ ని ॥ సీమన్తమస్త్రియాం స్త్రీణాం కే
శమధ్యేతుపద్ధతిరితి వైజయన్తీ ॥ కరాభ్యామవబధ్నతీగ్రథ్నతీ విభజన్తీత్యర్థః, అ
తఏవ ఆసమన్తాల్లక్ష్యాః విభావ్యాః స్తనతటేచ-బాహుమూలేచ, తస్య భాగాః
ప్రదేశాయస్యాస్సా అన్యాస్త్రీ అభిలష్యతా-అభిలషతా + వాభ్రాశేత్యాది
నా వైకల్పికశ్శ్యన్ప్రత్యయః, భర్త్రా ముహుర్నిదధ్యే-నిధ్యాతా, నిరీక్షితేత్యర్థః
॥ ని ॥ నిర్వర్ణనన్తు నిధ్యానం దర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః ॥ అహో-ఆశ్చర్యం
కౌతుకమభిలాషః ప్రీణన్తీతి ప్రియాః విషయాః + ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః క ఇతి కప్ర
త్యయః, తేభ్యః నవిరమతి ఇయత్యుపభోగేపి ననివర్తతే * నజాతుకామః కామా
నాముపభోగేన శామ్యతీతి భావః, + జుగుప్సావిరామప్రమాదార్థానాముప

రభిలషతాన్నిదధ్యుర్నైవాహార్యో విరమతి కౌతుకం ప్రియేభ్యః ॥౬౯॥ స్వచ్ఛాంభస్స్నపనవిధౌతమంగమోష్ఠస్తామ్బూలద్యుతివిశదో విలాసినీనామ్ । వాసశ్చ ప్రతను వివిక్తమస్త్వితీయానాకల్పో యది కుసుమేషుణా న శూన్యః ॥౭౦॥ ఇత్థం ధౌతపురన్ధ్రిమత్సరాత్సరసి నిమజ్జనేన శ్రియమాప్తవతీ అతిశాయినీమపమలాంగభాసః । అవలోక్య తదైవ యాదవానపరవారిరాశేశ్శిశిరేతరరోచిషాప్యపాంపతిషు మమజ్జ్యమీషే ॥

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే
జలక్రీడావర్ణనం నామ అష్టమస్సర్గః.

సంఖ్యానమితి పంచమీ, వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతి పరస్మైపదం అర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౬౯ ॥ —స్వచ్ఛేతి॥ స్వచ్ఛేనాంభసా-నిర్మలోదకేన, స్నపనేన అభిషేకేణ విధౌతం-విమలితం, అంగం-వపుః, తామ్బూలద్యుత్యా-తామ్బూలరాగేణ విశదః-ఉజ్జ్వలః, ఓష్ఠో౽ధరః, ప్రతను-సూక్ష్మం, వివిక్తం-విమలం, వాసోంశుకం, అథవా వివిక్తమేకాన్తస్థానంచ । ని । వివిక్తౌ పూతవిజనావిత్యమరః ॥ ఇత్యేవంరూపః ఇయానేతావానేవ, విలాసినీనాం-రమణీనాం, ఆకల్పో నైపథ్యమస్తు కిమన్యైరిత్యర్థః ॥ ని ॥ ఆకల్పవేషౌ నైపథ్యమిత్యమరః ॥ కింతు కుసుమేషుణా-కామేన, శూన్యో యది-న చేత్, అన్యథా ప్రవ్రజితానామివ కనకభూషణమపి భారాయత ఏవేతి భావః ఏతేన విచ్ఛిత్త్యాఖ్యఅలంబనచేష్టారూపఉద్దీపనవిభావఉక్తః ॥ స్తోకభూషణయోగో౽పి విచ్ఛిత్తిరితిగద్యతఇతిలక్షణాత్, అత్ర స్నానతామ్బూలాదిపదార్థానాం విశేషణగత్యా అంగోష్ఠాదీనామాకల్పత్వప్రతిపాదనాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౭౦ ॥— అథోత్తరసర్గే సూర్యాస్తమయవర్ణనం ప్రస్తౌతి ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థం సరసి మజ్జనేన ధౌతపురన్ధ్రిమత్సరాత్-క్షాళితమానినీమానాత్, అతిశయే-అభీక్ష్ణమిత్యతిశాయినీం అధికాం అభీక్ష్ణ్యణినిః శ్రియం-శోభామాప్తవతః- ప్రాప్తవతః, అపమలాంగభాసః-విమలాంగకాన్తీన్, యాదవాన్ అవలోక్య తదైవ శిశిరేతరరోచిషా ఉష్ణాంశునాపి అపరవారిరాశేః పశ్చిమాబ్ధేః అపాంపతిషు పయస్సుపూరేషు మమజ్జ్యం-ప్రవేష్టుమీషే-ఇష్టం + ఇషేర్భ్యాదేలిట్, పరచేష్టాసాక్షాత్కారోవిషయిణాం తాదృగ్విషయాభిలాషమన్తరాధత్త ఇతి భావః, అత్ర భానోః కాల

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే నవమసర్గప్రారంభః

అభితాపసంపదమథోష్ణరుచిర్నిజతేజసామసహమాన ఇవ । పయసి ప్రపిత్సురపరాంబునిధేరధిరోఢుమస్తగిరిమభ్యపతత్ ॥ ౧ ॥ గతయా పురః ప్రతిగవాక్షముఖం దధతీ రతేన భృశముత్సుకతామ్ । ముహురంతరాళభువమస్తగిరేస్సవితుః

ప్రాప్తమజ్జనస్య యాదవమజ్జనావలోకనసహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, అతిశాయినీవృత్తమ్ ॥ ససజా భజతౌ గతిశాయినీ ధనతిసాదిగశైర్విరతిరితిలక్షణాత్ ॥ *****

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే అష్టమస్సర్గః

అథ సూర్యాస్తమయం వర్ణయతి ॥ అభితాపేతి ॥ అథ విహారానంతరం ఉష్ణరుచిః సూర్యః, నిజతేజసాం అభితాపసంపదం-సంతాపాతిరేకం, అసహమాన ఇవ అపరాంబునిధేః పశ్చిమాబ్ధేః పయసి ప్రపిత్సుః-ప్రపతితుమిచ్ఛుః + పతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః, సనిమీమేత్యాదినా ఇసాదేశః, అత్రలోపోఽభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః, అస్తగిరిమస్తాద్రిం ॥ ని ॥ అస్తస్తుచరమక్ష్మాభృదిత్యమరః ॥ అధిరోఢుమభ్యపతత్-అభ్యధావత్, అత్రాసహమాన ఇవేతి కాలప్రాప్తస్య పయసి పాతస్య నిజతేజోఽసహనహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, అస్మిన్ సర్గే ప్రమితాక్షరావృత్తమ్ * ప్రమితాక్షరా సజసైరుదీరితేతిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ —గతయేతి ॥ రతేన సురతేనేత్యర్థః + ప్రసితోత్సుకాభ్యాం తృతీయా చేతి సప్తమ్యర్థే తృతీయా భృశముత్సుకతాం కాలాక్షమత్వలక్షణమౌత్సుక్యం దధతీ యోషిత్-స్త్రీ, పురోఽగ్రే గవాక్షముఖం-గవాక్షద్వారం, ప్రతిగతయా-ప్రతిస్థితయా, దృశా-దృష్ట్యా, అస్తగిరేస్సవితుశ్చ అంతరాళభువం-మధ్యావకాశదేశం, ముహురమిమీత-మాతిస్మ, హస్తమాత్రమవశిష్టమంగుళమాత్రమవశిష్టమిత్యాదిమానకరణేనాస్తమయం ప్రతీక్షితవతీత్యర్థః + మాఙో లఙ్, శ్నాభ్యస్తయోరాతః, భృఞామిదిత్యభ్యాసస్యేత్వం ఏతచ్చాస్తమయప్రతీక్షణాభ్యాసకథనాదౌత్సుక్యానుభావాస్తరో

శ్రియోషితమివీక్షితుం దృశా ॥ ౨ ॥ విరలాతపచ్ఛవిరనుష్ణవపుః పరితో విపాండు దధదభ్రశిరః । అభవద్గతః పరిణతిం శిథిలః పరిమందసూర్యనయనో దివసః ॥ ౩ ॥ అప రాహ్ణశీతలతరేణ శనైరనిలేన లోలితలతాంగుళయే । నిలయాయ శాఖిన ఇవాహ్వ యతే దదురాకులాః ఖగకులాని గిరః ॥ ౪ ॥ ఉపసంధ్యమాస్త తను సానుమతః శిఖరే షు తత్క్షణమశీతరుచః । కరజాలమస్తసమయేఽపి సతాముచితం ఖలూచ్చతరమేవ ప

పలక్షణం, అత్రాస్తుసక్యభావనిబంధనాత్ప్రేయోలఙ్కారః ॥ ౨ ॥ విరళేతి ॥ పరిణతిం-పరివృత్తిం, అన్యత్ర జరావస్థాం చ గతః అత ఏవ విరళాల్పా ఆతపస్యచ్ఛవిః యస్య సః అన్యత్ర క్షీణప్రభః అనుష్ణవపుః ఉభయత్రాపి ఉష్మక్షయాత్ ఈషదుష్ణదేహః + అ లవణాయవాగూరితివదల్పార్థేనఞ్ప్రయోగః పరితో విపాండు ఏకత్ర శుభ్రాభ్ర పటలచ్ఛన్నత్వాత్ అపరత్ర పలితైః పాండురం అభ్రమాకాశమేవ శిరో దధత్ వహన్ పరిమందం-ప్రశాంతం, అర్థాత్ గ్రహణాసమర్థం చ సూర్య ఏవ నయనం యస్య సః దివసః శిథిలః శిథిలవృత్తిః శిథిలాంగశ్చాభవత్, అత్ర అభ్రశిర ఇత్యా ద్యవయవరూపణాద్దివస ఏవ స్థవిర ఇత్యవయవిరూపకసిద్ధేస్తదనిరూపణాదేకదే శ వర్తిరూపకం శ్లేషానుప్రాణితమ్ ॥ ౩ ॥—అపరాహ్ణేతి ॥ అపరోఽపరభాగః, అహ్నోఽపరాహ్ణః + పూర్వాపరాధరోత్తరమేకదేశినైకాధికరణ ఇ త్యేకదేశిసమాసః, రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్, అహ్నోఽహ్న ఏతేభ్య ఇత్యహ్నాదేశః, అహ్నోఽదంతాదితిణత్వం తత్రాపరాహ్ణే శీతలతరేణానిలేన శనైర్లోలితాశ్చా లితా లతా ఏవ అంగుళయో యస్య తస్మై అత ఏవ నిలయాయ-నివాసాయ, ఆ హ్వయతే అంగుళిసంజ్ఞయా ఆహ్వానం కుర్వాణాయేవ స్థితాయేత్యుత్ప్రేక్షా శా ఖినే-వృక్షాయ, ఖగకులాని-పక్షిసంఘాః, ఆకులాస్సంకులాః గిరః ఇదమాగమ్య తఇతి ప్రత్యుత్తరాణి దదురివ ఇవేత్యనుషంగాదుత్ప్రేక్షా ॥ ౪ ॥—ఉపసంధ్య మితి ॥ ఉపసంధ్యం-సంధ్యాయాస్సమీపే + సమీపార్థేఽవ్యయీభావేనపుంస కహ్రస్వత్వం అశీతరుచః-ఉష్ణాంశోః, తను కరజాలం తత్క్షణం-తస్మిన్ క్షణే, త త్కాలేపీత్యర్థః, అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, సానుమతోఽద్రేః శిఖరేషు ఆస్త అతిష్ఠత్ + ఆసేఃకర్తరిలఙ్, తథాహి సతాం మహాత్మనామస్తసమయే-నాశ కాలేప్యుచ్చతరమేవ పదమున్నతస్థానమేవోచితం యోగ్యం ఖలు అర్థాంతర

దమ్ ॥ ౫ ॥ ప్రతికూలతాముపగతే హి విధౌ విఫలత్వమేతి బహుసాధనతా । అవలమ్బనాయ దినభర్తురభూన్న పతిష్యతః కరసహస్రమపి ॥ ౬ ॥ నవకుఙ్కుమారుణపయోధరయా స్వకరావసక్తరుచిరామ్బరయా । అతిసక్తిమేత్య వరుణస్య దిశా భృశమన్వరజ్యదతుషారకరః ॥ ౭ ॥ గతవత్యరాజత జపాకుసుమస్తబకద్యుతౌ దినకరేऽవనతిమ్ । బహుశోనరాగకురువిన్దదలప్రతిబద్ధమధ్యమివ దిగ్వలయమ్ ॥ ౮ ॥ ద్రుతశాతకుమ్భనిభమంశుమతా వపురర్ధమగ్నవపుషః పయసి । రు

న్యాసః ॥ ౫ ॥—ప్రతికూలతామితి ॥ విధౌ-దైవే, ప్రతికూలతాం-విరోధితాం ఉపగతే-ప్రాప్తే సతి, బహుసాధనతా-అనేకసాధనవత్తా, విఫలత్వం-నిష్ఫలత్వమేతి మహత్యపి సాధనసమ్పత్తిర్నిష్ఫలైవేత్యర్థః, తథాహి పతిష్యతః-ఆసన్నపాతస్య, దినభర్తుః-సూర్యస్య, కరాః-అంశవో హస్తాశ్చ ॥ ని ॥ బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః ॥ తేషాం సహస్రమప్యవలమ్బనాయావష్టమ్భాయ నాభూత్, అతో దైవమేవ ప్రబలమితి భావః విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోऽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౬ ॥—నవేతి ॥ అతుషారకరః, ఉష్ణాంశుః, నవకుఙ్కుమవత్ అరుణపయోధరయా-సన్ధ్యారుణమేఘయా, అన్యత్ర నవకుఙ్కుమేన అరుణకుచయా, స్వకరావసక్తరుచిరామ్బరయా-స్వకిరణాక్రాన్తరుచిరాకాశయా, అన్యత్ర స్వహస్తలగ్నచారువస్త్రయా వరుణస్య దిశా పశ్చిమదిశా సహేత్యర్థః, వరుణసమ్బన్ధాత్పరాఙ్గనాత్వం చ గమ్యతే + వృద్ధో యూనేతి సూత్రాదేవ ప్రయోగాత్సహార్థానామప్రయోగేऽపి, సహయుక్తేऽప్రధాన ఇతి సహార్థే తృతీయా అతిసక్తిమతి సన్నికర్షం అత్యాసక్తిం చ ఏత్య-ప్రాప్య, భృశమన్వరజ్యత్ లోహితోऽనురక్తశ్చాభవత్ +రఞ్జేర్దైవాదికాత్కర్తరి లఙ్, కుషిరఞ్జ్యోః ప్రాచాం శ్యన్పరస్మైపదం చేతి కర్మకర్తరి వా అత్ర వారుణీ దినకరవిశేషణమహిమ్నైవ తయోః జారభావప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలఙ్కారః ॥ ౭ ॥—గతవతీతి ॥ జపాకుసుమస్తబకద్యుతౌ లోహితవర్ణే దినకరే అవనతిం అస్తతాం గతవతి సతి లమ్బమానే సతీత్యర్థః- దిగ్వలయం-దిఙ్మణ్డలం, కఙ్కణం చ తత్సన్నిధే, బహుశోనరాగైస్సాన్ద్రరాగైః, కురువిన్దదలైః-పద్మరాగశకలైః, ప్రతిబద్ధః-ప్రత్యుప్తః, మధ్యో యస్య తదివ అరాజత వ్యశోభిష్ట ॥ ని ॥ కురువిన్దస్తు ముస్తాయాం కుల్మాషవ్రీహిభేదయోః । ఇఙ్గుదే పద్మరాగే చ ముకురేऽపి సమీరిత ఇతి విశ్వః ॥ ౮ ॥—ద్రుతేతి ॥

రుచే విరించినఖభిన్నబృహజ్జగదండకైకతరఖండమివ ॥ ౯ ॥ అనురాగవంతమపి లోచనయోర్దధతం వపుస్సుఖమతాపకరమ్ । నిరకాసయద్రవిమపేతవసుం వియదాలయాదపరదిగ్గణికా ॥ ౧౦ ॥ అభితిగ్మరశ్మి చిరమావిరమాదవధానఖిన్నమనిమేషతయా । విగళన్మధువ్రతకులాశ్రుజలం న్యమిమీలదబ్జనయనం నళినీ ॥ ౧౧ ॥

ద్రుతం-తప్తం, యచ్చాతకుంభం సువర్ణం ॥ ౯ ॥ తపనీయం శాతకుంభమితిసువర్ణపర్యాయేష్వమరః ॥ తేనసదృశం తన్నిభమితినిత్యసమాసః, పయసి-సముద్రోదకే, అర్ధం యథా తథా మగ్నః అర్ధమగ్నం వపుర్యస్యతస్య అంశుమతో ऽర్కస్య వపుర్మండలం విరించేః బ్రహ్మణో నఖేన భిన్నస్య ద్వేధావిదళితస్య, బృహతో మహతో జగదండకస్య జగదాధారకోశస్య బ్రహ్మాండస్య ఏకతరఖండమన్యతరదళమివరురుచే-రరాజ, అత్ర ప్రయమానస్య పురాణసిద్ధత్వాదుపమాలంకారః ॥ ౯ ॥—అనురాగవంతమితి ॥ అపరదిక్, పశ్చిమాశా, సైవగణికా-వేశ్యా ॥ వారస్త్రీగణికావేశ్యేత్యమరః ॥ అనురాగః లౌహిత్యమభిలాషశ్చ తద్వంతమపి లోచనయోస్సుఖమితిసుఖం సుఖకరం శాంతత్వాదభిరూపత్వాచ్చ దర్శనీయం వపుః దధతమపి అతాపకరం అనౌష్ణ్యాదనగ్నత్వాచ్చాసంతాపకారిణం సుఖస్పర్శంవా తథాప్యపేతవసుం నిశ్శ్రీకం నిర్ధనంచ ॥ ౧౦ ॥ దేవభేదే నలేరశ్మౌవసూరత్నే ధనేవసిత్యమరః ॥ రవిం-సూర్యం, విటంచ గమ్యతే వియదాకాశమేవాలయో గృహం తస్మాన్నిరకాసయత్-నిష్కాసితవతీ, ధనపరాహి వేశ్యాః నిర్గుణమపి ధనికమాసర్వస్వహరణాదనురక్తా ఇవానువర్తంతే గుణవంతమపి హృతసర్వస్వం నిర్వాసయంతి సద్య ఏవేతి భావః, అస్తంగతో ऽర్క ఇతి శ్లోకార్థః, అత్ర వియదాలయాదపరదిగ్గణికేత్యేకదేశరూపణాద్రవేర్విటత్వరూపణావగమాదేకదేశవర్తిరూపకం శ్లేషో ऽపి తదుత్థాపితత్వాదనురాగవానురాగావసవశ్చేవ వసూనీతి రూపకపర్యవసితఏవేష్యంగమ్ ॥ ౧౦ ॥—అభీతి ॥ నలినీ కర్త్రీ అభితిగ్మరశ్మి సూర్యాభిముఖం చిరమావిరమాదాస్తమయాదనిమేషతయా పక్ష్మపాతశూన్యతయా దళసంకోచాభావాత్ అనిమేషః అవధానేనాభిముఖావస్థాననిర్బంధేన ఖిన్నమలసం అతఏవ విగళన్నిస్సరన్మధువ్రతకులమేవాశ్రుజలం యస్యతత్ అబ్జమేవనయనం న్యమిమీలత్-నిమీలయతిస్మ + భ్రాజభాసభాషేత్యాదినావికల్పాదుపధాహ్రస్వః, అతఏవ నాభ్యాసదీర్ఘః, అనుర

అవిభావ్యతారకమదృష్టహిమద్యుతిబింబమస్తమితభాను నభః। విగతోష్ణతాపమతమిస్రమభాదపదోషతైవ విగుణస్య గుణః ॥ ౧౨ ॥ రుచిధామ్ని భర్తరి భృశం విమలాః పరలోకమభ్యుపగతే వివిశుః । జ్వలనం త్విషః కథమివేతరథా సులభోఽన్యజన్మని స ఏవ పతిః ॥ ౧౩ ॥ విహితాంజలిర్జనతయా దధతీ వికసత్కుసుంభకుసుమా

క్తాహ। కాంతా కాంతమనిమేషం పశ్యంతీ తదపాయే సతి నిమీలితాక్షీ స్యాదితి భావః, అత్ర ప్రియవ్యజనయనమిత్యాద్యవయవరూపణాదవయవినోః పద్మినీనీలలక్ష్మ్యోర్నాయికాత్వరూపణసిద్ధేరేకదేశవర్తిరూపకమ్ ॥ ౧౧॥—అవిభావ్యేతి ॥ అవిభావ్యతారకం-అలక్ష్యనక్షత్రం, అదృష్టం హిమద్యుతేరిందోర్బింబం యస్మిన్ తత్ అద్యాప్యనుదితచంద్రతారకమిత్యర్థః, అస్తమిత్యదర్శనేఽవ్యయం అస్తమితోఽస్తంగతో భానుర్యస్మిన్ తత్ ఏతావతా నిర్గుణత్వముక్తం, అథ నిర్దోషతామాహ-విగతోష్ణతాపం అరాత్రిస్తమయాత్ప్రశాంతసంతాపం, అతమిస్రమనుదితాంధకారం నభోఽంతరిక్షం అభాత్-భాతి స్మ, + భాతేర్లఙ్, న చ నిర్గుణస్య కా శోభేతి వాచ్యం నిర్దోషతాయా అపి గుణత్వాదిత్యర్థాంతరన్యాసేనాహ-విగుణస్య-గుణహీనస్యాపదోషతా నిర్దోషత్వమేవ గుణః అతో గుణసత్త్వాచ్ఛోభాయుక్తేతి కారణేన కార్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ౧౨ ॥—రుచీతి ॥ రుచిధామ్ని-తేజోనిధౌ, భర్తరి-సూర్యే, ప్రేమాస్పదే పత్యౌ చ పరలోకమభ్యుపగతే-దేశాంతరం గతే మృతే చ సతి భృశం విమలాః శుద్ధాస్త్విషో జ్వలనం వివిశుః, అగ్నిం వావాదిత్యః సాయం ప్రవిశతీతి శ్రుతేరితి భావః, అన్యత్ర * మృతే మ్రియేత యా నారీ సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతేతి స్మరణాదితి భావః, అగ్నిప్రవేశఫలమాహ-ఇతరథా జ్వలనాప్రవేశే అన్యజన్మని జన్మాంతరే శ్వః ప్రాతరితి యావత్ స ఏవ సూర్య ఏవ పతిః, అన్యత్ర తు యోఽస్మిన్ జన్మని పతిస్స ఏవ కథమివ, సులభః స కథంచిదిత్యర్థః, ఉద్యంతం వావాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతి శ్రుతేః, తేనైవ సహ మోదత ఇతి స్మరణాచ్చేతి భావః, అతోఽగ్నిప్రవేశో యుక్త ఇతి సమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౧౩ ॥ అథ సంధ్యాప్రాదుర్భావమాహ ॥ విహితేతి ॥ జనతయా - జనసమూహేన + గ్రామజనేత్యాదినా సమూహార్థే తల్ప్రత్యయః, విహితాంజలిః-కృతప్రణామేత్యర్థః, వికసత్కుసుంభకుసుమవత్ అరుణతాం-రక్తతాం, దధతీ రాజసతాం

రుచే విరించినఖభిన్నబృహజ్జగదండకైకతరఖండమివ ॥ ౯ ॥ అనురాగవన్తమపి లోచనయోర్దధతం వపుస్సుఖమతాపకరమ్ । నిరకాసయద్రవిమపేతవసుం వియదాలయాదపరదిగ్గణికా ॥ ౧౦ ॥ అభితిగ్మరశ్మి చిరమావిరమాదవధానశూన్యమనిమేషతయా । విగళన్మధువ్రతకులాశ్రుజలం న్యమిమీలదబ్జనయనం నళినీ ॥ ౧౧ ॥

ద్రుతం-తప్తం, యచ్ఛాతకుంభం సువర్ణం ॥ ని ॥ తపనీయం శాతకుంభమితి సువర్ణపర్యాయేష్వమరః ॥ తేనసదృశం తన్నిభమితి నిత్యసమాసః, పయసి- సముద్రోదకే, అర్ధం యథా తథా మగ్నమర్ధమగ్నం వపుర్యస్య తస్య అంశుమతోఽర్కస్య వపుర్మండలం విరించేః బ్రహ్మణో నఖేన భిన్నస్య ద్వేధా విదళితస్య, బృహతో మహతో జగదండకస్య జగదాశ్రయకోశస్య బ్రహ్మాండస్య ఏకతరఖండమన్యతరదళమివరురుచే-రరాజ, అత్రోపమానస్య పురాణసిద్ధత్వాదుపమాలంకారః ॥ ౯ ॥—అనురాగవన్తమితి ॥ అపరదిక్, పశ్చిమాశా, సైవగణికా-వేశ్యా ॥ ని ॥ వారస్త్రీ గణికా వేశ్యేత్యమరః ॥ అనురాగః లౌహిత్యమభిలాషశ్చ తద్వన్తమపి లోచనయోస్సుఖమతిసుఖం సుఖకరం శాన్తత్వాదభిరూపత్వాచ్చ దర్శనీయం వపుః దధతమపి అతాపకరం అనౌష్ణ్యాదసహత్వాచ్చాసంతాపకారిణం సుఖస్పర్శం వా తథాప్యపేతవసుం నీరశ్మిం నిర్ధనం చ ॥ ని ॥ దేవభేదే నలే రశ్మౌ వసూ రత్నే ధనే వస్విత్యమరః ॥ రవిం-సూర్యం, వియతి గమ్యతే వియద్దాకాశమేవాలయో గృహం తస్మాన్నిరకాసయత్-నిష్కాసితవతీ, ధనపరా హి వేశ్యాః నిర్గుణమపి ధనికమాసర్వస్వహరణాదత్యనురక్తా ఇవానువర్తంతే గుణవంతమపి హృతసర్వస్వం నిర్వాసయంతి సద్య ఏవేతి భావః, అస్తంగతోఽర్క ఇతి శ్లోకార్థః, అత్ర వియదాలయాదపరదిగ్గణికేత్యేకదేశరూపణాద్రవేర్విటత్వరూపణావగమాదేకదేశవర్తిరూపకం శ్లేషోఽపి తదుత్థాపితత్వాదనురాగ ఏవానురాగో వసవ ఏవ వసూనీతి రూపకపర్యవసితమేవేత్యంగిమ్ ॥ ౧౦ ॥—అభీతి ॥ నళినీ కర్త్రీ అభితిగ్మరశ్మి సూర్యాభిముఖం చిరమావిరమాదాస్తమయాదనిమేషతయా పక్ష్మపాతశూన్యతయా దళసంకోచ ఏవాత్ర నిమేషః అవధానేనాభిముఖావస్థాననిర్బంధేన శూన్యమలసం అత ఏవ విగళన్నిస్సరన్మధువ్రతకులమేవాశ్రుజలం యస్య తత్ అబ్జమేవనయనం న్యమిమీలత్-నిమీలయతి స్మ + భ్రాజభా[illegible] సభాషదీపేత్యాదినా వికల్పాన్నోపధాహ్రస్వః, అత ఏవ నాభ్యాసదీర్ఘః, అమర[illegible]

అవిభావ్యతారకమదృష్టహిమద్యుతిబింబమస్తమితభానునభః। విగతోరుతాపమతమిస్రమభాదపదోషతైవవిగుణస్య గుణః ॥ ౧౨ ॥ రుచిధామ్ని భర్తరి భృశం విమలాః పరలోకమభ్యుపగతే వివిశుః । జ్వలనం త్విషః కథమివేతరథా సులభోఽన్యజన్మని స ఏవ పతిః ॥ ౧౩ ॥ విహితాంజలిర్జనతయా దధతీ వికసత్కుసుంభకుసుమా

క్తాహ కాంతా కాంతమనిమేషం పశ్యంతీ తదపాయే సతి నిమీలితాక్షీ స్యాదితి భావః, అత్ర ప్రియబ్జనయనమిత్యాద్యవయవరూపణాదవయవినోర్నలినీతిగ్మలక్ష్మ్యోర్నాయికానాయకత్వరూపణసిద్ధేరేకదేశవర్తిరూపకమ్ ॥ ౧౧ ॥—అవిభావ్యేతి ॥ అవిభావ్యతారకం-అలక్ష్యనక్షత్రం, అదృష్టం హిమద్యుతేరిందోర్బింబం యస్మింస్తత్ అద్యాప్యనుదితచంద్రతారకమిత్యర్థః, అస్తమిత్యదర్శనేఽవ్యయం అస్తమితోఽస్తంగతో భానుర్యస్మింస్తత్ ఏతావతా నిర్గుణత్వముక్తం, అథ నిర్దోషతామాహ-విగతోరుతాపం అర్కాస్తమయాత్ప్రశాంతసంతాపం, అతమిస్రమనుదితాంధకారం నభోఽంతరిక్షం అభాత్-భాతిస్మ, + భాతేర్లఙ్, న చ నిర్గుణస్య కా శోభేతి వాచ్యం నిర్దోషతాయా అపి గుణత్వాదిత్యర్థాంతరన్యాసేనాహ-విగుణస్య-గుణహీనస్యాపదోషతా నిర్దోషత్వమేవ గుణః అతో గుణసత్త్వాచ్ఛోభాయుక్తేతి కారణేన కార్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౨ ॥—రుచీతి ॥ రుచిధామ్ని-తేజోనిధౌ, భర్తరి-సూర్యే, ప్రేమాస్పదే పత్యౌ చ పరలోకమభ్యుపగతే-దేశాంతరంగతే మృతే చ సతి భృశం విమలాః శుద్ధాస్త్విషో జ్వలనం వివిశుః, అగ్నిం వావాదిత్యస్సాయం ప్రవిశతీతి శ్రుతేరితి భావః, అన్యత్ర * మృతే మ్రియేత యా నారీ సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతేతి స్మరణాదితి భావః, అగ్నిప్రవేశఫలమాహ-ఇతరథా జ్వలనాప్రవేశే అన్యజన్మని జన్మాంతరే త్విషః ప్రాతరితి యావత్ స ఏవ సూర్య ఏవ పతిః, అన్యత్ర తు యోఽస్మిన్ జన్మని పతిస్స ఏవ కథమివ, సులభః న కథంచిదిత్యర్థః, ఉద్యంతం వావాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతి శ్రుతేః, తేనైవ సహ మోదత ఇతి స్మరణాచ్చేతి భావః, అతోఽగ్నిప్రవేశో యుక్త ఇతి సమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౧౩ ॥

అథ సంధ్యాప్రాదుర్భావమాహ ॥ విహితేతి ॥ జనతయా - జనసమూహేన + గ్రామజనేత్యాదినా సమూహార్థే తల్ప్రత్యయః, విహితాంజలిః-కృతప్రణామేత్యర్థః, వికసత్కుసుంభకుసుమవత్ అరుణతాం-రక్తతాం, దధతీ రాజసత్వా

రుణతామ్ । చిరముజ్ఝితాపి తనురౌజ్ఝ్య నసా పితృప్రసూః ప్రకృతిమాత్మభువః ॥
అథ సాంద్రసాంధ్యకిరణారుణితం హరిహేతిహూతిమిథునం పతతోః । పృథగుత్ప
పాతవిరహార్తిదళద్ధృదయాసృజానులిప్తమివ ॥ ౧౪ ॥ నిలయశ్శ్రియస్సతత
మేతదితి ప్రథితం యదేవజలజన్మతయా । దివసాత్యయే తదపి ముక్తమహో చప

దితి భావః, తదుక్తమ్ * సగ్రాయరక్తాంబుజసోపబృంహితమితి, ప్రసూర్మాతా ॥ ని ॥ జనయిత్రీ ప్రసూర్మాతేత్యమరః ॥ పితౄణాం ప్రసూః పితృప్రసూః అసౌ ఇయం సంధ్యారూపిణీ ఆత్మభువో బ్రహ్మణః తనుర్మూర్తిః చిరముజ్ఝితాప్యత్రాపి ప్రకృతిం స్వభావం జగద్వంద్యత్వాదినిజధర్మమిత్యర్థః, నాజ్ఝత్-న విససర్జ + ఉజ్ఝ విసర్గే లఙ్, ఆడజాదీనామిత్యాడాగమః, ఆటశ్చేతి వృద్ధిః, భూతపూర్వోపి మహాజనపరిగ్రహః ఫలతీతి భావః, * పితామహః పితౄన్ సృష్ట్వా మూర్తిం తాముత్ససర్జ హ, సా ప్రాతస్సాయమాగత్య సంధ్యారూపేణ పూజ్యత ఇత్యాదిభవిష్యత్పురాణవచనమత్ర ప్రమాణం అత్ర తనుత్యాగరూపకారణసద్భావేపి ప్రకృతిత్యాగరూపకార్యానుదయాద్విశేషోక్తిరలంకారః * తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౧౩ ॥—అథేతి ॥ అథ-సంధ్యోదయానంతరం, సాంధ్యైః-సాంధ్యాః సంధ్యాయాం భవాః + సంధివేలాద్యృతునక్షత్రేభ్యోణిత్యణ్ప్రత్యయః, కిరణైః అరుణితం-అరుణీకృతం, అతఏవ విరహార్త్యా-విరహవేదనయా, దలత్-విదీర్యమాణాత్ హృదయాత్ప్రక్షరితేన, అసృజా-రుధిరేణ, అనులిప్తమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా, హరేర్హేతిర్హేతిరాయుధం చక్రమిత్యర్థః ॥ ని ॥ హేతిర్జ్వాలాస్త్రశస్త్రయోరితి కేశవః ॥ హరేః హేతేః హూతిరాహ్వానం యస్య తద్ధరిహేతిహూతి చక్రాహ్వమిత్యర్థః ॥ ని ॥ హూతిరాకారణాహ్వానమిత్యమరః ॥ పతతోః పక్షిణోః ॥ ని ॥ పతత్రిపత్రిపతగపతత్పత్రరథాండజా ఇత్యమరః ॥ మిథునం-చక్రవాకద్వంద్వమిత్యర్థః, పృథగ్భేదేనోత్పపాత-ఉడ్డిన్యే ॥ ౧౪ ॥—నిలయ ఇతి ॥ యదేవ జలే జన్మ యస్య తజ్జలజన్మ జలజం ఏతదేవ కమలం, సతతం శ్రియో నిలయః ఆలయ ఇతి ప్రథితం ప్రసిద్ధం ॥ ని ॥ నికాయ్యనిలయాలయా ఇత్యమరః ॥ తదపి నిత్యనివాసభూతమపీత్యర్థః, తయా శ్రియా దివసాత్యయే-సాయంకాలే, ముక్తం-త్యక్తం, అహో దేవ్యాఅపి కృతఘ్నత్వం యదాపది మహోపకారిణస్త్యాగ ఇత్యాశ్చర్యం అథవా చపలా-చా

లాజనంప్రతినచోద్యమదః ॥ ౧౬ ॥ దివసో సుమిత్రమగమద్విలయం కిమిహాస్య తేనతమయాబలయా । రుచిభర్తురస్యవిరహాధిగమాదితిసంధ్యయాపి సపదివ్యగమి ॥ ౧౭ ॥ పతితేపతంగమృగరాజినిజప్రతిబింబరోషితఇవాంబునిధౌ । అథ

చలవతీ (స్త్రీ) కమలాచ ॥ ని ॥ చపలాకమలావిద్యుత్పుంశ్చలీపిప్పలీషుచేతివిశ్వః ॥ సైవజనశ్చపలాజనః, జాతేశ్చసంజ్ఞాపూరణ్యోశ్చేతిచోభయథాపి పుంవద్భావప్రతిషేధః, తంప్రతి తస్మిన్నిత్యర్థః అదఃఇదం కృతఘ్నత్వం చోద్యం-చోదనీయం, కథమిత్యాక్షేప్యంన, చపలత్వాన్నాశ్చర్యమిత్యర్థః, (స్త్రీ)చాపలేషు కియదేతదితిభావః, శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోఽయమర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౬ ॥—దివసఇతి ॥ దివసోవాసరః,పుమానితిభావః, మిత్రం-సూర్యం, సుహృదంచానుమిత్రేణసహేత్యర్థః + తృతీయార్థఇత్యనోఃకర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా ॥ ని ॥ మిత్రంసుహృదిమిత్రోఽర్క-ఇతివిశ్వః ॥ విలయం-నాశమగమత్ గతః + గమేర్లుఙి, పుషాదిత్యాదినాచ్లేరఙాదేశః, అబలయా-స్త్రియా మయా రుచిభర్తుః-స్తేజోనిధేః ప్రేమాస్పదపత్యేశ్చ అస్యారుచ-స్యవిరహాధిగమాత్, త్ లబ్ధ్వా ప్రపంచమి విరహజ్ఞానంప్రాప్యేత్యర్థః॥ఇహాస్మిఁల్లోకే కిమాస్యతే-కిమర్థంస్థీయతే, ఆసేర్భావేలట్, ఖతేతిఖేదే, ఇతీత్థమాలోచ్యేవేత్యర్థః, అతఏవ గమ్యోత్ప్రేక్షా, సంధ్యయాపి సపది వ్యగమి-వ్యపాగామీత్యర్థః, గమేస్సార్వధాత్వంతాద్భావేలుఙిమిత్త్వాద్వృస్వః; అణ్యంతాదుపధావృద్ధిర్నా(ర్థ)యు)ప్యాద్ధైకుమణ్యేచి, తస్మాత్సార్థేణిజంతాద్వామితాంప్రాప్య యతోభవతి విగమశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లుఙితికేచిత్ ॥ ౧౭ ॥—అథాంధకారం వర్ణయతి ః పతితఇతి ॥ పతంగోఽర్క-ఏవమృగరాట్ సింహఇతిరూపకసమాసః తస్మిన్నిజప్రతిబింబేన రోషితే కోపితఇవస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా, స్వప్రతిబింబే ప్రతిసింహభ్రమాదితిభావః అవఏవాంబునిధౌ-సముద్రే, పతితేసతి తజ్జిఘాంసయేతిభావః + భావలక్షణసప్తమీ అథ పతనానంతరం నాగయూథాని కరికులానీవమలినాని శ్యామాని + ఉపమానానిసామాన్యవచనైరితిసమాసః, తమాంసి-అంధకారాణి, జగల్లోకం పరితః పరితస్తరిరే ఆచ్ఛాదయామాసుః + ౕస్తృణాతేః కర్తరిలిట్, ఋతశ్చసంయోగాదేర్గుణః అత్ర యద్యపి నాగయూథమలినాన్యనుశాసనసిద్ధోపమాసుసారాత్పతంగమృగరాజేత్యత్రాపిఉపమితసమా

నాగమూర్ధమలినాని జగత్పరితస్తమాంసి పరితస్సరిరే ॥ ౧౭ ॥ వ్యసరన్నుభూధ
రగుహాంతరతః పటలం బహిర్బహులపంకరుచి । దివసావసానపటునస్తమసో బహి
రేత్యవాధికమభక్త గుహాః ॥ ౧౮ ॥ కిమలంబతాంబరవిలగ్నమధః కిమవర్ధతోర్ధ్వ
మవనీతలతః । ప్రససార తిర్యగథదిగ్భ్య ఇతి ప్రచురీభవన్న నిరధారి తమః ॥ ౨౦
స్థగితాంబరక్షితితలే పరితస్తిమిరే జనస్య దృశమంధయతి । దధిరే రసాంజనమపూర్వ
మతః ప్రియవేశ్మవర్త్మసు దృశో దదృశుః ॥ ౨౧ ॥ అవధార్య కార్యగురుతామభ

సాశ్రయణేనోపమైవోచితా, తథాపి రోషితతోర్వేత్ప్రేక్షాయాః పతంగే అసం
భవాత్సింహే సంభవాచ్చ రూపకమేవయుక్తం తథాచ రూపకానుప్రాణితోత్ప్రే
క్షాసాపేక్షేయముపమేతి సంకరః, తతో త్ప్రేక్షయా భ్రాంతిమదుపమయా రూ
పకం చ వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిరితి సంక్షేపః ॥ ౧౭ ॥—వ్యరసదితి॥
బహుళపంకరుచి సాంద్రకర్దమచ్ఛవి దివసావసానే-దినాంతే, పటునః-సమర్థ
స్య, తమసః పటలం భూధరగుహానామంతరతోభ్యంతరాదేత్యాగత్య, బహిర్బా
హ్యప్రదేశే వ్యరసన్న-విసృతంవా బహిర్బాహ్యప్రదేశాదేత్య గుహాః కంద
రాః అధికం భృశమభక్తవా భజతే స్మ కిం ప్రవిష్టం వేత్యర్థః + భజ సేవాయామితి
ణ్, ఝురోఝురితి సకారలోపః, అత్ర వ్యాపకత్వసాదృశ్యాత్తమసోంతర్బహి
రపాదానకత్వసందేహాత్సందేహాలంకారః ॥ ౧౮ ॥—కిమితి ॥ ప్రచురీభవద్బ
హుళీభవత్తమః కర్తృ అంబరే విలగ్నం ఆకాశస్థం సత్ అధోభూతలం ప్రతి అలం
బత-అస్రంసత కిం, అవనీతలతో-భూతలాదూర్ధ్వ-ముపరిష్టాదవర్ధత కిం అథ
వా దిగ్భ్యస్తిర్యక్ప్రససార ప్రసృతమితి ననిరధారి అధోలమ్బనాదీనామన్యతమ
న్నావధారితమిత్యర్థః + ధారయతేః కర్మణి లుఙ్, అత్రాపి పూర్వవత్సందేహాలం
కారః ॥ ౨౦ ॥—స్థగితేతి ॥ స్థగితే-తిరోహితే, అమ్బరక్షితితలే యేనతస్మిన్తిమి
రే పరితో జనస్య దృశమంధయత్యంధీకుర్వతి సతి సుదృశః స్త్రియః, అపూర్వం
నూతనం రసాంజనం రసం రాగమేవాంజనం సిద్ధాంజనం చ దధిరే-దధుః, అతో
హేతోః ప్రియవేశ్మవర్త్మ దదృశుః అత్ర రసాంజనధారణేన వాక్యార్థేన ప్రి
యవేశ్మవర్త్మదర్శనసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః, తే
న సిద్ధాంజనధారణేన నిధ్యాదివత్ రసాంజనధారణేన ప్రియవేశ్మవర్త్మదదృశురి
త్యుపమాధ్వననాదలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౨౧ ॥—అవధార్యేతి ॥ సా

వన్న భయాయ సాంద్రితమసంతమసమ్ । సుతనో స్తనౌచ దయితోపగమే తనురో
మరాజిపథవేపథవే ॥ ౨౨ ॥ సవితుస్త్విషానదదృశే హని యః సతమీం తమోభిర
ధిగమ్య తతామ్ । ద్యుతిమగ్రహీద్గ్రహగణో లఘవః ప్రకటీభవంతి మలినాశ్రయ
తః ॥ ౨౩ ॥ అనులెపనాని కుసుమాన్యబలాః కృతమన్యవః పతిషు దీపశిఖాః । సమ

ద్రితమం యత్సంతమసం వ్యాపకం తమః ॥ ని ॥ విష్వక్సంతమసమిత్యమరః ॥ + అవసమంధేభ్యస్తమస ఇతి సమాసాంతః తత్కాలే, సుతనోః శ్లక్ష్ణాంగ్యాః, దయితోపగమే-ప్రియాభిసరణే, కార్శ్యగురుతాం-సంభోగకార్యస్యావశ్యకత్వమవధార్య-నిశ్చిత్య, భయాయ నాభవత్ స్తనౌ-కుచౌ చ, తనుః కృశో యో రోమరాజేః పంథాః రోమరాజిపథో మధ్యభాగః తస్య వేపథవే కంపాయ + ట్వితో థుజిత్యథుచ్ప్రత్యయః, నాభవతామితి వచనవిపరిణామేన అనుషంగః కార్యాసక్తస్య తత్రాపి కాముకజనస్య కుతో భయం క్లేశగణనా వేతి భావః, అత్ర సంతమసకుచభారయోః కామనిమిత్తే భయకంపానుదయే కార్యగౌరవావధారణహేతుకత్వాత్ప్రేక్షణాద్ధేతూత్ప్రేక్షా, యమకేన సంసృజ్యతే ॥ ౨౨ ॥—సవితురితి ॥ యో గ్రహగణో హని సవితుస్త్విషా నదదృశే-నలక్షితః, జనైరితి శేషః సః గ్రహగణః తమోభిస్తతాం వ్యాప్తాం తామ్యంత్యస్యామితి తమీం రాత్రిం ॥ ని ॥ రజనీ యామినీ తమీత్యమరః ॥ అధిగమ్య-ప్రాప్య, ద్యుతిమగ్రహీత్ బభావిత్యర్థః + గ్రహెర్లుఙి, గ్రహోలిటి దీర్ఘ ఇతి ఇటో దీర్ఘత్వేపి స్థానివత్త్వేనేట్త్వాత్ సిచోలోపే సవర్ణదీర్ఘః తథా హి లఘవః అల్పాః ॥ ని ॥ త్రిష్విష్టేల్పే లఘురిత్యమరః ॥ మలినాశ్రయతః నికృష్టాశ్రయణాత్ ప్రకటీభవంతి అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౩ ॥—అనులేపనానీతి ॥ తేన సమయేన-ప్రదోషకాలేన, కత్రా అనులేపనాని కుంకుమచందనాదీని, కుసుమాని-మాల్యాదీని, తథా పతిషు కృతమన్యవః-కృతకోపాః, అబలాః-స్త్రియః, తథా దీపశిఖాః-దీపజ్వాలాశ్చైతాని సర్వాణి కృతం సుప్తస్య పూర్వం స్తబ్ధస్య మనోభవస్య మన్మథస్య బోధనముద్దీపనం యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా తత్పూర్వకమిత్యర్థః, ఇతరథా అనులెపనాదిబోధనస్య వైఫల్యాదసంభవాచ్చేతి భావః, సమం యుగపత్ అబోధిషత-బోధితాని +బుధ్యతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి లుఙ్, అత్ర గంధమాల్యసంపాదనస్త్రీమనఃప్రసాదనదీపశిఖోత్పాదనానాం అబోధిషతేత్యేకేన శ్లిష్టశబ్దేనా

యేన తేన కృతసుప్తమనోభవబోధనం సమమబోధిషత ॥ ౧౮ ॥ వసుధాంతనిస్సృతమివాహిపతేః పటలం ఫణామణిసహస్రరుచామ్ । స్ఫురదంశుజాలమథశీతరుచేః కకుభం సమస్కురుత మాఘవనీమ్ ॥ ౧౯ ॥ విశదప్రభాపరిగతం విబభావుదయాచలవ్యవహితేందువపుః । ముఖమప్రకాశదశనం శనకైస్సవిలాసహాసమివ శక్రదిశః ॥ ౨౦ ॥ కలయా తుషారకిరణస్య పురః పరిమందభిన్నతిమిరౌఘజటమ్ ।

భిధానాచ్ఛ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయరూపాతిశయోక్తిరేకా, తథా సుప్తమనోభవబోధనమితి క్రియావిశేషణసామర్థ్యాత్సమమితి యౌగపద్యాభిధానాచ్చ మనోభవేతరబోధనయోః కార్యకారణభూతయోః తద్విపర్యయరూపాతిశయోక్త్యా తదుభయాపేక్షయా గంధమాల్యాదీనాం ప్రస్తుతానామేవ బోధనరూపైకధర్మసంబంధాత్తుల్యయోగితాభేదశ్చేతి సంకరః ॥ ౧౮ ॥ — అథ చంద్రోదయవర్ణనం ప్రారభతే ॥ వసుధేతి ॥ అథ తమఃప్రసారానంతరం వసుధాన్తేన భూప్రాంతేన నిస్సృతం-బహిర్నిర్గతం, అహిపతేశ్శేషస్య ఫణామణిసహస్రాణాం రుచాం భాసాం పటలం స్తోమ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, శీతరుచేశ్చంద్రస్య సంబంధి స్ఫురదుల్లసదంశుజాలం మఘోన ఇమాం మాఘవనీం మాహేంద్రీం + మఘవా బహులమితి వికల్పాన్నతాదేశః కకుభం- దిశం, సమస్కురుత- అభూషయత్ ప్రాచ్యాం దిశి చంద్రికరజాలమలక్ష్యతేత్యర్థః + సంపర్యుపేభ్యః కరోతౌ భూషణ ఇతి కాత్పూర్వస్సుడాగమః, అడభ్యాసవ్యవాయేపీతి నియమాత్ ॥ ౧౯ ॥— విశదేతి ॥ విశదప్రభాపరిగతం-శుభ్రకాంతివ్యాప్తం, ఉదయ ఇత్యచలః ఉదయాచలః ॥ ని ॥ ఉదయః పూర్వపర్వత ఇత్యమరః ॥ తేన వ్యవహితమిందువపుశ్చంద్రమండలం యస్మిన్ తత్ శక్రదిశః-ప్రాచ్యాః, ముఖమగ్రభాగః, వక్త్రం చ ప్రతీయతే తదభేదేనోత్ప్రేక్ష్యతే, అప్రకాశదశనమలక్ష్యదంతం సత్ సవిలాసహాసం సవిలాసస్మితమివ, శనకైర్మందం విబభౌ ॥ ౨౦ ॥— కలయేతి ॥ పురః-ప్రాచ్యాందిశి, అగ్రభాగే చ, తుషారకిరణస్య ఇందోః కలయా కిరణేనోపలక్షితం పరిమందమల్పం భిన్నా విదళితాస్తిమిరౌఘా ఏవ జటా యస్య తద్గగనం నమృషా సత్యం గణాధిపతేః-ప్రమథపతేరీశ్వరస్య ॥ ని ॥ గణాః ప్రమథసంఘాః స్యురితి వైజయంతీ ॥ మూర్తిరితి జనైః క్షణమభ్యపద్యత నిశ్చితం గగనం ప్రాణాం శివమూర్తీనామన్యతమమితి యత్తత్సత్యమిత్యుపపన్నమిత్యర్థః, కలా

క్షణమభ్యుపద్యత జనైర్న మృషా గగనఙ్గణాధిపతిమూర్తిరివ ॥ ౨౭ ॥ నవచన్ద్రికాకుసుమకీర్ణతమఃకబరీభృతో మలయజార్ద్రమివ । దదృశే లలాటతటహారి హరేర్హరితో ముఖస్య హిమరశ్మిదళమ్ ॥ ౨౮ ॥ ప్రథమం కలాభవదథార్ధమథో హిమదీధితిర్మహదభూదుదితః । దధతి ధ్రువం క్రమశ ఏవ న తు ద్యుతిశాలినో ఽపి సహసోపచయమ్ ॥ ౨౯ ॥ ఉదమజ్జి కైటభజితశ్శయనాదపనిద్రపాణ్డురసరోజరుచా । ప్రథమప్రబుద్ధనదరాజసుతావదనేన్దునేవ తుహినద్యుతినా ॥ ౩౦ ॥ అథ

మూర్తాదిత్యశ్చన్ద్ర ఇతి ఫలితోఽర్థః, రూపకాలఙ్కారః ॥ ౨౭ ॥—నవేతి ॥ నవచన్ద్రికాభిరేవ కుసుమైః కీర్ణా తమ ఏవ కబరీ కేశపాశః + జానపదేత్యాదినా ఙీష్, తాం బిభర్తీతి తద్భృతః హరేరిన్ద్రస్య హరితః, శక్రదిశో ముఖమగ్రభాగ ఏవ ముఖం వక్త్రమితి శ్లిష్టరూపకం తస్య లలాటతటస్థారి మనోహరం హిమరశ్మిదళం ఇన్దుఖణ్డం మలయజేన-చన్దనేనార్ద్రమివ దదృశే ధావళ్యాదితి భావః, అత్ర నవచన్ద్రికాకుసుమేత్యేకదేశవర్తిరూపకమహిమ్నా హరిహరితోర్వధూత్వప్రతీతౌ తత్సహకృతశ్లేషావగతవక్త్రాభేదాధ్యవసితముఖసంబన్ధప్రసాదాసాదితలలాటతటోపమోపజీవనేన ఇన్దుదళస్యానుపాత్తనిజధావళ్యగుణనిమిత్తమలయజార్ద్రత్వగుణస్వరూపోత్ప్రేక్షేతి సఙ్కరః ॥ ౨౮ ॥—ప్రథమమితి ॥ హిమదీధితిశ్చన్ద్రః ప్రథమం కలా కలామాత్రం అభవత్ ॥ ని ॥ కలా తు షోడశో భాగ ఇత్యమరః ॥ అథార్ధమభవత్ అథో అనన్తరం ॥ని॥ అథో అథేత్యమరః ॥ ఉదితస్సన్ కల్యాదుత్థితస్సన్ + సమహాన్ మహాన్ సంపద్యమానోఽభూత్ మహదభూత్ అభూతతద్భావే చ్విః ॥ హలన్తత్వాన్న కార్యాన్తరప్రాప్తిః, తథా హి ద్యుతిశాలినస్తేజస్వినోఽపి క్రమశః క్రమేణైవ ఉపచయం ఉదయం వృద్ధిం దధతి సహసా ఝటితి తు న దధతి ధ్రువం, సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౨౯ ॥—ఉదమజ్జీతి ॥ అపనిద్రపాణ్డురసరోజరుచా వికచపుణ్డరీకశ్రియా, తుహినద్యుతినా-చన్ద్రేణ, ప్రథమం హరేః పూర్వమేవ ప్రబుద్ధాయాః అన్యథా తన్ముఖం కథం దృశ్యేతేతి భావః, నదరాజసుతాయాః-సిన్ధుకన్యాయాః, శ్రియాః వదనేన్దునేవేత్యుత్ప్రేక్షా, కైటభజితో హరేః, శయనాత్సముద్రాదిత్యర్థః, ఉక్తోత్ప్రేక్షాసంభావనార్థమిత్థం నిర్దేశః, ఉదమజ్జి ఉన్మగ్నం ఉత్థితమిత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥—అథేతి ॥ అథ ఉదయానన్తరం, ల

లక్ష్మణానుగతకాంతవపుర్జలధిం విలంఘ్య శశిదాశరథిః । పరివారితః పరిత ఋక్షగణై స్తిమిరౌఘరాక్షసకులం బిభిదే ॥ ౩౦ ॥ ఉపజీవతి స్మ సతతం దధతః పరిముగ్ధతాం వణిగివోడుపతేః । ఘనవీథివీథిమవతీర్ణవతో నిధిరంభసాముపచయాయ కలాః ॥ ౩౧ ॥ రజనీమవాప్య రుచిమాప శశీ సపది వ్యభూషయదసావపి తామ్ । అవిల

క్ష్మణాలాంఛనేన లక్ష్మణేన సౌమిత్రిణా చానుగతమనుసృతం కాంతం వపుర్యస్యాసః లక్ష్మణానుగతకాంతవపురితి శబ్దశ్లేషః, వస్తుతః శబ్దభేదేనార్థద్వయావభాసేఽపి జతుకాష్ఠవదేకశబ్దప్రతీతేః, పరితస్సమంతాదృక్షగణైః-నక్షత్రసంఘైర్జాంబవదాదిభల్లూకసంఘైశ్చేత్యర్థశ్లేషః ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవదఖండైకశబ్దాదర్థద్వయప్రతీతేః ॥ ని ॥ నక్షత్రమృక్షం భం తారా * ఋక్షాచ్ఛభల్లభల్లూకా ఇతి చామరః ॥ పరివారితః-పరివేష్టితః, శశ్యేవ దాశరథిః దశరథపుత్రో రామః + అత ఇఞితీఞ్ప్రత్యయః, జలధిం విలంఘ్య తిమిరౌఘ ఏవ రాక్షసకులం తద్బిభిదే విదారయామాస + భిదేః కర్తరి లిట్ తఙ్, శ్లేషసంకీర్ణం సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకమ్ ॥ ౩౦ ॥—ఉపజీవతీతి ॥ అంభసాం నిధిః-సముద్రః, వణిగివ సతతం పరిముగ్ధతాం సౌందర్యమన్యత్ర మౌఢ్యం వ్యవహారానభిజ్ఞత్వమితి యావత్ ॥ ని ॥ ముగ్ధస్సుందరమూఢయోరితి విశ్వః ॥ దధతో దధానస్య ఘనానాం వీథిః ఘనవీథిః అంతరిక్షం సైవ వీథిః పణ్యవీథిరివేత్యుపమితసమాసః, తామవతీర్ణవతః-ప్రవిష్టవతః, ఉడుపతేర్నక్షత్రనాథస్య కస్యచిద్ధనికవణిజశ్చ కలాః షోడశాంశాన్ మూలధనవృద్ధీశ్చ ॥ ని ॥ కలా స్యాన్మూలరైవృద్ధౌ శిల్పాదావంశమాత్రకే । షోడశాంశేఽపి చంద్రస్యేతి విశ్వః ॥ ఉపచయాయ స్వాభివృద్ధయే స్వధనసమృద్ధయే చ, ఉపజీవతి స్మ-సేవతే స్మ, అన్యత్ర లభతే ఇత్యర్థః యథా క్రయాదికుశలోఽప్యకుశలాన్మహాంతం లాభమాప్నోతి తద్వదితి భావః, శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా, ఉపమాసంకీర్ణః శ్లేష ఇత్యన్యే ॥ ౩౧ ॥— రజనీమితి ॥ శశీ-చంద్రః, రజనీం-యామినీం, అవాప్య-ప్రాప్య, రుచిం-శోభాం, ఆప-ప్రాప, అసౌ శశ్యపి సపది తాం రజనీం వ్యభూషయత్-అలంకృతవాన్, తథాహి మహతాం సతాం చరితం కర్మ అవిలంబితక్రమమవిలంబితప్రకారం యథా తథా ఇతరేతరోపకృతిమత్-అన్యోన్యోపకారవత్, అహో ఇత్యవిలంబాదాశ్చర్యం, అత్ర రజనీశశినోర్మిథశ్శోభాకరత్వాదన్యోన్యాలంకారః * తదన్యోన్యం మి

ప్పుతక్రమమహో మహతామితరేతరోపకృతిమచ్చరితమ్ ॥ ౩౩ ॥ దివసంభృశో
ష్ణరుచిపాదహతాం రుదతీమివానవరతాలిరుతైః । ముహురామృశన్మృగధరోగ్ర
కరైరుదశిశ్వసత్కుముదినీవనితామ్ ॥ ౩౪ ॥ ప్రతికామినీతిదదృశుశ్చకితాః స్మరజ
న్మఘర్మపయసోపచితా । సుదృశోభిభర్తృశశిరశ్మిగళజ్జలబిందుమిందుమణిదా

ర్థోయత్రోత్పాద్యోత్పాదకతాభవేదితిలక్షణాత్, తత్సమర్థనకశ్చాయమర్థాం
తరన్యాసఇత్యంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౩౩ ॥—దివసమితి ॥ మృగధరశ్చంద్రో
దివసందివసేఇత్యర్థః + అత్యంతసంయోగేద్వితీయా భృశమత్యంతముష్ణరుచేరు
ష్ణాంశోః పాదేనాంశునాంఘ్రిణాచ ॥ ని ॥ పాదారశ్మ్యంఘ్రితుర్యాంశాఇత్య
మరః ॥ హతాం గ్లపితాం తాడితాంచ అతఏవ అనవరతైరవిచ్ఛిన్నైరళిరుతైః
రుదతీం క్రందంతీమివస్థితాం కుముదిన్యేవవనితా తాం అగ్రాణిచ తేకరాశ్చే
త్యుభేదేనసమాసఇతివామనః తైరగ్రకరైరగ్రాంశుభిరగ్రహస్తైశ్చ ముహురా
మృశన్ స్పృశన్ ఉదశిశ్వసత్-ఉపలాలయతిస్మ, ఉచ్ఛ్వాసయతిస్మ, పరావ
మృష్టానాం పతివ్రతానాం పతిభిరాశ్వాసనీయత్వాదితిభావః + శ్వసిధాతోః;
ణౌచఙ్యుపధాయాహ్రస్వః అత్ర పాదఏవ పాదస్తేనహతామితి హననసాధితశ్లి
ష్టరూపకోత్థాపి తేయమలిరుతైరితి వ్యధికరణపరిణామగర్భారోదనోత్ప్రేక్షే
త్యేకోవిజాతీయసంకరః తథా కరైరేవకరైః కుముదినీవనితేతిచ శ్లిష్టాశ్లిష్టరూప
ణాత్ మృగధరే వల్లభత్వప్రతీతేరేకదేశవర్తిరూపకం తత్సాపేక్షాచేయముద
శిశ్వసదితిగమ్యోత్ప్రేక్షేత్యపరోవిజాతీయసంకరోపి రోదనోత్ప్రేక్షాసాపేక్షే
యముచ్ఛ్వాసనోత్ప్రేక్షేతిసజాతీయసంకరోపి ॥ ౩౪ ॥—ప్రతీతి ॥ సుదృశాం
గనాః అభిభర్తృ-భర్తారమభి + లక్షణేనాభిప్రతీఆభిముఖ్యఇత్యవ్యయీభా
వః, శశిరశ్మిభిః-చంద్రకిరణైః, గళంతః-స్రవంతో జలబిందవోయస్యాస్తామిం
దుమణిశ్చంద్రకాంతశిలా సైవ దారు తస్య వధూస్తన్మయీవధూః (స్త్రీ) ప్రతి
మాతాం స్మరాజ్జన్మయస్యతేన స్మరజన్మనా ఘర్మపయసా స్వేదాంబునాఉపచి
తాః వ్యాప్తా స్విన్నగాత్రేత్యర్థః, ప్రతికూలాచసా కామినీచ ప్రతికామినీ
సపత్నీతిభ్రాంత్యేతిశేషః, చకితాః-భీతాస్సత్యః, దదృశుః, అత్ర చంద్రకాంత
శిలాపుత్రికాయాం సాదృశ్యనిబంధనయా ప్రతికామినీభ్రాంత్యా భ్రాంతిమదల

రువధూమ్ ॥ ౩౫ ॥ అమృతద్రవైర్విదధదబ్జదృశామపమార్గమోషధిపతిస్స్మకరైః । పరితోవిసర్పిపరితాపిభృశంనవపుషోనతారయతిమానవిషమ్ ॥ ౩౬ ॥ అమలాత్మసుప్రతిఫలన్నభితస్తరుణీకపోలఫలకేషుముహుః । విరసారసాంద్రతరమిందురుచామధికావభాసితదిశాంనికరః ॥ ౩౭ ॥ ఉపగూఢవేలమలఘూర్మిభుజైస్సరితామచుక్షుభదధీశమపి । రజనీకరఃకిమివచిత్రమదోయదురాగిణాంగణమనంగలఘుమ్ ॥ ౩౮ ॥ భవనోదరేషుపరిమందతయాశయితోలస(త్స్ఫ)త్స్ఫటికయష్టిరు

ఙ్కారః ॥ ౩౫ ॥—అమృతేతి ॥ ఓషధిపతిశ్చంద్రఏవౌషధిపతిర్వైద్యఇతిశ్లిష్టరూపకం, అమృతమేనామృతమౌషధవిశేషః తేనద్రవైరార్ద్రైః కరైః కిరణైరేవకరైః హస్తైః అబ్జదృశామంగనానామపమార్గమంగపరిమార్జనంవిదధత్ కుర్వన్ పరితోవిసర్పి సర్వవ్యాపి భృశం పరితాపి సంతాపకారి మానః కోపః సఏవవిషం తద్వపుషః శరీరాత్ అవతారయతిస్మ-అవరోపితవాన్, అత్రసానయనరూపకేణౌషధలిప్తజాంగలికహస్తసంస్పర్శాద్విషమివనిశాకరకరస్పర్శాదేవాఙ్గనానాం వపుషి రోషోనష్టఇత్యుపమావ్యజ్యతే ॥ ౩౬ ॥— అమలేతి ॥ అధికమవభాసితాః ప్రకాశితాః దిశోయాభిస్తాసామిందురుచాం నికరశ్చంద్రకాంతిసమూహః అమలాత్మసు-నిర్మలమూర్తిషు, తరుణీనాం యే కపోలాః ఫలకానీవ తేష్వభితోముహుః ప్రతిఫలన్-సంక్రామన్,సాంద్రతరం ప్రచురతరంవిససార దర్పణసఙ్క్రమణాదిపేతిభావః, అత్రేందుభాసాం కపోలాసంక్రమణేపి సంక్రమణోక్తేరసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౩౭ ॥— ఉపగూఢేతి ॥ రజనీకరశ్చంద్రః, అలఘుభిరూర్మిభిరేవ బహుభిస్తరంగైరేవ భుజైరుపగూఢాఆలింగితా వేలాయేనతం సావష్టంభమపీతిభావః, సరితామధీశం-సముద్రమపిస్వభావాదక్షోభ్యమితిభావః, అచుక్షుభత్ -క్షోభయతిస్మ + క్షుభ్యతేణ్యంతాల్లుఙి, ణౌచఙ్యుపధాయాహ్రస్వః, అనంగేన లఘుంగతసారం యదవఏవరాగిణస్తేషాం గణమచుక్షుభదిత్యదఃకిమివచిత్రం, నచిత్రమిత్యర్థః అత్రాక్షోభ్యసమద్రింక్షోభయతశ్చంద్రస్య దండాపూపికతయా యాదవక్షోభకత్వోక్తేరర్థాపత్తిరలఙ్కారః ॥ ౩౮ ॥—భవనేతి ॥ పరిమందతయా ఏకాకిత్వాదసమర్థతయా భవనోదరేషు-గృహాభ్యంతరేషు, శయితః-సుప్తః, (అతఏవాలసః) మదనః జాలకముఖోపగతాన్-గవాక్షవివరప్రవిష్టాన్, అతఏవ(లసంతీ) స్ఫటికయష్టీనాం

౩౪ చః । అవలంబ్య జాలకముఖోపగతానుదతిష్ఠదిందుకిరణాన్మదనః ॥ ౩౯ ॥ అవిభా
వితేషువిషయః ప్రథమం మదనో౽పి నూనమభవత్తమసా । ఉదితే దిశః ప్రకటయ
త్యమునా యదఘర్మధామ్ని ధనురాచకృషే ॥ ౪౦ ॥ అవకాశమాశు హృదయే సు
దృశాం గమితే వికాసముదయాచ్ఛశినః । కుముదే చ పుష్పధనుషో ధనుషశ్చలిత
శ్శిలీముఖగణో౽లభత ॥ ౪౧ ॥ కకుభాం ముఖాని సహసోజ్జ్వలయన్ దధదాకుల
త్వమధికం రతయే । అదిదీపదిందురపరో దహనః కుసుమేషుమత్రినయనప్రభవః ॥

స్ఫాటికదండానాం, రుగివరుక్ శోభా యేషాం తాన్ స్ఫటికదండసన్నిభానిందుకి
రణానవలంబ్యావష్టభ్యోదతిష్ఠత్ ఉత్థితః, అత్రోద్బోధోత్థానయోరభేదవివక్షా
యాం + ఉదో౽నూర్ధ్వకర్మణీతి పరస్మైపదసిద్ధిః అతఏవాభేదాధ్యవసాయమూ
లాతిశయోక్త్యా స్ఫటికయష్టిరుద ఇత్యుపమా సహకృతయా అవలంబ్యేత్యత్ర అ
వలంబ్యేవేత్యుత్థానస్యావలంబనహేతుకత్వోత్ప్రేక్షా ప్రతీయత ఇత్యేతాసాం
సంకరః ॥ ౩౯ ॥—అవిభావితేతి ॥ మదనో౽పి ప్రథమం చంద్రోదయాత్ప్రాక్
తమసా అవిభావితః-అలక్షితః, ఇషువిషయో బాణలక్ష్యం యేనసో౽భవత్ నూన
మిత్యుత్ప్రేక్షా, యద్యస్మాదఘర్మధామ్ని శీతకరే ఉదితే దిశః ప్రకటయతిసతి
అమునా మదనేన ధనురాచకృషే-ఆకృష్టం, చంద్రోదయఏవ మహానుద్దీపకో మ
దనస్యాభూదితి భావః ॥ ౪౦ ॥—అవకాశమితి ॥ పుష్పధనుః-పుష్పధన్వా, +
వాసంజ్ఞాయామితి వికల్పాన్నానజాదేశః, తస్యధనుః పుష్పచాపం, పుష్పాంత
రంచ, తస్మాచ్చలితో నిస్సృతః;నిర్గతః శిలీ శల్యం ముఖమేషాం తే శిలీముఖాః-
బాణాః, అళయశ్చ ॥ ని ॥ అళిబాణౌ శిలీముఖావిత్యమరః ॥ తేషాంగణః శశినః
చంద్రస్య ఉదయాద్వికాసమౌత్సుక్యం ఉన్మీలనంచ గమితే ప్రాపితే సుదృశాం
హృదయే కుముదే చావకాశం ప్రవేశమాశు ఝటితి అలభత ఉభయత్ర ప్రవేశంలబ్ధ
వానిత్యర్థః,అత్ర చంద్రోదయే కుముదకామినీహృదయయోర్ద్వయోరపి ప్రకృతయో
శ్శిలీముఖప్రవేశలక్షణైకధర్మయోగాదౌపమ్యావగమాత్తుల్యయోగితా ఏకధర్మ
త్వంచాస్య శిలీముఖేతి శ్లిష్టపదోపాత్తయోరళిబాణయోరేకత్వాధ్యవసాయమూలా
తిశయోక్తిప్రసాదాదితి సంకరః ॥ ౪౧ ॥ కకుభామితి ॥ కకుభాం-దిశాంముఖాని,స
హసా ఝటిత్యుజ్జ్వలయన్నుద్భాసయన్ రతయే-సురతాయాధికమత్యంతమా
కులత్వం ఔత్సుక్యం దధత్ యూనామితి శేషః, అన్యత్ర రతయే-కామదేవ్యై ఆ

ఇతినిశ్చితప్రియతమాగతయః సితదీధితావుదితవత్యబలాః । ప్రతికర్మకర్తుముప చక్రమిరేసమయేహిసర్వముపకారికృతమ్ ॥ ౪౩ ॥ సమమేకమేవదధతుస్సుతనో ర్గురుహారభూషణమురోజతటే । ఘటతేహిసంహతతయాజనితామిదమేవ నిర్వివరతాందధతోః ॥ ౪౪ ॥ కదళీప్రకాండరుచిరోరుతరౌజఘనస్థలీపరిసరేమహ

కులత్వం-భయవిహ్వలత్వం, దధత్ అత్రేః-అత్రిమునేః, నయనప్రభవః-అత్రినేత్రసముద్భవఃఇతిపురాణాత్ త్రినయనప్రభవో నభవతీతిఅత్రినయనప్రభవః అపరః త్రినయనప్రభవాదన్యోదహనోగ్నిరిందుః కుసుమేషుం కామమదిదీపత్ దీపయతిస్మ + దీప్యతేణ్యంచఙి, భ్రాజభాసేత్యాదినావికల్పాన్నోపధా హ్రస్వః అత్ర ప్రకృతె కుసుమేషోర్దీపనంనామ ప్రవర్ధనం తస్య తత్ర ప్రతీయమానెన ప్రజ్వలనేనాభేదాధ్యవసాయా త్తన్నిమిత్తా ఇందోర్దిజ్ముఖోద్భాసనాదిధర్మసంబంధాదపరోయం దహనఇత్యపరశబ్దప్రయోగసామర్థ్యార్ద్దహనత్వోత్ప్రేక్షా, నరూపకమితిరహస్యం చంద్రోదయాత్కామోవవృధేఇతితాత్పర్యమ్ ॥ ౪౨ ॥—ఏవం చంద్రోదయాఖ్యముద్దీపనవిభావనముక్త్వా తత్ఫలమాహ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యేవం సితదీధితౌ-చంద్రమస్యుదితవతిసతి అబలాః-స్త్రియః, నిశ్చితాప్రియతమానామాగతిరాగమనం యాభిస్తాస్సత్యః ప్రతికర్మప్రసాధనం కర్తుముపచక్రమిరే ॥ ని ॥ ప్రతికర్మప్రసాధనమిత్యమరః ॥ చంద్రోదయాత్ప్రియాగమనం నిశ్చిత్యైవాలంకర్తుంప్రక్రాంతాఇత్యర్థః, తథాహి సమయేకార్యకాలె కృతమనుష్ఠితంసర్వం కర్మ ఉపకార్యుపకారకం భవతి అన్యథా విఫలమేవేతిభావః, అతోనిశ్చిత్య ప్రవృత్తిరాసామియుక్తేత్యర్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౩ ॥—అథ ప్రసాధనవిధిమేవప్రపంచయతి ॥ సమమితి ॥ సుతనోః కాంతాయాః ఉరోజతటౌ-స్తనతటౌ, గురు శ్లాఘ్యమేకమేవహారమేవభూషణం సమమవైషమ్యేణ దధతుః సంహతతయా-సంశ్లిష్టతయా, ఐకమత్యేనచజనితాం నిర్వివరతాం-నిరంతరాళతాం, నీరంధ్రతాంచ దధతోరిదం సమభాగిత్వమేవ ఘటతే అంతర్భేదాంతరాయాహి విషయిణాం విషయోపభోగాః కుచయోస్తదభావాత్సమశోభార్థంహారధారణంయుక్తమితిభావః॥౪౪॥—కదళీతి॥వధూఃకదళీప్రకాండరుచిరోరంభాస్తంభగంభీరః, ఊరురేవతరుర్బంధనవృక్షో యస్మింతస్మిన్ అత్ర కదళీప్రకాందస్య సౌందర్యమాత్రోపమానత్వాన్నబంధయోగ్యవృక్షవ్యా

తి । రశనాకలాపకగుణేన వధూర్మకరధ్వజద్విరదమాకలయత్ ॥ ౪౫ ॥ అధరేష్వలక్తకరసస్సుదృశాం విశదం కపోలభువి లోధ్రరజః । నవమఞ్జనం నయనపఙ్కజయోర్బిభిదే న శఙ్ఖనిహితాత్పయసః ॥ ౪౬ ॥ స్ఫురదుజ్జ్వలాధరదళైర్విలసద్దశనాంశుకేసరభరైః పరితః । ధృతముగ్ధగణ్డఫలకైర్విబభుర్వికసద్భిరాస్యకమలైః ప్రమదాః ॥ ౪౭ ॥ భజతే విదేశమధికేన జితస్తదనుప్రవేశమథవా కుశలః । ముఖమిం

చినా తరుశబ్దేన పునరుక్తిః మహతి జఘనస్థల్యేవ పరిసరః ప్రదేశః తస్మిన్ రశనాకలాపఏవగుణః పాశః తేన మకరధ్వజో మదనః సఏవద్విరదః తమాకలయత్ అబధ్నాత్ రశనాబన్ధేన జఘనమతీవ మదనోద్దీపకమాసీదిత్యర్థః, సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకమ్ ॥ ౪౫ ॥—అధరేష్వితి ॥ సుదృశాం-స్త్రీణామధరేషు ఓష్ఠేషు అలక్తకరసోలాక్షాద్రవః తథా కపోలభువి-గణ్డయోస్స్థలే,విశదం శుభ్రం లోధ్రరజః తథా పఙ్కజఇవ నయనే తయోఃనయనపఙ్కజయోః నవం నూతనమఞ్జనంచ శఙ్ఖనిహితాత్పయసఃక్షీరాన్న బిభిదే భిన్నంనాభూదిత్యర్థః,+కర్మకర్తరిలిట్, అధరాదినిహితం లాక్షారాగాదికం శఙ్ఖనిహితక్షీరవత్సావర్ణ్యాదాశ్రయతోవివిచ్య దుర్గ్రహమభూదిత్యర్థః, అత్ర యదధరాలక్తకరసాదికం తచ్ఛఙ్ఖనిహితం క్షీరమిత్యేకవాక్యతయా వాక్యార్థే వాక్యార్థసమారోపాత్ అసమ్భవద్వస్తుసమ్బన్ధవాక్యార్థనిష్ఠోనిదర్శనాలఙ్కారః తేనాధరాలక్తకాదీనాం గుణతఏకత్వరూపః సామాన్యాలఙ్కారోగమ్యతే * సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్వన్తరైకతేతిలక్షణాత్ ॥ ౪౬ ॥—స్ఫురదితి ॥ ప్రమదాః స్త్రియః స్ఫురన్తశ్చలన్తః ఉజ్జ్వలాః-ప్రకాశాః, అధరాః ఓష్ఠాఏవదళాని పత్రాణి యేషాంతైః పరితోవిలసన్తః ప్రకాశన్తః దశనాంశవో దన్తకాన్తయఏవ కేసరభరాః కిఞ్జల్కపుఞ్జాయేషాంతైః ధృతాని ముగ్ధానిసున్దరాణిగణ్డాఏవ ఫలకాని కర్ణికాయేషాంతైః వికసద్భిరాస్యకమలైర్ముఖారవిన్దైర్విబభుః వ్యరుచన్, అత్రాస్యకమలైరితిరూపణాత్ప్రమదాఏవ సరస్యఇతిసిద్ధే రేకదేశవర్తిసావయవరూపకం ఆస్యకుముదైరితిపాఠే కుముదస్య ముఖోపమానత్వం కవిసమయవిరుద్ధమిత్యేకాన్తికారః ॥ ౪౭ ॥—భజత ఇతి ॥ అధికేన ప్రబలేనజితోవిదేశం దేశాన్తరం భజతే అథవా కుశలశ్చేత్ తదను ప్రవేశం తస్య ప్రబలస్య అనుసరణంభజతే తమేవ శరణతయా అనుప్రవిశ్యజీవతీత్యర్థ

దురుజ్జ్వలకపోలమతః ప్రతిమాచ్ఛలేన సుదృశామవిశత్ ॥ ౪౭ ॥ ధ్రువమాగతాః ప్రతిహతిం కఠినే మదనేషవః కుచతటే మహతి । ఇతరాంగవన్న యదిదం గరిమగ్లపితావలగ్నమగమత్తనుతామ్ ॥ ౪౮ ॥ న మనోరమాస్వపి విశేషవిదాం నిరచేష్ట యోగ్యమిదమేతదితి । గృహమేష్యతి ప్రియతమే సుదృశాం వసనాంగరాగసుమన

అతో హేతోరిందుశ్చంద్రః ఉజ్జ్వలౌ కపోలౌ యస్య తదితి ముఖస్య ప్రతిబింబగ్రహణయోగ్యత్వోక్తేః పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలఙ్కారః, సుదృశాం-స్త్రీణాం, ముఖం ప్రతిమాచ్ఛలేన-ప్రతిబింబవ్యాజేన, అవిశత్-ప్రవిష్టః, అత్ర ముఖేన జితః తద్భీత్యా తదేవానుప్రవిష్టః సాక్షాచ్చంద్ర ఏవాయం న ప్రతిమాచంద్ర ఇతి ఛలశబ్దాత్ప్రతీతేః ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనరూపాపహ్నవాలఙ్కారః, పూర్వోక్తకావ్యలింగసాపేక్ష ఇతి సఙ్కరః, తేన కపోలయోః లోకోత్తరం లావణ్యం దర్పణాపమ్యం చ వ్యజ్యత ఇత్యలఙ్కారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౪౭ ॥—ధ్రువమితి ॥ మదనేషవో మన్మథశరాః మహతి కఠినే కుచతటే ప్రతిహతిం-ప్రతిఘాతం, ఆగతాః-ప్రాప్తాః ధ్రువం యద్యస్మాద్గరిమ్ణా నిజభరేణ గ్లపితం కర్శితం అవలగ్నం మధ్యం యేన తత్ ఇదం కుచతటం ఇతరాంగేన తుల్యమితరాంగవత్ + తేన తుల్యమితి వతి ప్రత్యయః, తనుతాం-కార్శ్యం నాగమత్-నాభజత్ + పుషాదిసూత్రేణ చ్లేరఙాదేశః, తతో మదనేషుపాతాత్ కుచాతిరిక్తమఖిలమంగనానామంగం కృశమాసీదిత్యర్థః, అత్ర కార్శ్యస్య ప్రతిఘాతహేతుత్వాత్కావ్యలింగం, తదపేక్షయా కుచయోః కార్శ్యాభావనిమిత్తాన్మదనేషు ప్రతిఘాతోత్ప్రేక్షణాత్కావ్యలింగసంకీర్ణా గుణభావనిమిత్తా క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ ౪౮ ॥ నేతి ॥ ప్రియతమే-నాయకే, గృహం సదనమేష్యతి-ఆగమిష్యతి సతి + ఇణోల్లృటస్స ద్వేతి శత్రాదేశః విశేషవిదాం-తారతమ్యవిదాం, వివేకినామపీత్యర్థః, అత ఏవ సుదృశాం సమ్యగ్దర్శినీనాం స్త్రీణాం మనః కర్తృ మనోరమాస్వపి వసనాంగరాగసుమనస్సు వస్త్రగంధమాల్యేషు ఇదమేతదితి ఇదం పురోవర్తి వస్తు ఏతదితి వసనమితి అనులేపనమితి సుమనస ఇతి చ విశేషాకారేణ తథా యోగ్యమస్మాకం ధారణార్హమితి చ న నిరచేష్టన నిరధారయత్ ప్రియాగమనహర్షాతిరేకాదితి కర్తవ్యతామూఢమభూదిత్యర్థః, + చిన్నోతెలుః శితచ్, ష్లైష్నచ్, సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోరితి గుణః హ

స్సు మనః ॥ ౯౦ ॥ వపురన్వలిప్తపరిరంభసుఖవ్యవధానభీరుకతయా నవధూః । క్షమమస్య బాఢమిదమేవహి యత్ప్రియసంగమేష్వనవలేపమదః ॥ ౯౧ ॥ నిజపాణిపల్లవతలస్ఖలనాదభినాసికావివరముత్పతితైః । అపరా పరీక్ష్య శనకైర్ముముదే ముఖవాసమాస్యకమలశ్వసనైః ॥ ౯౨ ॥ విధృతే దివా సవయసా చ పురః పరిపూర్ణమండలవికాసభృతి । హిమధామ్ని దర్పణతలే చ ముహుః స్వముఖశ్రియం మృగదృశో దదృశుః ॥ ౯౩ ॥ అధిజానుబాహుముపధాయ నమత్కరపల్లవార్పితకపోలతల

షోఽత్ర సంచారీ నిశ్చయసంబంధే ప్యసంబంధోక్తిరతిశయోక్తిః, సుమనస్సుమన ఇతి యమకవిశేషశ్చేతి సంసృష్టిః ॥ ౯౦ ॥—వపురితి ॥ వధూః-(స్త్రీ), పరిరంభసుఖవ్యవధానభీరుకతయా-ఆలింగనసుఖవిచ్ఛేదభీరుత్వేన + కుంకుమాద్యపి వక్తవ్య ఇతి భియః కుంకుమాద్యవ్యయః, వపుర్నాన్వలిప్త-నానులిప్తవతీ, అంగరాగమాత్ర వ్యవధానమపి నాసహతేత్యర్థః + లింపకలంకకర్తరిలుజితఙ్, తథాహి అదోవ పుః ప్రియసంగమేషు అనవలేపమలేపనం అగర్వం చేతి యత్ ॥ ని ॥ అవలేపస్తు గర్వే స్యాల్లేపనే భూషణేపి చేతి విశ్వః ॥ ఇదమనవలేపత్వమేవ అస్య వపుషా బాఢం భృశం క్షమం యుక్తం హి శ్లేషానుప్రాణితోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౯౧ ॥—నిజేతి ॥ అపరా(స్త్రీ) నిజపాణిపల్లవతలస్య-స్వపాణిపల్లవప్రదేశస్య- స్ఖలనాదభిఘాతాత్ అభినాసికావివరం-నాసారంధ్రం ప్రతి, ఉత్పతితైః ఆస్యకమలశ్వసనైర్ముఖమారుతైః ముఖవాసం ముఖవాసనాం శనకైః పరీక్ష్య ముముదే సన్తుష్టా, ఇయం వాసకసజ్జికా నాయికా ॥ ౯౨ ॥—విధృతఇతి ॥ దివా ఆకాశేన సవయసా-సమానవయసా, వయస్యయా చ పురోఽగ్రే విధృతే ధారితే పరిపూర్ణమండలవికాసం బింబశోభాం బిభర్తీతి తద్భృత్ తస్మిన్ హిమధామ్ని చంద్రే దర్పణతలే చ మృగదృశః-(స్త్రీ)యః, స్వముఖశ్రియం పూర్వత్రోపమానభూతాం ఉత్తరత్రోపమేయభూతాం చేత్యర్థః, ముహుర్దదృశుః ఔపమ్యపరీక్షార్థమితి భావః, అత్రాన్యశ్రియోఽన్యత్రాసంభవాచ్చంద్రే తత్సదృశీమితి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధా నిదర్శనా, తథా చంద్రదర్పణయోర్ద్యుగసవయసోశ్చ యథాసంఖ్యమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారశ్చ తదుభయాపేక్షయా చంద్రదర్పణయోర్ముఖశ్రీదర్శనస్థానత్వేన ప్రస్తుతయోరేవౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితేతి సంకరః ॥ ౯౩ ॥—అధిజాన్వితి ॥ నమతి కపోలార్పణాయ

లమ్ । ఉదకంఠికంఠపరివర్తికలస్వరహీనగానపరయాపరయా ॥ ౫౮ ॥ ప్రణయ
ప్రకాశనవిదో మధురాస్సుతరామభీష్టజనచిత్తహృతః । ప్రజిఘాయ కాంతమను
ముగ్ధతరస్తరుణీజనో దృశ ఇవాథ సఖీః ॥ ౫౯ ॥ నచ మేవగచ్ఛతి యథా లఘుతాం
కరుణాం యథా చ కురుతే స మయి। నిపుణం తథైనముపగమ్య వదేరభిదూతి కాచిదితి

ప్రహ్వాభవతి కరపల్లవే-పాణిపల్లవే, అర్పితం-నిహితం, కపోలతలం-గండస్థలం, యస్యాస్తం బాహుం అధిజాను-జానుని + విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః, ఉపధాయ నిధాయ, కూర్పరేణ జాన్వవష్టభ్యేత్యర్థః, కంఠేపరివర్తత ఇతి కంఠపరివర్తి న తు ముఖోచ్చారితమిత్యర్థః, కలమవ్యక్తమధురం స్వరహీనం-తారధ్వనిశూన్యం షడ్జాదిస్వరాభివ్యక్తిహీనం వా యద్గానం తత్పరయా-తదాసక్తయా, మందం కంఠేనైవ గాయంత్యేత్యర్థః, కాలక్షేపార్థమితిభావః, అయంచ ఉత్కంఠానుభావః, అపరయా స్త్రియా ఉదకంఠి-ఉత్కంఠితం, ప్రియసంగమోత్సుకతయాస్థితమిత్యర్థః + భావేలుజి చిణోలుక్, అత్ర కాలాక్షమత్వలక్షణమౌత్సుక్యం సంచారి తన్నిబంధనాత్ప్రేయోలంకారః, పరయాపరయేతియమకవిశేషశ్చేతి సంసృష్టిః, ఏషా విరహోత్కంఠితా * చిరయత్యధికం కాంతే విరహోత్కంఠితోన్మనా ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౫౮ ॥—ప్రణయేతి ॥ అథ ప్రసాధనానంతరం ముగ్ధతరోత్యంతం కామమోహితస్తరుణీజనః ప్రణయప్రకాశనవిదోనురాగవ్యంజనచతురా ఇత్యర్థః, మధురాః-మధురభాషిణీః, అన్యత్ర రమ్యాకృతీః సుతరామభీష్టజనస్య ప్రియజనస్య చిత్తహృతః-మనోహారిణీః, సఖీః దృశ ఇవ కాంతమను ప్రియజనంప్రతి, ప్రజిఘాయ-ప్రేషితవాన్ + హినోతేర్లిట్, ఇవేనసహసమాసవచనాద్దృశ ఇవేతిసమాసగా పూర్ణోపమా తయా సఖీనామాప్తత్వాంతరంగత్వకార్యదర్శిత్వాదివ్యంజనాదలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౫౯ ॥—అథ కాచిన్నాయికా దూతీం వాచికమనుశాస్తి ॥ నచేతి ॥ స మేదయితః మయి యథా కరుణాం దయాం కురుతే యథా లఘుతామల్పతాంచ నావగచ్ఛతి న మన్యతే ఏనం మే దయితం ఉపగమ్య ప్రాప్య తథా తేన ప్రకారేణ నిపుణం కుశలం వదేః + విధ్యర్థే ప్రార్థనయాం వా లిఙ్ ఇతీత్థం కాచిన్నాయికా అభిదూతి-దూతీం ప్రతి, లక్షణేనాభీత్యభిర్లక్షణేఽవ్యయీభావే నపుంసకహ్రస్వత్వం సందిదిశే సందిష్టవతీ + కర్తరిలిట్, స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదం నాయికాతు కలహాంతరితా॥

సందదిశే॥ ౫౬ ॥దయితాయమానపరయాపరయాత్వరితంయయావగదితాపిసఖీ । కి
ముచోదితాఃప్రియహితార్థకృతఃకృతినోభవంతిసుహృదస్సుహృదామ్॥ ౫౭ ॥ప్ర
తిభిద్య కాంతమపరాధకృతంయదితావదస్యపునరేవమయా । క్రియతేసనృత్తిరు
చితైవతతఃకలయేదమానమనసంసఖిమామ్ ॥ ౫౮ ॥ అవధీర్య ధైర్యకలితాదయితం
విదధేవిరోధమథతేనసహ । తవగోప్యతేకిమివకర్తుమిదంనసహాస్మిసాహసమ

కోపాత్కాంతం పరాణుద్యపశ్చాత్తాపసమన్వితేతిలక్షణాత్ ॥ ౫౬ ॥ — ద
యితాయేతి ॥ మానపరయా-అభిమానవత్యా, అతఏవాపరయానాయికయా అ
గదితాపి దయితమానయేత్యనుక్తాపి సఖీదయితాయ దయితమానేతుం + క్రియా
ర్థోపపదస్య కర్మణిస్థానినఇతిచతుర్థీ త్వరితం-శీఘ్రం, యయౌ అన్యథామ
రణశంకయేతిభావః, తథాహి శోభనంహృదయంయేషాంతే సుహృదః-మిత్రాణి
+ సుహృద్దుర్హృదౌమిత్రామిత్రయోరితినిపాతః, చోదితాః ప్రేరితాస్సంతః
సుహృదాం ప్రియోహృద్యః హితః శ్రేయస్కరశ్చ యోఽర్థః తం కుర్వంతీతిప్రి
యహితార్థకృతః కృతమేషామస్తీతికృతినః కృతకృత్యాభవంతికిం, కింతు చో
దనాంవినైవ కృత్వా కృతినఇతిభావః, అర్థాంతరన్యాసః, నాయికాచపూర్వవ
త్ ॥ ౫౭ ॥—అథ కాచిత్కలహాంతరితా కాంతంప్రతి త్రిభిర్దూతీంసందిశతి॥
ప్రతిభిద్యేత్యాది ॥ అపరాధకృతం-ఆగస్కారిణం, కాంతం-ప్రియం, ప్రతిభి
ద్య-నిరాకృత్య, పునర్మయైవాస్యానువృత్తిరనుసరణం క్రియతేయది తావదుచి
తైవ యోగ్యా పతివ్రతానాం ప్రాణేశ్వరచిత్తానువృత్తేర్ధర్మత్వాదితిభావః,
కింతు హేసఖి తతోఽనువృత్తేః మామమానమనసం-అభిమానహీనచిత్తాం కలయే
త్, మన్యేత ॥ ౫౮ ॥—తర్హి అలాఘవాయ నిగృహ్యైవస్థీయతాంతత్రాహ॥
అవధీర్యేతి ॥ అథానంతరం ధైర్యకలితా-కలితధైర్యాసతీ + వాహితాగ్న్యాదిషు
ష్విత్తినిష్ఠాయాఃపరనిపాతః, దయితం అవధీర్య-తిరస్కృత్య, తేనప్రియేణసహ వి
రోధం విదధే-కరోమిచేత్ + దధాతేస్కర్తరిలటితఙ్, హేసఖి తవ కిమివగో
ప్యతే నిగూహ్యతే, నకించిదిత్యర్థః, కింతు కథ్యతఏవేతికథయతిచ సహసాబ
లేనవర్తతఇతిసాహసికీ + ఓజస్సహోంభసావర్తతఇతిఠక్, సానభవతీత్యసా
హసికీ అహమితిశేషః ఇదంసాహసం విరోధాచరణరూపం సాహసకృత్యం క
ర్తుం + శకధృషేత్యాదినాతుమున్ నసహతఇతిసహాసమర్థా పచాద్యచ్ న్నా

సాహసికీ ॥ ౫౯ ॥ తదుపేత్య మా స్మ తముపాలభథాః కిల దోషమస్య న హి విద్మ వ
యమ్ । ఇతి సంప్రధార్య రమణాయ వధూర్విహితాగసేఽపి విససర్జ సఖీమ్ ॥ ౬౦ ॥
నను సందిశేతి సుదృశోదితయా త్రపయా న కించన కిలాభిదధే । నిజమైక్షి మందమని
శం నిశాంతైః కృశితం శరీరమశరీరిశరైః ॥ ౬౧ ॥ బ్రువతే స్మ దూత్య ఉపసృత్య నరా
న్నగవత్ప్రగల్భమతిగర్భగిరః । సుహృదర్థమీహితమజిహ్మధియాం ప్రకృతేర్వి

స్మి అత్ర సాహసికత్వస్య విశేషణగత్యా సాహసాసహనహేతుత్వోక్తేః పదా
ర్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౫౯ ॥— తర్హి కిమత్ర కార్యమత ఆహ ॥ త
దితి ॥ తత్తస్మాత్తం వల్లభం ఉపేత్య మాస్మోపాలభథాః-నోపాలభస్వ, తద్దోషం న
గణయేరిత్యర్థః + స్మోత్తరే లఙ్ చేత్యుపాలంభే ర్వాల్లభేర్లఙ్, న మాఙ్యోగ ఇ
త్యడాగమప్రతిషేధః నను సాపరాధః కథం నోపాలభ్యస్తత్రాహ ॥ వయమస్య
దోషం అపరాధం న విద్మః కిల అజానానా ఇవ తిష్ఠామ ఇత్యర్థః, కార్యార్థినః
కుతో గర్వ ఇతి భావః, + విదో లటో వేతి మసో మాదేశః; ఇతి సంప్రధార్య-నిశ్చి
త్య, వధూర్నాయికా విహితాగసే-కృతాపరాధాయాపి, రమణాయ ప్రియాసే
క్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ సఖీం విససర్జ ప్రజిఘాయ విరహాసహిష్ణుతయేత్య
ర్థః, ఏషా కలహాంతరితా ప్రౌఢా చ ॥ ౬౦ ॥—నన్వితి ॥ నను హే నాయికే స
న్దిశ సందేశం బ్రూహీత్యుదితయా దూత్యుక్తయా సుదృశా నాయికయా కర్త్ర్యా
త్రపయా హేతునా కించ న నాభిదధే కిల-నాభిహితం ఖలు, కింతు నిశాంతైరశరీరిశరై
రనంగబాణైః అనిశం కృశితం-కృశీకృతం + కృశశబ్దాత్ తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్క
ర్మణి క్తః, ణావిష్ఠవద్భావే, ర ఋతో హలాదేర్లఘోరితి ఋకారస్య రేఫాదే
శః, నిజం శరీరం మందమైక్షి-ఈక్షితం, ఏషాపి కలహాంతరితా మధ్యమా చ త్రప
యా నిజహృదయానభిధానాన్నిజశరీరే క్షణేన స్వావస్థానివేదనాచ్చ తుల్యల
జ్జాస్మరత్వావగమాదితి ఇయం చ పంచమీ కార్శ్యాఖ్యా కామావస్థా * దృఙ్మన
స్సంగసంకల్పా జాగరః కృశతారతిః । హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగద
శా దశ ॥ ౬౧ ॥—ఇత్థం నాయికాభిరుపదిష్టాః దూత్యః కిమకుర్వన్నత ఆహ ॥
బ్రువత ఇతి ॥ ప్రగల్భాః-ధృష్టాః, మతిః ప్రతిభా గర్భే యాసాం తాః తాదృశ్యశ్చ
గిరో యాసాం తాః దూత్యః నరాన్పురుషాన్ ఉపసృత్య గత్వా నగవత్ నగైః
పుంభిస్తుల్యం + తేన తుల్యమితి వతిప్రత్యయః బ్రువతే స్మ, న చైతావతా వైయా

రాజతివిరుద్ధమపి ॥ ౬౨ ॥ మమరూపకీర్తిమహరద్భువియస్తదనుప్రసక్తహృద
యేయమితి । త్వయిమత్సరాదివనిరస్తదయస్సుతరాంక్షిణోతిఖలుతాంమదనః ॥
తవసాకథాసుపరిఘట్టయతిశ్రవణంయదంగులిముఖేనముహుః । ఘనతాంధ్రువం
నయతితేనభవద్గుణపూగపూరితమతృప్తతయా ॥ ౬౪ ॥ ఉపతాప్యమానమలఘూ
ష్ణిభిఃశ్వసితైస్సితేతరసరోజదృశః । ద్రవతాంనచేతుమధరంక్షమతేనవనాగవ

త్వం దూషణమిత్యర్థాంతరన్యాసేనాహ ॥ సుహృదర్థమితి ॥ తథాహి అజి
హ్మధియామకుటిలబుద్ధీనాం, సంబంధి సుహృదే సుహృదర్థం-మిత్రార్థం,
+ అర్థేనసహనిత్యసమాసస్సర్వలింగతాచేతివక్తవ్యం ఈహితం చేష్టితం ప్ర
కృతేః స్వభావాత్ విరుద్ధం స్వభావవిపరీతమపి రాజతి-శోభతే, తస్మాన్నథా
ష్టర్యందోషఇత్యర్థః ॥ ౬౨ ॥—అథ కావిద్దూతీ కంచిత్ప్రియంస్తుతిభిః ప్రా
ర్థయతి ॥ మమేత్యాది ॥ యఃపురుషః భువి మమ రూపకీర్తిం-సౌందర్యప్ర
థామహరత్ ఇయం త్వత్ప్రియా తదనుప్రసక్తహృదయా తస్మిన్నాసక్తచిత్తే
తి హేతోః త్వయి మత్సరాదివ మదనో నిరస్తదయో నిష్కృపస్సన్ తాం త్వ
త్ప్రియాం సుతరాం క్షిణోతి-క్షపయతిఖలు, ఏతేన కార్శ్యావస్థోక్తా, అత్ర సా
క్షాత్ప్రతిపక్షభూతనాయకపీడాఽసమర్థస్య మదనస్యతదీయనాయికాపీడనో
క్త్యా ప్రత్యనీకాలఙ్కారః, సచ త్వయి మత్సరాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షోత్థాపి
తశ్చేతిసఙ్కరః * బలినః ప్రతిపక్షస్య ప్రతీకారేసుదుష్కరే । యస్తదీయతి
రస్కారః ప్రత్యనీకంతదుచ్యతేఇతి ॥ ౬3 ॥—తవేతి ॥ సా త్వత్ప్రియా తవ క
థాసు-గుణకీర్తనేషు, ముహురంగులిముఖేన-అంగుల్యగ్రేణ, శ్రవణం-శ్రోత్ర
వివరం, పరిఘట్టయతి-ఆస్ఫాలయతీతి, యత్ యద్యస్మాదితిశేషః, తేనపరిఘట్ట
నేన భవద్గుణపూగపూరితం శ్రవణం అతృప్తతయా తావద్గుణగ్రహణేన అసన్తు
ష్టతయా ఘనతాంనయతి, బహుతండులమానార్థం ప్రస్థాదివత్ భూయోగుణ
ప్రవేశాయ సంశ్లేషయతీత్యర్థః, ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం, అత్ర కంచూతినో
దనార్థేశ్రోత్రఘట్టనే ఘనతానయనార్థత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౬౪ ॥—ఉపేతి ॥
అలఘురంతస్సంతాపాదధికఉష్ణిమా ఉష్ణత్వంయేషాంతైః శ్వసితైఃనిశ్వాసైః ఉ
పతాప్యమానం-దహ్యమానం, సితేతరసరోజదృశో-నీలోత్పలాక్ష్యాః, అధరం
నవనాగవల్లిదళానాం-తాంబూలవల్లీపత్రాణాం, రాగరసోరంజకద్రవోద్రవతాం

శ్లిదళరాగరసః ॥ ౬౫ ॥ దధతి స్ఫుటం రతిపతేరిషవశ్శితతాం యదుత్పలపలాశదృశః । హృదయం నిరంతరబృహత్కఠినస్తనమండలావరణమప్యభిదన్ ॥ ౬౬ ॥ కుసుమాదపి స్మితదృశస్సుతరాం సుకుమారమంగమితి నాపరథా । అనిశం నిశైరకరుణః కరుణం కుసుమేషురుత్తపతి యద్విశిఖైః ॥ ౬౭ ॥ విషతాం నిషేవితమపక్రియయా సముపైతి సర్వమితి సత్యమదః । అమృతస్రుతోఽపి విరహాద్భవతో యదమూం దహం

మాద్రికతాం నేతుం నక్షమతే-నశక్నోతి, ఏతేన జ్వరావస్థోక్తా దర్శితత్వసంబం ధేప్యసంబంధోక్తేస్సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢో క్తిసిద్ధాతిశయయోరభేదాధ్యవసాయ ఇతి రహస్యమ్ ॥ ౬౫ ॥—దధతీతి ॥ రతిప తేర్మదనస్య, ఇషవః-శరాః, శితతాం-నైశిత్యం, దధతి-బిభ్రతి, స్ఫుటమిత్యు త్ప్రేక్షా, యద్యస్మాన్నిరంతరం నీరంధ్రం బృహత్కఠినం యత్ స్తనమండలం త దేవావరణం వర్మ యస్య తత్తదపి ఉత్పలపలాశదృశః-ఉత్పలదలాక్ష్యాః, హృద యం చిత్తమభిదన్ భిందంతిస్మ + భిదేర్లుఙి, ఇరితో వేతి చ్లేరఙాదేశః, సా వరణమపి భిన్నమితి విరోధోత్థాపితేయం స్మరశరనైశిత్యోత్ప్రేక్షా తయాచరం ధ్రాన్వేషిణా కామేన పీడ్యమానాయాస్తస్యాస్త్వద్విరహో జీవితసంశయమాపా దయతీతి వస్తుధ్వన్యతే ॥ ౬౬ ॥—కుసుమాదితి ॥ స్మితదృశః-స్మేరాక్ష్యాః, అం గం కుసుమాదపి సుతరాం సుకుమారం కోమలమితి ఇదం కోమలత్వం అపర థా అన్యథా నభవతి కింతు సత్యమేవేత్యర్థః, కుతః యద్యస్మాత్కుసుమేషుర కరుణః నిష్కృపస్సన్ నిశైర్విశిఖైః ॥ ని ॥ పృషత్కబాణవిశిఖా ఇత్యమరః ॥ సుకుమైరేవేత్యర్థః, కరుణం దీనం యథాతథా అనిశము త్తపతి తాపయతీత్యర్థః, + తపతిరయం భౌవాదికస్సకర్మకః కుసుమాధికసౌకుమార్యాభావే కథం కుసు మైః పీడ్యత ఇతి కుసుమాధికసౌకుమార్యగుణోత్ప్రేక్షా నాపరథేతి వ్యంజకప్ర యోగాద్వాచ్యా ॥ ౬౭ ॥—విషతామితి ॥ అపక్రియయా-విపరీతప్రయోగేణ, నిషేవితం ఉపయుక్తం సర్వమమృతమపీతి భావః, విషతాం విషవదహితత్వం స ముపైతీత్యదః ఇదం విషత్వం సత్యం ధ్రువం అమృతస్రుతః-సుధాస్రావిణోఽపి- + స్రవతేఃక్విపి తుక్, హిమరశ్మిరుచః-చంద్రపాదాః, భవతో విరహాద్ధేతోః త్వ యా వినా సేవనాదిత్యర్థః, అమూం త్వత్ప్రియాం దహంతి యాః పూర్వం త్వ యా సహ సేవనాదాహ్లాదయన్నితి భావః, ఏతేన విషయద్వేషరూపా అరత్యవస్థో

తిహిమరశ్మిరుచః ॥ ౬౭ ॥ ఉదితం ప్రియయాం ప్రతిసహార్దమితి శ్రద్దధీయత ప్రియ
తమేన వచః । ఇతి తేఙ్గితేపి పుర ఏవ జనేన పదీరితాః ఖలు లగ్నగిరః ॥ ౬౮ ॥ దయి
తాహృతస్య యువభిర్మనసః పరిమూఢతాముపగతైః ప్రథమమ్ । ఉదితే తతస్సప
దిలబ్ధపదైః క్షణదాకరేనుపదిభిః ప్రయయే ॥ ౬౯ ॥ నిపపాత సమ్భ్రమభృతఃప్ర
వణాదసితభ్రువః ప్రణదికాళికులమ్ । దయితావలోకవికసన్నయన ప్రసరప్ర

స్తా, విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౬౭ ।—ఉదితమి
తి ॥ ప్రియాం ప్రతి-ప్రియాముద్దిశ్య, హృదయస్యేదం హార్దం ప్రేమ ॥ ని॥ప్రే
మా నా ప్రియతా హార్దం ప్రేమ స్నేహ ఇత్యమరః+తస్యేదమిత్యణ్ ప్రత్యయః, హృదయస్య
హృల్లేఖయదణ్లాసేష్వితి హృదయస్య హృదాదేశః, సహార్దం సస్నేహం ఇత్యు
దితముక్తం + వదేః కర్మణి క్తః, వచిస్వపీత్యాదినా సమ్ప్రసారణం, వచః దూ
తీవాక్యం ప్రియతమేన శ్రద్దధీయత-విశ్వసితం + దధాతేః కర్మణి లిఙ్, శ్రదం
తరోరుపసర్గవద్వచనాత్ శ్రచ్ఛబ్దస్య ప్రాక్ప్రయోగః హియస్మాత్పురః పూర్వ
మేవ ఇతి తేఙ్గితే విదితపరాభిప్రాయజనే ॥ ని ॥ ఇఙ్గితం హృద్గతో భావ ఇతిస
జ్జనః ॥ ఈరితాః ఉక్తాః గిరః సపది గలన్తి సజ్జన్తి ఖలు స్వయం ప్రియాహృ
దయవేదితాఽవిస్వబుద్ధిసంవాదేన దూతీకథితం ప్రియాయాః విరహదుఃఖం స
ద్యో విశశ్వాసేత్యర్థః, అర్థాన్తరన్యాసః, ఏషా కలహాన్తరితా, అతఏవాత్ర
మానాఖ్యో విప్రలమ్భశృఙ్గారః, పూర్వానురాగమానాఖ్య ప్రవాసకరుణాత్మనా
విప్రలమ్భశ్చతుర్ధేత్యుక్తమ్ ॥ ౬౮ ॥—దయితేతి ॥ ప్రథమం-చన్ద్రోదయాత్ప్రా
క్, పరిమూఢతాం నిజ(మనోపహర్తృ)(మనః ప్రస్థాన)మార్గానభిజ్ఞతాం ఉపగ
తైః తతః పశ్చాత్ క్షణదాకరే-నిశాకరే, ఉదితే సతి సపది లబ్ధపదైః దృష్టచో
రపదచిహ్నైః అతఏవ దయితాభిః హృతస్యాపకృష్టస్యాపహృతస్య చ మనసః అ
నుపదిభిః-అన్వేష్టృభిః, అన్విష్యద్భిరిత్యర్థః, అతఏవ గమ్యో న్వేష్టా, ప్రా
గవలమ్బితధైర్యత్యాగనిమిత్తా+ అనుపద్యన్వేష్టేతి నిపాతః ॥ ని ॥ అన్వేష్టానుప
దీ ప్రోక్త ఇతి వైజయన్తీ ॥ యువభిః ప్రయయే-ప్రయాతం, యాతేర్భావే లిట్, అ
త్రోక్తపదాన్వేషణో త్ప్రేక్షయా యూనాం చోరగ్రాహిభిరుపమా గమ్యత ఇత్యల
ఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౬౯ ॥ అథ యూనాం ప్రియాగృహప్రాప్త్యనన్తరవృ
త్తాన్తం వర్ణయతి ॥ నిపపాతేతి ॥ సంభ్రమభృతః ప్రత్యుత్థానసంరంభిణ్యాః అసితభ్రు

ణున్నమివవారిరుహమ్ ॥ ౮౧ ॥ ఉపనేతుమున్నతిమతేవదివంకుచయోర్యుగేనతరసాకలితామ్ । రభసోత్థితాముపగతస్సహసాపరిరభ్యకశ్చనవధూమరుధత్ ॥ ౮౨ ॥ అనుదేహమాగతవతః ప్రతిమాంపరిణాయకస్యగురుముద్వహతా । ముకురేణవేపథుభృతోఽతిభరాత్ కథమప్యపాతినవధూకరతః ॥ ౮౩ ॥ అవనస్యవక్షసినిమగ్న

వాంగనాయాః శ్రవణాత్కర్ణాత్, ప్రణదితాళికులం-కూజదళిపుంజం + ఉపసర్గాదసమాసేపీణోపదేశస్యేతిణత్వం వారిరుహం శ్రవణోత్పలం దయితావలోకేన-ప్రియదర్శనేన, వికసతో-విస్తారంగచ్ఛతో, నయనస్య ప్రసరేణ-ప్రసారేణ, ప్రణున్నమివ-ప్రేరితమివ, పూర్వవణ్ణత్వం నిపాతతథా సంభ్రాన్తమిత్యర్థః, అత్ర సంభ్రమహేతుకస్య కర్ణోత్పలపాతస్య నయనప్రసరహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ఏషాచవ్యాప్తా ॥ ౮౧ ॥—— ఉపనేతుమితి ॥ సహసాపగతః-హఠాదాగతః, కశ్చనయువా అతఏవ రభసేనోత్థితాం అతఏవోన్నతిమతా కుచయోర్యుగేన కర్త్రా దివమాకాశం ఉపనేతుమివ-ఊర్ధ్వముత్క్షేప్తుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా, ఉత్థాననిమిత్తోన్నత్యగుణనిమిత్తా, తరసాబలేన ఆకలితాంవ్యాక్షిప్తాం వధూం ప్రియాం పరిరభ్యాశ్లిష్యారుధత్-రుద్ధవాన్, ఉపవేశితవాన్, ఊర్ధ్వాత్ క్షేపాన్నివారితవానిత్యర్థః + రుధేర్లుఙ్, ఇరితోవేతి చ్లేర్వికల్పాదఙాదేశః, ఏషాహృష్టా రోమాంచాద్యనుభావవతీచ ॥ ౮౨ ॥——అనుదేహమితి ॥ అనుదేహం-దేహస్యపశ్చాత్ + అవ్యయం విభక్తీత్యాదినాపశ్చాదర్థేఽవ్యయీభావః, ఆగతవతః పరిణాయకస్య పరిణేతుః, వోఢురిత్యర్థః + నయతేర్ణ్వుల్ప్రత్యయః, ఉపసర్గాదసమాసేపీణోపదేశస్యేతిణత్వం గురుం పూజ్యాంభారవతీంచ ప్రతిమాం ప్రతిబింబముద్వహతా పశ్చాత్స్థితస్యాపి తదాభిముఖ్యాదితిభావః, ముకురేణ-దర్పణేన, కర్త్రా ॥ ని ॥ దర్పణేముకురాదర్శావిత్యమరః ॥ వేపథుభృతో నవోఢతయా భయశృంగారాభ్యాం కమ్పమానాత్- అతిమాత్రోభరోయస్యతస్మాదతిభరాత్ ప్రతిబింబగురుముకురధారణాదితిభావః, వధ్వాః నవోఢాయాః కరతః-పాణితలాత్ + పంచమ్యాస్తసిల్, కథమపి నాపాతి-నపతితం, మహతాయత్నేనధారితఇత్యర్థః + భావేలుఙ్, ఏషాచ ముగ్ధా అత్ర వధూకరస్య భారాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః, గురుమితి శ్లేషాత్థాపితేతిసఙ్కరః ॥ ౮౩ ॥——అవనస్యేతి ॥ అవనస్యగాఢమత్యంతముపగూఢ

కుచద్వితయేన గాఢముపగూఢవతా । దయితేన తత్క్షణచలద్రశనాకలకిఙ్కిణీరవము
దాసి వధూః ॥ ౨౪ ॥ కరరుద్ధనీవి దయితోపగతౌ గళితం త్వరావిరహితాసనయా ।
క్షణదృష్టహాటకశిలాసదృశస్ఫురదూరుభిత్తి వసనం వవసే ॥ ౨౫ ॥ పిదధానమన్వ
గుపగమ్య దృశౌ బ్రువతే జనాయ వద కో౽యమితి । అభిధాతుమధ్యవససౌ న గిరా పు
లకైః ప్రియం నవవధూర్న్యగదత్ ॥ ౨౬ ॥ ఉదితోరుసాదమతివేపథుమత్సుదృ
శోభిభర్తృవిధురం త్రపయా । వపురాదరాతిశయశంసి పురః ప్రతిపత్తిమూఢమ

నతా ఆశ్లిష్టవతా అతఏవ వక్షసి నిమగ్నకుచద్వితయేన-లగ్నస్తనయుగ్మేన, దయితేన తత్క్షణే చలన్ ఉద్గచ్ఛన్ రశనాయాః కలః కింకిణీరవో యస్మిన్ తద్యథా తథా వధూః-ప్రియా ఉదాసి-ఉదస్తా, ఉత్క్షిప్తా అస్యతేః కర్మణి లుఙ్, ఏషా హృష్టా రోమాంచాద్యనుభావవతీ, స్వభావోక్తిరలఙ్కారః ॥ ౨౪ ॥— కరేతి॥ దయితోపగతౌ-ప్రియాగమనే సతి, అతఏవ త్వరావిరహితాసనయా-వేగత్యక్తపీఠయా, ఉత్థితయేత్యర్థః కయాచిదితి శేషః అతఏవ గళితం స్రస్తం అతఏవ కరరుద్ధనీవి కరగృహీతబంధనం వసనం క్షణదృష్టహాటకశిలాసదృశీ కించిద్దృష్టహేమశిలాప్రతిమా స్ఫురంతీ ఊరుభిత్తిరూరుప్రదేశో యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా॥ ని ॥ హిరణ్యం హేమహాటకమిత్యమరః ॥ వవసే-ఆచ్ఛాదితం + వసేరాచ్ఛాదనార్థాత్కర్మణి లిట్, ఊరుర్భిత్తిరివేత్యుపమితసమాసః ॥ అత్రోపమయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౫ ॥—పిదధానమితి ॥ నవవధూర్నవోఢా అన్వక్ పశ్చాదుపగమ్యాగత్య దృశౌ నేత్రే పిదధానం ఛాదయంతం ప్రియం అయం దృష్టిచ్ఛాదకః కః వదేతి బ్రువతే పృచ్ఛతే జనాయ సఖీజనాయ గిరా వాచా అభిధాతుం-వక్తుం నాధ్యవససౌ నోత్సేహే లజ్జయేతి భావః + అధ్యవపూర్వాత్స్యతేః కర్తరి లిట్, కింతు పులకైర్న్యగదత్ అవోచత్ అత్ర ప్రియవిజ్ఞానరూపస్యార్థస్య లజ్జయా అసంలక్షితస్య పులకైః ప్రకాశనాత్ సూక్ష్మాలఙ్కారః * అసంలక్షితసూక్ష్మార్థప్రకాశస్సూక్ష్మ ఉచ్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౨౬ ॥ — ఉదితేతి ॥ అభిభర్తృ-భర్తృసమక్షం + లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్య ఇతి అవ్యయీభావః, ఉదితః ఉత్పన్నః ఊరుసాదః ఊర్వోర్నిశ్చేష్టతా యస్య తత్ అతివేపథుమత్-అతికమ్పవత్, ఏతేన విశేషణద్వయేన ప్రత్యుత్థానాలింగనవిరోధినౌ స్తంభవేపథూ సాత్త్వికావుక్తౌ త్రపయా లజ్జయా విధురం విలక్షణం ఏతేన లజ్జాసంచారిణః ప్ర

పిబాఢమభూత్ ॥ ౬౬ ॥ పరిమంథరాభిరలఘూరుభరాదధివేశ్మ పత్యురుపచార విధౌ । స్ఖలితాభిరప్యనుపదం ప్రమదాః ప్రణయాతిభూమిమగమన్ గతిభిః॥౬౭ ॥ మధురోన్నతభ్రు లలితం చ దృశోః సకరప్రయోగచతురం చ వచః । ప్రకృతిస్థమేవ నిపుణాగమితస్ఫుటనాట్యలీలమభవత్సుతనోః॥ ౬౮ ॥ తదయుక్తమంగ తవ విశ్వ సృజా న కృతం యదీక్షణసహస్రతయా । ప్రకటీకృతా జగతి యేన ఖలు స్ఫుటమిం

యవాకురాంతరత్వముక్తం ఏవం పురఃప్రతిపత్తిమూఢం ఇతికర్తవ్యతామూఢమ పి సుదృశో వపుః బాఢం భృశం ఆదరాతిశయేనాంసిముఖరాగాదిలింగైః ఆదరవి శేషవ్యంజకమభూత్ సత్యాదరే కిముపచారైరితి భావః ॥ ౬౬ ॥—పరీతి ॥ ప్ర మదాః-స్త్రియః, అధివేశ్మ నిజవేశ్మని పత్యురుపచారవిధౌ ప్రత్యుత్థానాదికర్మ ణి అలఘూర్మహతః ఊరోర్వక్ష్యరాత్ సక్థిభారాత్పరిమంథరాభిరలసాభిరనుప దం పదేపదే స్ఖలితాభిరపి గతిభిర్గమనైః ప్రణయాతిభూమిం ప్రేమప్రక ర్షం అగమన్ పరమప్రేమాస్పదీభూతా ఇత్యర్థః, ప్రత్యుత్థానాదపి స్ఖలిత గమనమేవపత్యుః ప్రీతికరమభూదిత్యర్థః స్త్రీణాం స్ఖలనం పత్యుః ప్రీతికరమ భూదితి విరోధాభాసోలంకారః ॥ ౬౭ ॥— మధురేతి ॥ మధురం మనోహ రం యథాతథా ఉన్నతే ఉచ్చలితే భ్రువౌ యస్మింకర్మణి తత్ మధురోన్నతభ్రు +గో స్త్రియోరుపసర్జనస్యేతి హ్రస్వత్వం దృశోర్లలితం నయనచేష్టా చ సకరప్ర యోగం హస్తాభినయసహితం తచ్చతచ్చతురం చ వచశ్చ సుతనోః స్త్రియాః ప్ర కృతిస్థమేవ స్వభావసిద్ధమేవ సదపి నిపుణేన నిపుణాచార్యేణ ఆగమితమభ్యా సిత అతఏవస్ఫుటం ప్రథితం యన్నాట్యం నృత్తం తస్యలీలేవలీలా యస్యతత్త థోక్తమభవత్ ఇతినిదర్శనాలంకారః, తయోః సంకర్యమూహ్యం గమ్యతే॥౬౮॥— అథ కస్యాశ్చిత్సపత్నీనామగ్రహణావమానితాయాః కాంతోపాలంభం వ్యా ఖ్యామాహ ॥ తదిత్యాది ॥ అంగేత్యామంత్రణే విశ్వసృజా-విధాత్రా, తవేక్షణ సహస్రతయం-నేత్రసహస్రసమూహః + సంఖ్యాయా అవయవే తయప్; నకృ తం నసృష్టమితియత్, తదయుక్తం కుతః యేన కారణేన మయి విషయే స్ఫుటం ప్రత్యక్షమేవ గోత్రభిదా నామభేదినా అద్రిభేదినా చ ॥ ని ॥ గోత్రంనామ్ని కులేచాద్రౌ ఇతియాదవః ॥ త్వమేతి శేషః, అద్యేంద్రతా జగతి లోకే ప్రకటీకృ తా ఖలు, అత్ర గోత్రభిదేతి శ్లేషానుప్రాణితమసహస్రాక్షమింద్రత్వముత్ప్రేక్ష్య

ద్రితాద్యమయిగోత్రభిదా॥ ౭౦ ॥నవిభావయత్యనిశమక్షిగతామపిమాంభవానతి సమీపతయా । హృదయస్థితామపిపునఃపురతఃకథమీక్షతేబహిరభీష్టతమామ్॥౭౧ ఇతిగంతుమిచ్ఛుమభిధాయపురఃక్షణదృష్టిపాతవికసద్వదనామ్ . స్వకరావలంబనవిముక్తగళత్కలకాంచికాందిదతుణ త్తరుణః॥ ౭౨॥ అపయాతి సరోషయానిరస్తేకృతకంకామినిచుక్షుపేమృగాక్ష్యా । కలయన్నపినవ్యథోపతస్థేశకునేనస్ఖలితఃకిలేతరోపి ॥ ౭౩ ॥ ఆలోక్యప్రియతమమంశుకేవినీవాయత్తస్థే నమితముఖం

తే ॥ ౭౦ ॥—నేతి ॥ అనిశం అక్షిగతాం-చక్షుస్సన్నికృష్టామపి, ద్వేష్యామితిచగమ్యతే॥ ని ॥ ద్వేష్యేత్వక్షిగతఇత్యమరః ॥ మాంపతిసమీపతయా భవాన్న విభావయతి - నపశ్యతి + శేషెప్రథమఇతి ప్రథమపురుషః ఇంద్రియసన్నికృష్టమపి నలక్ష్యతఇతి విరోధాభాసనాథోపిశబ్దః పరమార్థస్తు ద్వేష్యత్వాదతిసామీప్యాచ్చ అవిభావనం నచిత్రమితిభావః, అభీష్టతమాం పునః హృదయస్థితాం హృదయాదనపేతామంతర్హితామితిచ గమ్యతే, అతఏవ విరోధాభాసనాథోపిశబ్దః బహిఃపురతః కథంభవానీక్షతే, ఇదంతుచిత్రం అతిసామీప్యవద్వ్యవధానస్యాపి దర్శనప్రతిబన్ధకత్వాదితిభావః ప్రేమాస్పదం వస్తు పరోక్షమప్యపరోక్షమీక్ష్యతే ఇతరదపరోక్షమపి పరోక్షమేవేతి తాత్పర్యార్థః, విరోధాభాసయోస్సఙ్కరః ॥ ౭౧ ॥—ఇతీతి ॥ ఇత్యభిధాయ పురః గన్తుమిచ్ఛుం క్షణం దృష్టేః పాతేన వికసద్వదనాం పరస్పరదృష్టిపాతమాత్రగతకోపామిత్యర్థః కాంచిన్నాయికాం తరుణో యువా స్వకరావలమ్బనం ప్రియకరేణ గ్రహణం తేన విముక్తాముక్తబంధా అతఏవ గళంతీ . స్రంసమానా కలామధురాచ కాఞ్చీయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా అరుణత్-రుద్ధవాన్ + రుధిర్ ఆవరణే, రుధాదిభ్యశ్శ్నమ్, ఏషాకలహాన్తరితా ॥ ౭౨ ॥— అపేతి ॥ సరోషయా సకోపయా, మృగాక్ష్యా నిరస్తే కామిని ప్రియే అపయాతి నిర్యాతిసతి కృతకం కృత్రిమంయథాతథాచుక్షువే తన్నిర్గమప్రతిబన్ధార్థం క్షుతంకృతమిత్యర్థః + టుక్షుశబ్దేభావేలిట్ ఇతరోపి నాయకోపి కలయన్నపి కృతకం జానన్నపి ఆశు నేనస్ఖలితఃకిల నిరుద్ధఇవసవ్యథః సన్నిర్వేదః అవతస్థే-స్థితః, నగతఇత్యర్థః ఉభావపి సమానరాగావితిభావః ఏషాచకలహాన్తరితా॥౭౩॥ ఆలోక్యేతి ॥ మానవత్యాః-కోపవత్యాః, స్త్రియా * స్త్రీణామీర్ష్యాకృతఃకోపః

మమానవత్యా । తస్యా నంపదమచలాక యాంబభూవేమానస్య దుృతమపయాన మాస్థితస్య ॥ ౭౪ ॥ సుదృశస్స్మరసన్న్యలీకత ప్త స్తరసాశ్లిష్టవతస్సయావనోష్మా । క థమప్యభవత్స్మరానలోష్ణః స్తనభారోనఖంపచః ప్రియస్య ॥ ౭౫ ॥ దధత్యురోజద్వయముర్వశీతలం భువోగతేవస్వయముర్వశీతలమ్ । బభౌ ముఖేనాప్రతిమేన కాచనశ్రియాధికాతాంప్రతిమేనకాచన ॥ ౭౬ ॥ ఇత్థం నారీఘటయితుమలం

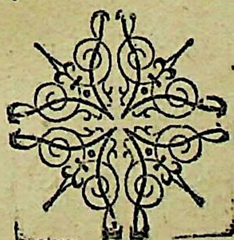
కామానాన్యాసంగినిప్రియే । ప్రియతమమాలోక్య స్థిత్వా సమాసకర్తృకత్వా ల్క్త్వాప్రత్యయః, అంశుకే వినీవౌ ప్రియాలోకనాద్విగళితబంధేసతి + భాషి తపుంస్కత్వాత్పుంవద్భావః ॥ ౭౨ ॥ స్త్రీ కటీవస్త్రబంధేపి నీవీపరిపణోపి చేత్య మరః ॥ నమితముఖేందుయథాతథా తస్థే-స్థితమిత్యర్థః, తత్ర స్థానన్నమ్రముఖా వస్థానాద్ధ్రుతం శీఘ్రం ప్రియాలోకనక్షణఏవేత్యర్థః, అపయానమాస్థితస్యపరా యాణంగతస్య మానస్య-కోపస్య, పదం-పాదచిహ్నం, అవలోకయాంబభూవే అన్వేషితమిత్యర్థః, లజ్జానిమిత్తాయాః ముఖానతేరన్వేషణార్థత్వముత్ప్రే క్ష్యతే నూనమితి మానగంధోప్యస్తమిత ఇతిభావః ॥ ౭౩ ॥—సుదృశ ఇతి ॥ స రసమార్ద్రం నూతనమితి యావత్ తేన న్యలీకేనప్రియకృతేనాపరాధేన తప్తః తథా యావనోష్మణా సహవర్తత ఇతి సయావనోష్మా కించ స్మరానలోష్ణః-కా మాగ్నిసంతప్తః, ఏవం త్రివిధాగ్నితప్తోపి సుదృశః స్తనభారః తరసా-వేగేనా తివాహదశాయామేవేత్యర్థః, ఆశ్లిష్టవతః-ఆలింగితవతః, ప్రియస్య కథమపి-కథంవా, కుతోవా హేతోరిత్యర్థః, నఖంపచతి క్వాథయతీతినఖంపచః + ప చిరత్రతాపవాచీ మి ఖేతిఖశ్ప్రత్యయః, అరుద్విషదజంతస్య ముమితి ము మాగమః, నాభవత్ ఉష్ణః ఈ షోపి నాభూదిత్యర్థః, ప్రియాంగసం గమాత్రప్రతీకారాఃఖలు కామినీనాం సంతాపా ఇతిభావః, తాదృగౌష్ణ్యాసంబ న్ధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౭౪ ॥—దధతీతి ॥ ఉరు మహదశీతలం స్మ రయావనోష్మభ్యాముష్ణం ఉరోజద్వయం కుచయుగ్మం దధతీ భువస్థలంగతాభూ లోకమాగతా స్వయం సాక్షాదుర్వశీవస్థితేత్యుత్ప్రేక్షా, కాచనస్త్రీ అప్రతి మేన-అసదృశేన, ముఖేన బభౌ, తాంప్రతి మేనకా-మేనకాఖ్యాఅప్సరాశ్చ, శ్రియా-సౌందర్యేణాధికా నేత్యతిశయోక్తిః, తయోర్యమకేన సంసృష్టిః ॥ ౭౫ ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థమనేనప్రకారేణ + ఇదమస్థమురితిథముప్రత్యయః, నపది శా

కామిభిః కామమాసక్తా ప్రాలేయాంశోః స్ఫుటపదిరుచయశ్శాంతమానాంతరాయాః ।
ఆచార్యత్వంరతిషు విలసన్మన్మథశ్రీవిలాసా హ్రీప్రత్యూహప్రశమకుశలాశ్శీధవ
శ్చక్రురాసామ్ ॥ ౮౭ ॥ ....

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే శ్రీపదాంకే
సూర్యాస్తాదివర్ణనంనామ నవమస్సర్గః.

తః శమితాః మానః కోపఏవ అంతరాయో యాభిస్తాః + వాదాంతేత్యాదినా శమేర్ణ్యంతాచ్ఛాంతేతినిపాతః, ప్రాలేయాంశోశ్చంద్రస్య రుచయః నారీః-కాన్తాః, కామిభిర్ఘటయితుం-సంధాతుం + మితాంహ్రస్వః, పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థే-ష్వితితుమున్ప్రత్యయః, కామం అలం సమర్థాః ఆసన్ దూత్య ఏవేతిభావః, విలసంతో మన్మథశ్రీవిలాసాః మణితసీత్కారాదిమదనాతిరేకవికారాః యాభిస్తాః హ్రీరేవప్రత్యూహో విఘ్నః తస్య ప్రశమే నివారణే కుశలాః శేరతేఆభిరితి శీధవః మదిరాః + శీఙో ధుగిత్యౌణాదికో ధుక్ప్రత్యయః, ఆసాం నారీణాం రతిషు ఆచార్యత్వం-ఆచార్యకముపదేశం చక్రుః నర్మసఖ్య ఇవేతిభావః, అత్ర ప్రథమార్ధే ప్రస్తుతచంద్రరుచాం మానశమనకామిఘటనపాటవవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతదూతీత్వప్రతీతేస్సమాసోక్తిః, ద్వితీయార్ధేతు శీధుష్వారోపితస్యాచార్యత్వస్య ప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః, తయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః, తేనచ దూతీనర్మసఖ్యుపమాధ్వనిః, ఉత్తరసర్గేమధుపానరతోత్సవర్ణనాయాశ్చాయమేవప్రస్తావః, మందాక్రాంతావృత్తం ❋ మందాక్రాంతాజలధిషడగైర్మ్భౌనతౌ తాద్గురూ చేదితిలక్షణాత్ ॥ ౮౭ ॥❋❋❋

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే నవమస్సర్గః

మాఘమహాకావ్యే సవ్యాఖ్యానే దశమసర్గప్రారంభః

సజ్జితానిసురభీణ్యథయూనాముల్లసన్నయనవారిరుహాణి । ఆయయుస్సుఘటితానిసురాయాః పాత్రతాం ప్రియతమావదనాని ॥ ౧ ॥—సోపచారముపశాంతవిచారం సానుతర్షమనుతర్షపదేన । తే ముహూర్తమథమూర్తమపీప్యన్

ఆవృత్త్యా రతిషు శీఘ్రవశ్చతురిక్త్యుక్త అల్ప పంచనాయ అస్మి సర్గే తావన్మధుపానం వర్ణయతి ॥ సజ్జితానీతి ॥ అథ పానగోష్ఠీప్రస్తావానంతరం సజ్జితాని భావనక్షాళనాదినా సంస్కృతాని సురభీణి యథాయోగం స్వభావసంస్కారాభ్యాం సుగంధీతి నయనాని వారిరుహాణీవ అన్యత్రనయనానీవ వారిరుహాణి వాసనార్థం క్షిప్తాన్యుల్లసంత్యేషు తానితథోక్తాని సుఘటితాని సుష్ఠుస్వావయవైర్యోజితాని శోభనసంస్థానవత్తయా యోజితానివా ప్రియతమావదనాని యూనాం సురాయాః పాత్రతాం పానభాజనతాం ఆయయుః ప్రియాముఖసంపర్కజనితరసాస్వాదలోభాత్తాసాం ముఖసురామేవ పపురితిభావః, అత్రవదనేష్వారోప్యమాణాయాః పాత్రతాయాః స్వతాదాత్మ్యేన తేషాం పానసాధనతాపాదనేన ప్రకృతవదనోపయోగాత్, పరిణామాలంకారః, ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతిలక్షణాత్; తేన శ్లేషసంకీర్ణేయముపమావ్యజ్యతే ॥ అస్మిన్సర్గే స్వాగతావృత్తమ్ ॥ స్వాగతేతిరనభాగురుయుగ్మమ్ ॥ ౧ ॥ —సోపచారమితి ॥ అథ పాత్రీకరణానంతరం తే యువానః సోపచారం సప్రార్థనం ఉపశాంతవిచారం నివృత్తశంకం, వివాదమితిపాఠే మానమవధూయేతి పునరుక్తిః చారమ్బచాపమితి ప్రక్రమభంగశ్చస్యాత్, సానుతర్షం సతృష్ణం చయథాతథా అనుతృష్యంత్యనేనేత్యనుతర్షం-మద్యం॥ ని ॥ మద్యేనుతర్షస్తత్పానేపాత్రతృష్ణాభిలాషయోరిత్యుభయత్రాపివిశ్వః ॥ తస్యపదేనచ్ఛలేనమూర్తం మూర్తిమత్ప్రియమస్వాః స్వకీయాః వధూర్ముహూర్తం క్షణాత్ మానం-కోపం, అవధూయ అపీప్యన్-పాయయంతిస్మ + పిబతేర్ణ్యంచజి, లోపః పిబతేరీచ్చాభ్యాసస్యేతి ధాతోర్నకారస్యలోపః ఈకారాదేశశ్చాభ్యాసస్య, నప్రా

ప్రీయమానమవధూయవధూస్స్వాః ॥ ౨ ॥ కాన్తకాంతవదనప్రతిబిమ్బేభగ్న
బాలసహకారసుగంధౌ । స్వాదునిప్రణదితాళినిశీతే నిర్వవారమధునీంద్రియవ
ర్గః ॥ ౩ ॥ కాపిశాయనసుగంధివిఘూర్ణన్నున్మదోధిశయితుంసమశేత। ఫు
ల్లదృష్టివదనంవనితానామబ్జచారుచషకంచషడంఘ్రిః ॥ ౪ ॥బిం బితంభృతపరిస్రు
తిజానన్భాజనేజలజమిత్యబలాయాః । ఘ్రాతుమక్షిపతిభ్రమరస్య భ్రాంతిభా

దమీత్యాదినా నిగరణార్థత్వనిమిత్తపరస్మైపదనిషేధేపి, ణిచశ్చేత్యాత్మనేపద
వికల్పాత్పాక్షికం పరస్మైపదం, గతిబుద్ధీత్యాదినావధూరిత్యణికర్తుఃకర్మత్వం
అనుతర్షపదేనేత్యనుతర్షాపహ్నవేనమూర్ఛాతోప్యత్ప్రేక్షణాద్వ్యంజకాప్ర
యోగాచ్చ ప్రతీయమానసాపహ్నవోత్ప్రేక్షా ॥ ౨ ॥— కాన్తేతి ॥ కాం
తం సంక్రాన్తం కాంతవదనప్రతిబింబంయస్మిన్తస్మిన్ నేత్రనిర్వృతికరఇత్యర్థః
భగ్నాః క్షిప్తాః బాలసహకారాశ్చ్యుతవిశేషపల్లవాః ॥ ని ॥ ఆమ్రశ్చూతో ర
సాలోసౌసహకారోతిసౌరభఇత్యమరః ॥ తైస్సుగంధౌ సురభిణి ఘ్రాణతర్పణ
ఇత్యర్థః + తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కంపుంవద్గాలవస్యేతిపుంవద్భావః,
స్వాదుని మధురేరసనాకర్షిణీత్యర్థః, ప్రణదితాళినిగుంజన్మధుకరేశ్రోత్రసు
ఖఇత్యర్థః, శీతే శీతలె స్పర్శసుఖఇత్యర్థః, ఏవం పంచవిషయసమష్టౌ మధు
ని-మద్యే, ఇంద్రియవర్గః, చక్షురాదీంద్రియపంచకం నిర్వవార-నిర్వృతమ
భూత్, అత్ర రూపరసాదిపదార్థానాం మధువిశేషణభావేననిర్వృతిహేతు
త్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్ ॥ ౩ ॥— కాపిశాయనేతి ॥ ఉన్మదః-ఉ
ద్రిక్తమదః, అతఏవ విఘూర్ణన్-భ్రామ్యన్, షడంఘ్రిః-షట్పదః, కాపిశాయ
నేన-మద్యేన, సుగంధిసురభి ॥ ని ॥ కశ్యంకల్యంతథామద్యం మైరేయంకాపి
శాయనమితివైజయంతీ॥ ఫుల్లదృష్టి-వికసితనేత్రం, వనితానాం-స్త్రీణాంవదనం
అబ్జేన వాసనార్థం క్షిప్తేన చారుచషకం పానపాత్రంచ॥ ని॥ చషకోస్త్రీపా
నపాత్రమిత్యమరః ॥ అధిశయితుం-అధిష్ఠాతుం, సమశేత, ఇదం భజామీదంవే
త్యుభయలోభాత్ డోలాయమానమానసఆసీదిత్యర్థః, అత్ర ప్రకృతమోరే
వ వదనచషకయోష్షట్పదాభిలాషాస్పదత్వరూపైకధర్మయోగాదౌపమ్యస్య
గమ్యతాయాం తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౪ ॥— బిమ్బితమితి॥ భృతాపరిస్రుదా
రుణీయస్మిన్ ॥ ని ॥ పరిస్రుద్వారుణాత్మజేత్యమరః ॥ భాజనే-పానపాత్రే, బింబి

జభవతి క్వ వివేకః ॥ ౫ ॥ దత్తమిష్టతమయా మధు పత్యుర్బాఢమాప పిబతో రసవత్తామ్ । యత్సువర్ణముకుటాంశుభిరాసీచ్చేతనావిరహితైరపి పీతమ్ ॥ ౬ ॥ స్వాదనేన సుతనోరవిచారాదోష్ఠతస్సముచరిష్ణురసోత్ర । అన్యమన్యదివ యన్మధుయూనః స్వాదమిష్టమతనిష్ట తదేవ ॥ ౭ ॥ విభ్రతా మధురతామతిమాత్రం రాగిభిర్యుగపదేవ పపాతే । అననైర్మధురసో వికసద్భిర్నాసికాభిరసితోత్పలగంధః ॥ ౮ ॥

తం-ప్రతిబిమ్బితం, అబలాయాః-స్త్రియాః, అక్షిజలజమితి జానన్ సాదృశ్యాత్త థా భ్రామ్యన్నిత్యర్థః, భ్రమరః ఘ్రాణం పతతిస్మ తథాహి భ్రాంతిః-భ్రమణం విపరీతజ్ఞానంచ తద్భాజి వివేకః తత్త్వవిచారః క్వభవతి నక్వాపీత్యర్థః, అత్ర భ్రమరస్యాక్షిణి జలజభ్రాంతేః భ్రాంతిమదలఙ్కారః తత్సమర్థకత్వాత్, శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితార్థాంతరన్యాసస్య తేన సహాంగాంగిభావేన సఙ్కరః ॥ ౫ ॥—దత్తమితి ॥ ఇష్టతమయా దత్తం మధు-మద్యం, కర్తృ పిబతః పత్యుః రసవత్తాం ప్రేయసీకరస్పర్శాదతిస్వాదుతామాప + అతిశాయనే మతుప్ బాఢం ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షా, కుతః యద్యస్మాచ్చేతనావిరహితైరచేతనైస్సువర్ణ ముకుటాంశుభిరపి మధుని ప్రసృతైరితి భావః, పీతం-పీతవర్ణం, పీతఞ్చాసీత్ అత్ర పీతమితి శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యా పీతిమ్నః పానక్రియాభేదాధ్యవసాయాద చేతనాంశుకర్తృక పానక్రియానిమిత్తక ప్రేయసీ స్వహస్తదానాహితరసవత్త్వోత్ప్రేక్షా, తయాచ యదచేతనానామపి పేయం తత్ చేతనానాం కింవక్తవ్యమిత్యర్థాపత్తిధ్వననాదలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౬ ॥—స్వాదనేనేతి ॥ సుతనోః కర్త్ర్యాః స్వాదనేనాస్వాదనేన, ఓష్ఠతః-ఓష్ఠాత్ గసః స్వాదోత్ర మధుని అవిచారాత్ అసంశయాత్సముచరిష్ణుసఙ్క్రాంతః + సమ్పూర్వాచ్చరతేరులుజ్, సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం కుతః యద్యస్మాత్ తదేవ పూర్వభుక్తమేవ మధు అన్యదివాపూర్వమివ అన్యమపూర్వమిష్టం ప్రియం స్వాదం రసం యూనోతనిష్ట + తనోతేర్లుఙ్, ఓష్ఠస్పర్శానంతరమేవ రసాంతరప్రాదుర్భావాద్యదనంతరన్యాయాత్తద్రససఙ్క్రమో త్ప్రేక్షా, సా చావిచారాదితి వ్యఞ్జకప్రయోగాద్వాచ్యా ॥ ౭ ॥—విభ్రతావితి ॥ రాగిభిః-కామిభిః, అతిమాత్రం మధురతాం-స్వాదుతాం, ప్రియత్వంవా విభ్రతా ॥ ని ॥ మధురం రసవత్స్వాదు ప్రియే ష్వమధురోన్యవదితి విశ్వః ॥ తస్యభావం వికసద్భిర్వికసంతీభిశ్చ వికసద్భిస్తత్లక్ష్ణ

పీతవత్యభిమతే మధుతుల్యస్వాదమోష్ఠరుచకం వివిదంక్షౌ । లభ్యతే స్మ పరిరక్తత
యాత్మా యావకేన వియతాపి యువత్యాః ॥ ౯ ॥ కస్యచిత్సమదనం మదనీయ ప్రే
యసీవదనపానపరస్య । స్వాదితస్సకృదివాసవ ఏవ ప్రత్యుతక్షణవిదంశపదేభూ

యావిజృంభమాణైః + నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి సపుంస
కైకశేషః, ఆననైర్మధురసో మద్యరసః నాసికాభిః ఘ్రాణైః అసితోత్పలగం
ధశ్చ యుగపదేవ పపాతే పీతౌ భిన్నేంద్రియగ్రాహ్యావపి గంధరసౌ యుగపత్
స్వేంద్రియసంబంధాత్ యుగపద్గృహీతావిత్యర్థః, అత్ర మనసః ఆశు సం
చారాద్యౌగపద్యాభిమానః శతపత్రపత్రశత భేదవదిత్యణుపరిణామవాదినః
వాస్తవమేవయౌగపద్యమితి మధ్యమపరిణామవాదినః సర్వపథీనాస్తుకవయ ఇత్య
లమబాలక్షుణ్ణాధ్వగమనేన అత్ర గంధరసయోః ప్రకృతయోరేకపానక్రియాసం
బంధాత్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౮ ॥—పీతవతీతి ॥ వివిదంక్షౌ-విదంష్టుమిచ్ఛౌ, ఉ
పదంశేచ్ఛావతీత్యర్థః ॥ ని ॥ ఉపదంశస్తు భక్షణమిత్యమరః ॥ + దంశేస్సన్నం
తాదుప్రత్యయః, అభిమతే వల్లభే మధునా తుల్యస్వాదం - తుల్యరసం, తుల్య
త్వంచ ప్రకృతోపయోగిహృద్యతామాత్రేణ నాన్యథా అవిలక్షణరసస్యానుప
దంశత్వాత్, ఓష్ఠో రుచకం ఆభరణమివేత్యుపమితసమాసః ॥ ని ॥ రోచనాయాం
చరుచకమశ్వాభరణమాల్యయోరితి విశ్వః ॥ తమోష్ఠరుచకమోష్ఠశ్రేష్ఠం పీతవతిసతి
వియతాఽపగచ్ఛతాపి + ఇణో లట్శ్నత్రాదేశః, ఇణో యణితి యణాదేశః, యు
వత్యాః యువతేః + జాతేహ్రస్వశ్చేతి వానదీత్వాదాడాగమః, యావకేనాలక్త
కేన పరిరక్తతయా దంతనిష్పీడనకృతేన రాగేణ హేతునా ఆత్మా స్వరూపం ల
భ్యతే స్మ-లబ్ధః, పునరుద్భూత ఇత్యర్థః- అత్రాధరపానాదపేతస్యాపి యావక
స్య రాగప్రాదుర్భావనిమిత్త(ద్వి)విరోధగర్భపునరుద్భవోత్ప్రేక్షా, వ్యంజక
ప్రయోగాద్గమ్యా ॥ ౯ ॥—కస్యచిదితి ॥ సమదనం యథాతథా మదయతీ
మదనీయం మదకారి + కృత్యల్యుటో బహులమితి కర్తరి అనీయర్ప్రత్యయః, త
స్య ప్రేయసీవదనస్య పానం పరం ప్రధానం యస్య తస్య కాముకత్వాత్ప్రియాము
ఖపానాసక్తస్య కస్యచిత్కామినః సకృదివ స్వాదితః ఆచామ్యైవ పీతః ఇవశ
బ్దో వాక్యాలంకారే ఆసవ ఏవ ప్రత్యుత వైపరీత్యేన ప్రత్యుత వైపరీత్య ఇతి గ
ణవ్యాఖ్యానే క్షణం విదంశపదే ఉపదంశస్థానే అభూత్, అన్యేషాం మధుపాన

త్ ॥ ౧౦ ॥ పీతశీధుమధురైర్మిథునానామాననైర్నిపరిహృతంచషకాంతః । వ్రీ
ళయారుదదివాళివిరావైర్నీలనీరజమగచ్ఛదధస్తాత్ ॥ ౧౧ ॥ ప్రాతిభంత్రిసరకేణ
గతానాంవక్రవాక్యరచనారమణీయః । గూఢసూచితరహస్య సహాస్యస్సుభ్రు

లోలుపానామధరాస్వాదఉపదంశః అస్యత్వధరపానైకపరస్య మధ్వేవోపదంశ ఇత్యర్థః, అత్ర అధరపానస్యోపదంశత్వసమ్బంధేప్యసంబంధః ఆసవస్య తదసమ్బంధేపి సమ్బంధ ఇత్యతిశయోక్త్యోస్సాపేక్షత్వాత్సఙ్కరః ॥ ౧౦ ॥—పీతేతి॥ పీతశీధూని-పీతమద్యాని, అతఏవ మధురాణి మనోజ్ఞాని యైస్తైర్మిథునానాం-స్త్రీపుంసానామాననైః చషకాంతః పానపాత్రాభ్యంతరే ॥ ని ॥ చషకోస్త్రీపానపాత్రమిత్యమరః ॥ పరిహృతం-త్యక్తం, నీలనీరజం వాసనార్థంక్షిప్తం నీలోత్పలం వ్రీడయా పరిహారలజ్జయా అళివిరావైః రుదదివాధస్తాదగచ్ఛత్ అత్ర మద్యాపగమనిమిత్తస్య నీలనీరజాధోగమనస్య రోదనవిశిష్టలజ్జాహేతుకత్వోత్ప్రేక్షా, సాచాళివిరావైరితి వ్యధికరణకారిపరిణామోజ్జీవితేతి సంకరః ॥ ౧౧ ॥ అథ మదానుభావాన్వర్ణయతి ॥ ప్రాతిభమిత్యాది ॥ త్రయాణాం సరకాణాంసమాహారస్త్రిసరకం త్రివారమధుపానం ॥ ని ॥ సరకంశీధుపాత్రేస్యాత్ శీధుపానేచశీధునీతి విశ్వః + తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాహారే ద్విగుః, పాత్రాదిత్వాన్నపుంసకత్వం తేనత్రిసరకేణ త్రిఃపానాన్మదాతిభూమిరితి పాత్రప్రసిద్ధిః ప్రతిభైవప్రాతిభం ప్రతిభావిశేషః ప్రజ్ఞాదిత్వాత్స్వార్థేణ్ ప్రత్యయఃయద్వా జ్ఞానబీజభూతః సంస్కారవిశేషః ప్రతిభేతి కావ్యప్రకాశకారః, తత్రభవం ప్రాతిభంజ్ఞానప్రభావవిశేషఏవ+భవార్థేణ్ప్రత్యయః, తత్ప్రాతిభంగతానాం త్రివారమధుపానోత్కటమదోద్బుద్ధసంస్కారప్రతిభావితప్రగల్భమతీనామిత్యర్థః, సుభ్రువాం-స్త్రీణాం, వక్రవాక్యరచనారమణీయః ప్రతికూలవాక్యప్రయోగరమ్యః గూఢాని పూర్వం లజ్జయా సంవృతాని సూచితాని సమ్ప్రతి మదేన ప్రకాశితాని రహస్యాని గ్రామ్యావయవచేష్టాప్రలపితాని యస్మిన్ సగూఢసూచితరహస్యః సహాసో సహాస్యశ్చేతి విశేషణసమాసః వైయక్తికవిశేషణవిశేష్యభావాత్ ॥ ని ॥ హాసోహాస్యమిత్యమరః ॥ పరిహాసోనర్మకేళీరూపహాసక్రీడేతి యాదవః ॥ ని ॥ ద్రవకేళిపరీహాసా ఇత్యమరః ॥ ప్రవవృతే-ప్రవృత్తః, ఇతఃపరం మదస్యచా

వాం ప్రియస్య తే పరిహాసః ॥ ౧౨ ॥ భావహారి హసితం వచనానాం కౌశలం దృశి వికారవిశేషాః । చక్రిరే భృశమృజోరపి వధ్వాః కామినేవ తరుణేన మదేన ॥ ౧౩ ॥ అప్రసన్నమపరాద్ధరి పత్యౌ కోపదీప్తమురరీకృతధైర్యమ్ । క్షాళితం ను శమితం ను వధూనాం ద్రావితం ను హృదయం మధువారైః ॥ ౧౪ ॥ సంతమేవ చిరమప్రకృతత్వాదప్రకాశితమదిద్యుతదంగే । విభ్రమం మధుమదః ప్రమదానాం ధాతులీనము

రీ ॥ ౧౨ ॥—భావేతి ॥ తరుణేనోత్కటేన యూనా చ మదేన కామినేవ ఋజోః ముగ్ధాయా అపి వధ్వాః కిముత ప్రౌఢానామితి భావః భావహారి విలాసమనోహరం హసితం హాసః వచనానాం కౌశలం ప్రాగల్భ్యం దృశి వికారవిశేషాశ్చ విలాసవిశేషాశ్చ భృశం చక్రిరే కృతాని పుంసేవ మార్దవం త్యాజయిత్వా ప్రౌఢీకృతేత్యర్థః, అత్ర హసితకౌశలవికారాణాం యౌగపద్యోక్త్యా సముచ్చయః గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతి లక్షణం తస్యోపమయాంగేన సంకరః తేన ఋజోరపీత్యత్ర కిముత ప్రౌఢానామిత్యర్థాపత్తిర్వ్యజ్యతే ॥ ౧౩ ॥—అప్రసన్నమితి ॥ అపరాద్ధరి ఆగస్కారిణి + రాధేస్తృచ్ప్రత్యయః, పత్యౌ విషయే అప్రసన్నం కలుషం క్షుభితమిత్యర్థః, కోపదీప్తం కోపేన ప్రజ్వలితం ఉరరీకృతధైర్యం అంగీకృతకాఠిన్యం ॥ ని ॥ ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమిత్యమరః + ఊరీర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతిత్వాత్, కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః, వధూనాం-అంగనానాం, హృదయం మధువారైర్మద్యపర్యాయైః ॥ ని ॥ మధువారా మధుక్రమా ఇత్యమరః ॥ క్షాళితం-ధౌతం ను, శమితం-నిర్వాపితం ను, ద్రావితం-ద్రవీకృతం ను, అన్యథా కథం తాదృగప్రసన్నతాదీప్తతా కఠినతానాం హానాన్నివృత్తిరితి భావః, అత్ర క్షాళితత్వాదీనామేకత్ర విరోధాదసాదృశ్యాచ్చ న సంశయాలంకారః, సతి సాదృశ్యే విరుద్ధానేకకోటిగోచరత్వాత్తస్య కింత్వప్రసన్నత్వాదినియతనిమిత్తకం క్షాళితత్వాద్యుత్ప్రేక్షాత్రయం ను శబ్దానువృత్తేః తచ్చాప్రసన్నత్వాద్యుద్దేశినాం క్షాళితత్వాద్యనుద్దేశిభిర్యథాసంఖ్యేనాన్వయమపేక్షత ఇతి యథాసంఖ్యాలంకారేణ సంకీర్యతే ॥ ౧౪ ॥—సంతమితి ॥ మధుమదః ప్రమదానాం స్త్రీణామంగే వపుషి అన్యత్ర + యస్మాత్ప్రత్యయవిధిరిత్యుక్తలక్షణే ప్రకృత్యాఖ్య శబ్దరూపే చిరం సర్వదా సంతమేవ ఏకత్ర స్వభావాత్ అన్యత్ర త్వనేకాక్ష

పసర్గ ఇవార్థమ్ ॥ ౧౫ ॥ సావశేషపదముక్తముపేక్షా స్రస్తమాల్యవసనాభరణేషు । గంతుముత్థితమకారణతస్స్మ ద్యోతయంతి మదవిభ్రమమాసామ్ ॥ ౧౬ ॥ మద్యమందవిగళత్త్రపమీషచ్చక్షురున్మిషితపక్ష్మ దధత్యా । వీక్ష్యతే స్మ శనకైర్నవవధ్వా కామినో ముఖమధోముఖయైవ ॥ ౧౭ ॥ యా కథంచన సఖీవచనేన ప్రాగభిప్రియతమం ప్రజగల్భే । వ్రీడజాడ్యమభజన్మధుపా సా స్వాం మదాత్ప్రకృతిమె

త్వాద్ధాతూనాం చేతి భావః కించాప్రకృతత్వాదప్రస్తుతత్వాదప్రసక్తత్వాదిత్యర్థ అప్రకాశితమవ్యంజితం విభ్రమం విలాసం ధాతౌ భావాదికే లీనం గూఢమర్థమభిధేయం ఉపసర్గః ప్రాదిరివాదిద్యుతత్ ద్యోతయతిస్మ + ద్యుతేః ణౌచ ఙ్యుపధాయాహ్రస్వః, ద్యుతిస్వాప్యోస్సంప్రసారణమిత్యభ్యాసస్య సంప్రసారణమికారః ఉపసర్గస్య ధాతులీనార్థద్యోతకత్వమాధానసంధానాదావనుసంధేయం, ఉపమాలంకారః ॥ ౧౫ ॥—సావశేషేతి ॥ సావశేషాణ్యర్ధోక్తానిపదానియస్మింస్తత్,ఉక్తం ఉక్తిర్వాక్యంస్రస్తేషు మాల్యవసనాభరణేషూపేక్షా,అనాదరః అకారణతో కస్మాదేవ గంతుముత్థితం ఉత్థానంచాసాం స్త్రీణాం మదవిభ్రమం మదవికారం ద్యోతయంతిస్మ ఏతైరనుభావైరాసాం మదసంచారో జ్ఞాతఇత్యర్థః, అత్రార్ధోక్తాదీనాం ఖలేకపోతన్యాయాన్మదద్యోతనే ప్రవృత్తత్వాత్ (కారణా)తత్క-రా)ణ్యోద్వితీయసముచ్చయః *ఖలేకపోతన్యాయేనబహూనాంకార్యసాధనే । కారణానాంసముద్యోగస్సద్వితీయస్సముచ్చయఇతిలక్షణాత్ ॥ ౧౬ ॥—మద్యేతి ॥ మద్యేన-మద్యపానేన, మందమల్పం విగళంతీ త్రపా యస్యతత్ అతఏవ ఈషదున్మిషితాని పక్ష్మాణి లోమాని యస్య తచ్చక్షుర్దధత్యా నవవధ్వా నవోఢయా కామినః ప్రియస్య ముఖం అధోముఖయైవ నమితవదనయైవ+స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదితివికల్పాదనీకారః, శనకైరసంభ్రమేణ వీక్ష్యతేస్మ తిర్యగీక్షితమిత్యర్థః, అత్రాపి మదమదనాభ్యాం త్రపైవ బలీయసీతిమౌగ్ధ్యాతిశయోక్తిః * ఉదయద్యౌవనామౌగ్ధ్యాలజ్జావిజితమన్మథా ॥ ౧౭ ॥—యేతి ॥ యా స్త్రీ కథంచన కృచ్ఛ్రేణ సఖీవచనేన సఖీప్రేరణయా ప్రాఙ్మద్యపానాత్పూర్వమభిప్రియతమం ప్రియతమసమక్షం + అభిముఖ్యేవ్యయీభావః ప్రజగల్భే-ప్రగల్భతేస్మ, సా స్త్రీ మధుపిబతీతి మధుపా సతీ + ఆతోనుపసర్గేకః వ్రీడజాడ్యం మౌగ్ధ్యమభజత్ విహాయాగంతుకంధర్మం స్వభావమభజన

తి హి సర్వః ॥ ౧౮ ॥ ఛాదితః కథమపి త్రపయాంతర్యః ప్రియం ప్రతి చిరాయ రమణ్యాః । వారుణీమదవిశంకమథావిశ్చక్షుషోఽభవదసావివ రాగః ॥ ౧౯ ॥ ఆగతానగణితప్రతియాతాన్వల్లభానభిసిసారయిషూణామ్ । ప్రాపి చేతసి సవిప్రతిసారే సుభ్రువామవసరస్సరకేణ ॥ ౨౦ ॥ మా పునస్తమభిసీసరమాగస్కారిణం మదవిమోహితచేతాః । యోషిదిత్యభిలలాష న హాలాం దుస్త్యజః ఖలు సుఖాదపి మా

చాదిత్యర్థః, తథాహి సర్వః జనః మదాద్ధేతోః స్వాం-స్వకీయాం, ప్రకృతిమేతి-స్వభావంగచ్ఛతి, స్వాభావికధర్మప్రకాశనం మదధర్మః సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసాలంకారః ॥ ౧౮ ॥—ఛాదిత ఇతి ॥ రమణ్యాః ప్రియం ప్రతి యో రాగః ప్రియవిషయోఽభిలాషః త్రపయా చిరాయాంతః ఛాదితస్సంవృతః, అసావయమేవ రాగోఽథాస్మిన్నవసరే వారుణీమదవిశంకం మద్యమదేన నిశ్శంకం చక్షుషో నేత్రాదావిరభవదివ-ఆవిర్భూతః కిము, అత్ర రతిరాగమదరాగయోరభిలాషపాటలిమరూపయోః శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిమహిమ్నా యోంతర్గతో రాగః సఏవ చిరనిరోధాదుద్బద్ధః సన్ ప్రతి ఘటోద్ఘాటితత్రిపాకపాటికయా చక్షుర్ద్వారాద్బహిరుద్భిన్న ఇవేత్యుత్ప్రేక్ష్యతే, ఆవిర్భావోత్ప్రేక్ష్యప్రధానం కవిస్వాతంత్ర్యాత్ ॥ ౧౯ ॥—ఆగతానితి ॥ ఆగతాన్ స్వయం ప్రాప్తాన్, తథాప్యగణితాశ్చ తే ప్రతియాతాశ్చ ఇతి స్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలసమాసః, తాన్ వల్లభానభిసిసారయిషూణాం సమ్ప్రతి చంద్రోదయే స్వయమేవాభిసారయితుం అభిసర్తుమిచ్ఛూనాం+ అభిసారయతేః స్వార్థణ్యంతాత్సన్నంతాదుప్రత్యయః, సుభ్రువాం-స్త్రీణాం, చేతసి సవిప్రతిసారే హా కష్టమస్మాభిరకార్యం కృతమితి పశ్చాత్తాపయుక్తే సతి ॥ ని ॥ పశ్చాత్తాపోఽనుతాపశ్చ విప్రతీసార ఇత్యపీత్యమరః ॥ సరకేణ మధునా మధుపానేన వా ॥ ని ॥ సరకం శీధుపాత్రే స్యాచ్ఛీధుపానే చ శీధునీతి విశ్వః ॥ అవసరః ప్రాపి-ప్రాపితః, స్వయం గమనసాకర్యాయ మధుపానం చక్రురిత్యర్థః, అత్రాభిసరణకార్యస్య పశ్చాత్తాపకారణకస్య మదయోగాత్సౌకర్యోక్తేస్సమాధ్యలంకారః ॥ ని ॥ సమాధిస్సుకరం కార్యం కారణాంతరయోగత ఇతి కావ్యప్రకాశే ॥ ౨౦ మా పునరితి ॥ మదవిమోహితచేతాః-మదేన విమోహితచిత్తా భ్రామితచిత్తా సతీ ॥ అహమితి శేషః, ఆగస్కారిణం-అపరాధకృతం + అతః కృతమిత్యాదినా వివర్జనీ

నః ॥ ౨౧ ॥ హ్రీవిమోహమహరద్దయితానామన్తికం రతిసుఖాయ నినాయ । సప్రసాదమితి సేవితమాసీత్సద్య ఏవ ఫలదం మధు తాసామ్ ॥ ౨౨ ॥ దత్తముత్తమదనం దయితేన వ్యాప్తమాతిశయికేన రసేన । సస్వదే ముఖసురం ప్రమదాభిర్నా

యస్య సత్త్వం, తం పునరప్యభియోమాభిసీసరం నాభిసరయామాస+ సరతేస్సార్థణ్యన్తాల్లిట్, క్వాచజ్ఞ్యపభాయామాత్రస్వః- దీర్ఘోలఘోరిత్యభ్యాసదీర్ఘః, ఇతి ఇత్యాలోచ్యేత్యర్థః, గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః అన్యథా పౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః, యోషిత్కాఞ్చిత్ (స్త్రీ)హలాం సురాం॥ ని॥ సురా హాలి ప్రియా హాలేత్యమరః ॥ నాభిలలాష తథాహి సుఖాదపి మానో మస్త్యజనఖలు అతోల్పకారణాదధికార్థహానిరితి న శంకనీయమిత్యర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౨౧॥—హ్రీతి ॥ సప్రసాదం మనఃప్రసాదపూర్వకం మమేదం శ్రేయస్కరమితి భావనాపూర్వకమిత్యర్థః, అన్యథా ఫలోదయ ఏవ న స్యాత్ * దైవజ్ఞే భేషజే గురౌ ఇతి వచనాదితి భావః, సేవితముపయుక్తమితి హేతోర్మధు తాసాం సద్య ఏవ ఫలదమాసీత్, యతః హ్రీవిమోహం వ్రీడాజాడ్యమహరత్ రతిసుఖాయ సురతసుఖానుభవాయ దయితానామన్తికం నినాయ అత్ర హ్రీహరణాన్తికనయనవాక్యార్థాభ్యాం ఫలదానవాక్యార్థసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలఙ్కారః ॥ ౨౨॥ దత్తమితి ॥ ఉత్తమదనం-ఉపహితమదనం యథా తథా దయితేన దత్తం అత ఏవాతిశయికేన-అతిశయప్రచురేణ + వినయాదిభ్యష్ఠక్, రసేన స్వాదేన వ్యాప్తం స్వాదుతరమిత్యర్థః, ముఖే సురా ముఖసురం-గండూషమద్యం + విభాషా సేనాసురాచ్ఛాయాశాలానిశానామితి నపుంసకత్వం ప్రకృష్టో మదో యాసాం తాభ్యః (స్త్రీ)భ్యః +రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణ ఇతి సంప్రదానసంజ్ఞా సస్వదే రురుచే ప్రీతికరమభూదిత్యర్థః + కర్తరి లిట్, అత ఏవ తదేవ తాసాం మదకరం చాసీదిత్యాహ నామేతి యాథా(ప్రా)గర్వాకర్ణాదివ దప్యుత్పన్నం నామాపి ప్రమదేతి నామధేయం చ వ్యుదపాది వ్యుత్పన్నం జాతం, యథా ప్రకృష్టమదయోగాత్ ప్రమదేత్యన్వర్థనామకత్వం భవత్తథా తాస్తేనామాద్యన్నిత్యర్థః + పద్యతేరణ్యన్తాత్కర్తరి లుఙ్ చిణ్ తే పద ఇతి చిణ్ ప్రత్యయే చిణో లుక్, ప్రమదాభిరితి పాఠే సస్వదే స్వాదయాంచక్రే ఇత్యర్థః స్వాదనమశనం భక్షణమాహారో భోజనం స్వదనమితి హలాయుధః + స్వద ఆస్వాదనే

ప్రరూఢమపి చ వ్యదపాది ॥ ౧౩ ॥ లబ్ధసౌరభగుణో మదిరాణామఙ్గనాస్యచష
కస్య చ గన్ధః । మోదితాలిరితరేతరయోగాదన్యతామభజతాతిశయం ను ॥ ౧౪ ॥ మా
నభఙ్గపటునా సురతేచ్ఛాం తన్వతా ప్రథయతా దృశి రాగమ్ । భేజిరే సపది భావయ
తాఽన్తర్యోషితః ప్రణయినేవ మదేన ॥ ౧౫ ॥ పానధౌతనవయావకరాగం సుభ్రు
వో నిభృతచుమ్బనదక్షాః । ప్రేయసామధరరాగరసేన స్వం కిలాధరముపాలిరరం
జుః ॥ ౧౬ ॥ అర్పితం రసితవత్యపి నామగ్రాహమన్యయువతేర్దయితేన । ఉజ్ఝి

రేకార్థత్వాభిధానాత్కర్మశిలిట్, అత్ర పూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యా
ర్థం ప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యలిఙ్గమ్ ॥ ౧౩ ॥—లబ్ధేతి ॥ లబ్ధసౌరభగుణో
మేళనాత్ప్రాప్తసౌరభ్యోత్కర్షః అతఏవ మోదితాళిః-ఆనన్దితభృఙ్గః, మది
రాణాం-మద్యానామఙ్గనాస్యమేవ చషకం తస్య చ గన్ధో గన్ధగుణః ఇతరేత
రస్య యోగాన్మిశ్రణాదన్యతామపూర్వతాం అభజత, అతిశయం ను తత్ప్రాప్తో
త్కర్షం వా అభజత యక్షకర్దమాదౌ ఘృతాత్రపుంకుమాదౌ చోభయథాపి
దర్శనాదయం సంశయ ఇతి భావః, అతఏవ సంశయాలంకారః ॥ ౧౪ ॥— మా
నేతి ॥ మానభఙ్గపటునా-కోపశమనసమర్థేన, సురతేచ్ఛాం తన్వతా మద
నోద్దీపకేన దృశి రాగమారుణ్యం ప్రీతించ ప్రథయతా ప్రకాశయతా అన్తరన్తః
కరణం భావయతా రఞ్జయతా మదేన ప్రణయినేవ యోషితః స్త్రియః భేజిరే
ప్రాప్తాః రాగమితి శ్లేషమూలాతిశయోక్తిసంకీర్ణేయముపమా ॥ ౧౫ ॥—॥
పానేతి ॥ ఉపాళి-ఆళ్యాస్సమీపే + సమీపార్థేఽవ్యయీభావః ॥ ని ॥ అళిన్న
ళీనయస్యాచేత్యమరః ॥ అతఏవ నిభృతచుమ్బనదక్షాః-గాఢచుమ్బనచతురాః,
సుభ్రువః పానధౌతనవయావకరాగం-మధుపానక్షాళితలాక్షారాగం, స్వమధరం
ప్రేయసామధరేషు ఓష్ఠేషు యో రాగరసః తామ్బూలరాగద్రవః, తేన రరఞ్జుః
కిల, అన్యగుణస్యాన్యత్రాధానమిహారఞ్జేరర్థః, కిలేత్యసత్యార్థే తేన పానధౌ
తరాగేషు స్వాధరేషు ప్రేయోధరరాగసంక్రమణనాటితకేన సఖీసమక్షమేవ
ప్రియైశ్చుమ్బనం కారయామాసురిత్యర్థః, అత్రాగన్తునా రఞ్జనేన సహజస్య
చ్ఛాదనిగూహనాన్మీలనాలంకారభేదః * మీలనం వస్తునా యత్ర వస్త్వన్తరనిగూ
హనమ్ ॥ ౧౬ ॥ —అర్పితమితి ॥ దయితేనాన్యయువతేః సపత్న్యాః నామ
గ్రాహం నామగృహీత్వా + నామ్న్యాదిశిగ్రహోరితి ణముల్ ప్రత్యయః, అ

స్మ మదమప్యపిబంతీ వీక్ష్య మద్యమితరా తు మమాద ॥ ౨౭ ॥ అన్యయా౽న్యవనితాగతచిత్తం చిత్తనాథమభిశంకితవత్యా । పీతభూరిసురయా౽పి న మేదే నిర్వృతిర్హి మనసో మదహేతుః ॥ ౨౮ ॥ కోపవత్యనునయానగృహీత్వా ప్రాగథో మధుమదాహితమోహా । కోపితం విరహఖేదితచిత్తా కాంతమేవ కలయంత్యనునిన్యే ॥ ౨౯ ॥ కుర్వతా ముకుళితాక్షియుగానామంగసాదమవసాదితవాచామ్ । ఈర్ష్యయేవ హరతా హ్రియమాసాం తద్గుణస్స్వయమకారి మదేన ॥ ౩౦ ॥ గండభిత్తిషు పురా స

ర్పితం-దత్తం మద్యం రసితవతీ-ఆస్వాదితవత్యపి+ రసతేరాస్వాదనార్థాల్ క్తవతౌ, ఉగితశ్చేతి ఙీప్, కాచిదితి శేషః, మదం ఉజ్ఝితాస్మ నమమాదేత్యర్థః, ఇతరా సపత్నీ తు మద్యమపిబంత్యపి వీక్ష్య దృష్ట్వైవ మమాద మత్తా మనోనిర్వృతిరేవ మదహేతురితి భావః, అత్ర పూర్వార్ధే పానే౽పి నమమాదేతి విశేషోక్తిః ఉత్తరార్ధే త్వపిబంత్యపి మమాదేతి విభావనా * కారణేన వినా కార్యస్యోత్పత్తిస్స్యాద్విభావనా, తయోస్సమగ్రావ్యమనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యతే తయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౭ ॥—అన్యయేతి ॥ చిత్తనాథం-భర్తారం, అన్యవనితాగతచిత్తం-సపత్నీసంక్రాంతచేతసం, అభిశంకితవత్యా-తస్మిన్నవిశ్వసత్యా, అన్యయా కయాచిత్ స్త్రియా, పీతభూరిసురయా౽పి న మేదే న మత్తం + మాద్యతేర్భావే లిట్, తథాహి మనసో నిర్వృతిః మదహేతుర్హి సామాన్యేన విశేషసమర్థనాదర్థాంతరన్యాసః, ఏషా నవోఢా భీరుశ్చ అన్యథా సాశంకాయాః పానాఘటనాదితి ॥ ౨౮ ॥—కోపవతీతి ॥ ప్రాక్-ప్రథమం, కోపవతీ-సరోషా, అతఏవానునయాన్ ప్రియప్రార్థనాన్యగృహీత్వా అనాదృత్య అథో సంప్రతి విరహఖేదితచిత్తా పశ్చాత్తాపతప్తా కాచిన్మధుమదేనాహితమోహా కృతచిత్తవిభ్రమా సతీ, కాంతమేవ కోపితమాత్మనా రోషితం కలయంతీ జానతీ అనునిన్యే సాపరాధా౽హం క్షమస్వేతి ప్రార్థితవతీ మత్తైః కిం న సంభావితమితి భావః, ఏషా కలహాంతరితా ॥ ౨౯ ॥—కుర్వతేతి ॥ ముకుళితాక్షియుగానాం అవసాదితవాచాం కుంఠితగిరామాసాం స్త్రీణాం అంగసాదం నిశ్చేష్టతాం కుర్వతా హ్రియం హరతా మదేనేష్యయేవేత్యుత్ప్రేక్షా తస్యాః హ్రియో గుణాః తద్గుణో౽క్షినిమీలనవాక్సాదాంగసాదరూపః స్వయమకారి - కృతః, హ్రీమదయోస్తుల్యానుభావకత్వాదితి భావః ॥ ౩౦ ॥—గండేతి ॥ ప్రతిమేందుః-ప్రతిబింబచంద్రః, సదృశీషు

దృశోమువ్యాంజనాంచితదృశాంప్రతిమేందుః । పానపాటలితకాంతిషు పశ్చాల్లో-ధ్రచూర్ణతిలకాకృతిరాసీత్ ॥ ౩౧ ॥ ఉద్ధతైరివపరస్పరసంగాదీరితాన్యుభయతః కుచకుమ్భైః । యోషితామతిమదేనజుఘూర్ణుర్విభ్రమాతిశయపుంషి వపూంషి ॥ ౩౨ ॥ చారుతా వపురభూషయదాసాం తామనూననవయౌవనయోగః । తం

సమానవర్ణాస్వపి, అంచితదృశాం సుదృశాం గండభిత్తిషు పురా సురాపానాత్ పూర్వం నవ్యాంజనాభిదితదేకతాపత్త్యా తద్వివిక్తతయా నగృహీత ఇత్యర్థః, అతఏవ సామాన్యాలంకారః ✻ సామాన్యం గుణసామ్యేనయత్రవస్త్వంతరైకతేతిలక్షణాత్ + నపూర్వాద్దంశేః కర్మణీలుఙ్, ఆడజాదీనామిత్యాడాగమః, పశ్చాత్పానానంతరం పానేన పానమదేన పాటలితాః పాటలీకృతాః కాంతిర్యాసాంతాసు గండభిత్తిషు లోధ్రచూర్ణస్య లోధ్రపరాగస్య యస్తిలకః-చిత్రకం ॥ ని ॥ తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణివిశేషకః । ద్వితీయంచతురీయంచ నస్త్రియామథకుంకుమమిత్యమరః ॥ తస్యాకృతిరివాకృతిర్యస్యసఆసీత్, వైవర్ణ్యాద్వివిక్తఏవాసీదిత్యర్థః, తిలకాకృతిరితినిదర్శనా పూర్వోక్తసామాన్యసంసృష్టా ॥ ౩౧ ॥—ఉద్ధతైరితి ॥ ఉద్ధతైర్దృప్తైరివ కుచకుంభైః పరస్పరసంగాత్-అన్యోన్యసంఘర్షాదుభయతః ఈరితాని క్షిప్తాని తథా విభ్రమాతిశయం విలాసవిశేషం పుష్ణంతీతితత్పుంషి + నపుంసకస్యఝలచ ఇతినుమాగమః, యోషితాం వపూంషి + పూర్వవన్నుమాగమః, సాంతమహతస్సంయోగస్యేతిదీర్ఘోవిశేషః అతిమదేన జుఘూర్ణుః భ్రేముః, దృప్తసంఘర్షస్తటస్థపీడాకరఃయథా వృషభకలహాద్వత్సపాదభంగ ఇతిభావః ॥ ౩౨ ॥—చారుతేతి ॥ ఆసాం యోషితాం వపుశ్చారుతా సౌందర్యమభూషయత్ తాంచారుతాం అనూననవయౌవనయోగః సంపూర్ణయౌవనసంపత్తిః, అభూషయత్ తం పునర్నవయౌవనయోగంతు మకరకేతనలక్ష్మీః-మన్మథసంపత్తిరభూషయత్ తాం మకరకేతనలక్ష్మీం దయితసంగమఏవభూషా భూషణంయస్యసః మదోభూషయత్ తాం మదః తంచ దయితసంగమ ఇత్యర్థః, అత్ర ప్రక్రమానుసారాత్తాం మదస్తమపి వల్లభసంగ ఇతి ప్రయోక్తవ్యే విశేషణత్వేన ప్రయోగో మహాకవీనామనుద్వేగాత్ యథాభారవేః ప్రయోగః శుచిభూషయతిశ్రుతం వపుః ప్రశమస్తస్యభవత్యలంక్రియా ఇతిప్రయోక్తవ్యే సనయాహాదితసిద్ధిభూషణ ఇతి అత్రోత్తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వవిశేషణత్వాదే

పునర్మకరకేతనలక్ష్మీస్తాం మా నోదయితసంగమభూషః ॥ ౩౩ ॥ క్షీబతాముపగతాస్వనువేలం తాసు రోషపరితోషవతీషు । అగ్రహీన్న సశరం ధనురుజ్ఝామాసనూజ్ఝితనిషంగమనంగః ॥ ౩౪ ॥ శంకయాన్యయువతౌ వనితాభిః ప్రత్యభేది దయితః స్ఫుటమేవ । న క్షమం భవతి తత్త్వవిచారే మత్సరేణ హతసంవృతి చేతః ॥ ౩౫ ॥ ఆననైర్వికచకసే హృషితాభిర్వల్లభానభితనూభిరభావి । అద్రఢితా హృదయమా

కావలిః ❀ యత్రోత్తరోత్తరేషాం స్యాత్పూర్వం పూర్వం ప్రతిక్రమాత్ । విశేషణత్వకథనమసావేకావలిర్మతేతిలక్షణాత్ ॥ ౩౩ ॥—క్షీబతామితి ॥ క్షీబతాం-మత్తతాం ॥ ని ॥ మత్తే శౌండోత్కటక్షీబా ఇత్యమరః + క్షీబృ మద ఇత్యస్మాద్ధాతోః, అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘా ఇతి నిష్ఠాంతో నిపాతః, ఉపగతాసు-ప్రాప్తాసు, అతఏవ అనువేలం-ప్రతిక్షణం, రోషపరితోషవతీషు-కోపప్రసాదవతీషు, తాసు స్త్రీషు విషయే, అనంగస్సశరం ధనురగ్రహీన్న ఉజ్ఝితనిషంగం-త్యక్తతూణీరం యథాతథా ఉజ్ఝామాసను-తత్యాజ కిమ్? + ఉజ్ఝ ఉత్సర్గే, ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛ ఇత్యామ్ప్రత్యయః, రుష్టాసు ధనుర్గ్రహణం పరితుష్టాసు త్యాగశ్చ రోషపరితోషాభ్యామపేక్ష్యతే అన్యథా రోషానంతరం పరితోషః పరితోషానంతరం రోషశ్చ న స్యాతామితి భావః, రోషపరితోషయోర్ధనుర్గ్రహణోజ్ఝాభ్యాం యథాసంఖ్యేనాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః, తేనోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావేన సఙ్కరః ॥ ౩౪ ॥—శంకయేతి ॥ వనితాభిరన్యయువతౌ సపత్న్యాం శఙ్కయా తత్సంగశఙ్కామాత్రేణ దయితః స్ఫుటమేవ, నిశ్చితవదేవ ప్రత్యభేది సిద్ధవత్ప్రత్యుద్ఘాటిత ఇత్యర్థః, అనుచితోఽయమవిమృశ్య మిథ్యాభియోగ ఇతి శఙ్కాం పరిహరతి నేతి మత్సరేణ-వైరేణ, హతా సంవృతిర్గోప్యగోపనం యస్య తచ్చేతస్తత్త్వవిచారే భూతార్థచింతాయాం క్షమం సహిష్ణు న భవతి మత్సరగ్రస్తచేతసామేష స్వభావ ఇతి భావః, సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౩౫ ॥— ఆననైరితి ॥ వల్లభాసభి-వల్లభసమక్షమిత్యర్థః, అభిరభాగ ఇతి లక్షణార్థే కర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా సభూనామాననైర్వికచకసే వికసితం, భావే లిట్, తనూభిరంగైర్హృషితాభిః పులకితాభిః + హృషేర్లోమస్వితీడాగమః, అభావి-భూతం, భావే లుఙ్, హృదయం దర్ఢితాం ద్రవత్వమాప కాఠిన్యం జహావిత్యర్థః, వచనేషు రోషః కోపః లో

వచనోష్మలాలలితస్య చ నేపథ్యానామ్ ॥ 36 ॥ రూపమప్రతివిధానమనోజ్ఞం ప్రేమ కార్యమనపేక్ష్య వికాసి । చాటు చాకృతకసంభ్రమమాసాం కార్మణత్వమగమద్రమణేషు ॥ 37 ॥ లీలయైవ సుతనోస్తులయిత్వా గౌరవాఢ్యమపి లావణికేన । మానవంచనవిదా వదనేన క్రీతమేవ హృదయం దయితస్య ॥ 38 ॥ స్వర్ణభా-

---

లతిస్య-చలతిస్య, వచనగతరోషః వక్రతాపి నివృత్తేత్యర్థః, అత్ర వధూష్వాసనవికాసాద్యనేకక్రియాయోగవద్వ్యాత్సముచ్చయాలంకారః * గుణక్రియాయోగపద్యం సముచ్చయ ఇతి లక్షణాత్ ॥ 36 ॥—రూపమితి ॥ అప్రతివిధానమప్రతియత్నమేవ మనోజ్ఞం-స్వభావసుందరమిత్యర్థః, రూపమాకృతిః కార్యం ప్రయోజనమనపేక్ష్య వికాసి వర్ధమానం అనౌపాధికమిత్యర్థః, ప్రేమ, అకృతకసంభ్రమం అకృత్రిమసంరంభం చాటు ప్రియవచనంచ ఆసాం స్త్రీణాం రమణేషు విషయే కార్మణత్వం వశీకరణకర్మత్వం ॥ 2 ॥ వశక్రియా సంవననం మూలకర్మతు కార్మణమిత్యమరః + తద్యుక్తాత్కర్మణోణితి స్వార్థేణ్ ప్రత్యయః, అగమత్ ప్రాప్తాని + గమేర్లుఙ్ చ్లేరఙాదేశః, అత్ర రూపాదిష్వారోప్యమాణస్య కార్మణత్వస్య ప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః ॥ 37 ॥—లీలయేతి ॥ లావణ్యం కాంతివిశేషోస్యాస్తీతి లావణికం లావణ్యవత్ + అతఇనిఠనావితి ఠన్ప్రత్యయే, ఠస్యేకః, యస్యేతి లోపే, హలస్తద్ధితస్యేతి యకారలోపః, అన్యత్రతు లవణం పణ్యమస్యేతి లావణికో లవణవ్యవహారీ + లవణాట్ఠఞ్ లేన లావణికేన మానవంచనవిదా-అహంకారహరణదక్షేణ, అన్యత్ర పరిమాణప్రతారణపటునా సుతనోః స్త్రియాః వదనేన కర్త్రా గౌరవాఢ్యం గాంభీర్యసంపన్నమపి అన్యత్ర గురుత్వయుక్తమపి దయితస్య హృదయం-నాయకచిత్తం, లీలయా-విలాసేనైవ తులయిత్వా చాలయిత్వా అన్యత్రానాయాసేనైవోన్మాయ గుర్వపి లఘుతయామిత్వేత్యర్థః, క్రీతం వశీకృతమేవ అన్యత్ర మూల్యదానేన స్వీకృతమేవ అత్ర విశేషణమహిమ్నైవ వదనే వణిక్త్వస్య హృదయే పణ్యత్వస్య చ ప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః, వాచ్యస్య హృదయస్య ప్రతీయమానపణ్యాభేదేన క్రీతత్వోక్తేర్లౌకికే హృదయావర్జనే లౌకికక్రియవ్యవహారసమారోపః ॥ 38 ॥—ఏవం మదానుభావం వర్ణయిత్వా సంప్రతి సురతకేళీవర్ణనాం ప్రస్తౌతి, తత్ర సురతం ద్వివిధం బాహ్యమాభ్యంతరంచేతి బాహ్యంచ ప్రేక్షణభాషణాశ్లేషణచుంబనాద్య

జవిశదచ్ఛవిచారే కల్పితే మృగదృశాం సురతాయ । సన్నతిం దధతి పేతురజస్రం దృష్టయః ప్రియతమే శయనే చ ॥ ౩౯ ॥ యాని రాగతరలైరపి తిర్యక్కాన్తిభిః శ్రుతిగుణేన యుతస్య । దీర్ఘదర్శిభిరకారి న భూనాం లఙ్ఘనం నయనైః శ్రవణస్య ॥ సజ్జితేచ్ఛమభిధాతుమనీశా సమ్ముఖీ చ బభూవ దిదృక్షుః । స్పర్శనేన దయితస్య

నేకభేదభిన్నం తత్ర దృష్టివిశేషం తావదాహ ॥ స్వర్ణేతి ॥ స్వర్ణభాజి-సుఖస్పర్శే విశదా విమలా శుభ్రా చ యా ఛవిః కాన్తిః తయా చారౌ రమ్యే సురతాయ కల్పితే రతిసుఖదానాయ సృష్టే విహారయోగ్యతయా సజ్జీకృతే చ సన్నతిమానుకూల్యం (ప్రా) వీణ్యం చ దధతి దధానే ప్రియతమే శయనే చ మృగదృశాం దృష్టయః (స్త్రీ)ణాం నే(త్రా)ణి అజస్రమవిచ్ఛిన్నం పేతుః పతితాః యుగపదుభయాలోకనాత్ అభిలాషం వ్యఞ్జయామాసురిత్యర్థః, అత్ర ప్రియతమశయనయోః ప్రకృతయోరేవ ధర్మసామ్యాదౌపమ్యప్రతీతేః కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా ॥ ౩౯ ॥—యానీతి ॥ రాగేణ తరలైశ్చపలైరపి దర్శనోత్సుకైరపీత్యర్థః, యూని ప్రియే, తిర్యక్కాన్తిభిః త్రపయా సాచిప్రసారిభిః దీర్ఘదర్శిభిరాయతాలోకనవ్యాపారపరైరిత్యర్థః, అన్యత్ర రాగద్వేషచపలైః అతఏవ తిర్యక్కాన్తిభిః కుటిలవృత్తిభిరపి దీర్ఘదర్శిభిః ఆగామికార్యజ్ఞైరిత్యర్థః, వధూనాం నయనైః శ్రుతిగుణేన శబ్దగ్రహణపాటవేన యుతస్య ప్రాయతేనేనేతి శ్రవణం శ్రోత్రం తస్య లఙ్ఘనమతిక్రమో నాకారి న చక్రే కర్ణాన్తవిశ్రాన్తమిత్యర్థః, అన్యత్ర తు శ్రుతిశ్శ్రవణమధ్యయనమితి యావత్ సైవ గుణః తేన యుతస్య ప్రాయత ఇతి శ్రవణం శాస్త్రం తస్య లఙ్ఘనం నాకారి రాగద్వేషగ్రస్తాపి శాస్త్రజ్ఞః కదాచిచ్ఛాస్త్రాతిక్రమాద్బిభేతీతి భావః, అయం చ వ్యవహారో నయనేషు రాగతరలైరిత్యాదిశ్లిష్టవిశేషణమహిమ్నా గమ్యత ఇతి సమాసోక్తిభేదః, ఇయం చ రాగదృష్టిరౌత్సుక్యానుభావః ॥ ౪౦ ॥—సజ్జితేతి ॥ నతభ్రూః (స్త్రీ) సజ్జితాయాం సమ్భాషణే, ఇచ్ఛురిచ్ఛావత్యపి + విన్దురిచ్ఛురిత్యుప్రత్యయాన్తో నిపాతః, అభిధాతుం సంభాషితుం అనీశా అక్షమా బభూవ అపిరర్థ శ్చశబ్దః దిదృక్షుః-ద్రష్టుమిచ్ఛురపి దృశేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః, సమ్ముఖీ అభిముఖీ న బభూవ అఙ్గసఙ్గచపలా-గాత్రస్పర్శలోలాపి దయితస్య నాయకస్య స్పర్శనేన చకమ్పే-కమ్పితవతీ, ఏతే చ కమ్పాదయో లజ్జాసాధ్వసానుభావాః లజ్జావిజిత మ

నతభ్రూరంగసంగచపలాపి చకమ్పే ॥ ౪౧ ॥ ఉత్తరీయవినయాత్త్రపమాణా రుంధతీ కిల తదీక్షణమార్గమ్ । ఆవరిష్ట వికటేన వివోఢుర్వక్షసైవ కుచమండలమన్యా ॥ అంశుకం హృతవతా తనుబాహుస్వస్తికాపిహితముగ్ధకుచాగ్రా । భిన్నశంఖవలయం పరిణేత్రా పర్యరంభి రభసాదచిరోఢా ॥ ౪౩ ॥ సంజహార సహసా పరిరబ్ధప్రేయసీషు విరహయ్య విరోధమ్ । సంహితం రతిపతిస్స్మితభిన్నక్రోధమాశు తరుణేషు మహేషుమ్ ॥ ౪౪ ॥ స్రంసమానముపయంతరి వధ్వాః శ్లిష్టవత్యుపసపత్ని రసేన ।

న్మథేయం ముగ్ధా ॥ ౪౧ ॥—అథాలింగనం వర్ణయతి ॥ ఉత్తరీయేతి ॥ అన్యా (స్త్రీ) ఉత్తరీయవినయాత్ కుచాంశుకాకర్షణాత్ త్రపమాణా తదీక్షణమార్గం తస్య వోఢుర్దృష్టిపథం రుంధతీ కిల ఆవృణ్వతీవ నతు వస్తుత ఇతి కిలార్థః వికటేన విశాలేన ॥ ని ॥ విశంకటం విశాలం స్యాత్ కరాళం వికటం తథేతి వైజయంతీ + సంప్రోదశ్చకటజితి చ కారాద్వికటచ్ప్రత్యయః, వివోఢుః పరిణేతుః వక్షసైవ కుచమండలమావరిష్ట ఆవృతవతీ, కుచావరణవ్యాజేన ఆలింగితవతీత్యర్థః ॥ + వృఙ్ఞో లుఙితజిడాగమః, అత్ర కుచసంవరణేన ఆలింగనేచ్ఛానిగూహనాత్ మీలనభేదః, ఏషా లజ్జామన్మథమధ్యస్థా మధ్యమా ॥ ౪౨ ॥—అంశుకమితి ॥ అంశుకముత్తరీయం హృతవతా పరిణేత్రా భర్త్రా తన్వోః కృశయోః బాహ్వోః స్వస్తికో బంధవిశేషస్తేనాపిహితే తిరోహితే ముగ్ధే సుందరే కుచాగ్రే యయా సా తథోక్తా, అచిరోఢా నవోఢా భిన్నా నిశ్శంఖస్య వలయాని యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా రభసా ద్వేగాత్పర్యరంభి గాఢమాశ్లిష్టేత్యర్థః + రభేర్ణ్యన్తాత్కర్మణి లుఙ్, రభేరశబ్లిటోరితి నుమాగమః, ఏషా చ ముగ్ధా ॥ ౪౩ ॥—సంజహారేతి ॥ తరుణేషు-యువసు, విరోధం-ప్రణయకలహం, విరహయ్య-విహాయ + రహయతేస్స్వార్థణ్యంతాత్ క్త్వో ల్యపి ల్యపి లఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః, సహసా పరిరబ్ధాః ప్రియస్యాయై స్తేషు పరిరబ్ధప్రేయసీష్వాశ్లిష్టవధూకేషు సత్సు + ఈయసశ్చేతి నిషేధాత్ కబభావః, ఈయసో బహువ్రీహౌ ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇత్యుపసర్జనహ్రస్వనిషేధః రతిపతిః కామః సంహితం (ప్రా)గారోపితం మహేషుం-మహాంతం శరం, స్మితభిన్నక్రోధం స్వయత్నసాఫల్యాత్ స్మితేనోజ్ఝితపూర్వరోషం యథాతథా ఆశు సంజహార సిద్ధేర్థే సాధనానవకాశాదిత్యర్థః, పరిరంభాన్తో యూనాం విగ్రహ ఇతి భావః ॥ ౪౪ ॥—స్రంసమానమితి ॥ ఉపయంతరి-భర్తరి, రసేన రాగాంధతయేత్యర్థః, ఉపసపత్ని-సపత్నీసమీపే + సమీపా

ఆత్మనైవ రురుధే కృతినేవ స్వేదసంగి వసనం జఘనేన ॥ ౮౫ ॥ పీడితే పురత ఉరః ప్రతిపే
షం భర్తరి స్తనయుగేన యువత్యాః । స్పష్టమేవ దళితః ప్రతినార్యాస్తన్మయత్వమ
భవద్ధృదయస్య ॥ ౮౬ ॥ దీపితస్మరమురస్యుపపీడం వల్లభే ఘనమభిష్వజమానే ।
చక్రతాం నయయతుః కుచకుంభౌ సుభ్రువః కఠినతాతిశయేన ॥ ౮౭ ॥ సంప్రవేష్టు
మివ యోషిత ఈషుః శ్లిష్యతాం హృదయమిష్టతమానామ్ । ఆత్మనస్సతతమేవ తదం

ర్థేఽవ్యయీభావేన పుంసకహ్రస్వత్వం శ్లిష్టవత్యా శ్లిష్టవతి సతి స్రంసమానం స్ప
ర్శసుఖపారవశ్యాత్ భ్రశ్యమానం తథాపి స్వేదసంగి స్వేదేన సాత్త్వికేన సక్తం
వధ్వాః వసనం కృతినా కుశలేన స్వస్యేదం లాఘవమితి జానతేవేత్యర్థః, జఘనే
న కర్త్రా ఆత్మనైవ స్వయమేవ రురుధే-రుద్ధం, సా తు న వేత్తీతి భావః, స్వేదహే
తుకస్య వస్త్రనిరోధస్య స్వలాఘవజ్ఞానహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౮౫॥—పీడి
త ఇతి ॥ యువత్యాః యువతేః, స్తనయుగేన-కుచయుగేన భర్తరి ప్రతినార్యాః
పురోగ్రే-సపత్నీసమక్షమేవ ఉరః ప్రతిపిష్య-ఉరః ప్రతిపేషం + పరిక్లిశ్యమా
నే చేతి ణముల్ ప్రత్యయః, కృన్మేజంత ఇత్యవ్యయసంజ్ఞా వక్షః ప్రతిపీడ్యేత్యర్థః॥
పీడితే సతి దళత ఈర్ష్యయా దీర్యమాణస్య ప్రతినార్యాస్సపత్న్యాః హృదయ
స్య తన్మయత్వం భర్తృతాదాత్మ్యం స్ఫుటమభవదేవ, అన్యథా కథమన్యపీడ
నాదన్యస్య దళనమితి భావః, అత ఏవేయమసంగత్యలంకారోపజీవినీ తన్మయత్వో
త్ప్రేక్షేతి సంకరః ❀ కార్యకారణయోర్భిన్నదేశత్వే స్యాదసంగతిః ॥ ౮౬ ॥—॥
దీపితేతి ॥ వల్లభే దీపితస్మరముద్దీపితకామం యథా తథా ఉరస్యుపపీడ్య ఉరస్యు
పపీడం + సప్తమ్యాం చోపపీడరుధకర్షః ఇతి ణముల్, తత్పురుషే కృతి బహుళమి
త్యలుక్, ఘనం గాఢమభిష్వజమానే పరిరంభమాణే సతి॥ ని ॥ పరిరంభః పరిష్వం
గస్సంశ్లేష ఉపగూహనమిత్యమరః ॥ సుభ్రువః కుచకుంభౌ కఠినతాతిశయేన
చక్రతాం పరిమండలతాం నయయతుః-న(ప్రా)ప్తౌ, అత్ర గాఢాలింగనాత్ కుచ
కుంభయోః చక్రత్వసంబంధేప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదాలంకారః ॥ ౮౭ ॥
సమ్ప్రవేష్టుమితి ॥ యోషితః శ్లిష్యతామాలింగతామిష్టతమానాం హృదయం స
మ్ప్రవేష్టుమీషురిచ్ఛంతి స్మేవ ఇతి గాఢాశ్లేషనిమిత్తా క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా గుణ
స్వరూపోత్ప్రేక్షా వా వివక్షాభేదాత్, అత ఏవాత్మనః స్వాన్ సతతమేవ తదంత
ర్వర్తినః తేషామిష్టతమానాం అంతర్హృదయేష్వవస్థితాన్ నాజానన్ నూనం
అన్యథా కథం పునః ప్రవేశేచ్ఛేతి భావః, ఇయమజ్ఞానోత్ప్రేక్షా, పూర్వోత్ప్రే

తద్వర్తినో న ఖలు నూనమజానన్ ॥ ౪౬ ॥ స్నేహనిర్భరమధత్త వధూనామార్ద్రతాం వపురసంశయమంతః । యూని గాఢపరిరంభిణి వస్త్రక్నోపమంబు వవృషే యదనేన ॥ ౪౭ ॥ నస్మ మాతి వపుషః ప్రమదానామంతరిష్టతమసంగమజన్మా । యద్బహుర్బహిరవాప్య వికాసం వ్యానశే తనురుహాణ్యపి హర్షః ॥ ౪౮ ॥ యత్ప్రియవ్యతికరాత్ప్రమదానామంగజేన పులకేన బభూవే । ప్రాపి తేన భృశముచ్ఛ్వసితా

ఙ్గా సాపేక్షేతి సజాతీయసంస్కారః ॥ ౪౬ ॥—స్నేహేతి ॥ స్నేహనిర్భరం ప్రేమరసపూర్ణం తైలాదిద్రవ్యపూర్ణంచ ॥ ని ॥ స్నేహో స్త్రీ ద్రవహార్దయోరితి వైజయంతీ ॥ అతఏవ వధూనాం వపురంతరార్ద్రతాం ద్రవత్వం అధత్త, స్నేహద్రవ్యపూర్ణమంతరార్ద్రం భవతీతి భావః, అసంశయం సంశయస్యాభావః + అర్థాభావేవ్యయీభావః, కుతః యద్యస్మాత్ యూని పుంసి గాఢం పరిరంభత ఇతి గాఢపరిరమ్భిణి గాఢాశ్లేషిణి సతి, అనేన వపుషా కర్త్రా వస్త్రం క్నోపయిత్వా పరిషిచ్య వస్త్రక్నోపం + క్నూయీ ధాతోర్ణ్యంతాత్, అర్తిహ్రీత్యాదినా పుగాగమే చేలేక్నోపేరితి ణముల్ప్రత్యయః, అంబు వవృషే-వృష్టం + కర్మణి లిట్, అంతరార్ద్రస్య నిష్పీడనాద్బహిరమ్బుస్రావసంభవాత్తన్నిమిత్తేయమంతరార్ద్రతోత్ప్రేక్షా ప్రియాంగసంగాత్తాస్తథాస్విన్నా ఇతి సాత్త్వికోదయోక్తిః ॥ ౪౭ ॥—నేతి ॥ ప్రమదానాం ఇష్టతమసంగమేన జన్మ యస్యసః జన్మాద్యుత్తరపదత్వాద్వ్యధికరణబహువ్రీహిరితి వామనః బహుర్విపులః ॥ ని ॥ విపులానేకయోర్బహురితి వైజయంతీ । హర్షో వపుషః అంతః నమాతిస్మ అత్యుద్రేకాన్నాంతస్సమ్మిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా, కుతః యద్యస్మాత్ బహిః వపుషో బహిః వికాసం వృద్ధిమవాప్య తనురుహాణి రోమాణ్యపి వ్యానశే వ్యాప + కర్తరి లిట్ అశ్నోతేశ్చేతి నుడాగమః, అత్ర వధూహర్షస్య బహిర్వికాసనిమిత్తకాంతరమానోత్ప్రేక్షా, ఆనందరోమాంచయోః శ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతి సఙ్కరః ॥ ౪౮ ॥—యదితి ॥ ప్రమదానాం-స్త్రీణాం, ప్రియస్య భర్తుర్వ్యతికరాత్, సంస్పర్శాత్సంగమాచ్చాంగజేన అంగవ్యాపినా, పుత్రేణచ పులకేన బభూవే భూతమితియత్ + భావేలిట్, తేన పులకోదయేన పుత్రోదయేనచ భృశముచ్ఛ్వసితాభిరుచ్ఛ్వానాభిః మోక్షాశయా ఆశ్వాసితాభిశ్చనీవీభిః లక్షణయా కటివస్త్రైః అన్యథాబంధనశబ్దేనచ పౌనరుక్త్యాత్, సపదిబంధనమోక్షో గ్రంథిభేదో నిగళమోచనంచ ప్రాపి ప్రాప్తః + కర్మణి

భిర్న్నివిభిన్నపదిబంధనమోక్షః ॥ ౫౧ ॥ హ్రీభరాదవనతంపరిరమ్భే రాగవాననటుజేష్వనకృష్య । అర్పితోష్ఠదళమాననపద్మం యోషితోముకుళితాక్షమధాసీత్ ॥ ౫౨ ॥ పల్లవోపమితిసామ్యసపక్షం దష్టవత్యధరబింబమభీష్టే । పర్యకూజిసరుజేవతరుణ్యాస్తారలోలవలయేనకరేణ ॥ ౫౩ ॥ కేనచిన్మధురముల్బణరాగంబాష్పతప్తమధికంవిరహేషు । ఓష్ఠపల్లవమసాస్యమహార్ణం సుభ్రువస్సరసమ

లుఙ్, అభ్యుదయేషు రాజానో బద్ధాన్మోచయన్తీతిభావః, అత్ర ప్రకృతపులకనీవీగతాంగజత్వోచ్ఛ్వసితత్వాదివిశేషణసామ్యాద్బంధనమోక్షసంబంధాచ్చాప్రకృతపుత్రకారాగతిప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలఙ్కారః ॥ ౫౧ ॥—అథ చుంబనక్రీడాంవర్ణయతి ॥ హ్రీతి ॥ పరిరమ్భే-ఆలింగనే, హ్రీరేవభరస్తస్మాదవనతంభారాక్రాంతం నమతీతిభావః, అర్పితం-స్వముఖేనిహితం, ఓష్ఠఏవదళం పత్రం యస్యతద్యోషితఆననమేవపద్మం రాగవాన్రాగీ అవటుజేషు-చరమశిరోరుహేషు ॥ ని ॥ అవటుర్ఘాటాకృకాటికేత్యమరః ॥ అవటుజాకర్షణాదున్నమయ్యేత్యర్థః ముకుళితాక్షం సుఖనిమిలితాక్షంయథాతథా+బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాఙ్గాత్షచ్, అధాసీత్-పపౌ + ధేట్పానే లుఙ్, ఆదేచఇత్యాత్వం,అస్తిసిచోపృక్తఇతీడాగమః, అత్రాననోష్ఠస్య పద్మదళత్వరూపణాత్ తద్రాగిణాం మధుపత్వం గమ్యతఇతి ఏకదేశవివర్తిరూపకమ్ ॥ ౫౨ ॥—పల్లవేతి ॥ పల్లవేనోపమితిత్యా సాదృశ్యేన యత్సామ్యం తేన సపక్షంఉభయోరపిపల్లవైకోపమానత్వసాధర్మ్యాత్సహృదమ్భూతం అధరోబింబమివ తదధరబింబం అభీష్టే ప్రియతమే దష్టవతిసతి సహరుజాసరుక్ + తేనసహేతిబహువ్రీహిః,సహస్యసః, తేనసరుజేన సవ్యథేనేవ ॥ ని ॥ స్త్రీరుగ్రుజాచోపతాపేత్యమరః ॥ తారాణ్యుచ్చైః క్వణంతిరుతః లోలాని చలాని వలయాని కఙ్కణాని యస్య తేనతరుణ్యాః కరేణపర్యకూజితపరికూజితం + భావేలుఙ్, సుహృద్దుఃఖాద్దుఃఖాయతే సుహృదితిభావః అత్ర కఙ్కణద్వారకస్య కరకూజనస్య విధూననహేతుకస్య సరుజేనేతి రుగ్హేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౫౩ ॥—కేనేతి ॥ కేనచిద్రాగిణా మధురం రసవంతం ఉల్బణరాగం అతిరక్తం తథాపివిరహేష్వధికం బాష్పేణ విరహోష్ణణాతప్తంసుభ్రువః ఓష్ఠపల్లవమహాస్య సరసంసాదరం శీతమక్షిచుచుంబే చుంబితం అత్రతప్తత్వరసవత్త్వయోర్విశేషణగత్యా ఓష్ఠపల్లవత్యాగాక్షిచుంబనద్వయహేతుకం కావ్యలింగద్వయం సాపేక్షత్వాత్సంకీర్యతే ॥ ౫౪ ॥ —ఏవం బాహ్యసురతముక్త్వా

క్షిచుచుమ్బే ॥ ౫౪ ॥ రేచితంపరిజనేనమహీయఃకేవలాభిరతదంపతిధామ । సామ్యమాపకమలాసఖవిష్వక్సేనసేవితయుగాంతపయోధేః ॥ ౫౫ ॥ ఆవృతాన్యపి నిరంతరముచ్చైర్యోషితాముదరసిజద్వితయేన । రాగిణాంతతఇతోవిమృశద్భిః పాణిభిర్జగృహిరేహృదయాని ॥ ౫౬ ॥ కామినామసకలానివిభుగ్నైః స్వేదవారిమృదుభిఃకరజాగ్రైః । అక్రియంతకఠినేషుకథంచిత్కామినీకుచతటేషుపదాని ॥ సోష్మణస్తనశిలాశిఖరాగ్రాదాత్తఘర్మసలిలైస్తరుణానామ్ । ఉచ్ఛ్వసత్కమల

క్త్వా ఆభ్యంతరసురతవర్ణనాంప్రస్తౌతి ॥ రేచితమిత్యాదినా ॥ పరిజనేన రేచితం రిక్తీకృతం అతఏవ కేవలౌ ఏకాకినౌ అభిరతౌ అనురక్తౌ దంపతీజమ్పతీజాయాపతీఏవయస్మిన్ తత్ ॥ ని ॥ దమ్పతీజమ్పతీజాయాపతీభార్యాపతీసమావిత్యమరః ॥ రాజదంతాదిషుజాయాశబ్దస్యదంభావోజంభావశ్చ వికల్పాన్నిపాతితః, మహీయోమహత్తరం ధామ కేళీగృహం కమలాసఖేన లక్ష్మీమాత్రసహచరేణ, విష్వక్సేనేన-విష్ణునా, సేవితస్య-అధిష్ఠితస్య, యుగాంతపయోధేః సామ్యమాపేత్యుపమాలంకారః, యుగాంతవిశేషణం వివిక్తతాద్యోతనార్థం ఏతేనేచ్ఛావిహారయోగ్యతోక్తా ॥ ౫౫ ॥—అథ విస్రంభవిహారానేవాహ ॥ ఆవృతానీతి ॥ ఉచ్చైరున్నతేన ఉరసిజద్వితయేన నిరంతరం నీరంధ్రం ఆవృతాని సంవృతాన్యపి, యోషితాంహృదయాని వక్షాంసి చేతాంసిచ తతఇతోవిమృశద్భిః ఇతస్తతః పరామృశద్భిః రాగిణాం పాణిభిః జగృహిరే గృహీతాని, నిగూఢం వస్తుహస్తపరామర్శాల్లభ్యతఇత్యేకత్రభావః అన్యత్ర కృచ్ఛ్రలబ్ధః ప్రియకరస్పర్శస్తాసాం హృదయగ్రాహ్యోభూదితిభావః, నైరంతర్యేణప్రతిబద్ధతోరపి కుచయోఃకథంచిదంతరం సమ్పాద్య హృదయానిస్పృష్టాన్యేవేతివాక్యార్థః, అత్రద్వయానామపి హృదయానాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతశ్లేషః ॥ ౫౬ ॥—కామినామితి ॥ స్వేదవారిణా సాత్త్వికేనాంగులిస్వేదేన మృదుభిః కోమలతాంగతైః అతఏవ విభుగ్నైః వినమ్రైః కామినాం కరజాగ్రైః నఖాగ్రైః, కఠినేషు కామినీకుచతటేషు అసకలాన్యసమగ్రాణిపదాని క్షతాని కథంచిదక్రియంత కృతాని కఠినేషు మృదూనాం పదలాభోదుస్సమ్పాదఇతిభావః, నఖక్రియాప్రవృత్తేత్యర్థః అత్రకుచానామీదృక్కాఠిన్యాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ ౫౭ ॥ సోష్మణఇతి ॥ సోష్మణః యౌవనోష్మయుక్తాత్ స్తనావేవశిలాశిఖరే తయోరగ్రాత్ఉపరిభాగాదాత్తఘర్మసలిలైఃఉష్ణదేశవిహారాత్ప్రవృత్తస్వేదైఃతరుణానాంతా

చారుమహస్తైర్నిమ్ననాభిసరసీషు నిపేతే ॥ ౫౮ ॥ ఆమృశద్భిరభితో వలివీచీర్లోలమానవితతాంగులిహస్తైః । సుభ్రువామనుభవాత్ప్రతిపేదే ముష్టిమేయమితి మధ్యమభీష్టైః ॥ ౫౯ ॥ ప్రాప్య నాభి(హ్రద)నద)మజ్జనమాశు ప్రస్థితం నివసనగ్రహణాయ । ఔపనీవికమరుంధకిల స్త్రీ వల్లభస్య కరమాత్మకరాభ్యామ్ ॥ ౬౦ ॥ కామినః కృతరతోత్సవకాలక్షేపమాకులవధూకరసంగి । మేఖలాగుణవిలగ్నమ

స్తైః ఉచ్ఛ్వసత్కమలవద్వికచకమలైశ్చ చారుమ నిమ్నాసు నాభిష్వేవ సరసీషు నిపేతే పతితం, ఉష్ణస్విన్నానాం కుతశ్చిదున్నతాత్పయసి పాతో యుక్త ఇతిభావః, ప్రథమం కుచౌ తతో నాభిదేశమస్పృశన్నిత్యర్థః, అత్ర కుచయోశ్శిలాశిఖరత్వేన నాభీనాం సరసీత్వేనచ రూపణాద్ధస్తానామాయ స్తపురుషత్వరూపణం గమ్యతఇతి ఏకదేశవివర్తిరూపకమ్ ॥ ౫౮ ॥—ఆమృశద్భిరితి ॥ వలయో వీచయ ఇవ తాః వలివీచీరభితః ఆమృశద్భిః లోలమానాశ్చలనశీలాః + తాచ్ఛీల్య వయోవచనశక్తిషుచానశితిచానశ్ప్రత్యయః, నతుశానచ్ లోలేః పరస్మైపదిత్వాత్ అతఏవ లోలమానాదయశ్చానశీతివామనః, లోలమానావితతాః ప్రసారితాశ్చాంగుళయో యేషాం తే హస్తా యేషాం తైః అభీష్టైః ప్రియతమైః సుభ్రువాం మధ్యం ముష్టిమేయం ముష్టిగ్రాహ్యమిత్యనుభవాదాత్మప్రత్యక్షాత్ ముష్ట్యా మానం కృత్వైవ ప్రతిపేదే ప్రతిపన్నం నతు ప్రసిద్ధిమాత్రాదితిభావః, అముష్టిమేయస్య ముష్టిమేయత్వోక్తేరతిశయోక్తిభేదాలఙ్కారః ॥ ౫౯ ॥—ప్రాప్యేతి ॥ నాభిరేవనదో హ్రదః ఇతిరూపకం తత్ర మజ్జనం ప్రాప్యాశు నివసనగ్రహణాయ వస్త్రాకర్షణాయేత్యర్థః, స్నాతస్య వస్త్రగ్రహణం యుక్తమితి భావః, ప్రస్థితం ప్రవృత్తం ఉపనీవి-నీవీసమీపే, ప్రాయేణభవమౌపనీవికం తత్ర వ్యాపృతమిత్యర్థః + ఉపజానూపకర్ణోపనీవేష్ఠక్, వల్లభస్య కరం స్త్రీ ఆత్మకరాభ్యామరుంధకిల రోధం నాటితవతీత్యర్థః + రుధేర్లుఙి తఙ్ ॥ ౬౦ ॥—కామిన ఇతి ॥ ఆకులె ప్రియకరనివారణవ్యగ్రే వధూకరే స్త్రీకరే సంగి సక్తం మేఖలైవ గుణస్తత్ర విలగ్నం దీర్ఘసూత్రం ఆయతతంతుకం అత్యాయతత్వాద్బహుధా వేష్టితమిత్యర్థః, (చిర)జడ)క్రియంచ ॥ ని ॥ దీర్ఘసూత్రశ్చిరక్రియ ఇత్యమరః ॥ ఏవం కృతో రతస్యైవోత్సవస్య కాలక్షేపః కాలవిలంబో యేన తత్ పరిధానం అధోంశుకం కామినః అసూయామకరోత్, ఇచ్ఛావిఘాతాదీర్ష్యాం జనయామాసేత్యర్థః, అత్ర కరసంగాదిపదార్థానాం విశేషణగత్యా అసూయాహే

సూయాందీర్ఘసూత్రమకరోత్పరిధానమ్ ॥ ౬౧ ॥ అంబరం వినయతః ప్రియపా
ణేర్యోషితశ్చ కరయోః కలహస్య । వారణామివ విధాతుమభీక్ష్ణం కక్ష్యయా చ వల
యైశ్చ శిశింజె ॥ ౬౨ ॥ గ్రంథిముద్గ్రథయితుం హృదయేశే వాససస్స్పృశతి మాన
ధనాయాః । భ్రూయుగేణ సపది ప్రతిపేదే రోమభిశ్చ సమమేవ విభేదః ॥ ౬౩ ॥
ఆశు లంఘితవతీష్టకరాగ్రే నీవిమర్ధముకుళీకృతదృష్ట్యా । రక్తవైణికహతాధరతం

తుత్వాదనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలఙ్కారః ॥ ౬౧ ॥ —అంబర
మితి ॥ అంబరం వస్త్రం వినయతః- అపసారయతః, ప్రియపాణేః యోషితః కర
యోశ్చ తన్నిరోధకయోరితి భావః, కలహస్య వారణాం విధాతుం నివారణం క
ర్తుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా, కక్ష్యయా-కాంచ్యా ॥ ని ॥ కక్ష్యా కక్షే వరత్రాయాం
కాంచ్యాం గేహప్రకోష్ఠయోరితి వైజయంతీ ॥ కక్షయేతి ॥ క్షాంతపాఠే తు ॥ ని ॥
కక్షా గ్రహణికా కాంచీ ప్రకోష్ఠగజరజ్జుష్వితి విశ్వః ॥ వలయైః-కంకణైశ్చాభీక్ష్ణం
శిశింజె-చుక్రుశే, భావేలిట్ ॥ ని ॥ భూషణానాంతు శింజితమిత్యమరః॥ద్వయోః
కలహాయమానయోః పార్శ్వస్థాస్సాక్రోశం వారయంతీతి భావః, శింజిరయం తాలవ్యా
దిః నదంత్యాదిః యోపేవశిఙ్క్తే ఇతి శ్రుతేః ॥౬౨॥ —గ్రంథిమితి॥హృదయేశే-ప్రి
యే, వాససో-వస్త్రస్య, గ్రంథిం-బంధనం, ఉద్గ్రథయితుం-విస్రంసయితుం + గ్రం
థయతేశ్చౌరాదికాత్తుమున్, స్పృశతి సతి మానధనాయాః-మానవత్యాః, కామి
న్యా ఇతి శేషః, అతఏవ భ్రూయుగేణ రోమభిశ్చ కర్తరి తృతీయా సపది సమం
యుగపదేవ విభేదో భంగో హర్షశ్చ ప్రతిపేదే-ప్రాప్తః అత్ర మానవతీత్వా
త్కామినీత్వాచ్చ నీవీస్పర్శే యుగపదమర్షహర్షయోరుదయాత్తదనుభావ
యోః భ్రూభంగరోమాంచయోరపి యుగపదావిర్భావ ఇతి భావః, అత్ర భ్రూ
భంగరోమాంచక్రియయోస్సముచ్చయాత్సముచ్చయభేదః సచ విభేద ఇతి శ్లేషప్ర
తిభోత్థాపితా భేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి సంకరః॥౬౩
ఆశ్వితి ॥ ఇష్టస్య ప్రియస్య కరాగ్రే హస్తాగ్రే నీవిం-వస్త్రగ్రంథిం, ఆశు-హ
ఠాత్, లంఘితవత్యతి క్రాంతవతి, ఊరుమూలం గతేసతీత్యర్థః, అర్ధముకుళీ
కృతదృష్ట్యా సుఖపారవశ్యాత్ అర్ధనిమీలితాక్ష్యా స్త్రియా రక్తో-రక్తకంఠః
స్వయం గానకుశలః వీణాశిల్పమస్యేతి వైణికః-వీణావాద్యనిపుణః + శిల్పమితి
ఠక్, రక్తేన వైణికేన యంత్రగానకుశలేన హతం వాదితం యదధరం తంత్రీణాం
మండలం సమూహః బహుతంత్రీకో స్వరమండలాదివీణాభేదః తస్య క్వణితమివ

త్రిమండమక్వణితచారుచుకూజే ॥ ౬౪ ॥ ఆయతాంగులిరభూదతిరిక్తస్సుభ్రువాం కృశిమశాలినిమధ్యే । శ్రోణిషుప్రియకరఃపృథులాసుస్పర్శమాపసకలేనతలేన ॥ చక్రిరేవలలనోరుషు రాజీఃస్పర్శలోభవశలోలకరాణామ్ । కామినామనిహితాన్యపిరంభాస్తంభకోమలతరేషునఖాని ॥ ౬౬ ॥ ఊరుమూలచపలేక్షణమఘ్నన్కర్ణావతంసకుసుమైః ప్రియమేతాః । చక్రిరేసపదితానియథార్థం మన్మథస్య

చారుయథాతథాచుకూజే-కూజితం, భావేలిట్, అధరగ్రహణం తత్రమాధుర్యాతిశయాత్ స్పర్శసుఖాతిరేకార్థం తంత్రీకంఠస్వరవ్యతికరమనోహరః కోపిరతిసర్వస్వభూతః కంఠకూజితవిశేషః కృతఇత్యర్థః, అతఏవ రక్తవైణికఇతి విశేషణం క్వణితచార్విత్యుపమాలంకారః ॥ ౬౪ ॥—ఆయతేతి ॥ ఆయతాః అంగులయోయస్యసః ప్రియకరః కృశస్యభావఃకృశిమాకార్శ్యం + పృథ్వాదిభ్యఇమనిజ్వా, రఋతోహలాదేర్లఘోరితి రాదేశః, తేనశాలతే శోభతేతస్మిన్సుభ్రువాం మధ్యేతిరిక్తోధికోభూత్ మధ్యస్య అతికార్శ్యాచ్ఛద(స్పృష్టై)ధిక్యై)కదేశోభూదిత్యర్థః, పృథులాసుశ్రోణిషు-కటిషు, పునః వహిశ్రిశ్రుయుద్రుగ్లా ఇతిసూత్రేణశ్రిధాతోర్నిప్రత్యయేశ్రోణిరితిరూపం,సకలేన కృత్స్నేనతలేన అంతర్భాగేణస్పర్శమాప క్రమేణ శ్రోణిమస్పృశదిత్యర్థః, అత్ర కరస్యమధ్యానతిరేకేప్యతిరేకోక్తే రతిశయోక్తిః॥౬౫॥—చక్రిరితి॥స్పర్శలోభవశేనోరుస్పర్శతృష్ణాపారతంత్ర్యేణ లోలకరాణాం-చంచలపాణీనాం, కామినాం అనిహితాన్యసర్పితాన్యపి నఖాని రంభాస్తంభకోమలతరేషు-కదళీకాండకోమలస్వరూపేషు లలనానామూరుషు రాజీః రేఖాశ్చక్రిరేవ ఊరుపరామర్శనాంతరీయకనఖస్పర్శమాత్రాదేవ రేఖాజాతా ఇత్యర్థః, అత్ర కోమలతాయావిశేషణగత్యా రాజీకరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౬౬ ॥—ఊర్వితి ॥ ఏతాః స్త్రియః ఊరుమూలే-సక్థిమూలే,చపలేక్షణంలోలచక్షుషంప్రియం కర్ణావతంసకుసుమైః-కర్ణావతంసకుసుమైః + వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యకారలోపః, అఘ్నన్-అతాడయన్ + హంతేర్లఙ్, గమహనేత్యాదినాఉపధాలోపః, హోహంతేరితికుత్వం; తానివతంసకుసుమాని మనోమథ్నాతీతిమన్మథః పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః, తస్యమన్మథస్య కుసుమాన్యాయుధాన్యస్యేతి కుసుమాయుధఇతియన్నామ తద్యథార్థంచక్రిరే-చక్రుః, తదా తేషాంతత్కార్యకారిత్వాదితిభావః, అత్రాపితం సేష్వారోప్యమాణస్య మన్మథాయుధత్వస్య ప్రకృతోపయోగా

కుసుమాయుధనామ ॥ ౬౭ ॥ ధైర్యముల్బణమనోభవభావా వామతాంచ వపురర్పితవత్యః । వ్రీడితం లలితసౌరతధార్ష్ట్యాస్తేనిరే భిరుచి రేషు రమణ్యః ॥ ౬౮ ॥ పాణిరోధమనిరోధితవాంఛం భర్త్సనాశ్చ మధురస్మితగర్భాః । కామినస్స్మ కురుతే కరభోరూర్హారి శుష్కరుదితంచ సుఖేపి ॥ ౬౯ ॥ వారణార్థపదగద్గదవాచామీర్ష్యయా ముహురపత్రపయా చ । కుర్వతే స్మ సుదృశామనుకూలం ప్రాతికూల్య

త్వరిణామాలఙ్కారః ॥ ౬౭ ॥—ధైర్యమితి ॥ రమణ్యః ఉల్బణః ఉద్రిక్తో మనోభవభావో రతిరాగో యాసాంతా అపి అభిరుచిరేషు ప్రియేషు ధైర్యమాధాసీన్యం తేనిరే-చక్రుః, వపుః స్వాంగం అర్పితవత్యోపి యథేష్టకరణాయ దత్తవత్యోపి, వామతాం-వక్రతాంచ తేనిరే, లలితం మనోహరం సౌరతం-సురతసంబంధి ధార్ష్ట్యం, ప్రాగల్భ్యం యాసాంతాః తథాపి వ్రీడితం వ్రీడాం తేనిరే ఇహ స్త్రీణాం రహసి రాగాంగార్పణధార్ష్ట్యాదిగుణా అప్యాగంతుకతయా సహజధైర్యానకృతా వ్రీళితైః పునఃపునః ప్రతిబధ్యంత ఏవేతి భావః, అత్ర రాగాదీనాం ధైర్యాదిభిస్సహ సమావేశవిరోధస్య సహజాగన్తుకత్వాభ్యామాభాసీకరణాద్విరోధాభాసాలఙ్కారః, ధైర్యాదిగుణసముచ్చయాత్సముచ్చయాలఙ్కారశ్చేతి సఙ్కరః ॥ ౬౮ ॥—పాణీతి ॥ కరభావివ ఊరూ యస్యాస్సా కరభోరూః-స్త్రీ + ఊరూత్తరపదాదౌపమ్యే ఇత్యూఙ్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ మణిబంధాదాకనిష్ఠంకరస్య కరభో బహిరిత్యమరః ॥ అనిరోధితవాంఛం-అనివారితప్రియమనోరథం యథాతథా కామినః పాణిరోధం నీవీమోక్షణవ్యాపృతస్య ప్రియపాణేర్నివారణం, కురుతే స్మ తథా మధురం-మనోహరం, స్మితం గర్భేంతర్వర్తి యాసుతాః మందహాసమిశ్రా భర్త్సనాః తర్జనాశ్చ కురుతే స్మ సుఖేపి అధరపీడనాదౌ సుఖాతిరేకేసత్యపి హారి మనోహారి శుష్కరుదితం అనశ్రుత్వాద్వదనార్ద్రం కృత్రిమరోదనంచ కురుతేస్మ స్త్రీణామేష స్వభావో యదిష్టమప్యనిష్టవన్నివారయంత్యేవ సురతసుఖముపభుంజత ఇతి, అత్ర సుఖేపి దుఃఖవదుపచారాత్ కుట్టమితాఖ్యానుభావో ద్రష్టవ్యః * కేశాధరాదిగ్రహణే మోదమానాపి మానసే దుఃఖితేవ బహిః కుప్యేద్యత్ర కుట్టమితం హితదితి లక్షణాత్ ॥ ౬౯ ॥ —వారణార్థేతి ॥ ఈర్ష్యయా అతిపీడనాసహిష్ణుతయా, అపత్రపయా చ రహస్యప్రకాశనవైలక్ష్యేణ చ ముహుర్వారణార్థపదేషు మామేత్యాదినిషేధవాచకశబ్దప్రయోగేషు గద్గదవాచాం-స్ఖలద్గిరాం, సుదృశాం ప్రతికూలం వర్తంత ఇతి ప్రాతి

లికతయైవ యువానః ॥ ౭౦ ॥ అన్యకాలపరిహార్యమజస్రం తద్ద్వయేన విదధే ద
యమేవ । ధృష్టతారహసి భర్తృషు తాభిర్నిర్దయత్వమితరైరబలాసు ॥ ౭౧ ॥
బాహుపీడనకచగ్రహణాభ్యామాహతేన నఖదన్తనిపాతైః । బోధితస్తనుశయస్త
రుణీనామున్మిమీల విశదం విషమేషుః ॥ ౭౨ ॥ కాన్తయా సపది కోఽప్యుపగూఢః ప్రౌ
ఢపాణిరపనేతుమియేష । సంహతస్తనతిరస్కృతదృష్టిః భ్రష్టమేవ న దుకూలమవ

కూలికాః-ప్రతికూలకారిణః + తత్ప్రత్యనుపూర్వమీపల్లోమకూలమితి ఠక్, తత్త
యా ప్రాతికూలికతయైవ ప్రతికూలాచరణేనైవ యువానోఽనుకూలమిష్టం కుర్వతే
స్మ, కృత్రిమనివారణాద్యప్రతికూలమితాచరితమధరపీడనాదికం తత్తాసామిష్ట
త్వాదనుకూలమేవేతి ప్రతికూలాచరణమేవానుకూలాచరణం భవతీత్యర్థః, అతఏ
వ ప్రతికూలమప్యనుకూలమితి విరోధాభాసాలఙ్కారః ॥ ౭౦ ॥—అన్యేతి ॥
అజస్రం నిత్యం అన్యకాలపరిహార్యం సురతేతరకాలే త్యాజ్యం తత్ ద్వయం క
ర్తృద్వయమేనకర్త్రా విదధే-విహితమేవ + ధాఞః కర్మణిలిట్, ఏతదేవవ్యనక్తి,ర
హసి తాభిరబలాభిః భర్తృషు విషయే ప్రియవిషయే ధృష్టతా ధీరతా విదధే ఇత
రైర్భర్తృభిరబలాసు దుర్బలాసు స్త్రీషు నిర్దయత్వం చ విదధే అన్యదాపుం
సాం స్త్రీషు దయా తాసాం చ తేషు ప్రాగల్భ్యమలంకారః, తద్వ్యత్యసగతే షు తు
తద్విరుద్ధమేవాలంకార ఇతి భావః, అత్ర స్త్రీపుంసధార్ష్ట్యనిర్దయత్వయోః
ప్రకృతయోర్విధానక్రియాయామౌపమ్యం గమ్యత ఇతి తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౭౧ ॥
బాహ్వితి ॥ తరుణీనాం తనౌ శేత ఇతి తనుశయస్తనుషు సుప్తః + అధికరణే శేతే
రిత్యచ్ప్రత్యయః, విషమేషుః కామః బాహుపీడనం నిర్దయాశ్లేషః కచగ్రహ
ణం కేశాకర్షణం తాభ్యామాహతేన ముష్టిఘాతేన + నపుంసకే భావే క్తః,న
ఖానాం దన్తానాం చ నిపాతైర్నఖక్షతైర్దన్తక్షతైశ్చ బోధితస్సన్ విశదం ని
ర్జాడ్యం యథాతథా ఉన్మిమీల ఉద్బుద్ధః, సర్వమేతత్కామస్యోద్దీపకమాసీది
త్యర్థః, అత్ర ప్రకృతవిషమేషు విశేషణసామర్థ్యాదప్రకృతసుప్తప్రబుద్ధపు
రుషప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః, ఏవమేవ ప్రబోధ్యతే ఖల్వతినిద్రాళురితి అ
లౌకికే వస్తుని లౌకికవస్తువ్యవహారసమారోపః ॥ ౭౨ ॥ —కాన్తయేతి ॥ కాన్త
యా సపది వస్త్రాకర్షణక్షణ ఏవోపగూఢ ఆశ్లిష్టః కోపి కామీ ప్రౌఢపాణిః వ్య
గ్రకరస్సన్, అపనేతుం దుకూలమాకృష్టుం ఇయేష సంహతాభ్యాం నిరన్తరశ్లి
ష్టాభ్యాం స్తనాభ్యాం తిరస్కృతదృష్టిస్తిరోహితాక్షస్సన్, భ్రష్టమేవ ప్రాగ్రే

శ్యత్ ॥ ౭౩ ॥ ఆహతం కుచతటేన తరుణ్యాః సాధు సోఢమమునేతి పపాత । తుష్ట్యతః ప్రియతమోరసి హారాత్పుష్పవృష్టిరివ మౌక్తికవృష్టిః ॥ ౭౪ ॥ సీత్కృతాని మణితం కరుణోక్తిస్స్నిగ్ధముక్తమలమర్థవచాంసి । హారభూషణరవాశ్చ తరుణ్యాః కామసూత్రపదతాముపజగ్ముః ॥ ౭౫ ॥ ఉద్ధతైర్నిభృతమేకమనేకైశ్ఛేదవన్మృగదృశామవిరామైః । శ్రూయతే స్మ మణితం కలకాంచీనూపురధ్వనిభిరక్షతమేవ ॥

వ సన్ స్తనదుకూలం నాపశ్యత్ అత్ర దృష్టితిరస్కారస్య విశేషణగత్యా అదర్శనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం తచ్చ దృష్టేః స్తనతిరస్కారాసంబన్ధేపి సంబన్ధోక్తిరూపాతిశయోక్త్యుత్థాపితమితి సంకరః, తేన కుచయోః లోకోత్తరం సౌందర్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౭౩ ॥ ఆహతమితి ॥ తరుణ్యాస్సంబన్ధినా కుచతటేన-స్తనప్రదేశేన ఆహతం ఆహతిః అమునోరసా సాధు సోఢమితి హేతోః తుష్ట్యేవ శీర్యమాణాద్ధారాన్మౌక్తికవృష్టిః పుష్పవృష్టిరివ ప్రియతమోరసి-నాయకవక్షసి, పపాతేత్యుత్ప్రేక్షా, విక్రాన్తైః పూజ్యతే పుష్పవృష్ట్యేతి ప్రసిద్ధిః ॥ ౭౪ ॥—సీత్కృతానీతి ॥ తరుణ్యాః సీత్కృతాని సీత్కారాః నఖదన్తాదిపీడాయాం సీదితి శబ్దప్రయోగః మణితం రతికాలే స్త్రీణాం కంఠకూజితవిశేషః ॥ ని ॥ మణితం రతకూజితమిత్యభిధానాత్ కరుణోక్తిః, త్రాయస్వేత్యాదిదీనోక్తిః స్నిగ్ధం స్నేహార్ద్రం ఉక్తముక్తిః త్వమేవ మమ ప్రాణా ఇతి ప్రియవాద ఇత్యర్థః, అలమర్థాని నిషేధార్థాని వచాంసి మా మేత్యాదినివారణవచనాని హారాణాం భూషణానాం చ రవాః స్వనాశ్చ కామసూత్రస్య వాత్స్యాయనాది కామతంత్రప్రతిపాదకశాస్త్రస్య పదతాం పద్యత ఇతి పదమర్థః, ప్రమేయం లక్ష్యమితి యావత్ తత్తాముపజగ్మురితి గమ్యోత్ప్రేక్షా, యద్వా కామేనైవ కృతం సూత్రం తస్య పదాని సుప్తిఙంతశబ్దరూపాణి అస్య శాస్త్రస్యైతాన్యేవ పదాని తత్తాముపజగ్మురిత్యుత్ప్రేక్షైవ ॥ ౭౫ ॥—ఉద్ధతైరితి ॥ నిభృతమనుద్ధతం సూక్ష్మమిత్యర్థః, ఏకమేకాకి ఛేదవద్విచ్ఛేదయుక్తం మృగదృశాం స్త్రీణాం మణితం రతికూజితం ఉద్ధతైః స్థూలైరనేకైర్బహుభిః అవిరామైః అవిచ్ఛేదైః కలైరవ్యక్తమధురైః కాంచీనాం నూపురాణాం చ ధ్వనిభిః శబ్దైః అక్షతమతిరస్కృతమేవ శ్రూయతే స్మ-శ్రుతం, అత్ర మణితస్య తిరోధాయకశబ్దాంతరసద్భావేపి తాద్రూప్యానాపత్తేరతద్గుణాలంకారః ✻ సహిం తావదతామ్రాప్వ

ఈదృశస్య భవతః కథమేతల్లాఘవం ముహురితీవ రతేషు । క్షిప్తమాయతమదర్శయదో
ర్వ్యాం కాంచిదామ జఘనస్య మహత్త్వమ్ ॥ ౭౭ ॥ ప్రాప్యతేస్మ గతచిత్రక
చిత్రైశ్చిత్రమాదర్శనఖలక్ష్మకపోలైః । దధ్రిరేవ రభసచ్యుతపుష్పాః స్వేదబిం
దుకుసుమాన్యలకాంతాః ॥౭౮॥ యద్యదేవ రురుచే రుచి(రే)తేభ్యః సుభ్రువో రహసి
తత్తదకుర్వన్ । ఆనుకూలికతయైవ నరాణామాక్షిపంతి హృదయాని రమణ్యః ॥౭౯॥
ప్రాప్య మన్మథరసాదతిభూమిం దుర్వహస్తనభరాస్సురతస్య । శశ్రముశ్శ్రమజలా

స్వీకారసాన్త్యదతద్గుణః ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౭౬ ॥—ఈదృశస్యేతి ॥ ఉర్వ్యాం-
భూమ్యాం, క్షిప్తం-రతిసంభ్రమాత్పాతితం, ఆయతం-దీర్ఘీభూతం, కాంచిదా
మరశనాగుణః కర్తృ ఈదృశస్యేతి కాంచిదామ్నః స్వాయామదృష్టాంతేన జఘ
నపరిమాణప్రదర్శనం ఇత్థం మహత్తరస్యేత్యర్థః, భవతస్తవ జఘనస్య రతేషు
పరిసురతేషు ముహుః కథమేతల్లాఘవం ముహురుత్పతనపాటవం యస్యేత్థమా
యతమప్యహమేకవేష్టనపర్యాప్తమితి భావః, ఇత్థం విస్మితమితి శేషః, గమ్య
మానార్థత్వాదప్రయోగః జఘనస్య మహత్త్వమదర్శయదివ అత్రోర్వ్యామా
యతత్వనిమిత్తం కాంచీదామకర్తృకం విస్మయపూర్వకం జఘనమహత్త్వప్రదర్శ
నముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౭౭ ॥—ప్రాప్యతఇతి ॥ గతాని-విమర్దాత్ప్రణష్టాని, చి
త్రకచిత్రాణి-తమాలపత్రరచనాని యేషాం తైః కపోలైః ఆదర్శం యన్నఖలక్ష్మ
తదేవచిత్రమితిరూపకం ప్రాప్యతేస్మ-ప్రాప్తం, కించ రభసేన రతిసంభ్రమే
ణ చ్యుతపుష్పా అలకాన్తాః చూర్ణకుంతలాగ్రాణి స్వేదబిందూనేవ కుసుమా
నీతిరూపకం, దధ్రిరే-దధ్రుః + ధరతేర్భ్వాదికాల్లిట్, ఇత్యాత్మనేపదం
స్వేదోత్థశ్రమానుభావః * శ్రమః ఖేదోధ్వరత్యాదేః శ్వాసస్వేదాదిభూమికృ
త్ ॥౭౮॥—యద్యదితి॥ రుచి(రే)తేభ్యో రమణేభ్యో యద్యదేవచేష్టితం రురుచే
రోచతేస్మ, ప్రియమభూదిత్యర్థః + రుచదీప్తావభిప్రీతౌ చేతిధాతోర్లిట్, రు
చ్యర్థానాం ప్రీయమాణ ఇతి సంప్రదానత్వం సుభ్రువో రహసి తత్తదకుర్వన్ త
థాహి రమణ్యః అనుకూలం వర్తంతే ఇత్యానుకూలిక్యః + తత్ప్రత్యనుపూర్వమీ
పలోమకూలమితి ఠక్, తాసాం భావస్తత్తా తయా ఆనుకూలికతయైవ-అనుకూలవ
ర్తితయైవ నరాణాం పుంసాం హృదయాన్యాక్షిపంత్యావర్జయంతీత్యర్థాంతర
న్యాసః ॥ ౭౯ ॥—ప్రాప్యేతి ॥ దుర్వహాః దుఃఖేనవోఢుం యోగ్యాః స్తనభ
రా యాసాం తాః ఏతేనోపరిసురతం వ్యజ్యతే అన్యథా విశేషణవైయర్థ్యాత్ అ

...ష్టకేశమసితాయతకేశ్యః ॥ ౮౦ ॥ సంగతాభిరుచితైశ్చలితాపి ప్రాగ
...నసఖీన । భూయ ఏవ సమగంస్త రతాంతే హ్రీర్వధూభిరసహా విరహస్య ॥
...మివక్షణమాసన్ హ్రీవిభంగురవిలోచనపాతాః । సంభ్రమద్రుతగృహీ-
తదుకూలచ్ఛాద్యమానవపుషస్సురతాంతాః ॥ ౮౨ ॥ అపభూతమతనీయసి త-
న్వీ కాంచిధామ్ని పిహితైకతరోరు । క్షౌమమాకులకరా విచకర్ష క్రాంతపల్లవ

సితాః ఆయతాః దీర్ఘాశ్చ కేశా యాసాం తాః అసితాయతకేశ్యః (స్త్రియః+స్వాం-గాచ్ఛేత్యాదినా జీష్, మన్మథరసాత్-స్మరరాగాత్, సురతస్యాత్తభూమిం పరాం కాష్ఠాం (ప్రా)ప్య మోహాంతసురతం (ప్రా)ప్యేత్యర్థః, శ్రమజలేన-స్వేదాంబునా, ఆర్ద్రే-క్లిన్నే, లలాటే శ్లిష్టాః కేశాః యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా శశ్రమురితి సానుభావస్య శ్రమభావస్యోక్తిః, అనుభావనిబంధనాత్ప్రేయోలంకారః ॥ ౮౦ ॥—అథ సురతావసానం వర్ణయతి ॥ సంగతాభిరితి ॥ ఉచితైః పరిచితైః; ప్రియతమైస్సహ సంగతాభిః వధూభిః-(స్త్రీ)భిః (ప్రా)క్సురతాద్యావత్తాగమం ప్రచాలితాపి హ్రీః సఖీవ చిరేణాముచ్యత-ముక్తా+ నసహత ఇత్యసహా పచాద్యజం తేన నఞ్సమాసః, విరహస్యాసహా విరహమసహమానాసతీత్యర్థః ।
+ కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ రతాంతే-క్రీడాంతే, భూయ ఏవ వధూభిస్సమగంస్త-సంగతా, సఖీవేత్యేవ + సమ్పూర్వాద్గమేర్లుఙ్, సమో గమ్యృచ్ఛిభ్యామిత్యాత్మనేపదం, వా గమ ఇతి సిచః పక్షే కిత్త్వాభావాత్, అనుదాత్తోపదేశేత్యాదినా నానునాసికలోపః, సురతేతరకాలే (స్త్రీ)ణాం (హ్రీ)రేవ భూషణమితి భావః, ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౮౧ ॥—ప్రేక్షణీయకమితి ॥ హ్రియా-లజ్జయా, విభంగురాః-స్ఖలితా విలోచనపాతాః-దృష్టిపాతా యేషు తే సంభ్రమేణ ద్రుతం గృహీతేన, దుకూలేన చ్ఛాద్యమానాని ఆవృతాని వపూంషి అంతరంగాని యేషు తే సురతాంతాః సురతావసానాని క్షణం ప్రేక్షణీయకం దృశ్యమివాసన్నితి ఉపమా, నాటకాదిరూపకేష్వాహార్యకం వస్తు తత్ దృశ్యం ప్రేక్షణీయకమితి చోచ్యతే, ఇహ హఠావిర్భావతిరోధానాదినా తత్తుల్యత్వమ్ ॥ ౮౨ ॥—అపభూతమితి ॥ తన్వీ-కృశాంగీ, అభీష్టతమేన ప్రియసా క్రాంతపల్లవం గృహీతాంచలం అత ఏవ అతనీయసి మహీయసి కాంచిధామ్ని జఘనే అపభూతం ఛాదయితుమపర్యాప్తం అత ఏవ పిహితః-ఛాదిత ఏకతరః ఏక ఊరుర్యేన తత్ క్షౌమం దుకూలం ఆకులకరా-వ్యగ్రపాణిస్సతీ, విచకర్ష-కృత్స్నపిధానార్థమాచకర్ష, లజ్జా

మభీష్టతమేన ॥ ౮౩ ॥ మృష్టచందనవిశేషకభక్తిభ్రష్టభూషణకదర్థితమాల్యః
సాపరాధ ఇవ మండనమాసీదాత్మనైవ సుదృశాముపభోగః ॥ ౮౪ ॥ స్మగతచిత్రిత
తితకాంచనకాంచౌ మోహనాతిరభసేన నితంబే । మేఖలేవ పరితస్స్మ స్వేదభి రాజ
తే నవనఖక్షతలక్ష్మీః ॥ ౮౫ ॥ భాతు నామ సుదృశాం దశనాంకః పాటలో ధవళగం
డతలేషు । దంతవాససి సమానగుణశ్రీస్సమ్ముఖోపి పరభాగమవాప ॥ ౮౬ ॥ సు
భ్రువామధిపయోధరపీఠం పీడనైస్త్రుటితవత్యపి పత్యుః । ముక్తమౌక్తికలఘుగుణ

నుభావోయం, అత్ర క్షౌమవిశేషణానామాకర్షణహేతుత్వాత్పదార్థహే
తుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౮౩ ॥—మృష్టేతి ॥ మృష్టా-పరిమృష్టా, చన్దనానాం వి
శేషకాణాం తమాలపత్రాణాంచ భక్తిః రచనా యేన సః ॥ ని ॥ తమాలపత్రతిల
కచిత్రకాణి విశేషక ఇత్యమరః ॥ భ్రష్టాని-భ్రంశితాని భూషణాని యస్మిన్ స భ్రష్ట
భూషణః కుత్సితోర్థః కదర్థః లోకతో విశేష్యలింగత్వం + కోః కత్తత్పురు
షేచీతి కుశబ్దస్య కదాదేశః, కదర్థాని కృతాని కదర్థితాని దూషితాని మాల్యా
ని యేన సః తతః కృతబహువ్రీహ్యోస్తయోర్వైకల్పికవిశేషణవిశేష్యభావాద్విశే
షణసమాసః, ఏవంభూతః ఉపభోగః సాపరాధ ఇవ పూర్వమండనాపహారాత్
కృతాపరాధ ఇవ సుదృశామాత్మనైవ స్వయమేవ ప్రకృత్యాదిత్వాత్తృతీయా,
మండనమాసీత్ ప్రతినిధీకరణేన స్వాపరాధనిరాసార్థమివేత్యుత్ప్రేక్షా, (స్త్రీ)
ణాం సమ్భోగ ఏవ మండనం తదభావే మండనాంతరస్యాప్యమండనత్వాదితి భా
వః ॥ ౮౪ ॥—యోషిత ఇతి ॥ మోహనాతిరభసేన సురతసంభ్రమేణ పతితా కా
ఞ్చీ-కాంచనస్య వికారః కాంచిః యస్మాత్తస్మిన్నిఖలయోషితో నితంబే పరితస్స
ర్వతో విచిత్రా వివిధరచనా నవనఖక్షతలక్ష్మీః మేఖలేవ రాజతే స్మ, ఉత్ప్రేక్షా
లఙ్కారః ॥ ౮౫ ॥—భాత్వితి ॥ సుదృశాం సంబంధీ పాటలో అరుణో దశనాం
కః దంతక్షతం ధవళగండతలేషు-స్వచ్ఛకపోలేషు భాతు నామ వైజాత్యాత్ భే
దేన ప్రకాశతాం నామేత్యంగీకారే, దంతవాసస్యధరే తు సమానగుణశ్రీస్తుల్య
వర్ణోపి తథా సమ్ముఖోపి సన్ పరభాగం వర్ణోత్కర్షం తథా పశ్చాద్భా
గం చావాపేతి సావర్ణ్యవైవర్ణ్యయోస్సముఖత్వపరాఙ్ముఖత్వయోశ్చ విరోధః
ఉపరిభాగమవాపేత్యుభయత్ర పరిహారాద్విరోధాభాసద్వయసంసృష్టిః తత్రా
ద్యః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలస్తద్గుణోత్థాపిత ఇతి సఙ్కరః ॥ ౮౬ ॥
సుభ్రువామితి ॥ సుభ్రువాం-వధూనాం, పయోధరపీఠే-కుచతటే, అధిపయోధ

పుట-పఙ్క్తి
౨౧౮ ౨౪
౨౧౯
౨౨౦
౨౨
౨
౨